Funded by the European Union

КАФЕДРА ЖАНА МОНЕ «ПОГЛИБЛЕНЕ ВИВЧЕННЯ ЦІННОСТЕЙ ТА ПРАВА ЄС: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ»
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО
УКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВА

ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ДЕМОКРАТІЯ

Збірник наукових статей та тез

за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої дню Європи

(м. Харків, 08 травня 2026 р.)

Київ
«Прецедент»
2026

УДК [341+342.7](082)

П69

Підготовлено в межах реалізації проєкту ЄС ЕРАЗМУС+ «Поглиблене вивчення цінностей та права ЄС: український контекст», 101126844 – ASEU – ERASMUS-JMO-2023-HEI-TCH-RSCH (грантова угода № 101126844 – ASEU).

Підтримка Європейською Комісією цієї публікації не є схваленням її змісту, який відображає виключно позицію авторів / автора, і Комісія не є відповідальною за будь-яке використання оприлюдненої в ній інформації.

О р г а н і з а ц і й н н и й к о м і т е т:

Дмитро Лученко – проректор з наукової роботи та інноваційного розвитку Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор;

Дмитро Бойчук – проректор з навчально-методичної роботи Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доцент кафедри права Європейського Союзу, кандидат юридичних наук, доцент;

Тетяна Комарова – голова Кафедри Жана Моне «Поглиблене вивчення цінностей та права ЄС: український контекст», завідувачка кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, докторка юридичних наук, професорка;

Ксенія Смирнова – докторка юридичних наук, професорка, Голова української асоціації європейського права;

Іван Яковюк – професор кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор;

Олеся Трагнюк – доцентка кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидатка юридичних наук, професорка, лекторка Кафедри Жана Моне «Поглиблене вивчення цінностей та права Єс: український контекст»;

Тетяна Анакіна – доцентка кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидатка юридичних наук, лекторка Кафедри Жана Моне «Поглиблене вивчення цінностей та права ЄС: український контекст»

Права людини та демократія : зб. наук. ст. та тез за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. дню Європи (м. Харків, 08 трав. 2026 р.) / Каф. Жана Моне «Поглиблене вивчення цінностей та права ЄС: Український контекст» ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Київ : Прецедент, 2026. – 620 с.

ISBN 978-966-520-192-2

ISBN 978-966-520-192-2

© Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2026

© Видавництво «Прецедент», 2026

Передмова

Відзначення 9 травня Дня Європи як свята миру та єдності вже стало невід'ємною частиною української традиції. Це не лише символічний жест, а глибоке підтвердження нашої ідентичності та незворотності євроінтеграційного поступу. Сьогодні, у часи повномасштабної війни, коли Україна захищає не лише свою землю, а й безпеку всього вільного світу, цей день набуває особливого, екзистенційного значення.

Україна не просто вступає до ЄС - вона повертається до своєї європейської родини. Наше право на це членство викарбуване спільними цінностями: повагою до людської гідності, свободи, демократії та верховенства права. Набуття статусу держави-кандидатки та відкриття переговорного процесу стали закономірним результатом титанічної праці всього суспільства та державного апарату. Академічна спільнота Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого традиційно перебуває в авангарді цих процесів. Протягом багатьох років ми формуємо нове покоління правників, здатних оперувати категоріями права Європейського Союзу. Цьогорічна конференція «Права людини та демократія», організована Кафедрою Жана Моне "Поглиблене вивчення цінностей та права ЄС: український контекст" спільно з кафедрою права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, об'єднує провідних експертів України та Європи. Особливо значуще, що захід підтримується Українською асоціацією європейського права. Це майданчик для професійної дискусії, де теоретичні напрацювання стають основою для практичних кроків у процесі інтеграції.

Дякуємо кожному спікеру та учаснику за вклад у наше спільне європейське майбутнє. Нехай цей захід стане ще одним кроком до нашої спільної перемоги та повноправного членства України в Європейському Союзі! Слава Україні! З Днем Європи!

Тетяна Комарова,
голова Кафедри Жана Моне
«Поглиблене вивчення цінностей та права ЄС: український контекст»,
завідувачка кафедри права Європейського Союзу Національного
юридичного університету імені Ярослава Мудрого

I. ВЧЕНІ

Tetiana Anakina[1]

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND CRIMINAL JUSTICE: THE EU LAW APPROACH

Artificial intelligence tools are increasingly used by professionals in criminal justice to enhance the speed and efficiency of judicial proceedings and reduce administrative burdens. Digital and AI tools can become a genuine breakthrough in improving the quality of judicial proceedings, allowing legal professionals to focus on more substantive tasks.

Digitalisation and the use of AI in the justice sector offer significant advantages but may also pose risks. In light of the rapid growth of digital technologies, the EU has adopted legislative acts covering various aspects of digital transformation, including within the field of criminal justice.

In 2024, Regulation 2024/1689 establishing harmonised rules for the use of artificial intelligence in Member States and within EU institutions (AI Act) [1] was adopted. It is the world's first comprehensive legal framework for AI systems. The said legislative act entered into force on 01.08.2024 and is binding on all Member States of the European Union [with certain exceptions for Denmark and Ireland, see recitals 40–41 of the preamble].

The key objective of this instrument is to protect fundamental rights in the use of software based on artificial intelligence systems. The implementation of the Regulation aims to position the EU as a global leader in trustworthy and ethical artificial intelligence.

Due to AI Act, 'AI system' means a machine-based system that is designed to operate with varying levels of autonomy and that may exhibit adaptiveness after deployment, and that, for explicit or implicit objectives, infers, from the input it receives,

[1] Associate Professor of the EU Law Department at Yaroslav Mudryi National Law University, PhD.

how to generate outputs such as predictions, content, recommendations, or decisions that can influence physical or virtual environments (Art. 3(1)).

The AI Act provides for harmonised rules on: the placing on the market, commissioning, and use of AI systems within the European Union; the prohibition of certain AI practices; the establishment of specific requirements for high-risk AI systems and obligations for operators of such systems; the introduction of specific transparency rules; market surveillance and enforcement requirements. It also sets out clear requirements and defines the obligations of developers and users of AI systems within the scope of their specific application.

The AI Act is based on a risk-oriented approach. Certain AI practices are prohibited, while others are classified as high risk and subject to specific requirements. In certain cases, separate transparency rules apply. At the same time, AI systems that do not fall within the above categories or areas of application may be developed and used without specific requirements.

The Regulation contains specific provisions concerning the use of AI within criminal justice. In particular, it identifies AI systems whose use is strictly prohibited. These include, among others, systems that may be used to assess the risk of an individual committing a criminal offence without objective, verifiable facts indicating involvement in criminal activity. It also prohibits the creation or expansion of facial recognition databases through the untargeted scraping of images from the internet or from CCTV footage.

The use of real-time biometric identification in public spaces for law enforcement purposes is generally prohibited, except in strictly limited cases. These include the search for victims of crimes (such as kidnapping or human trafficking), the prevention of an imminent threat to life or a terrorist attack, as well as the identification of suspects in serious criminal offences (as listed in Annex II) punishable by a custodial sentence of at least four years. Each such use requires prior authorisation from a judicial or independent administrative authority. In urgent cases, authorisation must be obtained within 24 hours.

The Regulation defines a broad range of AI systems used by law enforcement and judicial authorities as high-risk. The placing on the market and use of such systems impose strict obligations on both their developers and users (legal entities or professionals operating them). This is due to their potentially significant impact on fundamental rights protected by the EU Charter, in particular the right to a fair trial and an effective remedy, the presumption of innocence and the right of defence, respect for human dignity, and the prohibition of discrimination. Additional obligations and requirements for users may be established by EU law or national legislation, for example in the areas of consumer rights, product liability, and data protection.

The high-risk AI systems include, in particular, systems for assessing the reliability of evidence and polygraphs (so-called lie detectors). AI systems intended to assist judicial authorities in examining and interpreting facts and law, as well as applying the law to specific circumstances, are also examples of high-risk AI systems. The use of such AI systems must comply with strict requirements and include safeguards to protect fundamental rights. The final assessment of results must always be carried out by a human – a representative of a competent authority.

AI tools intended solely for the performance of ancillary administrative tasks and which do not affect the actual administration of justice are not considered high-risk. These include, in particular, digital solutions for staff communication, anonymisation of data contained in documents, and search and organisation of information.

National authorities retain discretion as to whether to use AI tools in their practical activities.

According to Regulation 2024/1689, the issue of a person’s consent to the use of artificial intelligence (AI) systems in relation to them depends on the context of use, the type of system, and the purpose of its application. The Regulation does not establish a general requirement for mandatory consent in all cases, but it does provide clear mechanisms for the protection of individual rights.

Consent is mandatory for human participation in experimental AI testing. A person has the right to refuse participation or withdraw consent at any time without any negative consequences. In the field of law enforcement, informed consent for testing

may not be required if seeking it would undermine the purpose of the system's testing. In such cases, the test results must not have a negative impact on the individuals concerned, and their data must be deleted after the completion of the testing.

As a general rule, the principle of mandatory information applies: individuals must be informed when an AI system has been used in relation to them, and they have the right to receive explanations regarding any decision made concerning them.

It is expected that the current legislative measures will enhance the efficiency, transparency, and accessibility of national justice systems in the context of digital modernisation, as well as help strengthen institutional capacity and reduce the financial burden.

To date, artificial intelligence tools are actively used by individual EU Member States. For example, in Germany, the AI assistant «OLGA» helps judges process appeals in mass proceedings following the Dieselgate case [2]. «Dieselgate» is the name of the scandal revealed in 2015 involving the manipulation of emissions data in vehicles produced by the Volkswagen Group. The software was capable of detecting when a vehicle was being tested and, accordingly, altering its performance to improve test results and significantly reduce reported pollutant emissions. The scandal affected around 11 million vehicles and led to thousands of lawsuits and appeals.

The AI assistant «OLGA» analyses decisions of first-instance courts and takes into account parameters such as the type of vehicle and engine, the emissions standard, and the grounds for vehicle recall. Based on these parameters, the tool automatically groups similar cases and fills in individual templates developed by judges. The use of «OLGA» has enabled more efficient planning of case processing, for example, by consolidating cases involving the same plaintiffs' representatives. This tool has also relieved judges of a significant number of repetitive tasks, allowing them to focus on their core judicial work.

Importantly, the system does not interfere with the decision-making process, as judges always make independent decisions in each case after verifying the factual circumstances. The Ministry of Justice and Migration of Baden-Württemberg reports that the use of «OLGA» has facilitated case handling and significantly reduced

processing time. In fact, without «OLGA», given the existing staffing levels, it would have taken many years to process these cases.

To conclude, the EU approach to the use of artificial intelligence tools is of significant importance in the context of Ukraine's accession to the European Union and the alignment of its legislation with the EU acquis, of which the analysed Regulation forms part. Moreover, it may serve as a reference point for developing a national legislative framework in this area, as no such acts have been adopted in Ukraine to date. The legislative approaches of EU Member States also deserve particular attention.

LITERATURE

1. Regulation 2024/1689 of 13.06.2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:L_202401689
2. Communication of the European Commission "DigitalJustice@2030" of 20.11.2025, COM(2025) 802 final. URL: https://commission.europa.eu/document/download/95918716-ce7d-401b-b6d5-e23effae5b36_en?filename=JUST_template_comingsoon_standard_4.pdf

Тамара Андреєва[2]
Світлана Пасіка[3]

ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ У РІЗНИХ ВИДАХ ДІЯЛЬНОСТІ

Розвиток України як правової держави актуалізує питання формування правової культури з дошкільного віку, коли закладаються засади соціально-громадянської компетентності та досвід взаємодії за правилами. Законодавство у сфері освіти визначає принципи, пов'язані з повагою до прав і свобод людини, формуванням громадянської культури та дотриманням академічної доброчесності.

[2] кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри психології і педагогіки дошкільної освіти, Університет Григорія Сковороди в Переяславі
[3] здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня спеціальності 012 Дошкільна освіта, Університет Григорія Сковороди в Переяславі

У Базовому компоненті дошкільної освіти результат сформованості соціально-громадянської компетентності прямо пов’язується з уявленнями про власні права і права інших, з умінням дотримуватись правил взаємодії в соціальному просторі.

Водночас практичне поле закладів дошкільної освіти демонструє потребу в методиках, що не зводять правове виховання до повідомлення «правил», а інтегрують його у різні види дитячої діяльності - насамперед у гру як провідний вид активності дошкільника, а також у мовленнєву, художньо-творчу, трудову та рухову діяльність.

Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується глибокими трансформаційними процесами, спрямованими на утвердження демократичних цінностей, верховенства права, поваги до прав і свобод людини. У цьому контексті особливого значення набуває проблема формування правової культури особистості, яка починається ще з раннього дитинства. Дошкільний вік є сенситивним для засвоєння морально-правових норм, формування первинних уявлень про права, обов’язки, справедливість, відповідальність та соціально прийнятну поведінку.

Правове виховання дітей старшого дошкільного віку виступає важливим складником загального процесу соціалізації, оскільки саме в цей період закладаються основи правосвідомості, формується ставлення до норм і правил поведінки в суспільстві, розвивається здатність діяти відповідно до соціальних вимог. Особливістю правового виховання в закладах дошкільної освіти є необхідність урахування вікових та психолого-педагогічних характеристик дітей, що зумовлює використання доступних, наочних, емоційно насичених форм і методів роботи.

Проблема правового виховання дітей дошкільного віку знайшла відображення у працях зарубіжних (Я. А, Коменський, Ж. Ж, Руссо та ін.) та вітчизняних (С. Русова, А. Макаренко, В. Сухомлинський та ін.) класиків педагогічної думки. Сучасні науковці І. Бех, А Богуш, Н. Гавриш розглядають питання формування правових уявлень у дітей, розвитку морально-правових

якостей особистості, використання ігрових та інтерактивних методів у процесі правового виховання. Водночас аналіз наукової літератури свідчить про недостатню розробленість проблеми комплексного використання різних видів діяльності як засобу правового виховання дітей дошкільного віку.

Правове виховання може успішно здійснюватися з врахуванням положень про ***діяльнісний підхід.*** Це одна з головних методологічних парадигм сучасної філософської і педагогічної науки, яка дає можливість зрозуміти як мотивацію і причини людської діяльності, так і сам механіку перетворення «світу в собі» у «світ для себе», світу природного у світ перетворений відповідно до потреб, цілей та можливостей людини. У цьому контексті правове виховання є моделлю такої життєдіяльності людини, при якій досягається розуміння необхідності дотримуватися правових норм.

Правове виховання дітей старшого дошкільного віку у сучасній педагогічній науці розглядається крізь призму різних наукових підходів, які визначають його зміст, методи, форми організації та педагогічні умови реалізації. Комплексне використання цих підходів дозволяє забезпечити ефективне формування основ правової культури дитини, враховуючи її вікові та індивідуальні особливості. Водночас одним із ключових принципів сучасної дошкільної освіти є інтеграція правового змісту у різні види діяльності дитини, що відповідає вимогам Базового компонента дошкільної освіти (2021 р.).

Наукові підходи до правового виховання дошкільників:

1. **Особистісно орієнтований підхід** (І. Бех, О. Кононко) передбачає визнання дитини як активного суб’єкта виховання, який має власні потреби, інтереси, досвід і право на індивідуальний розвиток. У контексті правового виховання це означає:

- повагу до гідності дитини;
- врахування її індивідуальних особливостей;
- створення умов для самовираження та прийняття рішень.

І. Бех наголошує, що формування правової свідомості можливе лише за умови внутрішнього прийняття норм, а не їх механічного засвоєння. Тому важливо створювати ситуації морального вибору, у яких дитина може самостійно оцінювати вчинки.

2. **Компетентнісний підхід**, закладений у сучасних освітніх стандартах, зокрема у Законі України «Про освіту» та Базовому компоненті дошкільної освіти, передбачає формування у дітей ключових компетентностей, серед яких важливе місце займає соціально-громадянська компетентність.

У межах цього підходу правове виховання спрямоване не лише на засвоєння знань, а на формування:

- умінь застосовувати правові знання у життєвих ситуаціях;
- навичок соціальної взаємодії;
- відповідальної поведінки.

О. Кононко підкреслює, що компетентнісний підхід дозволяє сформувати у дитини здатність діяти відповідно до норм і правил, що є основою правової культури.

3. **Діяльнісний підхід** (Т. Піманська) базується на положенні про те, що розвиток особистості відбувається у процесі діяльності. Для дошкільного віку провідною є ігрова діяльність, проте важливими є також пізнавальна, трудова, художньо-естетична та комунікативна діяльності.

У правовому вихованні цей підхід передбачає:

- залучення дітей до активної діяльності, у якій вони можуть засвоювати правові норми;
- створення практичних ситуацій взаємодії;
- формування досвіду правомірної поведінки через дію.

4. **Соціокультурний підхід** акцентує увагу на тому, що розвиток дитини відбувається у контексті соціального середовища. Як зазначає Н. Гавриш, дитина

засвоює норми поведінки через взаємодію з дорослими та однолітками, а також через культурні зразки.

У правовому вихованні це означає:

- формування уявлень про соціальні ролі;
- ознайомлення з нормами співжиття;
- виховання поваги до інших людей, їхніх прав і свобод.

5. **Інтегративний підхід** є одним із ключових у сучасній дошкільній освіті. Він передбачає об'єднання різних освітніх напрямів і видів діяльності для досягнення цілісного розвитку дитини.

Правове виховання в межах цього підходу не виділяється як окремий предмет, а реалізується через:

- різні види діяльності;
- освітні ситуації;
- повсякденне життя дитини у закладі освіти.

Відповідно до Базового компонента дошкільної освіти, освітній процес має будуватися на інтеграції змісту у різні види діяльності. Це особливо важливо для правового виховання, оскільки діти краще засвоюють норми через практичний досвід.

При здійсненні правового виховання можна використовувати різні види діяльності. Найголовнішими є:

- **Ігрова діяльність.** В різних видах ігор (сюжетно-рольових, дидактичних, рухливих, будівельно-конструктивних та театралізованих) педагоги мають мотивувати до дотримання права схвалювати його прояви. У процесі сюжетно-рольових ігор діти моделюють соціальні ситуації, засвоюють правила поведінки, вчаться взаємодіяти з іншими.
- **Природоохоронна діяльність** - це спільна діяльність батьків, дітей і педагогів по охороні, покращенню природного середовища та зменшенню забруднення довкілля, тобто діти засвоюють правові основи природокористування.

- **Трудова діяльність.** Під час виконання трудових доручень, чергувань в куточку природи, колективної праці вихователь показує приклади важливості права. У процесі праці формуються відповідальність, дисциплінованість, розуміння обов'язків.

- .**Мовленнєва діяльність**. Вихователь в процесі розповідей, бесід, розгляду картин та ілюстрацій розповідає про важливість правового регулювання. Діти знайомляться з такими поняттями, як :право, ;обов'язок, справедливість, відповідальність. Для цього з успіхом можна використовувати і мовні логічні задачі.

- **Пізнавальна діяльність** передбачає ознайомлення дітей з елементарними правовими поняттями через бесіди, читання художніх творів, розгляд ілюстрацій. розповіді вихователя, перегляд мультфільмів.

- **Рухова діяльність.** Під час рухливих ігор, фізичних вправ, ранкової гімнастики педагог пропонує такі засоби, які допомагають зрозуміти важливість дотримання правил.

- **Зображувальна діяльність.** На заняттях з ліплення, малювання, аплікації, конструювання педагоги закріплюють знання дітей про необхідність дотримання загальнолюдських правил поведінки..

- **Дослідницька діяльність,** де діти в спеціально організованих ситуаціях мають можливість особисто побачити .наслідки недотримання правової поведінки

На сучасному етапі розвитку українського суспільства правове виховання дітей дошкільного віку виступає важливим чинником становлення соціально зрілої, відповідальної особистості, здатної усвідомлювати власні права та обов'язки і діяти відповідно до норм суспільства.

Правове виховання дітей старшого дошкільного віку доцільно трактувати як цілеспрямований педагогічний процес формування у дітей:

- ✓ елементарних правових знань і уявлень;
- ✓ позитивного емоційно-ціннісного ставлення до правових норм;

✓ досвіду правомірної поведінки у різних життєвих ситуаціях.

Сутність правового виховання розкривається через його структурні компоненти:

- **когнітивний компонент** передбачає засвоєння дітьми елементарних знань про права людини, норми і правила поведінки, соціальні ролі. У дошкільному віці це знання мають бути конкретними, доступними, пов'язаними з життєвим досвідом дитини (наприклад, право на ім'я, сім'ю, відпочинок, освіту);
- **емоційно-ціннісний компонент** включає формування у дітей позитивного ставлення до правових норм, переживання почуття справедливості, емпатії, співпереживання. Саме через емоції дитина починає розуміти значення норм і правил;
- **поведенковий компонент** передбачає формування навичок дотримання правил, уміння регулювати власну поведінку, взаємодіяти з іншими на основі взаємоповаги та толерантності.

Отже, правове виховання дітей старшого дошкільного віку є цілісним педагогічним процесом, спрямованим на формування основ правової культури особистості. Воно передбачає засвоєння дітьми елементарних правових знань, розвиток ціннісного ставлення до прав і обов'язків та формування досвіду правомірної поведінки.

Література

1. Базовий компонент дошкільної освіти. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf
2. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Київ : Либідь, 2003.
3. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві). Київ : Освіта, 2010.
4. Гавриш Н. В. Розвиток мовлення дітей дошкільного віку : теорія і практика. Київ : Слово, 2006.

Тит Андреєв[4]

ТЛУМАЧЕННЯ ЛЮДСЬКОЇ ГІДНОСТІ У ПРАВОПОРЯДКУ ЄС ЯК ДОРОГОВКАЗ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ В ЧАСТИНІ СПЕЦІАЛЬНОГО ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ (IN ABSENTIA)

Попри триваючу збройну агресію Російської Федерації, Уряд України реалізує низку ініціатив на міжнародно-правовому та національних рівнях спрямованих на притягнення РФ та пов'язаних з нею осіб до відповідальності за скоєні злочини та порушення міжнародного права, так і забезпечення відновлення прав чи компенсацію за порушення прав осіб постраждалих від агресії шляхом створення механізму Реєстру збитків для України. Одночасно, на національному рівні суди та органи правопорядку здійснюють кримінальні розслідування щодо осіб, які перешли на бік Російської Федерації під час її вторгнення чи діяли на її користь. Сукупність цих заходів свідчить, що наразі вже закладено фундамент та окреслено головні контури системи перехідного правосуддя, покликаної забезпечити правосуддя кривдам, породженим війною. Іншим, не менш важливим, процесом є подальше наближення України до Європейського Союзу з метою реалізації передбаченого Конституцією членства у ЄС, що охоплює системну трансформацію всієї української політико-правової системи.

Важливо, щоб дві справи сприймалися сродно, як взаємно підсилюючі одна одну – європейська інтеграція шляхом запровадження найкращих практик допомагала відшуковувати справедливі та ефективні правові рішення для розв'язання непростих проблем, притягнення винних до відповідальності та чесну і співмірну стражданням підтримку постраждалих. Перехідне правосуддя, своєю чергою, може стати тим вогнем та водою, що дозволить українській системі

[4] аспірант кафедри права Європейського Союзу НЮУ імені Ярослава Мудрого

правосуддя та органам правопорядку трансформуватися та здобути ту роль та повагу у політико-правовій системі, що їх мають суди країн ЄС.

Згідно дослідження *Global Rights Compliance,* серед 2186 досудових розслідувань кримінальних правопорушень за ст. 111, 111-1, 111-2, 114-2, 436-2, 1089 Кримінального кодексу України, 1089 були здійснені з використанням розслідування *in absentia* [1], що свідчить про поширеність зазначеного типу здійснення правосуддя щодо осіб, які переховуються від органів слідства та суду на території РФ та тимчасово окупованих нею територіях України.

В цій статті ми спробуємо доповнити вже наявні студії щодо належних практик врахування юриспруденції Європейського суду з прав людини та інших міжнародно-правових стандартів при здійсненні спеціального досудового розслідування постановкою більш вузької проблеми, а саме відповідності процесуальних гарантій такого розслідування принципу поваги до людської гідності, як він розуміється в багаторівневій системі захисту прав людини ЄС та окремих конституційних традиціях держав-членів.

Будучи закріпленою ст. 2 Договору ЄС [2] та ст. 1 Хартії Європейського Союзу про основоположні права [3], людська гідність є однією з ключових ціннісних та правових опор ЄС, що додає об'єднанню не тільки економічного, але й соціального та ціннісного характеру. 19 з 27 держав-членів ЄС закріплюють гідність у національних конституційних документах [4]. Паралельно, юридична концепція гідності людини також розвивається на міжнародно-правовому рівні Європейським судом з прав людини, юрисдикція якого поширюється на всіх держав-членів ЄС та міжнародними організаціями глобального рівня. Така кількість правничих пластів і національних, наднаціональних та міжнародних правових інструментів дає підґрунтя для припущення, що європейська правнича традиція людської гідності є найбільш складною та розвинутою в світі.

Аргументи до людської гідності часто використовуються при тлумаченні фундаментальних прав людини як і Судом справедливості ЄС, так і вищими чи конституційними судами держав-членів, що породжує судовий діалог між ними, в

результаті чого абстрактна концепція юридичної гідності набуває конкретних правових форм при вирішенні судових справ пов'язаних з фундаментальними правами при застосуванні судами держав-членів ЄС положень *acquis communautaire*, наприклад в межах *European Arrest Warrant, EAW* (Європейський ордер на арешт).

В справі C-399/11 *Stefano Melloni v Ministerio Fiscal* Іспанія отримала ордер на арешт від Італії щодо італійського громадянина Стефані Мелоні, що був засуджений судом до 10 років позбавлення волі за шахрайство, пов'язане з банкрутством. Важливо зазначити, що в італійському судовому процесі його інтереси представляли два професійні правники, які були обрані ним самостійно. Після звернення Стефані Мелоні до *Tribunal Constitucional* (Конституційний трибунал Іспанії) щодо конституційності його екстрадиції до Італії через порушення права на справедливий суд передбачене Конституцією Іспанії, яке, на його думку, мало вбачати можливість повторного судового розгляду його справи з його особистою присутністю перед виконанням вироку. При розгляді цієї справи, *Tribunal Constitucional*, припускаючи, що питання не є достатньо простим для самостійного вирішення справи в рамках доктрини *acte clair*, звернувся до Суду справедливості ЄС в рамках *preliminary ruling procedure* (процедури винесення попереднього рішення).

Велика Палата Суду справедливості ЄС у рішенні C-399/11 *Stefano Melloni v Ministerio Fiscal* від 26 лютого 2013 року [5], окрім іншого, встановила, що стаття 53 Хартії ЄС про основоположні права не може бути розтлумачена в спосіб, щоб дозволити державі-члену ЄС застосувати вищі конституційні стандарти захисту фундаментального права в сферах де це може негативно вплинути на верховенство, єдність та ефективність права ЄС. Іншими словами, дозволити Іспанії відмовити в екстрадиції на основі вищих стандартів захисту фундаментальних прав, передбачених національною конституційною традицією, негативно вплине на однакове застосування права ЄС та принцип взаємної довіри між державами-членами Союзу.

Наголошуючи на необов'язковості рішення Суду справедливості ЄС та підкреслюючи, що юридична аргументація базується виключно на положеннях Конституції Іспанії, *Tribunal Constitucional* у своєму одностайно прийнятому рішенні STC 26/2014 від 13 лютого 2014 року, тим не менш, змінив конституційну доктрину в європейсько-конформному векторі та дозволив екстрадицію Стефані Мелоні до Італії попри відсутність в Італії гарантії перегляду його судового рішення з його особистою присутністю [6].

Зазначене рішення зустріло гостру критику іспанських дослідників права. Зокрема, Аїда Торрес Перес запропонувала концептуалізувати вирішення справи як рух від суддівського діалогу до монологу через те, що обидва учасники, Суд справедливості ЄС та *Tribunal Constitucional*, перестали щиро розглядати серйозно юридичне мислення один одного.

Незадоволення рішенням Суду справедливості ЄС, як таким, що посягає на основи національних конституційних правопорядків, було і серед судових акторів інших держав-членів. Нагодою поставити під сумнів легітимність та владу Люксембургського суду скористався один з флагманів розвитку правничої доктрини людської гідності – *Bundesverfassungsgericht (BverfG)* (Федеральний конституційний суд Німеччини).

Справа 2 BvR 2735/14 [7] нагадувала *Stefano Melloni v Ministerio Fiscal*: італійський суд засудив громадянина США *Mr R* до 30 років позбавлення волі, після чого Німеччина отримала ордер на арешт *Mr R*. Судовим наказом від 7 листопада 2014 року *Oberlandesgericht Düsseldorf* (Вищий регіональний суд Дюссердольфа) визнав екстрадицію *Mr R* можливою, але останній звернувся до *Bundesverfassungsgericht* ґрунтуючи свою скаргу обставинами, що він не мав жодної інформацію щодо його засудження *in absenstia,* а італійське процесуальне право не надавало йому можливості повторно розглянути докази в апеляційному провадженні.

Перед Судом постали два питання загального та конкретного характеру. Перше стосувалося взаємодії союзного та національного правопорядків: чи має

Bundesverfassungsgericht компетенцію переглядати рішення німецьких органів влади в межах реалізації ними положень права ЄС на предмет відповідності Конституції Німеччини? Інше торкалося конституційного обмеження європейського ордера на арешт у випадку ймовірного порушення *schuldprinzip* (принципу вини), який є складовою правничого концепту гідності людини та вимагає наявності та розгляду доказів правопорушення та доведеної особистої вини в справедливому судовому процесі. Можна припускати, що, маючи уявлення про ймовірне рішення Суду справедливості ЄС в рамках *preliminary ruling procedure, Bundesverfassungsgericht* вирішив, що проблема, яку передбачалося вирішити, є достатньо однозначною для того, щоб не звертатися до Суду справедливості ЄС та вирішити її, послуговуючись доктриною *acte clair* [8]. В своєму рішенні *Bundesverfassungsgericht* розмислив щодо меж верховенства права ЄС, стверджуючи, що воно не може розмивати конституційну ідентичність держави-члена, зокрема незмінну, «вічну» статтю щодо гарантії людської гідності, яка в свою чергу включає в себе принцип індивідуальної відповідальності. Іншими словами – незважаючи на те, що Європейський ордер на арешт в звичайних ситуаціях буде переважати над положеннями німецького права, це не звільняє національних судів від забезпечення сумісності їх рішень з юридичною концепцією людської гідності [8].

В той самий час, *Bundesverfassungsgericht* зазначив, що таке рішення не буде становити субстанційної загрози правопорядку ЄС через те, що Хартія ЄС про основоположні права захищає людську гідність достатнім чином, а сам Суд буде використовувати свою владу по перегляду схожих національних рішень на виконання положень права ЄС з обережністю та у сумісності з європейським правом. Таким чином, *Bundesverfassungsgericht* розширив не тільки розуміння принципу індивідуальної вини, але й встановив мінімальні вимоги, яким німецькі суди мали слідувати при вирішенні аналогічних ордерів.

Звертаючись до обставин справи, *Bundesverfassungsgericht* відмітив порушення Судом Дюссердольфу положень статті 1 (1) Основного закону ФРН, звертаючись також до того, що Європейський суд з прав людини встановив

порушення права на справедливий суд в італійській кримінальній процедурі *in abstentia*, а також те, що інші регіональні суди Німеччини вже відмовляли запити на екстрадицію в схожих справах на тих ж підставах.

Зазначений судовий діалог ілюстративний через різницю органів конституційної юстиції різних держав-членів у ставленні до принципу верховенства права ЄС та ролі Суду справедливості ЄС в багаторівневій судовій системі. В той час, як *Tribunal Constitucional* звернувся до Суду справедливості ЄС та реалізував його рішення у власній конституційній доктрині послуговуючись виключно національно-конституційними аргументами, *Bundesverfassungsgericht,* вочевидь передбачаючи ймовірний підхід Суду справедливості ЄС, вирішив справу самостійно, прикриваючи встановлення обмежень на верховенство права Союзу фундаментальними нормами національного правопорядку твердженнями про відсутність загроз правовій системі Союзу.

Пізніше результат суддівського діалогу реалізувався в Директиві 2016/343 Європейського Парламенту та Ради від 9 березня 2016 року про посилення окремих аспектів презумпції невинуватості та права бути присутнім на судовому засіданні у кримінальному провадженні [9], стаття 8 якої встановлює процесуальні гарантії підозрюваної або обвинуваченої особи бути вчасно поінформованою щодо суду, наслідків відсутності під час судового засідання, а також вимагає представлення її правових інтересів правником, що призначений підозрюваною чи обвинуваченою особою або державою. Стаття 9, своєю чергою, передбачає право на новий судовий розгляд, включно з можливістю перегляду обставин справи, дослідження нових доказів і можливості судового рішення, яке буде скасувати перше рішення [9].

Розвиток судової доктрини продовжився в напрямку з’ясування критеріїв та розробки інших тестів пов’язаних з відмовою чи відкладенням виконання *EAW* за наявності підстав, що дозволяють вважати що умови тримання під вартою в державі, яка видала *EAW* можуть порушувати гідність людини або її

фундаментальні права, що відобразилося у справі C-404/15 *Aranyosi et Căldăraru* 2016 року [10].

В контексті європейської інтеграції України, зазначені правові позиції Суду справедливості ЄС, різні підходи держав-членів ЄС до визначення взаємодії союзного правопорядку та виключень у виконанні *EAW* мають важливе значення для покращення правового механізму та фактичного здійснення спеціального досудового розслідування в умовах міжнародного збройного конфлікту, якщо Україна бажає здійснювати правосуддя у спосіб, що відповідатиме найкращим європейським практикам та, як наслідок, буде визнаватися легітимним державами-членами ЄС. Окремі процесуальні застороги можуть виникнути щодо визнання іншими країнами факту належного повідомлення підозрюваної чи обвинуваченої особи у зв'язку державною політикою Російської Федерації щодо обмеження доступу до інформаційних ресурсів, які нині використовуються для здійснення інформування підозрюваних та обвинувачених осіб щодо кримінального переслідування, таких як сайт Офісу Генерального прокурора тощо. Інакшим викликом може бути доведення фактичної можливості українських судів здійснювати незалежний та безсторонній перегляд рішень, ухвалених в таких справах. Складним, проте можливим є виконання морально-правового імперативу людської гідності в контексті кримінальної юстиції – не допускати «приниження людини до рівня речі» [4], навіть за умови скоєння людиною важких злочинів. На нашу думку, це і є однією з ознак зрілої демократії з функціонуючим верховенством права, захистом людської гідності та фундаментальних прав, демократії, якої прагне Україна.

Література:

1. Судова практика у справах про колабораційну діяльність: Загальнонаціональний реєстр судових рішень за 2022—2025 роки. *Global Rights Compliance*. 2025. URL: https://globalrightscompliance.org/uk/судова-практика-у-справах-про-колабор/ (дата звернення: 22.04.2026).

2. Consolidated Version of the Treaty on European Union : (2012/C 326/01). *Official Journal of the European Union*. 2012. C 326. P. 13—45. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF (date of access: 22.04.2026).

3. Charter of Fundamental Rights of the European Union : (2000/C 364/01) : proclaimed by the European Parliament, the Council and the Commission on 07.12.2000. *Official Journal of the European Communities*. 2000. C 364. P. 1—22. URL: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf (date of access: 22.04.2026).

4. Holder R. L., Dearing A. Human dignity, rights and victim participation in criminal justice. *International Criminology*. 2024. Vol. 4. P. 108—119. DOI: 10.1007/s43576-024-00119-3 (date of access: 22.04.2026).

5. Melloni v. Ministerio Fiscal : judgment of the Court of Justice of the European Union (Grand Chamber) of 26.02.2013. Case C-399/11. ECLI:EU:C:2013:107. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62011CJ0399 (date of access: 22.04.2026).

6. Constitutional Court Judgment 26/2014 : judgment of the Tribunal Constitucional (Spain) of 13.02.2014. Amparo Appeal No. 6922-2008, brought by Mr. Stefano Melloni. *Boletín Oficial del Estado*. 2014. No. 60. URL: https://www.tribunalconstitucional.es/ResolucionesTraducidas/STC%2026-2014%20EN.pdf (date of access: 22.04.2026).

7. Order of the Federal Constitutional Court of Germany (Second Senate) of 15.12.2015. Case 2 BvR 2735/14 (*Mr R*). ECLI:DE:BVerfG:2015:rs20151215.2bvr273514. URL: https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/EN/2015/12/rs20151215_2bvr273514en.html (date of access: 22.04.2026).

8. Nowag J. EU law, constitutional identity, and human dignity: A toxic mix? *Common Market Law Review*. 2016. Vol. 54, no. 5. P. 1441—1454. URL: https://ssrn.com/abstract=2840473 (date of access: 22.04.2026).

9. Directive (EU) 2016/343 of the European Parliament and of the Council of 9 March 2016 on the strengthening of certain aspects of the presumption of innocence and

of the right to be present at the trial in criminal proceedings. *Official Journal of the European Union*. 2016. L 65. P. 1—11. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2016/343/oj/eng (date of access: 22.04.2026).

10. Aranyosi and Căldăraru v. Generalstaatsanwaltschaft Bremen : Judgment of the Court of Justice of the European Union (Grand Chamber) of 05.04.2016 / Court of Justice of the European Union. Joined Cases C-404/15 and C-659/15 PPU. ECLI:EU:C:2016:198. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62015CJ0404 (date of access: 22.04.2026).

Науковий керівник: Комарова Т.В., д.ю.н., професорка, завідувачка кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Анастасія Арнаутова[5]

ІНТЕГРАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПРАВОВИЙ ПРОСТІР

Адміністративне судочинство в Україні набуває дедалі більшого значення у контексті демократизації суспільства, а також у зв'язку із процесами інтеграції українського законодавства у європейський та міжнародний правовий простір. Аналізуючи теоретичні положення і практичні кейси, встановлено, що традиційні уявлення про джерела права перестають повною мірою відображати складність та динамічність сучасного правозастосування в публічній сфері.

Одним із яскравих прикладів впливу практики ЄСПЛ є справа «Олександр Волков проти України» (заява № 21722/11), в якій суд визнав, що звільнення судді Верховного Суду України порушує право на справедливий суд за статтею 6 Конвенції [3]. Цей кейс викликав резонанс у вітчизняній юридичній спільноті і

[5] аспірантка кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

згодом став підставою для перегляду низки справ у Верховному Суді України (справа № 21-31а15), що продемонструвало безпосередній вплив міжнародної судової практики на формування національної судової політики [1]. З цього ми робимо висновок, що міжнародні судові рішення в деяких випадках фактично стають джерелом права у внутрішньому правозастосуванні, змінюючи традиційні уявлення про ієрархію норм.

Не менш вагомим є приклад справи «Бурмич та інші проти України» (заяви № 46852/13 та інші), де ЄСПЛ розглянув понад 12 тисяч заяв, пов'язаних з системною проблемою невиконання рішень національних судів [2]. Це стало підставою для української правової системи усунути недоліки у забезпеченні виконання судових рішень, призвело до розробки концепції «виконання типових рішень» – нової норми, яка фактично почала набувати прецедентного значення у внутрішньому праві.

Окремо слід виокремити роль правової доктрини, яка, хоча й не має офіційного статусу джерела права, істотно впливає на правозастосування. Положення наукових праць, підручників, висновків профільних інститутів і консультативних рад активно використовуються суддями при формуванні мотивувальної частини рішень. Це означає, що доктринальний аспект є важливою складовою сучасної системи джерел адміністративного права і потребує подальшого наукового опрацювання та законодавчого закріплення.

Джерела права у сфері адміністративного судочинства в Україні є багатовимірною і динамічною системою, що постійно змінюється. Традиційні підходи до класифікації джерел права виявляються недостатніми для відображення сучасних процесів, що відбуваються у правозастосуванні. Основні проблеми полягають у розмитості ієрархії джерел, формалізмі у визнанні практики ЄСПЛ, недостатньому визнанні ролі доктрини, суперечностях між законодавчими та підзаконними актами, а також у відсутності чіткої нормативної фіксації судових позицій Верховного та Конституційного Судів.

Крім того, з огляду на цифрову трансформацію юридичної системи, зростає потреба в оновленні інструментів для аналізу і систематизації джерел права.

Виникає необхідність створення єдиної бази нормативних актів, доступної і регулярно поновлюваної, а також чіткої регламентації використання аналітичних документів у правозастосуванні. Такий підхід дозволить підвищити якість і прозорість адміністративної юстиції, зміцнити принцип верховенства права та забезпечити справедливий захист прав громадян.

Отже, можна стверджувати, що для подальшого розвитку адміністративного судочинства в Україні необхідно законодавчо визначити чітку структуру джерел права, формалізувати роль судових рішень та прецедентів, а також забезпечити систематизацію і доступність нормативної бази. Лише за умов інтеграції національного законодавства в Європейський правовий простір адміністративна юстиція зможе повною мірою виконувати свої функції в умовах національної правової держави.

Література:

1. Завальнюк І. В. Право на справедливий суд та право на судовий захист: аспекти співвідношення. *Kyiv Law Journal*. 2022. № 1. С. 52–59. URL: https://doi.org/10.32782/klj/2022.1.8.
2. Калюжний Р., Шапенко Л. Адміністративне право та адміністративний процес в умовах воєнного стану і євроатлантичної інтеграції України. *Scientific works of National Aviation University. Series: Law Journal "Air and Space Law"*. 2024. Т. 1, № 70. С. 229–230. URL: https://doi.org/10.18372/2307-9061.70.18508.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text .

Науковий керівник: Коваленко Л.П., професор, доцент кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Артиш Надія[6]

РЕАЛІЗАЦІЯ ПОЛОЖЕНЬ СТ. 6 КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ПОТЕРПІЛОЮ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА ДИТИНОЮ, НАЦІОНАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ.

Згідно з п. 1 ст. 3 Конвенції про права дитини - дитина наділяється правом на те, щоб її найкращі інтереси оцінювалися і бралися до уваги першочергово при прийнятті в її відношенні будь-яких дій або рішень як у державній, так і в приватній сфері[1].

Керівними принципами Комітету Міністрів Ради Європи щодо судочинства, дружнього дитині передбачено необхідність, забезпечення доступу до суду дітей, які достатньо розуміють власні права, а також застосування судових засобів захисту їхніх прав на основі належно наданої юридичної консультації, а такі перешкоди доступу до суду як вартість судового процесу або відсутність адвоката мають бути усунені [2].

За результатами проведення командою міжнародних і національних експертів у рамках проєкту Ради Європи «Захист прав дітей під час війни і в повоєнний період в Україні» упродовж вересня – грудня 2023 року Комплексної оцінки системи правосуддя дружнього до дитини у Україні, констатовано позитивну тенденцію до гармонізації української системи кримінальної юстиції з європейськими стандартами та широке запровадження survivor (victim)-oriented підходу, втілення кращих практик правосуддя, дружнього до дитини. Зокрема, йдеться про модель «Барнахус», забезпечення правового супроводу дитини у процесі професійним захисником, залучення психологів до допитів дітей, які постраждали від насильства, впровадження захисних механізмів повторної віктимізаціїї потерпілої дитини, а також приписів для захисту постраждалих від домашнього насильства [3].

[6] аспірантка кафедри теорії та історії держави і права та порівняльного права юридичного факультету Волинського національного університету імені Лесі Українки

Україна, в рамках реалізації Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року, передбачила забезпечення індивідуального підходу до допиту дітей незалежно від їхнього статусу у кримінальному провадженні, в тому числі із використанням міжнародних стандартів [4].

Наразі існує чітка тенденція до зростання кількості кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством. Так, упродовж 2024 року від домашнього насильства постраждали 6787 осіб, з них 571 дитина, у 2025 році – 7456 осіб, з них 608 дітей [5].

Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод гарантується право на справедливий судовий розгляд незалежним і неупередженим судом та однаково застосовуються і до дорослих, і до дітей.

Крім того, у рішеннях Європейського суд з прав людини (ЄСПЛ) використовуються посилається на Конвенцію про права дитини та стандарти ООН щодо залучення дитини до процесу кримінального правосуддя при вирішенні питань, пов'язаних із порушенням прав дитини, а незабезпечення ефективної участі може порушити право дитини на справедливий суд, гарантоване статтею 6 Конвенції.

Одним з ключових документів, який конкретно стосується дітей у системі правосуддя, є Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей.

Зокрема, у тексті вказаного нормативного акту підкреслюється, що зміст «правосуддя, дружнього до дітей» ширший, ніж фактична система правосуддя і судового розгляду. Цей термін стосується всіх фахівців, що працюють з дітьми під час та поза судовим розглядом. Такі органи, як поліція, соціальні та служби охорони психічного здоров'я, також відповідальні за те, щоб зробити правосуддя більш дружнім до дітей. Керівні принципи прагнуть забезпечення обізнаності та неухильного дотримання прав дітей усіма цими фахівцями, а державі, як гаранту прав її громадян, слід вжити заходів для того, щоб забезпечити надання дітям-жертвам і дітям-свідкам злочинів належного доступу

до правосуддя і справедливого поводження з ними, реституції, компенсації і соціальної допомоги.

Задля системної реалізації міжнародних норм та подальшої гармонізації української системи кримінальної юстиції з європейськими стандартами Офісом Генерального прокурора спільно з Міністерством внутрішніх справ, Міністерством юстиції та Міністерством соціальної політики з 01.06.2023 у шести областях України запроваджено пілотний проєкт щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність. [6].

Стандарти враховують вік, рівень розвитку та індивідуальні потреби дитини, забезпечуючи захист її прав на кожному етапі кримінального процесу. Серед ключових принципів:

- доступ дитини до максимального комплексу послуг (безоплатної правової, медичної, соціальної та психологічної допомоги);

- запроваджено спеціалізацію прокурорів та слідчих;

- проведення процесуальних дій у комфортному, безпечному середовищі;

- запобігання повторній травматизації - мінімізація кількості допитів, дистанційна участь у судовому процесі та недопущення контакту з підозрюваними або обвинуваченими.

Одни із ключових моментів реалізації дитиною, потерпілою від домашнього насильства гарантованого права на доступ до правосуддя, а також права на справедливий суд є забезпечення належної правової допомоги дитині.

В контексті вказаного, національним законодавством у ст.14 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» передбачено можливість отримання дитиною усіх правничих послуг захисника, вказаних у відповідних нормах цього Закону безкоштовно [7].

Ще одним із кроків щодо дієвої реалізації вказаного міжнародного законодавства є створення та функціонування в Україні Центрів захисту та соціально-психологічної підтримки у процесі правосуддя дітей, які постраждали або стали свідками насильства (модель «Барнахус»). Саме задля імплементації

позитивного міжнародного досвіду використання вказаної моделі, а також регламентації діяльності таких центрів 26.07.2024 спільним наказом Мінюсту, Офісу Генерального прокурора, Мінсоцполітики та МОЗ України видано спільний наказ Про затвердження Порядку реалізації пілотного проєкту щодо запровадження центрів захисту дитини (за моделлю Барнахус) та основною метою реалізації вказаного пілотного проєкту є забезпечення скоординованої взаємодії учасників міждисциплінарної команди, слідчого, дізнавача, прокурора що сприятиме:захисту прав дітей; забезпеченню мінімізації наслідків проведення слідчих (розшукових) та процесуальних дій з метою недопущення повторної травматизації дитини; організації надання таким дітям комплексної соціальної, психологічної, правничої, домедичної та інших видів допомоги [8].

Проведеним Офісом Генерального прокурора моніторингом встановлено його дієвість і актуальність та минулоріч його було розширено на 12 областей, а з 1 липня 2025 року міжнародні практики комплексного захисту прав дітей у системі кримінальної юстиції впроваджуватимуться в усіх регіонах України. Та вже за час реалізації проєкту відкрито 13 центрів за моделлю «Барнахус» і понад 100 приміщень, облаштованих за методикою «Зелена кімната»[9].

Не залишається осторонь такого процесу і судова система. Зокрема, Методичними рекомендаціями для суддів щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната» визначено ключові елементи ефективної та дієвої реалізації основних принципів правосуддя дружнього до дитини, суддів зорієнтовано на необхідності використання зазначеного інструментарію, визначеного у ст. 225 та ст.615 КПК України, а також суворому дотриманні приписів Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства щодо мінімізації кількості опитувань потерпілої дитини, забезпечення супроводу дитини законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше (п. b, c, d, e, f ч. 1 ст. 35), забезпечення допиту за участі захисника та психолога з урахуванням віку, розвитку та

життєвого досвіду дитини саме в контексті реалізації положень ст. 6 Конвенції щодо доступу до правосуддя усіх учасників процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1.Конвенція про права дитини https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

2. Керівні принципи Комітету Міністрів Ради Європи щодо судочинства, дружнього дитині https://rescentre.org.ua/Uploads/Files/docs/Guidelines_cCild_Friendly_Justice_Ukr.pdf

3. Комплексна оцінка системи правосуддя дружнього до дитини у Україні, проведена командою міжнародних і національних експертів у рамках проєкту Ради Європи «Захист прав дітей під час війни і в повоєнний період в Україні» упродовж вересня – грудня 2023 року: https://rm.coe.int/-b5/1680af3518

4. Державна соціальна програма запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-2021-%D0%BF#Text

5. Інформація про кількість потерпілих від домашнього насильства https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=279659

6. Про запровадження та реалізацію пілотного проєкту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність : спільний наказ Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики від 30.05.2024 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23#Text

7. Закон України Про безоплатну правничу допомогу https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text

8. Спільний наказ «Про затвердження Порядку реалізації пілотного проєкту щодо запровадження центрів захисту дитини (за моделлю Барнахус)» https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1151-24#Text

9. Офіс Генерального прокурора : https://gp.gov.ua/ua/posts/z-1-lipnya-miznarodni-praktiki-zaxistu-ditei-vprovadzuyutsya-u-vsix-regionax-ukrayini

10. Методичні рекомендації для суддів щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната» Правосуддя для дітей https://www.unicef.org/ukraine/documents/Green-room-methodology-recommendations-for-judges-on-work-with-children

Науковий керівник*: доцент кафедри теорії та історії держави і права та порівняльного права юридичного факультету Волинського національного університету імені Лесі Українки Ігор Билиця.*

Микола Білоусов[7]

РОЛЬ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОМІСІЇ У ЗАХИСТІ ДІТЕЙ-МІГРАНТІВ

Європейський Союз (далі – ЄС) зіткнувся з масовим напливом шукачів захисту ще у 2015 році, під час так званої «міграційної кризи», а згодом – у 2022 році внаслідок повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну. У відповідь на ці виклики ЄС та держави-члени мобілізували безпрецедентні ресурси для задоволення зростаючих потреб у сфері притулку, допоміжного та тимчасового захисту. Значна увага у цій сфері приділяється саме дітям, оскільки їх захист має першочергове значення для забезпечення європейських цінностей, зокрема поваги до прав людини. Серед інституцій ЄС особливе місце посідає саме Європейська Комісія, яка відіграє важливу роль у захисті цієї вразливої категорії мігрантів – дітей-мігрантів.

[7] Доктор філософії, асистент кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Правовий статус та повноваження Європейської Комісії визначені у статті 17 Договору про Європейський Союз, а також у статтях 244 – 250 Договору про функціонування Європейського Союзу. Як виконавча інституція, Європейська Комісія, поряд із здійсненням функції законодавчої ініціативи, ухвалює різні програмні документи, збирає дані та звіти про дітей-мігрантів, а також пропонує скоординовані дії у сфері регулювання міграційних процесів.

Так, ще у 2017 році, Європейська Комісія запропонувала низку пріоритетних сфер, на яких слід зосередитися державам-членам ЄС з метою покращення захисту дітей-мігрантів та забезпечення більш тісного зв'язку між системами притулку та захисту дітей [1]. Зокрема, йдеться про забезпечення швидкої ідентифікації дітей та їхнього негайного залучення до системи захисту після прибуття. Окрему увагу приділено створенню належних умов прийому, що враховують індивідуальні потреби кожної дитини та гарантують доступ до базових послуг. Важливим напрямом є також оперативне визначення правового статусу дітей та посилення інституту опіки, зокрема для неповнолітніх без супроводу. Крім того, наголошується на необхідності впровадження довгострокових рішень і заходів ранньої інтеграції дітей у приймаючі суспільства. Нарешті, підкреслюється важливість усунення першопричин міграції та забезпечення належного захисту дітей уздовж міграційних маршрутів поза межами ЄС.

23 вересня 2020 року саме Європейська Комісія представила Новий пакт про міграцію та притулок. Зокрема, підкреслювалося, що діти-мігранти є особливо вразливою категорією, а їхні потреби мали враховуватися як пріоритет у межах міграційної політики ЄС. Реформа правил ЄС у сфері притулку та повернення розглядалася як можливість посилити гарантії захисту дітей, зокрема шляхом забезпечення дотримання принципу найкращих інтересів дитини та її права бути вислуханою. Особлива увага приділялася неповнолітнім без супроводу, зокрема через посилення системи опіки та забезпечення належного представництва. Окрім того, передбачалося впровадження альтернатив утриманню під вартою, прискорення процедур возз'єднання сімей, а також забезпечення доступу дітей до

належних умов проживання, правової допомоги, освіти та послуг інтеграції [2]. Таким чином, саме Європейська Комісія відіграла визначальну роль у формуванні основних новел прийнятого у 2024 році Пакту про міграцію та притулок у сфері захисту дітей-мігрантів.

Важливим внеском Європейської Комісії у забезпечення прав дітей-мігрантів є прийнятий у тому ж 2020 році «План дій щодо інтеграції громадян третіх країн» [3], у якому визначено пріоритетні напрями дій, спрямовані на захист дітей-мігрантів. У цьому документі, зокрема, наголошується на необхідності приділення особливої уваги становищу дітей, а також зазначається, що діти потребують додаткового захисту із безумовним дотриманням принципу найкращих інтересів дитини.

Реагуючи на агресію Російської Федерації проти України, вже у березні 2022 року Європейська комісія представила План із 10 пунктів щодо посилення координації дій ЄС у прийомі осіб, які рятуються від війни [4]. У цьому документі, зокрема, наголошувалося, що Комісія спільно з Агентством Європейського Союзу з питань притулку розробить стандартні операційні процедури та уніфіковані рекомендації щодо прийому і підтримки дітей, а також окремі процедури для переміщення неповнолітніх без супроводу.

Таким чином, Європейська Комісія відіграє ключову роль у формуванні політики ЄС у сфері захисту дітей-мігрантів, виступаючи ініціатором основних стратегічних підходів і нормативних змін. Її діяльність має системний характер, охоплює розробку політик і забезпечує послідовне посилення гарантій дотримання прав та найкращих інтересів дитини в умовах міграції.

Список використаної літератури:

1. Protecting all children in migration: Commission outlines priority actions. European Commission, 2017. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_17_906 (дата звернення: 16.04.2026).

2. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on a New Pact on Migration and Asylum. European Commission, 2020. URL: https://eur-

lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0609 (дата звернення: 16.04.2026).
3. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on an Action Plan on Integration and Inclusion 2021–2027. European Commission, 2020. URL : https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0758 (дата звернення: 16.04.2026).
4. Home Affairs Council: 10-Point Plan on stronger European coordination on welcoming people fleeing the war against Ukraine. European Commission, 2022. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_2152 (дата звернення: 16.04.2026).

Ірина Ботнаренко[8]

ЗАХИСТ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

В умовах воєнних дій питання дотримання та захисту конституційних прав і свобод людини набуває особливої актуальності. Збройна агресія проти України призвела до запровадження воєнного стану, що зумовило розширення повноважень органів державної влади, зокрема Національної поліції. Водночас навіть за надзвичайних обставин держава зобов’язана гарантувати базові права людини, визначені Конституцією України та міжнародними правовими актами.

Захист прав людини під час воєнного стану забезпечується низкою правових і інституційних механізмів. Серед них важливу роль відіграють суди, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, а також органи прокуратури. Навіть за умов обмеженого доступу до правосуддя держава

[8] кандидат юридичних наук старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту поліцейської діяльності Національної академії внутрішніх справ

зобов’язана забезпечити можливість оскарження незаконних рішень і дій органів влади.

Крім того, Україна залишається стороною міжнародних договорів у сфері прав людини, зокрема Європейської конвенції з прав людини. Це означає, що держава повинна дотримуватися міжнародних стандартів та не допускати свавільних обмежень прав і свобод.

Конституційні права і свободи людини і громадянина – це визначені Конституцією та законами України можливості особи користуватися політичними, економічними, соціальними, культурними та іншими благами з метою задоволення особистих або суспільних інтересів і потреб [1].

Конституція України проголошує людину, її життя і здоров’я, честь і гідність найвищою соціальною цінністю. Відповідно до статті 64 Конституції України, в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть бути обмежені окремі права і свободи [2]. Зокрема, можуть тимчасово обмежуватися: свобода пересування; право на мирні зібрання; право на таємницю листування та інших видів комунікації; право власності шляхом примусового відчуження майна для потреб оборони. Разом з тим, існує перелік прав, які не підлягають обмеженню за жодних обставин. До них належать право на життя, повага до гідності, свобода від катувань, право на правову допомогу та презумпція невинуватості.

На Національну поліцію України покладається обов’язок щодо недопущення порушення та відновлення (у тому числі фіксація випадків порушення прав громадян, їх розслідування та притягнення винних осіб до юридичної відповідальності) таких прав громадян: 1) право на життя; 2) протидія катуванням, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню; 3) право власності; 4) право на свободу та особисту недоторканність (стосується переважно звільнення заручників та відновлення їх прав, забезпечення прав дітей, зокрема фіксація випадків незаконного виведення українських дітей окупантами на територію Російської Федерації з метою їх усиновлення); 5) право на правову допомогу; 6) свобода мирних зібрань та

об’єднань [3]. Умови воєнного стану істотно ускладнюють реалізацію цих завдань, однак не скасовують конституційних гарантій прав людини, а лише допускають їх тимчасове та пропорційне обмеження.

1) Право на життя.

Право на життя є невідчужуваним і таким, що не підлягає обмеженню навіть в умовах воєнного стану. На поліцію покладається обов’язок не лише утримуватися від протиправного позбавлення життя, але й вживати активних заходів для його захисту. Це включає: оперативне реагування на загрози життю, евакуацію населення із зон підвищеної небезпеки, участь у ліквідації наслідків обстрілів, а також документування фактів загибелі цивільних осіб. Важливим напрямом є фіксація воєнних злочинів проти життя людини з метою подальшого притягнення винних до відповідальності як на національному, так і на міжнародному рівнях.

2) Заборона катувань, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання.

Ця заборона має абсолютний характер і не допускає жодних винятків. Поліція зобов’язана забезпечувати гуманне поводження з усіма особами, зокрема затриманими, підозрюваними та іншими учасниками кримінального провадження. У практичному вимірі це передбачає: належне документування процесу затримання, недопущення застосування незаконного фізичного чи психологічного впливу, забезпечення доступу до медичної допомоги та адвоката. Окремого значення набуває фіксація випадків катувань, вчинених представниками окупаційних сил, та їх документування відповідно до міжнародних стандартів.

3) Право власності.

В умовах воєнного стану право власності може зазнавати обмежень (зокрема реквізиція майна для потреб оборони), однак такі обмеження повинні мати законний характер, бути обґрунтованими та супроводжуватися відповідною компенсацією. Поліція виконує функції щодо охорони майна громадян,

запобігання мародерству, документування фактів знищення або пошкодження майна внаслідок бойових дій, а також сприяє встановленню винних осіб. Важливою є також участь у забезпеченні доказової бази для подальшого відшкодування збитків.

4) Право на свободу та особисту недоторканність.

Зазначене право передбачає захист особи від незаконного затримання, тримання під вартою чи викрадення. В умовах воєнного стану діяльність поліції у цій сфері набуває особливої актуальності, зокрема щодо: звільнення заручників, протидії незаконному позбавленню волі цивільних осіб, розшуку безвісти зниклих. Окремим напрямом є забезпечення прав дітей, включаючи документування фактів їх незаконного переміщення або депортації на територію інших держав, що може кваліфікуватися як міжнародний злочин. При цьому поліція повинна забезпечувати дотримання процесуальних гарантій при затриманні осіб, включаючи повідомлення про підстави затримання та забезпечення права на захист.

5) Право на правову допомогу.

Забезпечення доступу до правової допомоги є ключовою гарантією реалізації інших прав. Поліція зобов’язана інформувати затриманих осіб про їхні права, забезпечувати можливість негайного зв’язку з адвокатом, а також не перешкоджати діяльності захисника. В умовах воєнного стану особливого значення набуває взаємодія поліції з системою безоплатної правової допомоги, що дозволяє забезпечити доступ до захисту навіть у складних безпекових умовах.

6) Свобода мирних зібрань та об’єднань.

Хоча в умовах воєнного стану ця свобода може бути обмежена з міркувань безпеки, такі обмеження повинні бути чітко визначені, обґрунтовані та пропорційні. Поліція виконує подвійну функцію: з одного боку – забезпечує дотримання встановлених обмежень (наприклад, заборону масових заходів у певних регіонах), а з іншого – гарантує недопущення необґрунтованого втручання

у право громадян на об’єднання та висловлення позиції. Важливим є недопущення надмірного застосування сили та дотримання стандартів демократичного суспільства навіть у кризових умовах.

Таким чином, діяльність Національної поліції України в умовах воєнного стану характеризується підвищеним рівнем відповідальності за дотримання прав людини. Ефективність виконання цих завдань залежить від поєднання правової визначеності, належного контролю, професійної підготовки працівників поліції та впровадження міжнародних стандартів у практичну діяльність. Навіть за умов війни дотримання прав людини залишається критерієм демократичності та легітимності державної влади. Забезпечення законності в роботі поліції сприяє зміцненню довіри суспільства та є запорукою післявоєнного відновлення правопорядку в Україні.

Список використаної літератури

1. Панасюк А. Презентація «Поняття конституційних прав і свобод людини і громадянина. Гарантії конституційних прав і свобод». URL: https://naurok.com.ua/prezentaciya-ponyattya-konstituciynih-prav-i-svobod-lyudini-i-gromadyanina-garanti-konstituciynih-prav-i-svobod-403551.html.
2. Конституція України від 28 червня 1996 р. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.
3. Безпалова О. І., Чишко К. О., Бахаєва А. С. Макаренко В.С.Адміністративна діяльність поліції в умовах воєнного стану. Харків, 2022. 105 с. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ade7c3ca-f959-4b9b-97f6-f88adb1c903f/content.

Богдан Веселовський[9]

ПРАВА ЛЮДИНИ У КОРПОРАТИВНОМУ СЕКТОРІ: ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БІЗНЕСУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНІ

У XXI столітті забезпечення прав людини перестало бути виключно сферою відповідальності держави. Глобалізація економічних процесів, транснаціональний характер корпоративної діяльності, складні ланцюги постачання та зростання впливу приватного сектору на соціальні й екологічні процеси зумовили переосмислення ролі бізнесу у сучасному правопорядку. Сьогодні великі компанії здатні не лише створювати економічну цінність, робочі місця та інновації, а й прямо чи опосередковано впливати на реалізацію трудових, соціальних, екологічних та інших фундаментальних прав людини. У відповідь на ці виклики у міжнародному та європейському праві поступово сформувалася концепція відповідального ведення бізнесу, в основі якої лежить обов'язок суб'єктів господарювання запобігати негативним наслідкам своєї діяльності та забезпечувати належні механізми реагування у разі порушень. Важливу роль у цьому процесі відіграли Керівні принципи ООН з питань бізнесу і прав людини [1], Керівні принципи ОЕСР для багатонаціональних підприємств[2], а також подальший розвиток законодавства Європейського Союзу у сфері корпоративної сталості та підзвітності.

Одним із найбільш показових сучасних актів права Європейського Союзу у сфері взаємозв'язку бізнесу, прав людини та сталого розвитку стала Директива (ЄС) 2024/1760 Європейського Парламенту і Ради від 13 червня 2024 року про корпоративну належну обачність у сфері сталого розвитку та про внесення змін до Директиви (ЄС) 2019/1937 і Регламенту (ЄС) 2023/2859 [3]. Саме цей акт заклав

[9] доктор філософії (міжнародне право), доцент кафедри порівняльного і європейського права Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Публікація підготовлена в рамках участі в Swedish Institute Academy for Young Professionals (SAYP) Eastern Europe 2025/2026 (модуль JUST THRIVE, Raoul Wallenberg Institute of Human Rights and Humanitarian Law).

нормативну основу переходу від добровільних моделей корпоративної соціальної відповідальності до юридично обов'язкових механізмів запобігання негативному впливу бізнесу на права людини та довкілля.

Директива формує нову модель корпоративного управління, відповідно до якої великі компанії повинні здійснювати належну обачність щодо прав людини та довкілля (*human rights and environmental due diligence*), тобто системно виявляти, оцінювати, попереджати, припиняти та мінімізувати несприятливі наслідки власної діяльності, діяльності дочірніх структур та партнерів у ланцюгах діяльності. Отже, відповідальність бізнесу більше не зводиться лише до дотримання внутрішнього законодавства, а охоплює активний обов'язок управляти ризиками порушення прав людини. У редакції, оновленій після змін 2026 року, сфера застосування директиви була скоригована та стала більш вузькою. Вона поширюється насамперед на компанії, створені за правом держав-членів ЄС, які мають понад 5000 працівників у середньому та чистий світовий оборот понад 1,5 млрд євро. Окремо регулюються певні моделі франчайзингу та ліцензування. Для компаній третіх держав ключовим критерієм є значний оборот на внутрішньому ринку ЄС. Це означає, що навіть суб'єкти господарювання, зареєстровані поза межами Союзу, можуть підпадати під дію директиви за умови суттєвої економічної присутності в Європейському Союзі.

Попри перегляд порогів застосування, функціональне ядро акта залишилося незмінним. Центральне місце займає ризик-орієнтована модель належної обачності (*risk-based due diligence model*). Вона передбачає інтеграцію процедур належної обачності у внутрішні політики та системи управління компанії, ідентифікацію фактичних і потенційних негативних впливів, їх пріоритизацію, вжиття заходів із запобігання та пом'якшення шкоди, забезпечення відновлення порушених прав, проведення змістовного залучення заінтересованих сторін, функціонування механізму скарг, постійний моніторинг та публічне інформування про результати. Таким чином, директива встановлює не разову перевірку контрагентів, а циклічну систему корпоративного комплаєнсу. Водночас редакція 2026 року демонструє прагнення законодавця до більшої пропорційності

регулювання. Компанії можуть проводити первинне визначення ризиків на основі інформації, яка є розумно доступною (*reasonably available information*), не зобов'язані однаковою мірою перевіряти кожну юридичну особу у складних корпоративних структурах та можуть концентрувати увагу на прямих бізнес-партнерах. Особливого значення набувають механізми забезпечення виконання директиви. Вона зберігає вимогу щодо створення національних наглядових органів та застосування адміністративних санкцій. Після змін 2026 року максимальний розмір штрафів було уніфіковано на рівні 3 % чистого світового обороту компанії. Водночас деталізований наднаціональний режим цивільної відповідальності був послаблений, а державам-членам залишено ширший простір для визначення процесуальних механізмів захисту прав потерпілих осіб на рівні національного законодавства.

Українська правова система вже містить окремі елементи регулювання, дотичні до сучасної концепції бізнесу та прав людини, однак вони залишаються фрагментарними і не утворюють цілісного режиму корпоративної належної обачності. Важливе програмне значення має Національна стратегія у сфері прав людини, затверджена у 2021 році[4], яка передбачає застосування суб'єктами господарювання підходу, заснованого на правах людини, забезпечення потерпілим доступу до ефективних засобів правового захисту та орієнтує державу на імплементацію Керівних принципів ООН з питань бізнесу і прав людини. Проте стратегія має рамковий характер і не встановлює безпосередньо обов'язкових процедур для компаній. Подібним чином Концепція реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу до 2030 року[5] підтримує розвиток відповідального підприємництва, однак переважно через стимули, партнерство та репутаційні механізми. Її логіка більше відповідає класичній моделі корпоративної соціальної відповідальності, ніж сучасній обов'язковій моделі належної обачності, закріпленій у праві Європейського Союзу.

Поступовий розвиток спостерігається і у сфері нефінансової звітності. Україна вже розпочала рух у напрямі запровадження звітності зі сталого розвитку

та наближення до європейських стандартів корпоративного розкриття інформації. Однак навіть розвинений режим звітності не може замінити повноцінну систему корпоративної належної обачності, оскільки розкриття інформації саме по собі не гарантує попередження порушень та ефективного реагування на ризики. Аналітичні матеріали Програми розвитку ООН наголошували на необхідності ухвалення в Україні окремого Національного плану дій з питань бізнесу та прав людини, посилення доступу потерпілих до ефективних засобів правового захисту та формування державної політики у цій сфері[6]. Для України імплементація сучасних європейських стандартів корпоративної відповідальності має не лише нормативне, а й стратегічне значення. Вона здатна посилити захист трудових, соціальних та екологічних прав, підвищити інвестиційну привабливість держави, зміцнити довіру до українського ринку, полегшити доступ компаній до внутрішнього ринку ЄС та мінімізувати ризики зловживань у процесі післявоєнного відновлення. Особливого значення це набуває у сферах інфраструктурної відбудови, енергетики, видобутку природних ресурсів, логістики та великих публічних закупівель.

Оптимальною моделлю для України видається поетапна імплементація. Першим кроком має стати ухвалення рамкового закону про належну обачність у сфері прав людини, довкілля та корпоративної підзвітності. Такий закон має закріпити ключові дефініції, обов’язок компаній формувати політику належної обачності, механізми оцінки ризиків, плани превентивних і коригувальних дій, процедури подання скарг, документаційні обов’язки, державний нагляд, санкції та зв’язок із цивільно-правовим відшкодуванням шкоди. Другим напрямом повинна стати модернізація всього суміжного законодавства: корпоративного управління, бухгалтерського обліку, публічних закупівель та цивільного права. Третім елементом має бути створення або визначення уповноваженого органу, який здійснюватиме методичний супровід, ризик-орієнтований контроль, прийом скарг і координацію з іншими державними інституціями. Доцільним видається врахування і позитивного зарубіжного досвіду інституційного забезпечення корпоративної належної обачності. Зокрема, практика Федеративної Республіки

Німеччина демонструє ефективність моделі спеціалізованого компетентного органу. Федеральне відомство з економіки та експортного контролю (Bundesamt für Wirtschaft und Ausfuhrkontrolle, BAFA)[7], уповноважене здійснювати нагляд у сфері належної обачності ланцюгів постачання, поєднує контрольні функції, надання офіційних роз'яснень і методичних рекомендацій, прийом та первинний розгляд звернень і скарг, а також проведення секторального діалогу з бізнесом та іншими заінтересованими сторонами. Такий інституційний формат сприяє правовій визначеності, знижує транзакційні витрати для суб'єктів господарювання, спрощує доступ потерпілих осіб до процедур захисту та забезпечує більш передбачуване застосування законодавства.

Водночас впровадження нових стандартів повинно здійснюватися поступово та з урахуванням воєнних реалій. На першому етапі новий режим може поширюватися на державні підприємства, суб'єкти критичної інфраструктури, енергетичний та видобувний сектор, великих підрядників відбудови та великих експортерів до Європейського Союзу. Доцільно враховувати й порівняльно-правовий досвід держав-членів Європейського Союзу, які ще до ухвалення Директиви (ЄС) 2024/1760 сформували національні моделі обов'язкової корпоративної належної обачності. Французький закон № 2017-399 від 27 березня 2017 року про обов'язок пильності материнських компаній і компаній-замовників (Loi relative au devoir de vigilance des sociétés mères et des entreprises donneuses d'ordre) одним із перших у Європі запровадив вимогу щодо підготовки, оприлюднення та реалізації публічного плану пильності (vigilance plan), який охоплює картографування ризиків (risk mapping), оцінку діяльності дочірніх структур, постачальників і субпідрядників, механізм повідомлень та реагування, а також подальший моніторинг ефективності вжитих заходів[8]. Така модель продемонструвала можливість законодавчого поєднання корпоративного управління, превенції порушень прав людини та доступу до цивільно-правових засобів захисту.

Отже, сучасне право Європейського Союзу демонструє перехід від добровільної корпоративної етики до обов'язкової моделі відповідальності бізнесу

за вплив на права людини та довкілля. Для України ці зміни мають безпосереднє значення у контексті європейської інтеграції, участі у внутрішньому ринку ЄС та післявоєнного відновлення. Хоча національне законодавство вже містить окремі релевантні елементи, воно потребує системного оновлення. Поетапне впровадження європейських стандартів через рамковий закон, інституційне посилення та модернізацію суміжного законодавства дозволить поєднати економічний розвиток із принципами верховенства права, людської гідності та сталого розвитку. У цьому сенсі імплементація стандартів відповідального бізнесу повинна розглядатися не як зовнішній тягар, а як стратегічний інструмент модернізації української держави та економіки.

Література

1. Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations “Protect, Respect and Remedy” Framework. New York ; Geneva : United Nations, 2011. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/publications/guidingprinciplesbusinesshr_en.pdf

2. OECD Guidelines for Multinational Enterprises on Responsible Business Conduct Paris : OECD Publishing, 2023. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2023/06/oecd-guidelines-for-multinational-enterprises-on-responsible-business-conduct_a0b49990/81f92357-en.pdf

3. Директива (ЄС) 2024/1760 Європейського Парламенту і Ради від 13 червня 2024 року про корпоративну належну обачність у сфері сталого розвитку та про внесення змін до Директиви (ЄС) 2019/1937 і Регламенту (ЄС) 2023/2859. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=OJ%3AL_202401760

4. Про Національну стратегію у сфері прав людини : Указ Президента України від 24.03.2021 № 119/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text

5. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.01.2020 № 66-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/66-2020-%D1%80#Text

6. Бізнес і права людини в Україні: проблеми імплементації та перспективи для сталого відновлення : аналітична доповідь / UNDP Ukraine. Київ, 2022. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2022-06/UNDP-UA-BHRReport-UKR.pdf

7. Supply Chain Act: Overview / Federal Office for Economic Affairs and Export Control (BAFA). URL: https://www.bafa.de/EN/Supply_Chain_Act/Overview/overview.html

8. LOI n° 2017-399 du 27 mars 2017 relative au devoir de vigilance des sociétés mères et des entreprises donneuses d'ordre. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000034290626/

Анастасія Войтенко[10]

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОТРИМАННЯ КРИТЕРІЮ НЕЗАЛЕЖНОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ У РАЗІ ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ, ГАРАНТОВАНИХ СТАТТЯМИ 2 ТА 3 ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ З ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Життя людини, її гідність та недоторканність, згідно з положеннями ст. 3 Конституції України, з-поміж іншого, належать до найвищих соціальних цінностей, що визначають зміст і спрямованість діяльності держави та її представників. При цьому відповідно до наведеної конституційної норми до головних обов'язків держави належить забезпечення прав і свобод людини. У цьому аспекті положення національного Основного Закону є подібними за змістом ст. 1 Європейської конвенції з прав людини (далі – ЄКПЛ або Конвенція), яка так само покладає на держав-учасниць цього документа зобов'язання гарантувати кожному, хто перебуває під юрисдикцією відповідної держави, права і свободи, закріплені в Конвенції.

Доцільно підкреслити, що як випливає із значного масиву практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ або Суд), коли йдеться про такі фундаментальні права людини, як право на життя (ст. 2 ЄКПЛ) та право не бути підданим забороненому поводженню (ст. 3 ЄКПЛ), держава не може обмежитися

[10] аспірантка кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

виключно пасивною поведінкою, не порушуючи зазначені права «руками власних представників». Натомість від держави вимагаються активні дії, спрямовані на створення належних умов для захисту зазначених прав людини, що зазвичай визначаються як позитивні зобов'язання держави. Так, у разі стверджуваного порушення прав, гарантованих ст.ст. 2 та 3 ЄКПЛ як з боку агентів держави, так і третіми особами, виникає позитивне процесуальне зобов'язання щодо проведення ефективного розслідування стосовно відповідних фактичних обставин.

Питання про належне виконання зазначеного процесуального зобов'язання особливо актуалізується в умовах міжнародного збройного конфлікту, що може бути зумовлено декількома чинниками. По-перше, інтенсивний та тривалий збройний конфлікт веде до суттєвого зростання кількості воєнних злочинів і злочинів проти людяності, більшість з яких посягає саме на фундаментальні права людини. Водночас, по-друге, забезпечення проведення ефективного розслідування в умовах воєнного стає ускладненим з огляду на об'єктивні та суб'єктивні фактори. Крім того, в умовах міжнародного збройного конфлікту, що триває, трансформації зазнають і підходи до оцінки дотримання традиційних критеріїв, що є індикаторами ефективності розслідування. Йдеться про критерії (стандарти) незалежності, оперативності та розумної швидкості, ретельності та адекватності вжитих заходів, публічного контролю (контролю громадськості) та залучення потерпілих. Зокрема, на цьому аспекті наголошено в рішенні ЄСПЛ по справі «Грузія проти Росії (II)» (заява № 38263/08) від 21 січня 2021 р., де підкреслено необхідність продовження виконання процесуального обов'язку навіть в умовах небезпеки (зокрема, під час збройного конфлікту). Водночас відмічено також, що за таких обставин можуть виникати перешкоди, до того ж через існування конкретних обмежень допускається застосування менш ефективних заходів розслідування або наявність затримки в розслідуванні. Це вказує на те, що під час збройного конфлікту процесуальний обов'язок щодо проведення ефективного розслідування має застосовуватися реалістично, проте навіть у складних умовах безпеки мають вживатися всі розумні заходи для забезпечення, зокрема, незалежного розслідування (пп. 326-327) [1].

Отже, в межах цієї роботи зупинимося на аналізі особливостей реалізації першого із вказаних критеріїв, а саме незалежності розслідування, що проводиться. Насамперед, слід окреслити загальний концептуальний зміст стандарту незалежності. Найбільш структуровано це зроблено ЄСПЛ у рішенні по справі «Мустафа Тунч і Фечіре Тунч проти Туреччини» (заява №24014/05) від 14 квітня 2015 р. Його системний аналіз дозволяє виокремити низку важливих тез: (а) у кожному разі виникнення сумнівів потрібна оцінка конкретних фактичних обставин справи, зокрема і в їх сукупності; (б) абсолютна незалежність осіб, які здійснюють розслідування, не вимагається; (в) ключове значення має достатня незалежність таких суб'єктів від осіб та інституцій, можливо причетних до порушення прав, гарантованих ст.ст. 2 та 3 ЄКПЛ; (г) у разі виникнення сумнівів у незалежності особлива увага в оцінці має бути приділена іншим критеріям, передусім належності та ретельності розслідування (вочевидь, саме це здатне продемонструвати, чи мав негативний вплив на результати розслідування той факт, що суб'єкти, які його здійснювали, не відповідали достатньо вимозі незалежності (пп. 222-224) [2].

Водночас, у питанні про незалежність органів, що мають проводити розслідування воєнних злочинів, вчинених військовослужбовцями, міжнародне право прав людини та міжнародне гуманітарне право мають певні розбіжності, що випливають, наприклад, із ч. 3 ст. 87 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (протокол I). Згідно з цією нормою, яка так само відображена у загальному вигляді у правилі 153 міжнародного звичаєвого гуманітарного права, на військових командирів покладається обов'язок, у разі якщо їм відомо про вчинення воєнного злочину підлеглими чи іншими особами, які перебувають під їх контролем, вжиття необхідних заходів щодо, серед іншого, порушення дисциплінарного чи кримінального переслідування проти тих, хто вчинив такі порушення [3].

З цього приводу, у ключі питання про співвідношення міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права стосовно обов'язку розслідувати ймовірні порушення права на життя у збройних конфліктах, в зарубіжній науковій літературі підкреслюються наслідки застосування такого підходу – так, якщо

командири проводять розслідування, вони тим самим порушують ЄКПЛ, тоді як якщо вони цього не роблять, вони порушують міжнародне гуманітарне права і навіть несуть за це кримінальну відповідальність. На переконання авторів, у такому разі єдиним способом для командирів уникнути цієї проблеми є повідомлення про порушення до відповідних органів. Такий висновок виводиться з аналізу дотичної практики ЄСПЛ (наприклад у справі Ханан проти Німеччини), де визнано роль командирів, яку вони відіграють згідно з міжнародним гуманітарним правом, а отже недоцільно повністю виключати їх з розслідувань, окрім випадків, коли це стосується розслідувань їхньої власної поведінки та відповідальності [4, с. 17].

У світлі цього слід погодитися з тезою про те, що правила щодо проведення розслідувань воєнних злочинів, вчинених військовослужбовцями, органами, незалежними від військових, не є ні здійсненними, ні доцільними. З огляду на це у дослідженні пропонується компромісний варіант, який можемо підтримати – наполягання на необхідності суворої незалежності та неупередженості у випадках розслідування порушень права на життя та надання консультацій для забезпечення того, щоб військові установи відповідали цим критеріям [5].

Отже, як висновок зауважимо, що вимога незалежності як критерій ефективного розслідування порушень прав людини, гарантованих ст.ст. 2 та 3 ЄКПЛ залишається чинною і не менш важливою в умовах міжнародного збройного конфлікту. Проте цей стандарт має застосовуватися з огляду на приписи міжнародного гуманітарного права, які вимагають залученості військових командирів до таких розслідувань. Проте, по-перше, вони повинні відігравати насамперед допоміжну роль, діючи проактивно передусім на початкових етапах. По-друге, коли йдеться про потенційну причетність самих командирів до вчинення розглядуваних порушень, їх участь як особи, причетної до проведення розслідування, не повинна допускатися взагалі.

Література:

1. Рішення ЄСПЛ у справі «Грузія проти Росії (II)» (заява № 38263/08) від 21 січня 2021 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-207757

2. Рішення ЄСПЛ у справі «Мустафа Тунч і Фечіре Тунч проти Туреччини» (заява №24014/05) від 14 квітня 2015 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-154007

3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

4. Tan F., Zwanenburg M.Case note ONE step forward, two steps back? Georgia v Russia (ii), European court of human rights, appl no 38263/08. *Melbourne Journal of International Law.* 2021. Vol. 22. P 1-20. URL: https://law.unimelb.edu.au/__data/assets/pdf_file/0004/3900622/Tan-unpaginated.pdf

5. Gaggioli G. A legal approach to investigations of arbitrary deprivations of life in armed conflicts: The need for a dynamic understanding of the interplay between IHL and HRL. 2017. *QIL, Zoom-in*. Vol. 36. P. 27-51. URL: https://www.qil-qdi.org/wp-content/uploads/2017/02/03_Investigation-in-armed-conflicts_GAGGIOLI_FIN.pdf

Артур Волчанський[11]

СУТНІСТЬ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ НОРМ ЩОДО ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУДОВИЙ РОЗГЛЯД

Право на справедливий судовий розгляд займає важливе місце серед інших прав людини, оскільки є головним принципом захисту прав осіб, визначає, що будь-яке порушене право особи може бути відновлено за допомогою певної процедури. Якщо у державі відсутня така ефективна процедура захисту та відновлення порушеного права осіб, будь-які інші права, закріплені у законодавстві, є лише декларативними положеннями, юридичною фікцією.

Ця обставина актуалізує необхідність чіткої регламентації вищезазначеного права в національному законодавстві. Співвідношення міжнародних та

[11] аспірант кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

національних норм про права людини. Найефективнішим механізмом захисту прав і свобод є судовий механізм. Право на справедливий судовий розгляд – це загальнообов'язкова норма міжнародного права для будь якого виду судочинства. Це право є сформованою нормою ius cogens загального міжнародного права, оскільки має місце загальнодержавна практика щодо закріплення цього права та його гарантій у різних міжнародних угодах та національних нормативно-правових актах.

Не перешкоджає сутності дослідження права, як норми ius cogens і те, що в більшості договорів про права людини допускаються обмеження цього права під час надзвичайних ситуацій, оскільки ст. 6 Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ) та ст. 14 Міжнародного пакту про цивільні і політичні права, Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949; Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту міжнародних жертв збройних конфліктів від 8 червня 1977 р. та Додатковий протокол II до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів не міжнародного характеру від 8 червня 1977 р. закріплюють обов'язок держав забезпечити основні складові права на справедливий судовий розгляд за кримінальним обвинуваченням з моменту початку будь-якого збройного конфлікту міжнародного та не міжнародного характеру. Право на справедливий судовий розгляд – це загальний принцип права, оскільки норми, що закріплюють це право, є в національному законодавстві майже кожної держави [1, с.11]. На нашу думку, право на справедливий судовий розгляд, в аспекті адміністративного судочинства, дотепер пройшло у своєму розвитку чотири основні етапи. На першому етапі окремі вимоги до справедливого судового розгляду закріплювалися у національному законодавстві і були спрямовані на регулювання прав осіб під час здійснення цивільного правосуддя національними судами. На другому етапі з'являються міжнародні норми, що закріплюють право на справедливий судовий розгляд та мають метою закріплення мінімального набору процесуальних гарантій, які повинні дотримуватися під час розгляду справ національними судами (такі норми містяться у ст. 9, 14 Міжнародного пакту про

цивільні та політичні права; у чотирьох Женевських конвенціях 1949 р. та два Додаткові протоколи до них; у ст. 5, 6 ЕКПЛ.

На третьому етапі, питання справедливого судового розгляду виходять за межі суто внутрішньої компетенції держави та стали предметом міжнародно-правового регулювання. Більш того, стали створюватися міжнародні судові установи захисту прав людини (наприклад, ЄСПЛ). Відповідно на цьому етапі виник міжнародний судовий розгляд. Однак основну роль захисту вищезазначеного права повинні забезпечувати внутрішньодержавні органи, а ЄСПЛ розглядає справи про порушення цього права лише тоді, коли національні органи не змогли здійснити необхідний захист [2, с.32]. Четвертий етап характеризується появою міжнародних норм, що закріплюють право на справедливий судовий розгляд у міжнародних судах, та появою міжнародного судового органу, який доповнює національні органи (Міжнародний кримінальний суд). Крім того, цей етап відзначений сплеском активності Європейського суду з прав людини після його реформування 1998 р. Механізм реалізації права на справедливий судовий розгляд перебуває як у міжнародній, так і у внутрішньодержавній сфері. Проблеми реалізації міжнародних норм, що закріплюють право на справедливий судовий розгляд, у багатьох країнах схожі. Найбільші проблеми виникають у зв'язку з необхідністю забезпечення, виконання вимог ст. 6 ЄКПЛ у процесі прийняття адміністративних актів, реальне правозастосування норм, що закріплюють право на справедливий судовий розгляд. До інших проблем, в зв’язку з корупцією в судовій системі, належать питання щодо забезпечення такого елементу права, як «незалежність суду». А також складність забезпечення розгляду справ у розумний строк, що пов’язано з перевантаженістю суддів. Проблеми забезпечення безперешкодного доступу до суду. На доступ населення до суду негативно можуть впливати багато чинників: занадто складна процедура звернення до суду; висока вартість судового збору; велика завантаженість суддів внаслідок їх малої чисельності і як наслідок – занадто тривалі строки розгляду справ; незаконні та необґрунтовані відмови у прийнятті позовних заяв.

Отже, необхідно доповнити чинний Кодекс адміністративного судочинства України нормою щодо забезпечення адміністративного судочинства достатньою кількістю суддів та судів; спрощення та диференційованості судової процедури; забезпечення осіб кваліфікованою допомогою професійними юристами; права на безоплатну юридичну допомогу під час розгляду та вирішення адміністративних справ.

Література:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: підписана членами Ради Європи від 04.11.1950 р. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

2. Посібник зі ст. 6 «Право на справедливий суд» (цивільна частина) / Рада Європи; Європейський суд із прав людини. 2013. 77 с. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_UKR.pdf.

Андрій Гнітій[12]

ЗАБОРОНА КОЛЕКТИВНОГО ВИДВОРЕННЯ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Питання забезпечення та ефективного захисту основоположних прав у правопорядку Європейського Союзу (далі – ЄС) традиційно посідає центральне місце як у доктрині, так і у практиці правозастосування. Особливої актуальності воно набуває у сфері міграційної політики, де стикаються інтереси держав-членів щодо контролю за зовнішніми кордонами та зобов'язання із підтримки високих стандартів прав людини. У цьому контексті однією з найбільш дискусійних і водночас проблемних категорій виступає заборона колективного видворення, яка гарантується як міжнародними угодами (зокрема, ст. 4 Протоколу 4 до Конвенції

[12] Доктор філософії, заступник декана факультету міжнародного та європейського права, асистент кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ)) [1], так і закріплена на рівні первинного права ЄС (ст. 19 Хартії ЄС про основоположні права (далі – Хартія)) [2].

Сучасний етап розвитку міграційної політики ЄС позначений глибинними трансформаціями, пов'язаними із прийняттям у 2024 році Пакту про міграцію та притулок [3]. Вказаний комплекс нормативних актів спрямований на реформування існуючої системи управління міграційними потоками, зокрема шляхом запровадження прискорених прикордонних процедур, посилення механізмів повернення та інституціоналізації принципу солідарності між державами-членами. Водночас зазначені новації актуалізують питання забезпечення належного балансу між ефективністю міграційного контролю та дотриманням основоположних прав, оскільки впровадження спрощених процедур на кордоні потенційно створює ризики обмеження доступу до міжнародного захисту та нівелювання індивідуального характеру розгляду справ.

У цьому контексті особливого значення набуває проблема поширення практик так званих «pushbacks» (відштовхувань), які полягають у фактичному поверненні мігрантів без надання їм можливості звернутися із заявою про надання притулку та без проведення індивідуального розгляду їхнього становища. Так, згідно зі звітом коаліції європейських неурядових організацій, у 2025 році на зовнішніх кордонах ЄС відбулося понад 80 тис. випадків відштовхувань мігрантів [4]. Подібні практики викликають обґрунтовані сумніви щодо їх відповідності не лише вторинному праву ЄС, але й міжнародним стандартам, закріпленим, зокрема, у ЄКПЛ та Конвенції про статус біженців 1951 року (статті 32 та 33), а також принципу non-refoulement як одному з наріжних каменів захисту прав біженців.

Враховуючи окреслену проблематику, метою цієї роботи є дослідження правової природи заборони колективного видворення у праві ЄС та оцінка відповідності сучасних практик, зокрема pushbacks, встановленим стандартам захисту прав людини.

Нормативно-правова основа заборони колективного видворення у праві ЄС формує багаторівневу систему гарантій, що поєднує положення первинного та вторинного права ЄС із міжнародно-правовими стандартами. Водночас сучасний етап її розвитку позначений суттєвими трансформаціями у зв'язку з прийняттям Пакту про міграцію та притулок 2024 р., який не лише модернізує інституційну структуру Загальноєвропейської системи надання притулку (CEAS), але й ставить під сумнів забезпечення належного балансу між ефективністю міграційного управління та дотриманням основоположних прав.

У межах первинного права ЄС ключове значення має Хартія ЄС про основоположні права, яка закріплює право на притулок (ст. 18) та прямо забороняє колективне видворення, а також гарантує дотримання принципу «non-refoulement» - заборони вислання або примусового видворення (ст. 19) [2]. Зазначені положення традиційно розглядаються як такі, що встановлюють високий рівень індивідуалізованого захисту, вимагаючи від держав-членів здійснення ретельної оцінки кожного конкретного випадку. Однак у світлі новел Пакту виникає питання про фактичну здатність цих гарантій зберігати свою ефективність в умовах запровадження прискорених прикордонних процедур.

Вторинне право ЄС, зокрема Директива № 2013/32/ЄС про спільні процедури надання та позбавлення міжнародного захисту та Директива 2008/115/ЄС про спільні стандарти та процедури в державах-членах для повернення громадян третіх країн, які незаконно перебувають в країні, деталізує зазначені гарантії, встановлюючи обов'язок забезпечення доступу до процедури притулку, індивідуального розгляду заяв та права на ефективне оскарження. Саме ці елементи формують «ядро» правового стандарту, що виключає можливість колективного видворення як такого. Водночас, як зазначається у сучасній європейській правовій доктрині, нові регуляторні механізми, передбачені Пактом, зокрема прискорені процедури та розширені заходи перевірки, хоча й розроблені для підвищення ефективності, можуть поставити під загрозу процесуальні гарантії, необхідні для захисту прав шукачів притулку. Стислі терміни, ризик обмеженого доступу до юридичної консультації та потенційне зловживання

установами, подібними до тих, що використовуються для утримання під вартою, створюють умови, за яких належне правосуддя може бути затьмарене адміністративною доцільністю [5, с. 38].

Особливого значення у цьому контексті набувають міжнародно-правові стандарти, закріплені, зокрема, у ЄКПЛ та Конвенції про статус біженців 1951 р., які формують універсальну рамку захисту від повернення осіб у країни, де їм загрожує переслідування або нелюдське поводження. У класичному розумінні ці стандарти вимагають не лише формального доступу до процедури, але й її ефективності, що передбачає реальну можливість бути почутим та отримати обґрунтоване рішення (див. рішення ЄСПЛ від 21.01.2011 р. у справі «M.S.S. проти Бельгії та Греції»). Крім того, як доречно зазначив ЄСПЛ у рішенні від 23.02.2012 р. по справі «Хірсі Джамаа та інші проти Італії» повернення мігрантів без проведення індивідуальної оцінки їхнього становища становить порушення як принципу non-refoulement, так і заборони колективного видворення (пункти 185-186) [6].

Проте, аналіз сучасних наукових підходів свідчить про формування критичного дискурсу щодо еволюції міграційного права ЄС у напрямі так званої «керованої міграції» (managed migration), у межах якої пріоритет поступово зміщується від гарантування прав людини до посилення безпеки. Зокрема, Ш. Фан (Sh. Fan) наголошує на тому, що Пакт запровадив більш адаптивну систему розподілу відповідальності, що дозволяє державам-членам виконувати свої зобов'язання щодо солідарності за допомогою різноманітних механізмів. Така гнучка солідарність є прикладом прагнення ЄС зберегти внутрішній баланс на тлі зростаючого тиску глобалізації. Водночас це здійснило свій вплив на зміну цінностей, наслідком чого стало посилення імперативів безпеки у розробці міграційної політики ЄС [7, с. 70].

Додатковим проблемним аспектом є закріплення у Пакті концепції «гнучкої солідарності», яка дозволяє державам-членам обирати форми участі у спільній міграційній політиці (переселення, фінансова підтримка, операційна підтримка). Попри її прагматичний характер, у доктрині вона оцінюється як потенційний

фактор фрагментації стандартів захисту, оскільки фактично легітимує різнорівневі підходи до прийому та обробки заяв про притулок [8, с. 1262-1263]. Це, своєю чергою, може створювати передумови для непрямого обходу заборони колективного видворення шляхом концентрації міграційного тиску на окремих державах.

Окремої уваги заслуговує тенденція до екстерналізації міграційної політики, яка також отримує розвиток у межах Пакту. Як слушно зазначає С. Пірс (S. Peers), новий Пакт, попри декларовану мету підвищення ефективності та солідарності у сфері притулку, водночас істотно посилює прикордонні процедури, механізми скринінгу та інструменти повернення, що може призвести до звуження реального доступу до міжнародного захисту. Особливо критично науковець оцінює розширення концепції «безпечної третьої країни» та пришвидшених процедур, підкреслюючи ризик поступової трансформації права на притулок із фундаментальної гарантії у функціонально обмежений адміністративний механізм. На думку С. Пірса, ключове питання полягає у тому, чи здатні нові процедури забезпечити належний рівень індивідуального розгляду справ, чи ж вони фактично створюють передумови для впровадження практик, близьких за своєю суттю до колективного видворення [9, с. 167-168].

У цьому контексті особливого значення набуває практика Суду Справедливості ЄС, яка послідовно відстоює необхідність дотримання індивідуальних процесуальних гарантій. Так, у об’єднаних справах C-411/10 та C-493/10 Суд наголосив, що держави-члени не можуть передавати шукачів притулку до іншої держави, якщо існує ризик порушення їхніх основоположних прав унаслідок системних недоліків процедури притулку [10]. Аналогічний підхід простежується у справі «Європейська Комісія проти Угорщини» (C-808/18), де Суд підкреслив, що навіть в умовах посиленого прикордонного контролю держави зобов’язані забезпечити реальний та ефективний доступ до процедури надання притулку [11]. Таким чином, попри прагнення ЄС посилити керованість міграційних процесів, судова практика підтверджує, що будь-які нові механізми, передбачені Пактом, мають застосовуватися з дотриманням фундаментальних

гарантій, тому ключовим викликом залишається забезпечення балансу між ефективністю міграційного управління та непорушністю основоположних прав мігрантів.

Отже, аналіз нормативно-правових засад та практики їх застосування дає підстави стверджувати, що заборона колективного видворення у праві ЄС, попри її чітке закріплення у Хартії ЄС про основоположні права та розвиток у вторинному праві, у сучасних умовах зазнає істотного тиску з боку трансформацій міграційної політики, пов'язаних із реалізацією Пакту про міграцію та притулок 2024 р.. Запровадження нових інструментів, зокрема прикордонних процедур та механізмів екстерналізації, об'єктивно підвищує ефективність управління міграційними потоками, однак водночас створює ризики звуження змісту індивідуальних гарантій, насамперед через їх формалізацію та ускладнення доступу до процедур міжнародного захисту. У цьому контексті ключовим залишається не стільки питання наявності правових норм, скільки їх фактичної реалізації, що значною мірою залежить від узгодженості підходів держав-членів та ефективності судового контролю з боку Суду ЄС. Відтак, подальший розвиток правового регулювання у цій сфері має відбуватися з урахуванням необхідності збереження балансу між цілями міграційної політики та забезпеченням реального, а не декларативного характеру основоположних прав.

Література:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 25.04.2026).

2. Charter of Fundamental Rights of the European Union. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/char_2012/oj/eng (дата звернення: 25.04.2026).

3. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on a New Pact on Migration and Asylum. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52020DC0609 (дата звернення: 25.04.2026).

4. Philips R. 80 000 migrants pushed back at the EU borders in 2025, fewer than in 2024. *InfoMigrants*. 2026. URL: https://www.infomigrants.net/en/post/70180/80000-migrants-pushed-back-at-eu-borders-in-2025-fewer-than-in-2024 (дата звернення: 25.04.2026).

5. Joshua D. The New EU Pact on Migration and Asylum (2024-2025): A Critical Evaluation under International Law. *SSRN*. 2016. 42 p. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=5978034 (дата звернення: 25.04.2026).

6. Рішення ЄСПЛ у справі «Хірсі Джамаа та інші проти Італії» (Hirsi Jamaa and others v Italia) від 23.02.2012 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-117782%22]} (дата звернення: 25.04.2026).

7. Fan Sh. Analysis of the Impact of the EU Pact on Migration and Asylum on Globalization. *Lecture Notes in Education Psychology and Public Media.* 2025. № 102. P. 66-73.

8. Vara J.S. Flexible Solidarity in the New Pact on Migration and Asylum: A New Form of Differentiated Integration? *European Papers*. Vol. 7. № 3. 2022. P. 1243-1263.

9. Peers S. The new EU asylum laws: taking rights half-seriously. *Yearbook of European Law.* № 43. 2024. P. 113–183.

10. Judgment of the Court in Joined Cases C-411/10 and C-493/10 of 21 December 2011 «N. S. v Secretary of State for the Home Department» and «M. E. and Others v Refugee Applications Commissioner and Minister for Justice, Equality and Law Reform». URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62010CJ0411 (дата звернення: 25.04.2026).

11. Judgment of the Court in Case C-808/18 of 17 December 2020 «European Commission v Hungary». URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62018CJ0808 (дата звернення: 25.04.2026).

Максим Зельцер[13]

ЩОДО АРБІТРАБЕЛЬНОСТІ КОМЕРЦІЙНИХ СПОРІВ ЩО ВИНИКЛИ НА ПІДСТАВІ САНКЦІЙ НАКЛАДЕНИХ ЄС

В теорії міжнародного публічного права, одним із основних інструментів, який направлений на примус порушника припинити свої незаконні дії, є санкції. Російська агресія проти України, почавшись у 2014 році, являє собою цілу низку зухвалих порушень міжнародного публічного права, у відповідь на яку, демократичні країни та міжнародні організації цивілізованого світу наклали на росію санкції, які обмежували права її громадян та підприємств, зокрема, встановлюючи торгові обмеження та заборони. Європейський Союз (далі – «ЄС») був і залишається одним із провідних суб'єктів який накладає санкції на росію намагаючись зупинити її незаконні дії. Для цього, з 2014 року ЄС запроваджує і розширює, крім іншого, торгові обмеження на російські підприємства.

При цьому, для того щоб санкції залишались ефективним інститутом примусу, вони одночасно, мають відповідати принципу верховенства права, зокрема доступу до правосуддя, і, в той же час, забезпечувати неможливість їхнього обходу.

У цьому ключі, цікавим є питання як санкції ЄС впливають на можливість передачі в арбітраж (арбітрабельність) комерційних спорів, що виникають через накладення відповідних торгових обмежень на росію. Це питання не мало широкого розголосу дотепер, проте вже досліджувалось раніше у дещо ширшому контексті, зокрема відомими іноземними науковцями: Roberto Oliva, Mercedeh Azeredo Da Silveir, Kristin Campbell-Wilson та іншими.

Загальна характеристика санкцій ЄС

В теорії міжнародного права, як пояснює відомий науковець Antonio Cassese, санкції — це заходи, які застосовуються, здебільшого колективно, державами або міжнародними організаціями з метою забезпечення дотримання

[13] Аспірант кафедри права Європейського Союзу Національного Юридичного Університету імені Ярослава Мудрого

міжнародного права, зазвичай у відповідь на його порушення [1, с. 241-242]. Санкції ЄС застосовуються на підставі статті 215 Договору про функціонування ЄС, яка передбачає можливість застосування обмежувальних заходів щодо економічних відносин з третіми країнами. [2]

Європейський Союз розпочав застосування санкцій проти Російської Федерації у березні 2014 року у відповідь на порушення суверенітету та територіальної цілісності України. Санкційна політика ЄС сформувалася як поетапна та багаторівнева система обмежувальних заходів, вона поєднує в собі як санкції проти держави-агресора, так і проти фізичних та юридичних осіб, що показує тенденцію персоніфікації санкцій. [3, с. 258]

Для цілей цієї статті важливими є саме секторальні економічні обмеження накладених Рішенням 2014/512/CFSP та Регламентом (ЄС) № 833/2014 (надалі – «Регламент 833») [4]. Ці санкції встановили комплекс заходів, спрямованих на ключові сектори російської економіки, зокрема фінансовий, оборонний, енергетичний та сферу товарів подвійного призначення. Зокрема, було обмежено доступ російських державних банків і компаній до ринків капіталу ЄС, запроваджено ембарго на постачання озброєнь, а також встановлено обмеження на експорт технологій для нафтогазового сектору.

Регламент 833/2014, яким, зокрема, вводились обмеження на торгівлю між ЄС та росією, звичайно, мав вплив на поточні відносини контрагентів між ЄС та росією. Таким чином, європейське підприємство, яке, наприклад, уклало договір з російським, щодо поставки товарів, експорт яких став забороненим за Регламентом 833, не зможе виконати свої обов'язки перед своїм контрагентом. І хоча введення мораторію на експорт певних товарів буде, за загальним правилом, вважатись форс мажором та звільнить це підприємство від договірної та позадоговірної відповідальності, проте не звільнить від інших обов'язків, як-от, повернути внесену попередню оплату.

На цей випадок, Регламент 833 передбачав спеціальну норму в статті 11:

> *Не задовольняються жодні вимоги, пов'язані з будь-яким договором або операцією, виконання яких було прямо чи опосередковано, повністю*

або частково, порушено заходами, запровадженими відповідно до цього Регламенту, включаючи вимоги про відшкодування збитків або будь-які інші вимоги такого роду, такі як вимоги про компенсацію або вимоги за гарантією, зокрема вимоги про продовження строку дії або виплату за облігацією, гарантією чи відшкодуванням, особливо фінансовою гарантією чи фінансовим відшкодуванням, у будь-якій формі […]

Ця стаття не обмежує права осіб, суб'єктів та органів, зазначених у пункті 1, на судовий перегляд законності невиконання договірних зобов'язань відповідно до цього Регламенту.

Тут важливо підкреслити, що англомовна версія Регламенту 833 використовує саме фразу «*no claims shall be satisfied*», що має перекладатись як «*жодні вимоги не мають бути задоволені*». При цьому, положення прямо говорить про те, що право на судовий захист у сторін зобов'язання залишається.

Все ж, правильне застосування статті 11 Регламенту 833 дотепер залишається відкритим, зокрема в контексті арбітрабельності спорів, що виникли через застосування Регламенту 833: чи арбітражний трибунал може відкривати провадження, що виникає із застосування Регламенту 833, і, якщо так, чи може він присудити кошти на користь підсанкційних осіб – по суті «задовольнити» їхні вимоги, прямо порушивши заборону статті 11 Регламенту 833.

Арбітрабельність спорів що виникають із санкцій

Варто зазначити, що санкції ЄС за своєю суттю не є унікальними, в історії багато прикладів накладення санкцій, зокрема санкцій ООН. Відповідно, питання арбітрабельності спорів вже виникало, хоча і не так гостро, у науковій доктрині та на практиці.

Зокрема, у науковій літературі підкреслюється, що національні суди та арбітражні трибунали уповноважені враховувати торговельні санкції при розгляді приватноправових спорів, проте сам факт наявності санкційного режиму не виключає можливості арбітражного розгляду [5, с. 23].

Крім цього, судова практика загалом не виключає можливості розгляду спорів, пов'язаних із санкціями, в арбітражі. Показовим у цьому контексті є справа *Air France v Libyan Arab Airlines*, що виникла у зв'язку із санкціями, запровадженими на Лівію після Теракту над Локербі.

У цій справі санкції Ради Безпеки ООН, зокрема накладені резолюцією Ради Безпеки ООН № 748, унеможливили виконання договірних зобов'язань між сторонами [6]. *Libyan Arab Airlines* звернулись в арбітраж при Міжнародній організації цивільної авіації. *Air France* намагались зупинити справу, в тому числі, аргументом щодо неможливості передачі в арбітраж спорів, в яких арбітраж вимагатиме оцінки результатів застосування санкцій. [7, с. 7-11]

В результаті, Апеляційний суд Квебеку (місця, де знаходиться штаб квартира Міжнародної організації цивільної авіації), розглянув, проте відхилив скарги *Air France.* Суд зназначив, що було б нелогічно вважати, що нормативне регулювання ембарго перешкоджає сторонам ініціювати арбітражне провадження хоча б з метою надання трибуналу можливості вирішити питання про застосовність відповідних обмежувальних заходів. [7, с. 18-22]

В той же час, ця справа лише стосувалась загальних питань санкцій і напряму не діяла з положенням, яке було б схоже на статтю 11 Регламенту 833. Однією з перший справ, яка б розглядала це положення стала C-802/24 (*Reibel v JSC VO Stankoimport)* яку буде розглянуто в наступному розділі.

Арбітрабельність спорів за Регламентом 833

У 2015 році бельгійська компанія NV Reibel уклала договір поставки з російською компанією JSC VO Stankoimport, за яким остання здійснила авансовий платіж. Однак подальше виконання договору стало неможливим у зв'язку із запровадженням санкцій ЄС, зокрема відмовою національних органів Бельгії у наданні експортної ліцензії. Спір було передано на розгляд арбітражу, який ухвалив рішення про повернення авансового платежу російській стороні. Надалі це рішення було оскаржене за місцем арбітражу – відповідному місцевому суді у Швеції, який звернулася до Суду ЄС із запитом про попереднє рішення щодо тлумачення положень санкційного права ЄС, зокрема статті 11(1) Регламенту 833.

Національний суд поставив перед Судом ЄС низку питань, які можна звести до трьох основних блоків:

> *1. Чи поширюється заборона «задоволення вимог» на арбітражні провадження як такі?*
>
> *2. Чи можуть арбітражні трибунали розглядати та задовольняти вимоги, зокрема реституційного характеру (повернення авансу)?*
>
> *3. Чи становить винесення або виконання арбітражного рішення на користь підсанкційної особи порушенням публічного порядку Європейського Союзу?*[8]

Рішення Суду ЄС з цих питань поки не було прийнято, проте вже 26 лютого 2026 року Генеральний адвокат надав свій висновок щодо зазначених питань. [9]

У висновку, Генеральний адвокат запропонував функціональне тлумачення норми статті 11 Регламенту 833, яке базується на розмежуванні між розглядом вимоги та її фактичним задоволенням. Зокрема, підкреслюється, що заборона, встановлена статтею 11, спрямована насамперед на недопущення економічного ефекту у вигляді виплати коштів або надання іншої вигоди підсанкційним особам, але не на обмеження процесуального права сторін на звернення до суду чи арбітражу. Таким чином, сама по собі наявність санкцій не виключає можливості ініціювання та розгляду спору.

У цьому контексті Генеральний адвокат дійшов висновку, що спори, які виникають у зв’язку із застосуванням санкцій, залишаються арбітрабельними. Відсутність прямої заборони у праві ЄС на передання таких спорів до арбітражу, а також необхідність забезпечення ефективного судового захисту свідчать на користь збереження юрисдикції арбітражних трибуналів. Водночас санкційний режим може впливати на зміст рішення та можливість його подальшого виконання.

Особливу увагу у Висновку приділено питанню, чи може арбітражний трибунал «задовольнити» вимогу у розумінні статті 11 Регламенту 833. Генеральний адвокат фактично виходить із того, що саме поняття «задоволення вимоги» слід тлумачити як її фактичне виконання, а не як встановлення права на

таке виконання у рішенні. У цьому сенсі винесення арбітражного рішення, яке встановлює обов'язок повернення авансового платежу, не обов'язково означає порушення санкцій, якщо подальше виконання такого рішення підлягатиме перевірці на відповідність санкційному режиму.

У Висновку також розглядається питання порушення публічного порядку Європейського Союзу у разі виконання та виконання такого арбітражного рішення. Генеральний адвокат визнає, що норми санкційного права, зокрема стаття 11 Регламенту 833, можуть становити елемент публічного порядку, який має враховуватися національними судами при розгляді питань про визнання та виконання арбітражних рішень. Однак це не означає автоматичного визнання будь-якого рішення, винесеного на користь підсанкційної особи, таким, що суперечить публічному порядку. Необхідним є конкретний аналіз того, чи призведе виконання відповідного рішення до обходу санкцій або нівелювання їх ефективності.

Таким чином, запропонований Генеральним адвокатом підхід формує двоступеневу модель застосування санкцій у приватноправових спорах: на стадії розгляду спору забезпечується доступ до правосуддя та можливість встановлення прав і обов'язків сторін, тоді як на стадії виконання рішення здійснюється контроль за дотриманням санкційного режиму. Такий підхід дозволяє досягти балансу між ефективністю обмежувальних заходів ЄС та принципами міжнародного комерційного арбітражу, зокрема автономією волі сторін і забезпеченням ефективного захисту їх прав.

З огляду на викладене, Висновок у справі *Reibel v JSC VO Stankoimport* має суттєве значення для подальшого розвитку практики застосування санкцій ЄС у сфері міжнародного комерційного арбітражу, оскільки він підтверджує, що санкції, хоча й впливають на матеріально-правові наслідки спору, не виключають його арбітражної природи та не перешкоджають здійсненню правосуддя як такого.

Проведене дослідження свідчить, що санкції ЄС, зокрема запроваджені Регламентом 833, не можуть розглядатися ізольовано від принципу верховенства

права та права на ефективний судовий захист. Їх застосування формує необхідність балансування між забезпеченням ефективності обмежувальних заходів та збереженням доступу до правосуддя для приватних осіб.

Аналіз доктрини та практики підтверджує, що спори, пов'язані із санкціями, загалом визнаються арбітрабельними. Наявність публічно-правового елементу не виключає юрисдикції арбітражу, однак санкції впливають на матеріально-правові наслідки спору, насамперед у частині можливості виконання рішень.

Ключовим є тлумачення ст. 11 Регламенту 833, яка встановлює заборону на «задоволення вимог» підсанкційних осіб. Як випливає, зокрема, з Висновку Генерального адвоката у справі C-802/24 *NV Reibel v JSC VO Stankoimport*, така заборона стосується фактичного виконання вимоги, а не її розгляду в арбітражі. Відповідно, санкційний режим не перешкоджає ініціюванню та розгляду спору, включаючи арбітраж.

Отже, арбітражні трибунали зберігають юрисдикцію щодо спорів, що виникають у зв'язку із застосуванням Регламенту 833, однак їх рішення підлягають контролю на стадії визнання та виконання з точки зору дотримання санкцій. У цьому контексті положення санкційного права можуть розглядатися як елемент публічного порядку, що застосовується національними судами з урахуванням конкретних обставин.

Такий підхід виглядає збалансованим для підтримання балансу між принципом доступу до правосуддя з однієї сторони, а з іншої, недопущення фактичного «задоволення вимог» російських компаній для збереження економічного тиску на них.

Література:

1. Cassese A., *International Law*, 2nd ed., Oxford University Press, 2005. URL: https://openlibrary.org/books/OL3948180M/International_law?utm_source=chatgpt.com
2. Treaty on the Functioning of the European Union, [2012] OJ C 326/47.

3. Петришина К.А. Теоретичні засади застосування міжнародно-правових санкцій як інструменту забезпечення національної безпеки: досвід України та Європейського Союзу. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*, випуск 48 – 2024. С. 257–271. DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0941-2024-48-257
4. Council Regulation (EU) No 833/2014 of 31 July 2014
5. Kristin Campbell-Wilson. Paving the Way for Justice: Arbitration and EU Sanctions Against Russia. *Stockholm Arbitration Yearbook 2023*. URL: https://publications.sccl.se/sccl/article/view/513/680
6. Resolution 748 (1992) adopted by the Security Council on 31 March 1992. URL: https://digitallibrary.un.org/record/196976?v=pdf
7. Court of Appeal Canada, Province of Quebec, Registry of Montreal, No.: 500-09-009391-004(500-05-043881-984), dated 31 March 2003. URL: https://newyorkconvention1958.org/doc_num_data.php?explnum_id=1713
8. Case C-802/24 NV Reibel v JSC VO Stankoimport – Request for a preliminary ruling (OJ C/2025/535).
9. Opinion of Advocate General Andrea Biondi, Case C-802/24, 26 February 2026. URL: https://infocuria.curia.europa.eu/tabs/document/C/2024/C-0802-24-00000000RP-01-P-01/CONCL/316861-EN-1-html

Сергій Зленко[14]

ІНСТИТУТ ПРИСЯЖНИХ ЯК ФАКТОР ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУДОВОЇ СИСТЕМИ

Без належних засобів забезпечення свого функціонування права людини були б виключно декларативними. Існування правових інструментів їх реалізації, захисту, охорони та поновлення робить такі права «живими». Величезна кількість відповідного інструментарію зосереджена всередині судових механізмів.

[14] аспірант кафедри правосуддя та філософії Сумського національного аграрного університету

Очевидні недоліки системи вітчизняного судочинства упродовж тривалого часу залишаються об'єктом підвищеної уваги з боку відповідних інституцій Європейського співтовариства, а сьогодні вони вже стають однією з головних перепон поступу у напрямку набуття повноправного членства в Європейському союзі. Без вирішення питання запровадження моделі справедливого судочинства, яке здатне забезпечити ефективний захист людини та її прав, зазначена мета видається навряд чи досяжною.

Частина друга статті 5 Конституції України визначає народ єдиним джерелом влади в Україні. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Ці положення, у сукупності з приписами статті 124 Основного Закону щодо безпосередньої участі народу у здійсненні правосуддя через присяжних, дають всі підстави рухатись в бік суттєвого розширення можливостей залучення громадян до відправлення правосуддя. Саме суд присяжних і є тим демократичним правовим інститутом, що забезпечує безпосередню участь громадян у відправленні правосуддя.

Сьогодні інститут присяжних в Україні, в силу своєї «молодості», все ще залишається нерозвиненим. А це, у свою чергу, не дає можливості розкрити у повній мірі потенціал народовладдя, як фактора підвищення довіри до суду загалом. Повноцінне функціонування інституту присяжних є ознакою «судочинства за участі народу та для народу». Виходить так, що кожен залучений до системи правосуддя і у такий спосіб забезпечується її легітимність. Остання ж є вирішальною передумовою для утвердження справедливості. Система, чий авторитет мізерний, чию владу над собою громадяни не визнають, не може сприйматись ані чесною, ані справедливою. Відповідно, втрачається сенс її існування як елементу забезпечення верховенства права та інших демократичних цінностей. А оскільки завданням правової демократичної держави є забезпечення того, щоб правові спори, конфлікти та скарги, які неминуче виникають у суспільстві, вирішувалися впорядкованим чином відповідно до справедливості справи, щоб сприяти гармонії та миру в суспільстві, щоб вони не поглиблювалися та не породжували невдоволення та безлад [1, с. 417], суд присяжних видається

найбільш оптимальним варіантом досягнення визначеної мети. Чим ширшими будуть можливості залучення народу, як єдиного джерела влади, до процедур безпосереднього захисту та поновлення прав людини, тим рідше у суспільстві буде виникати відчуття несправедливості, а отже підтримуватиметься режим гармонійного співіснування осіб з різним інтересами.

Суди присяжних успішно функціонують у країнах розвиненої демократії, зокрема у країнах ЄС та США. Аналізуючи діяльність таких судів можна виділити безліч позитивних аспектів, зокрема щодо їх демократичності, змагальності сторін тощо [2, с. 170]. Суд присяжних виник на основі інституту солідарної відповідальності [3, с. 3] та є проявом самодовіри та недовіри до влади [4, с. 96]. У переважній більшості наукових джерел він справедливо розглядається як гарантія проти зловживань з боку держави. Серед ключових переваг такої моделі судочинства називаються посилення незалежності суду від інших гілок влади, практична реалізація ідеї участі народу в державних справах та посилення суспільного контролю за ними, послаблення негативного ефекту від професійної деформації суддів, підвищення рівня правосвідомості громадян.

Інститут суду присяжних являє собою одну з фундаментальних форм реалізації принципу народовладдя, яка забезпечує безпосередню участь громадян у здійсненні правосуддя та сприяє утвердженню демократичних засад функціонування державної влади [5, с. 3]. Суд присяжних відіграє ключову роль у консолідації національної єдності, створюючи відчуття соціальної належності та спільної ідентичності серед громадян [5, с. 5] і є одним з основних елементів системи демократичних гарантій. Усі, хто має право брати участь у суді присяжних, автоматично стають частиною єдиної громадянської спільноти, об’єднаної спільною метою захисту справедливості та демократії [5, с. 5].

Інститут присяжних у судовій системі будь-якої правової держави небезпідставно вважається засобом розмиття меж між владою і народом. Це практичний прояв самодовіри останнього та підкорення державної влади його волі. Суд присяжних сприяє зміцненню довіри між суспільством і державою, а також посилює у громадян відчуття належності до демократичної спільноти,

формує почуття відповідальності за загальне благо, забезпечуючи баланс між правами громадян та повноваженнями державних інституцій [5, с. 6].

Отже, подальша імплементація демократичних засад та більш широке запровадження відповідних інститутів з участю присяжних у вітчизняне судочинство неодмінно сприятиме людиноцентричності системи правосуддя, відповідно, створить додаткові передумови для реалізації та захисту прав людини і громадянина в Україні.

Література:

1. Jack Jacob. Access to justice in England. *Access to Justice* / edited by M. Cappclletti, B. Garth. Milan : Giuffrè/Alphen aan den Rijn, Sijthoff & Noordhoff, 1978. Vol. 1 : A World Survey. 1037 p.

2. Юрченко М. М., Ярмакі В. Х., Ніцевич А. С. Суд присяжних в Україні та світі: порівняльна характеристика. *Правова позиція*. 2024. № 4 (45). С. 169—173. DOI: https://doi.org/10.32782/2521-6473.2024-4.33.

3. Тернавська В. М. Інститут суду присяжних в Україні (Історико-правовий аспект) : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових учень» ; Київ, 2007. 18 с.

4. Бігун В. С. Філософія правосуддя : ідея та здійснення : монографія. Київ : Видавництво «Реферат», 2011. 303 с.

5. Жаровська І. М. Суд присяжних як форма народовладдя: конституційно-правовий вимір. *Академічні візії*. 2024. № 35. С. 1—6. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.10.5281/zenodo.14513630. URL: https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/1553/1434 (дата звернення: 02.04.2026).

Roksolana Ivanova[15]

[15] PhD in Law, Professor of the Department of International and European Law Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

EU VALUES AND FINANCIAL GOVERNANCE: HUMAN RIGHTS DIMENSION IN UKRAINE'S POST-WAR RECOVERY

Ukraine's post-war recovery is often discussed in terms of infrastructure and economic rebuilding. However, its deeper dimension lies in transforming governance systems in line with European Union values. These values-human dignity, democracy, equality, the rule of law, and respect for human rightsare закреплені in Article 2 of the Treaty on European Union and define the broader direction of Ukraine's European integration [1]. In practice, these values do not operate abstractly. They are implemented through concrete institutional mechanisms, one of the most important being financial governance. The way financial resources are planned, distributed, and monitored will largely determine whether recovery efforts are fair, transparent, and inclusive. In this sense, financial governance becomes not just a technical issue, but a matter of rights and democratic accountability.

The scale of Ukraine's reconstruction needs is unprecedented. According to the World Bank's Rapid Damage and Needs Assessment, recovery requires vast financial resources across all sectors of the economy [4]. This creates both an opportunity for modernization and a serious risk of mismanagement. Without effective oversight and clear rules, large financial flows may lead to corruption, inequality, and erosion of public trust. International financial institutions play a key role in this process. The International Monetary Fund, the World Bank, and European financial institutions are not only providing funding but also shaping reform priorities through conditionality and policy recommendations [3]. These mechanisms often focus on fiscal discipline, anti-corruption, and institutional reform. While such requirements are necessary, they also raise an important question: how to ensure that economic reforms do not undermine social protection and access to basic rights.

This is where the human rights dimension of financial governance becomes particularly important. Access to housing, healthcare, education, and social services depends directly on how public funds are allocated. If financial decisions are made without considering social impact, vulnerable groups risk being excluded from recovery

benefits. A rights-based approach requires that financial policies be assessed not only in terms of efficiency, but also fairness and inclusiveness [6]. The European Commission, in its assessments of Ukraine's progress, consistently emphasizes reforms in public financial management and anti-corruption frameworks as ключові для подальшої інтеграції до ЄС [2]. These reforms are not only technical requirements-they are closely linked to the protection of rights, as they reduce opportunities for abuse and ensure more equitable access to public resources.

Equally important is the role of domestic institutions responsible for financial oversight. Audit bodies, anti-corruption agencies, and parliamentary committees are expected to provide checks and balances in the use of public funds. Their effectiveness depends not only on formal powers, but also on independence and public trust. At the same time, civil society and media remain essential actors in monitoring financial flows and ensuring transparency.

The OECD rightly notes that strong public financial management systems are a foundation of good governance [5]. In Ukraine's case, this also means moving towards greater openness-through digital tools, open data, and mechanisms that allow citizens to participate in budgetary processes. Such practices not only improve efficiency but also strengthen democratic legitimacy.

Another important aspect is the link between financial governance and sustainable development. The UN 2030 Agenda highlights that economic recovery should go hand in hand with social inclusion and long-term resilience [6].

Ultimately, financial governance should be seen as more than a managerial function. It is a space where EU values either become real or remain declarative. If transparency, accountability, and inclusion are embedded into financial decision-making, they can strengthen both human rights protection and democratic institutions. If not, even well-funded recovery risks reproducing old systemic problems. In this sense, Ukraine's post-war recovery is not only about rebuilding what was lost, but about

redefining how the state manages resources in a way that genuinely reflects European values.

References:

1. Treaty on European Union (consolidated version). Official Journal of the European Union. 2012. C 326. P. 13–390.
2. European Commission. Ukraine Report 2023. Brussels, 2023. 120 p.
3. International Monetary Fund. Ukraine: Staff Report. Washington, DC, 2023. 85 p.
4. World Bank. Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment. Washington, DC, 2023. 200 p.
5. OECD. Public Financial Management and Governance Frameworks. Paris, 2021. 150 p.
6. United Nations. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. New York, 2015. 41 p.

Клімова Валерія[16]

РОЛЬ ЄВРОПОЛУ У ПРОТИДІЇ ВТЯГНЕННЮ У ТЕРОРИСТИЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ

В умовах сучасних глобалізаційних процесів та посилення безпекових викликів тероризм залишається однією з найбільш небезпечних форм транснаціональної злочинності. У країнах Європейського Союзу зберігається тенденція до різноманітності форм тероризму, а також зростає роль процесів радикалізації як ключового чинника залучення осіб до терористичної діяльності. У цьому контексті особливого значення набуває діяльність Європолу як координаційного органу, що забезпечує співпрацю держав-членів ЄС у сфері

[16] аспірантка кафедри кримінально правової політики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

запобігання та протидії тероризму, зокрема щодо виявлення та припинення процесів втягнення осіб у терористичну діяльність [1].

Відповідно до Регламенту (ЄС) 2016/794 Європейського Парламенту і Ради Європол (Європейське поліцейське управління) є спеціалізованим правоохоронним органом Європейського Союзу, діяльність якого спрямована на підтримку та посилення співпраці між компетентними органами держав-членів у боротьбі з тяжкою та організованою злочинністю, а також тероризмом [2]. Основним завданням агентства є сприяння запобіганню та протидії формам злочинності, що становлять серйозну загрозу безпеці ЄС.

Одним із ключових напрямів діяльності Європолу у сфері протидії тероризму є виявлення та запобігання процесам радикалізації, що передують втягненню осіб у терористичну діяльність. Згідно зі щорічними звітами Європолу (*EU Terrorism Situation and Trend Report*), сучасний тероризм у Європейському Союзі характеризується різноманітністю ідеологічних форм та активним використанням цифрового середовища для вербування нових учасників. Особливу загрозу становить онлайн-радикалізація, яка часто відбувається через соціальні мережі, зашифровані платформи та інші цифрові інструменти, що дозволяє терористичним мережам ефективно залучати нових осіб, зокрема молодь, до протиправної діяльності. Як зазначається у звітах, значна частина осіб, причетних до терористичних правопорушень, зазнала процесу саморадикалізації в онлайн-середовищі та діяла індивідуально або в межах малих груп, що ускладнює їх своєчасне виявлення правоохоронними органами [3].

Також треба зазначити, що важливим інструментом діяльності Європолу у сфері протидії тероризму є Європейський центр протидії тероризму (European Counter Terrorism Centre, ECTC) (далі – Центр), створений у 2016 році як спеціалізована оперативна платформа в структурі Європолу [4].

Основною метою Центру є посилення координації між правоохоронними органами держав-членів Європейського Союзу у сфері запобігання, розслідування та переслідування терористичних злочинів. Європейський центр протидії тероризму забезпечує оперативну та аналітичну підтримку національним

службам, зокрема шляхом обміну інформацією, проведення стратегічного аналізу терористичних загроз, а також координації спільних розслідувань [4].

Старший радник Європолу Антоніо Ортіс у своїй роботі зазначає, що постійна підтримка, яку Європол отримує від держав-членів як на політичному, так і на оперативному рівнях, дозволила Європейському центру протидії тероризму адаптувати наявні спроможності та процеси, а також розробити нові оперативні сервіси. Крім того, Центр зміг подолати традиційну обережність контртерористичних служб щодо багатостороннього співробітництва шляхом створення довірчого середовища та спеціалізованого інформаційного хабу для обміну даними у сфері протидії тероризму [5].

Таким чином, наведені положення свідчать про високий рівень інституційної спроможності Європейського центру протидії тероризму та його ключову роль у забезпеченні ефективної взаємодії між державами-членами Європейського Союзу у сфері протидії тероризму.

На думку Т.С. Подорожної Центр ефективно зміцнює кооперацію й відіграє роль координатора між країнами – учасницями ЄС у протидії загрозі тероризму. Його внесок у поліпшення обміну розвідданими та координації між державами-членами, на додаток до превентивних заходів, є значною перевагою заходів безпеки ЄС. Однак завжди необхідне постійне вдосконалення, щоб Центр залишався ефективною організацією у світлі терористичних загроз, що розвиваються. Центр продемонстрував свою цінність і стійкість перед обличчям цих викликів і, ймовірно, надалі відіграватиме ключову роль в антитерористичній стратегій ЄС у майбутньому [6].

Отже, сучасні виклики безпеці, пов’язані з поширенням терористичної діяльності та цифрових форм її підтримки, зумовлюють необхідність ефективної міждержавної взаємодії. У цьому контексті Європол виступає ключовою інституцією, що забезпечує інформаційно-аналітичну підтримку та координацію зусиль держав ЄС. Важливу роль при цьому відіграє Європейський центр протидії тероризму, діяльність якого спрямована на посилення спільних заходів у сфері запобігання та нейтралізації терористичних загроз.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Europol. Official website. URL: https://www.europol.europa.eu (дата звернення: 14.04.2026).
2. Regulation (EU) 2016/794 of the European Parliament and of the Council of 11 May 2016 on the European Union Agency for Law Enforcement Cooperation (Europol). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32016R0794 (дата звернення: 14.04.2026).
3. Europol. European Union Terrorism Situation and Trend Report *(TE-SAT) 2025*. URL: https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/EU_TE-SAT_2025.pdf (дата звернення: 14.04.2026).
4. Europol. European Counter Terrorism Centre (ECTC). Official information. URL: https://www.europol.europa.eu/about-europol/european-counter-terrorism-centre-ectc (дата звернення: 14.04.2026).
5. Ortiz A. (2024) Europol's Counter-Terrorism Role: over 25 Years of Partnership. *Belügyi Szemle*. Vol. 72, № 9. 1751–1761. DOI: 10.38146/BSZ-AJIA.2024.v72.i9.pp1751-1761.
6. Подорожна Т. С. Безпека Європейського Союзу крізь призму діяльності міжнародних органів і організацій, які ведуть боротьбу з тероризмом. *Часопис Київського університету права. Правова система України і міжнародне право, порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 233–239. DOI: 10.36695/2219-5521.3.2023.47.

Тетяна Комарова[17]

[17] Завідувачка кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, д.ю.н., професорка.

ПРЕЮДИЦІАЛЬНА ПРОЦЕДУРА СУДУ СПРАВЕДЛИВОСТІ ЄС ЯК МОЖЛИВІСТЬ НЕПРЯМОГО ОСКАРЖЕННЯ АКТІВ СОЮЗУ

Можливість оскарження актів ЄС є однією з ключових складових легітимності правопорядку ЄС, оскільки якщо Союз бере на себе широке коло повноважень, то приватні особи мають бути забезпечені механізмами правового захисту. Це відповідає, в тому числі, обов'язку ЄС поважати право на правові засоби захисту та справедливий суд відповідно до ст. 47 Хартії ЄС про основоположні права.

У цьому відношенні становить інтерес проблема співвідношення провадження за запитами національних судів (ст. 267 Договору про функціонування ЄС) та провадження по справах про скасування не- легітимних нормативних актів ЄС (ст. 263 Договору про функціонування ЄС). У літературі висловлена думка, що ст. 267 Договору про функціонування ЄС (ДФЄС) може використовуватися в національних судах як досить дієва альтернатива ст. 263 ДФЄС для анулювання актів ЄС приватними особами.

З цього приводу слід зауважити, що, незважаючи на доволі суворі обмеження кола суб'єктів, які можуть скористатися ст. 263 ДФЄС, у багатьох випадках дійсно виникає бажання скористатися можливістю стати позивачем у національному суді, який потім може самостійно від свого імені звернутися до Суду справедливості із преюдиціальним запитом. Так, у справі *Berlin Butter* за ст. 263 ДФЄС оскаржувалася схема Комісії з продажу масла в Берліні, яка була прийнята у формі Рішення, адресованого Німеччині. Позивач не мав *locus standi*, тож Суд визнав позов неприйнятним. Після цього позивач оскаржив національний імплементаційний акт відповідного Рішення в німецькому суді. Німецький суд, у свою чергу, направив преюдиціальний запит до Суду справедливості. Рішення Комісії було визнано дійсним, але Суд справедливості зазначив, що при оскарженні національного акта, який імплементує Рішення, не потрібно з'ясовувати, чи може бути поданий позов за ст. 263 ДФЄС, тобто не потрібно

встановлювати *locus standi,* що заклало механізм непрямого оскарження актів ЄС через преюдиціальну процедуру за ст. 267 ДФЄС.

Взагалі Суд справедливості у своїх рішеннях часто підкреслював можливість здійснювати як прямий, так і непрямий контроль за нормативними актами ЄС. Він акцентував увагу на можливості не- прямого контролю через національні суди, у тому числі в рішенні по справі *Firma Schwarze* (рішення від 1 грудня 1965, 16/65, EU:C:1965:117), але, він не мав на увазі контроль з боку приватних осіб.

Так, у рішеннях по справах *TWD* (рішення від 188/92, *TWD)* та *Wiljo (*рішення від 178/95) Суд справедливості зробив висновок: якщо акт не був оскаржений приватною особою в двомісячний строк, це робить неможливим посилання на нелегітимність такого акта в свій захист у процедурі за ст. 269 ДФЄС, а також неможливим ініціювання процедури визнання недійсним акта ЄС у рамках преюдиціальної процедури. Генеральний адвокат Ф. Джейкобс зазначив, що хоча процедури за статтями 263 та 267 ДФЄС «можуть призводити, по суті, до однакового результату», але вони суттєво відрізняються за межами та цілями і не є взаємозамінними. Він додав, що процедура за ст. 263 ДФЄС передує процедурі за ст. 267 ДФЄС щодо вирішення фактичних та деяких правових спорів і що короткий обмежувальний період за ст. 263 ДФЄС призначений сприяти втіленню принципу правової визначеності.

Виходячи з наведеного, для того, щоб національний суд міг звернутися з преюдиціальним зверненням щодо дійсності акта ЄС, він повинен впевнитися, що особа, яка ініціювала позов і має *locus standi*, не пропустила строк оскарження, встановлений ч. 6 ст. 263 ДФЄС. Протилежне загрожувало б сутності ст. 263 ДФЄС, оскільки виникали б ситуації, коли приватні особи могли оскаржувати акти ЄС через кілька років після їх прийняття, що в свою чергу протирічить остаточній природі рішень інститутів ЄС. Але якщо за ч. 4 ст. 263 ДФЄС особа не має *locus standi,* то правило, встановлене рішеннями *TWD* та *Wiljo*, не застосовується і національний суд може направляти преюдиціальний запит до Суду справедливості.

На наш погляд, незважаючи на привабливість для приватних осіб непрямого оскарження актів інституцій, органів та агенцій ЄС, це при- зводить до порушення ряду правил, а саме: звернення надходять від національних судів, а не від сторін по основній справі та встановлені строки оскарження актів не повинні залежати від використання інших процедур. Суд справедливості частіше за все посилається на порушення ви щеназваних правил у поєднанні з порушенням принципу правової визначеності.

При цьому, пропущення строків не обмежує право національних судів підіймати питання дійсності акта, строк на оскарження якого вже минув, за своєю ініціативою та в своїх інтересах.

Андрій Котенко[18]

ПЕРСПЕКТИВНІСТЬ ФРОНТЛОУДИНГУ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ДЛЯ ВСТУПУ УКРАЇНИ В ЄС

Процес переговорів про вступ України до Європейського Союзу супроводжується не лише значним прогресом України з реформування національного законодавства та успішного проходження його скринінгу, а й безпрецедентним тиском з боку окремих держав-членів ЄС, які фактично блокують офіційне відкриття переговорних кластерів. Особливо категоричною є позиція Угорщини, уряд якої відмовляється підтримувати відкриття змістовних переговорів про вступ з Україною, посилаючись на власні економічні та політичні інтереси. Головною особливістю ситуації, що склалася, є те, що вето Угорщини на рішення про офіційний початок переговорів засноване виключно на висловлюваннях політичного характеру. Незважаючи на те, що Європейська Комісія позитивно оцінює прогрес України в рамках процесу розширення та не має суттєвих претензій, які б завадили продовженню переговорів, Угорщина обґрунтовує свою негативну позицію заявами політичного характеру, не надаючи

[18] Аспірант кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

до них фактичних доказів. Наприклад, однією з таких заяв є твердження про те, що вступ України в ЄС означатиме «створення загрози з боку української мафії» [1]. Наразі юридична процедура вступу України в ЄС паралізована через політичну позицію однієї держави, яка не співпадає з висновками інституцій ЄС.

На цьому тлі, ЄС було розроблено новий підхід до переговорів з державами-кандидатами, який полягає у продовженні технічної частини переговорів без офіційного відкриття переговорних кластерів. 11 грудня 2025 року в Львові на неформальному засіданні міністрів з питань європейських справ країн ЄС було оголошено про новий формат взаємодії ЄС з Україною, спрямований на обхід вето, накладеного Угорщиною. На цьому ж неформальному засіданні було фактично відкрито переговори за кластерами 1 – «Основи», 2 – «Внутрішній ринок» та 6 – «Зовнішні зносини» [2]. 17 березня 2026 року Європейська Рада неофіційно відкрила переговори з Україною за кластерами 3 – «Конкурентоспроможність та зростання», 4 – «Зелений порядок денний та стале сполучення» та 5 – «Ресурси, сільське господарство та політика згуртованості» [3]. Переговори було відкрито на рівні експертів, тобто без прийняття одноголосного рішення Радою ЄС. Так званий «фронтлоудинг» полягає у тому, що Україна фактично вестиме роботу за кластерами, «закриваючи» їх без схвалення з боку Ради ЄС, допоки в ЄС не буде створено сприятливі політичні умови. Хоча це рішення фактично обходить вето Угорщини, виникає важливе питання щодо того, чи можна дійсно досягти членства України в ЄС завдяки фронтлоудингу.

З одного боку, усунення політичних факторів, що створюються державами-членами ЄС під час переговорів з державою-кандидатом, змінює фокус євроінтеграції на переговори з інституціями ЄС та їхню позицію. Досвід України демонструє, що в цілому позитивна оцінка Європейської Комісії, надана в рамках останнього Звіту про розширення ЄС, заснована на комплексному моніторингу правової системи України та стану українського законодавства, зокрема в аспекті дотримання цінностей ЄС [4, с. 28-57]. Це, своєю чергою, сприяє формуванню позитивного та прагматичного уявлення про перспективи вступу України до Європейського Союзу, а також забезпечує дію верховенства права під час

переговорного процесу, оскільки він ґрунтується на чітких умовах та критеріях до виконання, що сприяє правовій визначеності та відсутності дискримінації держав-кандидатів під час переговорів.

Безумовно, продовження переговорного процесу, хоча й в неофіційному, суто технічному форматі, є прогресом, оскільки держави-члени ЄС втрачають можливість маніпулювати прогалинами та недоліками в правовому регулюванні розширення ЄС. Особливо важливими для України є приклади Балканських держав, зокрема Північної Македонії, прогрес якої було зупинено суто політичними вимогами з боку Болгарії, що водночас зупинило процес вступу Албанії, оскільки питання щодо її вступу розглядалося разом з македонським [5, с. 242-249; 6]. Хорватія, свого часу, також зіштовхнулася з претензіями з боку Словенії, які не мали нічого спільного з переговорами про вступ і носили суто територіальний характер [5, с. 231-241]. Не варто забувати й про Молдову, вступ до ЄС якої заблоковано виключно через те, що її прогрес розглядається разом із українським. Зловживання державами-членами своїм становищем створює правову невизначеність та руйнує підхід ЄС до власного розширення, озвучений Європейською Комісією у її Методології щодо розширення 2020 року, який зазначає, що прогрес щодо вступу має залежати від виконання конкретних бенчмарків [7, с. 4-6]. Таким чином, як ЄС, так і Україна, зацікавлені у продовженні переговорного процесу без необхідності долати упереджене ставлення деяких держав-членів, засноване на суто політичних судженнях. У цьому контексті, фронтлоудинг дійсно може стати дієвим інструментом, здатним пришвидшити євроінтеграцію держав-кандидатів.

З іншого боку, необхідно наголосити на тому, що фронтлоудинг привертає увагу до фундаментальних недоліків права ЄС з питань розширення, проте не вирішує їх. Суть нового підходу ЄС полягає у тому, щоб переговори тривали на рівні експертів, ігноруючи неможливість їхнього офіційного відкриття. При цьому припускається, що цей процес створить умови для швидкого прогресу України в майбутньому, оскільки на той момент, коли політична ситуація в ЄС стабілізується, Україна виконає всі вимоги, передбачені переговорною рамкою.

Втім, сам факт розроблення фронтлоудингу вказує на існування більш глобальної проблеми, яка полягає у тому, що процедура розширення ЄС є політизованою, непередбачуваною і дозволяє державам-членам ЄС довільно використовувати право вето, жодним чином не аргументуючи свою позицію, тоді як висновки Європейської Комісії, інституції, яка безпосередньо проводить переговори та всеохоплюючий моніторинг, мають рекомендаційний характер та часто ігноруються державами-членами. Так чи інакше, незважаючи на успішність неофіційних переговорів, вступ держави-кандидата до ЄС залишається процесом цілком залежним від волі держав-членів ЄС, яка змінюється залежно від політичної кон'юнктури, оскільки жодних змін в первинне право ЄС щодо порядку вступу нових держав в ЄС не вноситься.

Зважаючи на міркування наведені вище, вбачається, що фронтлоудинг є лише тимчасовим рішенням з боку інституцій ЄС, існування якого викликане не так його ефективністю, як неможливістю швидко внести зміни в право ЄС, або досягти необхідного консенсусу серед держав-членів Союзу. Незважаючи на те, що Україна вже фактично веде перемовини за всіма кластерами, їхнє офіційне закриття так чи інакше потребуватиме одноголосного рішення Ради ЄС. Звідси випливає, що кінцевий результат переговорів та вступ України до ЄС продовжує залежати від політичної волі держав-членів, а сам фронтлоудинг ґрунтується на припущенні того, що на момент його завершення політична обстановка дозволить швидко прийняти необхідні рішення щодо вступу на рівні інституцій. На нашу думку, такий підхід до подолання проблеми непередбачуваності процедури розширення ЄС має суттєвий недолік, оскільки полягає у тому, що непередбачувану поведінку держави-члена можна «перечекати», тоді як очевидним є те, що жодних гарантій того, що новообраний уряд держави-члена Союзу не буде зловживати суверенними правами держави-члена, немає. Замість переведення проблеми в суто юридичну площину, наразі пропонується просто ігнорувати системний недолік права ЄС. Такі дії можуть дати результат у короткостроковій перспективі, тимчасово нейтралізувавши деструктивний плив маніпулятивних практик держав-членів, проте не здатні вирішити проблему

правової невизначеності, що на даний момент панує в праві ЄС у сфері розширення.

Таким чином, новий механізм подолання вето держав-членів ЄС є лише тимчасовим заходом, спрямованим на негайне усунення політичних перешкод, який не здатен розв'язати системні недоліки правового регулювання розширення ЄС. Єдиним можливим вирішенням проблеми, що склалася, на наш погляд, є внесення змін до установчих договорів ЄС, ліквідація одностайності в питаннях розширення та збільшення ролі інституцій ЄС, зокрема Європейської Комісії, у прийнятті рішень щодо вступу. Фронтлоудинг, своєю чергою, може стати ефективним тимчасовим заходом підтримки темпу євроінтеграції України та інших держав-кандидатів на вступ в ЄС, однак не здатен забезпечити членство України в ЄС без суттєвого перегляду компетенцій ЄС у сфері зовнішньої політики.

Література:

1. Orbán Viktor: Ukrajna egy veszélyes ország, ami be akar épülni az EU-ba, de már 1,6 millióan töltötték ki ez ellen a Voks 2025 szavazólapot. *HVG.* URL: https://hvg.hu/gazdasag/20250530_Orban-Viktor-Kossuth-radio-interju-ebx (дата звернення: 23.03.2026).

2. Процес вступу України до ЄС: є план пріоритетних реформ. *DW*. URL: https://www.dw.com/uk/proces-vstupu-ukraini-do-es-ruhaetsa-vpered-uzgodzeno-plan-prioritetnih-reform/a-75116972 (дата звернення: 23.03.2026).

3. Україна отримала умови для вступу (бенчмарки) за всіма переговорними Кластерами. *Комунікаційна команда Офісу Віцепрем'єра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції.* URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/news/ukrayina-otrymala-umovy-dlya-vstupu-benchmarky-za-vsima-peregovornymy-klasteramy/ (дата звернення: 23.03.2026).

4. Commission Staff Working Document. Ukraine 2025 Report. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/17115494-8122-4d10-8a06-2cf275eecde7_en?filename=ukraine-report-2025.pdf (дата звернення: 23.03.2026).

5. Basheska E. EU Enlargement in Disregard of the Rule of Law: A Way Forward Following the Unsuccessful Dispute Settlement Between Croatia and Slovenia and the Name Change of Macedonia. *Hague Journal on the Rule of Law*. 2022. Vol. 14, no 2-3. P. 221-256.

6. Accession negotiations with Albania. Fulfilment of opening benchmarks on Cluster 1: fundamentals. ST 13638/24. 2024. URL: data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-13638-2024-INIT/en/pdf (дата звернення: 23.03.2026).

7. Communication from the Commission to The European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and The Committee of The Regions Enhancing the accession process. A credible EU perspective for the Western Balkans. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0057 (дата звернення: 23.03.2026).

Науковий керівник: Комарова Т.В., д.ю.н., професорка, завідувачка кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Оксана Кошова[19]

ПОЛІТИКА ЄС У КОНТЕКСТІ ПРИПИНЕННЯ ТИМЧАСОВОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНЦІВ : ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ

Повномасштабна агресія Російської Федерації проти України спричинила масове вимушене переміщення мільйонів громадян України до держав-членів Європейського Союзу. Активація механізму тимчасового захисту для громадян України у 2022 році стала не лише інструментом швидкого реагування ЄС на масове переміщення мігрантів, але й фактично першим практичним

[19] аспірантка кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка»

застосуванням Директиви 2001/55/ЄС, яка до цього залишалася незастосованою [1]. Запроваджений режим дозволив оперативно врегулювати доступ переміщених осіб до проживання, ринку праці, освіти та соціальних послуг, уникнувши перевантаження системи індивідуального розгляду заяв про притулок [2]. Однак саме тимчасовий характер цього інструменту актуалізує питання переходу від режиму захисту до визначення подальшого правового статусу переміщених осіб. Координація на рівні ЄС вже розпочалася [3, с. 4], проте залишається неповною, а правове становище мільйонів переміщених осіб – невизначеним [4, с. 6-7]. Метою цього дослідження є аналіз підходів Європейського Союзу до визначення правового статусу українських переміщених осіб після завершення режиму тимчасового захисту та виявлення ключових викликів, пов'язаних із забезпеченням відповідної правової визначеності.

Тимчасовий захист як інструмент ЄС має за своєю природою обмежений у часі характер і не передбачає довгострокового врегулювання статусу переміщених осіб [1]. Водночас тривалість війни та емпіричні дані свідчать, що повернення українців не є ні автоматичним, ні масовим процесом, а залежить від безпекових, соціально-економічних і індивідуальних чинників [5, с.4-6]. У цих умовах підходи ЄС до подальшого статусу переміщених осіб передбачають одночасне існування кількох сценаріїв – від повернення до різних форм довгострокового перебування, що відображає відсутність єдиного узгодженого підходу до переходу до періоду після завершення режиму тимчасового захисту [4, с.4-5]. У цих умовах політика ЄС щодо українських переміщених осіб фактично формується як поєднання паралельних траєкторій у ситуації правової та інституційної невизначеності. Водночас на рівні індивідуальної поведінки українських мігрантів дослідження показують, що їх рішення формуються під впливом конкретних чинників, зокрема стану безпеки на місцях, економічної ситуації, доступності житла, шкільного навчання дітей і ступеня вкоріненості у приймаючому суспільстві. Залежно від того, як складаються ці обставини, людина обирає повернення або залишається – і це рішення рідко є однозначним [6, с. 112].

Механізм тимчасового захисту, закріплений Директивою 2001/55/ЄС, формує особливий режим правового регулювання, який поєднує елементи наднаціональної координації та національної реалізації [1]. Його активація рішенням Ради ЄС у 2022 році створила єдину правову рамку для надання статусу переміщеним особам, однак практична реалізація цього режиму від самого початку здійснювалася через інституційні та адміністративні системи держав-членів [7]. Тому спільна правова рамка ще не означає спільної практики: реальний обсяг прав переміщених осіб визначається на рівні кожної держави-члена окремо, що від початку закладало розбіжності у підходах.

Отже, тимчасовий захист не передбачає довгострокового врегулювання статусу і залишає значний простір для національних рішень у його реалізації, що проявляється у різній практиці держав-членів щодо обсягу прав і доступу до послуг [2]. Невизначеність щодо умов і механізмів його завершення додатково посилює фрагментацію підходів до подальшого правового статусу переміщених осіб [4, с.6-7]. Це, у свою чергу, відображає не лише інституційні обмеження ЄС, а й різні підходи держав-членів до регулювання міграції.

У міру тривалості війни політика ЄС поступово зміщується від логіки надання тимчасового захисту до логіки управління його наслідками, зокрема через підготовку переходу до інших правових статусів і розвиток механізмів добровільного повернення у координації з Україною [3, с. 2; 9–11]. У цьому контексті повернення набуває багатовимірного значення: як політичний елемент підтримки відновлення України та як складова міграційної політики держав-членів. Водночас повернення не реалізується як єдиний узгоджений підхід, а постає одним із елементів ширшої політики управління мобільністю, що охоплює також різні правові траєкторії перебування, включаючи довгострокову інтеграцію та інші форми статусу [4, с. 6-7].

Фрагментація підходів держав-членів має структурний характер і відображає асиметрію інтересів усередині ЄС: дані Агентства Європейського Союзу з питань притулку (European Union Agency for Asylum (EUAA)) фіксують суттєві відмінності у доступі до ринку праці, соціальних гарантій та освіти, що

вже формує нерівні траєкторії інтеграції [2]. Аналітика Європейської ради у справах біженців та вимушених мігрантів (European Council on Refugees and Exiles (ECRE)) підкреслює відсутність узгодженого сценарію переходу і ризики «розриву статусу» після завершення тимчасового захисту [4, с. 6–7; 10–11]. Відсутність єдиного механізму є не технічною прогалиною, а наслідком збереження міграційної компетенції держав-членів [1], що зумовлює не єдину модель після тимчасового захисту, а сукупність паралельних національних режимів, у межах яких індивідуальні траєкторії – повернення, інтеграція чи подальша мобільність – визначаються різними умовами доступу до прав залежно від країни перебування [2; 4, с. 6-7].

Таким чином, політика ЄС щодо українських переміщених осіб відображає структурну напругу між наднаціональною координацією та національною реалізацією міграційного регулювання. Відсутність уніфікованого механізму переходу після завершення режиму тимчасового захисту сприяє формуванню паралельних національних режимів, у межах яких правові траєкторії переміщених осіб суттєво різняться залежно від країни перебування. За таких умов правова визначеність стає умовою, без якої рівний доступ до прав і можливість планувати власне майбутнє, повернення чи подальше перебування, залишаються декларативними.

Література:

1. Directive 2001/55/EC of the Council of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons. *Official Journal of the European Communities*. 2001. L 212. P. 12–23. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2001/55/oj

2. Asylum Report 2025. European Union Agency for Asylum. Luxembourg : EUAA, 2025. URL: https://www.euaa.europa.eu/asylum-report-2025

3. Council Recommendation on a coordinated approach to the transition out of temporary protection for displaced persons from Ukraine : ST-12015-2025-INIT.

Council of the European Union. Brussels, 8 September 2025. URL: https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-12015-2025-INIT/en/pdf

4. Transitioning Out of the Temporary Protection Directive. Policy Paper No. 13. Brussels : ECRE, February 2024. URL: https://ecre.org/wp-content/uploads/2024/02/ECRE-Policy-Paper-13_Transitioning-Out-of-the-Temporary-Protection-Directive.pdf

5. Lives on Hold: Intentions and Perspectives of Refugees from Ukraine. Summary Findings #6. Geneva : UNHCR, November 2024. URL: https://data.unhcr.org/en/documents/details/112600

6. Реінтеграція українців: культурно-ідентичнісні та соціально-економічні аспекти повернення : аналітична доповідь. Київ : Центр Разумкова, 2025. URL: https://razumkov.org.ua/images/2025/12/17/2025_REINTEGRATION_OF_UKRAINIANS.pdf

7. Council Implementing Decision (EU) 2022/382 of 4 March 2022 establishing the existence of a mass influx of displaced persons from Ukraine within the meaning of Article 5 of Directive 2001/55/EC, and having the effect of introducing temporary protection. *Official Journal of the European Union*. 2022. L 71. P. 1–6. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dec_impl/2022/382/oj

Науковий керівник: Дорош Л.О. – кандидат політичних наук, професор кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка»

Ірина Крицька[20]

ПРОБЛЕМИ ДОТРИМАННЯ СТАНДАРТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ ТА НЕДИСКРИМІНАЦІЮ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ Ч. 8 СТ. 176 КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

[20] кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Гарантування дотримання права людини на свободу та особисту недоторканість є важливим маркером правової держави, а також належного забезпечення ідей верховенства права, оскільки останнє вимагає, зокрема, щоб права і свободи людини визнавалися пріоритетом при визначенні змісту та спрямованості діяльності держави. При цьому розглядуване право, без сумніву, належить до визначальних, базових, фундаментальних прав людини, що закріплені в ключових міжнародних документах, як-от, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ або Конвенція), Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, Загальній декларації прав людини тощо, хоча і не має абсолютного характеру, а отже його обмеження може бути допустимим, за умови дотримання, насамперед, процесуальних гарантій, з дотриманням порядку та виключно на підставах, встановлених у законі.

Конституційний Суд України у своєму рішенні від 19 червня 2024 р. № 7-р(II)/2024 (справа № 3-111/2023(207/23, 315/23)) виснував, що «конституційне право на свободу та особисту недоторканність є одним із засадничих прав, невіддільним однаково для кожного, особливо цінним для кожної людини і суспільства загалом, яке потребує посилених гарантій захисту для унеможливлення свавільного позбавлення свободи людини». На переконання суддів саме на державі лежить обов’язок запровадження правового унормування, що було б здатне запобігти свавільному позбавленню свободи людини та відповідало б конституційним нормам і принципам [1]. Наведений висновок чітко вказує на те, що будь-які обмеження права людини на свободу повинні стати предметом ретельної нормативної регламентації.

Поряд із цим суто формальне законодавче закріплення процесуального порядку втручання в гарантоване Конституцією України та міжнародними актами право на свободу не є достатнім, оскільки правомірність потенційного обмеження означає, насамперед, дотримання стандартів верховенства права та недопущення свавільного застосування законодавства з боку представників держави. У світлі цього звертаємо увагу на те, що після початку повномасштабного вторгнення український законодавець запровадив до Кримінального процесуального кодексу

України (далі – КПК) суттєву кількість новел, частина яких стосується саме обмеження права на свободу під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. І на підтвердження вищезазначеного умовиводу про те, що законність певних обмежень не дорівнює їх правомірності можна звернути увагу на те, що наразі вже три норми КПК були предметом поглибленого аналізу стосовно їх відповідності Основному Закону. При цьому дві з них – ч. 5 та ч. 6 ст. 615 КП, що передбачали автоматичне продовження строку тримання під вартою у разі неможливості проведення підготовчого провадження і судового розгляду в суді першої інстанції, – КСУ визнав неконституційними.

Натомість щодо ч. 6 ст. 176 КПК у згаданому вище рішенні судді констатували її відповідність Конституції України. Приписи ч. 8 ст. 176 КПК, яка має деякі спільні особливості із наведеною вище нормою, наразі перебувають на розгляді КСУ за відповідною конституційною скаргою. Тому спробуємо провести власний короткий аналіз цієї норми з огляду на європейські стандарти забезпечення прав особи на свободу та недискримінацію. Зокрема, у світлі цього доцільно звернути увагу на ту аргументацію, яку наводить скаржник у своєму клопотанні про перевірку на відповідність ч.1-2 ст. 24 Конституції України приписів ч. 8 ст. 176 КПК – основний акцент зроблено саме на дискримінаційному характері розглядуваної норми, що проявляється у створенні системної дискримінації військовослужбовців за ознакою професійної приналежності, а також їх прирівнянні під час дії воєнного стану до особливо небезпечних злочинців [2].

Отже визначаючись у питанні щодо відповідності цієї норми стандартам, що закладені в ст. 29 Основного Закону та у ст. 5(3) ЄКПЛ, можемо передусім звернути увагу на ключові висновки, зроблені КСУ стосовно конституційності ч. 6 ст. 178 КПК задля оцінки можливості їх екстраполяції на частину цієї статті з огляду на їх часткову подібність.

Так, з огляду на нормативний зміст ч. 6 ст. 176 КПК, судді КСУ резюмували, що вона орієнтує слідчого суддю, суд на потребу враховувати при застосуванні до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою не лише тяжкості злочину, у якому її підозрюють або обвинувачують, але й наявність ризиків, визначених у ст.

177 КПК. Крім того, з огляду на положення ст. 64 Конституції України, у рішенні також висновано, що «засадничий судовий захист особи від свавілля під час позбавлення її свободи не може бути обмежений за жодних обставин, навіть в умовах воєнного стану». При цьому, як випливає зі змісту обґрунтування, має бути забезпечено саме ефективний, а неформальний та декларативний судовий захист [1].

У ключі наведеного аспекту уявляється доречним також звернути увагу на деякі аргументи, зазначені ЄСПЛ у рішенні по справі «Грубник проти України» (заява №58444/15) від 20 вересня 2020 р., яке стосувалося застосування до заявника національними судами положень нині нечинної ч. 5 ст. 176 КПК, максимально наближеної до змісту розглядуваної нами норми. ЄСПЛ також відмітив, що подібне регулювання створює підґрунтя для зловживань та надмірної дискреції, проте оскільки завдання Суду не пов'язане з перевіркою відповідного законодавства і практики abstracto, в рішенні підкреслюється важливість визначення того, чи призвів до порушення ЄКПЛ спосіб, в який воно застосовувалось до заявника або впливало на нього. Зрештою ЄСПЛ дійшов переконання, що у цій справі національні суди мали повноваження і здійснили їх на практиці щодо належної оцінки підстав для застосування до особи тримання під вартою (пп. 118-119) [3].

Зважаючи на вищевикладене, можна зробити висновок про те, що загалом використане у ч. 8 ст. 176 КПК є не досить вдалим, оскільки створює широкі можливості для надмірної дискреції та свавільного обмеження свободи – особливо на контрасті із ч. 6 ст. 176 КПК, де безпосередньо підкреслюється необхідність наявності передбачених ст. 177 КПК. Тим не менш, це не позбавляє процесуальної можливості слідчих суддів та суди у конкретних випадках застосовувати положення ч. 8 ст. 177 КПК у її системному тлумаченні із ст. ст. 177 та 194 КПК, тобто тільки за наявності достатніх підстав вважати, що існує хоча б один із ризиків (або ж за їх недоведеністю зобов'язати підозрюваного, обвинуваченого прибувати за кожною вимогою до суду або до іншого органу державної влади, визначеного слідчим суддею, судом). Саме такий підхід дозволив би забезпечити ефективний судовий контроль за обмеженням права на свободу.

Насамкінець, у світлі питання про те, чи є ч. 8 ст. 176 КПК апріорі дискримінаційною, можемо вказати на таке. Дійсно, хоча встановлення подібного диференційованого підходу стосовно окремих військових злочинів може переслідувати правомірну і легітимну мету в умовах воєнного стану, оскільки належне виконання громадянами свого військового обов'язку є критично важливим для держави та нації, що перебувають у ситуації екзистенційної загрози, пропорційність такого розмежування може викликати певні застереження. Передусім, йдеться про відсутність належних процесуальних гарантій від свавілля, невибірковий та негнучкий характер норми, що не здатна належно забезпечити індивідуалізований підхід. Водночас, безпосередній висновок про дискримінацію, на наш погляд, може бути зроблений тільки в рамках аналізу конкретної ситуації, коли суддя обґрунтує необхідність застосування тримання під вартою виключно характером злочину, що інкримінується особі.

Література:

1. Рішення КСУ від 19 червня 2024 р. № 7-р(II)/2024 (справа № 3-111/2023(207/23, 315/23)). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-24#n107

2. Клопотання до КСУ від 30 липня 2025 р. (вх. № 18/282) від суб'єкта права на конституційну скаргу – громадянина Гнезділова Сергія Олексійовича. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/18_2822025.pdf

3. Рішення ЄСПЛ у справі «Грубник проти України» (заява №58444/15) від 20 вересня 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f52#Text

Ігор Кутепов[21]

ПОДОЛАННЯ ДИХОТОМІЇ ПРИРОДНИХ І ПОЗИТИВНИХ ПРАВ

[21] доктор філософії, доцент кафедри публічного права Факультету права та міжнародних відносин Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

У СУЧАСНОМУ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМІ

Класичним підходом до розуміння прав людини є їх поділ на природні та позитивні. Природні права розглядалися як невідчужувані та такі, що належать людині від народження, тоді як позитивні права - як ті, що отримують юридичне закріплення та гарантії через систему права, створену державою.

Водночас сучасний етап розвитку конституціоналізму характеризується істотними трансформаціями у розумінні природи та функцій прав людини. У сучасній правовій реальності права людини дедалі більше виступають не як абстрактні моральні категорії чи виключно нормативні конструкції, а як складна система, що поєднує аксіологічний, юридичний та інституційний виміри.

Сучасний конституціоналізм демонструє тенденцію до подолання зазначеної дихотомії та переходу до інтегративного підходу у розумінні прав людини. В основі такого підходу лежить ідея, що визначальним є не джерело походження права, а його змістовне наповнення та функціональне призначення у системі конституційних цінностей. Центральне місце у цій системі посідає людська гідність, яка виступає універсальним критерієм визначення змісту прав людини, а також підґрунтям для їх розширення та конкретизації.

У традиційній правовій доктрині людська гідність розглядається як філософська або моральна категорія, яка слугувала обґрунтуванням існування природних прав. Проте сучасне конституційне право трансформує цей підхід, надаючи гідності не лише аксіологічного, а й нормативного значення. У багатьох конституціях вона закріплюється як фундаментальна цінність, що визначає зміст і спрямованість діяльності держави, а також виступає критерієм тлумачення та застосування прав людини [1, с.70].

Таким чином, людська гідність виступає своєрідним концептуальним мостом, який поєднує аксіологічну основу прав людини з їх юридичною формою. Вона дозволяє відійти від формального питання про походження прав і зосередитися на їх змісті та функціональному призначенні у конституційному порядку. Це, у свою чергу, сприяє формуванню більш гнучкого та адаптивного

підходу до визначення прав людини, здат ного реагувати на нові соціальні та технологічні виклики.

Особливого значення людська гідність набуває у контексті розширення змісту прав людини. Саме через неї обґрунтовується визнання нових прав, які не входили до класичного переліку природних прав, але є необхідними для забезпечення гідного існування особи. Йдеться, зокрема, про право на захист персональних даних, право на безпечне довкілля, право на доступ до інформації, а також інші права, що виникають у зв'язку з цифровізацією та глобалізаційними процесами. Усі вони отримують своє концептуальне підґрунтя саме через зв'язок із людською гідністю.

Таким чином, людська гідність трансформує саму природу прав людини, перетворюючи їх із статичної сукупності норм у динамічну систему, що розвивається разом із суспільством. Вона забезпечує єдність правової системи, поєднуючи моральні засади прав із їх юридичним закріпленням і практичною реалізацією.

Сучасний розвиток конституціоналізму має супроводжується глибокими трансформаціями у підходах до розуміння прав людини. Якщо у класичній моделі права розглядалися як певні суб'єктивні можливості, що гарантуються державою, то у сучасному конституційному праві вони набувають подвійної природи: з одного боку, як індивідуальні права, що належать особі, а з іншого - як об'єктивні конституційні цінності, що визначають межі та зміст діяльності публічної влади [2, с.102]

У межах цього процесу формується новий підхід до прав людини, який виходить за межі традиційного протиставлення природних і позитивних прав. Сучасні теорії конституційного права дедалі більше акцентують увагу на необхідності розглядати права як елементи складної нормативної структури, що включає не лише самі права, але й відповідні обов'язки держави, принципи їх реалізації, механізми захисту та процедури балансування. У цьому сенсі права людини постають не як ізольовані вимоги, а як частина ширшої системи взаємопов'язаних правових відносин

Особливого значення набуває концепція “вкорінення” (embedding) прав, яка передбачає, що ефективність прав людини визначається не лише їх формальним закріпленням або судовим захистом, а й рівнем їх інтеграції у суспільну практику. Це означає, що права повинні бути не лише проголошені, але й фактично реалізовані через діяльність державних інституцій, правову культуру та соціальні механізми. Такий підхід підкреслює, що конституціоналізація прав є не завершеним актом, а тривалим процесом, який вимагає постійного розвитку та вдосконалення [3].

Сучасний етап розвитку конституціоналізму також характеризується формуванням нових теоретичних підходів до розуміння прав людини, які спрямовані на подолання класичної дихотомії природних і позитивних прав.

Однією з таких моделей є інтерпретативний (interpretivist) підхід до прав людини, відповідно до якого права розглядаються не як даність, що існує незалежно від правової системи, і не як виключно продукт волі законодавця, а як результат постійного процесу правового тлумачення. У межах цього підходу зміст прав формується через діяльність судів, правозастосовних органів та юридичної спільноти, що здійснюють їх інтерпретацію з урахуванням принципів справедливості, пропорційності та людської гідності. Такий підхід дозволяє поєднати аксіологічну основу прав із їх позитивною формою, оскільки права набувають конкретного змісту саме у процесі їх застосування.

Іншим важливим напрямом є концепція “вкорінених прав” (embedded or embedding rights), яка акцентує увагу на тому, що права людини не можуть бути зведені лише до їх текстуального закріплення або судового захисту. Ефективність прав визначається рівнем їх інтеграції у правову систему та соціальну практику. У цьому контексті права розглядаються як результат взаємодії між нормами права, інституціями держави та суспільними процесами. Такий підхід підкреслює, що подолання дихотомії природних і позитивних прав можливе лише за умови врахування як їх нормативного, так і соціального виміру.

Значного розвитку набуває також концепція “відповідального” або “чутливого” (responsive) конституціоналізму, яка поєднує ідеї прав людини з

принципами демократії та участі. У межах цієї моделі права людини розглядаються не лише як обмеження державної влади, але й як інструменти, що забезпечують взаємодію між державою та суспільством. Права стають частиною більш широкої системи публічного врядування, у якій вони виконують як захисну, так і конструктивну функцію. Це дозволяє подолати традиційне протиставлення прав як "природних" вимог особи та як "позитивних" інструментів державного регулювання.

Окремої уваги заслуговує підхід, у межах якого права людини розглядаються як такі, що можуть формуватися не лише державою, але й самими соціальними суб'єктами у процесі політичної та правової взаємодії. Йдеться про концепцію "конститутивних прав" (constituent human rights), яка підкреслює роль суспільства у формуванні змісту прав. У цьому випадку права постають як динамічний результат взаємодії між державою, судами та громадянським суспільством, що дозволяє вийти за межі як класичного природно-правового, так і позитивістського підходів [4].

Усі зазначені підходи свідчать про формування нової парадигми розуміння прав людини, у межах якої відбувається відхід від жорсткої дихотомії природних і позитивних прав. Натомість утверджується інтегративна модель, що поєднує аксіологічні засади прав, їх нормативне закріплення та інституційну реалізацію. У цій моделі права людини виступають як складна система, що розвивається у взаємодії між правом, суспільством і державою.

Список використаних джерел:

1. Зозуля, Н. (2025). Людська гідність і конституційне врядування в умовах воєнного стану: національні та глобальні виклики. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*, *15*, С. 68–77. https://doi.org/10.18523/2617-2607.2025.15.68-77

2. Цельєв, О. В. (2025). Суперечності між державою і правом та верховенство права в умовах воєнного стану (на прикладі місцевого самоврядування). *Наукові*

записки НаУКМА. Юридичні науки, *14*, С. 96–105. https://doi.org/10.18523/2617-2607.2024.14.96-105.

3. Raible, L. *Allocating Human Rights Obligations in the ECHR*. Human Rights Law Review, 2024. Електронне джерело: URL: https://academic.oup.com/hrlr/article/24/1/ngad030/7456739 (дата звернення: 19.04.2026).

4. Tripkovic, B., & Zysset, A. *Uncovering the Nature of ECHR Rights: An Analytical and Methodological Framework*. Human Rights Law Review, 2024. Електронне джерело: URL: https://academic.oup.com/hrlr/article/24/1/ngad034/7456738 (дата звернення: 19.04.2026).

Владислав Мельниченко[22]

ДО ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ

З часу повномасштабного вторгнення на територію нашої держави російська федерація грубо та систематично порушує права українських дітей. Вона цинічно зневажає міжнародні акти, у яких проголошуються права дітей, у зухвало ігнорує вимоги міжнародних інституцій у сфері прав людини щодо припинення агресії та виведення військ з території України, виконання своїх зобов'язань у сфері забезпечення прав.

Масштаби вбивств, згвалтувань, поранень щодо дітей у війні не просто вражають, але свідчать про звірства російських агресорів. Є докази про неодноразові випадки сексуального насильства неповнолітніх, із-поміж яких є малолітні діти. Про порушення базового права дітей на освіту красномовно свідчить умисне пошкодження і руйнація російською федерацією закладів освіти,

[22] Уповноважена особа з питань запобігання та виявлення корупції у військовій частині А5273

примусова русифікація, насадження російських стандартів освіти. Ці факти та інші вказують, що стан прав дітей в Україні в умовах війни критичний. Потреба удосконалення захисту цих прав була і до війни, однак вона дуже сильно загострилася під час загарбницької війни, яка принесла додаткові випробування і жертви. За висновками Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України «система захисту прав дітей розбалансована» [1].

В умовах незадовільного забезпечення прав дітей, ускладненого воєнними діями, державі необхідно докласти чимало зусиль для того, щоб розробити комплексні заходи для забезпечення прав дітей. Такий висновок можна зробити й у контексті звіту України про реалізацію Конвенції про права дитини на засіданні Комітету ООН з прав дітей 30-31 серпня 2022 року, а також на підставі Висновків щодо Стратегії з прав дитини, прийнятих Радою ЄС 9 червня 2022 року на тлі систематичних і грубих порушень прав дітей російськими окупантами в Україні.

Зазначимо, що в Україні відсутня Національна стратегія забезпечення прав дитини й План дій щодо її реалізації.

Впровадження комплексної політики у сфері забезпечення прав дітей можливе при посиленні співпраці та координації між усіма відповідними органами та зацікавленими сторонами.

Українська влада у співпраці з міжнародним співтовариством повинна забезпечити впровадження заходів для повернення дітей, які були примусово переміщені на територію російської федерації. У цій ситуації необхідно забезпечити збір даних про дітей, які постраждали від збройної агресії російської федерації в Україні.

В Україні створене Національне інформаційне бюро, а з 1 серпня 2022 року за консолідованого сприяння органів влади діє Єдиний державний інформаційний портал «Діти війни», за допомогою якого здійснюється збір даних про кількість постраждалих дітей.

Додатково слід зазначити, що з деокупацією території України, припиненням військових дій вкрай важливо провести роботу щодо повернення евакуйованих дітей. Особлива увага має приділятися дітям-сиротам і дітям,

позбавлених батьківського піклування.

Є необхідність удосконалення механізмів надання соціальних послуг тим дітям, які опинилися в складних життєвих умовах через соціальні ризики. В Україні діє розгалужена мережа закладів, які здійснюють соціальну роботу, однак в умовах соціально-економічної кризи, спричиненої війною, не кожна громада спроможна надати належне соціальне забезпечення.

Підбиваючи висновки, слід зазначити, що стан справ дітей в Україні в умовах війни критичний, а система забезпечення розбалансована. Перед Україною стоїть багато стратегічних завдань для повноцінного забезпечення прав дітей: розробити комплексну політику у цій сфері, створити належні законодавчі, інституційні, соціально-економічні умови для гарантування прав дітей. З метою забезпечення їх найкращих інтересів в умовах війни необхідно вжити заходів для повернення евакуйованих і депортованих дітей в Україну, їх возз'єднання з сім'ями, відновлення фізичного і психічного здоров'я дітей тощо.

Список використаних джерел:

1) Про звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування випадків та причин порушення прав дитини під час здійснення децентралізації повноважень з питань охорони дитинства, реформування системи закладів інституційного догляду та виховання, реалізації права дитини на сімейне виховання та усиновлення, розвитку (модернізації) соціальних послуг. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2266-20#Text (дата звернення: 16.04.2026).

2) Інформація щодо забезпечення прав дітей в умовах війни. Урядовий Кур'єр. URL: https://ukurier.gov.ua/uk/articles/informaciya-shodo-zabezpechennya-prav-ditej-v-umov/ (дата звернення: 16.04.2026).

Володимир Микитенко[23]

[23] аспірант кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

АЛГОРИТМІЧНА ДИСКРИМІНАЦІЯ: РОЛЬ ЧУТЛИВИХ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВА НА РІВНІСТЬ

Право на рівність є базовою цінністю будь-якого демократичного суспільства. Однак стрімкий розвиток цифрових технологій та масове впровадження систем штучного інтелекту у процеси прийняття рішень зумовлюють появу нових викликів у сфері забезпечення фундаментальних прав людини, зокрема права на недискримінацію. Особливої актуальності у цьому контексті набуває проблема використання чутливих персональних даних, які, з одного боку, підлягають посиленому правовому захисту, а з іншого - є критично необхідними для виявлення та запобігання алгоритмічній дискримінації.

Сучасний етап цифрової трансформації суспільства супроводжується стрімким впровадженням систем штучного інтелекту (ШІ) у процеси прийняття рішень, зокрема у сферах рекрутингу, кредитування та страхування. Ця тенденція викликає значний науковий і практичний інтерес. Наприклад, за даними звіту Deloitte «Global Human Capital Trends», близько 40 % великих міжнародних корпорацій уже інтегрують алгоритми машинного навчання для відбору кандидатів принаймні на експериментальному рівні [1]. Це свідчить про докорінну зміну традиційних моделей управління персоналом, які дедалі більше підпорядковуються цифровізації.

Проте функціонування систем штучного інтелекту ґрунтується на аналізі масивів «історичних» даних, які неминуче містять нашарування соціальних стереотипів. Як зазначають у своїх працях Р. Біннс, М. Віл та Б. Міттельштадт, це створює високий ризик відтворення упереджень автоматизованими системами, що зрештою призводить до дискримінації осіб за ознаками статі, раси, віку чи соціального походження [2; 3]. У результаті моделі здатні не лише переймати існуючу нерівність, але й масштабувати її під час автоматизованого відбору. Як зазначає дослідник Дж. Дастін, існують прецеденти, коли оптимізовані алгоритми рекрутингу несвідомо відсіювали цілі соціальні групи саме через упередженість

вихідних даних [4]. Ситуація суттєво ускладнюється ефектом «чорної скриньки» - внутрішньою непрозорістю роботи ШІ як для його операторів, так і для суб'єктів, щодо яких ухвалюються рішення. Це фактично унеможливлює повноцінний аудит системи та розмиває юридичну відповідальність за дискримінаційні наслідки.

Прихований характер алгоритмічної дискримінації також значною мірою пояснюється застосуванням так званих проксі-змінних - формально нейтральних показників (наприклад, поштового індексу чи закладу освіти), які статистично тісно корелюють із захищеними характеристиками особи (етнічним походженням, релігією тощо). Отже, навіть без прямого доступу до чутливих категорій даних штучний інтелект здатен здійснювати непряму дискримінацію, виявляючи складні приховані закономірності.

Для пошуку та нейтралізації таких ефектів необхідно проводити глибоке тестування алгоритмів. Однак математично виміряти їх упередженість неможливо без порівняння результатів щодо різних захищених груп, що автоматично вимагає обробки чутливої інформації про осіб. Саме тут виникає суттєва правова колізія: Загальний регламент про захист даних (GDPR) встановлює сувору заборону на обробку особливих категорій даних. Наявні винятки із загальної заборони, передбачені пунктом «а» частини 2 статті 9 GDPR (зокрема, обробка чутливих даних на підставі явної згоди суб'єкта), у багатьох випадках неможливо застосувати [5]. Зокрема, у сфері праці отримання такої згоди від кандидата не можна вважати легітимним: відповідно до роз'яснень Європейської ради із захисту даних (EDPB), через об'єктивний дисбаланс сил між роботодавцем і працівником така згода не відповідає критерію добровільності [6, ст. 7-9].

У цьому контексті найбільш раціональним підходом до вирішення проблеми буде запровадження релевантного винятку. Це дозволило б контрольовану обробку чутливих персональних даних виключно з метою тестування ШІ на упередженість. Очевидно, що такий підхід вимагатиме жорстких гарантій: дотримання принципів пропорційності та мінімізації даних, а також обов'язкового застосування засобів псевдонімізації та шифрування. Водночас ідея розширення доступу до чутливих даних викликає обґрунтовані застереження. Як свідчить

історія, акумулювання подібної інформації несе в собі серйозні ризики порушення приватності, витоку даних та зловживання ними. Крім того, самі інструменти математичної оцінки «алгоритмічної справедливості» поки що є надто недосконалими для масового впровадження.

Підсумовуючи, слід зазначити, що алгоритмічна дискримінація є комплексним явищем, породженим поєднанням технологічних властивостей машинного навчання та специфічних вад історичних даних. Чутливі персональні дані виступають ключовим інструментом для виявлення упередженостей, проте їх використання жорстко лімітоване чинним законодавством. Відповідно, новим викликом стає пошук гнучкого балансу між захистом приватності особи та дієвим забезпеченням її права на недискримінацію.

Список використаної літератури

1. Deloitte. Global Human Capital Trends. 2021. URL: https://www2.deloitte.com/global/en.html (дата звернення: 18.04.2026).
2. Binns R., Veale M., Van Kleek M., Shadbolt N. Like Rogue AI: Selecting Trustworthy Explanations Using Learning-to-Rank. Proceedings of the 2020 Conference on Fairness, Accountability, and Transparency. 2020. DOI: https://doi.org/10.1177/2053951716679679.
3. Mittelstadt B., Allo P., Taddeo M., Wachter S., Floridi L. The Ethics of Algorithms: Mapping the Debate. Big Data & Society. 2016. Vol. 3(2). DOI: https://doi.org/10.1177/2053951716679679.
4. Dastin J. Amazon Scrapped “Secret AI Recruiting Tool” That Showed Bias Against Women. Reuters. 2018. URL: https://www.reuters.com/article/world/insight-amazon-scraps-secret-ai-recruiting-tool-that-showed-bias-against-women-idUSKCN1MK0AG/ (дата звернення: 18.04.2026)
5. Регламент (ЄС) 2016/679 Європейського Парламенту і Ради від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС

(Загальний регламент про захист даних). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text (дата звернення: 18.04.2026).

6. Guidelines 05/2020 on Consent under Regulation 2016/679. European Data Protection Board. Adopted on 4 May 2020. Version 1.1. URL: https://edpb.europa.eu/sites/default/files/files/file1/edpb_guidelines_202005_consent_en.pdf (дата звернення: 18.04.2026).

Людмила Мозолюк-Боднар[24]

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР ПРАВА НА ЕВТАНАЗІЮ В ІСПАНІЇ

Право на евтаназію стає дедалі актуальнішим у глобальному контексті медико-етичних та правових дискусій. Легалізація цих процедур у різних країнах Європи демонструє поступове визнання права пацієнта на добровільне припинення життя у випадках невиліковних або тяжких захворювань, що супроводжуються нестерпними стражданнями. Сьогодні лідером у цьому питанні є Нідерланди, за ними йде Бельгія, а Іспанія посідає третю позицію, легалізувавши евтаназію у 2021 році.

Іспанський досвід є особливо цікавим з точки зору соціально-правового аналізу, оскільки він поєднує медичні, юридичні та етичні аспекти, а також відображає соціальні дебати навколо права на добровільне припинення життя. Законодавче регулювання евтаназії в Іспанії передбачає чіткі критерії доступу до процедури та створення спеціалізованих експертних комітетів для оцінки заяв пацієнтів, що дозволяє балансувати між захистом життя та правом на автономний вибір.

Аналіз іспанської практики легалізації евтаназії дає можливість зрозуміти, як суспільство та правова система реагують на складні питання медичної етики та

[24] К.ю.н., доцент, доцент кафедри правових та інформаційних технологій Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»

особистого права на життя і смерть, а також які соціальні та юридичні виклики виникають у процесі реалізації цього права.

Іспанія легалізувала евтаназію та асистоване самогубство у 2021 році, ставши четвертою країною Європейського Союзу, де особи з невиліковними або тяжкими захворюваннями можуть офіційно звертатися за припиненням життя. З моменту легалізації процедурою скористалися пацієнти різного віку та з різними медичними станами. Хоча більшість суспільства підтримує таке право, ухвалення закону супроводжувалося тривалими дебатами, зокрема опозицією консервативних сил і католицької церкви [1].

Рамон Сампедро Камеан, галісійський моряк та автор двох книг, став одним із перших громадян Іспанії, який активно відстоював право на добровільне припинення життя. У 1968 році, у віці 25 років, він зазнав тяжкого нещасного випадку — стрибка зі скелі в море, який спричинив повний параліч нижче шиї. Лікарі прогнозували йому лише кілька років життя, проте він прожив майже 30 років, повністю прикутий до ліжка. Незважаючи на фізичну непрацездатність, Рамон зберіг ясність розуму, активно спілкувався, читав і писав, користуючись ручкою у роті, телефонував, працював на комп’ютері за допомогою рота і тримав соціальні контакти.

Невиліковна нерухомість і неможливість самостійно накласти край життю змусили його шукати сторонню допомогу. На той час сприяння самогубству в Іспанії каралося законом ув’язненням на строк від 6 до 10 років, а евтаназія була повністю заборонена. Саме тому Сампедро розпочав тривалу юридичну боротьбу за право на гідну смерть.

З початку 1990-х він звертався до внутрішніх судів, домагаючись дозволу на отримання лікарських препаратів для завершення життя без переслідування лікарів. Він отримав підтримку від барселонської асоціації «Право на гідну смерть», яка швидко здобула популярність у Галісії. Проте суди першої та вищої інстанцій, Конституційний суд Іспанії, а також Європейська комісія з прав людини відхилили його звернення. Причини відмов включали технічні питання

юрисдикції, необхідність вичерпати внутрішньодержавні засоби захисту та відсутність фактичного порушення прав уже після смерті.

Наприкінці життя друзі допомогли йому провести самогубство за власним планом, мінімізувавши ризик кримінальної відповідальності для учасників. Він помер, оточений турботою близьких і лише через 23 роки після його смерті, у 2021 році, Іспанія ухвалила закон про евтаназію, що декриміналізував медичну допомогу при смерті та встановив умови її законного здійснення [2, с.30-31].

Історія Рамона Сампедро стала символом боротьби за автономію пацієнта, права людини та морально-етичну дискусію щодо добровільного завершення життя. Вона підкреслює важливість балансу між соціальною підтримкою, медичною допомогою та законодавчим регулюванням у питаннях евтаназії.

Після легалізації евтаназії в Іспанії у 2021 році питання забезпечення доступу до цієї процедури для осіб з обмеженими можливостями набуло особливого значення. У автономному співтоваристві Мадрида діяла вимога, за якою особи, що перебувають під наглядом закладів догляду, повинні були отримати дозвіл суду для здійснення евтаназії. Це правило було спрямоване на запобігання можливим зловживанням з боку керівництва центрів опіки.

У відповідь на цю вимогу Конституційний Суд Іспанії скасував обов’язковість судового дозволу для таких випадків, визнавши її непотрібною та дискримінаційною щодо осіб з обмеженими можливостями. Речниця уряду Іспанії Ізабель Родрігес оголосила, що кабінет Педро Санчеса буде протестувати проти правил Мадридського регіону, оскільки вони обмежують рівний доступ до евтаназії для осіб у закладах догляду.

Законодавство Іспанії встановлює низку заходів для захисту пацієнтів, які подають запит на евтаназію. Зокрема, кожен заявник повинен пройти серію медичних консультацій, щоб виключити можливі медичні помилки або випадки примусу до асистованого самогубства. Крім того, у Мадриді було створене Мадридське агентство підтримки дорослих з інвалідністю, мета якого — нагляд за дотриманням прав пацієнтів і запобігання зловживанням у центрах опіки [3].

Цей випадок ілюструє важливість балансу між захистом вразливих осіб та забезпеченням їх права на автономний вибір щодо закінчення життя.

Обговорення евтаназії в суспільстві, як зазначає О. В. Кубрак, зазвичай зводиться до двох ключових питань, від відповіді на які залежить її легітимність та прийняття: 1. Право пацієнта на розпорядження власним життям. Чи має людина можливість звернутися до медичного працівника з проханням припинити лікування, якщо це єдиний спосіб припинити невиліковні страждання? 2. Професійні обов'язки лікаря. Чи може медичний фахівець виконати таке прохання, навіть якщо воно суперечить його етичним та професійним нормам?

Однозначної відповіді на ці питання не існує. Водночас, навіть якщо вважати, що пацієнт не має права на припинення лікування, постає інше етичне питання: чи не буде продовження терапії, яка викликає невиправдані страждання, розцінюватися як жорстоке поводження та приниження людської гідності? [2, с. 30]. Ці дилеми підкреслюють складність поєднання прав людини, медичної етики та соціальної справедливості у питаннях добровільного завершення життя.

Одним із резонансних випадків стала смерть 25-річної Ноелії Кастільйо Рамос. Як повідомляють ЗМІ, дівчина отримувала психіатричну допомогу з 13 років, після розлучення батьків, а пізніше їй були діагностовані обсесивно-компульсивний та межовий розлади особистості. Ноелія пережила два випадки сексуального насильства, які вона вважала переломними моментами свого життя.

У жовтні 2022 року, перебуваючи під впливом психоактивних речовин, вона намагалася покінчити життя самогубством, стрибнувши з вікна п'ятого поверху, що призвело до часткового паралічу та хронічного болю. Медичні прогнози не давали очікувань на покращення стану.

Попри спроби батька заборонити проведення процедури через суд, дівчина наполягала на своєму праві. Спеціалізований експертний комітет Каталонії дав дозвіл на евтаназію у 2024 році. Конституційний суд Іспанії та Європейський суд з прав людини відхилили позови батька, визнавши рішення законним. Ноелія підготувала прощальні матеріали та провела процедуру в оточенні родини у будинку для літніх людей у Барселоні [4].

Аналіз соціально-правового виміру права на евтаназію в Іспанії свідчить про складний і багатовимірний характер цього явища, що формується на перетині медичної етики, прав людини та суспільних цінностей. Іспанська модель демонструє прагнення досягти балансу між забезпеченням автономії пацієнта та необхідністю захисту вразливих груп. Запровадження чітких процедур, багаторівневого медичного контролю та спеціалізованих органів покликане мінімізувати ризики зловживань і гарантувати добровільність прийняття рішення. Водночас приклад автономного співтовариства Мадрида та рішення Конституційного Суду Іспанії свідчать про наявність внутрішніх правових суперечностей щодо механізмів реалізації цього права, особливо стосовно осіб з інвалідністю.

Соціальний аспект евтаназії виявляється у триваючих етичних дискусіях щодо меж автономії особи, ролі лікаря та допустимості припинення життя як способу уникнення страждань. Відсутність однозначних відповідей на ці питання підкреслює необхідність подальшого розвитку як правового регулювання, так і суспільного діалогу.

Отже, іспанський досвід підтверджує, що право на евтаназію є не лише юридичною нормою, але й складним соціальним інститутом, який потребує постійного вдосконалення з урахуванням етичних, медичних та правових викликів сучасного суспільства.

Література:

1. Батько намагався зупинити евтаназію паралізованої доньки: Конституційний суд Іспанії став на її бік. Судово юридична газета. 22 лютого 2026. URL: https://sud.ua/uk/news/abroad/354038-otets-pytalsya-ostanovit-evtanaziyu-paralizovannoy-docheri-konstitutsionnyy-sud-ispanii-vstal-na-ee-storonu (дата звернення: 04.04.2026).

2. Кубрак О. В. Право на евтаназію: світовий досвід та перспективи для України. *Приватне та публічне право*. 2025. №1. С. 28-34

3. Іспанія: коротший шлях до евтаназії. Конституційний Суд скасував вимогу судових рішень у справах інвалідів. URL: https://catholicnews.org.ua/ispaniya-korotshiy-shlyah-do-evtanaziyi-konstituciyniy-sud-skasuvav-vimogu-sudovih-rishen-u-spravah/ (дата звернення: 04.04.2026).

4. В Іспанії евтаназували 25-річну дівчину, яка пережила зґвалтування і параліч через спробу суїциду. URL: https://life.pravda.com.ua/society/25-richna-ispanka-otrimala-dozvil-na-evtanaziyu-314059/ (дата звернення: 04.04.2026).

Олег Петришин[25]

РЕГЛАМЕНТ ЄС ПРО ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАХИСТУ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Стрімке поширення систем штучного інтелекту (далі – ШІ) у приватному та публічному секторах зумовило потребу в розробленні правового інструментарію, здатного забезпечити належний рівень захисту прав людини в умовах цифрової трансформації. Прийняття Регламенту (ЄС) 2024/1689 Європейського Парламенту та Ради від 13 червня 2024 року про встановлення гармонізованих правил щодо штучного інтелекту (далі – AI Act) стало першим у світі комплексним горизонтальним нормативним актом у цій сфері [1]. Регламент набрав чинності 1 серпня 2024 року та підлягає повному застосуванню з 2 серпня 2026 року, що актуалізує доктринальний аналіз його потенціалу як інструмента гарантування фундаментальних прав, закріплених у Хартії основоположних прав Європейського Союзу.

Концептуальним фундаментом AI Act є підхід, заснований на оцінці ризиків, який передбачає диференціацію систем ШІ на чотири категорії: неприпустимий ризик, високий ризик, обмежений ризик та мінімальний ризик. Стаття 5 Регламенту встановлює перелік заборонених практик застосування ШІ,

[25] кандидат юридичних наук, старший дослідник, доцент кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

до яких належать: системи підсвідомого маніпулювання поведінкою людини; соціальний скоринг з боку публічних органів; оцінка кримінальних ризиків виключно на основі профілювання особи; нецільове збирання зображень облич з мережі Інтернет або записів відеоспостереження; розпізнавання емоцій у сфері праці й освіти; біометрична категоризація осіб за чутливими ознаками; застосування систем дистанційної біометричної ідентифікації у публічних просторах у режимі реального часу [1]. Зазначені заборони набули застосування з 2 лютого 2025 року і становлять нормативне вираження концепції «червоних ліній», перетин яких вважається несумісним з цінностями Союзу, закріпленими у статті 2 Договору про Європейський Союз.

Ключовим механізмом забезпечення прав людини в архітектурі AI Act є оцінка впливу на фундаментальні права (Fundamental Rights Impact Assessment, FRIA), передбачена статтею 27 Регламенту. Зазначений обов'язок покладено на розгортачів систем ШІ високого ризику – органів публічної влади, приватних суб'єктів, які надають послуги загального інтересу, а також операторів систем оцінки кредитоспроможності та страхових ризиків (пункти 5(b) та 5(c) Додатка III). Розгортач зобов'язаний до введення системи в експлуатацію ідентифікувати процеси її використання, часові параметри, категорії осіб, на яких вона впливає, а також специфічні ризики заподіяння шкоди та заходи щодо їх мінімізації, у тому числі механізми людського нагляду [2]. Результати оцінки підлягають нотифікації компетентному національному органу ринкового нагляду. Як наголошує Дж. Мантелеро, FRIA є трансформацією класичного DPIA (оцінки впливу на захист даних), розширеного до всього спектру прав, закріплених у Хартії, що означає перехід від фрагментарного захисту окремих прав до їх комплексного гарантування [3, с. 4].

Попри новаторський характер AI Act, у європейській доктрині обґрунтовано висловлюються критичні зауваження щодо здатності Регламенту реально гарантувати права людини. Н. Смуха та Н. Ван Гулст наголошують, що підхід, заснований на безпеці продукту та ризик-регулюванні, структурно невідповідний завданню захисту основоположних прав, оскільки зосереджується на

попередженні індивідуальної шкоди та нехтує суспільними й системними ризиками [4]. М. Вейл і Ф. Зойдервеен Боргесіус вказують на суттєві вади нормативної конструкції: можливість самооцінки провайдерами відповідності вимогам до систем високого ризику; залучення до розроблення технічних стандартів органів стандартизації, які не мають досвіду роботи з фундаментальними правами; відсутність ефективного механізму оскарження та судового захисту для осіб, що зазнали негативного впливу систем ШІ [5, с. 105]. Зазначені застереження підтверджуються позицією Європейської мережі національних установ з прав людини (ENNHRI), яка зауважує, що опціональний механізм, передбачений частиною 3 статті 6 Регламенту та дозволяє провайдерам самостійно декларувати відсутність «значного ризику», на практиці стимулюватиме заниження оцінок ризиковості систем [6].

Європейський правопорядок у сфері ШІ не обмежується правом ЄС. 5 вересня 2024 року у м. Вільнюс було відкрито для підписання Рамкову конвенцію Ради Європи про штучний інтелект і права людини, демократію та верховенство права (CETS № 225) – перший у світі юридично обов'язковий міжнародний договір у цій сфері. Україна підписала зазначену Конвенцію разом з Європейським Союзом, Сполученими Штатами Америки та іншими державами-членами Ради Європи [7]. Хоча AI Act і Рамкова конвенція РЄ мають різну правову природу та обсяг регулювання, вони ґрунтуються на спільних ціннісних засадах – повазі до людської гідності й автономії, транспарентності та нагляду, недискримінації, захисту приватності, надійності та безпеці систем ШІ. Для України зазначене має особливе значення з огляду на зобов'язання щодо апроксимації національного законодавства до acquis ЄС у контексті виконання Угоди про асоціацію та перспектив членства в Союзі.

Підсумовуючи, слід констатувати, що AI Act запроваджує принципово нову парадигму правового регулювання технологій ШІ, в якій захист фундаментальних прав людини набуває операціонального виміру через механізми FRIA, заборони неприйнятних практик та градуйовані обов'язки учасників ринку. Водночас доктринальна критика засвідчує, що обрана модель регулювання не є

самодостатньою: ефективність захисту прав людини залежатиме від якості імплементаційного законодавства держав-членів, спроможності національних органів ринкового нагляду, розвитку судової практики Суду ЄС та Європейського суду з прав людини, а також від узгодженості з GDPR та Рамковою конвенцією РЄ. Для України вивчення досвіду ЄС у регулюванні ШІ є необхідною передумовою розбудови національної системи гарантій прав людини в цифровому середовищі та належного виконання євроінтеграційних зобов'язань.

Література:

1. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act). Official Journal of the European Union. L, 12.07.2024. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj

2. Article 27: Fundamental Rights Impact Assessment for High-Risk AI Systems. EU Artificial Intelligence Act. URL: https://artificialintelligenceact.eu/article/27/

3. Mantelero A. The Fundamental Rights Impact Assessment (FRIA) in the AI Act: Roots, legal obligations and key elements for a model template. Computer Law & Security Review. 2024. Vol. 54. Art. 106020. DOI: 10.1016/j.clsr.2024.106020.

4. Smuha N. A., Ahmed-Rengers E., Harkens A., Li W., MacLaren J., Piselli R., Yeung K. How the EU Can Achieve Legally Trustworthy AI: A Response to the European Commission's Proposal for an Artificial Intelligence Act. LEADS Lab, University of Birmingham, 2021. URL: https://ssrn.com/abstract=3899991

5. Veale M., Zuiderveen Borgesius F. Demystifying the Draft EU Artificial Intelligence Act — Analysing the good, the bad, and the unclear elements of the proposed approach. Computer Law Review International. 2021. Vol. 22, No. 4. P. 97–112. DOI: 10.9785/cri-2021-220402.

6. Fundamental rights protection must inform the classification of high-risk systems under EU AI Act. European Network of National Human Rights Institutions

(ENNHRI), 2024. URL: https://ennhri.org/news-and-blog/fundamental-rights-protection-must-inform-the-classification-of-high-risk-systems-under-eu-ai-act/

7. Council of Europe Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law (CETS No. 225). Vilnius, 05.09.2024. URL: https://www.coe.int/en/web/artificial-intelligence/the-framework-convention-on-artificial-intelligence

Артур Плескач[26]

НОВА СИСТЕМНА АНТИКОРУПЦІЙНА ДИРЕКТИВА ЯК ПРАВОВЕ ПІДҐРУНТЯ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В ЄС

Згідно з ч. 2 статті 26 ДФЄС, внутрішній ринок ЄС є простором без внутрішніх кордонів, у якому забезпечується вільний рух товарів, осіб, послуг і капіталу. Історично процес розбудови внутрішнього ринку здебільшого ґрунтувався на ліквідації митних тарифів і нетарифних бар'єрів. Проте згодом стало очевидно, що цього замало: корупція перетворилася на системну перешкоду для реалізації чотирьох фундаментальних свобод. Масштаби проблеми підтверджуються емпіричними даними. Так, Спеціальний Євробарометр 548 (2024–2025 рр.) [1] засвідчив, що 68 % громадян Європейського Союзу (а в окремих державах, зокрема в Греції, цей показник сягає 97 %) вважають корупцію широко розповсюдженою проблемою у своїх країнах. Флеш Євробарометр 543 (2024 р.) [2], орієнтований на бізнес-середовище, показав, що 27 % європейських підприємств зазначили, що корупційні практики безпосередньо перешкодили їм отримати контракти у сфері державних закупівель. Сукупні економічні втрати Європейського Союзу від корупції, залежно від методології оцінювання, становлять від 179 до 990 мільярдів євро щороку, що еквівалентно майже 6 % ВВП усього Союзу [3, с.11].

[26] Аспірант кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

За таких обставин стає очевидним, що формування єдиного категоріального апарату в антикорупційному праві ЄС не є лише питанням доктринальної точності. Від чіткості та однозначності поняття корупції й пов'язаних із ним термінів залежить забезпечення правової визначеності для учасників внутрішнього ринку ЄС. Фрагментарне тлумачення корупції на рівні національних юрисдикцій створює можливості для так званого регуляторного арбітражу (*regulatory arbitrage*): за відсутності уніфікованого категоріального апарату транснаціональні корпорації свідомо акумулюють свої операції або концентрують логістичні ланцюги в державах-членах ЄС, де визначення корупційних злочинів (особливо у приватному секторі) є найбільш розмитими, а корпоративна відповідальність – номінальною. Прикладами використання відмінностей і прогалин у нормативно-правовій базі та наглядових режимах держав-членів ЄС, з метою уникнення належного фінансового моніторингу, є кейси естонської філії Danske Bank (використання недосконалостей правового регулювання в Естонії) та Wirecard (прогалини у кваліфікації фінтех-послуг у Німеччині). Зазначені зловживання призвели до здійснення тіньових транзакцій на сотні мільярдів євро в межах внутрішнього ринку ЄС. Саме тривалі невідповідності між національними режимами нагляду уможливили експлуатацію регуляторного арбітражу, що нині стало одним із ключових аргументів для створення Управління ЄС з питань запобігання відмиванню грошей та фінансуванню тероризму (AMLA, Anti-Money Laundering Authority). Це свідчить про те, що неуніфікований категоріальний апарат є не лише науковою проблемою, а й становить пряму загрозу економічній безпеці Союзу. Як слушно зазначає А. Мунджіу-Піппіді, концептуальна невизначеність поняття корупції суттєво впливає на формування правових інструментів протидії цьому явищу [4]. Саме тому уніфікація базових дефініцій є першим і ключовим кроком на шляху подолання корупції.

Нова комплексна Директива Європейського Союзу про боротьбу з корупцією (далі – Директива), остаточно ухвалена у квітні 2026 року, усуває зазначені прогалини в категоріально-понятійному апараті, запроваджуючи уніфіковані

дефініції корупційних правопорушень у приватному секторі та встановлюючи жорсткі вимоги до прозорості корпоративних структур. Слід виокремити такі новації:

1. Гармонізація складів злочинів. Новий перелік охоплює: привласнення майна, зловживання впливом, зловживання службовим становищем, перешкоджання правосуддю, незаконне збагачення, пов'язане з корупцією, а також приховування активів (статті 3-11).

2. Криміналізація корупції у приватному секторі. Встановлено єдині мінімальні межі максимальних покарань для фізичних осіб: не менше 5 років позбавлення волі за хабарництво у публічному секторі, 4 роки за привласнення майна, та не менше 3 років за хабарництво у приватному секторі і зловживання впливом (стаття 12).

3. Суворі корпоративні санкції. Юридичні особи визнаються суб'єктами адміністративної або кримінальної відповідальності не лише за злочини, вчинені їхніми керівниками, а й у разі відсутності належного контролю, що уможливило вчинення корупційних правопорушень працівниками нижчого рівня. Розмір штрафів може сягати 4 % від загальносвітового обороту компанії (стаття 13).

4. Додаткові економічні санкції та превентивні заходи. Окрім фінансових штрафів, до юридичних осіб можуть застосовуватися такі види покарань, як: позбавленням права на отримання публічного фінансування, відстороненням від участі у процедурах державних закупівель, відкликанням комерційних ліцензій та конфіскація активів. Водночас Директива покладає на держави-члени комплексні інституційні зобов'язання, зокрема щодо створення спеціалізованих незалежних антикорупційних органів, регулярного оновлення національних антикорупційних стратегій, а також впровадження систем декларування активів і реєстрів політичного фінансування (стаття 14).

Попри перелічені санкції, основною метою зазначеного акта є зміщення вектора правового впливу з ретроспективної відповідальності за порушення на превентивну мінімізацію ризиків таких порушень. Такі зміни покликані законодавчо закріпити обов’язковість функціонування систем внутрішнього

контролю та персоніфікувати відповідальність керівного складу за системну бездіяльність у сфері запобігання корупції. Отже Директива у поєднанні з повноваженнями AMLA формує нову правову архітектуру, у межах якої високі стандарти корпоративної етики постають не як добровільна ініціатива, а як обов'язкова умова доступу до переваг внутрішнього ринку Європейського Союзу.

Для України як держави-кандидатки ця трансформація визначає подальший напрям реформ. Адаптація національного законодавства до положень Директиви та розбудова інституційної спроможності для взаємодії з AMLA стають необхідною передумовою забезпечення інвестиційної привабливості.

Список використаних джерел:

1. European Union. Citizens' attitudes towards corruption in the EU in 2024 (Special Eurobarometer 548) URL: https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/3217

2. European Union. Businesses' attitudes towards corruption in the EU in 2024 (Flash Eurobarometer 543) URL: https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/3180

3. Hafner M., Taylor J., Disley E. [та ін.]. The Cost of Non-Europe in the Area of Corruption. Annex II – Corruption in the EU : In-depth analysis. Brussels : European Parliamentary Research Service, 2016. URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2016/558779/EPRS_IDA(2016)558779(ANN2)_EN.pdf (дата звернення: 18.04.2026).

4. Mungiu-Pippidi A. The Quest for Good Governance: How Societies Develop Control of Corruption. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. P. 12–16.

5. European Parliament legislative resolution of 26 March 2026 on the proposal for a directive of the European Parliament and of the Council on combating corruption (COM(2023)0234 – C9-0162/2023 – 2023/0135(COD)). European Parliament. 2026. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-10-2026-03-26_EN.html (дата звернення: 18.04.2026).

Науковий керівник: І. І. Маринів, к.ю.н., доцентка кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Іванна Полонка[27]

ПРАВОВА ПОВЕДІНКА ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ТА ІНДИКАТОР ЕФЕКТИВНОСТІ ГАРАНТІЙ ПРАВ ЛЮДИНИ В ДЕМОКРАТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У сучасній правовій доктрині дедалі переконливішою стає позиція, що ефективність права не може оцінюватися виключно через призму його нормативного змісту. Формальне закріплення прав і свобод, навіть за умови їх відповідності міжнародним стандартам, саме по собі не гарантує їх реального здійснення. У цьому контексті особливої ваги набуває проблема співвідношення між правом як системою норм і правом як соціальною практикою.

Право «працює» лише настільки, наскільки воно реалізується у поведінці суб'єктів. Відтак правова поведінка перестає бути допоміжною категорією теорії права і набуває значення самостійного аналітичного інструменту, через який можна оцінити реальний стан забезпечення прав людини.

У класичній теорії права реалізація права розкривається через форми дотримання, виконання, використання та застосування норм. Водночас усі ці форми мають спільну рису – вони проявляються через конкретні поведінкові акти. Це дозволяє поставити питання ширше: чи не є правова поведінка не лише формою реалізації права, а фактичним способом існування права у соціальному вимірі?

У такому підході право постає не як статична система приписів, а як динамічний процес, що розгортається через поведінку суб'єктів. Саме через поведінку відбувається перехід від нормативної моделі до реального правового порядку, що надає можливість оцінювати право не лише за змістом норм, а й за результатами їх практичної дії.

[27] кандидат юридичних наук, доцент завідувач кафедри фундаментальних юридичних дисциплін ПВНЗ «Буковинський університет»

У контексті європейської інтеграції України поведінковий вимір реалізації права набуває особливого значення, оскільки саме через практику правозастосування оцінюється відповідність національної правової системи стандартам Європейського Союзу.

Основою такого підходу є розуміння того, що правомірна поведінка відображає не лише зовнішню відповідність правовим нормам, але й внутрішню готовність суб'єкта діяти відповідно до права. Саме сприйняття права як легітимного регулятора визначає стабільність правового порядку значно більшою мірою, ніж формальні механізми примусу [1, с. 25].

Право як нормативна система має потенційний характер, оскільки встановлює лише можливі моделі поведінки. Лише у процесі їх реалізації воно набуває фактичного змісту. Це дає підстави розглядати правову поведінку не як похідний елемент, а як центральний механізм функціонування права.

Водночас правова поведінка не є однорідним явищем і проявляється на кількох рівнях. Передусім йдеться про індивідуальний рівень, на якому реалізуються права та виконуються обов'язки конкретними суб'єктами. Саме тут формується правова культура та щоденна практика дотримання норм.

Поряд із цим важливе значення має інституційний рівень, що охоплює діяльність органів державної влади. Поведінка держави у сфері правозастосування визначає стандарти реалізації права і формує рівень довіри до нього. Відповідно, будь-які системні відхилення у поведінці державних органів безпосередньо впливають на ефективність правової системи.

Окремо слід виділити судовий рівень, на якому відбувається остаточне забезпечення прав. Ефективність правосуддя визначається не лише якістю судових рішень, а й їх реальним виконанням. У цьому контексті показовою є практика Європейського суду з прав людини.

Так, у справі *Hornsby v. Greece* Суд наголосив, що право на суд було б ілюзорним, якби остаточні судові рішення залишалися невиконаними [2]. Аналогічний підхід простежується у справі *Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine*, в якій Європейський суд з прав людини визнав невиконання судових рішень

системною проблемою, що підриває саму сутність права на справедливий суд [3]. У цих рішеннях принципово важливим є те, що права оцінюються не через їх формальне закріплення, а через фактичну поведінку держави.

Зазначене дозволяє стверджувати, що саме поведінка виступає критерієм реальності прав людини. Якщо правові норми системно не реалізуються у практиці, вони втрачають свою регулятивну функцію і перетворюються на декларативні положення.

Український контекст додатково підтверджує цю тезу. Проблема невиконання судових рішень свідчить про наявність розриву між нормативним закріпленням прав і їх фактичною реалізацією. Це демонструє, що ефективність прав людини залежить не стільки від змісту норм, скільки від характеру поведінки суб'єктів правозастосування.

У цьому зв'язку особливого значення набуває поведінковий вимір демократії. Демократія не обмежується наявністю інституцій, а функціонує як система усталених практик, що забезпечують добровільне дотримання права. Саме добровільність, заснована на довірі до права, забезпечує стабільність правового порядку.

У межах концепції верховенства права передбачуваність і чіткість норм створюють умови для формування відповідної поведінки суб'єктів [4, с. 25]. Водночас рівень правової поведінки виступає зворотним індикатором якості правової системи: чим нижчий рівень дотримання норм, тим більшою є проблема легітимності права.

Таким чином, правова поведінка постає як ключова ланка у механізмі реалізації права, через яку правові норми набувають реального змісту. Саме вона забезпечує перехід від формального закріплення прав людини до їх фактичного здійснення.

У демократичному суспільстві правова поведінка виконує подвійну функцію: з одного боку, вона є формою реалізації права, а з іншого – індикатором ефективності правової системи та рівня забезпечення прав людини.

Визначальним є те, що ефективність прав людини залежить не лише від якості нормативного регулювання, а передусім від характеру поведінки, яка формується під впливом цих норм. Саме поведінка трансформує право з декларативної конструкції у дієвий соціальний механізм.

У цьому сенсі правова поведінка виступає центральним елементом функціонування правової системи, що дозволяє оцінити її життєздатність, легітимність і здатність забезпечувати права людини у практичному вимірі.

Література:

1. Raz J. The authority of law: essays on law and morality. Oxford: *Oxford University Press,* 2009. 292 p. URL: https://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/77486/1/17.pdf (date of access: 26.03.2026).
2. Case of Hornsby v. Greece (Application no. 18357/91): Judgment of 19 March 1997. European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int (date of access: 26.03.2026).
3. Case of Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine (Application no. 40450/04): Judgment of 15 October 2009. European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int (date of access: 26.03.2026).
4. Луць Л. А. Принцип правової визначеності: сучасний стан та перспективи // *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 8. С. 21–27. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-8/2.

Антон Ревенко[28]

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ПІДТРИМКИ ВИСОКОГО РІВНЯ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

[28] Аспірант кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У сучасних умовах турбулентності та глобальних трансформацій технологічна безпека із вузькогалузевої сфери стає одним із основних фундаментом національної стійкості та суб'єктності держави. Для України, яка перебуває у стані війни та змушена відбивати повномасштабну збройну агресію, має одночасно у безпрецедентно швидкому темпі реалізовувати свою стратегію вступу до Європейського Союзу. І в даній ситуації питання захисту критичних технологій та адаптації вітчизняних стандартів безпеки із стандартами ЄС набувають критичної важливості та пріоритетності.

Європейський Союз, в свою чергу, реалізує масштабну цифрову трансформацію через низку стратегічних ініціатив, які забезпечують технологічну безпеку та суверенітет. Центральне місце в цій архітектурі посідає Директива NIS 2 (Directive (EU) 2022/2555), яка встановлює високі стандарти кібербезпеки для критично важливих секторів економіки [1]. Вона синхронізується з Актом про кіберстійкість (Regulation (EU) 2024/2847), що впроваджує обов'язкові вимоги безпеки для продуктів із цифровими елементами протягом усього їхнього життєвого циклу [2].

Особливої уваги заслуговує правове регулювання новітніх технологій, як наприклад, Акт про штучний інтелект (Regulation (EU) 2024/1689), який став першим у світі документом, що класифікує системи ШІ за рівнем ризику, забезпечуючи етичне та безпечне використання автоматизованих систем [3]. Разом із тим, Акт про дані (Regulation (EU) 2023/2854) та Акт про управління даними (Regulation (EU) 2022/868) формують правове поле для безпечного обміну інформацією, що є критичним для розбудови систем «розумного» виробництва та державних сервісів [4; 5].

Для України стратегічно важливим є залучення до ініціатив, що забезпечують апаратний суверенітет. Європейський акт про мікросхеми (Regulation (EU) 2023/1781) спрямований на зміцнення екосистеми напівпровідників, що безпосередньо впливає на стійкість оборонно-промислового комплексу та енергетичну безпеку [6].

Для України, яка бореться за свою незалежність та прагне до повноцінної інтеграції в ЄС, європейський досвід забезпечення технологічного суверенітету є не просто прикладом, а дорожньою картою для забезпечення національної безпеки, процесу інтеграції та розвитку.

Фундаментом для впровадження змін у сфері технологічної безпеки України є Стратегія національної безпеки України [7], Стратегія кібербезпеки України 2021–2025 [8], Стратегія цифрового розвитку інноваційної діяльності України на період до 2030 року [9] та Стратегія інформаційної безпеки [10], тощо.

Україна демонструє значний прогрес у розвитку власних цифрових інструментів:

- Дія: мобільний додаток і портал для понад 130 держпослуг, створений Мінцифри в партнерстві із США — модель цифрової держави;

- IT Army of Ukraine: мережа кіберзахисників, що обороняє критичну інфраструктуру та веде операції щодо захисту нашої держави у сфері ІТ;

- Brave1: тех-кластер для оборонних стартапів із великою державною підтримкою;

- Успішне випробування Starlink Direct-to-Cell у зоні бойового конфлікту — забезпечення зв’язком навіть при руйнуванні наземної інфраструктури;

- Активне застосування дронів, AI і передових технологій у війні проти агресора.

Незважаючи на безпрецедентні успіхи у розбудові технологічної держави та стрімкий розвиток сектору miltech (зокрема, виробництво та інтеграція безпілотних систем), Україна продовжує стикатися з низкою критичних викликів — від вразливості до кібератак до подальшої необхідності адаптації національного законодавства до законодавства ЄС.

Тому, на мою думку, саме комплексна імплементація зазначених регламентів дозволить Україні не лише виконати формальні вимоги щодо вступу до ЄС, а й створити насамперед багаторівневу національну систему технологічного захисту, яка є критично необхідною для виживання та розвитку

суверенної країни в епоху глобальних кіберзагроз та технологічної конкуренції. Відповідно, створення такої багаторівневої системи захисту дозволить державі не лише ефективно протидіяти поточним викликам, а й стати рівноправним гравцем на глобальній арені, забезпечуючи сталий розвиток і добробут громадян у довгостроковій перспективі.

Література:

1. Directive (EU) 2022/2555 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 on measures for a high common level of cybersecurity across the Union (NIS 2 Directive). *Official Journal of the European Union*. 2022.
2. Regulation (EU) 2024/2847 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2024 on horizontal cybersecurity requirements for products with digital elements (Cyber Resilience Act). *Official Journal of the European Union*. 2024.
3. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). *Official Journal of the European Union*. 2024.
4. Regulation (EU) 2023/2854 of the European Parliament and of the Council of 13 December 2023 on harmonised rules on fair access to and use of data (Data Act). *Official Journal of the European Union*. 2023.
5. Regulation (EU) 2022/868 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2022 on European data governance (Data Governance Act). *Official Journal of the European Union*. 2022.
6. Regulation (EU) 2023/1781 of the European Parliament and of the Council of 13 September 2023 establishing a framework of measures for strengthening Europe’s semiconductor ecosystem (Chips Act). *Official Journal of the European Union*. 2023.

7. Стратегія національної безпеки України: Указ Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020
8. Міністерство цифрової трансформації України. Стратегія кібербезпеки України 2021–2025. URL: https://thedigital.gov.ua
9. Кабінет Міністрів України. (2024, 15 лютого). Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії цифрового розвитку інноваційної діяльності України на період до 2030 року». № 1351-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1351-2024-%D1%80#Text
10. Рада національної безпеки і оборони України. (2021, 15 жовтня). Про Стратегію інформаційної безпеки (Рішення РНБОУ). Введено в дію Указом Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0080525-21#Text

Науковий керівник: Яковюк І.В., доктор юридичних наук, професор кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Вікторія Рєзнікова[29]***,***
Тетяна Проскурня[30]

ВПЛИВ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ПРИНЦИПІВ ПРАВА НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄДНОСТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ЯК ГАРАНТІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В ДЕМОКРАТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

[29] член.-кор. НАПрН України, д-р юрид. наук, проф., завідувачка кафедри економічного права та економічного судочинства Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка
[30] членкиня Комітету з питань господарського права та процесу Національної асоціації адвокатів України, адвокатка, керівна партнерка адвокатського об'єднання «Група бізнес партнерів»

У науковій літературі виділяються такі загальноправові принципи (основоположні принципи) права, як-от: свобода, рівність, справедливість, гуманізм. Тополевський Р. Б. та Федіна Н. В. у навчальному посібнику «Теорія держави і права» виділяють наступні принципи права: 1. Принцип свободи – можливість вибору певного варіанта поведінки суб'єктом права; 2. Принцип справедливості – здатність встановити баланс між інтересами як публічними, так і приватними. 3. Принцип рівності – заборона дискримінації за певною ознакою, рівність перед законом, рівний захист у суді. 4. Принцип гуманізму – визнання людини найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України). 5. Принцип демократизму – право виражає волю народу, сформульовану представницьким органом. 6. Принцип законності виражається у вимогах: а) якості нормативно-правових актів, несуперечливості законів Конституції; б) дотримання та виконання норм права усіма суб'єктами права (ст. 19 Конституції України); в) забезпечення високої ймовірності притягнення винних осіб до юридичної відповідальності. 7. Принцип взаємної відповідальності держави і особи – передбачає, що держава відповідає перед людиною за свою діяльність, а людина відповідає перед державою за виконання своїх обов'язків [1].

Автори наводять *функції* фундаментальних принципів права та виділяють два рівні єдності судової практики: *формальний* та *змістовний*. Другий рівень потребує конкретизації, зв'язку з чим пропонується ввести до наукового обігу поняття *принципної когерентності судової практики* та виділити його основні ознаки: *ієрархічна обумовленість*, *змістовна узгодженість*, *динамічність*, *критеріальний характер*.

Фундаментальні принципи права є методологічним інструментом забезпечення єдності судової практики у демократичному суспільстві, оскільки саме через них здійснюється правозастосовча діяльність в умовах множинності можливих інтерпретацій та динаміки правового регулювання.

Функціональне значення фундаментальних принципів права проявляється у тлумаченні правових норм, спрямовано на усунення прогалин і колізій у нормативно-правовому регулюванні, що, у свою чергу, забезпечує єдність судової

практики. Автори вважають, що у доктринальному вимірі фундаментальні принципи права доцільно класифікувати як системоутворюючі, універсальні та ієрархічно пріоритетні засади правового регулювання.

Ураховуючи те, що фундаментальні принципи права відображають та інституціоналізують базові цінності правопорядку (справедливість, свободу, рівність, правову визначеність, добросовісність, пропорційність тощо) та гарантують системну єдність, узгодженість і передбачуваність правопорядку, *фундаментальні принципи права* мають бути *закріплені у правовій системі на конституційному рівні або визнані правовою доктриною та усталеною судовою практикою як ієрархічно пріоритетні правові засади, що виражають основоположні цінності права*.

Водночас зміст фундаментальних принципів права не є самодостатнім і абстрактним, а потребує функціональної конкретизації у межах відповідних видів судочинства. Така конкретизація зумовлена специфікою предмета правового регулювання, характером правовідносин та завданнями кожного виду процесу, визначення меж судового розсуду та забезпечення належного рівня захисту прав і свобод людини.

Фундаментальні принципи права забезпечуючи баланс між вимогами законності та справедливості, економічної доцільності та правової визначеності. Саме через таку функціональну роль фундаментальні принципи права виступають необхідною передумовою формування послідовної, несуперечливої та передбачуваної судової практики у різних сферах правовідносин.

М. Козюбра зазначає, що відсутність належного світогляднометодологічного осмислення принципів права негативно позначається на юридичній, зокрема судовій, практиці. Попри те, що практикуючі юристи оперують поняттям принципів права доволі часто, до їх практичного застосування, тим паче як відносно самостійного джерела права, правозастосовувачі, зокрема і судді, вдаються вкрай нечасто, надаючи перевагу конкретно сформульованим нормам законів чи інших нормативних актів навіть у тих випадках, коли такі норми не узгоджуються із принципами права, що

підтверджує, зокрема, аналіз судових рішень, здійснений Центром дослідження проблем верховенства права Національного університету «Києво-Могилянська академія» у 2013-2016 рр. [2].

Автори виділяють багаторівневу функціональну структуру впливу фундаментальних принципів права на єдність судової практики: 1) пряма дія, що забезпечує нормативну однорідність процесуальної форми; 2) інтерпретаційна дія, що забезпечує змістовну єдність правових висновків; стабілізаційна дія, що забезпечує їх послідовність у часі; 3) коригувальна дія, що забезпечує адаптивність і розвиток практики; 4) уніфікаційна дія, що забезпечує однаковість правозастосування у подібних справах; 5) системно-інтегративна дія, що забезпечує цілісність правового простору.

Одна з головних ролей фундаментальних принципів права - універсальний критерій оцінки єдності судової практики, адже: принцип правової визначеності вимагає приведення судової практики до однакового застосування норм, принцип рівності - однакових рішень у подібних справах, принцип верховенства права - передбачуваність у правозастосуванні.

Верховний Суд відіграє важливу роль не лише у перегляді судових рішень, а і у формуванні правових позицій та узагальненні судової практики, яка не може зводитися до формальної узгодженості правових висновків, а має оцінюватися через їх відповідність фундаментальним принципам права. У сучасних умовах Верховний Суд реалізує функцію не лише через інституційні механізми, правові висновки, а і застосовуючи фундаментальні принципи права з урахуванням практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), що трансформує функцію узагальнення судової практики у ключовий інструмент забезпечення єдності правозастосування, що у свою чергу, забезпечує верховенство права, правову визначеність та посилює довіру до судової влади у демократичній державі.

Список використаних джерел:

1. Тополевський Р. Б. Теорія держави і права: навчальний посібник / Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. - Львів: ЛьвДУВС, 2020. - 268 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3293/1/%d0%a2%d0%b5%d0%be%d1%80%d0%94%d0%b5%d1%80%d0%b6%d0%9f%d1%80%d0%b0%d0%b2%d0%b0-13-07-20.pdf (дата звернення 29.03.2026).
2. Козюбра М. Принципи права: методологічні підходи до розуміння природи та класифікації в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій. Право України. № 11. 2017. С. 142–164. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/22ed5ed8-a0c4-450d-a56b-cad459b8cf46/content (дата звернення 15.04.2026).

Михайло Роганін[31]

ДОСТУП ДО ІНФОРМАЦІЇ В МОБІЛЬНИХ ТЕЛЕФОНАХ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ В ЖИТЛІ ЧИ ІНШОМУ ВОЛОДІННІ ОСОБИ: ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ ТА ПРОПОРЦІЙНОСТІ ВТРУЧАННЯ

Обшук в житлі чи іншому володінні особи традиційно розглядається як процесуальна дія, що становить суттєве втручання передусім в право на повагу до недоторканості житла, як одного із аспектів більш широкого права на приватність, гарантованого ст. 8 Європейської конвенції з прав людини (далі – ЄКПЛ). Водночас, зазвичай, кожний обшук супроводжується оглядом та/або вилученням мобільних телефонів, ноутбуків, комп'ютерів тощо. При цьому доцільно враховувати, що наразі сучасні смартфони – це справжній величезний «сейф», що містить інформацію не лише про приватне та сімейне життя особи, але й суттєвий масив комунікативних даних – збереження листування в мессенджерах, голосові повідомлення, СМС-повідомлення тощо.

До того ж, сучасні мобільні телефони нерідко дозволяють мати доступ до електронних поштових скриньок, банківських додатків, хмарних сховищ, що максимально розширює межі втручання як у приватне життя, так і в таємницю

[31] аспірант Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. засл. проф. М.С. Бокаріуса»

кореспонденції. По суті, проведення обшуку в приміщенні в такому разі трансформується в окрему слідчу (розшукову) дію – обшук цифрових носіїв інформації, оскільки вести мову в такому разі виключно про огляд телефону навряд чи коректно. На це питання вже зверталася увага в науковій літературі – зокрема, слушно зауважується, що за описаних обставин слідчий, дізнавач або прокурор не обмежується суто візуальним спостереганням зовнішніх ознак відповідного гаджету, а отримує доступ до збереженої на ньому цифрової інформації, чим насамперед втручається у приватне спілкування особи без окремого судового дозволу [1, с. 297].

Доцільно зауважити, що в 2022 році до Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) були внесені зміни, пов'язані із регламентацією нового різновиду огляду – комп'ютерних даних, що згідно з абз. 2 ч. 2 ст. 237 КПК полягає у «відображенні у протоколі огляду інформації, яку вони містять, у формі, придатній для сприйняття їх змісту (за допомогою електронних засобів, фотозйомки, відеозапису, зйомки та/або відеозапису екрана тощо або у паперовій формі)». Водночас навіть побіжний аналіз наведеної норми може свідчити про її певну термінологічну недосконаліть, оскільки: по-перше, все ж поняття «огляд» не досить точно відображає характер пошукових дій представників сторони обвинувачення (адже перед тим як оглянути певну цифрову інформацію на смартфоні чи ноутбуці переважно потрібно провести активні дії з її відшукання на носії інформації); по-друге, використаний законодавцем термін «комп'ютерні дані» може бути хибно сприйнятий правозастосовниками як такий, що охоплює інформацію, яка зберігається на комп'ютерах.

Проте, заради справедливості варто зазначити, що саме це поняття використано у Конвенції про кіберзлочинність, де у ст. 1 наведена його дефініція [2]. Їх вивчення дозволяє виснувати, що ця категорія охоплює також і мобільні телефони та інформацію, що на них зберігається. Однак необхідність такої ускладненої інтерпретації поняття «комп'ютерні дані» через відсилку до міжнародно-правового договору навряд чи свідчить про доступність для сприйняття цього нормативного положення та передбачуваність його застосування. Таким чином, враховуючи триступеневий тест аналізу, що застосовується при втручанні в права, гарантовані ст.

8 ЄКПЛ, і охоплює необхідність оцінки відповідності закону, наявності легітимної мети та необхідності в демократичному суспільстві, можемо резюмувати наявність проблем вже на першому етапі. Зокрема, чинне кримінальне процесуальне законодавство в питанні регулювання проведення процесуальних дій із пошуку доказової інформації на цифрових пристроях не відповідає вимогам повноти, точності та передбачуваності в застосуванні.

Ще більше дискусійних питань викликає аспект пропорційності втручання в право на повагу до приватного спілкування (або в таємницю кореспонденції в термінології ЄКПЛ) у разі отримання під час проведення обшуку в житлі чи іншому володінні особи доступу до інформації, яка зберігається на мобільних телефонах. У такому разі в рамках аналізу увага може бути звернена на низку критеріїв, як-от характер та інтенсивність втручання (огляд інформації, її копіювання, вилучення мобільного телефону тощо), наслідки для самої особи та третіх осіб, тривалість втручання, наявність процесуальних гарантій, спрямованих на недопущення зловживань та свавілля під час проведення процесуальної дії з боку агентів держави та ін.

Стосовно останнього критерію, вочевидь, ключове значення може мати наявність ефективного судового контролю, оскільки саме слідчий суддя здатний забезпечити незалежну та об’єктивну оцінку доцільності втручання у таємницю спілкування за розглядуваних обставин. У світлі цього в останні роки було висловлено досить багато ідей про те, як саме цей судовий контроль може бути забезпечений. Загальний концепт може бути побудований на висловленій А. Скрипником пропозиції адаптації досвіду окремих країн до вітчизняного кримінального процесуального законодавства щодо запровадження правила «закритого контейнеру», яким би передбачався двоступеневий судовий контроль за обмеженням права особи на таємницю спілкування [3].

Слід звернути увагу на те, що чинне кримінальне процесуальне законодавство безпосередньо не передбачає потребу окремого судового контролю стосовно проведення пошукових дій з інформацією, яка зберігається на мобільних телефонах. Зокрема, оновлена в 2022 р. ч. 6 ст. 236 КПК передбачає право слідчого, прокурора

долати системи логічного захисту у разі здійснення обшуку за відсутності особи або її відмови їх відкрити чи зняти (деактивувати) систему логічного захисту. При цьому навіть якщо під час обшуку буде виявлено виявив доступ чи можливість доступу до комп'ютерних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку, для виявлення яких не надано дозвіл на проведення обшуку, але щодо яких є «достатні підстави вважати, що інформація, що на них міститься, має значення для встановлення обставин у кримінальному провадженні», сторона обвинувачення все одно по факту без отримання якось окремого судового дозволу може без жодних обмежень, наділена досить серйозними дискреційними повноваженнями може здійснити пошук, виявлення та фіксацію комп'ютерних даних, що на них міститься, на місці проведення обшуку.

Щодо того, в якому саме порядку має бути здійснено судовий контроль, то акумулювання теоретичних і прикладних підходів дозволяє виокремити такі варіанти: 1) накладення арешту на майно – однак у такому разі спрямованість судового контролю спрямована на забезпечення пропорційності втручання в інше право – право власності; 2) отримання тимчасового доступу до інформації, яка міститься на цифровому носії – при цьому нерідко як представники сторони обвинувачення, так і слідчі судді не бачать потреби в тому, щоб надавати тимчасовий доступ до мобільних пристроїв, ноутбуків тощо, коли останні вже і так перебувають у володінні сторони обвинувачення як вилучені під час обшуку чи затримання, а особливо якщо на них було накладено арешт або це планується в майбутньому; 3) зняття інформації з електронних інформаційних систем – наведений підхід хоча дійсно і може найбільш точно відображати характер тих дій, що вчиняються, проте не враховує ту обставину, що відповідне дослідження інформації є відомим для особи, яка є володільцем відповідного цифрового пристрою, а отже не відповідає ознаці негласності.

Отже, на наш погляд, наразі існує потреба у більш детальній регламентації процедури проведення пошуку та вилучення інформації з мобільних телефонів під час проведення обшуку в житлі чи іншому володінні особи, яка б насамперед передбачала об'єктивну оцінку значущості інформації, до якої отримується доступ, для цілей кримінального провадження, та наявність процесуальних гарантій від свавілля. Це

дозволило б забезпечити дотримання вимог щодо законності та пропорційності втручання у таємницю кореспонденції, як те передбачається ст. 8(2) ЄКПЛ.

Література:

1. Демура М., Крицька І., Клепка Д. Забезпечення прав та законних інтересів особи в умовах «діджиталізації» кримінального провадження. *Часопис Київського університету права*. 2020/1. С. 295-301. DOI: 10.36695/2219-5521.1.2020.60

2. Конвенція про кіберзлочинність (підписана 23 листопада 2001 р., ратифікована із застереженнями і заявами Законом № 2824-IV від 7 вересня 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text

3. Скрипник А. Правило «закритого контейнеру» в українських правових реаліях. *Кримінальний процес: сучасний вимір та проспективні тенденції :* II Харк. кримінал. процесуал. полілог : присвяч. актуал. питанням застосування заходів забезпечення кримінал. провадження (м. Харків, 12 груд. 2019 р.) / редкол. О.В. Капліна, В.І. Маринів, О.Г. Шило. Харків : Право, 2020. С. 29–31.

Максим Рябченко[32]

ПЕРСОНАЛЬНІ ДАНІ ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ПРИВАТНОСТІ

На перший погляд, питання «Чому персональні дані потребують захисту?» здається риторичним, однак це не так. На нашу думку, воно містить фундаментальне з точки зору філософії та права питання, а саме: що ми захищаємо, говорячи про захист персональних даних — особу, чиї дані захищаються чи саму інформацію про таку особу? Відповідь на це питання є

[32] Аспірант 3-го року навчання спеціальності «Право» Сумський державний університет https://orcid.org/0009-0003-0317-9536

важливим для розуміння природи відповідних правових механізмів та обґрунтування їх необхідності в умовах цифрової трансформації суспільства.

Історично склалося, що приватність визнавалась як значний елемент здатності особистості бути автономною у філософській та правовій традиції. Ще Аристотель у своїй праці «Політика» розрізняв публічну сферу (polis) від приватної (oikos), заклавши основу для концепції приватності [1]. У сучасному розумінні приватність трансформувалась у право контролювати інформацію про себе — те, що Алан Вестін у своїй класичній праці «Privacy and Freedom» 1967 року визначав як можливість індивіда, групи або інституції самостійно вирішувати, коли, як і якою мірою інформація про них передається іншим [2].

Ми переконані, що в наш час персональні дані є цифровою версією нас самих. Вони відображають не лише характеристики, за якими можна ідентифікувати людину (наприклад, ім’я, дату народження, місце проживання), а й те про що ми думаємо, як діємо, наше здоров’я та коло спілкування. В умовах масової цифровізації усі ці дані розкривають про людину дуже багато інформації. При цьому більшість людей навіть не усвідомлює реального масштабу інформації, яку вони розкривають про себе у цифровому середовищі. Це питання детально досліджується у галузі інтернет-права та захисту основних прав [3]. Ось чому втрата контролю над персональними даними, фактично означає втрату контролю над власною особистістю.

У Європейському праві захист персональних даних закріплено як фундаментальне право у ст. 8 Хартії основних прав ЄС [4] та ст. 8 Європейської конвенції з прав людини (у контексті права на повагу до приватного життя) [5]. В Україні ст. 32 Конституції гарантує невтручання в особисте і сімейне життя та неможливість збирання, зберігання, використання і поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди [6]. Тим не менш, конституційна норма є лише основою, фактичний захист забезпечує профільне законодавство, що має відповідати сучасним викликам цифрової епохи та стандартам як Ради Європи, так і (більш вузько) Європейського Союзу.

На нашу думку, можна виділити 3 основні типи аргументів, на користь необхідності захисту персональних даних, зокрема:

інструментальні аргументи, які полягають у запобіганні конкретній шкоді, таким як крадіжка особистих даних, дискримінація, переслідування, маніпуляції;

конституційні аргументи, що забезпечують реалізацію інших прав — свободи слова, права на справедливий суд, свободи зібрань;

демократичні аргументи, котрі вказують, що масовий контроль за громадянами підриває основи демократичного суспільства, оскільки усвідомлення спостереження змінює поведінку людей навіть без будь-якого примусу — явище, яке Мішель Фуко описав через метафору «паноптикум» [7].

Розглядаючи справу про конституційність Закону про перепис населення 1983 року (BVerfGE 65, 1 — Volkszählungsurteil), Федеральний конституційний суд Німеччини сформулював ідею, яка стала основою для сучасного законодавства захисту персональних даних у Європі [8]. Суть справи полягала в тому, що декілька громадян оскаржили федеральний закон, який зобов'язував їх надавати детальну особисту інформацію (ім'я, адресу, освіту, місце роботи тощо) в рамках загальнонаціонального перепису. Суд визнав, що дані, які самі по собі здаються безневинними, у сукупності можуть скласти детальний портрет людини. А людина, про яку держава знає все - не є вільною людиною. Це несумісно з людською гідністю.

Схожу логіку розвинув Суд ЄС у своїй прецедентній практиці. У справі Digital Rights Ireland (C-293/12, 2014) Суд визнав недійсною Директиву про збереження телекомунікаційних даних, яка вимагала від операторів зберігати дані про всі з'єднання користувачів, оскільки це є непропорційним втручанням у права на приватність та захист персональних даних, гарантовані ст. 7 та ст. 8 Хартії основних прав ЄС [9]. У справі Google Spain (C-131/12, 2014) Суд визнав, що фізична особа має право вимагати від пошукових систем видалення посилань на застарілу або неточну інформацію про неї - так зване «право на забуття» [10].

Таким чином, персональні дані є цінними не самі по собі, а як спосіб реалізації та захисту осіб у цифровому просторі. Правовий захист, що надається персональним даним не є просто технічним регулюванням, а радше принципом поваги до людської гідності та автономії. Для України засвоєння цього підходу означає не лише формальне приведення законодавства у відповідність до стандартів ЄС та Ради Європи, а й формування відповідної правової культури, здатної гарантувати реальний, а не декларативний захист прав громадян у цифрову епоху.

Література:

1. Аристотель. Політика / пер. з давньогрец. — К.: Основи, 2000.
2. Westin A. Privacy and Freedom. New York: Atheneum, 1967. 487 p.
3. Pollicino O., Bassini M., De Gregorio G. Internet Law and Protection of Fundamental Rights. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2022. 512 p.
4. Charter of Fundamental Rights of the European Union, OJ C 326, 26.10.2012. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT
5. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (European Convention on Human Rights), Rome, 4.XI.1950. Council of Europe. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG
6. Конституція України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text
7. Foucault M. Discipline and Punish: The Birth of the Prison. New York: Vintage Books, 1977. 333 p.

8. BVerfGE 65, 1 — Volkszählung. Bundesverfassungsgericht, Urteil vom 15. Dezember 1983. URL: https://www.bundesverfassungsgericht.de/e/rs19831215_1bvr020983.html
9. Digital Rights Ireland Ltd. v. Minister for Communications and Others. Joined Cases C-293/12 and C-594/12. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 8 April 2014. ECLI:EU:C:2014:238. URL: https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-293/12
10. Google Spain SL, Google Inc. v. Agencia Española de Protección de Datos, Mario Costeja González. Case C-131/12. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 13 May 2014. ECLI:EU:C:2014:317. URL: https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-131/12

Науковий керівник: Славко А.С., к.ю.н., доцент, доцент кафедри міжнародного, європейського права та порівняльного правознавства Сумського державного університету.

Олена Скляр[33]

ПРОБЛЕМА МІЛІТАРИЗАЦІЇ ДИТИНСТВА НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ПОРУШЕННЯ ПРАВ ДИТИНИ

Питання деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій є одним з найбільш вагомих та водночас комплексних питань державної політики станом на зараз. Попри те, що наразі Україна немає контролю над Автономною Республікою Крим, містом Севастополь та окремими частинами Донецької, Луганської, Херсонської та Запорізької областей України, держава продовжує опікуватись усіма громадянами України, в тому числі тими, хто перебуває на ТОТ.

[33] магістр політології, член Міжнародної Асоціації студентів політичної науки

В цьому контексті Україна здійснює ряд заходів, що включають постійний моніторинг ситуації на цих територіях. Під час здійснення моніторингу представники української влади щоденно фіксують випадки порушень прав людини представниками окупаційних адміністрацій російської федерації, що свідчить про масовість та системність цього явища. Ворог послуговується інструментами гібридної війни, що включає не лише збройні методи агресії, а й так звану «м'яку силу». На тимчасово окупованих територіях рф здійснює традиційну як для сучасної росії, так і Радянського Союзу стратегію емансипації та інкорпорації населення в політичний, правовий та культурний простір держави-окупанта. Такі заходи дозволяють ворогу і надалі конструювати міфологему про братні народи, розмиваючи національну та етнічну ідентичність і нав'язуючи нові ціннісні орієнтири. Головна мета провадження такої політики полягає в тому, щоб сформувати лояльне ставлення місцевого населення до окупаційної адміністрації, що у майбутньому може стати потенційним приводом легітимізації окупації в очах міжнародної спільноти.

Фізичне знищення історичних пам'яток та об'єктів, проведення незаконних археологічних розкопок, викрадення матеріальних цінностей культурної спадщини, маніпулювання історичними фактами, системні обмеження щодо вживання української та кримськотатарської мов, а також політика судових переслідувань проти громадських активістів та всіх осіб, що демонструють спротив окупації, це все частина інструментів, які використовує росія для знищення будь-яких елементів української державності та національного суверенітету. В цьому контексті особливих утисків зазнають зокрема і представники корінних народів України як представників автохтонної етнічної спільноти, що має власні традиції, звичаї та культуру. Згідно Закону України «Про корінні народи України» від 01.07.2021 №1616-IX, корінними народами України, які сформувались на території Кримського півострова, є кримські татари, караїми, кримчаки [1].

Як попередньо вже було зазначено, одним з центральних компонентів війни росії проти України є ідеологічний. В цьому аспекті особливий акцент

представники окупаційної адміністрації рф зосереджують саме на впливі на дітей – тій категорії осіб, які потенційно можуть легше піддаватись тиску адже саме дитинство є тим етапом психологічного онтогенезу, для якого характерне формування світогляду та базових установок.

Провідну роль у забезпеченні процесу мілітаризації дітей відіграють російські інструменти військово-патріотичного виховання, що створені та координуються на рівні держави. Так за даними Офісу Генерального прокурора України, мілітаризація дітей через «Юнармію» має організований і довготривалий характер: у 2016 даний рух було створено у рф і згодом поширено його діяльність на тимчасово окуповані території України, включно з Кримом, а також Донецькою, Луганською, Запорізькою та Херсонською областями; у період 2019–2025 років до руху залучено близько 6 тисяч українських дітей віком від 6 до 18 років [2]. Головна небезпека діяльності цієї мілітарної організації, що діє під егідою Міністерства оборони росії, це вербування дітей до вступу до збройних сил рф після досягнення повнолітнього віку. Українській стороні вже відомо про випадки загибелі внаслідок участі у війні росії проти України осіб, що проживали на ТОТ та які до моменту досягнення повноліття входили до лав «Юнармії». В аналітичному звіті «Мілітаризація українських дітей на тимчасово окупованих територіях України», що підготовлений Центром протидії дезінформації спільно з Радою національної безпеки та оборони, а також ініціативою Президента України щодо повернення українських дітей, йде мова про затверджену у 2024 році стратегію молодіжної політики рф, що стала продовженням «Основ державної молодіжної політики до 2025 року» та у якій акцентовано на мілітаризації: формуванні «високої патріотичної свідомості», готовності до виконання обов'язку «захисту інтересів Вітчизни» [3]. Окрім стратегій, запроваджених на урядовому (виконавчому) рівні, питання так званого патріотичного виховання молоді регулюється і на найвищому – законодавчому рівні рф з метою нормативно-правового закріплення необхідності підготовки молоді до виконання «конституційного обов'язку із захисту Вітчизни».

«Юнармія» не є єдиним осередком поширення російської пропаганди, росія створила всеохоплюючу мережу «громадських організацій та благодійних фондів», що фінансуються їх владою та спецслужбами («Всесоюзне Добровільне товариство сприяння армії авіації і флоту Ордена Червоного Прапора», «Рух перших», «Волонтерська рота бойового братства» є лише невеликим елементом загального переліку масових патріотично-мілітарних організацій рф).

Окрім подібних організацій, на території тимчасово окупованих територій також проводяться спеціалізовані школи, табори та інші навчальні заходи, що мають на меті сек'юритизацію та проникнення воєнного наративу в усі сфери життя людини. Наочним прикладом такої діяльності є функціонування «Академії дружби народів «Ахмат», що діє під егідою однойменної чеченської військової структури. За даними Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Дмитра Лубінця, у 2024 році до такої академії було завербовано дітей з тимчасово окупованої території Луганської області, зокрема він зазначає: «Протягом двох тижнів українські хлопчики й дівчатка проходили курси армійської підготовки, у повному екіпіруванні, у бронежилетах та зі зброєю в руках «вели бій» у польових умовах, з окопів та на воді, отримували навички тактичної медицини і вчились російському патріотизму під керівництвом кавказьких командирів» [4].

Проведення навчальних заходів з метою мілітаризації є грубим порушенням Конвенції ООН про права дитини (1989), яку рф ратифікувала у 1990 році. У статті 29 згаданого документу йдеться про зобов'язання держав щодо спрямування освіти на виховання поваги до прав людини та основних свобод, а також принципів, проголошених у Статуті Організації Об'єднаних Націй; а також підготовку дитини до свідомого життя у вільному суспільстві в дусі розуміння, миру, терпимості, рівноправності чоловіків і жінок та дружби між усіма народами, етнічними, національними і релігійними групами, а також особами з корінного населення [5]. Навчання дітей «веденню бою у польових умовах» прямо суперечить принципу підготовки дітей до життя у дусі миру і може призвести до формування агресивного світогляду та нетерпимості, особливо проти осіб, що сповідують проукраїнську позицію.

Загалом мілітаризація дітей, та дитинства в цілому, протирічить положенням низки статей Конвенції ООН про права дитини, а саме:

- стаття 8 (право дитини на збереження індивідуальності, включаючи громадянство, ім'я та сімейні зв'язки, як передбачається законом, не допускаючи протизаконного втручання),
- стаття 32 (право дитини на захист від економічної експлуатації та від виконання будь-якої роботи, яка може являти небезпеку для здоров'я, бути перешкодою в одержанні нею освіти чи завдавати шкоди її здоров'ю, фізичному, розумовому, духовному, моральному та соціальному),
- стаття 38 (заборона прямого або непрямого втягнення дітей у конфлікт).

Окрім військових шкіл, з відкритих джерел також відомо про факти організації зустрічей дітей та молоді, що перебуває на тимчасово окупованій території, з комбатантами та військовим керівництвом рф. В рамках таких зустрічей регулярним заходом є проведення так званих уроків мужності. За повідомленнями Центру Національного спротиву, залучення військових із бойовим досвідом до роботи з дітьми відбувається систематично завдяки підтримці з боку фонду «Защитники Отечества», а значна частина таких «лекторів» – це комісовані військові з ознаками ПТСР (посттравматичний стресовий розлад) та інших психоемоційних розладів» [6]. Ті військові збройних сил рф, які підлягають психологічній реабілітації, замість демобілізації направляють до навчальних закладів, що становить пряму загрозу життю дітей не лише в ментальному, а й фізичному плані. Окрім «просвітницьких» лекцій, пропаганда поширюється і шляхом показу вистав, відкриття музеїв на базі освітніх установ. Так, наприклад, у березні 2026 року в гаспринській початковій школі №2 в АР Крим створено «музей» на честь загиблих учасників т.зв. «сво», де представлені особисті речі загиблих випускників та членів родин викладачів цієї школи [7].

Окрім цього представниками руху спротиву окупації та правозахисниками повідомляється про тенденцію гейміфікації процесу мілітаризації. Окупаційні адміністрації організовують шкільні змагання з використання безпілотників, навчання про «Кримську війну», щоб подати окупацію як доказ своєї «історичної присутності» в Криму, а також героїзувати вчинки військових держави. В окремий блок варто виділити російську гру «Ukrainian Warfare: Gostomel Heroes», в якій гравець керує російськими військами, що здійснюють агресивний напад на мирне українське місто Гостомель. Цю гру активно поширюють серед дітей, особливо у віковій категорії підлітків.

Проаналізувавши всі вищезазначені факти, можна стверджувати про розвиток федеральної системи підготовки дітей, що перебувають на тимчасово окупованих територіях, до участі у війні росії проти України. Такі дії представників російської окупаційної адміністрації не є поодинокими, що свідчить про грубе та цілеспрямоване порушення міжнародного гуманітарного права в галузі прав дитини. Мілітаризація та індоктринація дітей є інкорпорованою та інституціолізованою частиною свідомої політики рф та її загарбницьких планів, що створює загрозу для держави Україна та ризики, пов’язані з деокупацією та подальшою реінтеграцією тимчасово окупованих територій.

Це, у свою чергу, актуалізує необхідність міжнародної правової оцінки злочинним діям рф, посилення моніторингу з боку уповноважених представників міжнародних урядових установ та притягнення винних до відповідальності. Ключовим завданням України є розробка ефективних превентивних та реактивних механізмів захисту дітей від впливу воєнної пропаганди та насильства.

Література:

1. Про корінні народи України : Закон України від 01.07.2021 № 1616-IX : станом на 31 берез. 2023 р. *Відомості Верховної Ради*. 2021. С. 319.
2. Мілітаризація українських дітей на окупованих територіях: повідомлено про підозру восьми учасникам організованої групи. *Офіс Генерального прокурора*. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/militarizaciya-ukrayinskix-ditei-na-

okupovanix-teritoriyax-povidomleno-pro-pidozru-vosmi-ucasnikam-organizovanoyi-grupi?fbclid=IwY2xjawPypf5leHRuA2FlbQIxMABicmlkETFsSXdUc21HUmJoWVloQmhmc3J0YwZhcHBfaWQQMjIyMDM5MTc4ODIwMDg5MgABHrFzE3BJwqChd8uOvEAdYDnNkQacLcWJ-5zTFJocFHqQJP650z-5lp9MsIg0_aem_aoeyn3PiqGQqumZ-DT8gMg.

3. Центр протидії дезінформації, Рада нац. безпеки та оборони України, Ініціатива Президента України "Bring Kids Back UA". Аналітичний звіт «Мілітаризація українських дітей на тимчасово окупованих територіях України». *Центр протидії дезінформації*. URL: https://cpd.gov.ua/reports/analitychnyj-zvit-militaryzacziya-ukrayinskyh-ditej-na-tymchasovo-okupovanyh-terytoriyah-ukrayiny/.
4. Окупанти вербують українських дітей з ТОТ до мілітаристського руху «Академія дружби народів «Ахмат». *Омбудсман України*. URL: https://ombudsman.gov.ua/news_details/okupanti-verbuyut-ukrayinskih-ditej-do-militaristskogo-ruhu-akademiya-druzhbi-narodiv-ahmat.
5. Конвенція ООН про права дитини : прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 р. / ООН. — Нью-Йорк : ООН, 1989. — 41 с. — (Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 44/25).
6. ПТСР замість педагогіки: що відбувається в школах ТОТ. *Центр Національного спротиву*. URL: https://sprotyv.org.ua/ptsr-zamist-pedahohiky-shcho-vidbuvaietsia-v-shkolakh-tot/.
7. У школі Ялти створили музей на згадку про вбитих учасників війни проти України. *Крим.Реалії*. URL: https://ru.krymr.com/a/krym-news-yalta-muzej-shkola/33703090.html.

Олена Спесивцева[34]

[34] докторка філософії, асистентка кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ ДО УНІТАРНОЇ СИСТЕМИ ПАТЕНТНОЇ ОХОРОНИ ЄС: ПРАКТИЧНІ КРОКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

На сучасному етапі європейської інтеграції України реформування системи інтелектуальної власності перейшло з площини теоретичних обговорень у практичну фазу виконання зобов'язань перед ЄС. Центральним елементом цієї трансформації є планування включення України в європейську патентну інфраструктуру. Питання приєднання до Європейської патентної конвенції (ЄПК) 1973 року є ключовим, оскільки саме вона є фундаментом для найсучаснішого інструменту патентної охорони – Європейського патенту з унітарним ефектом. Хоча ЄПК не є актом права Європейського Союзу і формально не входить до *acquis* ЄС, приєднання України до ЄПК має розглядатися як стратегічний підготовчий етап участі в унітарній системі патентної охорони в Європейському Союзі [1].

Ю. В. Капіца зазначив, що характерною для ЄС є істотна динаміка політики у сфері інтелектуальної власності. Питання пріоритетів ЄС на сучасному етапі у сфері інтелектуальної власності та змін в законодавстві ЄС є важливими для України, враховуючи рішення Ради ЄС від 23 червня 2022 р. щодо надання Україні статусу кандидата на членство в ЄС. Українські керівні посадові особи вправі самостійно вирішувати, чи взяти за основу законодавчі акти ЄС цілком або частково. Особа, що перевіряє відповідність, повинна пам'ятати про можливість зробити більше, ніж вимагає Угода про асоціацію [2].

Приєднання України до унітарної системи патентної охорони в ЄС має низку переваг. Зокрема, унітарна система усуває потребу в окремих процедурах валідації патенту в кожній країні ЄС. Для України це означає можливість захистити інновації на внутрішньому ринку ЄС через подання єдиної заяви, сплату єдиного збору, отримання Європейського патенту з унітарним ефектом, що значно полегшує доступ бізнесу до внутрішнього ринку ЄС. Це європейський патент, виданий Європейським патентним відомством (ЄПВ) відповідно до норм ЄПК, якому на запит власника надається унітарний ефект для його унітарної дії на території держав-учасниць ЄС. Отже, без набуття статусу держави-члена ЄПО

(що відбувається через приєднання до ЄПК), Україна в майбутньому не зможе стати частиною унітарної системи та юрисдикції Уніфікованого патентного суду (UPC) [3].

Приєднання дозволить українським суб'єктам вирішувати патентні спори в Уніфікованому патентному суді. Це гарантує правову визначеність та захищає від необхідності вести паралельні судові процеси в різних національних судах держав-членів ЄС, забезпечуючи виконання судового рішення одночасно в усіх державах-учасницях.

Ба більше, участь України в унітарній системі патентної охорони демонструватиме готовність України працювати за найвищими стандартами захисту прав інтелектуальної власності, що є критичним сигналом для іноземних інвесторів та обов’язковою умовою для повноцінної інтеграції у внутрішній ринок Європейського Союзу.

Сьогодні Україна демонструє чітку динаміку у напрямку членства в ЄПО. Основними аспектами поточного стану зокрема є політична воля та стратегічне планування. У Стратегії розвитку сфери інтелектуальної власності до 2030 року приєднання до ЄПК визначено як пріоритетне завдання [4]. Це не просто декларація, а частина переговорної рамки щодо вступу до ЄС. Вітм, ключовим завданням є не лише формулювання стратегічних цілей як таких, а їх доповнення ефективними практичними механізмами реалізації.

Варто наголосити, що Україна зможе повноцінно приєднатися до унітарної системи лише після набуття членства в ЄС, проте навіть тоді це не відбудеться автоматично. Унітарна патентна охорона в Європейському Союзі є результатом застосування механізму посиленої співпраці (enhanced cooperation), у якому беруть участь не всі держави-члени ЄС [5]. Відповідно, Україна повинна буде пройти окрему процедуру приєднання саме до цього правового механізму та ратифікувати Угоду про Уніфікований патентний суд. Це потребуватиме додаткових політико-правових рішень та адаптації національного законодавства до специфічних регламентів ЄС № 1257/2012 та № 1260/2012 [4].

На сьогодні в Україні спостерігається певний інституційний розрив: держава чітко визначила вектор на приєднання до Європейської патентної організації (ЄПО), проте на стратегічному рівні недостатньо опрацьовано дорожню карту наступного кроку — інтеграції до унітарної системи патентної охорони. Підготовчий етап вже сьогодні може охоплювати практичні кроки.

По-перше, важливим є уточнення політико-стратегічного виміру підготовки. На рівні стратегічних документів необхідно закріпити чітке розуміння мети приєднання України до ЄПК як першого етапу подальшої інтеграції до унітарної системи патентної охорони в ЄС, що дозволить забезпечити узгодженість державної політики та уникнути фрагментарності рішень.

По-друге, потребує проведення скринінгу патентного законодавства України з фокусом не лише на формальну відповідність *acquis* ЄС, а й на практику ЄПВ та Уніфікованого патентного суду.

По-третє, український ІР офіс має продовжувати інтегруватися до європейського патентного простору, через інтенсифікацію співпраці з Європейським патентним відомством, Уніфікованим патентним судом та його регіональними підрозділами, через стажування експертів, обмін правовими даними, патентною інформацією, досвідом патентної експертизи та адміністрування тощо. Така інтеграція сприятиме не лише підвищенню якості національної експертизи, а й формуванню довіри до України як потенційного члена Європейської патентної організації.

По-четверте, формування стійкої експертної мережі є необхідною умовою сталості реформ. Такий підхід дозволить підвищити якість правозастосування та створити передумови для активної участі України у формуванні європейської патентної системи в майбутньому.

По-п’яте, підготовка судової системи має бути складовою підготовчого етапу (гармонізація підходів до тлумачення патентних прав, стандартів доказування та відповідальності за їх порушення з урахуванням практики держав-учасниць унітарної системи патентної охорони в ЄС та Уніфікованого патентного суду).

По-шосте, економіко-інноваційний вимір підготовчого етапу полягає в узгодженні патентної політики з політикою інноваційного розвитку, оборонних технологій та повоєнної відбудови [1].

Безумовно, формування стійкої системи патентної охорони в Україні та ефективна інтеграція в європейську систему неможливі без належного рівня правової культури, професійної підготовки кадрів та ефективного правозастосування. Розуміння суспільством значення сфери охорони патентних прав є невід'ємним елементом загального економічного розвитку країни та поліпшення інвестиційного клімату [1].

Сучасний стан підготовки в Україні дозволяє прогнозувати успішне завершення процесу приєднання до ЄПК у найближчі роки, що стане потужним стимулом для післявоєнного відновлення економіки на засадах високих технологій. Втім, приєднання виступає лише першим кроком, без якого подальша інтеграція у наднаціональну юрисдикцію Уніфікованого патентного суду та використання переваг унітарного патенту є неможливими. Вступ до унітарної системи, заснованої на механізмі посиленої співпраці, потребуватиме від України додаткових зусиль та окремих політико-правових рішень після набуття членства в ЄС. Вже сьогодні підготовка має носити комплексний, міжсекторальний характер і включати не лише гармонізацію законодавства, а й інтенсифікацію інституційної співпраці, розбудову фахової експертної мережі та адаптацію судової практики.

Література:

1. Спесивцева О. Приєднання України до європейської патентної конвенції як передумова інтеграції до унітарної системи патентної охорони в ЄС. Цивілістична платформа. 2026. № 1 (8). С. 123-141.

2. Капіца Ю. В. Сучасні тенденції розвитку права інтелектуальної власності в європейському союзі в контексті інтеграції України та ЄС. Теорія і практика інтелектуальної власності. Вип. 5. 2022. С. 5-17. URL: http://uran.inprojournal.org/article/view/270779 (дата звернення: 03.01.2026)

3. Спесивцева О. О. Правове регулювання унітарної патентної охорони в Європейському Союзі : дис. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, М-во освіти і науки України. Харків, 2023. 246 с.

4. Стратегія розвитку сфери інтелектуальної власності України до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2026-2028 роках. URL: https://nipo.gov.ua/stratehiia-rozvytku-ip-2030/ (дата звернення: 22.01.2026)

5. Council Decision 2011/167/EU of 10 March 2011 authorising enhanced cooperation in the area of the creation of unitary patent protection. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/2011/167/oj/eng (дата звернення: 03.01.2026).

6. Гринчук В. А. Захист прав промислової власності в умовах реформи патентного законодавства. Теорія та практика інтелектуальної власності. Вип. 5. 2019. С. 35- 43. URL: http://uran.inprojournal.org/article/view/270783 (дата звернення:22.01.2026)

7. Regulation № 1257/2012 of the European Parliament and the Council of 17 December 2012 implementing enhanced cooperation in the area of the creation of unitary patent protection. URL: https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:361:0001:0008:en:PDF (дата звернення: 20.01.2026).

8. Regulation 1260/2012 of 17 December 2012 implementing enhanced cooperation in the area of the creation of unitary patent protection with regard to the applicable translation arrangements. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32012R1260 (дата звернення: 20.01.2026).

Петро Токар[35]
Іван Кріцак[36]
Максим Овчаров[37]

[35] кандидат юридичних наук, начальник Головного управління Національної поліції в Харківській області, старший викладач кафедри юридичних дисциплін Сумської філії ХНУВС (0,25 ставки за сумісництвом) генерал поліції третього рангу. ORCID.org/0009-0008-8111-7142 e-mail: tokarpetrot@gmail.com

[36] кандидат юридичних наук, доцент, помічник начальника ГУНП в Харківській області, професор кафедри права та суспільних наук Вінницького фінансово економічного університету (0,25 ставки, за сумісництвом), підполковник поліції ORCID.org/0000-0003-3530-4269 e-mail: ivan_kritsak@ukr.net

[37] начальник відділу організації діяльності ізоляторів тимчасового тримання та моніторингу дій із затриманими ГУНП в Харківській області підполковник поліції

ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ВАЖЛИВІСТЬ ЇХНЬОГО ДОТРИМАННЯ НА РІВНІ ОКРЕМОГО РЕГІОНУ НАШОЇ ДЕРЖАВИ – МІСТА ХАРКОВА

Актуальність розроблення наукової теми і проблеми. При написанні даної наукової праці застосований міждисциплінарний підхід начитування наукових статей, для того, щоб побачити/вгледіти те, що заслуговує на увагу читача. Слід відзначити, що на сьогодні у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського налічується близько 5 тис. наукових фахових статей, присвячених кореневій сполуці «права людини» у назві, а точніше – 4733 наукові праці. Це досить великий масив, що потребує свого глибокого опрацювання. Однак через зайнятість, обмеженості часу, практичних складових та значної кількості повсякденних завдань ми перечитали понад 15 наукових праць за останні роки, і відібрано найбільш актуальний/унікальний матеріал, який, можливо, зацікавить слухачів, аудиторію, всякого читача.

Права людини займають особливе місце не лише в діяльності Української держави, а й у функціонуванні поліцейських структур кожного регіону. Ми робимо все для того, щоб права людини були належним чином дотримані. Впродовж останніх років можна побачити, що у новинних стрічках дедалі частіше з'являється інформація про відбір щоразу нових інспекторів з прав людини у поліції Харківщини. Такі фахівці мають відповідний досвід служби у поліцейських структурах або рівень знань, коли ряди відповідних служб поповнюють кращі з кращих випускники ЗВО системи МВС, які загалом концентрують свою увагу саме на дотриманні прав людини поліцейськими. Це робиться для того, щоб менше запитань виникало з боку громадськості, а всередині самої системи не було проблем із Законом. Відповідно, це особи, чий спектр діяльності цілком і повністю зосереджений саме на правах людини.

У відділенні поліції № 1 ХРУП № 2 ГУНП в Харківській області на посаду старшого інспектора з дотримання прав людини призначено Еллу Дубініну (01 квітня 2026 року). Діяльність поліцейського на цій посаді передбачає не лише контроль за правомірністю дій колег, а й щоденний захист прав і гідності кожного

громадянина, який звертається до поліції або взаємодіє з нею. Саме таку місію відповідально та принципово виконує Елла Дубініна. У 2011 році вона закінчила Харківський національний університет внутрішніх справ (ХНУВС) та розпочала службу на посаді слідчого в Черкаській області. Цей етап став важливим професійним досвідом, під час якого вона здобула навички ефективної комунікації, врегулювання конфліктів та роботи з людьми у складних життєвих обставинах. У листопаді 2024 року поліцейську було призначено старшим інспектором з дотримання прав людини відділу поліції № 3 (м. Лиман) Краматорського РУП ГУНП в Донецькій області. Служба в прифронтовому регіоні вимагала витримки, професіоналізму та рішучості. Під час роботи в місті Лиман вона брала участь у виїздах у складі парамедичних бригад, надавала невідкладну допомогу в зоні бойових дій, а також долучалася до евакуації цивільного населення. Завдяки її рішучим діям і відданості службі вдалося врятувати десятки людських життів. Отриманий досвід сформував у неї глибоке розуміння важливості законності, безпеки та неухильного дотримання прав людини у діяльності поліції. Наразі, обіймаючи нову посаду, Елла Дубініна активно проводить профілактичну роботу з особовим складом, налагоджує взаємодію з громадськими організаціями та місцевими громадами, бере участь у просвітницьких заходах і професійному обміні досвідом. Пріоритетом її діяльності є забезпечення відповідності роботи поліції міжнародним стандартам у сфері прав людини, а також формування культури поваги, довіри та відкритості [1].

Безпека і права людини: соціально-філософський та кримінально-правовий вимір. Як соціально-філософський концепт безпеку розглядають у контексті парадигми суспільства як системи законів його функціонування і розвитку, у співвідношенні з його конкретними соціальними, політичними, культурними та історичними реаліями. З огляду на це цілісне дослідження комплексу «особистість-суспільство-держава», зокрема питань захисту свободи особистості, її приватного існування в інформаційному просторі є ключовою проблемою під час дослідження безпеки. Безпека – це сукупність найсприятливіших умов для

контролю суб'єктом власної життєдіяльності, своїх цінностей, що дає змогу забезпечити цілісність особистісного та соціального буття. Реалізація суб'єктом свободи та права на приватність як здатності контролювати умови власного існування є запорукою його безпеки [2, с. 186–187].

Треба згадати про ідеї В. Тулякова в частині моделі кримінально-правових відносин у тріаді «злочинець-потерпілий-держава», що базуються на фундаментальних публічно-правових змінах та приматі прав людини [3]. Л. Тімофєєва пропонує, ефективніше займатись профілактикою вчинення кримінальних правопорушень (стабілізувати ціни на базові продукти, забезпечити робочі місця, займатись культурою, поширенням концепту усвідомленої поведінки), ніж протидіяти вже існуючій злочинності. Держава повинна дбати про те, щоб вибір правослухняної поведінки став вигідним для людини й не прирікав її на голод та інші крайнощі. Влада має протидіяти злидням не покараннями, а певними «гуманними» соціальними заходами, що будуть здатні підтримати людину [4, с. 115].

Е. Тоффлер свого часу написав, що для того, аби вижити, щоб запобігти тому, що ми назвали шоком майбутнього, індивід має стати нескінченно більш адаптованим і обізнаним, аніж будь-коли раніше. Він має шукати абсолютно нові способи кинути якір, адже все старе коріння – релігія, нація, спільнота, сім'я чи професія – уже хитається під ураганним натиском сили прискорення. Та перш ніж вона зможе це зробити – має зрозуміти, як впливи прискорення проникають у її приватне життя, позначаються на її поведінці та змінюють якість існування [5].

Регіональний вимір прав людини: діалектика, герменевтика, порівняльний аналіз та історичний підхід. Діалектичний метод є світоглядно-теоретичним підґрунтям для порівняльного аналізу національних та регіональних систем прав людини. Дослідження різних правових систем крізь призму діалектики дозволяє виявити загальні тенденції та специфічні особливості у підходах до прав людини, що допомагає зрозуміти, як національні та регіональні контексти впливають на формування та реалізацію прав людини, а також як глобальні процеси інтеграції та взаємодії впливають на національні правові системи. На глобальному рівні

діалектичний метод забезпечує глибоке розуміння трансформацій, що відбуваються у сфері прав людини під впливом глобалізації. Аналітико-синтетичні операції при дослідженні глобальних тенденцій крізь призму діалектики дозволяє виявити як позитивні, так і негативні аспекти глобалізаційних процесів. З одного боку, глобалізація сприяє поширенню універсальних стандартів прав людини, з іншого боку, вона може призводити до нових форм нерівності та конфліктів. Діалектичний аналіз допомагає виявити ці суперечності та в поєднанні з діалектичним синтезом розробити рекомендації для їхнього подолання [6, с. 207–208].

Застосування герменевтики в поєднанні з порівняльним аналізом національних та регіональних систем прав людини дозволяє виявити унікальні риси та відмінності в підходах до прав людини в різних країнах та регіонах. Інтерпретація правових текстів, законодавчих актів та культурних артефактів допомагає зрозуміти, як різні культурні, історичні та соціальні контексти впливають на формування та реалізацію прав людини, що сприяє глибокому розумінню особливостей національних правових систем та їхнього впливу на глобальні процеси [6, с. 209].

Метод порівняння забезпечує глибоке та всебічне розуміння прав людини, враховуючи їхні історичні, теоретичні, культурні та глобальні аспекти. Він дозволяє не лише аналізувати сучасний стан прав людини, але й передбачати їхній розвиток, враховуючи глобальні виклики й трансформації [6, с. 211].

Історичний підхід допомагає розкрити динаміку розвитку прав людини в різних культурних і цивілізаційних контекстах. Це включає аналіз правових традицій, що склалися в різних регіонах світу, їхню взаємодію та вплив на формування сучасних правових систем. Наприклад, вивчення історичних шляхів розвитку різних правових систем дозволяє зрозуміти, як ці регіони адаптували універсальні концепції прав людини до своїх специфічних соціальних та культурних умов [6, с. 215]

Принцип пропорційності у діяльності поліції: межі застосування сили та гарантії прав людини. Закони створені насамперед для того, щоб забезпечувати

безпеку, охороняти та захищати фундаментальні права людини як соціальні цінності. З цієї точки відліку має виходити правотворча й правозастосовна діяльність держави. Після визначення загальних цінностей їх мають «прийняти» члени суспільства та держави, зрозуміти причину визначення саме цих цінностей, необхідності їхньої охорони та захисту. Визначення соціальних цінностей залежить від форми правління (Ш. Л. Монтеск'є), історичного періоду та його потреб. Для правової демократичної держави мають бути основоположними цінності справедливості, людяності, верховенства права та пропорційності як його складової. Такі цінності мають бути сприйняті громадянами як власні [4, с. 108].

Пропорційність орієнтується на положення чинного закону та його відповідність духові права, загальновизнаним цінностям і принципам у цей період часу в суспільстві. Принцип політичної доцільності орієнтується на потреби та інтереси олігархів, еліти у владі, дотичних осіб. Прикладами можуть слугувати проєкти законів щодо виокремлення серед обставин, які виключають кримінальну протиправність діяння, виконання особою спеціального контррозвідувального завдання в інтересах забезпечення національної безпеки України (проєкт Закону від 10 травня 2024 р. № 11228-1) [7]; щодо прирівнювання корупції до державної зради (проєкт Закону від 9 липня 2025 р., реєстраційний № 13423-1) [8].

Слід відзначити, що у 2014 році в Харківському національному університеті внутрішніх справ було блискуче захищено кандидатську дисертацію Т. М. Фуфалька (родом з Івано-Франківщини), яка присвячена принципу пропорційності в діяльності органів внутрішніх справ, науковим керівником виступив І. М. Погрібний – авторитетний учений кафедри теорії та історії держави і права ХНУВС, який, власне, й запропонував цю концептуально важливу тему. Слід відзначити, що офіційним опонентом виступив відомий науковець/вчений, – С. П. Погребняк, чия глибока компетентність у питаннях пропорційності забезпечила високий рівень наукової дискусії. Значний внесок у вичитування дисертації, зробив видатний теоретик права і компаративіст сьогодення О. В. Волошенюк, який допоміг вивести наукову працю на високі наукові рівні/щаблі глибинного осмислення теми/проблеми. Це дослідження стало результатом

злагодженої колективної праці наукової спільноти, спрямованої на формування якісного/змістовного дисертаційного напрацювання, що відповідає високим стандартам юридичної науки і, водночас, переконливо засвідчило, що принцип пропорційності, особливо в діяльності Національної поліції України, не лише не втрачає своєї актуальності, а й залишається своєчасною та методологічно значущою категорією для сучасного розвитку правової системи.

В авторефераті дисертації йдеться про комплексне дослідження принципу пропорційності як ключової правової ідеї, що забезпечує співмірність між цілями державного втручання та засобами їх досягнення, а також баланс між публічними й приватними інтересами. У роботі розкривається сутність цього принципу, його зв'язок із правами людини, обмеженням дискреційних повноважень і діяльністю державних органів, а також аналізуються особливості його впровадження та застосування в практиці органів внутрішніх справ України з урахуванням європейських стандартів [9].

Слід наголосити, на ідеологічній/ідейній складовій у реалізації функцій держави та її органів. За словами знаного українського конституціоналіста О. В. Марцеляка, досить сильна та змістовна за своєю структурою дисертація була підготовлена та захищена у Харківському національному університеті внутрішніх справ під авторством О. В. Конопелько «Ідеологічна функція сучасної держави: загальнотеоретична характеристика» [10]. Слід відзначити, що І. В. Кріцак запропонував таку назву дисертаційного дослідження, яка була підтримана здобувачем та керівництвом Університету. Справді, за весь період незалежності ми не придумали жодної цілісної державної ідеології. На наше переконання вона повинна ґрунтуватися на духовно-ціннісних засадах. Ідеологія прав людини без божественних засад приречена на крах. Людиноцентризм та державоцентризм повинен ґрунтуватися на Богоцентризмі [11, с. 55–56].

Слід відзначити, що за нинішніх умов особливо доречно говорити про формування державної політики, а в рамках нашого дослідження – кримінологічної політики держави у найрізноманітніших сферах і галузях державного та суспільного життя. Така кримінологічна політика може

проводитись й методом/способом постійного наукометричного кримінологічного моніторингу станів і процесів державно-політичного життя, а також глобальних тенденцій минулого, сьогодення і майбуття. Важливо не лише шукати шляхи виходу людини зі станів зла, але й відшукувати найкращі ідеї та практики Добра, щоб вивести людину чи зрештою злочинця із зубожілості людської психіки, депресії, пережитих негативних станів, що особливо важливо в умовах нинішньої російсько-української війни.

Богоцентризм як важливий орієнтир прав людини. У сучасному світі постає фундаментальне питання: чи справді права людини є найвищою цінністю, чи ж Істина прихована у духовних засадах, зокрема в релігійних/православних традиціях, які формують основу української державності? Російсько-українська війна відкрила жорстоку реальність, де виживання стає пріоритетом, а ідеологія прав людини у своїй гріховній частині в умовах тотальних руйнувань й смерті потребує засудження. Коли руйнується людина зсередини на рівні своєї Совісті та гріховності, руйнується все довкола неї. Цей трагічний досвід змушує замислитися над тим, що опорою для суспільства мають бути цінності, що виходять за межі тимчасового й матеріального. Ідея Бога, Богоцентризму, постає як найвищий орієнтир, що дає сенс життю, визначає моральні принципи й встановлює істинну справедливість у рамках реалізації істинної/справжньої ідеології прав людини. У часи випробувань саме духовні закони, закарбовані у Божих заповідях, стають надійною основою, що допомагає людині вистояти, не втратити себе та зберегти світло добра навколо нас [12, с. 159]. Принцип рівності на початках викристалізовувався як рівність усіх перед законом в аспекті однакової справедливості, високих смислів права і рівного ставлення як до багатих, так і бідних. Той же принцип Таліона має на меті рівну відплату – «зуб за зуб, око за око». Водночас, XX-XXI століття вносить свої корективи, де рівність між чоловіком і жінкою перейшла усі межі розумного та дозволеного і «гендер» розцінюється не як справжня (божественна) рівність у всіх значеннях цього слова, а як гріховна його частина, коли відповідна ідеологія прав людини узаконює

страшні (смертні) гріхи та блудодіяння на законодавчому рівні. Звідси й біди та катаклізми, горе та лихоліття [13, с. 17–18]

Судовий контроль в умовах воєнного стану як гарантія прав і свобод людини. В умовах воєнного стану роль судового контролю істотно зростає, адже саме суди стають ключовим механізмом захисту прав і свобод громадян у надзвичайних умовах [14, с. 146]. Як слушно відзначає О. Бандурка, надзвичайні правові режими об'єктивно розширюють межі повноважень органів публічної влади, що підвищує ризик порушень прав людини, а тому саме суди повинні гарантувати пропорційність і обґрунтованість кожного втручання держави [15]. За таких умов судовий контроль набуває не лише формального, а й реального значення, адже від нього залежить баланс між забезпеченням національної безпеки та дотриманням конституційних прав. Особливого значення набуває контроль за законністю обмеження конституційних прав і свобод, здійсненням затримання, введенням режимних обмежень, а також проведенням слідчих і розшукових, зокрема негласних слідчих (розшукових) дій. Водночас, суд має не лише оцінювати законність дій органів влади, а й забезпечувати своєчасне реагування на можливі порушення, надавати ефективні механізми оскарження та запроваджувати контрольні заходи, що мінімізують негативний вплив надзвичайного стану на права людини. Такий підхід сприяє зміцненню довіри до судової системи та гарантує, що навіть у складних умовах воєнного часу права громадян залишаються захищеними, а державні органи діють у межах правового поля з дотриманням принципів пропорційності та обґрунтованості [14, с. 146]. Насамкінець, О. А. Тимошенко, А. М. Соцька зазначають, що концептуальні засади судового контролю формують основу для ефективного захисту прав і свобод людини в Україні. Подальший розвиток інституту судового контролю потребує комплексного поєднання нормативного врегулювання, організаційних рішень, цифрових технологій і практичної реалізації засад верховенства права, що дасть змогу забезпечити стабільність, передбачуваність і доступність правосуддя для кожного громадянина [14, с. 147]

Стан дотримання прав людини у територіальних (відокремлених) підрозділах поліції, результати перевірок організації службової діяльності ізоляторів тимчасового тримання ГУНП в Харківській області та заходи щодо покращення роботи станом на 04.03.2026.

Нормативна база: - Конституція України; - КПК України; - ЗУ «Про попереднє ув'язнення»; - накази МВС України: - від 25.09.2023 № 777 «Про організацію діяльності ізоляторів тимчасового тримання Національної поліції України»; - від 24.05.2022 № 311 «Про затвердження Інструкції з формування та ведення інформаційної підсистеми Custody Records» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України»; - від 16.10.2024 № 699 «Про затвердження Інструкції з організації діяльності підрозділів дотримання прав людини Національної поліції України»; - від 18.12.2018 № 1026 «Про затвердження Інструкції із застосування органами та підрозділами поліції технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису». Наказ НПУ від 28.10.2025 № 1243 "Про затверження Переліку змін у штатах Національної поліції "

У січні 2026 року підрозділами ГУНП здійснено – 92 затримання осіб, у січні 2025 року – 115 затримань. У лютому 2026 року підрозділами ГУНП – здійснено 104 затримання осіб, у січні 2025 року – 105 затримань. Під час аналізу статистичної звітності за січень 2026 року наданої підрозділами поліції ГУНП в Харківській області встановлено 19 випадків не здійснення відеозапису під час фактичного затримання особи, із загальної кількості затримань – 92, за лютий 2026 року – 16 зі 104. Кількість не здійснення відеозаписів за січень: в порядку ст. 208 КПК – 12, на підставі ухвали слідчого судді/суду – 7. Кількість не здійснення відеозаписів за лютий: в порядку ст. 208 КПК – 8, на підставі ухвали слідчого судді/суду – 8. В ході перевірки встановлено, що найбільш поширеними причинами нездійснення відеофіксації є: - здійснення затримань під час відпрацювання оперативної інформації (не заплановані затримання); - здійснення

затримання іншими відомствами (СБУ, ДВБ, ДБР); - незабезпечення портативними відео-реєстраторами.

Під час аналізу статистичної звітності за січень 2026 року наданої підрозділами поліції ГУНП в Харківській області встановлено 8 випадків, не здійснення відеозаписів при доставленні із загальної кількості – 92 , за лютий 2026 – 7 з 104. Кількість не здійснення відеозаписів за січень: в порядку ст. 208 КПК – 7, на підставі ухвали слідчого судді/суду – 1. Кількість не здійснення відеозаписів за січень: в порядку ст. 208 КПК – 4, на підставі ухвали слідчого судді/суду – 3.

Важливо зауважити, що опитування й інші процесуальні дії з відвідувачами, запрошеними та доставленими до ТВП особами проводиться в спеціально-облаштованих службових приміщеннях, що розміщуються на першому поверсі адміністративного будинку ТВП та охоплюються системою цілодобового відеоспостереження. У разі тимчасової відсутності спеціально відведених та облаштованих службових приміщень або недостатньої їх кількості такі дії проводитися в службових кабінетах поліцейських, визначених керівником органу досудового розслідування ГУНП або ТВП ГУНП, з відеофіксацією таких дій у встановленому порядку. Так, відповідно до ч. 1 ст. 210 КПК України уповноважена службова особа зобов’язана доставити затриману особу до найближчого підрозділу органу досудового розслідування, в якому негайно реєструються дата, точний час (година і хвилини) доставлення затриманого та інші відомості, передбачені законодавством!

Проведення перевірок ІТТ впродовж 2026 року: - 9 перевірок діяльності ізоляторів тимчасового тримання; - складено 10 рапортів за результатами моніторингу карток внесених в ІП «Custody Records»; - складено 9 рапортів за результатами моніторингу роботи поліцейських ІТТ ГУНП в Харківській області за допомогою віддаленого доступу до встановлених у них камер відеоспостереження. В ході моніторингу встановлено низку недоліків та прорахунків в діях поліцейських ІТТ. Порушення, що допускаються під час несення служби: - не здійснення на постійній основі нагляду за утримуваною особою; - огляд харчових продуктів переданих утримуваній особі здійснювався не

належним чином; - поліцейський самостійно відкривши ключем вхідні двері вийшов за межі ІТТ, а вийшовши – зачинив їх за собою та виніс ключі за межі ІТТ.

До ГУНП в Харківській області надійшла доповідна записка ДГІДПЛ НПУ Голові Національної поліції України «Про оцінку запровадження системи «Custody Records» в підрозділах Національної поліції України» (від 16.02.2026).

З метою забезпечення гарантій прав затриманих та унеможливлення безпідставного звинувачення працівників поліції, починаючи з 2017 року на основі вивчення закордонного досвіду діяльності центрів для затриманих осіб Великої Британії розпочато процес впровадження в діяльність Національної поліції України (далі – НПУ) нової системи обліку всіх дій щодо затриманих – системи «Custody Records».

Наразі у структурі Національної поліції України функціонують 72 ІТТ, у кожному з яких запроваджено систему «Custody Records».

У 2019 році неурядовими організаціями, серед яких Міжнародний фонд «Відродження», Українська фундація правової допомоги, Експертний центр з прав людини, здійснено громадський моніторинг роботи системи «Custody Records» в ІТТ НПУ, за результатами якого було зроблено низку висновків, зокрема:

- ключовою метою системи є забезпечення безпеки затриманих та працівників ІТТ;

- її впровадження дозволяє суттєво змінити систему обліку затриманих осіб та управлінські процеси, зменшити навантаження на працівників ІТТ, які ведуть облік, та швидко мати доступ до даних;

- забезпечення належної фіксації усіх дій щодо затриманої особи дозволяє спростувати будь-які звинувачення на адресу працівників поліції щодо можливих порушень прав цієї особи під час її перебування в ІТТ;

- система дозволяє підвищити гарантії безпеки для утримуваних в ІТТ осіб та є найповнішою інформаційною базою про затриманих осіб та їх місця перебування;

- виявлення інспекторами з дотримання прав людини процесуальних порушень щодо затриманої особи на ранніх етапах та своєчасне інформування про такі факти органів прокуратури та Державного бюро розслідувань дозволяє вчасно вжити заходів щодо усунення порушення та поновлення процесуальних прав підозрюваної особи;

- інформація, що збирається та накопичується завдяки системі корисна як під час досудового розслідування, так і під час судового розгляду кримінального провадження;

- система дає можливість отримати цілісну і хронологічну інформацію про увесь час перебування особи в ІТТ, а також етапи її доставлення до ІТТ, навіть через тривалий час після звільнення особи з ізолятору.

Станом на 01 січня 2026 року систему «Custody Records» впроваджено в 144 територіальних (відокремлених) підрозділах поліції (далі – ТВП), де функціонує орган досудового розслідування, що складає 30,1% від загальної кількості ТВП. Вказану систему впроваджено у діяльність всіх ТВП ГУНП у Вінницькій, Волинській та Хмельницькій областях.

На думку міжнародних організацій та громадських експертів система «Custody Records» безперечно засвідчила свою ефективність та у довгостроковій перспективі однозначно дасть можливість заощадити державні ресурси, зменшити кількість скарг на дії чи бездіяльність поліцейських та зрештою підвищити рівень довіри до поліції.

Прогрес у запровадженні загальнонаціональної комплексної електронної системи обліку затриманих осіб, а також розвиток інституту інспекторів з прав людини, які працюють в ІТТ, відзначено і за результатами візиту в Україну у жовтні 2023 року Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (далі – ЄКПТ).

Делегація ЄКПТ, зокрема, з’ясувала важливу роль і значення інспекторів з дотримання прав людини щодо виконання завдань, пов’язаних з контролем за інформуванням Центрів з надання безоплатної правничої допомоги (далі –

Центри) про затримання, реєстрацією таких повідомлень у спеціальному журналі, долученням до справи затриманої особи довідок про інформування Центрів, забезпеченням права на конфіденційне побачення з захисником у відповідних приміщеннях перед інтерв'юванням, допитуванням затриманих осіб в присутності адвоката, фіксацією в спеціальному журналі виявлених за результатами проведення поверхневого огляду затриманих тілесних ушкоджень, повідомленням прокуратури про виявлені факти тілесних ушкоджень у затриманих або їх скарги про неналежне поводження, повідомленням затриманим про їхні права.

У підсумку ЄКПТ рекомендував Уряду України активізувати зусилля для запровадження електронної системи обліку затриманих осіб «Custody Records» в усіх підрозділах поліції.

Крім того, впровадження системи «Custody Records» у відділах поліції, як ефективного засобу для покращення стандартів захисту прав осіб, що перебувають під контролем поліції та забезпечення прав затриманих, відзначено у звіті Європейської комісії про Україну за 2023 рік, адресованого Європейському Парламенту, Європейській Раді, Європейському економічно-соціальному комітету та Комітету регіонів.

За результатами проведеного незалежного громадського дослідження встановлено, що система «Custody Records» сприяє превенції катувань і передбачає електронну фіксацію всіх дій, що відбуваються із затриманими особами, а також має на меті захист затриманих від неправомірних дій поліцейських, а також убезпечення правоохоронців від безпідставних звинувачень завдяки ефективному цілодобовому відеонагляду.

Враховуючи вищевикладене, з метою налагодження роботи з питань діяльності ІТТ та інспекторів з дотримання прав людини, підготовлено відповідні пропозиції.

З метою недопущення надзвичайних подій та усунення наявних недоліків вважаємо за необхідне: - начальникам (особам, що виконують їх обов'язки) територіальних (відокремлених) підрозділів поліції області:

- у випадках відсутності відеозапису при фактичному затримані та доставленні затриманих осіб до територіальних (відокремлених) підрозділів поліції ініціювати проведення службового розслідування. Про результати службового розслідування інформувати ВОДІТТМДЗ ГУНП;

- забезпечити портативними відеореєстраторами поліцейських, які уповноважені на здійснення затримань, з метою здійснення безперервної відеофіксації фактів фактичного затримання особи, доставлення до підрозділу та проведення з ними процесуальних дій, виключити випадки порушення підпорядкованим особовим складом вимог наказу МВС від 18.12.2018 № 1026 «Про затвердження Інструкції із застосування органами та підрозділами поліції технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису».

- взяти до відома роль і значення системи «Custody Records», а саме:

- ключовою метою системи є забезпечення безпеки затриманих та працівників ІТТ;

- її впровадження дозволяє суттєво змінити систему обліку затриманих осіб та управлінські процеси, зменшити навантаження на працівників ІТТ, які ведуть облік, та швидко мати доступ до даних;

- забезпечення належної фіксації усіх дій щодо затриманої особи дозволяє спростувати будь-які звинувачення на адресу працівників поліції щодо можливих порушень прав цієї особи під час її перебування в ІТТ;

- система дозволяє підвищити гарантії безпеки для утримуваних в ІТТ осіб та є найпонішою інформаційною базою про затриманих осіб та їх місця перебування;

- виявлення інспекторами з дотримання прав людини процесуальних порушень щодо затриманої особи на ранніх етапах та своєчасне інформування про такі факти органів прокуратури та Державного бюро розслідувань дозволяє вчасно вжити заходів щодо усунення порушення та поновлення процесуальних прав підозрюваної особи;

- інформація, що збирається та накопичується завдяки системі корисна як під час досудового розслідування, так і під час судового розгляду кримінального провадження;

- система дає можливість отримати цілісну і хронологічну інформацію про увесь час перебування особи в ІТТ, а також етапи її доставлення до ІТТ, навіть через тривалий час після звільнення особи з ізолятора.

- провести перевірку за фактами порушень у частині не здійснення відеозапису під час фактичного затримання особи та/або не здійснення відеозапису під час доставлення затриманої особи особовим складом підпорядкованих підрозділів поліції.

Нормативне підтвердження окремих дій поліцейських при дотриманні прав затриманих:

- адміністративне затримання органами внутрішніх справ (Національною поліцією) (- ст.ст. 260-263 Кодексу України про адміністративні правопорушення; - Постанова КМУ від 16 травня 2024 року № 560 «Про затвердження Порядку проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період»). Адміністративне затримання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, може тривати не більш як три години. Осіб, які вчинили домашнє насильство, насильство за ознакою статі або не виконали терміновий заборонний припис, може бути затримано на строк до трьох годин для складення протоколу, а в необхідних випадках для встановлення особи або з'ясування обставин правопорушення - до дванадцяти годин. Осіб, які порушили правила обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, може бути затримано на строк до трьох годин для складення протоколу, а в необхідних випадках для встановлення особи, проведення медичного огляду, з'ясування обставин придбання вилучених наркотичних засобів і психотропних речовин та їх дослідження - до трьох діб з повідомленням про це письмово прокурора протягом двадцяти чотирьох годин з моменту затримання.

- адміністративний арешт (- ст.ст. 32, 294 Кодексу України про адміністративні правопорушення; - Рішення Конституційного суду України у

справі за конституційним поданням Уповноваженого ВРУ з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини першої статті 294, статті 326 Кодексу України про адміністративні правопорушення (м. Київ, 23 листопада 2018 року, № 10-р/2018, Справа № 1-12/2018(3911/15). Адміністративний арешт установлюється і застосовується лише у виняткових випадках за окремі види адміністративних правопорушень на строк до п’ятнадцяти діб. Постанова судді у справах про адміністративне правопорушення набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги.

- застосування працівниками поліції технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису (- ч. 5 Розділу ІІ Інструкції із застосування органами та підрозділами поліції технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису, затвердженої наказом МВС України від 18.12.2018 № 1026). Включення портативного відеореєстратора відбувається з моменту початку виконання службових обов’язків та/або спеціальної поліцейської операції, а відеозйомка ведеться безперервно до її завершення, крім випадків, пов’язаних з виникненням у поліцейського особистого приватного становища (відвідування вбиральні, перерви для приймання їжі тощо). У процесі включення портативного відеореєстратора поліцейський переконується в точності встановлених на пристрої дати та часу.

Інформування центрів з надання БПД про випадки затримання, адміністративного арешту або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою (- ч.ч. 2, 9 Порядку інформування центрів з надання безоплатної правничої допомоги про випадки затримання, адміністративного арешту або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, затвердженої постановою КМУ від 28.12.2011 № 1363). Негайно з моменту затримання особи суб’єкт подання інформації повідомляє за допомогою телефонного, факсимільного зв’язку на єдиний контактний номер телефону системи надання безоплатної правничої допомоги (0-800-213103) та інші телефонні номери, електронної пошти або через комплексну інформаційно-

аналітичну систему забезпечення надання безоплатної правничої допомоги відповідному регіональному/міжрегіональному центру з надання безоплатної правничої допомоги, крім випадків адміністративного затримання, якщо особа захищає себе особисто чи запросила у захисника, такі відомості. Відмова затриманої особи від адвоката, призначеного центром, повинна бути здійснена такою особою у присутності цього адвоката у формі письмової заяви, копія якої подається адвокатом до відповідного центру.

Висновки. Дотримання прав людини набуває особливого змісту/сенсу тоді, коли ми переносимо їх з рівня абстракцій/абстрактних декларацій на рівень конкретного регіону, міста, села, селища, вулиці, під'їзду, двору, конкретної людської долі. Говорити про права людини загалом – це часто те саме, що говорити про любов до всіх одразу: доки ми не стикаємося з реальною людиною, її болем, недоліками, конфліктами, ми залишаємося у сфері красивих, розмитих слів. Саме тому права людини нерідко перетворюються на своєрідну «мильну бульбашку» – поняття велике, важливе, але недостатньо конкретизоване. Пропонуємо підхід: розглядати права людини крізь призму конкретного регіону – Харківщини, Сумщини, Франківщини, окремого міста чи громади – і ставити перед собою запитання: що саме ми можемо зробити тут і зараз, аби бодай трохи покращити життя людей, забезпечити максимальну реалізацію прав і свобод людини і громадянина.

В умовах російсько-української війни, коли порушення прав людини стають особливо відчутними, а у багатьох під'їздах, дворах, багатоповерхівках, селах і містах накопичуються такі негативні стани як самотність, зневіра, конфлікти, бідність, байдужість, проблема прав людини має розглядатися не лише як питання державної політики, а як питання щоденного служіння. Коли ми говоримо про права, ми обов'язково маємо говорити й про обов'язки. Свобода є найбільшим даром, який Бог дає людині, але справжня свобода, відповідно до біблійної та святоотцівської традиції, є насамперед – «свобода від гріха». Саме тому права людини не можуть існувати без відповідальності, без усвідомлення межі: «моя свобода закінчується там, де починається свобода іншого». Перевищення прав без

належної уваги до обов'язків породжує нові конфлікти/перекоси та форми несправедливості, які потребують свого ефективного, в тому числі й законодавчого вирішення.

На рівні конкретного регіону сьогодні замало людей й інституцій, які реально, а не декларативно, займаються дотриманням прав людини. Вихід полягає не в створенні нових посад, нових чиновницьких структур чи нових бюрократичних інституцій. Набагато важливіше – оживити саме громадянське суспільство, наповнити його реальними справами милосердя, підтримки, допомоги, Добра. Ми пропонуємо ідею своєрідних професійних «суботників» – коли щосуботи чи щонеділі люди різних професій добровільно об'єднуються і йдуть до людей, у двори, під'їзди, будинки, села, райони, міста, щоб не на словах, а на ділі допомагати тим, хто цього потребує. Адвокат може безкоштовно пояснити людині її права, допомогти знайти вихід із конфлікту чи юридичної проблеми; суддя, прокурор, поліцейський, соціолог, психолог, педагог, священник, лікар, вчитель, викладач, студент – кожен може послужити тим талантом і тією професією, які дав йому Бог. Саме так ми зробимо для прав людини значно більше, ніж проведеними конференціями, круглими столами й деклараціями, які безперечно також особливо необхідні.

Особливо важливим є живе спілкування. Профілактика криміногенних явищ починається не з кабінету, а з подвірного обходу, з розмови, з уважного погляду на конкретний будинок, прибудинкову територію, під'їзд, де живе самотня бабуся, конфліктують сусіди, перебуває у складних умовах дитина чи сім'я. Саме там необхідно виявляти патогенні/«патові», кризові стани, які згодом можуть перерости у злочинність, насильство, соціальну деградацію. Якщо ми хочемо реально покращити стан дотримання прав людини, то маємо проходити цими територіями, бачити, слухати, реагувати на негатив. Права людини на рівні регіону – це не лише великі міжнародні документи, а насамперед конкретна допомога конкретній людині.

Сьогодні в Україні є величезний людський потенціал: тисячі студентів, викладачів, практичних працівників, представників органів влади, громадських

організацій, правничої спільноти. Якби кожен із них присвятив хоча б дві-три години на тиждень такому соціальному служінню, ми б отримали справжній загальнонаціональний рух захисту прав людини та їхнього дотримання на усіх щаблях. На рівні інститутів громадянського суспільства можна створювати групи адвокатів, суддів, прокурорів, поліцейських, психологів, соціологів, які б виїжджали у конкретні громади, проводили зустрічі, консультували, пояснювали законодавство, знімали соціальну напругу, допомагали вирішувати побутові конфлікти, формували правову культуру. Одна з найбільших проблем полягає в тому, що багато людей досі не знають своїх прав і не розуміють законодавства, тоді як незнання Закону не звільняє від відповідальності. Саме тому необхідно говорити з людьми про «дозволи, зобов'язання, заборони», обов'язки які невіддільні від прав, межі свободи на засадах законодавчих вимог та моралітетів які склалися в суспільстві, формувати повагу до права через живу комунікацію.

Сучасна наука повинна змінитися. Надто багато досліджень залишаються лише «на папері». Соціологія, психологія нерідко існують у формі теоретичних міркувань, відірваних від реального життя. Справжній соціальний і психологічний експеримент повинен відбуватися серед людей. Кожна наукова стаття, присвячена правам людини, повинна містити конкретний зріз реальності: скільки людей було опитано, у яких громадах, які проблеми були виявлені, що вдалося змінити. Важливо, щоб поряд із текстом були конкретні факти, фотографії, результати спілкування, а суспільство через мас-медіа бачило не лише слова, а й справи. Лише тоді наука про права людини стане живою, дієвою і здатною реально змінювати регіон і державу.

Тема прав людини потребує постійного оновлення й нового погляду. Ми пропонуємо дивитися на неї крізь призму держави соціального благоденства, теології, біблеїстики, бібліотерапії, професійного служіння і конкретної регіональної дії. Не нові посади й не нові кабінети здатні забезпечити права людини, а жива присутність небайдужих людей через ідею «соціального служіння» поруч із тими, хто потребує допомоги, – тим більшою буде ймовірність реально змінити світ на краще.

Розмірковуючи про права людини, важливо бачити не лише їхню безперечну цінність, а й іншу сторону, про яку не завжди заведено говорити. Ідеологія прав людини (за французьким вченим Аленом де Бенуа), говорить, про їхні приховані суперечності та моральні наслідки. Сьогодні надзвичайно важливо розвивати саме ідеологію прав людини, популяризувати її, формувати чітку, послідовну й планомірну кримінологічну політику у сфері прав людини з викорінення зла та утвердження Добра. Така політика має ґрунтуватися не лише на юридичних конструкціях, а й відповідати духовним і моральним орієнтирам, біблійним пріоритетам, богослов'ю, теології, біблеїстиці. Лише за умови гармонійного поєднання правового, духовного і ціннісного вимірів можна досягти справжнього, великого прориву у сфері прав людини.

Ми сьогодні активно відстоюємо тріаду «Дух-Душа-Тіло» та «Богоцентризм-людиноцентризм-державоцентризм», адже саме вони дозволяють побачити людину цілісно. Права людини не можуть існувати поза моральністю, духовністю та відповідальністю. Саме тому важливо говорити про «ідеологію прав людини» як про окремий конструкт і надзвичайно перспективний напрям наукового дослідження. Попри безперечне поширення й ідеалізацію прав людини, ми не повинні допустити їх відриву від духовних і моральних засад, не повинні допустити гріховної сторони, від якої застерігаємо, адже право без моралі, без духовного стрижня здатне втратити своє справжнє призначення – служіння людині, суспільству і Добру.

Права людини набувають реального змісту лише тоді, коли розглядаються не абстрактно, а на рівні конкретного регіону, громади, вулиці й людської долі. В умовах війни їхній захист повинен ґрунтуватися на поєднанні діяльності поліції, судового контролю, громадянського суспільства, а також системи Custody Records, яка посилює гарантії прав затриманих і довіру до правоохоронних органів. Водночас, права людини не можуть існувати без відповідальності, моральних меж і духовних засад. Саме тому сучасна політика у сфері прав людини має спиратися не лише на Закон, а й на принципи пропорційності, справедливості, Добра та ідеї щоденного соціального служіння людині.

Література:

1. У відділенні поліції № 1 ХРУП № 2 ГУНП в Харківській області на посаду старшого інспектора з дотримання прав людини призначено Еллу Дубініну. ГУНП в Харківській області. 01 квітня 2026 року. URL: https://hk.npu.gov.ua/news/u-viddilenni-politsii-1-khrup-2-hunp-v-kharkivskii-oblasti-na-posadu-starshoho-inspektora-z-dotrymannia-prav-liudyny-pryznacheno-ellu-dubininu
2. Дзьобань О. П., Матета О. А., Буліч А. І. Амбівалентність впливу інформаційних технологій на ідентичність людини і її право на приватність. Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2024. № 4. С. 175–193.
3. Tuliakov V. Victimization and Victim-Oriented Development of Ukrainian Doctrine of Criminal Law through European Union Dimensions. International Annals of Criminology. 2024. Vol. 62. No. 2. P. 426–447. DOI: 10.1017/cri.2024.22.
4. Тімофєєва Л. Пропорційність гуманізації та права людини у спадщині академіка Володимира Сташиса. Право України. 2025. № 11. С. 107–119.
5. 5. Toffler A. Future Shock. London : Bantam, 1984. 108 p.
6. Андрущенко О. П. Методологічний інструментарій дослідження прав людини: спроба обґрунтування. Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2024. № 4. С. 205–221.
7. Проект Закону про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України, інших законодавчих актів України щодо врегулювання питань протидії розвідувально-підривній діяльності спеціальних служб іноземних держав № 11228-1 від 10.05.2024 (дата звернення 17.04.2026).
8. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо прирівняння карності корупційних кримінальних правопорушень до державної зради на період воєнного стану в Україні № 13423-1 від 09.07.2025 (дата звернення 17.04.2026).

9. Фуфалько Т. М. Теоретико-правові основи реалізації правового принципу пропорційності органами внутрішніх справ України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Тарас Миронович Фуфалько; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків. 2014. 20 с.

10. Конопелько О. В. Ідеологічна функція сучасної держави: загальнотеоретична характеристика : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Конопелько Олена Володимирівна ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2014. 174 с.

11. Гладкова Є. О., Кріцак І. В. Актуальні проблеми модернізації змісту функцій держави в умовах нинішньої російсько-української війни з кримінотеологічних позицій. Актуальні проблеми модернізації змісту функцій держави в умовах повоєнного розвитку України : збірник матеріалів науково-практичного круглого столу (м. Київ, 13 березня 2025 р.). Одеса : Видавництво «Юридика», 2025. С. 52–57.

12. Шалемба Я. Є., Кріцак І. В. Духовно-культурні цінності як фундаментальна основа ідеології прав людини в умовах російсько-української війни. Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє: матеріали XXV Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю, 25 квітня 2025 року, м. Черкаси. Черкаси: НУЦЗ, 2025. С. 157–160.

13. Кріцак І. В. Принцип рівності в аспекті демократизації суспільного життя та вибудовування нових граней кримінотеології: виклики і загрози сьогоденню. Актуальні проблеми держави і права. 2022. Вип. 95. С. 11–21. DOI: https://doi.org/10.32782/apdp.v95.2022.22

14. Тимошенко О. А., Соцька А. М. Концептуальні засади судового контролю як гарантії прав і свобод людини в Україні. Європейський правничий часопис. 2025. Вип. 10. С. 144–149.

15. Бандурка О. М. Державна політика у сфері захисту прав і свобод людини в умовах воєнного стану. Захист та дотримання прав громадян органами Національної поліції України в умовах воєнного стану : тези доп. учасників наук.-

практ. конф., м. Вінниця, 7 груд. 2022 р. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Наук. парк «Наука та безпека». Вінниця : ХНУВС, 2022. С. 14–16.

Катерина Чернілевська[38]

СОЛІДАРНІСТЬ ЯК ОСНОВОПОЛОЖНИЙ ЕЛЕМЕНТ ФУНКЦІОНУВАННЯ ШЕНГЕНСЬКОЇ ЗОНИ: ПОЛОЖЕННЯ, ЯКІ НЕОБХІДНО ВРАХУВАТИ УКРАЇНІ ПІД ЧАС ІНТЕГРАЦІЙНИХ ЗАХОДІВ

Перебуваючи на стадії переговорів про вступ до Європейського Союзу, Україна вже розпочала підготовку до створення національної системи Шенгенського управління. 26 лютого 2026 року відбулося установче засідання Міжвідомчої робочої групи з питань координації заходів у сфері Шенгенського управління.

Створення системи Шенгенського управління є необхідною передумовою для європейської інтеграції України та перспективи доєднання до Шенгенської зони.

Шенгенська зона є одним із доробків ЄС, значення якого важко переоцінити, адже її існування сприяє належному функціонуванню внутрішньому ринку ЄС, де не декларативно гарантується, а фактично забезпечується свобода руху товарів, осіб, послуг і капіталу.

У Дорожній карті з питань верховенства права [1] міститься перелік заходів, які мають здійснити органи публічної влади в Україні задля досягнення стратегічного результату - функціонування в Україні ефективної системи управління кордонами, правове регулювання якого відповідає стандартам та acquis ЄС.

І хоча більшість цих заходів мають технічний характер або ж передбачають ухвалення нових або внесення змін до наявних законодавчих актів, поза увагою Державної прикордонної служби України не лишилась та обставина, що стати частиною Шенгенської зони - це не лише про отримання можливостей

[38] аспірантка кафедри права Європейського Союзу, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

безперешкодних подорожей в межах ЄС за відсутності внутрішніх кордонів, а й дотримання належного рівня взаємної довіри між державами Шенгенської угоди [2].

Політика прикордонних перевірок, метою якої є:

1) забезпечення відсутності будь-якого контролю осіб незалежно від їх громадянства під час перетину внутрішніх кордонів;

2) проведення перевірок осіб та ефективного моніторингу перетину зовнішніх кордонів;

3) поступового впровадження інтегрованої системи управління зовнішніми кордонами (стаття 77 Договору про функціонування Європейського Союзу), -

та реалізація цієї політики ЄС регулюється принципом солідарності та справедливого розподілу відповідальності, зокрема фінансових наслідків, між державами-членами (стаття 80 Договору про функціонування Європейського Союзу).

Оскільки мета створення зони вільного пересування без контролю на внутрішніх кордонах неможлива без прийняття державами спільних правил у сфері управління зовнішніми кордонами, то без взаємної довіри та солідарності між всіма учасниками забезпечення належного рівня функціонування цієї системи не вбачається можливим.

Тож поряд з принципом взаємної довіри, який згаданий у зазначеній вище доповіді Державної прикордонної служби України, одним із основоположних принципів, які забезпечують належний рівень функціонування Шенгенської зони, а його порушення створює перешкоди та підриває взаємну довіру між державами - це принцип солідарності.

Положення про солідарність у первинному праві ЄС міститься у статті 2 Договору про Європейський Союз, яка визначає цінності ЄС, що підкреслює її фундаментальну роль в правопорядку ЄС. Україна, подавши заяву на вступ до ЄС, фактично підтвердила свій намір поважати та дотримуватись положень права ЄС, у якому належне місце відведено солідарності. Разом з тим, варто відзначити, що

як у національному праві, так і в українському науковому середовищі, принцип солідарності не розкритий у достатньому обсязі.

Важливо також врахувати, що протягом існування Шенгенської зони, держави-учасниці не завжди проявляли достатній рівень солідарності одна до одної. Так, історії ЄС відомі випадки, коли держави-члени здійснювали заходи у межах Шенгенської зони, які ставали на заваді дотриманню солідарності та взаємної довіри, що, зокрема, мало місце під час збільшенню підстав для відновлення та продовження контролю на внутрішніх кордонах. У такі періоди, держави, які мають зовнішні кордони ЄС та які стикались з надмірним навантаженням через в'їзд громадян третіх країн у певні періоди (такі як збройні конфлікти в різних частинах світу), відчували недостатній прояв солідарності від своїх сусідів.

Важливо також, що держави-члени ЄС у будь-якій ситуації мають обов'язок належним чином виконувати свої зобов'язання як за правом ЄС, так і за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод і, відповідно, не можуть не дозволяти в'їзд громадянам з третіх країн, де для таких осіб існує небезпека. Тобто, так званий зовнішній вимір солідарності (прояв солідарності щодо третіх осіб) повинен бути дотриманий державами завжди. Однак держави-члени повинні також підтримувати відповідний рівень внутрішньої солідарності (солідарність всередині ЄС) та вживати заходів не лише для захисту власних інтересів, а й для можливої допомоги державі з зовнішніми кордонами ЄС в періоди надмірного міграційного навантаження.

Водночас, як зазначає Ів Паскуо (Yves Pascouau, старший політичний аналітик Європейського політичного центру, який відповідає за Європейську програму з міграції та різноманітності) вказівка про солідарність у статті 80 Договору про функціонування Європейського Союзу є нагадуванням про те, що в зоні вільного пересування не всі держави-члени є «рівними» перед обличчям міграційних явищ. Деякі держави здійснюють більш рішучі заходи у сфері контролю на зовнішніх кордонах, тоді як інші змушені обробляти дедалі більшу кількість запитів, особливо щодо міжнародного захисту [3, с. 6].

Коли Україна отримає статус члена ЄС, кордони України, які не межують з іншими державами-членами ЄС, стануть також зовнішніми кордонами ЄС. Тобто, забезпечення належного управління цих кордонів стане важливим завданням не лише для України, а й для всього ЄС.

ЄС намагається реагувати на всі випадки нерівномірного розподілу навантаження між державами-членами ЄС. Так, ЄС запроваджує заходи фінансової підтримки для виправлення описаної вище «міграційної асиметрії». Окрім організації фінансової підтримки, іншим проявом солідарності до держав з підвищеним рівнем навантаження у сфері прикордонних перевірок, є оперативна допомога, зокрема, завдяки діяльності Європейської агенції з прикордонної та берегової охорони (Frontex). Frontex координує операції з контролю зовнішніх кордонів і може, в межах своїх місій, надавати оперативну допомогу державам-членам, які стикаються з сильним міграційним навантаженням (зокрема, така допомога мала місце після початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну, коли офіцери Frontex надавали допомогу як на кордонах ЄС з Україною, так і на кордоні Молдови з Україною в межах угоди про співпрацю в управлінні кордонами).

Підсумовуючи, варто зазначити, що солідарність є однією з опор, на яких тримається функціонування вільної від перевірок на внутрішніх кордонах зони ЄС. Тому, Україна, під час як адаптації свого законодавства до права ЄС та вчинення інших інтеграційних заходів у сфері Шенгенського управління, повинна враховувати не лише технічні аспекти, а й засадничі принципи, які є наріжним каменем досліджуваної політики ЄС.

Література:

16. Дорожня карта з питань верховенства права. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/UA_Dorozhnya_karta_z_pytan_verhovenstva_prava_2.pdf (дата звернення 15.04.2026).

17. Україна розпочала підготовку до створення національної системи Шенгенського управління (26 лютого 2026 року). URL:

https://dpsu.gov.ua/uk/news/50362-ukrayina-rozpochala-pidgotovku-do-stvorennya-nacionalnoyi-sistemi-shengenskogo-upravlinnya (дата звернення 15.04.2026).
18. Pascouau Y. Schengen and solidarity: The fragile balance between mutual trust and mistrust. Notre Europe, 2012. 48 p. URL: https://institutdelors.eu/content/uploads/2025/04/schengen_solidarity_y.pascouau_ne-epc_july2012-1.pdf (дата звернення: 15.04.2026).

Катерина Шалупня[39]

ПРИНЦИП ЗАБОРОНИ ФІНАНСОВОЇ ВИГОДИ ЩОДО ВИЛУЧЕННЯ АНАТОМІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ЛЮДИНИ

В умовах сьогодення розвиток медицини йде пліч-о-пліч з науково-технічним прогресом, а тому питання правового регулювання певних медичних втручань набуває виняткового значення, особливо якщо це стосується використання тіла людини та його частин. Однією з основних гарантій забезпечення законності та етичності проведення трансплантацій анатомічних матеріалів людини є заборона комерціалізації такого процесу. Однак, на практиці можливо стикнутись з рядом порушень у проведенні таких хірургічних операцій, що прямо зачіпають права людини. Наприклад, отримання фінансової вигоди під час вилучення органів, тканин та клітин людини становить підґрунтя для подальшої криміналізації таких дій.

Донорство органів засноване на стовпах альтруїзму [1]. Всі основні міжнародні документи, які регламентують питання трансплантації анатомічних матеріалів людини закріплюють безоплатну природу цього процесу [2, с.43].

Серед міжнародно-правових актів універсального значення можливо відмітити Декларацію Всесвітньої медичної асоціації стосовно трансплантації людських органів від 30.10.1987 року, якою засуджується купівля-продаж органів

[39] Аспірантка кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

людини з метою трансплантації [3]. Головним універсальним джерелом регулювання розглядуваного питання виступають Керівні принципи по трансплантації людських органів, які були схвалені та рекомендовані до застосування у 1991 році на XLIV сесії ВООЗ та оновлені у 2010 році. Принцип №5 цих Керівних принципів встановлює, що надання анатомічних матеріалів людини може бути здійснено виключно на безоплатній основі, а також передбачає необхідність заборони їх купівлі-продажу [4].

У 2008 році було прийнято Стамбульську декларацію про трансплантаційний туризм та продаж органів, яка визначила необхідність створення єдиної міжнародної професійної та правової бази на основі етичних принципів і стандартів, а також для протидії незаконній торгівлі органами і тканинами людини «в умовах нагальності проблем, спричинених зростанням рівня трансплантаційного туризму та незаконним обігом донорських органів на тлі глобального дефіциту» [5, с.338].

У 2009 році Радою Європи та Організацією Об`єднаних Націй (далі – ООН) було представлено результати спільного дослідження, де акцентовано увагу на глобальному масштабі проблеми торгівлі та незаконної трансплантації органів людини. Відмічено, що у міжнародному праві відсутні дефініції, що дало б змогу їх кваліфікувати як міжнародні злочини, передусім з огляду на те, що в деяких країнах ці діяння навіть не визнано протизаконними. Лише повна заборона отримання фінансової вигоди внаслідок використання тіла людини та його частин є єдиним шляхом до подолання цієї проблеми. Підсумком спільної роботи мав стати проект міжнародної Конвенції про заборону торгівлі органами і тканинами людини [5, с.339]. У цьому аспекті можливо відзначити одну з останніх Резолюцій Генеральної Асамблеї ООН «Посилення та сприяння ефективним заходам і міжнародній співпраці у сфері донорства органів та трансплантації з метою запобігання і боротьби з торгівлею людьми для видалення органів і торгівлею людськими органами» від 15 грудня 2022 року, де наголошується на необхідності державами ухвалення законів, якими б передбачалось, у тому числі, принцип

альтруїстичності донації анатомічних матеріалів людини (пункт b статті 6) [6, с.4-5]. Водночас констатуємо, що до сьогодні під егідою ООН ще не було прийнято окремого міжнародного договору, який би врегулював питання протидії незаконній трансплантації анатомічних матеріалів людини, як окремого злочину.

Рада Європи, яка веде активну роботу у сфері захисту прав людини також опікується питанням трансплантації анатомічних матеріалів людини. Так, одним з перших актів регіонального значення, де встановлюється заборона отримання прибутку від анатомічних матеріалів людини є саме Резолюція 78 (29) Комітету міністрів Ради Європи «Про гармонізацію законодавства держав-членів щодо вилучення, пересадки та трансплантації людських речовин» від 11 травня 1978 року (стаття 14) [7, с.3]. Зазначене твердження знайшло своє подальше закріплення у Конвенції Ради Європи про захист прав людини та людської гідності у зв'язку із застосуванням досягнень біології та медицини від 1997 року (стаття 21) [8] та у Додатковому протоколі до цієї Конвенції стосовно трансплантації органів і тканин людського походження (статті 21), де останнім також закріплюється заборона стосовно торгівлі органами та тканинами особи (стаття 22) [9, с.5-6]. Також відмічаємо Рекомендації Rec (2004) 7 Комітету міністрів держав-членів Ради Європи про торгівлю органами, де встановлюється заборона на торгівлю органами та обов`язок держав-членів забезпечити наявність правових інструментів, та запровадження санкцій за такі дії (стаття 4) [10] та Рекомендацію (Rec) 4 Комітету міністрів держав-членів Ради Європи про дослідження біологічних матеріалів людського походження від 15 березня 2006 року, де встановлена заборона отримання фінансової вигоди (стаття 7) [11, с.4].

Найважливішим орієнтиром у питанні протидії продажу органів, тканин та клітин людини є Конвенція Ради Європи проти торгівлі людськими органами від 25.05.2015 року, яка підписана, однак досі не ратифікована Україною. Саме цією Конвенцією передбачено вжиття сторонами усіх необхідних законодавчих та інших заходів у внутрішньому законодавстві для визнання злочином вилучення

людських органів, коли було запропоновано або отримано фінансову вигоду чи порівнянну з нею перевагу (пункти b-c, частини 1 статті 4) [12, с. 2-3].

Європейський Союз (далі – ЄС) засновано на цінностях, зокрема, поваги до прав людини. Хартією основоположних прав ЄС прямо закріплено заборону використання тіла людини та його частин як джерела фінансового прибутку (пункт c) частини 2 статті 3) [13]. Регламентом (ЄС) 2024/1938 Європейського Парламенту та Ради від 13 червня 2024 року про стандарти якості та безпеки речовин людського походження, призначених для застосування людиною та скасування Директив 2002/98/ЄС та 2004/23/ЄС (Регламент SoHo) (статті 3, 53 та 54) [14], Директивою 2010/45/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 07 липня 2010 року про стандарти якості та безпеки органів людини, призначених для трансплантації (стаття 13) [15], Правилами (ЕС) № 1394/2007 Європейського парламенту та Ради від 13 листопада 2007 року про високотехнологічні лікарські засоби та внесення змін до Директиви 2001/83/ЕС і Правил (ЕС) № 726/2004 (пункт 15 декларативної частини) [5, с.341] закріплюється добровільність та неоплачуваність донації анатомічних матеріалів людини. Держави-члени ЄС також адаптують своє внутрішнє законодавство до міжнародних стандартів та норм acquis. З проведеного аналізу національних нормативно-правових актів 27 держав-членів ЄС можливо констатувати, що усіма ними передбачена заборона на отримання фінансової вигоди або торгівлі анатомічними матеріалами людини.

Після набуття чинності Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони для України розпочалась нова ера співробітництва з ЄС. Україна почала поступову гармонізацію національного законодавства до acquis ЄС, де також зазначена і сфера трансплантації анатомічних матеріалів людини. У 2018 році було прийнято новий Закон України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині», яким передбачена безоплатність трансплантації для донора та реципієнта (стаття 4) та заборона торгівлі анатомічними матеріалами людини

(стаття 20) [16], що також підтверджується встановленням відповідальності за незаконну торгівлю анатомічними матеріалами людини відповідно до частини 4 статті 143 Кримінального Кодексу України [17]. Після подання заявки та набуття статусу держави-кандидата на членство в Європейський Союз Україна, попри збройну агресію Російської Федерації, продовжує активну адаптацію національного законодавства до норм acquis ЄС, спрямовану на виконання інтеграційних зобов`язань. Наразі ведеться активна робота з наближення національного законодавства до стандартів якості та безпеки SoHO, затверджених Регламентом 2024/1938.

Таким чином, розглянувши питання заборони комерціалізації речовин людського походження можливо дійти до висновку, що в світі склалось єдине розуміння стосовно заборони отримання фінансової вигоди від тіла людини та його частин. Погоджуємось з думкою Островської Б.В., що європейська правова система має єдність в напрямку заборони комерціалізації тіла людини та його частин, яка ґрунтується на взаємозв`язку правової бази [5, с.343]. Водночас, встановлення заборони торгівлі анатомічними матеріалами людини на універсальному рівні міжнародного права вже тривалий час залишається нагальним питанням [5, с.343]. Отже, розробка та подальше прийняття обов`язкового до виконання міжнародно-правового акта універсального значення для остаточного вирішення питання заборони отримання прибутку за анатомічні матеріали людини є вкрай актуальним. Разом з тим, відмічаємо, що чинне законодавство України відповідає розглядуваним стандартам встановлюючи таку заборону.

Література:

1. Aparna L Dalal: Philosophy of organ donation: Review of ethical facets. World J Transplant. 2015 Jun 24;5(2):44–51. URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC4478599/ (дата звернення: 14.04.2026).

2. Гринюк О.В. Принцип заборони комерціалізації у сфері трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів. *Право і суспільство.*

2016. Вип.2. с 42-48. URL: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2016/2_2016/part_1/10.pdf (дата звернення: 14.04.2026).

3. World Medical Association, Declaration on Human Organ Transplantation (1987)(Adopted by the 39th World Medical Assembly Madrid, Spain, October 1987). URL: http://hrlibrary.umn.edu/instree/organtransplantation.html (дата звернення: 14.04.2026).

4. WHO Guiding principles on human cell, tissue and organ transplantation (endorsed by the sixty-third World Health Assembly in May 2010, in Resolution WHA63.22). URL: https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/341814/WHO-HTP-EHT-CPR-2010.01-eng.pdf?sequence=1 (дата звернення: 14.04.2026).

5. Островська Б.В. Заборона фінансової вигоди в міжнародному праві стосовно використання тіла людини та його частин (біотичні стандарти). Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2018. №2 (107). с. 329-347. URL: https://lawscience.com.ua/web/uploads/pdf/Макет2-2018-329-347.pdf (дата звернення: 14.04.2026).

6. Resolution adopted by the General Assembly on 15 December 2022 «Strengthening and promoting effective measures and international cooperation on organ donation and transplantation to prevent and combat trafficking in persons for the purpose of organ removal and trafficking in human organs». URL: https://www.edqm.eu/documents/52006/1628919/UN+resolution+77_236+-+Strengthening+and+promoting+effective+measures+and+international++cooperation+on+organ+donation+and+transplantation+to+prevent+and++combat+trafficking+in+persons+for+the+purpose+of+organ+removal++and+trafficking+in+human+organs.pdf/f9fa5524-d53d-1bfd-9b74-37a49b855e1a?t=1682508831362 (дата звернення: 14.04.2026).

7. Resolution 78 (29) of Committee of Ministers of Council of Europe on harmonisation of legislations of member states relating to removal, grafting and transplantation of human substances (Adopted by the Committee of Ministers on 11 May

1978 at the 287th meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://rm.coe.int/09000016804bd0a8 (дата звернення: 14.04.2026).

8. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину від 04.04.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334#Text (дата звернення: 14.04.2026).

9. Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine concerning Transplantation of Organs and Tissues of Human Origin. (Strasbourg, 24.I.2002) European Treaty Series- No. 186. URL: https://rm.coe.int/1680081562 (дата звернення: 14.04.2026).

10. Recommendation Rec (2004)7 of the Committee of Ministers of Council of Europe to member states on organ trafficking (Adopted by the Committee of Ministers on 19 May 2004 at the 884th meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://rm.coe.int/16805dcf59 (дата звернення: 14.04.2026).

11. Recommendation Rec(2006)4 of the Committee of Ministers of Council of Europe to member states on research on biological materials of human origin and its Explanatory Memorandum (Adopted by the Committee of Ministers on 15 March 2006 at the 958th meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://www.coe.int/t/dg3/healthbioethic/Activities/10_Biobanks/Rec%282006%294%20EM%20E.pdf (дата звернення: 14.04.2026).

12. Council of Europe Convention against Trafficking in Human Organs. (Santiago de Compostela, 25.III.2015). Council of Europe Treaty Series - No. 216. URL: https://rm.coe.int/16806dca3a (дата звернення: 14.04.2026).

13. Charter of Fundamental Rights of the European Union (2016/C 202/02). Official Journal of the European Union. OJ C 202, 7.6.2016, p. 389–405. URL https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12016P/TXT (дата звернення: 14.04.2026).

14. Regulation (EU) 2024/1938 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 on standards of quality and safety for substances of human origin intended for human application and repealing Directives 2002/98/EC and 2004/23/EC

(Text with EEA relevance). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32024R1938 (дата звернення: 14.04.2026).

15. Directive 2010/45/EU of the European Parliament and of the Council of 7 July 2010 on standards of quality and safety of human organs intended for transplantation. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32010L0053 (дата звернення: 14.04.2026).

16. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині: Закон України від 17.05.2018 року №2427-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#Text (дата звернення: 14.04.2026).

17. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 №2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 14.04.2026).

Науковий керівник: Щокін Ю.В., д.ю.н., професор, доцент кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Юрій Щокін[40]

ЗАХИСТ ПРАВ МОВНИХ МЕНШИН ВІД ДИСКРИМІНАЦІЇ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ У ПРАКТИЦІ СУДУ ЄС І ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Важливим елементом реалізації принципу недискримінації у Європейському Союзі є захист прав мовних меншин. Загальною правовою основою такого захисту є стаття 2 Договору про Європейський Союз, відповідно до якої Союз заснований на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності та прав людини, включаючи права осіб, що належать до меншин. Хоча мовні меншини у

[40] д.ю.н., проф., доц. каф. права ЄС НЮУ ім. Я. Мудрого

цій статті прямо не вказані, практика Суду ЄС виразно показує, що поряд з іншими меншинами мовні меншини також маються на увазі.

Так само загальні правові підстави захисту від дискримінації за ознакою мови містить формулювання п. 1 ст. 19 Договору про функціонування Європейського Союзу, що надає повноваження інститутам ЄС – Раді та Європейському парламенту – вживати заходів, необхідних для боротьби проти дискримінації на основі статі, расового та етнічного походження, релігії чи віри, [фізичної чи психічної] недієздатності, віку чи сексуальної орієнтації.

Пряма заборона дискримінації за ознакою мови міститься у Хартії основних прав Європейського Союзу 2000 р. Зокрема, згідно з п. 1 ст. 21 Хартії заборонено будь-яку дискримінацію, в тому числі за ознаками мови, а також належності до національних меншин та походження. Ст. 22 вказує, що Союз поважає культурну, релігійну та мовну різноманітність.

Норми загального характеру, які містяться в основоположних договорах ЄС, підкріплені директивами, спрямованими на усунення дискримінації осіб за етнічною ознакою. До них належать, зокрема, Директива Ради 2000/43/ЄС від 29 червня 2000 р., що імплементує принцип рівного ставлення до осіб незалежно від расового чи етнічного походження [1], та Директива Ради 2000/78/ЄС від 27 листопада 2000 р., яка встановлює загальні рамки рівного ставлення у сфері зайнятості та професій [2]. Зазначимо, що у цих директивах немає прямої вказівки на захист від дискримінації за ознаками мови, проте у них містяться загальні норми, які мають на увазі такий захист. Зокрема, у п. 12 преамбули Директиви Ради 2000/43/ЄС вказується, що вона спрямована на забезпечення розвитку демократичних та толерантних суспільств, що допускають участь усіх людей незалежно від расової чи етнічної приналежності.

Прямий зв’язок етнічної та національної приналежності до проблем захисту від дискримінації за мовною ознакою неодноразово підкреслювався Судом справедливості ЄС. Причому аспекти такої взаємодії були досить різноманітними та переважно пов’язаними з тими чи іншими аспектами реалізації економічних та трудових прав особистості.

Так, у справі *Groener v. Minister for Education* (C-379/87, 1989) [3] Суд визнав, що вимога знання ірландської мови для викладача може бути виправдана метою захисту національної ідентичності, але має бути пропорційною. Зокрема у п. 19 свого рішення Суд заявив: «Договір про ЄЕС не забороняє прийняття політики захисту та сприяння мові держави-члена, яка є одночасно національною мовою та першою офіційною мовою. Однак, реалізація такої політики не повинна порушувати основоположну свободу, таку як вільне пересування працівників. Тому вимоги, що випливають із заходів, спрямованих на реалізацію такої політики, за жодних обставин не повинні бути непропорційними поставленій меті, а спосіб їх застосування не повинен призводити до дискримінації щодо громадян інших держав-членів». У зв'язку з цим Суд зобов'язав відповідача скоригувати національну практику.

У справі *Angonese v. Cassa di Riparmio di Bolsano* (C-281/98, 2000) [4] Суд ухвалив, що вимога пред'явити сертифікат знання німецької мови, що видається лише в одній провінції Італії, порушує свободу пересування працівників і є дискримінацією. У п. 42 свого рішення Суд вказав: «Вимога, така як та, що розглядається в основному провадженні, яка обумовлює право участі в конкурсі на працевлаштування наявністю мовного диплома, який можна отримати лише в одній провінції держави-члена, та не допускає жодних інших еквівалентних доказів, може бути виправданою лише в тому випадку, якщо вона ґрунтується на об'єктивних факторах, не пов'язаних з громадянством відповідних осіб, та якщо вона відповідає законно поставленій меті».

Отже, висновок Суду був наступний: «Стаття 48 Договору про Європейське співтовариство (тепер, після внесення змін, стаття 39 Договору про Європейське співтовариство) забороняє роботодавцю вимагати від осіб, які подають заявки на участь у конкурсі на роботу, надання підтвердження своїх мовних знань виключно за допомогою одного конкретного диплома, виданого лише в одній конкретній провінції держави-члена».

У справі *Las v. PSA Antwerp NV* (C-202/11, 2013) [5] Суд визнав, що вимога бельгійського законодавства складати трудові контракти виключно голландською

мовою порушує свободу пересування працівників і є невідповідним обмеженням. У п. 31 свого рішення Суд заявив: «[…] сторони транскордонного трудового договору не обов'язково володіють офіційною мовою відповідної держави-члена. У такій ситуації встановлення вільної та усвідомленої згоди між сторонами вимагає, щоб ці сторони могли скласти свій договір мовою, відмінною від офіційної мови цієї держави-члена».

У результаті цього рішення робітник зберіг право на отримання компенсації, обумовленої контрактом, компанія була змушена скоригувати практику укладення аналогічних контрактів, а Бельгія – змінити національне законодавства, щоб допускати використання мови, зрозумілої обом сторона, поряд з офіційною мовою.

Безпосередній захист прав мовних меншин здійснюється Європейським судом з прав людини на підставі норм Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних прав 1950 р. та протоколів до неї, що становлять частину первинного права Європейського Союзу. Практика ЄСПЛ підтверджує важливість мовних прав як частини культурної, національної та етнічної ідентичності. Зокрема, у низці справ ЄСПЛ наголосив, що обмеження використання мови меншини може розглядатися як порушення права на повагу до приватного та сімейного життя за змістом норми ст. 8 Конвенції та права на недискримінацію за змістом норми ст. 14 Конвенції.

Так, у міждержавній суперечці *Cyprus v. Turkey* (2001) [6] ЄСПЛ кваліфікував обмеження доступу жителів Кіпру, які говорять грецькою мовою, до освіти рідною мовою як порушення права на освіту та дискримінацію. ЄСПЛ у п. 278 свого рішення прямо визнав нездатність влади «ТРПК» («Турецької Республіки Північного Кіпру») після того як вона забезпечила початкову освіту грецькою мовою, а в подальшому відмовилася від забезпечення викладання на грецькій мові на рівні середньої школи, «фактично як заперечення суті цього права». На цій підставі Суд визнав порушення статті 2 Протоколу першого до ЄКПЛ (право на освіту).

У справі *Podkolzina v. Latvia* (2002) [7] Суд визнав порушення права на вільні вибори (ст. 3 Протоколу № 1), коли кандидата виключили із виборів за недостатнє володіння латиською мовою. Внаслідок чого Латвії було наказано виплатити заявниці компенсацію за моральну шкоду (7500 євро) та відшкодувати судові витрати (1500 євро). Також Латвія змушена була переглянути своє внутрішнє законодавство про мовні вимоги для кандидатів.

Визначальною в подальших питаннях застосування мов меншин (а йшлося саме про російськомовну меншість Латвії) у навчанні стала справа *Valiullina and Others v. Latvia* (2023) [8]. ЄСПЛ однозначно не підтримав будь-які аргументи з боку заявників і однозначно став на сторону влади. Зокрема, у п. 135 рішення було чітко вказано на те, що право на освіту, що закріплено статтею 2 Протоколу № 1 до ЄПЛП, «не включає право на доступ до освіти певною мовою; воно гарантує право на освіту однією з національних мов або, іншими словами, офіційних мов відповідної країни».

Література:

1. Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1443106394309&uri=CELEX:32000L0043

2. Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000 establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2000/78/oj/eng

3. Anita Groener v Minister for Education and the City of Dublin Vocational Educational Committee (C-379/87, 1989), Judgment of the Court of 28 November 1989, ECLI:EU:C:1989:599. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61987CJ0379

4. Roman Angonese v Cassa di Risparmio di Bolzano SpA (C-281/98, 2000), Judgment of the Court of 6 June 2000, ECLI:EU:C:2000:296. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61998CJ0281

5. Anton Las v PSA Antwerp NV (C-202/11, 2013), Judgment of the Court (Grand Chamber), 16 April 2013, ECLI:EU:C:2013:239. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62011CJ0202

6. Case of Cyprus v. Turkey (Application no. 25781/94), Judgment, 10 May 2001. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":["001-59454"]}

7. Podkolzina v. Latvia (Application no. 46726/99), Judgment, 9 April 2002. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":["001-60417"]}

8. Valiullina and Others v. Latvia (Applications nos. 56928/19 and 2 others), Judgment, 14 September 2023. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":["001-226485"]}

ІІ. ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

Поліна Андрєєва [41]

ДЕМОКРАТИЧНІ ЦІННОСТІ ЄС: ПРАВОВА ПРИРОДА ТА МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Європейський Союз (далі – ЄС, Союз) у науковій доктрині здебільшого розглядається як унікальне правове утворення, що не має прямих аналогів і характеризується якісно новою природою [1, с. 589]. Така специфіка зумовлює особливості його правового регулювання, зокрема формування власної системи цінностей [1, с. 589]. Ця система становить основу функціонування ЄС, визначає орієнтири діяльності держав-членів і слугує підґрунтям їх інтеграції в економічній, політичній та інших сферах. Водночас система цінностей виконує роль механізму гармонізації національних правових систем і відображає загальні моральні засади розвитку Союзу.

Згідно зі статтею 2 Договору про ЄС (далі – ДЄС, Договір), Союз засновано на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини, включаючи права осіб, що належать до меншин [2]. Ці цінності визнаються спільними для всіх держав-членів і реалізуються в межах суспільства, де домінують плюралізм, заборона дискримінації та толерантність [2].

Аналізуючи зміст категорії «цінності ЄС», необхідно звернути увагу на те, що вона пов’язана з базовими засадами європейської культури, які слугують фундаментом для формування норм і принципів функціонування європейського суспільства. Як зазначають окремі європейські науковці, до структури поняття «європейські цінності» належать такі ключові елементи, як гуманістичний

[41] Студентка 3 курсу, 15 групи факультету прокуратури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

світогляд, орієнтація на раціональність, світський характер суспільства, утвердження принципу верховенства права, демократичні засади організації влади та забезпечення прав людини [3, с. 220].

Питання сутності та змісту цінностей ЄС детально проаналізовано і українськими науковцями. Зокрема В.В. Колесніченко трактує їх як принципи права ЄС найвищого рівня - своєрідні «мегапринципи», які відображають фундаментальні засади, що становлять правову основу сучасної європейської цивілізації, та гарантуються на наднаціональному рівні [4, с.10]. Водночас ці положення можливо розглядати як принципи-цінності, оскільки значна їх частина (зокрема свобода, демократія, правова держава, повага до прав і основоположних свобод людини) раніше була закріплена у ст. 6 Договору про Європейський Союз 1992 року саме як принципи. Аналогічна термінологія використовується й у чинній редакції Договору, де відповідні категорії також позначаються як принципи (Преамбула, стаття 21 ДЄС). При цьому у статті, що визначає цінності ЄС, підкреслюється їх універсальний характер для всіх держав-членів, що дозволяє віднести їх до загальних принципів права. Вони формують базис правового надбання європейської цивілізації та відрізняються від інших принципів права ЄС підвищеним рівнем гарантій і суворішими механізмами захисту у разі їх порушення, включаючи застосування санкцій, передбачених установчими договорами [4, с.10-11].

Суд ЄС підкреслює, що Європейський Союз функціонує на основі спільних для всіх держав-членів цінностей, дотримання яких є обов'язковою передумовою як для набуття членства, так і для подальшої участі у діяльності Союзу. Вступ до ЄС можливий лише за умови визнання та прийняття цих фундаментальних засад, що свідчить про їх визначальну роль у формуванні правової та інституційної основи Союзу. Водночас держави-члени, приєднуючись до ЄС, добровільно беруть на себе зобов'язання не лише поважати, а й активно сприяти реалізації та утвердженню цих цінностей у власній правовій системі та практиці [5, с. 251-252].

Аналіз норм ДЄС дає підстави виокремити два основні підходи до побудови механізму забезпечення цінностей ЄС. Перший із них закріплений у статті 7 ДЄС

[2]. Статтею 7 Договору запроваджено 3 окремні процедури для захисту цінностей, закріплених у статті 2 ДЄС: 1) у випадку існування явного ризику тяжкого порушення державою-членом цінностей відповідно до пункту 1 статті 7 ДЄС; 2) у випадку встановлення істотного та постійного порушення державою-членом цінностей відповідно до пункту 2 статті 7 ДЄС; 3) механізм санкції, який застосовується після прийняття рішення на підставі пункту 3 статті 7 ДЄС [6, с.8].

Інший підхід передбачає формування механізму гарантування цінностей Європейського Союзу через його власну діяльність, а також визначає систему обов'язків Союзу перед державами-членами й іншими суб'єктами права ЄС [3, с. 220]. Ця модель має дещо іншу правову природу порівняно з попередньо розглянутим механізмом, хоча також пов'язана з інститутом юридичної відповідальності. Йдеться про застосування концепції так званої позитивної (проспективної) відповідальності, яка полягає у зобов'язанні суб'єкта дотримуватися встановлених правових вимог у майбутньому та активно діяти для їх реалізації. У межах такого підходу ДЄС закріплює низку норм, що прямо визначають обов'язок Союзу забезпечувати та поширювати власні цінності. Зокрема, у зовнішніх відносинах ЄС зобов'язаний підтримувати й популяризувати ці цінності (ч. 5 ст. 3 ДЄС). Крім того, передбачено розвиток особливих взаємин із сусідніми державами з метою формування простору стабільності, добробуту та добросусідства на основі ціннісних засад Союзу (ч. 1 ст. 8 ДЄС). Інституційна система ЄС також зорієнтована на утвердження та поширення його цінностей (ч. 1 ст. 13 ДЄС). Водночас Союз здійснює спільну політику та вживає відповідних заходів у сфері міжнародних відносин для досягнення високого рівня співробітництва, що спрямоване на забезпечення його цінностей, фундаментальних інтересів, безпеки, незалежності та територіальної цілісності (п. «а» ч. 2 ст. 21 ДЄС). Також Союз зобов'язаний послідовно дотримуватися принципів і цілей, визначених у ст. 21 ДЄС (ч. 3 ст. 21), що підкреслює системний і комплексний характер механізму забезпечення цінностей Європейського Союзу [3, с. 220-221].

Варто підкреслити, що механізм гарантування цінностей Європейського Союзу не вичерпується положеннями Установчих договорів. Він суттєво розширюється через систему вторинного права ЄС, яка конкретизує та забезпечує реалізацію відповідних принципів на практиці. Зокрема, важливу роль відіграють акти, спрямовані на забезпечення рівності та недискримінації (Директиви 2000/43/ЄС, 2000/78/ЄС, 2004/113/ЄС, 2006/54/ЄС), а також нормативні документи у сфері захисту персональних даних і приватності (Регламент 2016/679, Директиви 95/46/ЄС та 2016/680/ЄС). Окремий блок становлять акти, що регулюють електронні комунікації та цифрову безпеку, включаючи питання електронного підпису, конфіденційності зв'язку, зберігання даних і прав користувачів (зокрема Директиви 1999/93/ЄС, 2002/58/ЄС, 2006/24/ЄС, 2009/136/ЄС) [3, с. 221].

Отже, цінності ЄС становлять фундамент його правової природи та функціонування, визначаючи напрями інтеграції держав-членів і забезпечуючи єдність правопорядку. Механізми їх реалізації мають комплексний характер і включають як контрольні, так і превентивні інструменти, що гарантують їх дотримання та розвиток.

Література:

1. Кузьміна В.О., Заєць Є.Ю. Цінності Європейського Союзу: механізм захисту та сучасний стан. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 10/2021. С. 589-592. URL: https://www.lsej.org.ua/10_2021/155.pdf (дата звернення: 30.03.2026).

2. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями від 07.02.1992, 25.03.1957.URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення: 30.03.2026).

3. Тітов Є.Б. Механізм забезпечення цінностей європейського союзу. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові*

проблеми. Харків, 2019. С. 220-221. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/17_05_2019/pdf/108.pdf (дата звернення: 30.03.2026).

4. Колесніченко В.В. Принципи права Європейського Союзу: загальнотеоретичне дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 /Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса. 2010. 22 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ad5a89a4-946c-4295-9ad2-280902dadf28/content (дата звернення: 30.03.2026).

5. Яворська І.М. Принципи права та цінності Європейського Союзу у рішеннях суду ЄС. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2025. Серія ПРАВО. Випуск 91: частина 5. С. 248-253. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/344246 (дата звернення: 30.03.2026).

6. Мотиль, В. І. Спеціальні процедури відповідальності за порушення цінностей Європейського союзу відповідно до ст. 7 Договору про ЄС. *Український політико-правовий дискурс*, 2025, вип. 16. URL: https://ppdnz.com.ua/index.php/home/article/view/436 (дата звернення: 30.03.2026).

Науковий керівник: Шалупня К.С., аспірантка кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Аскерова Д.А, Ярошенко С.К[42].

ПРАВА ЖІНОК, ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ, ДІТЕЙ, ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ ТА СЕКСУАЛЬНИХ МЕНШИН: ПРОБЛЕМА ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ В ПРАВІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Права людини є фундаментальною цінністю, що має бути забезпеченою для кожної особи незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища. Тема рівності та захисту вразливих груп є

[42] Студентки 2 курсу спеціальності «Міжнародне право» НН Інституту міжнародних відносин КНУТШ

важливою, оскільки в сучасному суспільстві окремі категорії людей частіше стикаються з дискримінацією або обмеженням прав. У цій статті ми розкажемо про права жінок з інвалідністю, дітей, літніх людей та ЛГБТ-спільноти. В основному відповідальність щодо питання основних прав лежить на державах-членах та Раді Європи, але якщо держави їх порушують, то в такому випадку ЄС може втрутитись, застосовуючи політичні санкції, згідно зі статтею 7 ДЄС.

Загальний принцип рівності нині діє разом із Хартією основних прав ЄС, яка має таку саму юридичну силу, як і первинні Договори. Вона закріплює рівність перед законом у статті 20 та забороняє дискримінацію за такими ознаками як стать, раса, етнічне походження, релігія, вік, сексуальна орієнтація й інвалідність, що також підтверджується статтями 19 і 157 ДФЄС. [1, с. 62] Показовою є справа Ґабрієль Дефрен, колишньої стюардеси бельгійської національної авіакомпанії, яка подала позов про відшкодування через дискримінацію в оплаті праці. Вона довела, що в період з 15 лютого 1963 року по 1 лютого 1966 року отримувала меншу зарплату, ніж чоловіки, які виконували таку саму роботу, а справу було передано до Суду справедливості для тлумачення статті 119 Договору ЄЕС. [2] Ця справа залишається фундаментальною для права ЄС щодо гендерної рівності та доктрини прямої дії положень договорів у трудових відносинах, а також є прямим доказом того, що в практиці ЄС є прецеденти щодо захисту будь-якої людини і ЄС опікується, щоб ніхто не зазнав тягар порушення фундаментальних прав. Отже, певні категорії населення завжди залишатимуться у центрі уваги, проте необхідно пам’ятати про рівність кожної особи. На нашу думку, потрібно, щоб ЄС продовжував втілювати довгострокові стратегії щодо захисту вразливих категорій населення.

Варто зазначити, що Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю (UNCRPD) є першим договором у сфері прав людини, який ЄС самостійно погодив, підписав і ратифікував. Він поєднує недискримінацію з переліком прав і спрямований на повне та рівне здійснення прав людьми з інвалідністю, а також на повагу до їхньої гідності. При цьому його визначення інвалідності охоплює широкий спектр порушень, які «у взаємодії з іншими різними перешкодами

можуть заважати їхній повній та ефективній участі в суспільстві нарівні з іншими» і вже вплинуло на практику Суду ЄС. [1, с. 64] За оцінками, у світі кожна п’ята жінка живе з інвалідністю, а у кожній четвертій сім’ї є людина з інвалідністю. Крім цього, жінки частіше стають інвалідами протягом свого життя, ніж чоловіки. [3, с. 8]

Жінки та дівчата з інвалідністю не є однорідною групою: вони можуть мати різні порушення та бути частиною інших меншин, зокрема етнічних, релігійних, расових чи ЛГБТІК+. Вони частіше стикаються з біднішим соціальним чи економічним становищем, насильством, жорстоким поводженням, раннім та примусовим шлюбом, обмеженим доступом до освіти, медицини, правосуддя та участі в суспільному житті, а також із подвійною дискримінацією – за ознакою статі та інвалідності. Жінки та дівчата, які зазнають перехресних форм дискримінації, також мають вищий рівень безробіття та стикаються з іншими ґендерними перешкодами, такими як нестабільні засоби до існування, нерівний доступ до активів і ресурсів та контроль над ними, обов'язки з догляду за дітьми та відсутність доступу до захисту материнства.

Історично, зокрема й в Україні, людей з інвалідністю часто сприймали як «пацієнтів», яких потрібно лише «лікувати» або «захищати», і це позбавляло їх права на власний вибір і гідне місце в суспільстві. Для жінок і дівчат з інвалідністю це означало особливо складне становище, адже вони ще більше стикалися з насильством, нерівністю та порушенням сексуальних і репродуктивних прав[3, с. 7-8]

Європейський Союз, розглядаючи права людини як одну з фундаментальних цінностей, прагне уникнення подібних ситуацій, забезпечуючи гідний розвиток для жінок, незалежно від їхніх індивідуальних характеристик чи обставин. Показовим є і те, що у Стратегії Ради Європи про права осіб з на 2017-2023 роки звертають увагу на застосування перспективи гендерної рівності у всій роботі і діяльності у рамках Ради Європи, на національному та місцевому рівнях, у тому числі в роботі незалежних механізмів моніторингу. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю 2006 року закріпила підхід, в якому замість сприйняття людей з

інвалідністю як «об'єктів» опіки та лікування утверджувався правозахисний підхід. Конвенція окремо враховує становище жінок і дівчат з інвалідністю: стаття 6 прямо зобов'язує держави забезпечувати їхній розвиток і розширення можливостей, а інші положення стосуються захисту від насильства, доступу до освіти, медицини, зокрема репродуктивного здоров'я та програм подолання бідності. [3, с. 9-11]. Відповідно до Європейської служби зовнішніх дій, ЄС має багато інструментів і фінансових механізмів для захисту прав дитини, але для їхньої ефективності потрібно використовувати їх узгоджено й у взаємодії між собою. До таких інструментів належать політичні та правозахисні діалоги з країнами-партнерами, заяви й демарші, стратегії ЄС з прав людини та демократії, а також двостороннє і багатостороннє співробітництво з національними органами, ООН і громадянським суспільством.

Важливу роль відіграє і торговельна політика ЄС, зокрема схема GSP+, яка пов'язує пільговий доступ до ринку з виконанням міжнародних конвенцій, серед яких є Конвенція про права дитини та Конвенція про заборону найгірших форм дитячої праці. Сучасні Угоди про вільну торгівлю ЄС містять юридично обов'язкові положення щодо трудових прав і захисту довкілля. Заборона дитячої праці прямо включена до розділів «Торгівля та сталий розвиток» у всіх останніх укладених торговельних угодах між ЄС та країнами-партнерами. Існують також регулярні можливості для громадянського суспільства ЄС та їх країн-партнерів спільно зустрічатися для обговорення соціальних питань. [4, с. 9-10]

Особливо гостро стоїть питання захисту дітей в умовах збройних конфліктів. За даними ЮНІСЕФ, у 2022–2023 роках близько 452 мільйонів дітей проживали у зонах конфліктів. Порушення, яких зазнавали діти, включали вербування до збройних сил, сексуальне насильство, вбивство та каліцтво, напади на школи та лікарні. Агресія росії проти України з 2014 і особливо з 2022 року спричинила одну з найбільших гуманітарних катастроф в Європі. Понад 5 мільйонів українських дітей були вимушені переміщатись всередині країни або стали біженцями. Значна частина з дітей отримала захист на території держав-членів ЄС, що порушило питання забезпечення їхніх прав та інтересів. ЄС відіграє роль у

захисті вразливих категорій населення, надаючи матеріальну, гуманітарну та інформаційну допомогу.

ЄС уже давно звертає увагу і на права літніх людей, зокрема через статтю 25 Хартії ЄС, яка визнає їхнє право на гідне, незалежне життя та участь у соціальному й культурному житті. Хоча ця норма має радше принциповий, а не прямий характер. Вона закріплює загальний принцип, яким слід керуватися при створенні законів і політик з орієнтиром на гідність літніх осіб [5]. На практиці вікова дискримінація в ЄС залишається актуальною: у середньому 52% громадян ЄС вважають вік найбільшим недоліком для кандидатів на роботу, при цьому старші працівники часто сприймаються як менш адаптивні та менш цифрово компетентні. Проблема стає більш відчутною, оскільки близько чверті населення ЄС становлять особи віком 65 років і старше. У 2021 році Європейська Комісія представила Зелену книгу про старіння. Європейський економічний і соціальний комітет (ЄЕСК) розкритикував документ за те, що він розглядає літніх людей як тягар для суспільства, ігноруючи соціальні та економічні переваги більш активного включення літніх людей в умовах старіння нації.

ЄЕСК закликає до прийняття на національному рівні планів щодо старіння з конкретними цілями та показниками для вимірювання ефективності політики підтримки літніх людей, а на рівні ЄС – Європейської стратегії для літніх осіб та створення Європейського агентства з питань літніх людей, старіння та демографічного виклику [5]. У березні 2026 року Європейська Комісія представила Стратегію міжпоколінської справедливості. Комісару Мікаллеф, відповідальний за міжпоколінну справедливість підготував «Стратегію міжпоколінної справедливості, яка визначає, як зміцнити комунікацію між поколіннями та забезпечити врахування інтересів як нинішніх, так і майбутніх поколінь у процесі формування політики та законодавства». Вона не зосереджена на літніх людях та їхніх потребах, але все ж проголошує деякі актуальні заходи, включаючи доповідь про належний соціальний захист у старості [6].

Не менш важливим є питання прав меншин. Поняття «меншини» охоплює широкий спектр груп: національні та етнічні меншини, мовні меншини, релігійні

меншини, корінні народи, а також ЛГБТІК+ спільноти. Принцип рівності та заборона дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації мають чітке правове підґрунтя в установчих договорах ЄС. Стаття 2 ДЄС закріплює принцип рівності, а стаття 10 ДФЄС зобов'язує ЄС боротися з дискримінацією у своїй політиці та діяльності.

Права ЛГБТІК+ людей є однією з найбільш контроверсійних сфер у сучасній Європі. Опитування ЄС щодо ЛГБТІК 2023 року було проведене після періоду активних політичних зусиль, спрямованих на забезпечення рівності в ЄС. Ці зусилля включали впровадження планів дій, правові реформи та інші політичні заходи, спрямовані на захист основоположних прав ЛГБТІК-осіб. Результати опитування свідчать про ознаки повільного, але поступового прогресу, однак також підтверджують збереження насильства та переслідувань на ґрунті ненависті щодо ЛГБТІК-людей. Приблизно кожен третій (36%) респондент опитування 2023 року відчував дискримінацію у сфері зайнятості, охорони здоров'я, освіти, житла або в інших сферах життя, порівняно з 42 % у 2019 році – в усіх досліджених країнах і серед усіх груп ЛГБТІК [7, с. 27]. У листопаді 2020 року Єврокомісія прийняла Стратегію рівності ЛГБТІК на 2020–2025 року – першу в історії стратегію Комісії щодо рівності ЛГБТІК, яка стала виконанням зобов'язання щодо побудови «Союзу рівності». 20 жовтня 2025 року Єврокомісія опублікувала наступну Стратегію рівності ЛГБТІК+ на 2026–2030 роки. Нова стратегія прагне зміцнити правову та політичну базу ЄС у боротьбі з дискримінацією, посилити захист від мови ненависті та злочинів на ґрунті ненависті [8].

Отже, незалежно від індивідуальних особливостей, кожна людина є частиною суспільства, а отже заслуговує на повну повагу до її гідності та прав. У сучасних умовах діє заборона оцінювання людини за ознакою статі, що, зокрема, унеможливлює дискримінацію жінок незалежно від їхнього фізичного стану чи генетичних особливостей.

Варто також зазначити, що з метою виконання зобов'язань України в межах переговорного процесу з ЄС Кабінет Міністрів затвердив 01.04.2026 року Національну програму адаптації законодавства України до права Європейського

Союзу. До неї також включаються вже схвалені дорожні карти та плани заходів, пов'язані з верховенством права, реформою держуправління, демократичними інституціями та захистом прав національних меншин. Дорожня карта з питань верховенства права ставить мету, щоб національний механізм рівних прав і можливостей жінок і чоловіків працював ефективно, а законодавство було приведене у відповідність до acquis ЄС та міжнародних стандартів. Україні ще потрібно затвердити план дій на 2025–2027 роки щодо забезпечення рівних прав жінок і чоловіків, а також ухвалити зміни для кращого захисту від дискримінації, насильства за ознакою статі та сексуальних домагань. Крім того, слід запровадити моніторинг виконання CEDAW, забезпечити роботу гендерних радників, ухвалити закон про імплементацію Стамбульської конвенції та посилити навчання поліції й прокуратури, зокрема в межах виконання РБ ООН 1325 «Жінки, мир, безпека». Європейський Союз як особливий правопорядок усвідомлює важливість принципу рівності та за допомогою своїх інструментів формує напрям розвитку, у межах якого кожна людина може відчувати себе повноцінною частиною спільноти.

Література:

1. Muir E. EU Equality Law: The First Fundamental Rights Policy of the EU. Oxford: Oxford University Press, 2018. 304 p. ISBN 978-0-19-881466-5.
2. Defrenne v SABENA (No. 2) [1976] EUECJ C-43/75 (equal pay). URL: https://www.lawcases.net/cases/defrenne-v-sabena-no2-1976-euecj-c-43-75equal-pay/ (дата звернення: 10.04.2026).
3. Human Rights of Women and Girls with Disabilities: A Brief Guide to the Intersectional Approach through the Implementation of CEDAW and CRPD in Ukraine. Kyiv: UN Women & National Assembly of People with Disabilities, 2019. 58 p.
4. EU Human Rights Guidelines – Guidelines on the Protection of Human Rights. European External Action Service (EEAS), 2021.
5. Toggenburg G. N. The 25th of all EU-r rights: older people and how the Charter contributes. URL: https://www.eurac.edu/en/blogs/eureka/the-25th-of-all-eu-r-

rights-older-people-and-how-the-charter-contributes (дата звернення: 12.04.2026).
6. Commission Press Corner: Press release IP/26/535. European Commission, 2026.
7. LGBTIQ equality at a crossroads: progress and challenges. European Union Agency for Fundamental Rights (FRA), 2024.
8. LGBTIQ+ Equality Strategy 2026–2030. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/combatting-discrimination/lesbian-gay-bi-trans-and-intersex-equality/lgbtiq-equality-strategy-2026-2030_en (дата звернення: 12.04.2026).
9. *Про затвердження Національної програми адаптації законодавства України до права Європейського Союзу (acquis ЄС)*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/438-2026-%D0%BF#Text (дата звернення: 14.04.2026).

Науковий керівник: Веселовський Б. А., доктор філософії (міжнародне право), доцент кафедри порівняльного і європейського права Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Марія Балабан[43]***,***

Альона Маринченко[44]

СВОБОДА ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ ТА БОРОТЬБИ З ДЕЗІНФОРМАЦІЄЮ В ЄС У КОНТЕКСТІ ПРОТИДІЇ АГРЕСІЇ

Інформація сьогодні – це важіль впливу, який надає змогу бути лідером, задавати темп та навіть керувати суспільством. Варто поглянути на історичний контекст, бо регулювання даної сфери відбувалось при суспільно-важливих

[43] студентка 3 курсу, 13 групи факультету прокуратури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
[44] студентка 3 курсу, 13 групи факультету прокуратури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

подіях. Після запровадження загального виборчого права – з'явилась інституціоналізація суспільного мовлення [1, с.7]. Друга світова війна, яка була поглинена нацистською пропагандою, для поширення ідеології, що призвело до включення до ЄКПЛ спеціального положення у статтю 10 (1) [2]. Також важливо згадати і післявоєнний період, коли відбувалось блокування західних радіостанцій державами-суперницями. І дане питання було настільки важливим, що воно було винесено на Конференцію ООН зі свободи інформації [3, с. 15]. З розвитком цифрових технологій таке явище, як дезінформація почало стрімко розвиватись, через легку застосовність. І цим користуються держави-агресори, що ми можемо бачити на практиці.

Європейський Союз, який є наднаціональним та має великий вплив на країн-учасниць, має протидіяти дезінформації, як інструменту гібридної війни. Але при цьому постає проблема: як при такому врегулюванні не обмежити та зберегти право на свободу вираження поглядів й загалом не створити ризики для демократії.

Мета нашої статті зумовлюється в аналізі тих меж , які вже сьогодні застосовує ЄС при боротьбі проти дезінформації та захистом свободи вираження поглядів.

Як ми вже зазначили, що основною проблемою у боротьбі з дезінформацією виступає збереження демократичних цінностей. У цьому питанні – це свобода вираження поглядів, це фундаментальне право кожної людини, відповідно воно знаходить закріплення в основоположних документах ЄС.

Спершу пропонуємо розглянути статтю 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [4]. Вона безпосередньо стосується свободи вираження поглядів, перша частина стосується пояснення права, що в ній закріплюється (надає можливість виражати свої думки, мати власну позицію, захищає від примусу ділитись нею й від формування наслідків, які могли б з'явитись на основі попередніх висловлювань [5]). При цьому друга частина – більш цікава для нашої теми, бо закріплює обмеження даного права, на основі якої держава може впроваджувати закони, що стосуються дезінформації, важливим її

елементом є трискладовий тест. Разом з тим, якщо розглянути статтю 11 Хартії основних прав Європейського Союзу, яка закріплює те саме право й окремо зазначає: «Свобода та плюралізм засобів масової інформації повинні поважатись», вона підкреслює важливість даного демократичного принципу, але не містить в собі положення стосовно обмежень [6].

Тепер варто повернутись до питання трискладового тесту, який випливає з частини 2 статті 10 ЄКПЛ та практики ЄСПЛ. Це саме той інструмент, що допомагає не перейти тонку межу порушення даного права. До нього входять такі критерії: легітимна мета, яка передбачена законом; підстави вважати, що буде спричинена суттєва шкода легітимній меті; необхідність у демократичному суспільстві [7, с. 16]. Це інструмент, який допомагає не переступити ті демократичні цінності та принципи, що закріплені в вищенаведених документах.

Еволюція стратегії. Еволюція регуляторних прийомів у сфері боротьби з дезінформацією та іноземним інформаційним втручанням у Європейському полі охоплює два етапи: 1) добровільне саморегулювання; 2) обов'язкове правове регулювання [8, 9].

При розгляді першого етапу, слід звернути увагу на Кодекс практики з питань дезінформації 2018 року, саме він став першим у світі добровільним саморегулівним інструментом. Кодекс зобов'язав великі компанії, такі як Meta, Google, Twitter вжити заходів проти маніпулятивних практик. У цілому Кодекс мав бути спрямованим на усування поширення фейкової інформації та боротьбу з монетизацією дезінформації, а також мав би обмежити алгоритми, за допомого яких і поширювалися фейки [10].

Проте, на практиці виявилось, що застосування добровільного підходу є не ефективним. Звітність, яку надавали платформи, була не послідовною та непорівнянною, бо були відсутні чіткі вимоги щодо звітності великих платформ. Добровільний підхід не передбачував за собою санкції, це і стало унеможливлювати виконання зобов'язань. У Кодексі не закріплювалось, як саме будуть проходити перевірки наданої інформації незалежними органами. Хоча редакція Кодексу 2022 року усунула деякі розбіжності - зокрема, була

запроваджена структура зобов'язань та більш детально були прописані вимого, щодо звітності, які компанії мали б надавати для перевірки незалежними органами - Кодекс все одно залишився у моделі soft law [11].

Другий етап почався з ухвалення Акту про цифрові послуги у 2022 році. Саме цей акт став початком у регуляторній моделі, яка заснована на санкціях та правових обмеженнях. Саме Акт про цифрові послуги запровадив диференціацію для онлайн-платформ з кількість активних користувачів понад 45 мільйонів. Акт зобов'язує надвеликі платформи зобов'язані проводити щорічний аналіз ризиків, зокрема в аналіз мали входити ризики пов'язані з дезінформацією, також акт зобов'язав вживати спеціалізованих заходів спрямованих на зменшення ризиків. Він встановлює санкції, за невиконання вимог передбачений штраф у розмірі 6% від глобального річного обороту компанії [12]. Також Акт закріпив право незалежної комісії на доступ до внутрішньої документації компанії, що полегшило внутрішні перевірки у порівнянні з Кодексом практики.

Європейський Союз не стоїть на місці і у 2024 році був прийнятий Акт про свободу медіа в Європі. Акт забороняє втручання держав-членів у редакційну незалежність медіа, запроваджує захист журналістів від стеження. Також закріпив принцип медіаплюралізму, як контрольну норму, надавши Раді контролю ЗМІ розширені повноваження у сфері засобів масової інформації.

У паралельній площині з розвитком законодавчої бази у сфері дезінформації, Служба зовнішніх дій ЄС розробила та надала законодавчої визначеності концепції (Foreign Information Manipulation and Interference - іноземні маніпуляції інформацією та втручання). У 2022 році було у перше опубліковано звіт Служби зовнішніх дій ЄС за допомогою цієї концепції [13]. У якій існують два поняття: дезінформація (свідомо неправдивий контент), як більше вужче поняття та маніпуляція інформаційним простором (фактично достовірна інформація подана у дезінформаційний спосіб), як більш ширше поняття. Поняття «маніпуляція інформаційним простором» охоплює спосіб використання фактично достовірної інформації, у спосіб який сприймається, як завідомо не автентичним та несе в собі дезінформаційний характер [13, 9].

Правила які закладені у концепції дозволяють встановити, хто саме стоїть за інформаційною атакою, і простежити весь ланцюг операцій. Саме правила дозволяють знайти відповідь на такі питання, як хто стоїть за атакою, які цілі переслідують, які платформи та канали були використані та який ефект був досягнутий у великій аудиторії і які можуть бути наслідки. Перевагою такого підходу є те, що служби можуть відфільтрувати одноразові атаки від систематичних, довготривалих маніпуляцій інформаційним полем, які спрямовані на підрив довіри суспільства до влади та дестабілізацію політичної системи загалом[14, 15]. У практичному вимірі, концепція несе в собі два механізми. Перший це правила реагування на гібридні загрози, а другий це кроки реагування компаній, якщо вони виявили такі операції та шляхи повідомлення про такі операції.

Отже, якщо розглядати еволюцію стратегій ЄС у сфері дезінформації, то ми можемо простежити перехід від soft law (добровільне реагування) до hard law (чіткий план дій та санкції).

Інструменти протидії. Для формування потужної та дієвої системи протидії дезінформації в ЄС потрібна взаємодія декількох факторів: правове закріплення механізмів регулювання, інституційні структури нагляду на реагування та шляхи зовнішньополітичного тиску.

У Акті про цифрові послуги, який ми розглядали раніше, передбачається спеціальний проток надзвичайної ситуації, які створений у разі: збройного конфлікту, терористичної операції та інших дій, головним результатом, яких є загроза громадській безпеці. Європейська комісія, навіть, у кризовий режим може отримати повноваження зобов’язати надвеликі компанії у короткий термін провести оцінку ризиків, запровадити обмеження поширення потенційно небезпечного контенту та надати звітність у швидкому порядку [12]. Вперше саме такий механізм було застосовано після повномасштабного вторгнення Росії на територію України у лютому 2022 року, тоді Комісія розпочала широкий моніторинг платформ, щодо поширення пропагандистського контенту.

Найголовніше, що у такого режиму є певні обмеження (не можуть перевищувати три місяці) [12].

У протидії іноземній дезінформації діє Служба зовнішньополітичної діяльності ЄС. З 2015 року у структур Служби діє спеціалізований підрозділ Оперативна робоча група зі стратегічних комунікацій. Створення цього підрозділу було відповіддю на поширення російської пропаганди у анексованому Криму. До основних функцій цього підрозділу належить моніторинг та документування концепцій «Іноземні маніпуляції інформацією та втручання». Також однією із функцій є підтримка проєкту EU vs Disinfo. Це відкрита платформа баз даних спростувань, де налічується понад 16 000 задокументованих випадків російської пропагандистської дезінформації [14].

Для виявлення мережі ранніх інформаційних загроз Служба співпрацює з національними представниками держав-членів, структурами НАТО та дослідницькими організаціями. Але дефіцит висококваліфікованих кадрів та фінансування обмежує ефективність групи [16].

Дії, які були впроваджені, хоч і зменшили споживання такого роду контенту та значно скоротили монетизацію пропаганди, але фіксуються активні перенесення такої інформації на канали, котрі не підпадають під юрисдикцію ЄС. Використання Telegram, Vkontakte, підключення VPN - сервісів для обходу обмежень. Такі дії користувачів свідчать про те, що хоч і санкції є необхідним інструментом у боротьбі проти дезінформації, але вони не настільки ефективні як би нам хотілось.

Отже, при боротьбі з дезінформацією ЄС використовує весь спектр наявних важелів впливу: правові, інституційні та дипломатичні. На жаль, ефективність цих механізмів визначається швидкою адаптацією населення до певних обмежень у інформаційному просторі.

Детальний аналіз прецеденту. Для закріплення теоретичної інформації, пропонуємо розглянути, що відбувається на практиці. Найбільш яскравим прикладом є заборона RT та Sputnik (російські канали, які раніше транслювались на території ЄС). Цей процес не відбувся в один момент, можна виокремити 5

кроків, що призвели до такого рішення. Перший крок – сек'юритизуючий тригер, тобто це одинична подія або ж низка подій, що призвели до питання стану безпеки, через негативний вплив й почали «ламати» звичний стан. Зростання напруження між рф та ЄС почалось, ще з часів кризи в Україні 2013-2014 років, і тоді вже запроваджувались механізми боротьби з дезінформацією.

Другий крок – офіційна заява про загрозу. Після такого починаються застосовуватись такі заходи, які в нормальному плині справ, видавались би неприйнятними. І вже в 2014–2015 активним лобіюванням дій ЄС почали займатись країни Балтії та Польща. Завдяки ним у 2015 році було створено спеціальну робочу групу зі стратегічних комунікацій – East Strat Com Task Forse (ESTF)[17]. Один з таких виступів у 2015, європейський комісар з питань бюджету та адміністрування – Йоганнес Ган, зазначив: «Демократичні системи неминуче слабшають там де інформація навмисно пропускається, спотворюється або фальсифікується. Ви набагато краще усвідомлюєте силу свободи слова та ті серйозні загрози, які перед нею постають. Тому наше завдання полягає в тому, щоб використовувати цю силу та ефективно боротись з існуючими загрозами» [18].

Але цікавим є той момент, що заборона RT та Sputnik була виконана не в звичному порядку. Усе відбувалось у форматі «сповідальних зустрічей (неформальні обговорення). Такі формальні етапи як пропозиція Комісії, обговорення в робочих групах, голосування в Раді за стандартною процедурою – пропустили. На нашу думку, цей інцидент є цікавим, бо з одного боку це було позитивне застосування даного інструменту, що призвело до швидкого рішення через його структуру «згори донизу», але при цьому це був секретний процес і постає питання про прозорість та демократичність. Саме на цьому прикладі можна побачити застосування трискладового тесту, про який ми розповідали на початку й віднайти ту пропорційність. З викладеного можна зазначити, що третім кроком була пропозиція стосовно блокування, а четвертим – обговорення, хоч і не офіційне[19].

Фінальним етапом було прийняття рішення, яке було закріплено у Регламенті 2022/350, що схвалювалось письмовою процедурою, яка почала своє

застосування під час пандемії для виняткових та надзвичайних випадків [20]. Споглядаючи на ситуацію з країною-агресоркою й на ту загрозу, яку вона несла в момент прийняття й далі продовжує – така швидка і сильна позиція є виправданою і створює прецедент для подальшого обмеження у сфері дезінформації.

Висновки. Проведений аналіз висвітлив трансформацію механізмів протидії дезінформації в ЄС від soft law до hard law. Наявний розрив між ефективністю введених санкцій та захисту свободи вираження поглядів закріпленому у ст. 10 ЄКПЛ та ст. 11 Хартії основних прав ЄС. Трискладовий тест, який випливає із практики ЄСПЛ, це єдиний інструмент утримання цього балансу Показовою є заборона пропагандистських російських каналів, яка виявила певний дисбаланс між прозорістю цих рішень, наскільки б вони не були обґрунтованими. Концепція розроблена Європейською службою зовнішніх справ дозволяє розрізняти одиничні спроби дезінформації з-поміж систематичних та довготривалих атаках. Проте через брак фінансування її потенціал має певні обмеження.

Таким чином, регуляторна модель ЄС, яка наявна у наш час, є необхідною у боронь з дезінформацією. Подальші кроки повинні включати не тільки покращення законодавчої бази, а й включати медіа-просвіту населення та посилення міжнародної співпраці країн-членів.

Список використаної літератури

1. Hendy D. Public Service Broadcasting. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2013. 112 p.
2. McGonagle T. The Council of Europe against online hate speech: Conundrums and challenges. Expert paper for the Conference of Ministers responsible for Media and Information Society. Strasbourg : Council of Europe, 2013. 24 p. URL: https://rm.coe.int/168059bfce
3. McGonagle T. The development of freedom of expression and information within the UN: leaps and bounds or steps and starts? *The United Nations and Freedom of*

Expression and Information: Critical Perspectives / ed. by T. McGonagle, Y. Donders. Cambridge : Cambridge University Press, 2015. P. 1–52.

4. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (European Convention on Human Rights, as amended) (ECHR). Strasbourg, 4.XI.1950. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_eng (дата звернення: 16.04.2026).
5. Lutkovska V. V. Konventsii pro zakhyst prav i osnovnykh svobod liudyny [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. *Suddia* : [website]. URL: http://www.judges.org.ua/article/seminar14-7.htm
6. The Charter of Fundamental Rights of the European Union: reading guide. Strasbourg : Council of Europe, 2012. 35 p. URL: https://rm.coe.int/16802f5eb7
7. Міжнародні стандарти забезпечення свободи вираження поглядів. Збірник публікацій Артиклю 19 / за ред. Т. Шевченка, Т. Олексіюк. Київ : Фенікс, 2008. 224 с.
8. Disinformation and propaganda — impact on the functioning of the rule of law in the EU and its Member States : study / J. Bayer, N. Bitiukova, J. Bård et al. Brussels : European Parliament, 2019. 156 p. URL: https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/IPOL_STU(2019)608864
9. Wardle, C., & Derakhshan, H. (2017). Information Disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making. Council of Europe Report DGI(2017)09. URL: https://rm.coe.int/information-disorder-toward-an-interdisciplinary-framework-for-researc/168076277c
10. Helberger, N., Pierson, J., & Poell, T. (2018). Governing online platforms: From contested to cooperative responsibility. The Information Society, 34(1), 1–14. URL: https://doi.org/10.1080/01972243.2017.1391913
11. European Commission. (2022). Strengthened Code of Practice on Disinformation 2022. European Commission. URL: https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/code-practice-disinformation
12. European Parliament; Council of the European Union. (2022). Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on

a Single Market For Digital Services (Digital Services Act). Official Journal of the European Union, L 277, 1–102. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32022R2065

13. European External Action Service (EEAS). (2022). 1st EEAS Report on Foreign Information Manipulation and Interference Threats. EEAS. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/1st-eeas-report-foreign-information-manipulation-and-interference-threats_en
14. European External Action Service (EEAS). (2023). 2nd EEAS Report on Foreign Information Manipulation and Interference Threats. EEAS. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/2nd-eeas-report-foreign-information-manipulation-and-interference-threats_en
15. Pamment, J., Nothhaft, H., Agardh-Twetman, H., & Fjällhed, A. (2018). Countering Information Influence Activities: The State of the Field. Swedish Civil Contingencies Agency (MSB). URL: https://www.msb.se/en/publications/countering-information-influence-activities-the-state-of-the-field
16. Polyakova, A., & Fried, D. (2019). Democratic Defense Against Disinformation 2.0. Atlantic Council. URL: https://www.atlanticcouncil.org/reports/democratic-defense-against-disinformation-2-0/
17. Véritér S. L. Small state influence on EU security governance: Uncovering Latvian anti-disinformation lobbying. *Journal of Common Market Studies*. 2024. URL: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/jcms.13601
18. Hahn J. Speech at the first Eastern Partnership Media Conference (Riga, 20 May 2015). *European Commission: Presscorner*. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_15_5017
19. Véritér S. L. The collective securitization of ‘disinformation’ and the EU’s ban on Russia Today and Sputnik. *International Affairs*. 2025. Vol. 101, Iss. 5. P. 1853–1876. URL: https://academic.oup.com/ia/article/101/5/1853/8227699
20. Регламент Ради (ЄС) 2022/350 від 1 березня 2022 року, що вносить зміни до Регламенту (ЄС) № 833/2014 щодо обмежувальних заходів у зв’язку з діями

Росії, які дестабілізують ситуацію в Україні. *Офіційний вісник Європейського Союзу*. 2022. L 65. С. 1–4. П. 10. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/UKR/TXT/?uri=CELEX:32022R0350

Науковий керівник: Комарова Т.В., д.ю.н., професорка, завідувачка кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Евеліна-Анастасія Березюк[45]

АКТ ПРО ЦИФРОВІ ПОСЛУГИ ТА ВНУТРІШНІЙ ЦИФРОВИЙ РИНОК ЄС: ЗАХИСТ ПРАВ КОРИСТУВАЧІВ І РЕГУЛЮВАННЯ ВЕЛИКИХ ОНЛАЙН-ПЛАТФОРМ

Акт про цифрові послуги (Digital Services Act, далі – DSA) [1] є одним із ключових елементів сучасного правового регулювання внутрішнього ринку Європейського Союзу. Його слід розглядати насамперед не як ситуативну реакцію на окремі політичні чи безпекові кризи, а як довгостроковий гармонізаційний інструмент, ухвалений для забезпечення належного функціонування єдиного ринку цифрових послуг. Правовою основою цього регламенту виступає стаття 114 ДФЄС [2], яка дозволяє ЄС ухвалювати заходи для зближення національного законодавства з метою встановлення і функціонування внутрішнього ринку, усунення перешкод внутрішньому ринку та запобігання їх виникненню. У цьому сенсі DSA продовжує, але суттєво модернізує логіку Директиви 2000/31/ЕС про електронну комерцію [3], замінюючи фрагментарний і значною мірою застарілий підхід уніфікованою системою правил для цифрових посередників.

Політичний контекст прийняття DSA дійсно формувався в умовах пандемії COVID-19, посилення платформної економіки, зростання дезінформаційних кампаній та ризиків для демократичних процесів, а після 24 лютого 2022 року – ще й війною Росії проти України. Однак ці обставини лише підкреслили необхідність

[45]студентка 1 курсу магістратури факультету міжнародного та європейського права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

реформи; вони не змінюють того, що в юридичному сенсі DSA є насамперед актом внутрішнього ринку, спрямованим на зменшення нормативної фрагментації між державами-членами та створення єдиного набору прав і обов'язків для цифрових сервісів у межах ЄС [4].

DSA набув чинності 16 листопада 2022 року, а його загальна дата застосування – 17 лютого 2024 року. Водночас для сервісів, які були визначені як дуже великі онлайн-платформи (VLOPs) або дуже великі онлайн-пошукові системи (VLOSEs), спеціальні обов'язки почали застосовуватися раніше – через чотири місяці після їх офіційного визначення Комісією. Така модель відображає ризикоорієнтований характер регулювання: чим більший суспільний вплив має сервіс, тим вищий рівень правових вимог до нього.

Важливо, що DSA не створює окремих автономних режимів для «соціальних мереж», «маркетплейсів» чи «платформ дистрибуції контенту» як таких. Його структура побудована інакше: регламент послідовно розрізняє посередницькі послуги, просте передавання, кешування (тимчасове зберігання), послуги хостингу (зберігання інформації), онлайн-платформи, онлайн-пошукові системи, а також VLOPs і VLOSEs. Соціальні мережі, маркетплейси, app stores або travel platforms є лише прикладами сервісів, які можуть підпадати під одну з цих категорій. Саме тому DSA забезпечує не галузеве, а горизонтальне регулювання цифрового середовища.

Основна мета DSA полягає у створенні безпечнішого цифрового простору, який одночасно поважає основоположні права користувачів. У цьому контексті особливого значення набуває стаття 11 Хартії основоположних прав ЄС [5], що гарантує свободу вираження поглядів та інформації. DSA не встановлює прямого матеріального стандарту допустимості висловлювань, але формує процесуальні гарантії, покликані зменшити ризик свавільної приватної модерації. До таких гарантій належать механізми повідомлення про незаконний контент (notice and action), обов'язок надавати мотивовані пояснення щодо рішень про модерацію (statements of reasons), право користувача на внутрішню скаргу, можливість позасудового врегулювання спорів, а також підвищена прозорість умов користування і практик модерації.

Окремий і найбільш інтенсивний рівень регулювання стосується VLOPs і VLOSEs, тобто сервісів, які мають щонайменше 45 мільйонів середньомісячних активних користувачів у ЄС, що приблизно відповідає 10% населення Союзу. Для таких суб'єктів DSA встановлює додаткові обов'язки: проведення оцінки системних ризиків, запровадження ефективних заходів їх мінімізації, проходження незалежного аудиту, надання доступу до даних для дослідників, забезпечення принаймні однієї опції рекомендаційної системи, не заснованої на профілюванні, а також ведення відкритого рекламного репозиторію. Системні ризики охоплюють, зокрема, поширення незаконного контенту, загрози свободі вираження поглядів, порушення прав дитини, маніпуляції виборчими процесами, гендерно зумовлене насильство, дезінформацію та інші негативні наслідки для суспільства [6].

У сфері реклами DSA також пропонує більш чіткі межі допустимого. Регламент забороняє рекламу на основі профілювання, якщо платформа обґрунтовано вважає, що отримувач послуги є неповнолітнім, а також забороняє таргетування, що ґрунтується на профілюванні з використанням спеціальних категорій персональних даних у значенні статті 9(1) GDPR [7]. Крім того, користувачі повинні бачити, що перед ними реклама, хто її замовник і чому саме їм її показують. У такий спосіб DSA поєднує споживчі, інформаційні і правозахисні параметри.

DSA також не існує ізольовано від інших елементів цифрового acquis ЄС. Він доповнює, а не замінює DMA [8], який спрямований на забезпечення відкритості ринку та справедливості на цифрових ринках щодо gatekeepers, GDPR, який регулює обробку персональних даних, та AI Act [9], який встановлює гармонізовані правила для систем ШІ з точки зору внутрішнього ринку, безпеки та основоположних прав. У такий спосіб DSA займає власне місце у ширшій архітектурі цифрового регулювання ЄС, зосереджуючись передусім на відповідальності посередників, прозорості платформ та процесуальних гарантіях для користувачів.

Особливу увагу слід звернути на механізм нагляду та забезпечення виконання. Для постачальників посередницьких послуг загального характеру ключову роль у нагляді та правозастосуванні відіграють національні координатори цифрових

послуг, тоді як щодо VLOPs та VLOSEs Європейська Комісія, яка здійснює централізований нагляд, зокрема у частині посилених обов'язків належної перевірки, пов'язаних із системними ризиками, тоді як виконання інших регуляторних вимог забезпечується у взаємодії з національними компетентними органами. Саме це дозволяє забезпечити більш послідовне застосування правил у всьому Союзі. Рання практика застосування DSA уже показує, що регламент не є декларативним. Комісія відкривала провадження проти X, TikTok, AliExpress, Meta, Temu, Shein, Snapchat, а також щодо великих порнографічних платформ. Станом на кінець 2025 року Комісія вже оголосила перші рішення про порушення DSA щодо великих платформ, зокрема X, із накладенням значних штрафів за порушення вимог прозорості (рекламний репозиторій тощо). Окремо слід відзначити, що 26 січня 2026 року Комісія окремим рішенням віднесла функцію Channels у WhatsApp до категорії VLOP, залишивши приватний месенджинг поза цим режимом, що ілюструє функціональний характер регулювання [10].

Сучасне розуміння DSA також спирається на судову практику Суду ЄС. Ще до ухвалення Регламенту Суд сформував базові орієнтири щодо відповідальності онлайн-посередників і меж їхніх обов'язків у справах C-324/09 *L'Oréal v eBay* [11], C-70/10 *Scarlet Extended* [12], C-360/10 *SABAM v Netlog* [13] *та* C-682/18 і C-683/18 *YouTube/Cyando* [14], де було підкреслено, зокрема, неприпустимість загального моніторингу та необхідність балансу між enforcement і fundamental rights. Уже в межах власне DSA важливе значення мають справи C-639/23 P(R) *Commission v Amazon Services Europe* [15], T-348/23 *Zalando* v *Commission* [16] та T-367/23 *Amazon EU v Commission* [17]. Так, у справі C-639/23 P(R) *Amazon Services Europe* Суд відмовив у тимчасовому зупиненні обов'язку Amazon забезпечити публічний рекламний репозиторій, тоді як у справах T-348/23 і T-367/23 *Zalando* Загальний суд підтвердив законність визначення відповідних великих сервісів як VLOPs. Ця практика демонструє, що DSA уже перейшов від нормативного проєктування до реального судового та адміністративного механізму забезпечення, у межах якого Суд і Комісія поступово конкретизують зміст нових обов'язків платформ.

Для України DSA поки не є безпосередньо застосовним у тому самому сенсі, що й для держав-членів ЄС. Проте в умовах статусу кандидата та поступового наближення до acquis Союзу цей регламент має очевидне значення як модель для майбутнього реформування національного законодавства. Його цінність полягає не лише в регулюванні платформ, а й у створенні цілісної архітектури прав користувачів, механізмів прозорості, процедур скарги та співвідношення між безпекою, свободою вираження поглядів і ринковою інтеграцією. Саме тому DSA слід розглядати не як ситуативний антикризовий інструмент, а як нову нормативну основу єдиного ринку цифрових послуг у ЄС та важливий орієнтир для подальшої цифрової євроінтеграції України.

Література

1. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market For Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act). OJ L 277, 27.10.2022, pp. 1–102

2. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. OJ C 326, 26.10.2012, pp. 47–390.

3. Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council of 8 June 2000 on certain legal aspects of information society services, in particular electronic commerce, in the Internal Market («Directive on electronic commerce»). OJ L 178, 17.7.2000, pp. 1–16.

4. Bendiek A. The Impact of the Digital Service Act (DSA) and Digital Markets Act (DMA) on European Integration Policy // *Stiftung Wissenschaft und Politik (SWP).* 2021. P. 22.

5. Charter of Fundamental Rights of the European Union. OJ C 326, 26.10.2012, pp. 391–407.

6. The impact of the Digital Services Act on digital platforms // European Commission. – URL: https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/dsa-impact-platforms (дата звернення: 23.04.2026).

7. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). OJ L 119, 4.5.2016, pp. 1–88.

8. Regulation (EU) 2022/1925 of the European Parliament and of the Council of 14 September 2022 on contestable and fair markets in the digital sector and amending Directives (EU) 2019/1937 and (EU) 2020/1828 (Digital Markets Act). OJ L 265, 12.10.2022, pp. 1–66.

9. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act). OJ L, 2024/1689, 12.7.2024.

10. European Commission, 'DSA enforcement actions: TikTok, Meta, AliExpress and others' (Press material, 2024–2025). URL: https://agenceurope.eu/en/bulletin/article/13286/8/after-x-meta-and-tiktok-european-commission-questions-aliexpress-on-measures-taken-to-comply-with-dsa (дата звернення: 18.04.2026).

11. Case C-324/09 *L'Oréal SA and Others v eBay International AG and Others.* [2011] ECLI:EU:C:2011:474

12. Case C-70/10. *Scarlet Extended SA v Société belge des auteurs, compositeurs et éditeurs SCRL (SABAM).* [2011] ECLI:EU:C:2011:771.

13. Case C-360/10 *SABAM v Netlog* [2012] ECLI:EU:C:2012:85

14. Joined Cases C-682/18 and C-683/18 *Frank Peterson v Google LLC and Others and Elsevier Inc. v Cyando AG.* [2021] ECLI:EU:C:2021:503

15. Case C-639/23 P(R) *Commission v Amazon Services Europe Sàrl* [2024] ECLI:EU:C:2024:277.

16. Case T-348/23 *Zalando SE v European Commission.* [2025] ECLI:EU:T:2025:821

17. Case T-367/23 *Amazon EU Sàrl, venant aux droits de Amazon Services Europe Sàrl v European Commission* [2025] ECLI:EU:T:2025:1038

Науковий керівник: Жуков І. М., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Андрій Білецький[46]

ПРАКТИКА СУДУ СПРАВЕДЛИВОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЩОДО САНКЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ЄС

Суд справедливості Європейського Союзу (далі - Суд ЄС, Суд) на сьогоднішній день відіграє ключову роль в розвитку ЄС як наднаціонального інтеграційного об‘єднання *sui generis.* Перебуваючи в стані динамічних змін, Європейський Союз зазнає постійних трансформацій, які, беззаперечно, мають певний вплив й на систему права ЄС. Особливо це стосується процесу реформ установчих договорів та інституційної структури самого ЄС. Окрім того, більшої актуальності, питання, порушене в заявленій тематиці дослідження, набуває з огляду на цілком ймовірну можливість поступового розширення кількості членів Європейського Союзу в найближчі десятиліття [1, с. 3].

Повномасштабне російське вторгнення, що було розпочато всупереч абсолютно всім нормам міжнародного публічного права 24 лютого 2022 року, спричинило собою повну перебудову системи світового правопорядку. Майже всі держави цивілізованого світу, функціонування яких побудоване на засадах демократичного та правового ладу, об‘єднали свої зусилля задля допомоги Україні, спільного координування протидії Росії та її південно-східним геополітичним союзникам, а також встановлення довготривалого та надійного миру в східноєвропейському регіоні. Цілком логічно, що такі зміни торкнулися і

[46] Студент 3 курсу спеціальності 293 «Міжнародне право» денної форми навчання бакалаврату факультету міжнародного та європейського права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Євросоюзу. Так, зокрема, 4 листопада 2025 року Європейська Комісія ухвалила щорічний Пакет розширення Європейського Союзу, в якому, крім іншого, було акцентовано увагу на першочерговості питання розширення кількісного складу ЄС на порядку денному об'єднаної Європи. Свій шлях до повноцінного членства в Євросоюзу впевнено продовжують такі держави, як Україна, Чорногорія, Албанія, Республіка Молдова, Сербія, Північна Македонія, Боснія і Герцеговина, Косово та Грузія. Хоча, темп імплементації стандартів *acquis communautaire* Європейського Союзу та проведення основоположних реформ (у таких сферах, як верховенство права, права та свободи людини і громадянина, європейські стандарти судочинства) у вищенаведених країнах не є однаковим, все ж таки, Єврокомісія підкреслила, що вступ нових держав до складу ЄС поступово стає все більш досяжним [2].

З моменту свого заснування в 1992 році, шляхом підписання Маастрихтського договору (який набув чинності 01.11.1993 р.), правова та інституційна система Європейського Союзу побудована на засадах окремого, *наднаціонального (інтеграційного)* устрою, який займає окреме місце між системами національного права держав та міжнародного права в цілому. Досліджуючи загальнотеоретичні аспекти підходів до визначення юридичної природи Європейського Союзу крізь призму класичних державно-правових утворень, професор І. В. Яковюк дійшов висновку, що ЄС являє собою унікальне об'єднання держав у формі, яка поєднує в собі лише певні окремі риси стандартної міжнародної міжурядової організації на перетині з конфедеративною моделлю міждержавного співробітництва та федеративною державою. Однак, оскільки сукупність ознак жодної з цих форм не співпадають повністю з характеристиками ЄС, науковець формує уявлення про Європейський Союз як про інтеграційну квазідержавну категорію, яка функціонує на засадах *наднаціональності* та не має аналогів в сучасному світі та історії держави і права. Причому, хоч Євросоюз й наділений теж ознаками федеративного утворення, сам по собі федерацією, та, в цілому, державою, в стандартному розумінні цього терміну, не є. Прикладом до цієї тези може слугувати положення Лісабонського договору 2007 року (вступив

в дію в 2009 р.), згідно з яким вперше в історії Європейських співтовариств було нормативно закріплено право держав-членів ЄС на вільний вихід зі складу Європейського Союзу. Сама по собі, така правова норма суперечить усталеним характеристикам федеративної держави і протиставляє Євросоюз позиціям євроскептиків - противників так званої «федералізації» Союзу [3, с. 227-250].

З таких позицій, обсяг повноважень та положення Суду ЄС стає дедалі більш ключовим та вирішальним у майбутньому Європейського Союзу. Як зазначає у своїх дослідженнях професорка Т. В. Комарова, Суд ЄС є єдиним судовим органом ЄС, на який покладено функції належного тлумачення та застосування права Європейського Союзу, в тому числі, й установчих договорів ЄС (Договір про ЄС - ДЄС, Договір про функціонування ЄС - ДФЄС, Лісабонський договір). А, отже, своєю діяльністю, Суд ЄС чинить прямий вплив на систему наднаціонального права в Євросоюзі, забезпечуючи його єдність та розвиток. Окрім цього, оскільки серед повноважень Суду є вирішення спорів між державами-членами Європейського Союзу та так званих міжінституційних спорів всередині Союзу, Суд ЄС забезпечує балансування наднаціонального права з відповідними інтересами держав-членів Євросоюзу. Таким чином, Суд ЄС поєднує в собі ознаки верховного (федерального), конституційного, міжнародного та адміністративного суду. Відповідно, за весь період його діяльності, від Суду справедливості Європейських Співтовариств, до Суду ЄС сучасності, була сформована практика діяльності Суду. В основному, вона умовно розподіляється внутрішньо за видами юрисдикції, яку здійснює Суд ЄС (основними видами юрисдикції також визнаються міжнародна, конституційна, верховна (федеральна) та адміністративна) [4, с. 9-11].

Перш ніж перейти до безпосереднього розгляду питання практики Суду ЄС в контексті санкційної політики ЄС, необхідно дослідити, та, в кінцевому, дефініювати саме поняття «санкційної політики ЄС».

Шляхом підписання Основних принципів застосування обмежувальних заходів (санкцій) (*Basic Principles on the Use of Restrictive Measures (Sanctions), 2004*), державами-членами ЄС було підкреслено як свою спільну мету

застосування санкцій з метою захисту та забезпечення демократії, прав та свобод людини і громадянина, верховенства права, ідей та принципів правової держави, а також переслідуючи як ціль протидію тероризму в світі та виготовленню/поширенню/збуту зброї масового ураження. Починаючи з лютого 2022 року, а саме з ескалації повномасштабної фази російсько-українського протистояння та глобального загострення військових дій, що мали своїм прямим наслідком послаблення демократичних процесів, справа захисту прав людини та основоположних свобод стала одним з найголовніших аргументів за застосування Європейським Союзом власної санкційної політики.

Механізмом прийняття санкцій в ЄС, згідно зі ст.ст. 29 і 215 ДФЄС є рішення Ради Європейського Союзу (далі - Рада ЄС), які, в подальшому, можуть бути оскаржені до Суду ЄС. Наразі в ЄС існує чимало санкційних режимів, які можна розподілити за різними критеріями. Так, за географічним критерієм, ЄС запроваджує такі режими проти Росії, Ірану, Білорусі, КНДР та інших держав світу [5].

Якщо порівнювати санкційну політику Європейського Союзу проти РФ у 2014 році та після 2022 року, можна побачити суттєві відмінності. У першому випадку, метою європейських санкцій було збільшити фінансові збитки та втрати для Росії, як наслідок її протиправних дії в ОРДЛО та Криму, що були спрямовані на підрив конституційного ладу України, заохочення розвитку сепаратизму і тероризму, силове захоплення влади та намагання «федералізувати» Україну. Натомість, починаючи з лютого 2022 року, санкційна політика ЄС стосовно Росії була вже більш структурованою та конкретизованою. Цілями санкцій ЄС стали: 1) скорочення величезних джерел доходів, з метою зменшення здатності Росії продовжувати фінансування власної обороноздатності, військово-промислового комплексу та ведення військових дій; 2) покладення політичних та економічних витрат, пов‘язаних з наслідками російського вторгнення в Україну на російську політичну правлячу еліту, яка прямо відповідальна за вчинення акту агресії; 3) посилення протидії обходу санкцій Росією шляхом розширення та зміцнення

формату дво- та багатостороннього співробітництва з державами, які не є членами Європейського Союзу, а також надання їм різного роду технічної підтримки.

Відповідно, формулюючи сутність санкційної політики Європейського Союзу як явища, спираючись на ознаки та механізми реалізації, описані вище, її слід охарактеризувати як комплекс дій та інструмент спільної зовнішньої та безпекової політики Європейського Союзу, що має на своїй меті захист прав людини та основоположних свобод, демократії, верховенства права і може досягатись шляхом застосування економічних та політичних санкцій, індивідуальних обмежень, заходів реагування дипломатичного характеру і т.д.

Тепер, логічно перейдемо до розгляду основних засад практики Суду ЄС в контексті санкційної політики та основних прецедентів в цій сфері. В 2026 році, в основному, справи Суду ЄС стосуються відхилення позовів представників російського олігархату стосовно накладення на них санкційних обмежень. Суд ЄС також всіляко підтримує продовження дії санкцій Євросоюзу проти Росії на строк до 15 вересня 2026 року.

Першими справами, які розглядав Суд по санкційні політиці, були ті, що стосувались оскарження замороження активів українських топ-посадовців, які були введені Україною після подій Революції Гідності в 2014 році. До таких, наприклад, належать справи оточення колишнього Президента України Януковича, які були відкриті за позовами Олександра та Віктора Януковичів, Андрія Клюєва, Віктора Пшонки та інших, що були подані в 2014 році. Однак, 10 вересня 2025 року Суд ЄС остаточно поставив крапку в справі Януковича, відхиливши його апеляцію про зняття санкцій. Так, Суд визнав, що Янукович не дистанціювався від російської влади після 2014 року, а також суддями було враховано факт залученості Януковича до спроб Кремля усунути чинного президента України Володимира Зеленського на початку березня 2022 року, під час наступу російських військ на Київ. Таким чином, Суд ЄС дійшов висновку про правомірність рішення Ради ЄС стосовно застосування санкцій пот відношенню до В. Януковича [6].

Показовою в цьому контексті є справа Каді, по якій Суд ЄС виніс рішення в 2005 році. Це одна з найвідоміших справ Суду ЄС, суть якої зводиться до замороження активів Ясіна Каді за рішенням Ради Безпеки ООН через підозру у зв'язках з тероризмом. Так, в цій справі Суд постановив, що міжнародні угоди (включаючи резолюції ООН) не можуть порушувати визначальні принципи Європейського Союзу, а також основоположні права людини. Судом було встановлено обов’язок для національних держав стосовно повідомлення підсанкційній особі конкретних та індивідуально визначених причини внесення до санкційного списку. Також, рішення містило вказівку про те, що рішення Ради ЄС, які запроваджують санкції, мають підлягати повному перегляду на предмет відповідності праву Європейського Союзу, що здійснюється в судовому порядку. В цілому, цією справою Суд ЄС підтвердив автономію наднаціонального правопорядку ЄС від загальної системи міжнародного права, а також ним було встановлено обов'язок органів, агенцій та інституцій ЄС дотримуватися стандартів прав людини навіть при виконанні рішень ООН [7].

З останньої практики Суду ЄС по санкційні політиці найбільш відомою є рішення березня 2026 року, в якому Суд ЄС відхилив позов п‘яти російських олігархів - Дмитра Пумпянського, Тиграна Худавердяна, Віктора Рашнікова, Дмитра Мазепіна та Германа Хана. Справа стосувалась введення Радою Європейського Союзу в 2022 році обмежувальних заходів проти вищеперелічених російських провідних бізнесменів, які є прямо дотичними до секторів економіки Росії, які забезпечують значну частину доходів російського уряду. Відповідно, олігархи відреагували та подали заяви до Загального суду ЄС, з метою домогтись скасування санкцій. Однак, в 2023 році позови всіх п‘ятьох були відхилені Загальним судом. Тож, вони буди змушені подати позов до Суду ЄС, з проханням переглянути рішення суду попередньої інстанції. Мотивуючи своє рішення, Суд ЄС керувався таким. По-перше, Суд підтвердив рішення Загального суду стосовно правомірності застосування по відношенню до них санкційних заходів. Оскільки економічна діяльність цих осіб має велике значення для економіки Росії, вони можуть мати опосередкований вплив га фінансування війни проти України. По-

друге, тому було доведено, що безпосередня незалученість заявників до військових дій не є достатньою підставою для скасування санкцій. А тому, обмежувальні заходи стосовно пояти заявників були визнані Судом такими, що повністю відповідають засадам санкційної політики ЄС та протидії агресії Росії проти України. Ухваливши рішення по цій справі, Суд ЄС таким чином відніс до основ права Європейського Союзу можливість захищати цінності та безпеку Євросоюзу [8].

Отже, Суд ЄС відіграє вагому роль у забезпеченні сталості європейського інтеграційного об'єднання, підтримуючи стале наднаціональне право та єдність правової системи ЄС. В умовах глобальних геополітичних викликів сучасної Європи, питання захисту прав людини та інших демократичних цінностей, є першочерговим для всіх органів, агенцій та інституцій ЄС. Суд ЄС робить чільний акцент на підтримці санкційної політики ЄС, чим забезпечує її стабільний розвиток та ефективне застосування на практиці. Шляхом ухвалення рішень по санкційним справам, Суд ЄС забезпечує належне застосування права Європейського Союзу, а також захист основоположних цінностей ЄС, чим досягається безпека європейського інтеграційного об'єднання та захист прав людини. Виходячи з вищеописаного, Суд ЄС виконує функцію не лише «охоронця інтеграції», але й правового гаранта, який дозволяє перетворювати санкції проти конкретних осіб з інструменту, подекуди, політичного тиску та впливу на легальний юридичний механізм реагування на порушення підсанкційними особами законодавства своїх держав та основоположних прав людини. В цілому, починаючи з 2014 року й нині, практика Суду ЄС у санкційних справах як стосовно України, так і інших держав свідчить про рішучу позицію Суду по відношенню до захисту демократичних цінностей та обстоювання ідей міжнародної безпеки.

Література:

1. Комарова Т. В. Юрисдикція Суду Європейських співтовариств : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/5537/1/Komarova 2009pdf

2. Communication from the Comission to the European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. 04.11.2025. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/eb69a890-40d6-4696-801e-612d51709fdd_en?filename=2025 Communication on EU Enlargement Policy.pdf

3. Яковюк І. В. Правові основи інтеграції до ЄС: загальнотеоретичний аналіз.
URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11813/1/Yakoviyk 2013.pdf

4. Комарова Т. В. Суд Європейського Союзу: розвиток судової системи та практики тлумачення права ЄС. URL: https://scc.knu.ua/upload/iblock/e60/monograph_Komarova T.V..pdf

5. Portela, C. (2022). ”Sanctions, conflict and democratic backsliding”. European Institute for Security Studies, 6. URL: https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/Brief_6_Sanctions. pdf

6. Judgment of the General Court of 10 September 2025 – Yanukovych v Council (Case T-642/22). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62022TA0642

7. Judgment of the Court of First Instance (Second Chamber, extended composition) of 21 September 2005. Yassin Abdullah Kadi v Council of the European Union and Commission of the European Communities. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62001TJ0315

8. Judgment of the Court in Joined Cases C-696/23 P | Pumpyanskiy v Council, C-704/23 P | Khudaverdyan v Council, C-711/23 P | Rashnikov v Council, C-35/24 P | Mazepin v Council and C-111/24 P | Khan v Council. Press release No 48/26. URL: https://curia.europa.eu/site/upload/docs/application/pdf/2026-03/cp260048en.pdf

Науковий керівник: Комарова Тетяна В‘ячеславівна, докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Софія Білодід[47]

ПРОБЛЕМА ДЕФІЦИТУ ДЕМОКРАТІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

Хоча будь-яка демократична система потенційно може страждати від дефіциту демократії, ця концепція найчастіше використовується в контексті наднаціональних інституцій, зокрема Європейського Союзу (далі - ЄС). Багато ключових інституцій ЄС - Європейська Комісія, Рада та Європейський суд - не обираються безпосередньо. ЄС історично виправдовував це, припускаючи, що демократична легітимність походить від держав-членів. Доки всі національні уряди обиралися демократично та були підзвітні всередині країни, наднаціональна структура ЄС залишалася легітимною. Однак упродовж останнього десятиліття деякі держави-члени, зокрема Угорщина, і донедавна Польща, відійшли від ліберальної демократії, водночас користуючись повним правом голосу та перевагами всередині Союзу. Зазначене неабияк актуалізує потребу пошуку шляхів подолання «дефіциту демократії» в ЄС.

Як зазначає Т. Хейл, «якщо «дефіцит демократії» є крилатим висловом для проблеми глобального управління, то «прозорість» - це її модне рішення» [1, с. 73]. Прозорість «часто асоціюється з більш підзвітним, легітимним, ефективним та демократичним управлінням» [2, с. 1]. У цьому контексті варто зазначити, що прозорість тісно пов’язана з демократичною участю зацікавлених сторін [3]. Це не лише питання нагляду, а й інструмент для посилення легітимності, інклюзивності та участі [4].

Разом з тим, на думку А. А. Петренка, подолання «дефіциту демократії» в ЄС вимагає впровадження та застосування комплексного підходу до його удосконалення, який повинен передбачати не лише посилення взаємодії та взаємозв’язків між владними інституціями ЄС, громадянським суспільством та національними парламентами держав-членів ЄС, розробку більш ефективних процедур для залучення громадськості у процеси прийняття публічно-владних

[47] Студентка НЮУ імені Ярослава Мудрого

рішень на рівні Союзу, подолання кризових явищ у розвитку практично всіх важливих сфер і галузей життя, але й забезпечення належного освітньо-виховного та культурного впливу на правосвідомість громадян ЄС, що надасть можливість, з одного боку, добросовісно використовувати ними відповідні механізми демократичного контролю, а з іншого – значно посилити здатність громадян та відповідних інститутів громадянського суспільства до здійснення моніторингу рішень ЄС, їх оскарженню у разі порушення ними їх прав і законних інтересів, а отже, покращити підзвітність органів влади ЄС [5, с. 142].

У свою чергу, С. Р. Асірян, О. В. Белей, В. П. Дулепа вважають, що проблему «дефіциту демократії» можна вирішити через реформування інституційних механізмів. Зокрема, шляхом: по-перше, посилення ролі Європарламенту у процесі прийняття актів ЄС; по-друге, запровадження інституту відкликання парламентарів виборцями як механізму впливу меншості на прийняття рішень у цьому органі представницької демократії; по-третє, розширення повноважень Омбудсмана та наданням йому більш реальних можливостей впливу на інститути ЄС у разі порушення прав та інтересів громадян; по-четверте, вдосконалення процесу здійснення громадянської законодавчої ініціативи шляхом безпосереднього подання пропозицій до Європарламенту [6, с. 501].

Слід також вказати, що право ЄС визначає низку демократичних прав громадян країн-членів ЄС, а також громадян третіх держав, які проживають на території ЄС. Синтез всіх цих демократичних прав надає змогу стверджувати про існування неписаного загального індивідуального права громадян ЄС на демократію на рівні ЄС. Однак дотепер Європейський суд не визнав жодного такого права. Тобто право ЄС не містить жодного забезпеченого судовим шляхом індивідуального права щодо адекватності федерального та демократичного балансу між ЄС та державами-членами або щодо постійного покращення стану демократії та кращої індивідуальної демократичної участі на рівні ЄС. Також немає жодного індивідуального права, що супроводжує зобов’язання ЄС за первинним правом «експортувати» демократію горизонтально до третіх держав та вертикально до міжнародної спільноти в цілому. Хоча, при цьому, існує

індивідуальне право проти масового відступу від демократії шляхом перегляду Договору про Європейський Союз (далі - Договір про ЄС) відповідно до статті 48 [7]. Зрештою, право людини на демократію загалом та в його конкретних аспектах міцніше закріплене та легше й ефективніше забезпечене в рамках багаторівневої системи ЄС, ніж за її межами. Прогалини, що залишилися, можна усунути, звернувшись до регіональних європейських та глобальних інструментів з прав людини, які можна використовувати для визначення неписаних загальних принципів права ЄС, що ґрунтуються на статті 6 (3) Договору про ЄС. Таким чином, право ЄС має великий потенціал для протидії відкату від демократії як в окремих державах-членах, так і на рівні ЄС, а також у країнах-кандидатах та країнах-партнерах за договорами [8]. Вказаний потенціал необхідно активно використовувати для збереження демократичних досягнень у межах ЄС та за його межами.

Насамкінець, зауважимо, що загальноєвропейська модель демократії, яка базується на кількох принципах легітимності, неминуче породжує певні суперечності між ними. Як наслідок, повністю уникнути конфлікту щодо «демократичного дефіциту» в Європейському Союзі неможливо, навіть, якщо установчі договори передбачають певні механізми забезпечення взаємодоповнюваності між принципами легітимності влади та мінімізації напруженості між ними. Однак такі конфлікти не слід автоматично вважати дисфункціональними або нормативно небажаними [9]. Цілком можливо, що ЄС не може бути повністю демократизованим без перетворення його на федеративну державу.

Література:

1. Hale T. N. Transparency, Accountability, and Global Governance. *Global Governance: A Review of Multilateralism and International Organizations*. 2008. No. 1. P. 73–94.

2. Gupta A. Transparency in Global Environmental Governance. *Global Environmental Politics*. 2010. No.3. P. 1–9.

3. Schmidt V., Wood M. Conceptualizing Throughput Legitimacy: Procedural Mechanisms of Accountability, Transparency, Inclusiveness and Openness in EU Governance. *Public Administration*. 2019. No.4. P. 727–740.

4. Mende J., Georgi R. Toward Transparent Global Governance? *Human Rights Due Diligence in the European Union. Regulation & Governance. 2026.* P. 1–14.

5. Петренко А. А. Демократичний контроль в правовій системі Європейського Союзу: теоретичні засади осмислення та основні проблеми сучасного розвитку. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО.* 2025. Випуск 89. Частина 1. С. 136-143.

6. Асірян С. Р., Белей О. В., Дулепа В. П. «Дефіцит демократії» у Європейському Союзі: сучасний стан і шляхи вирішення. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2020. № 8. С. 499-501.

7. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text

8. Giegerich T. The European Union as Exemplary But Imperfect Multilevel Democracy. In: The Human Right to Democracy in Multilevel Systems at a Time of Democratic Backsliding: Global, Regional and European Union Perspectives. *European Union and its Neighbours in a Globalized World*. 2026. Vol 24. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-032-01689-8_5

9. Яковюк І. В., Трагнюк О. Я. «Дефіцит демократії» в Європейському Союзі: проблеми та окремі можливі рішення. *Проблеми законності*. 2025. №130. С. 6-35.

Науковий керівник: Асірян С. Р., к.ю.н., асистент, асистент кафедри права Європейського союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

І. В. Білодон[48]

РОЛЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СПІВТОВАРИСТВА З АТОМНОЇ ЕНЕРГІЇ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Енергетична безпека є однією з ключових складових національної безпеки держави, особливо в умовах сучасних геополітичних викликів та збройної агресії Російської Федерації проти України, яка похитнула стабільність енергетичної системи нашої держави. У цьому контексті особливого значення набуває розвиток атомної енергетики як стабільного джерела виробництва електроенергії та інструменту забезпечення енергетичної незалежності держави. Важливу роль у цьому процесі відіграє Європейське співтовариство з атомної енергії (далі – Євратом), яке забезпечує розвиток співробітництва у сфері ядерних досліджень, безпеки та постачання ядерних матеріалів. Тому, вважаємо за потрібне розглянути роль Євратом саме у контексті енергетичної безпеки України.

Якщо говорити про сам термін «енергетична безпека», то у наукових працях звертаються до визначення, сформульованого Міжнародним енергетичним агентством, згідно із яким, енергетична безпека – це здатність безперебійного доступу до джерел енергії за доступною ціною. Також Міжнародне енергетичне агентство розглядає енергетичну безпеку як систему, що складається з трьох компонентів: нафтова, газова та електрична безпеки [1, с. 175]. Однак, енергетична безпека держави охоплює не лише питання забезпечення енергетичними ресурсами, але й здатність держави гарантувати стабільність функціонування енергетичної інфраструктури. У цій сфері важливу роль відіграє атомна енергетика, яка забезпечує значну частину виробництва електроенергії в Україні та характеризується відносною стабільністю порівняно з іншими видами генерації, оскільки промисловість ЄС забезпечує повне функціонування ланцюга постачання ядерного палива та має значні потужності для збагачення ядерного матеріалу, виготовлення палива та переробки відпрацьованого палива [2, с. 3].

Саме тут особливе значення має діяльність Євратом, який створює правові та організаційні умови для розвитку безпечного використання атомної енергії. Ще

[48] Студентка 3 курсу факультету слідчої та детективної діяльності Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

у листопаді 2016 року було підписано «Меморандум про взаєморозуміння щодо Стратегічного Енергетичного Партнерства між Україною та Європейським Союзом спільно з Європейським Співтовариством з атомної енергії», метою якого стала повна інтеграція енергетичних ринків України та ЄС в інтересах споживачів і розширення інструментів співробітництва у таких сферах, як енергетична безпека, солідарність і довіра; інтеграція енергетичних ринків; підвищення енергоефективності; декарбонізація економіки; дослідження та інновації. В атомній енергетиці пріоритетними визначені питання підвищення ядерної безпеки, поводження з радіоактивними відходами та відпрацьованим паливом, а також диверсифікації джерел постачання ядерного палива [2, с. 8].

Варто також зазначити, що і «Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» від 27.06.2014 року передбачає продовження співробітництва у сфері енергетики та енергоефективності. Вказані питання розглядаються у Розділі IV та в Розділі V (глава 11 «Питання, пов'язані з торгівлею енергоносіями»). У вищезазначеній главі наведено поняття енергетичних товарів, визначені положення щодо їхнього транзиту і транспортування, співробітництва у сфері використання інфраструктури, передачі та збереження природного газу. Значну увагу приділено принципам регулювання цін на енергоносії, уникнення подвійного ціноутворення. Також встановлена заборона на митні збори та кількісне обмеження на імпорт та експорт енергетичних товарів. Особливу увагу варто звернути на те, що статті даної глави регламентують діяльність національного регуляторного органу у сфері енергетики. [3, с. 93]

Необхідно наголосити і на ролі Євратом у забезпеченні диверсифікації постачання ядерного палива. Історично Україна була значною мірою залежною від російського ядерного палива, що протягом багатьох років створювало постійні ризики для стабільності енергетичної системи. Про це зазначалося у Річному звіті Агентства постачання Євратому за 2023 рік, де також наголошувалося на тому, що активно проводилися переговори з країнами, які використовують реактори

типу ВВЕР і залежать від російського палива, і натомість укладалися контракти з альтернативними постачальниками, що пов’язано з наслідками війни РФ проти України та необхідністю зменшення залежності від Росії. [4, с. 34]

Враховуючи умови повномасштабної війни важливою є також участь Європейського Союзу (далі – ЄС) у підтримці відновлення енергетичної інфраструктури України. Як зазначається у сучасних наукових дослідженнях, інтеграція України до ЄС може принести взаємовигідні результати для обох сторін, зокрема, у сфері посилення енергетичної безпеки ЄС, оскільки Україна володіє значними енергетичними ресурсами і має потенціал стати ключовим постачальником газу, нафти та відновлювальних джерел енергії до ЄС, тим самим підсилюючи енергетичну безпеку Союзу [5, с. 103].

Наступний напрямом, про який варто згадати, це розвиток транскордонного енергетичного співробітництва. У наукових дослідженнях зазначається, що інтеграція енергетичних систем України та ЄС сприяє підвищенню їх стійкості, зокрема, 16 березня 2022 року Україна приєдналася до об’єднаної енергосистеми континентальної Європи ENTSO-E. Однією з найбільших можливостей, яку Україна отримала після цього, став експорт електроенергії. Тепер енергосистема України має можливість продавати надлишки електроенергії в сусідні Польщу, Словаччину, Румунію, Угорщину та Молдову [6, с. 86].

Одним із правових інструментів співробітництва також стала Угода між ЄС/Євратом та Україною про участь України в програмі «Горизонт Європа» та дослідницькій та навчальній програмі Євратому на 2021–2025 роки, яка мала на меті зміцнити відносини між ЄС та Україною для реалізації спільних пріоритетів у сферах досліджень та інновацій, а також ядерних досліджень, зокрема в галузі ядерного розщеплення та синтезу. Це дозволило українським установам не лише отримувати фінансування, але й впроваджувати сучасні стандарти ядерної безпеки, що у свою чергу є складовою енергетичної безпеки держави.

Таким чином, можна стверджувати, що Євратом є важливим інституційним механізмом зміцнення енергетичної безпеки України, зокрема, через розвиток наукового співробітництва та впровадження стандартів ядерної безпеки. До того

ж співробітництво України з Євратом має стратегічне значення у контексті європейської інтеграції та модернізації енергетичного сектору держави.

Література:

1. Яковюк, І. В., Цвеліх, М. П. Енергетична безпека Європейського Союзу в умовах російської агресії проти України. *Проблеми законності.* 2023. № 60. С. 170–191. URL: https://doi.org/10.21564/2414-990X.160.274518 (дата звернення: 06.04.2026).

2. Калтигіна С. В., Шанчук А. І., Єсипенко Ю. В., Печериця О. В. Ядерна енергетика у контексті енергетичної політики Євросоюзу. *Ядерна та радіаційна безпека.* 2018. № 1. С. 3-10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ydpb_2018_1_3 (дата звернення: 06.04.2026).

3. Лір В. Е., Биконя О. С. Інституційне забезпечення євроінтеграції України у сфері енергетики та енергоефективності. *Економіка та право.* 2017. № 1 (46). С. 92-104. URL: https://doi.org/10.15407/econlaw.2017.01.092 (дата звернення: 07.04.2026).

4. Euratom Supply Agency. Euratom Supply Agency annual report 2023. *Publications Office of the European Union.* 2024. URL: https://data.europa.eu/doi/10.2833/060459 (дата звернення: 09.04.2026).

5. Kostiuchenko Y. Strategic partnership with the EU in Ukraine's reconstruction. *Visegrad Journal on Human Rights.* 2024. № 3. С. 101-107. URL: https://doi.org/10.61345/1339-7915.2024.3.14 (дата звернення: 09.04.2026).

6. Yaremak I. EU–Ukraine Cross-Border Energy Cooperation: Trends and Directions for Post-War Reconstruction. *Borders in Globalization Review.* 2025. № 6(2). С. 82-95. URL: https://www.researchgate.net/publication/396139992_EU-Ukraine_Cross-Border_Energy_Cooperation_Trends_and_Directions_for_Post-War_Reconstruction (дата звернення: 09.04.2026).

Науковий керівник: Білоусов М. С., доктор філософії, асистент кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Віталій Буков[49]

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ: ОСНОВНІ МЕХАНІЗМИ

Захист прав людини є однією з фундаментальних засад, на яких базується функціонування Європейського Союзу (далі – ЄС) як наднаціонального об'єднання. У сучасних умовах глобалізації та інтеграційних процесів забезпечення прав і свобод людини набуває особливої актуальності, оскільки виступає не лише правовою категорією, але й важливим індикатором рівня демократичності держави. ЄС формує власну модель захисту прав людини, яка поєднує національні правові системи держав-членів із наднаціональними механізмами контролю та гарантій.

Відповідно до Договору про ЄС, права людини є невід'ємною складовою ціннісної системи ЄС поряд із принципами верховенства права, демократії та поваги до людської гідності. У статті 2 цього договору чітко визначено, що ці цінності є спільними для всіх держав-членів і становлять основу їхньої взаємодії. Це означає, що будь-яка держава, яка прагне вступити до ЄС, повинна відповідати критеріям дотримання прав людини, що підкреслює значення цього принципу в системі європейської інтеграції [1].

Одним із найважливіших нормативно-правових актів у сфері захисту прав людини є Хартія основних прав ЄС, яка після набуття чинності Лісабонського договору у 2009 році отримала статус обов'язкового джерела права. Хартія охоплює понад 50 прав і свобод, які згруповані за такими категоріями, як гідність, свободи, рівність, солідарність, громадянські права та правосуддя. Її положення

[49] Студент групи 03-23-05 факультету слідчої та детективної діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

застосовуються як до інституцій ЄС, так і до держав-членів при реалізації норм права ЄС.

Особливістю Хартії є те, що вона не лише закріплює класичні права людини, але й враховує сучасні виклики, зокрема захист персональних даних, біоетичні аспекти, права працівників і соціальні гарантії. Наприклад, стаття 8 Хартії передбачає право на захист персональних даних, що стало особливо актуальним у цифрову епоху. Це свідчить про динамічний характер розвитку прав людини в межах ЄС та адаптацію правових механізмів до нових реалій.

Ключову роль у забезпеченні захисту прав людини відіграє Суд ЄС, який здійснює контроль за правильним тлумаченням і застосуванням права ЄС. Суд розглядає справи щодо порушення прав людини, забезпечує відповідність актів інституцій ЄС основним правам та формує правові стандарти через свою практику. За статистикою, щорічно Суд розглядає понад 800 справ, значна частина яких стосується захисту прав і свобод громадян [2].

Судова практика відіграє особливо важливу роль у формуванні правових підходів до захисту прав людини. Наприклад, у справі Digital Rights Ireland C-293/12 and C-594/12, EU:C:2014:238 Суд визнав недійсною директиву про зберігання даних через порушення права на приватність [3]. Такі рішення демонструють здатність судових інституцій ЄС забезпечувати баланс між інтересами держави та правами особи, що є ключовим елементом демократичного суспільства.

Окрім судового захисту, важливу роль відіграє Європейський омбудсман, який розглядає скарги громадян щодо випадків неналежного управління в інституціях ЄС. Щороку омбудсмен отримує понад 11 тисяч звернень, що свідчить про активність громадян у захисті своїх прав [4]. Його діяльність сприяє підвищенню прозорості та підзвітності органів ЄС.

Додатковим інструментом є діяльність Агентство ЄС з основних прав (далі – FRA), яке проводить дослідження, збирає статистичні дані та розробляє рекомендації для інституцій ЄС. Наприклад, FRA регулярно публікує звіти щодо

дискримінації, расизму та порушень прав меншин, що дозволяє виявляти проблемні аспекти та формувати ефективну політику.

Важливим механізмом контролю за дотриманням прав людини є процедура, передбачена статтею 7 Договору про ЄС. Вона передбачає можливість застосування санкцій до держав-членів у разі системного порушення основних цінностей ЄС. У практиці ця процедура застосовувалася щодо Польщі та Угорщини у зв'язку з проблемами у сфері верховенства права [5].

Значну роль у системі захисту прав людини відіграє взаємодія ЄС з Радою Європи та Європейською конвенцією з прав людини. Хоча ЄС не є формально стороною Конвенції, Суд ЄС активно використовує її положення як джерело загальних принципів права. Це забезпечує узгодженість правових стандартів у європейському правовому просторі.

Варто зазначити, що громадяни ЄС також мають можливість звертатися до Європейського суду з прав людини у випадку порушення їхніх прав державами-членами. Це створює додатковий рівень захисту, який доповнює механізми ЄС та підсилює гарантії прав людини.

Система захисту прав людини в ЄС також включає механізми антидискримінаційної політики, які реалізуються через директиви та регламенти. Наприклад, директиви щодо рівності у сфері зайнятості та гендерної рівності забезпечують захист від дискримінації за ознаками статі, віку, релігії чи етнічного походження. Це сприяє формуванню інклюзивного суспільства в межах ЄС.

Окрім цього, важливу роль відіграють цифрові механізми захисту прав людини, зокрема Загальний регламент про захист даних (GDPR), який встановлює високі стандарти обробки персональних даних. Цей документ став одним із найвпливовіших правових актів у світі у сфері цифрових прав і значно посилив контроль громадян над їхньою особистою інформацією.

Отже, система захисту прав людини в ЄС є складною, багаторівневою та ефективною. Вона поєднує нормативні акти, судові механізми, інституційний контроль та міжнародну співпрацю, що забезпечує високий рівень гарантій прав і

свобод людини. Подальший розвиток цієї системи пов’язаний із адаптацією до нових викликів, зокрема цифровізації, міграційних процесів та глобальних криз.

Література:

1. Ковалів М. В. Основи права Європейського Союзу : навчальний посібник. 2020. С. 213 URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3227/1/%D0%9A%D0%9E%D0%92%D0%90%D0%9B%D0%86%D0%92%20%D0%9C.%D0%92.---%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0...--%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA-.pdf?utm (дата звернення: 07.04.2026).

2. Хартія основних прав Європейського Союзу (2012/C 326/02). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/char_2012/oj/eng?utm (дата звернення: 07.04.2026).

3. Judgment of the ECJ in Digital Rights Ireland data retention challenge. EUR-Lex. Official Journal of the European Union. 8 квітня 2014. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62012CJ0293 (дата звернення: 07.04.2026).

4. ПРАВО БУТИ. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/2-19022026-1603-1-ukr.pdf. (дата звернення: 07.04.2026).

5. Право Європейського Союзу : підручник. 2015 с. 312 URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/2bac_pravo/833------.---1.pdf?utm (дата звернення: 07.04.2026).

Науковий керівник: Микола Білоусов, доктор філософії, асистент кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Руслана Валярчук[50]

ДИСПОЗИТИВНІСТЬ ПО БАТЬКОВІ В УКРАЇНСЬКОМУ ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ: СТАНДАРТИ ЄСПЛ, ПРАКТИКА СУДУ ЄС ТА КОЛІЗІЙНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

По батькові як елемент імені фізичної особи є одним із небагатьох інститутів цивільного права, що зберіг незмінну імперативну форму попри системне реформування приватного права України. Незважаючи на задекларований курс гармонізації з правом ЄС та підготовку нової редакції Цивільного кодексу, по батькові залишається безальтернативним обов'язком при первинній реєстрації. Разом з тим, це питання набуває виразного міжнародно-правового виміру, що охоплює три самостійні нормативні площини: міжнародне приватне право (Мюнхенська конвенція 1980 року та принцип *lex patriae*), право Ради Європи (статті 8 і 14 ЄКПЛ та практика ЄСПЛ) і право ЄС (практика Суду ЄС щодо транскордонного визнання імен і свободи пересування). Саме через ці три виміри проблема по батькові виходить за межі суто внутрішнього регулювання та потребує оцінки крізь призму сучасних європейських стандартів, що набуває особливої актуальності в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів та зростання транскордонної мобільності громадян України.

Відповідно до статті 28 Цивільного кодексу України ім'я фізичної особи складається з прізвища, власного імені та по батькові, якщо інше не випливає із закону або звичаю національної меншини [1]. Стаття 147 Сімейного кодексу встановлює, що по батькові дитини визначається за іменем батька [2]. У разі невстановлення батьківства частина перша статті 135 СК України передбачає запис імені та по батькові батька за вказівкою матері; частина друга регулює випадок, коли батьки невідомі і реєстрація здійснюється за рішенням органу опіки та піклування [2]. Таким чином, по батькові навіть може набувати характеру юридичної фікції, не пов'язаної з реальним особистісним зв'язком, але навіть за

[50]студентка 1 курсу магістратури Факультету міжнародного та європейського права НЮУ імені Ярослава Мудрого

таких умов є обов'язковим елементом імені. Закон України від 3 листопада 2020 року № 942-IX розширив право зміни по батькові з 16 років за власним бажанням, з 14 – за згодою батьків [3]. Водночас право відмови від по батькові при первинній державній реєстрації народження не запровадив, ба більше, концепції відходу від зазначеної моделі не містить і проєкт нової редакції Цивільного кодексу України [4].

Разом із тим, підзаконне регулювання містить певні винятки. Зокрема, пункт 23 глави 1 розділу III Правил державної реєстрації актів цивільного стану допускає, що на прохання обох батьків по батькові може утворюватися відповідно до національних традицій або не присвоюватися взагалі [5]. Схожа логіка закріплена і в частині четвертій статті 19 Закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр…», яка дозволяє за письмовою заявою особи не вносити відомості про по батькові до документів, якщо відповідно до звичаїв національної меншини воно не є складовою імені [6]. Отже, чинне правове регулювання свідчить, що відсутність по батькові в Україні не є юридично неможливою. Проте вона не сформульована як загальне суб'єктивне право особи або батьків при первинній реєстрації, а існує у вигляді винятку, обумовленого спеціальними підставами — національними традиціями або адміністративною процедурою. Таким чином, ідеться не про безальтернативний обов'язок, а про імперативну правову модель, у якій виняток допускається, однак не має універсального характеру і не є загальнодоступним правом.

Судова практика ілюструє тяжіння до чинної імперативної моделі. Зокрема, рішення у справі № 639/1488/24 підкреслило імперативність зміни по батькові дитини при усиновленні згідно зі ст. 231 СК України, акцентуючи на тому, що українське законодавство в принципі не передбачає можливості існування імені без по батькові [7]. Показовою є і справа № 520/19155/25, де суд зазначив, що актовий запис про народження не може існувати без повного заповнення відомостей про батьків, а будь-які зміни в даних батьків (навіть технічні, як-от зміна імені матері) автоматично розглядаються через призму обов'язковості по батькові як елемента ідентифікації особи [8]. Ці справи демонструють не стільки

системне «гальмування реформ», скільки те, що суди послідовно застосовують чинну норму в межах її буквального змісту, не маючи законодавчого підґрунтя для іншого підходу.

Порівняльно-правовий аналіз засвідчує, що для переважної більшості держав-членів ЄС обов'язкове по батькові як автономний елемент імені не є характерним. У Франції ім'я складається з prénom і nom de famille без патронімічного елемента [9]. Загальні норми про ім'я у Федеративній Республіці Німеччина містяться у Personenstandsgesetz [10] та статті 10 EGBGB (колізійне регулювання) [11], і по батькові як обов'язковий компонент вони не передбачають. Аналогічну двокомпонентну модель закріплено у § 77–78 цивільного кодексу Чехії [12]. Водночас Болгарія – держава-член ЄС з 2007 року – зберігає трикомпонентну систему відповідно до статті 9 Закону про громадянську реєстрацію: ім'я, ім'я батька (з суфіксом -ов/-ев) та прізвище [13]. Це свідчить, що право ЄС не вимагає скасування по батькові як такого. Проблема полягає не в самій наявності патронімічного елемента, а в його безальтернативній імперативності та відсутності диспозитивної альтернативи в українській моделі.

У міжнародно-приватноправовому вимірі значення має Мюнхенська конвенція про право, що застосовується до імен та прізвищ від 5 вересня 1980 року – інструмент CIEC, ратифікований чотирма державами (Італія, Нідерланди, Португалія, Іспанія) [14]. Конвенція оперує двоелементною моделлю імені, розрізняючи лише «surnames» і «forenames», та на цій основі встановлює колізійну прив’язку *lex patriae* для визначення права, що застосовується до імені особи, тоді як його відтворення здійснюється у межах національних реєстраційних систем держав-учасниць. При цьому у пояснювальних матеріалах до Конвенції прямо зазначається, що іменні компоненти, які не вкладаються у цей поділ, зокрема *Zwischennamen* (проміжні елементи), не отримують самостійного нормативного врегулювання [14].

Україна не є ані членом CIEC, ані учасницею цієї Конвенції і не входить до *acquis communautaire*, а отже, вона не створює для неї прямих міжнародно-правових обов’язків. Однак у державах-учасницях, що є одночасно членами ЄС,

застосування принципу *lex patriae* може призводити до застосування українського права імені щодо громадян України як права держави їхнього громадянства. За таких умов елементи імені, притаманні українській моделі, зокрема по батькові, підлягають відтворенню в межах реєстраційних систем, які не передбачають для них окремого нормативного місця.

У результаті по батькові як проміжний елемент не має визначеного місця в системі Конвенції, що зумовлює різні способи його відтворення або невідтворення в практиці реєстрації і, своєю чергою, може призводити до розбіжностей у документах.

Особливе місце у контексті наближення до стандартів ЄС посідає Регламент (ЄС) 2016/1191 Європейського Парламенту і Ради від 6 липня 2016 року про спрощення транскордонного обігу публічних документів [15]. Відповідно до статті 2 він поширюється на публічні документи у сфері народження, імені, батьківства та усиновлення. Проте, як прямо зазначено у пункті 4 Преамбули та параграфі 4 статті 2, Регламент не стосується визнання змісту (*recognition of the content*) публічних документів — матеріальне право імені залишається у компетенції держав-членів [15]. Це означає: навіть якщо документ про народження звільняється від апостиля, реєстраційний орган держави-члена не зобов'язаний визнавати по батькові як юридичну категорію свого права. Регламент лише полегшує транскордонний рух документа, але не усуває колізію між змістом цього документа і реєстраційними стандартами держав-членів. Аналіз Додатку I (*Annex I*) до Регламенту виявляє глибинну технічну розбіжність: стандартні багатомовні форми для документів про народження передбачають лише два поля для ідентифікації — «Прізвище» (*Surname*) та «Власне ім'я» (*Forename*) [15]. Окреме поле для патронімічного елемента відсутнє. За таких умов обов'язковий по батькові стає «зайвим» елементом, який реєстратори змушені або ігнорувати, або помилково долучати до власного імені. Якщо через цю розбіжність виникають «обґрунтовані сумніви» щодо ідентичності особи, органи держав-членів можуть ініціювати запит через систему IMI (статті 14–16 Регламенту), що може породжувати адміністративні затримки. Таким чином,

процесуальне спрощення, запроваджене Регламентом 2016/1191, не здатне нівелювати колізії, зумовлені самою структурою українського імені: технічна проблема є похідною від матеріально-правової.

Питання імені як елемента правового статусу особи сформувало у практиці Суду ЄС послідовну доктринальну лінію. Слід наголосити: жодна з наведених нижче справ прямо не стосувалася по батькові. Кожна з них виникла у власному фактичному контексті – транслітерації, відмови у визнанні прізвища, особливостей національного написання – і висновки Суду ЄС у них є вузькими та прив'язаними до конкретних обставин. Водночас спільним знаменником цих рішень є підхід, за яким транскордонні розбіжності у записі імені можуть набувати юридичного значення, якщо вони спричиняють реальні труднощі адміністративного, професійного чи приватного характеру («serious inconvenience»). Саме цей підхід формує методологічну основу для подальшого аналізу.

У справі C-168/91 *Konstantinidis v. Stadt Altensteig* Суд ЄС встановив, що примусова транслітерація імені громадянина ЄС у реєстрах іншої держави-члена може перешкоджати реалізації свободи підприємництва, якщо вона створює ризик змішування з іншими особами та фактичні труднощі у професійній діяльності [16]. Це рішення має вузький характер і не формулює загального права на «впізнаваність ідентичності», однак демонструє, що навіть технічні розбіжності у записі імені можуть мати юридично значущі наслідки за наявності конкретних негативних ефектів. У справі C-353/06 *Grunkin and Paul v. Standesamt Niebüll,* Суд ЄС встановив, що вимога використовувати у державі громадянства прізвище, відмінне від законно набутого в іншій державі-члені, обмежує право на вільне пересування за статтею 18 Договору про заснування ЄС (нині — стаття 21 ДФЄС) [17]. Суд підкреслив, що різні офіційні записи імені однієї особи створюють сумніви щодо її ідентичності та ускладнюють реалізацію прав, пов'язаних зі свободою пересування. У справі C-391/09 *Runevič-Vardyn and Wardyn v. Vilniaus miesto savivaldybės administracija* Суд ЄС визнав, що ім'я та прізвище є складовою ідентичності особи та її приватного життя, захищеного статтею 7 Хартії основних

прав ЄС [18]. Водночас Суд не встановив порушення автоматично, а сформулював критерій: обмеження виникає лише тоді, коли розбіжності у документах спричиняють конкретні «серйозні незручності». При цьому держави можуть виправдовувати свої правила, зокрема мовні, за умови їх пропорційності.

Принципово важливими для розуміння меж та логіки доктрини є справи C-208/09 *Sayn-Wittgenstein v. Landeshauptmann von Wien* [19] та C-438/14 *Bogendorff von Wolffersdorff v. Standesamt der Stadt Karlsruhe* [20]. У першій Суд визнав, що держава може відмовити у визнанні елемента імені, набутого в іншій державі-члені, якщо відмова виправдана конституційним принципом рівності та публічним порядком відповідно до статті 4(2) ДЄС – і визнав австрійську заборону дворянських титулів таким виправданим обмеженням [19]. У другій – підтвердив, що будь-яке обмеження у сфері імені підлягає тесту пропорційності, а факт подвійного громадянства та добровільності зміни імені є обставинами, що обтяжують позицію держави [20]. Разом ці справи встановлюють двосторонній аргумент щодо по батькові. З одного боку, вони підтверджують, що держава-член ЄС має право зберігати обмеження у сфері імені, якщо є конституційно значуща підстава. З іншого – обов'язковий по батькові в Україні не корелює з жодним із тих конституційних принципів, що Суд визнав достатньою підставою у Sayn-Wittgenstein (рівність громадян, заборона привілеїв). Відтак, у разі оцінки крізь призму права ЄС після вступу, збереження по батькові як безальтернативного обов'язку навряд чи пройде тест пропорційності в логіці даної практики.

Паралельну, але окрему самостійну доктрину у праві Ради Європи сформував ЄСПЛ. У справі *Burghartz v. Switzerland* (1994) Суд встановив, що ім'я охоплюється поняттям приватного та сімейного життя, а регулювання структури імені, що ставить особу у нерівне становище без об'єктивного виправдання, порушує статтю 14 у поєднанні зі статтею 8 ЄКПЛ [21]. У справі *Cusan and Fazzo v. Italy* ЄСПЛ визнав порушення статей 14 і 8 ЄКПЛ у зв'язку з автоматичним присвоєнням дитині прізвища батька без можливості вибору [22]. Суд підкреслив: вибір будь-якого елемента імені є питанням приватного та сімейного життя, а примусова модель без диспозитивної альтернативи несумісна із сучасними

стандартами рівності та індивідуальної ідентичності. Зауважимо, що ця доктрина належить праву Ради Європи, а не праву ЄС: стандарти ЄСПЛ і Суду ЄС мають різні правові підстави і тести (виправданість втручання у приватне життя за статтею 8 ЄКПЛ – і пропорційність обмеження свободи пересування та заборони дискримінації за статтями 18 і 21 ДФЄС). Змішування цих режимів є методологічною помилкою. Правильне формулювання: право на гендерну рівність у виборі структури імені є стандартом, що випливає з практики ЄСПЛ щодо статей 8 і 14 ЄКПЛ та є релевантним для розвитку acquis ЄС у сфері рівності, однак ще не кодифікованим у вторинному законодавстві ЄС.

Наведені стандарти набувають нормативного значення для України через Угоду про асоціацію між Україною та ЄС, чинну в повному обсязі з 1 вересня 2017 року, яка у статті 1 і Преамбулі закріплює повагу до прав людини, зокрема стандартів ЄКПЛ, як засадничу цінність відносин сторін [23]. Правовою підставою для реформи є стаття 474 Угоди (наближення у сферах юстиції, свободи та безпеки), а також зобов'язання, що виникають у рамках переговорного процесу після набуття Україною статусу кандидата у 2022 році. Acquis ЄС не містить прямої вимоги скасувати по батькові, а практика Суду ЄС слугує орієнтиром апроксимації, а не безпосереднім джерелом юридичного обов'язку для України. Однак у разі вступу до ЄС та реалізації права на вільне пересування розбіжності в документах, зумовлені обов'язковим по батькові, можуть досягати рівня «серйозних незручностей» і підлягатимуть оцінці в контексті статей 20–21 ДФЄС, статті 7 Хартії та практики Суду ЄС. Для мінімізації цих ризиків перехід до диспозитивної моделі є юридично обґрунтованим кроком.

Підсумовуючи, вважаю доведеним таке. По-перше, обов'язковий по батькові при первинній реєстрації не має функціонального обґрунтування в умовах сучасної цифрової ідентифікації. По-друге, проєкт нового ЦК України відтворює цю модель без переосмислення. По-третє, у державах – учасницях Мюнхенської конвенції застосування принципу lex patriae може породжувати структурну несумісність між українськими документами та реєстраційними стандартами ЄС, яку Регламент 2016/1191 не усуває: відсутність окремого поля

для патронімічного елемента у стандартних формах Додатку I може призводити до сумнівів в ідентичності та ініціювання перевірок через систему IMI. По-четверте, Суд ЄС у справах *Konstantinidis*, *Grunkin and Paul, Vardyn, Sayn-Wittgenstein і Bogendorff* сформував доктрину, за якою правила імені держав не мають створювати непропорційних перешкод для ідентичності особи та вільного руху. По-п'яте, ЄСПЛ у справах *Burghartz і Cusan and Fazzo* підтвердив право на гендерну рівність у виборі структури імені як стандарт статей 8 і 14 ЄКПЛ.

De lege ferenda пропоную такий комплекс змін. По-перше, доповнити статтю 28 ЦК України нормою про право фізичної особи не мати по батькові як загальне суб'єктивне право при первинній реєстрації. По-друге, внести відповідні зміни до частин першої та другої статті 135 і статті 147 СК України. По-третє, передбачити зміни до Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» та привести у відповідність підзаконні акти, включно з Правилами державної реєстрації та вирішити питання технічної адаптації таких змін у цифрових реєстрах, особливо у контексті поточної реформи державних реєстрів України, що передбачає їх цифровізацію та інтероперабельність з реєстраційними системами ЄС; По-п'яте, передбачити перехідні положення для осіб, які вже мають по батькові в усіх документах і не виявляють бажання його позбавлятися — насамперед щодо порядку виправлення і заміни документів без додаткових обтяжень. Особливої ваги право не мати по батькові набуває для осіб, які не мають реального зв'язку з батьком – зокрема у випадках домашнього насильства або ухилення від виховання: у таких ситуаціях примусове носіння патронімічного імені є втручанням у психологічну цілісність особи та її право на самовизначення, що суперечить як статті 8 ЄКПЛ, так і конституційному принципу поваги до гідності людини. Перехід до диспозитивної моделі відповідатиме стандартам ЄКПЛ, доктрині Суду ЄС і євроінтеграційним зобов'язанням України.

Література:

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Дата оновлення: 01.02.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (дата звернення: 30.03.2026).

2. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. Дата оновлення: 04.03.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14 (дата звернення: 30.03.2026).

3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо по батькові: Закон України від 03.11.2020 р. № 942-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/942-20 (дата звернення: 30.03.2026).

4. Проєкт Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) № 14394 від 22.01.2026 р. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528 (дата звернення: 20.04.2026).

5. Правила державної реєстрації актів цивільного стану в Україні : затв. наказом Міністерства юстиції України від 18.10.2000 р. № 52/5. Дата оновлення: 14.01.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00 (дата звернення: 30.03.2026).

6. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус : Закон України від 20.11.2012 р. № 5492-VI. Дата оновлення: 14.06.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5492-17 (дата звернення: 30.03.2026).

7. Рішення Жовтневого районного суду м. Харкова від 29 травня 2024 року у справі № 639/1488/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119476870 (дата звернення: 30.03.2026).

8. Рішення Харківського окружного адміністративного суду від 11 грудня 2025 року у справі № 520/19155/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/132521178 (дата звернення: 30.03.2026).

9. Code civil de la France [Цивільний кодекс Франції] від 21 березня 1804 року: станом на 02.04.2026. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070721/2026-04-02 (дата звернення: 02.04.2026).

10. Personenstandsgesetz (PStG) [Civil Status Act] від 19 лютого 2007 р. (BGBl. I S. 122) : зі змінами від 29 березня 2026 р. (BGBl. 2026 I Nr. 83).URL: https://www.gesetze-im-internet.de/pstg/ (дата звернення: 02.04.2026).

11. Einführungsgesetz zum Bürgerlichen Gesetzbuche (EGBGB) [Introductory Act to the Civil Code] у редакції повідомлення від 21 вересня 1994 р. (BGBl. I S. 2494) : зі змінами від 3 лютого 2026 р. (BGBl. 2026 I Nr. 28). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/bgbeg/ (дата звернення: 02.04.2026).

12. Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník (Česká republika) [Цивільний кодекс Чеської Республіки] від 22 березня 2012 року. URL: https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-89 (дата звернення: 02.04.2026).

13. Закон за гражданската регистрация (Республіка Болгарія) [Law on Civil Registration] від 27 липня 1999 року (ДВ, бр. 67) : станом на 08 жовтня 2024 року (ДВ, бр. 85). URL: https://lex.bg/laws/ldoc/2134673409 (дата звернення: 03.04.2026).

14. Convention (No. 19) on the law applicable to surnames and forenames [Конвенція № 19 про право, що застосовується до імен і прізвищ] від 5 вересня 1980 р. / International Commission on Civil Status (ICCS). URL: https://ciec1.org/en/convention/convention-no-19-on-the-law-applicable-to-surnames-and-forenames/ (дата звернення: 04.04.2026).

15. Regulation (EU) 2016/1191 of the European Parliament and of the Council of 6 July 2016 on promoting the free movement of citizens by simplifying the requirements for presenting certain public documents in the European Union and amending Regulation (EU) № 1024/2012 URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/1191/oj (дата звернення: 04.04.2026).).

16. Case C-168/91 *Konstantinidis v. Stadt Altensteig* [1993] ECR I-1191.

17. Case C-353/06 *Stefan Grunkin and Dorothee Regina Paul* [2008] ECR I-7639.

18. Case C-391/09 *Malgožata Runevič-Vardyn and Łukasz Paweł Wardyn v Vilniaus miesto savivaldybės administracija* [2011] ECR I-3787.

19. Case C-208/09 *Ilonka Sayn-Wittgenstein v Landeshauptmann von Wien* [2010] ECR I-13693.

20. Case C-438/14 *Nabiel Peter Bogendorff von Wolffersdorff* [2016] ECLI:EU:C:2016:401.

21. *Burghartz v Switzerland* App no. 16213/90 (ECtHR, 22 February 1994) URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57865 (дата звернення: 10.04.2026).

22. *Cusan and Fazzo v. Italy* App no. 77/07 (ECtHR, 7 January 2014) URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-139896 (дата звернення: 10.04.2026).

23. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Міжнародний документ від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 10.04.2026).

Науковий керівник: Жуков Ігор Миколайович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Анастасія Велика[51]

НАДІМПЕРАТИВНІ НОРМИ В МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ: ВІД ЗАКОНУ «ПРО МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО» ДО РЕКОДИФІКАЦІЇ ЦК У СВІТЛІ РЕГЛАМЕНТУ РИМ І

Однією з ключових проблем міжнародного приватного права є співвідношення автономії волі сторін і необхідності забезпечення захисту публічних інтересів держави через застосування імперативних норм. У сучасному праві ця проблема вирішується шляхом встановлення особливих положень, які дозволяють застосовувати певні норми незалежно від права, визначеного колізійною нормою або обраного сторонами. Такі положення передбачені як у праві Європейського Союзу, зокрема в Регламенті № 593/2008 (далі – Рим I), так і в національному законодавстві України, насамперед у Законі України «Про

[51]студентка 1 курсу магістратури факультету міжнародного та європейського права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

міжнародне приватне право», а також плануються до закріплення в новому Цивільному кодексі України в межах процесу рекодифікації.

Регламент Рим І встановлює загальні правила визначення права, що застосовується до договірних зобов'язань у межах Європейського Союзу, та водночас передбачає винятки з принципу автономії волі сторін у вигляді імперативних норм [1]. Зокрема, стаття 9 цього Регламенту визначає, що імперативними є норми, дотримання яких держава вважає настільки важливим для захисту своїх публічних інтересів, включаючи політичну, соціальну або економічну організацію, що вони застосовуються незалежно від права, яке в іншому випадку підлягало б застосуванню до договору [2, с. 214]. Норма прямо передбачає, що застосування права, визначеного відповідно до Регламенту, не обмежує застосування імперативних норм права держави суду, а також допускає можливість врахування імперативних норм держави виконання договору, якщо вони роблять виконання договору незаконним. При цьому суд повинен враховувати характер, мету таких норм і наслідки їх застосування або незастосування. Регламент Рим І закріплює трирівневу систему імперативних норм: імперативні норми держави суду застосовуються безумовно, імперативні норми держави виконання договору можуть застосовуватися за розсудом суду, а імперативні норми інших держав можуть враховуватися залежно від їх значення та зв'язку з правовідносинами.

Аналогічне правило міститься у статті 14 Закону України «Про міжнародне приватне право», яка встановлює, що правила цього Закону не обмежують дію імперативних норм права України незалежно від права, яке підлягає застосуванню [3]. Суд може застосовувати імперативні норми права іншої держави, які мають тісний зв'язок із відповідними правовідносинами, враховуючи їх призначення, характер і наслідки застосування або незастосування. Тобто, як і в Регламенті Рим І, українське законодавство передбачає пріоритет імперативних норм держави суду над правом, визначеним колізійною нормою, а також допускає можливість застосування імперативних норм іншої держави, що свідчить про значну схожість

підходів України та Європейського Союзу щодо ролі імперативних норм у міжнародному приватному праві.

Водночас між цими нормативними актами існують і певні відмінності. Регламент Рим I містить більш детальне визначення імперативних норм і прямо підкреслює їх зв'язок із захистом фундаментальних публічних інтересів держави. Натомість Закон України «Про міжнародне приватне право» не містить визначення імперативних норм, обмежуючись лише встановленням правил їх застосування, що створює певну невизначеність у практиці застосування права, оскільки суд змушений самостійно визначати, які саме норми є імперативними [3]. Регламент Рим I окремо виділяє імперативні норми держави виконання договору, тоді як український закон формулює загальне правило щодо імперативних норм будь-якої держави, яка має тісний зв'язок із правовідносинами, не конкретизуючи особливу роль держави виконання зобов'язання.

Важливе значення для формування концепції імперативних норм має рішення Суду ЄС від 23 листопада 1999 року в об'єднаній справі *C-369/96 and C-376/96 Arblade* [4]. Обставини справи полягали в тому, що французькі будівельні компанії направили своїх працівників для виконання робіт на території Бельгії, однак не виконали вимоги бельгійського законодавства щодо ведення спеціальної соціально-трудової документації та дотримання певних соціальних стандартів. Компанії стверджували, що вони вже виконують аналогічні обов'язки відповідно до французького законодавства і тому не повинні додатково виконувати бельгійські вимоги. Бельгійські органи притягнули їх до відповідальності, вважаючи ці норми обов'язковими для застосування на своїй території.

Суд справедливості ЄС визнав, що держави можуть застосовувати свої імперативні норми до іноземних суб'єктів, якщо ці норми спрямовані на захист важливих публічних інтересів, зокрема соціального захисту працівників. Водночас Суд зазначив, що таке застосування повинно бути необхідним і пропорційним, а також не повинно створювати надмірних перешкод свободі надання послуг. Рішення підтвердило, що імперативні норми можуть

застосовуватися незалежно від права, яке регулює договір, але лише за наявності достатнього обґрунтування та важливого публічного інтересу.

Важливе значення для тлумачення примусового застосування положень права ЄС має рішення Суду ЄС від 9 листопада 2000 року у справі *C-381/98 Ingmar GB Ltd v Eaton Leonard Technologies Inc*. У цій справі розглядалася ситуація, коли британська компанія діяла як комерційний агент американської компанії на підставі договору, який передбачав застосування права штату Каліфорнії [5]. Після припинення договору британська компанія вимагала виплати компенсації відповідно до законодавства Великої Британії, яке забезпечувало захист комерційних агентів. Американська компанія заперечувала, посилаючись на те, що сторони обрали іноземне право, яке не передбачає такої компенсації.

Суд ЄС встановив, що норми, які забезпечують захист комерційних агентів, мають імперативний характер і повинні застосовуватися незалежно від обраного сторонами права. Суд обґрунтував це тим, що ці норми спрямовані на захист слабшої сторони договору та забезпечення справедливих умов конкуренції на внутрішньому ринку. Таким чином, навіть якщо сторони обрали право третьої держави, імперативні норми держави-члена Європейського Союзу можуть застосовуватися, якщо вони мають фундаментальне значення для правового порядку.

Подальший розвиток цієї концепції відбувся у рішенні Суду ЄС від 17 жовтня 2013 року у справі *C-184/12 United Antwerp Maritime Agencies (Unamar) NV v Navigation Maritime Bulgare* [6]. У цій справі бельгійська компанія уклала договір комерційного агентування з болгарською компанією, і сторони обрали болгарське право. Після припинення договору бельгійська компанія звернулася до суду Бельгії з вимогою застосувати бельгійське законодавство, яке передбачало більш високий рівень захисту комерційного агента, ніж болгарське право. Виникло питання, чи може національний суд застосувати власні імперативні норми, незважаючи на вибір права іншої держави.

Суд ЄС зазначив, що застосування імперативних норм держави суду є можливим лише у виняткових випадках, коли такі норми мають особливе

значення для захисту публічних інтересів цієї держави. Суд підкреслив, що національний суд повинен оцінити мету та значення відповідних норм і встановити, чи справді вони мають фундаментальний характер. Суд обмежив можливість необґрунтованого застосування імперативних норм і підтвердив необхідність забезпечення балансу між автономією волі сторін і захистом публічних інтересів.

У проєкті нового Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) колізійне регулювання міжнародного приватного права планують інтегрувати безпосередньо до структури кодексу як окрему книгу − «Право приватне міжнародне», що означатиме принципову зміну поточної системи розміщення колізійних норм, яка сьогодні сформована окремим спеціальним Законом України «Про міжнародне приватне право» [7]. Натомість у новому кодексі норми, що визначають застосовне право до правовідносин з іноземним елементом і правила вирішення конфліктів правових систем, будуть розміщені не в окремому законі, а як частина єдиного системного акту цивільного права. Проєкт нового кодексу побудовано за дев'ятьма книгами: від загальної частини до права приватного міжнародного, що свідчить про включення до нього предметно-колізійних норм як складової частини приватного права в цілому. Принципова ідея полягає в тому, що регламентація міжнародного приватного права має бути не винятком або додатковим законом, а інтегрованою частиною загальної системи Цивільного кодексу, що дозволить об'єднати матеріально-правові та колізійні норми в єдину логічну та методологічно узгоджену систему.

Інтеграція колізійних норм до Цивільного кодексу буде впроваджено не лише як формальна трансформація місця розташування, а й як суттєве переосмислення та структурне оновлення змісту такого регулювання. За інформацією проєкту, колізійні правила розподілятимуться відповідно до структурних частин кодексу, їх буде розміщено під блоками, що регулюють окремі галузі приватного права, наприклад, регулювання колізійних питань щодо осіб, правочинів, зобов'язань, речових прав тощо, що має забезпечити чітке

стикування між нормами, які визначають права і обов'язки, і нормами, що визначають застосовне право та принципи вирішення колізійних ситуацій.

Отже, як право ЄС, так і законодавство України визнають імперативні норми важливим інструментом забезпечення публічних інтересів у міжнародному приватному праві. Водночас право ЄС містить більш детальне регулювання і розвинену судову практику, яка уточнює критерії застосування таких норм. Українське законодавство загалом відповідає європейським підходам, однак потребує подальшої конкретизації, що і передбачається у процесі рекодифікації цивільного законодавства. Включення колізійних норм до нового Цивільного кодексу України сприятиме підвищенню системності правового регулювання та забезпеченню більшої правової визначеності, а також гармонізації українського права з правом Європейського Союзу.

Література:

1. Regulation (EC) № 593/2008 of the European Parliament and of the Council of 17 June 2008 on the law applicable to contractual obligations (Rome I). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2008/593/oj/eng (дата звернення: 24.02.2026).

2. Смітюх А. В. Економічні санкції за *lex fori* у контексті міжнародного приватного права. Правова держава. 2025. № 57. С. 211–219.

3. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV. Дата оновлення: 31.10.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text (дата звернення: 24.02.2026).

4. *Joined cases C-369/96 and C-376/96 Arblade* [1999] ECR I–8453.

5. *Case C-381/98 Ingmar GB Ltd v Eaton Leonard Technologies Inc* [2000] ECR I-9305.

6. *Case C-184/12 United Antwerp Maritime Agencies (Unamar) NV v Navigation Maritime Bulgare* [2013] ECLI:EU:C:2013:663.

7. Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного). Дата оновлення: 24.02.2026. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528 (дата звернення: 24.02.2026).

Науковий керівник: Жуков І. М. , кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Ганна Воронцова[52]

РЕГЛАМЕНТ І ДИРЕКТИВА ЯК ДЖЕРЕЛА ПРАВО ЄС

Функціонування та розвиток сучасних правових систем перебувають у центрі наукової уваги, оскільки рівень їх розвиненості та ефективності визначає стабільність правопорядку та ефективність публічної політики. Показовою є правова система ЄС, що розвинулася від міждержавної співпраці до правопорядку (sui generis), що безпосередньо впливає на національні системи держав-членів і країн-кандидатів [1, с. 296]. Для України в умовах адаптації законодавства до acquis ЄС та впровадження інституційних реформ дослідження юридичної природи та тенденцій розвитку системи ЄС має вагоме теоретичне й практичне значення.

Система джерел права ЄС охоплює чотири рівні: первинне право (Договір про ЄС, Договір про функціонування ЄС, Хартія основних прав ЄС та загальні принципи), вторинне право (регламенти, директиви, рішення ЄС), акти «м'якого права»/soft law (рекомендації, висновки, «Білі» та «Зелені книги») та прецедентне право Суду ЄС, що забезпечує уніфіковане застосування acquis [2, с. 185]. Найвищу юридичну силу мають Договір про ЄС, Договір про функціонування ЄС, Хартія основних прав ЄС та загальні принципи права. Наступне місце в ієрархії актів посідають акти вторинного права, яким має відповідати національне законодавство держав-членів, що виключає можливість суперечностей.

[52] Студентка 3 курсу групи 07-23-02 факультету міжнародного та європейського права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Вторинне законодавство ЄС становить сукупність нормативно-правових актів, виданих інституціями ЄС на підставі та на виконання повноважень, визначених установчими договорами. Норми вторинного права мають автономний характер, розробляються інституціями Союзу відповідно до положень первинного права та застосовуються виключно в межах юрисдикції ЄС для реалізації його цілей і принципів. Вторинне право є ключовим інструментом забезпечення функціонування інституційної системи ЄС, яке спрямоване на практичне досягнення стратегічних цілей та виконання поточних завдань ЄС, виступаючи результатом правотворчої діяльності його органів.

Згідно зі статтею 288 Договору про функціонування ЄС, регламенти є актами вторинного права ЄС, що видаються Радою ЄС та Європейською Комісією і мають прямий вплив на правові системи держав-членів [3]. Ключовими характеристиками регламентів є їхній загальний характер (обов'язковість для всіх країн-учасниць), пряма дія (не потребують імплементації та стають частиною національного законодавства з моменту набрання чинності), а також повна визначеність як щодо мети, так і щодо засобів її досягнення, що робить їх безпосереднім джерелом прав та обов'язків.

Положення регламентів Європейського Союзу є імперативними та підлягають повному й безумовному виконанню, що виключає можливість їхнього вибіркового або часткового застосування [4, с. 52]. У системі законодавства ЄС регламенти посідають визначальне місце, маючи загальний характер і поширюючи свою дію на правові системи та структури держав-членів, а не на індивідуально визначених осіб чи організації.Регламенти наділені властивістю прямої дії, що забезпечує їхнє безпосереднє застосування на території кожної держави-учасниці. Будь-яке відтворення змісту регламентів у національних нормативно-правових актах заборонено; імплементація цих норм у внутрішнє законодавство держав відбувається автоматично, без потреби у прийнятті додаткових національних заходів.

Регламенти набувають чинності одночасно та в уніфікованому порядку на всій території держав-членів ЄС. Обов'язковою умовою набрання ними чинності

є публікація в «Офіційному бюлетені ЄС», при цьому дата початку застосування встановлюється безпосередньо в тексті кожного нормативно-правового акта. Переважна частина регламентів регулює питання спільної сільськогосподарської політики, а також правовідносини у сфері захисту економічної конкуренції.

Відповідно до статті 288 Договору про функціонування ЄС, директиви є юридично обов'язковими для держав-членів стосовно визначеного результату, проте залишають національним органам влади право вибору форм і методів його досягнення [3]. Ключовими характеристиками цього інструменту є обов'язковість цілей, необхідність імплементації положень до внутрішнього правового поля (транспозиції), а також статус національного законодавства як безпосереднього джерела прав та обов'язків для суб'єктів права.

Директиви позбавлені загальної дії, оскільки є обов'язковими для держав-членів, яким вони адресовані, лише щодо кінцевої мети. При цьому національним органам влади надається право самостійно обирати форми та засоби досягнення результату [4, с. 55]. Однак фактично директиви містять високий ступінь деталізації, що суттєво обмежує дискреційні повноваження держав-учасниць під час їх імплементації.

Директива виступає фундаментальним інструментом формування єдиного внутрішнього ринку. Зокрема, норми європейського аграрного, соціального та корпоративного права розробляються саме у формі директив, що дозволяє поєднувати загальносоюзні цілі з національними механізмами їх реалізації. Цей інструментарій застосовується для координації державної політики у сферах оподаткування, митного регулювання, інвестиційного контролю, вільного переміщення трудових ресурсів, взаємного визнання кваліфікацій, екологічних стандартів, а також встановлення суворих вимог щодо відповідальності за якість продукції. Як і регламенти, директиви підлягають оприлюдненню в «Офіційному бюлетені ЄС», проте, на відміну від регламентів, факт публікації не є обов'язковою умовою набуття ними чинності.

На відміну від регламентів, спрямованих на уніфікацію законодавства, ключовою функцією директив є гармонізація правових систем держав-членів.

Однак, необхідно зауважити, що акти вторинного права ЄС характеризуються відсутністю загальної ієрархічної структури, отже, між регламентами та директивами як актами вторинного права ЄС відсутній ієрархічний зв'язок, що виключає верховенство одного над іншим.

Таким чином, регламенти – це обов'язкові законодавчі акти, які мають прямі наслідки для всіх держав-членів. Вони застосовуються в повному обсязі по всьому ЄС, тобто мають пряму силу в кожній державі-члені. Директива ЄС – це правовий акт, який вимагає від держав-членів досягнення певного набору цілей, залишаючи право на вибір засобів для цього. Іншими словами, вона окреслює певні правила, яких необхідно дотримуватися, але кожна держава-член вирішує, як забезпечити їх дотримання за допомогою національного законодавства. На відміну від регламентів, що є актами прямої дії, директиви надають державам-членам певну свободу розсуду щодо вибору форм і методів імплементації положень законодавчого акта у національне право.

Список використаної літератури

1. Теремецький В. І., Петренко А. А. Правова система ЄС: особливості, сучасні тенденції та методологічні засади нормопроєктування в умовах адаптації українського законодавства до acquis ЄС. *Наукові записки. Серія: право.* 2025. Випуск 18. С. 296-308.
2. Ренкавек-Пахвічевич М. Шляхи імплементації права ЄС у національне законодавство. *Wydawnictwo Akademii Wymiaru Sprawiedliwości*. 2024. С. 184-188.
3. Консолідована версія Договору про функціонування ЄС з протоколами та деклараціями ЄС, ЄЕС; Договір, Міжнародний документ, Протокол [...] від 07.02.1992 URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text
4. Ковалів М. В., Тимчишин Т. М., Ніканорова О. В. Основи права Європейського Союзу: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. С. 51-57.

Науковий керівник: Комарова Т.В., докторка юридичних наук, професорка, доцентка кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Анатолій Герасименко[53]

ПРОБЛЕМА ПРИЗУПИНЕННЯ ПРАВА ГОЛОСУ ДЕРЖАВИ-ЧЛЕНА В КОНТЕКСТІ КРИЗИ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В ЄС

У сучасних умовах розвитку Європейського Союзу актуальною проблемою стає забезпечення дотримання фундаментальних цінностей, закріплених у статті 2 Договору про Європейський Союз, серед яких ключове місце займає принцип верховенства права. Його порушення в окремих державах-членах не лише підриває національні правові системи, але й ставить під загрозу функціонування всього інтеграційного об'єднання, що обумовлює необхідність існування ефективних наднаціональних механізмів реагування.

Одним з механізмів є процедура, передбачена статтею 7 Договору про Європейський Союз, яка надає можливість інституціям ЄС реагувати на серйозні порушення цінностей Союзу, до застосування санкцій у вигляді призупинення права голосу держави-члена в Раді ЄС. Важливим є те, що передбачений механізм, закріплений у статті 7 Договору про Європейський Союз, має багаторівневий характер і поєднує як превентивні, так і санкційні елементи впливу на держави-члени. Це свідчить про прагнення Європейського Союзу забезпечити дотримання своїх фундаментальних цінностей не лише шляхом застосування крайніх заходів, але й через інструменти раннього реагування. Саме тому ключове значення у цій системі відіграє Rule of Law Framework, запроваджений Європейською Комісією, який покликаний виступати проміжною ланкою між політичним діалогом та формалізованою процедурою застосування статті [2].

Разом з тим, його ефективність значною мірою залежить від готовності держави-члена викоувати рекомендації інституцій ЄС. У випадках, коли такі

[53] Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого студент 3 курсу, 7 групи факультету прокуратури

рекомендації ігноруються або виконуються формально, виникає необхідність переходу до наступного етапу - застосування процедур, передбачених статтею 7 ДЄС, що може завершитися призупиненням права голосу держави-члена у Раді Європейського Союзу.

Практика застосування цього механізму особливо яскраво проявилася у відносинах із Польща, де законодавчі зміни у сфері судоустрою спричинили серйозні застереження з боку інституцій ЄС. Зокрема, Європейська Комісія звернула увагу на порушення принципу незалежності судової влади, що проявлялися у наданні широких дискреційних повноважень виконавчій владі щодо продовження повноважень суддів, зміні пенсійного віку та процедур формування органів суддівського врядування [3]. Зміни були оцінені як такі, що суперечать європейським стандартам, зокрема рекомендаціям Комітету Міністрів Ради Європи, висновкам Венеціанської комісії, а також практиці Європейського суду з прав людини, яка підкреслює необхідність забезпечення незалежності судової влади як складової верховенства права. Окрему увагу було приділено порушенню принципу правової визначеності, зокрема через запровадження механізмів перегляду остаточних судових рішень, що ставить під сумнів дію принципу *res judicata*.

Водночас аналіз зазначеної ситуації свідчить про обмежену ефективність превентивних механізмів. Незважаючи на рекомендації та застереження, надані в рамках Rule of Law Framework, системні проблеми не були повністю усунені, що зумовило необхідність переходу до більш жорстких інструментів впливу.

Саме у таких випадках стає актуальною процедура, передбачена статтею 7 ДЄС. На першому етапі Рада ЄС, діючи більшістю у чотири п’ятих голосів та за згодою Європейського Парламенту, може встановити наявність чіткого ризику серйозного порушення цінностей Союзу. На наступному етапі Європейська Рада, діючи одноголосно, може констатувати факт серйозного та тривалого порушення. Лише після цього Рада ЄС отримує можливість застосувати санкції, серед яких ключовою є можливість призупинення права голосу держави-члена. Однак саме ця стадія є найбільш проблемною з огляду на вимогу одностайності, що значною

мірою політизує процес прийняття рішень. Держави-члени, які опинилися під загрозою застосування санкцій, можуть отримувати підтримку інших держав, що унеможливлює досягнення необхідного рівня консенсусу. Це, у свою чергу, знижує ефективність механізму та ставить під сумнів його практичну дієвість.

Тому, призупинення права голосу держави-члена слід розглядати не як ізольований правовий інструмент, а як елемент багаторівневої системи захисту цінностей Європейського Союзу. Його застосування можливе лише за умови неефективності превентивних заходів, а також за наявності політичної волі держав-членів.

У ширшому контексті це свідчить про транснаціональний характер сучасного конституціоналізму, в рамках якого захист принципу верховенства права здійснюється на декількох рівнях-національному, наднаціональному (у межах ЄС) та міжнародному, зокрема в рамках Ради Європи. Взаємодія цих рівнів забезпечує комплексний підхід до реагування на загрози, однак водночас ускладнює процес прийняття рішень через поєднання правових і політичних чинників.

Підсумовуючи, можна зазначити, що механізм призупинення права голосу держави-члена в ЄС є важливим, але водночас обмеженим інструментом впливу. Його ефективність значною мірою залежить від здатності інституцій ЄС та держав-членів знаходити баланс між повагою до суверенітету та необхідністю захисту спільних цінностей. У зв'язку з цим актуальним залишається питання вдосконалення як превентивних, так і санкційних механізмів, що має стати одним із пріоритетів подальшого розвитку права Європейського Союзу.

Література:

1. Rule of law framework. *European Commission*. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/upholding-rule-law/rule-law/rule-law-framework_en

2. Consolidated versions of the Treatyon European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. URL:https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012M%2FTXT
3. Commission Recommendation of 20 December 2017 regarding the rule of law in Poland complementary to Commission Recommendations (EU) 2016/1374, (EU) 2017/146 and (EU) 2017/1520. URL: http://ec.europa.eu/newsroom/just/document.cfm?action=display&doc_id=49107

Науковий керівник – Асірян С.Р. , к.ю.н, асистентка, асистентка кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Софія Горай[54]

ПРАВОВІ ЗАСАДИ СПІВРОБІТНИЦТВА ЄВРОПОЛУ З УКРАЇНОЮ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Повномасштабне збройне вторгнення Російської Федерації на територію України у лютому 2022 року кардинально змінило безпековий ландшафт Європи та суттєво вплинуло на характер взаємодії між Україною та інституціями Європейського Союзу (далі – ЄС) у правоохоронній сфері. Агенція ЄС із правоохоронного співробітництва (далі – Європол) опинилася в епіцентрі цих трансформацій – поряд із координаційною функцією у сфері боротьби з транснаціональною злочинністю вона набула ролі ключового партнера України у протидії наслідкам збройної агресії. Показово, що у Програмному документі Європолу на 2026–2028 роки російська агресія визначається як ключовий геополітичний чинник Корпоративного ризику № 1 («Підвищені безпекові загрози»), що безпосередньо загрожує безпеці всього ЄС та вимагає комплексного реагування [7, с. 192]. Це свідчить про глибоке інституційне переосмислення

[54] Студентка 2 курсу факультету слідчої та детективної діяльності, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків

масштабів загрози та актуалізує необхідність системного аналізу правової відповіді на неї.

Окремі аспекти правового регулювання співробітництва України з європейськими правоохоронними інституціями висвітлювалися у працях таких вітчизняних дослідників, як С. Чернік, О. Довжук, О. Щербанюк, Є. Моісеєва та ін. Проте більшість праць фокусуються на загальних аспектах євроінтеграції у сфері юстиції та внутрішніх справ. Водночас специфіка оперативної взаємодії з Європолом саме в умовах високоінтенсивного міжнародного збройного конфлікту потребує додаткового комплексного дослідження з урахуванням новітніх стратегічних документів ЄС.

Мета статті полягає у дослідженні еволюції правових засад співробітництва між Україною та Європолом, а також аналізі новітніх механізмів взаємодії, що виникли як інституційна відповідь на виклики збройної агресії Російської Федерації.

Юридичне підґрунтя взаємодії України та агенції створювалося поетапно. Першим кроком стало підписання у 2009 році Угоди про стратегічне співробітництво. Цей документ визначав лише загальні контури комунікації та дозволяв ділитися аналітикою чи технічними даними переважно для боротьби з транскордонними угрупованнями та незаконним перетином кордонів [2, с. 99].

Наступною важливою правовою передумовою для поглиблення співпраці стало підписання Меморандуму про взаєморозуміння щодо встановлення захищеної лінії зв'язку від 19 березня 2015 року. Цей документ закріпив так званий кодекс зв'язку, що визначив мінімальні технічні та юридичні вимоги щодо безпеки обміну конфіденційною інформацією. З академічної точки зору, цей крок мав не лише логістичне, а й глибоке правозахисне значення. В умовах збройного конфлікту об'єктивна потреба у швидкому обміні розвідувальними даними неминуче вступає в конфлікт із суворими європейськими стандартами захисту персональних даних. Імплементація механізмів захищеного зв'язку дозволила правоохоронним органам України та Європолу знайти необхідний правовий баланс: забезпечити оперативну ефективність розслідувань, не порушуючи при

цьому фундаментального права осіб на недоторканність приватного життя, гарантованого Хартією основних прав ЄС [1, с. 6–7].

Кардинальний зсув у відносинах відбувся після укладення 14 грудня 2016 року оновленого, оперативного договору [4]. Цей нормативний акт має дещо іншу правову природу порівняно зі своїм попередником: він регулює глибший рівень комунікації з державами поза межами ЄС і безпосередньо дозволяє обмінюватися даними персонального характеру. Без цього інструменту реалізація будь-яких спільних слідчих дій була б юридично нездійсненною [3, с. 716].

Варто підкреслити, що укладення оперативної угоди ще у 2016 році стало стратегічно виваженим кроком. Створений тоді нормативно-правовий фундамент виявив високу стійкість та адаптивність: з початком повномасштабної війни він дозволив миттєво розгорнути повноцінну оперативну роботу без потреби тривалого переукладання міжнародних договорів. Для забезпечення систематичного зв'язку сьогодні функціонує Національний контактний пункт, а правом прямої взаємодії з Європолом наділена широка мережа українських відомств: від Національної поліції та СБУ до НАБУ й Офісу Генерального прокурора [5, с. 86].

Після лютого 2022 року відбулася суттєва реконфігурація пріоритетів цієї взаємодії. Відповіддю на безпрецедентний масштаб воєнних злочинів проти цивільного населення стало створення Європолом та Європейською організацією з питань юстиції (далі – Євроюст) спільної оперативної платформи та запуск аналітичного проєкту Core International Crimes (AP CIC). Додатково було сформовано спеціальну оперативну групу експертів для підтримки розслідувань, що провадяться Україною, державами-членами ЄС та Міжнародним кримінальним судом (далі – МКС) [3, с. 717].

Особливої уваги в цьому контексті заслуговує еволюція механізму спільних слідчих груп (Joint Investigation Teams – JIT). 5 жовтня 2023 року Європол офіційно приєднався до Спільної слідчої групи щодо України [1, с. 8]. Правовою підставою для такого безпосереднього залучення слугує стаття 5 базового Регламенту Європолу (ЄС) 2016/794, яка інституційно наділила співробітників

агенції повноваженнями брати участь у роботі міжнародних слідчих груп та надавати їм оперативну й аналітичну підтримку [8]. Специфіка цього інструменту полягає в нетиповому колі учасників. Окрім нашої держави та європейських країн, повноваження щодо участі отримала прокуратура МКС. Додатково навесні 2023 року правову рамку розширили домовленостями з американським Мін'юстом. Інституційна спроможність також посилилася завдяки запуску влітку того ж року Міжнародного центру з переслідування за злочин агресії (ICPA), який діє під егідою Євроюсту. Участь агенції ЄС із правоохоронного співробітництва у форматі JIT пліч-о-пліч із МКС створює безпрецедентну практику в системі глобальної кримінальної юстиції.

По суті, європейська правоохоронна агенція проактивно долучається до реалізації принципу комплементарності. Це означає, що Європол виходить за рамки традиційного поліцейського співробітництва і стає допоміжним інструментом міжнародного кримінального правосуддя, компенсуючи перенавантаження національних юрисдикцій в умовах збройного конфлікту.

Крім того, згідно з новітнім Програмним документом Європолу на 2026–2028 роки, мандат агенції інституційно розширюється одразу в кількох стратегічних напрямках. З одного боку, передбачено створення глобального репозиторію поточних та минулих розслідувань основних міжнародних злочинів, а також розробку цифрової платформи для проактивного пошуку свідків серед біженців. З іншого боку, критично важливим вектором стає імплементація санкційної політики ЄС: через Цільову групу з санкцій у складі Центру боротьби з фінансовою злочинністю (EFECC) та спільну з Єврокомісією групу «Freeze and Seize» Європол забезпечує виявлення та заморожування активів агресора (зокрема в рамках Операції OSCAR). Ці кроки переконливо свідчать, що агентство вийшло за межі класичного поліцейського мандату, набувши функцій зі збору доказової бази для міжнародного правосуддя та інструментів економічного стримування [7, с. 16, 87–97].

Правовою підставою для такої економічної протидії слугують статті 29 Договору про ЄС та 215 Договору про функціонування ЄС. Вони формують

загальний механізм запровадження обмежувальних заходів, реалізація яких на національному рівні потребує відповідної інституційної бази держав-членів [6, с. 194-195]. Досвід імплементації цих норм показовий на прикладі Німеччини, яка створила Центральне відомство з виконання санкцій (ZfS). Співпраця Європолу з такими національними органами дозволяє здійснювати перехресну перевірку санкційних списків із базами оперативних даних та розкривати складні схеми відмивання коштів російськими олігархами. Таким чином, фінансові розслідування Європолу трансформувалися у вагомий інструмент європейської геополітики та стримування держави-агресора.

Водночас, з теоретико-правової точки зору, розширення повноважень Європолу у санкційній сфері породжує нові виклики у площині захисту прав людини. Заморожування активів та фінансові обмеження є серйозним втручанням у право власності. Хоча такі дії є легітимними в контексті міжнародної безпеки, європейська судова практика (зокрема, прецеденти Суду Справедливості ЄС) вимагає суворого дотримання процесуальних гарантій. Участь Європолу в операції OSCAR вимагає точності в аналітиці, адже помилкова ідентифікація особи чи компанії у процесі перехресної перевірки баз даних може призвести до неправомірного блокування активів і подальших позовів до європейських судів. Таким чином, діяльність Європолу на санкційному треку є своєрідним тестом на здатність інституцій ЄС гарантувати право на справедливий суд та ефективний засіб правового захисту навіть у кризових умовах війни.

Поряд із кримінально-правовим та фінансовим вимірами, агресія РФ спровокувала масштабну гуманітарну та цифрову кризу, що змусила Європол суттєво розширити операційний профіль. З одного боку, масове переміщення мільйонів українців до ЄС різко актуалізувало загрозу торгівлі людьми. На виконання «10-пунктного плану» Єврокомісії Європол координує захист біженців через мультидисциплінарну платформу EMPACT. Одночасно, в межах Спільного антитрафікінгового плану було створено Віртуальний командний пункт (SPRING) – інструмент миттєвого обміну оперативною інформацією між Україною, країнами-сусідами та ЄС у режимі реального часу. З іншого боку, агресія

супроводжується безпрецедентними гібридними атаками та цілеспрямованим поширенням дезінформації з метою дестабілізації європейського суспільства. У відповідь Центр боротьби з кіберзлочинністю Європолу (ЕС3) спільно з підрозділом EU Internet Referral Unit забезпечують реагування на оперативні запити України щодо ліквідації деструктивних каналів у мережі Telegram. Ці ресурси здебільшого використовуються для координації злочинної діяльності, вербування та поширення проросійських фейків. Таким чином, обидва напрями у сукупності ілюструють якісне розширення компетенції Європолу – від класичного правоохоронного реагування до захисту когнітивної та цифрової безпеки європейського простору [3, с. 716–717; 7, с. 16].

В умовах триваючого міжнародного збройного конфлікту правова база співпраці України та Європолу продемонструвала виняткову життєздатність та гнучкість. Поряд із класичною боротьбою з транснаціональним криміналітетом ключовими пріоритетами стали розслідування воєнних злочинів, підрив економічного потенціалу агресора шляхом санкційного контролю, а також протидія гібридним кіберзагрозам і захист українських біженців.

Програмний документ Європолу на 2026–2028 роки підтверджує стратегічний курс на поглиблення цієї інтеграції, інституційно закріплюючи Україну як одного з найважливіших партнерів. Важливим завданням на майбутнє залишається глибока адаптація національних норм щодо обробки та збереження приватної інформації до європейських стандартів (передусім GDPR та внутрішніх правил Європолу). Це дозволить остаточно нівелювати юридичні перепони для вільного руху конфіденційних даних під час проведення спільних операцій.

Можна констатувати, що правоохоронна співпраця України та ЄС остаточно подолала формат «допомоги третій країні» і перетворилася на синергетичне партнерство, у якому українська правоохоронна система де-факто функціонує як органічна складова східного безпекового контуру ЄС.

Література:

1. Бірюков Р. Поліцейське співробітництво між ЄС та Україною: поточні питання та перспективи. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Юридичні науки*. 2025. Випуск 1 (73). С. 5–10.

2. Довжук О. В. Правові засади співробітництва між Україною та ЄС в сфері юстиції, свободи, безпеки та руху осіб. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2015. Вип. 125 (ч. І). С. 95–105.

3. Моісеєва Є. О., Латишева М. О., Шалупня К. С. Діяльність Європолу та співпраця з Україною. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 714–717.

4. Угода між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво від 14.12.2016 р. № 984_001-16. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-16

5. Чернік С. Правові засади співробітництва України та Європейського Союзу в правоохоронній сфері. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 3. С. 84–89.

6. Щербанюк О. В. Санкційний режим юрисдикції країн Європейського Союзу (досвід Німеччини). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 5. С. 193–197.

7. Europol Programming Document 2026–2028. European Union Agency for Law Enforcement Cooperation. The Hague : Europol, 2025. 220 p.

8. Regulation (EU) 2016/794 of the European Parliament and of the Council of 11 May 2016 on the European Union Agency for Law Enforcement Cooperation (Europol). Official Journal of the European Union. OJ L 135, 24.5.2016. P. 53–114.

Науковий керівник: Білоусов М.С., доктор філософії, асистент кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Катерина Гроховська[55]

[55] Студентка НЮУ імені Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ СУБСИДІАРНОСТІ В ПРАВІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Концепція субсидіарності має багату історію. Її витоки сягають, серед інших джерел, політичної філософії Арістотеля. Однак у положеннях європейських договорів принцип, який називають субсидіарністю, був запроваджений надзвичайно пізно – лише у 1986 році [1]. Мається на увазі Договір про Європейський Союз (також відомий як Маастрихтський договір), який в статті п'ятій вказує так звану «тріаду» центральних принципів очільне місце серед яких, займає саме принцип субсидіарності. [2, с. 34] Адже принцип субсидіарності – регулює розподіл повноважень між ЄС та державами-членами та означає, що рішення повинні прийматися на найнижчому можливому рівні (національному чи локальному), якщо це не менш ефективно, ніж на рівні ЄС. Він передбачає баланс між наданням ЄС достатніх повноважень для досягнення загальних цілей і збереженням автономії держав-членів [3, с. 242–249] та може слугувати важливим інструментом для оцінки ефективності правової інтеграції, оскільки він демонструє, наскільки гармонійно розподіляються повноваження між ЄС та державами-членами [4, с. 1253].

Однак розуміння сутності субсидіарності як принципу права ЄС до сьогодні залишається дискусійним питанням, що негативно впливає на стан його практичної реалізації. Так, зокрема, одні розглядають його як суто політичний принцип, зазначаючи, що немає нічого більш політичного, ніж рішення щодо відповідного рівня дій. Інші стверджують, що настав час визнати, що субсидіарність - це також правовий принцип, зміст якого не можна і не слід нескінченно розширювати. Розбіжні погляди на справжню природу субсидіарності мають важливі наслідки для контролю за дотриманням принципу субсидіарності, включаючи механізм раннього попередження національних парламентів. Саме в цьому контексті зростають вимоги до працездатної формули та спільного розуміння принципу [5].

По суті, субсидіарність залишається принципом щодо того, як мають бути структуровані держава та суспільство. Хоча її точний зміст та наслідки в різних контекстах можуть бути досить розпливчастими та часто оскаржуються, по суті цей принцип вимагає, щоб вищі рівні допомагали нижчим рівням, а не знищували чи підпорядковували їх. Іншими словами, субсидіарність зазвичай розуміється як презумпція на користь прийняття рішень на нижчому рівні, яка дозволяє централізацію повноважень лише з особливо вагомих причин. Через плутанину навколо його значення існує доволі невдалий консенсус щодо того, що субсидіарність полягає у розподілі повноважень щодо прийняття рішень між «вищим» та «нижчим» рівнями на основі технічних критеріїв [6].

Щодо безпосередньо практики застосування принципу субсидіарності Судом справедливості ЄС (далі - Суд), то, як відзначають українські дослідники, він діє доволі обережно, зазначаючи, що субсидіарність стосується того, яким чином Співтовариство здійснює свої повноваження, а не того, які саме повноваження йому належать. При цьому, Суд ЄС неодноразово скасовував акти, прийняті інституціями ЄС саме через неналежне дотримання принципу субсидіарності [7, с. 236]. У свою чергу, іноземні дослідники наголошують на тому, що, займаючи доволі вагоме місце в праві ЄС, принцип субсидіарності на практиці видається нефункціональним. Оскільки, по-перше, до нього рідко апелюють; по-друге, якщо й апелюють, результат зазвичай вважається невтішним [8; 9; 10]. Очевидно, що Європейський суд – тією мірою, якою він займається питаннями субсидіарності – повинен дивитися далі міркувань Співтовариства, тоді як держави-члени повинні докласти зусиль, щоб викласти свої міркування в юридичні, а не політичні терміни. Це підвищило б легітимність та ефективність принципу, який був розроблений для ефективного розподілу влади. Аналогічно, Суд повинен виявляти і виявляє більше поваги до національних органів влади, якщо вони базують свої рішення на ретельній оцінці експертних знань та порівняннях країн, ретельному зважуванні широкого кола міркувань та детальному обговоренні.

Також доцільним було б встановлення та поєднання змішаної процедури регулювання принципу субсидіарності. Зокрема, судовий контроль та національний парламентський контроль принципу субсидіарності, що виражається у посиленні ролі Європейського суду, коаліції національних парламентів з урахуванням принципу субсидіарності у вирішенні спірних та конфліктних ситуацій сприятимуть ефективному розподілу повноважень між різними органами влади для вирішення конкретного питання. Ще більш актуальним було б створення в рамках Європейського Союзу спеціального органу, повноваження якого включали б встановлення та здійснення контролю між сумісністю законодавства ЄС та принципом субсидіарності. Крім того, необхідно створити ефективний інституційний механізм захисту принципу субсидіарності та його дотримання не лише на рівні Європейського Союзу, але й на рівні держав-членів об'єднання. Важливим аспектом у процесі вдосконалення та розвитку принципу субсидіарності в майбутньому має бути й гармонізація та узгодження національного законодавства держав-членів ЄС зі стандартами асоціації щодо регулювання та застосування принципу субсидіарності [11].

Література:

1. Wolthuis B. No Place for Subsidiarity in the European Union. An Integrated Approach to Subsidiarity and Legal Order. *Journal of Social Philosophy*. 2025. Vol. 56. No. 3. P. 378–388.

2. Єфіменко В. С. Принцип субсидіарності як баланс взаємодії інституцій (на прикладі Європейського Союзу). *Історико-правовий часопис*. 2023. Вип.18. №1. С. 31–38.

3. Назаренко О. А. Загальні принципи права ЄС в правовій системі ЄС. *Правове регулювання економіки.* 2015. Вип. 15. С. 242–249.

4. Ніколенко Л. М. Принципи права Європейського Союзу як критерії оцінки ефективності правової інтеграції. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип.2. С. 1251-1255.

5. Subsidiarity: Mechanisms for monitoring compliance. URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2025/775868/EPRS_IDA(2025)775868_EN.pdf (дата звернення: 04.04.2026).

6. Jaroszyński T. National Parliaments' Scrutiny of the Principle of Subsidiarity: Reasoned Opinions 2014–2019. *European Constitutional Law Review*. 2020. Vol.16. No. 1. P. 91-119.

7. Стецiв Р. С. Поняття принципу субсидіарності в праві ЄС. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* 2025. Випуск 89. Частина 4. С. 232-237.

8. Cahill M. Theorizing Subsidiarity: Towards an Ontology-Sensitive Approach. *International Journal of Constitutional Law.* 2017. Vol. 15. No. 1. P. 201–224.

9. Cahill M. Subsidiarity as the Preference for Proximity. *American Journal of Jurisprudence.* 2021. Vol. 66. No.1. P. 129–143.

10. Fabbrini F. The Principle of Subsidiarity. *Oxford University Press*. 2018. URL:https://onlinelibrary.wiley.com/action/getFTRLinkout?url=http%3A%2F%2Fscholar.google.com%2Fscholar_lookup%3Fhl%3Den%26publication_year%3D2018%26author%3DF.%2BFabbrini%26title%3DOxford%2BPrinciples%2Bof%2BEuropean%2BLaw&doi=10.1111%2Fjosp.70010&doiOfLink=10.1093%2Foso%2F9780199533770.003.0009&linkType=gs&linkLocation=Reference&linkSource=FULL_TEXT&__cf_chl_rt_tk=wrIr1TYJbzG14fObEzQmMqged9AyNh.nDcO0VBOA02Y1775322655-1.0.1.1-JHn3.aLtprW8wIrWK41Bz3kgthf1r.M3ICShcRTIimk (дата звернення: 04.04.2026).

11. Kumar A. Analysis of the Principle of Subsidiarity as a Principle of EU Law: Future Perspectives. *Futurity Economics&Law*. 2021. Vol.1. No.4. P. 18–27.

Науковий керівник: Асірян С.Р., к.ю.н., асистент, асистент кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Анастасія Гулієва[56]

ПРЯМА ДІЯ ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Пряма дія права Європейського Союзу (далі – ЄС) є однією з фундаментальних засад функціонування правопорядку ЄС, яка забезпечує ефективність та дієвість норм Союзу в національних правових системах держав-членів.

Проблематика дослідження полягає у відсутності єдності у підходах до тлумачення понять «пряма дія» та «пряме застосування» права ЄС, а також у визначенні чітких критеріїв, за якими норми права ЄС можуть бути безпосередньо застосовані у національних правопорядках. Як зазначають зарубіжні науковці Бруно де Вітте, С. Пречал та П. де Бурка, у доктрині права ЄС поняття «пряма дія» та «пряме застосування» розмежовуються, тоді як у вітчизняній науці, за спостереженням Р. А. Петрова, ці поняття часто ототожнюються. Зокрема, пряме застосування розглядається як властивість норм права ЄС, які не потребують імплементації у національне законодавство (наприклад, відповідно до статті 288 Договору про функціонування Європейського Союзу регламенти мають загальне застосування, є обов'язковими у всіх своїх частинах та підлягають прямому застосуванню в усіх державах-членах), тоді як пряма дія означає здатність норми породжувати права та обов'язки для приватних осіб, які можуть бути захищені в національних судах. Таким чином, проблема полягає у визначенні умов, за яких норми права ЄС можуть набути прямої дії, а також у з'ясуванні ролі Суду ЄС у формуванні відповідної доктрини.

Вирішальну роль у становленні принципу прямої дії відіграла практика Суду ЄС, насамперед рішення у справі *Van Gend en Loos* (1963 р.), в якій Суд вперше сформулював концепцію прямої дії, зазначивши, що право ЄС створює новий правопорядок міжнародного права, на користь якого держави-члени обмежили свої суверенні права, і який надає права не лише державам, але й їх

[56]Студентка 3 курсу групи 07-23-02 факультету міжнародного та європейського права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

громадянам. Суд підкреслив, що стаття 12 Договору ЄЕС (нині стаття 30 ДФЄС) має пряму дію, оскільки вона є чіткою, безумовною та не потребує додаткових заходів імплементації [1]. Саме у цьому рішенні були закладені основні критерії прямої дії, які надалі розвивалися у практиці Суду ЄС.

Першим критерієм є чіткість і точність норми. Як зазначає С. Пречал, норма права ЄС повинна бути сформульована таким чином, щоб її зміст був зрозумілий і не вимагав додаткового тлумачення або конкретизації з боку держав-членів. Якщо норма містить лише загальні цілі або потребує подальшого нормативного уточнення, вона не може мати прямої дії [2, с.24]. Цей підхід підтверджується судовою практикою, зокрема у справі *Salgoil v. Italian Ministry of Foreign Trade*, де Суд ЄС наголосив на необхідності чіткого визначення понять, що використовуються у правових актах ЄС [3].

Другим критерієм є безумовність норми. Відповідно до позиції Суду ЄС, норма повинна встановлювати зобов'язання, виконання яких не залежить від будь-яких додаткових умов або дій з боку інституцій ЄС чи держав-членів. У справі *Van Gend en Loos v. Nederlandse tariefcommissie* [1] підкреслено, що зобов'язання держав не вводити нові мита є абсолютним і не підлягає будь-яким обмеженням, що свідчить про безумовний характер відповідної норми.

Третім критерієм є незалежність норми від подальших заходів імплементації. Норма права ЄС повинна бути здатною самостійно регулювати суспільні відносини без необхідності прийняття додаткових національних актів. Водночас Суд ЄС у своїй практиці дещо пом'якшив цей критерій, визнавши, що навіть норми, які передбачають строк для імплементації (зокрема директиви), можуть набувати прямої дії після закінчення такого строку у разі їх неналежної імплементації.

П.-Я. Куйпер вважає, що пряма дія норм міжнародного права (у тому числі права ЄС) зумовлюється конституційними особливостями держав, зокрема співвідношенням міжнародного та національного права, а також роллю судових органів у забезпеченні їх застосування [4, с.253]. У контексті права Європейського

Союзу зазначені фактори трансформуються у вимогу забезпечення пріоритету та ефективності права Союзу.

Подальший розвиток принципу прямої дії відбувся у рішенні у справі *Wilhelm v. Bundeskartellamt* [5], де Суд ЄС наголосив, що право ЄС інтегрується у правові системи держав-членів і підлягає застосуванню їх судами. Особливого значення набуло рішення у справі *Administrazione delle Finanze dello stato v. Simmenthal SpA [6]*, у якому Суд встановив обов'язок національних судів застосовувати право ЄС у повному обсязі та відмовлятися від застосування будь-яких норм національного права, що суперечать йому, незалежно від часу їх прийняття. Цей підхід фактично забезпечив верховенство та ефективність права ЄС.Бруно де Вітте обґрунтовує, що концепція прямої дії є необхідною, оскільки вона забезпечує практичну реалізацію норм права ЄС у національних правопорядках, хоча її застосування залежить від тлумачення Суду ЄС. Він також підкреслює, що не всі норми права ЄС, навіть функціонально придатні, можуть бути використані національними судами, що свідчить про складність і багатовимірність даної доктрини [7, с.132]. Водночас Р. А. Петров зазначає, що принцип прямої дії має ключове значення у розвитку та функціонуванні правової системи ЄС, оскільки забезпечує ефективну дію права ЄС у національних правових системах держав-членів. Науковець підкреслює, що важливу роль відіграють критерії, яким повинні відповідати норми права ЄС для набуття прямої дії, зокрема їх незалежність від будь-яких дій з боку держав-членів, що зумовлює відсутність необхідності імплементаційних механізмів [8]. Крім того, важливим є забезпечення однакового застосування норм права ЄС у всіх державах-членах, що унеможливлює їх часткове чи вибіркове використання. Таким чином, завдяки правотворчій діяльності Суду ЄС відбулося суттєве вдосконалення механізму дії права ЄС у національних правопорядках держав-членів.

Отже, принцип прямої дії означає, що норми права ЄС можуть безпосередньо породжувати права та обов'язки для суб'єктів у державах-членах без необхідності їх імплементації у національне законодавство. Він ґрунтується на таких критеріях, як чіткість, безумовність та незалежність від додаткових

заходів, і забезпечує ефективність та однаковість застосування права ЄС. Вирішення окресленої проблематики можливе шляхом уніфікації підходів до розуміння прямої дії та прямого застосування у національній правовій науці, чіткого закріплення критеріїв прямої дії у доктрині та практиці, а також посилення ролі національних судів у застосуванні права ЄС відповідно до практики Суду ЄС. Важливим є також подальший розвиток судової практики, яка конкретизує умови прямої дії та забезпечує їх однакове тлумачення. Це дозволить підвищити ефективність правового регулювання в ЄС та забезпечити належний захист прав суб'єктів у межах Союзу.

Література:

1. Case 26/62 — Van Gend en Loos v. Nederlandse Tariefcommissie [1962] ECR 1; [1963] CMLR 105.
2. Prechal S., Burrows N. Gender Discrimination Law of the European Community. Darmouth, 1990. 28 p.
3. Case 13/68 — SpA Salgoil v. Italian Ministry of Foreign Trade, Rome [1968] ECR 453.
4. Kuijper P.J.Epilogue:Symbiosis? Directeffect:rethinkinga classic of EC legal doctrine. Groningen, 2002. P. 253.
5. Case 14/68 — Wilhelm et al. v. Bundeskartellamt [1969] ECR 1.
6. Case 106/77 — Administrazione delle Finanze dello stato v. Simmenthal SpA [1978] ECR 629 at 643.
7. De Witte B. Direct effect, supremacy, and the nature of legal order. The evolution of EU law / ed. by P. Craig, G. de Búrca. Oxford: Oxford University Press, 1999. P. 188.
8. Петров Р. А. Пряма дія та труднощі механізму застосування права Європейського Союзу. Юридична Україна. 2019. № 2. С. 1–4.

Науковий керівник: Комарова Т.В., докторка юридичних наук, професорка, доцентка кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Ніна Гунько[57]

СТАНДАРТИ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ, ЯК ВИКЛИК ДЛЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Від початку євроінтеграційного курсу Україна стикнулася з багатьма викликами щодо адаптації норм національного законодавства, зокрема, застосування стандартів забезпечення рівних прав та можливостей для жінок і чоловіків. Імплементація стандартів гендерної рівності Європейського Союзу стала для нас важливим кроком як держави-кандидатки на вступ до ЄС.

Аналізуючи тенденції розвитку права серед лідерів світових держав, напрямок адаптації національного законодавства стосовно гендерної політики є одним з ключових напрямів в умовах не тільки євроінтеграції, а й розвитку сучасних правових систем світу.

Спираючись на те, що забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків належить до фундаментальних цінностей Європейського Союзу та закріплено у положеннях Договору про Європейський Союз (ст. 2 «Союз ґрунтується на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини, включаючи права осіб, що належать до меншин» ст. 3 «Союз сприяє рівності між жінками та чоловіками») [1], Договору про функціонування Європейського Союзу (ст. 8 «У всіх своїх діях Союз прагне усунути нерівності та сприяти рівності між чоловіками і жінками.») [2] та Хартії основних прав ЄС (ст. 23 «Рівність між жінками та чоловіками повинна забезпечуватися в усіх сферах, включаючи зайнятість, працю та оплату праці. Принцип рівності не перешкоджає збереженню або запровадженню заходів, що передбачають особливі переваги для недостатньо представленої статі») [3].

Відповідно до зазначених норм ми бачимо, що у процесі євроінтеграції Україна не може ігнорувати гендерну політику, а адаптація законодавства до цих

[57]студентка 3-го курсу факультету юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

стандартів зумовлена не лише правом ЄС, а й вимогами сучасності (або це випливає як із права ЄС, так і з сучасних суспільних потреб). Насамперед право Європейського Союзу встановлює заборону дискримінації за ознакою статі та передбачає необхідність забезпечення рівності у сфері праці, соціального забезпечення, доступу до товарів і послуг, встановлення рівних можливостей у всіх сферах соціального життя, для жінок, так і для чоловіків. Ці норми стосуються не тільки можливостей кар'єрного зростання та оплати праці, а й таких аспектів, як догляд за дітьми, соціальні пільги, відпустки по догляду за дитиною, недопустимість поділу ринку товарів і послуг на жіночі та чоловічі.

Провідну роль у формуванні міжнародно-правових стандартів гендерної рівності в Європейському Союзі відіграє вторинне право ЄС, наприклад, директиви, які конкретизують та тлумачать положення установчих договорів щодо заборони дискримінації та забезпечення рівності між жінками і чоловіками.

Таким чином, одним із ключових нормативних актів у цій сфері є Директива 2006/54/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 5 липня 2006 року про реалізацію принципу рівних можливостей та рівного ставлення чоловіків і жінок у питаннях зайнятості та праці [4]. Вона саме кодифікує та систематизує попередні нормативні акти ЄС щодо забезпечення рівних прав та можливостей серед чоловіків і жінок у сфері зайнятості та праці. Вона об'єднала низку попередніх директив і забезпечила узгоджене регулювання питань рівного ставлення, заборони дискримінації, рівної оплати праці, а також механізмів правового захисту.

Відповідно до положень директиви: забороняється як пряма, так і непряма дискримінація за ознакою статі; переслідування та будь-яке менш сприятливе ставлення, пов'язане з вагітністю, материнством, доглядом за дитиною [4].

Зазначена норма розвиває положення Договору про функціонування Європейського Союзу, зокрема статті 157, яка закріплює принцип рівної оплати праці чоловіків і жінок за однакову або рівноцінну роботу. Але важливо зазначити, що цей принцип, відповідно до практики Суду ЄС, а саме у справі C-43/75 *Defrenne v SABENA* [5], у якій Суд визнав, що принцип рівної оплати праці

чоловіків і жінок, закріплений у статті 119 Договору про ЄЕС (нині стаття 157 ДФЕС [2]), має пряму дію, а отже може застосовуватися національними судами без необхідності додаткової імплементації. У цій справі якраз було встановлено, що дискримінація в оплаті праці за ознакою статі є неприпустимою навіть у відносинах між приватними особами, що суттєво розширило сферу дії принципу гендерної рівності.

Таким чином, Директива 2006/54/ЄС не лише деталізує положення установчих договорів, але й забезпечує їх ефективне практичне застосування. Сучасний етап розвитку права Європейського Союзу у сфері гендерної рівності характеризується подальшим удосконаленням механізмів забезпечення рівної оплати праці.

Також не можемо оминути те, що одним із нових важливих актів є Директива ЄС 2023/970 [6]. Вона спрямована на забезпечення прозорості та подолання гендерного розриву в оплаті праці. Зазначений нормативно правовий акт передбачає низку конкретних механізмів, серед яких, зокрема, обов'язок роботодавців надавати інформацію про початковий рівень заробітної плати або її діапазон ще на етапі публікації вакансії або до проведення співбесіди, що сприяє запобіганню дискримінації вже на стадії доступу до роботи. Крім того, працівники отримують право вимагати від роботодавця інформацію про рівень оплати праці для категорій працівників, які виконують однакову або рівноцінну роботу, з розподілом за ознакою статі.

Директива також запроваджує обов'язок для роботодавців із чисельністю понад 100 працівників здійснювати регулярну звітність щодо гендерного розриву в оплаті праці. У разі, якщо різниця в оплаті перевищує 5 % і не може бути обґрунтована об'єктивними факторами, передбачається проведення спільної оцінки оплати праці за участю роботодавця та представників працівників. Важливим нововведенням є також посилення процесуальних гарантій: у справах про дискримінацію тягар доказування частково покладається на роботодавця, а особи, які зазнали дискримінації, мають право на повне відшкодування шкоди, включаючи невиплачену заробітну плату.

У контексті євроінтеграційного курсу Україна вже розпочала процес адаптації національного законодавства до зазначених стандартів, зокрема шляхом підготовки змін до трудового законодавства, включаючи оновлення положень Трудового кодексу України та впровадження механізмів прозорості оплати праці, що свідчить про поступове наближення до acquis Європейського Союзу у сфері забезпечення гендерної рівності [7].

Важливе значення для конкретизації та практичного застосування зазначених положень має судова практика Суд справедливості Європейського Союзу. Зокрема, у справі C-170/84 *Bilka-Kaufhaus GmbH v Weber von Hartz* [8] було сформульовано підхід до визначення непрямої дискримінації у сфері трудових відносин. Суд встановив, що різниця у ставленні, яка формально не пов'язана зі статтю, але фактично призводить до менш сприятливого становища для осіб певної статі, може бути виправдана лише за наявності об'єктивних підстав.

Зокрема, Суд сформулював так званий «тест обґрунтування», відповідно до якого роботодавець повинен довести, що застосована практика переслідує легітимну мету, є об'єктивно необхідною для її досягнення та є пропорційною. У разі відсутності такого обґрунтування відповідні дії визнаються дискримінаційними. Таким чином, дана справа заклала фундаментальні критерії оцінки непрямої дискримінації, які згодом були відображені у законодавстві Європейського Союзу, зокрема у положеннях Директива 2006/54/ЄС [4] та сучасних актах, спрямованих на забезпечення прозорості та рівності оплати праці [6].

Але в дослідженні питання рівних можливостей для жінок та чоловіків окремо питання щодо праці досить важливою залишається сфера балансу між роботою та приватним життям, тому що проблематика гендерно чутливого простору стосується не тільки публічних сфер. Саме тому важливим елементом сучасної гендерної політики Європейського Союзу є не лише формальна заборона дискримінації за ознакою статі, а й створення таких правових механізмів, які дозволяють досягати фактичної рівності жінок і чоловіків у сфері праці.

Саме з цією метою була прийнята Директива 2019/1158 Європейського Парламенту і Ради від 20 червня 2019 року про баланс між професійним та приватним життям батьків і осіб, які здійснюють догляд, що скасувала попередню Директиву 2010/18/ЄС [9]. Її ухвалення стало логічним продовженням політики ЄС у сфері гендерної рівності, оскільки сам по собі принцип рівного ставлення не здатний забезпечити реальну рівність без урахування соціальної нерівномірності сімейних обов'язків і обов'язків по догляду.

Основний посил цієї директиви зосереджений на тому, що нерівність на ринку праці часто виникає не лише через прямі обмеження або дискримінацію, а й через нерівний розподіл домашніх обов'язків та обов'язків по догляду за дитиною чи іншими членами сім'ї, що цього потребують. На практиці саме жінки значно частіше переривають професійну діяльність, переходять на неповну зайнятість або відмовляються від кар'єрного розвитку через материнство та сімейні обов'язки. Відповідно, Директива 2019/1158 спрямована не лише на захист працівників із сімейними обов'язками, а й на усунення структурних причин гендерної нерівності в оплаті праці, кар'єрному просуванні та доступі до зайнятості.

Одним із центральних положень директиви є запровадження права батька на відпустку у зв'язку з народженням дитини. Відповідно до її положень, держави-члени повинні забезпечити щонайменше десять робочих днів такої відпустки. Правове значення цього положення полягає в тому, що догляд за новонародженою дитиною більше не розглядається виключно як функція матері. Навпаки, Європейський Союз закріплює підхід, за яким батько також є самостійним суб'єктом сімейних прав і обов'язків, а тому повинен мати реальну можливість брати участь у догляді за дитиною з моменту її народження. Це положення має чітко виражений гендерно-правовий ефект, оскільки сприяє більш рівномірному розподілу сімейного навантаження між жінкою і чоловіком.

Не менш важливим є закріплення права кожного з батьків на батьківську відпустку. Директива передбачає щонайменше чотири місяці такої відпустки для кожного з батьків, причому два місяці з цього строку мають бути такими, що не

можуть перейти іншому з батьків. Саме ця не здатність передати дні відпустки є однією з найбільш принципових новел директиви, оскільки спрямована на подолання ситуації, коли формально право мають обоє батьків, але фактично ним користується лише мати. Європейський законодавець таким чином стимулює саме чоловіків реалізовувати батьківські права, що має довгостроковий вплив на трансформацію традиційних соціальних ролей і зменшення професійної дискримінації жінок.

Окрему увагу директива приділяє відпустці для осіб, які здійснюють догляд. Це ще один доказ того, що ЄС розглядає гендерну рівність ширше, ніж просто рівність у трудових правах. Йдеться про врахування демографічних і соціальних змін, пов'язаних зі старінням населення, збільшенням кількості осіб, які потребують постійного догляду, а також необхідністю підтримки працівників, що поєднують професійну діяльність із сімейною відповідальністю. Директива передбачає мінімум п'ять робочих днів такої відпустки на рік. Хоча на перший погляд це положення є соціальним, у гендерному вимірі воно має надзвичайно важливе значення, оскільки догляд за літніми або хворими членами сім'ї традиційно також непропорційно покладається на жінок.

Ще одним важливим блоком регулювання є право працівників із сімейними обов'язками на гнучкі форми організації праці. Директива передбачає можливість звернення працівника з проханням про адаптацію режиму роботи, у тому числі щодо дистанційної роботи, гнучкого графіка або скороченого робочого часу. Це положення є особливо актуальним у контексті сучасних трансформацій трудових відносин, оскільки дозволяє знизити ризик випадіння працівника з ринку праці через сімейні обставини. У гендерному вимірі значення цього механізму полягає в тому, що він створює умови для поєднання батьківства чи догляду з професійною реалізацією без вимушеного виходу із зайнятості.

Суттєвим аспектом директиви є також процесуальний і гарантійний механізм захисту прав працівників. Вона вимагає від держав-членів забезпечити захист осіб, які скористалися передбаченими нею правами, від звільнення або будь-якого несприятливого ставлення з боку роботодавця. Крім того, працівники

повинні мати доступ до ефективних засобів правового захисту у випадку порушення їхніх прав. Це свідчить про те, що Європейський Союз розглядає баланс між роботою та приватним життям не як декларативну соціальну ідею, а як комплекс суб'єктивних трудових прав, які мають бути реально забезпечені та захищені.

З науково-правової точки зору, ця директива є важливою ще й тому, що вона демонструє еволюцію підходу Європейського Союзу до гендерної рівності. Якщо раніше основний акцент робився на питаннях рівної оплати праці та заборони дискримінації, то нині все більшої ваги набуває усунення саме структурних бар'єрів, які заважають жінкам і чоловікам реалізовувати свої трудові права на рівних умовах. Отже, Директива 2019/1158 формує новий підхід, за яким гендерна рівність розглядається не лише як юридична однаковість, а як створення реальних передумов для рівного розподілу професійних і сімейних ролей.

Для України значення цієї директиви є особливо важливим у контексті євроінтеграції та адаптації національного законодавства до acquis ЄС. Норми Директиви Європейського Союзу 2019/1158 передусім відображено через запровадження одноразової оплачуваної відпустки при народженні дитини. Відповідні зміни були внесені Законом України від 15 квітня 2021 р. № 1401-IX [10], яким Закон України «Про відпустки» доповнено ст. 19-1, що передбачає відпустку тривалістю до 14 календарних днів для чоловіка, дружина якого народила дитину, а також для батька, який не перебуває у шлюбі з матір'ю дитини, або іншого родича, який фактично доглядає за дитиною. Цим самим Україна імплементувала ключовий підхід Директиви 2019/1158 щодо розширення участі батька у догляді за новонародженою дитиною та забезпечення більш рівного розподілу сімейних обов'язків між жінкою і чоловіком. Порядок реалізації цієї гарантії додатково конкретизовано постановою Кабінету Міністрів України № 693 від 7 липня 2021 р. [11].

Таким чином, Директива (ЄС) 2019/1158 є одним із ключових сучасних актів права Європейського Союзу у сфері гендерної рівності, оскільки вона спрямована на подолання глибинних причин нерівності між жінками і чоловіками

на ринку праці. Її значення полягає в тому, що вона поєднує соціальний захист працівників із досягненням фактичної рівності, закріплює нові стандарти відповідального батьківства та рівного розподілу сімейних обов'язків, а також створює правові передумови для більш справедливого й інклюзивного ринку праці.

Розкриваючи питання імплементації міжнародно-правових стандартів гендерної рівності в Україні, не можна оминути ратифікацію Україною Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами 20 червня 2022 року [12]. Ця подія має принципове значення, оскільки Стамбульська конвенція розглядає насильство стосовно жінок не як приватну або суто побутову проблему, а як одну з форм прояву історично сформованої нерівності між жінками і чоловіками. Відповідно, її ратифікація означає не лише розширення міжнародно-правових зобов'язань України у сфері захисту прав людини [13], а й поглиблення національної гендерної політики через визнання того, що забезпечення реальної рівності неможливе без ефективного запобігання гендерно зумовленому насильству, належного захисту постраждалих осіб, притягнення кривдників до відповідальності та формування системи комплексних превентивних заходів.

У межах виконання зобов'язань за Угодою про асоціацію між Україною та ЄС [14] Україна поступово адаптує національне законодавство до стандартів права Європейського Союзу у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, зокрема у сфері трудових відносин, зайнятості та запобігання дискримінації. З цією метою було прийнято низку нормативно-правових актів, серед яких важливе місце посідають Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [15] та Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» [16]. Важливу роль відіграють також підзаконні акти та програмні документи, зокрема Державна стратегія забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року [17], а також Інструкція щодо інтеграції гендерних підходів під час розроблення нормативно-правових актів, затверджена наказом Міністерства соціальної

політики України від 07.02.2020 № 86 [18]. У сукупності ці акти формують нормативну основу для впровадження гендерного підходу в державну політику та правотворчу діяльність.

Разом із тим, наявність розвиненої нормативної бази ще не свідчить про повноцінну та ефективну імплементацію стандартів Європейського Союзу. Однією з головних проблем залишається значною мірою формальний характер окремих державних політик у сфері гендерної рівності, коли відповідні стратегії, програми та рекомендації існують на нормативному рівні, однак не завжди супроводжуються реальними механізмами виконання, належним фінансуванням та системним моніторингом результатів. Унаслідок цього гендерний компонент нерідко інтегрується у правотворчий процес декларативно, без глибокого аналізу фактичного впливу правових норм на жінок і чоловіків.

Окремою проблемою є слабкість судової практики у справах, пов’язаних із дискримінацією за ознакою статі. Незважаючи на наявність загальних законодавчих гарантій, українська правозастосовна практика поки не демонструє достатньо активного та послідовного використання механізмів боротьби з дискримінацією. Судові справи цієї категорії залишаються поодинокими, а практика тлумачення норм про гендерну рівність ще не набула такого рівня розвитку, який дозволяв би говорити про сталі національні стандарти захисту. Це, своєю чергою, негативно впливає на ефективність реалізації відповідних прав, оскільки відсутність сталої судової практики знижує передбачуваність правозастосування та ускладнює реальний доступ осіб до захисту.

Не менш суттєвою є складність доведення дискримінації у конкретних правовідносинах. На практиці особам, які зазнали дискримінаційного ставлення, часто важко зібрати належні та допустимі докази, особливо коли йдеться про непряму дискримінацію, приховані форми нерівного ставлення або системні практики, що формально виглядають нейтральними. У трудових правовідносинах це проявляється, зокрема, у складності доведення гендерно зумовленої різниці в оплаті праці, кар’єрному просуванні або умовах доступу до певних посад. За

відсутності дієвих процесуальних механізмів та чітких стандартів доказування законодавчі гарантії часто залишаються недостатньо ефективними.

Саме тому подальша імплементація стандартів Європейського Союзу у сфері гендерної рівності має полягати не лише у прийнятті нових нормативно-правових актів, а й у посиленні інституційної спроможності органів державної влади, розвитку спеціалізованої судової та адміністративної практики, удосконаленні механізмів моніторингу та оцінки ефективності політик, а також у підвищенні рівня правової обізнаності суспільства. Доцільним у цьому контексті є проведення гендерного аудиту в органах державної влади, закладах освіти та охорони здоров'я, що дозволить не лише оцінити реальний стан дотримання принципу гендерної рівності, а й виявити практичні проблеми реалізації відповідної політики та запропонувати більш дієві інструменти її впровадження.

Таким чином, імплементація стандартів гендерної рівності Європейського Союзу є необхідною умовою виконання Україною своїх міжнародних зобов'язань, важливим елементом європейської інтеграції та відповіддю на сучасні суспільно-правові виклики. Слід зазначити, що на національному рівні вже були зроблені перші кроки адаптації законодавства: створені нові правові норми, інституції, інструкції дій, механізми запобігання дискримінації, що спрямовані на забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у різних сферах суспільного життя. Водночас процес гармонізації законодавства України з правом Європейського Союзу потребує подальшого вдосконалення, зокрема у частині ефективного застосування прийнятих норм, посилення інституційного контролю та забезпечення дієвих механізмів захисту осіб від дискримінації за ознакою статі. Подальший розвиток гендерної політики відповідно до стандартів Європейського Союзу має здійснюватися не лише шляхом формального прийняття нормативно-правових актів, а й через їх реальне впровадження у правозастосовну практику, підвищення рівня правової культури суспільства та забезпечення належного функціонування державних і недержавних механізмів захисту прав людини. Це, у свою чергу, сприятиме зміцненню демократичних

засад держави, утвердженню принципу рівності та наближенню України до повноправного членства в Європейському Союзі.

Література:

1. Consolidated version of the Treaty on European Union. OJ C 326, 26.10.2012, pp. 13–390.

2. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. OJ C 326, 26.10.2012, pp. 47–390.

3. Charter of Fundamental Rights of the European Union. OJ C 326, 26.10.2012, pp. 391–407.

4. Directive 2006/54/EC of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006 on the implementation of the principle of equal opportunities and equal treatment of men and women in matters of employment and occupation. OJ L 204, 26.7.2006, pp. 23–36.

5. Case 43/75 *Gabrielle Defrenne v Société anonyme belge de navigation aérienne Sabena* [1976] ECR – 455.

6. Directive (EU) 2023/970 of the European Parliament and of the Council of 10 May 2023 to strengthen the application of the principle of equal pay for equal work or work of equal value between men and women through pay transparency and enforcement mechanisms. OJ L 132, 17.5.2023, pp. 21–44

7. Про схвалення Національної стратегії подолання гендерного розриву в оплаті праці на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації на 2023–2025 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.09.2023 р. № 815-р. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/815-2023-%D1%80#Text] (дата звернення: 15.04.2026).

8. Case 170/84 *Bilka-Kaufhaus GmbH v Karin Weber von Hartz* [1986] ECR - 1607

9. Directive (EU) 2019/1158 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 on work-life balance for parents and carers and repealing Council Directive 2010/18/EU. OJ L 188, 12.7.2019, pp. 79–93

10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення рівних можливостей матері та батька у догляді за дитиною : Закон України від 15.04.2021 р. № 1401-IX. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-20#Text] (дата звернення: 15.04.2026).

11. Про затвердження Порядку надання відпустки при народженні дитини : Постанова Кабінету Міністрів України від 07.07.2021 р. № 693. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/693-2021-%D0%BF#Text] (дата звернення: 15.04.2026).

12. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11.05.2011 р. *Офіційний вісник України*. 2022. № 87. Ст. 5450.

13. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами : Закон України від 20.06.2022 р. № 2319-IX. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2319-20#Text] (дата звернення: 15.04.2026).

14. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27.06.2014 р. *Офіційний вісник України.* 2014. № 75. Ст. 2125

15. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 р. № 2866-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 52. Ст. 561

16. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 06.09.2012 р. № 5207-VI. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text] (дата звернення: 15.04.2026).

17. Про схвалення Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року та затвердження

операційного плану з її реалізації на 2022–2024 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.08.2022 р. № 752-р. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-2022-%D1%80#Text] (дата звернення: 15.04.2026).

18. Про затвердження Інструкції щодо інтеграції гендерних підходів під час розроблення нормативно-правових актів : наказ Міністерства соціальної політики України від 07.02.2020 р. № 86. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0211-20#Text] (дата звернення: 15.04.2026).

Науковий керівник: Жуков І. М., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Надія Деменко[58]

ЦИФРОВІ ПРАВА ЛЮДИНИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ: НОВІ ГАРАНТІЇ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Сьогодні цифрові права охоплюють майже всі сфери суспільного життя, оскільки більшість соціальних та політичних зв'язків перейшли в онлайн. Це не просто про захист паролів, а про право на доступ до мережі, свободу поглядів в інтернеті та безпечну взаємодію з державними сервісами.

Метою роботи є аналіз нових правових гарантій, що виникають у відповідь на феномен штучного інтелекту (далі – ШІ) з акцентом на тому, що права та інтереси людини мають залишатися ключовим пріоритетом. У цьому контексті досліджується, як ми взаємодіємо з технологіями та як забезпечити захист фундаментальних прав людини в нових умовах.

Регламент (ЄС) 2016/679 Європейського Парламенту та Ради від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв’язку з обробкою персональних даних та

[58] Студентка групи 03-23-06 факультету слідчої та детективної діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

про вільний рух таких даних, а також про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних) (далі – GDPR) – це загальний регламент про захист даних Європейського Союзу, який суворо регулює те, як компанії та державні органи збирають, зберігають і використовують персональні дані, надаючи кожному користувачу повний контроль над своїми особистими даними. В статті 4 GDPR є чітко визначені терміни як-от «персональні дані» чи «обробка», але саме поняття «цифрові права» досі немає єдиного визначення ані в українському законодавстві, ані в ЄС. Це створює ситуацію, де ми користуємося правами які юридично ще «в процесі» формування [1, ст. 4].

Д.М. Бєлов та І.Є.Переш, справедливо зазначають, що без захисту цифрових прав гідне життя в сучасному світі неможливе. Цифрові права людини мають охоплювати всі основні права та свободи людини в умовах цифровізації та стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій [2, с. 111].

Отже, цифрові права передусім забезпечують фізичним та юридичним особам право на вільний і безпечний доступ до кіберпростору, а також можливість реалізовувати свої права та існувати в ньому на рівних умовах. Згідно із Законом України від 5 жовтня 2017 року № 2163-VIII «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» кіберпростір – середовище (віртуальний простір), яке надає можливості для здійснення комунікацій та/або реалізації суспільних відносин, утворене в результаті функціонування сумісних (з'єднаних) комунікаційних систем та забезпечення електронних комунікацій з використанням мережі Інтернет та/або інших глобальних мереж передачі даних [3, ст. 1].

Штучний інтелект – це новий виклик. ШІ стає фундаментальною основою сучасної реальності. Якщо раніше цифровізація сприймалася переважно як переведення документів, фінансових рахунків та освітніх процесів у дистанційний формат, то сьогодні ми бачимо перехід до всебічного використання алгоритмів ШІ. Ми впроваджуємо його системи у різні сфери життєдіяльності: від генерування візуального контенту до автоматизації публічного управління. Це

створює нову реальність, де технології стають невід'ємною частиною суспільного буття. Складається відчуття, що вже без цього взагалі нічого не буде існувати.

Саме цей стрімкий розвиток зумовив появу європейського Регламент (ЄС) 2024/1689 Європейського Парламенту та Ради від 13 червня 2024 року, що встановлює гармонізовані правила щодо штучного інтелекту (Акт про штучний інтелект). Регламенту Європейського Парламенту і Ради 2024/1689 від 13 червня 2024 року, що встановлює гармонізовані правила щодо штучного інтелекту (англ. Artificial Intelligence Act, AI Act). Це фактично перша спроба встановити межі там, де ШІ може нашкодити. Закон ділить системи ШІ за рівнями ризику та прямо забороняє найнебезпечніші речі: соціальне оцінювання, біометричне профілювання та маніпуляції поведінкою[4].

Проте головна проблема – це відповідальність. ШІ не може нічого створити сам, він лише повторює і змішує вже створене людьми. Це породжує постійний плагіат та загрози персональним даним. Яскравий приклад цьому: ситуація з працівниками Samsung у 2023 році [5]. Через звичайне бажання пришвидшити роботу і перевірити код через ChatGPT, секретна інформація компанії стала частиною навчання моделі бота. Те, що було таємницею, фактично стало публічним, тобто чат тепер може використовувати ці дані які надали працівники для формування відповіді. Оскільки, повторюсь ще раз, штучний інтелект не може нічого створити сам, він лише повторює та змішує вже створене людьми. **Звісно, він хороший обробник даних, але не автор.** Отже, цей приклад показує, те що, це і є головний ризик: через низьку цифрову грамотність ми самі віддаємо свої дані «машині».

Закон про ШІ (AI Act) пропонує нам три ключові інструменти, які мають стати фундаментом для цифрових прав:

- Обмеження: закон встановлює обмеження для технологій, що загрожують правам громадян. Це означає повну заборону на системи соціального оцінювання (social scoring), маніпуляцію поведінкою, розпізнавання емоцій на робочому місці та нецілеспрямоване збирання зображень обличчя для баз даних.

- Прозорість: обов'язкове маркування контенту, створеного ШІ, щоб ми розуміли, де реальність, а де генерація.
- Механізм скарг: можливість офіційно оскаржити дії системи ШІ та отримати людське втручання для перегляду рішення.

Таким чином, цифрові права сьогодні дійшли до своєї найвищої точки, коли кіберпростір став основним місцем існування людини. Штучний інтелект це не просто зручний інструмент, а технологія, що здатна змістити фокус із прав людини на технологічну прірву, що тягне за собою неосвітчене суспільство. Європейський AI Act дає нам надію на те, що розвиток технологій не знищить приватність. Сьогодні головним питанням є відповідальність: як розробників, так і користувачів. Важливо визначити, хто має відповідати за інформацію, яку вносять у систему, та за наслідки кожної помилки, допущеної штучним інтелектом.

Література:

1. General Data Protection Regulation (GDPR): Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 Apr. 2016 : станом на 25 трав. 2018 р. URL: https://gdpr-info.eu/ (дата звернення: 08.04.2026).

2. Бєлов Д., Переш І., Покорба І. Цифрові права людини: доктринальні засади. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»* : підручник. 2023. С. 110–114. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/303017/295033 (дата звернення: 08.04.2026).

3. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII : станом на 19 жовт. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text (дата звернення: 08.04.2026).

4. Parliament European. Artificial Intelligence Act: MEPs adopt landmark law. *News European Parliament.* URL: https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20240308IPR19015/artificial-intelligence-act-meps-adopt-landmark-law (дата звернення: 08.04.2026).

5. Працівники Samsung випадково злили секретну інформацію через ChatGPT - Fintech Insider. *Fintech Insider - Дізнавайся першим.* URL:

https://fintechinsider.com.ua/praczivnyky-samsung-vypadkovo-zlyly-sekretnu-informacziyu-cherez-chatgpt/ (дата звернення: 09.04.2026).

6. Таран О., Гавловський В. Правове регулювання штучного інтелекту в європейському союзі та україні: основні підходи та права людини. Інформація і право. 2024. С. 62–67. URL: https://il.ippi.org.ua/article/view/300706 (дата звернення: 08.04.2026).

Науковий керівник: Білоус М.С., доктор філософії, асистент кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

А. Журавель[59]

СВОБОДА СЛОВА ТА ВИКЛИКИ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ: ЄВРОПЕЙСЬКІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ДЕМОКРАТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ

Особливістю сучасної цифрової епохи є вагоме місце соціальних мереж та онлайн-платформ у суспільному житті, які фактично стали основним джерелом інформації. Анонімність користувачів, відсутність традиційних методів редакційної перевірки та стрімке поширення контенту стали рушійною силою формування сприятливого середовища для масового поширення недостовірної інформації. Як наслідок, дезінформація перетворилася на потужний інструмент інформаційно-психологічного впливу, що становить загрозу демократичним інститутам. Особливо гострим ця проблема постала в умовах зростання геополітичної напруженості, коли держави, що є учасниками конфронтації, використовують хибні новини, пропаганду та провокації з метою дискредитації чинної влади та впливу на громадську думку. Актуальність цієї теми полягає у тому, що традиційних механізмів захисту свободи слова наразі критично недостатньо для відповіді на виклики цифрової трансформації.

[59] студент 2 курсу факультету права та економічної безпеки

Під неправдивою інформацією слід розуміти оманливі, маніпулятивні відомості, що виникають з різних причин. Залежно від мотивів її створення експерти виділяють три основні види:

- місінформація – недостовірна інформація, що поширюється без умислу нашкодити, однак наслідки поширення все одно можуть бути шкідливими;
- дезінформація – на відміну від місінформації, дезінформація носить цілеспрямований характер та поширюється з метою завдання шкоди суспільству, отримання вигоди або введення в оману;
- малінформація – правдива інформація, зазвичай особистого характеру, метою поширення якої є дискредитація чи підрив репутації особи чи установи [1].

Неправдива інформація може набувати різних форм залежно від способу створення та мети поширення. Окрім того, ці негативні явища ускладнюються та масштабуються в умовах стрімкого розвитку цифрового середовища. Це лише підсилює їхній вплив на суспільство та ефективність функціонування демократичних інституцій. Так, Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) у справі “Bradshaw and Others v. the United Kingdom” [2] вказує, що поширення дезінформації здатне становити значну загрозу демократії. Водночас Суд підкреслює, що в умовах цифровізації держави повинні впроваджувати ефективні механізми протидії поширенню неправдивої інформації, дотримуючись балансу між свободою вираження поглядів та захисту демократичних процесів.

Вітчизняний дослідник І. Сухоруков, досліджуючи правові інструменти протидії дезінформації у Європейському Союзі, підкреслює комплексний характер боротьби з недостовірною інформацією, що містить у собі поєднання комунікаційних ініціатив і законодавчих заходів без необхідності впровадження прямої державної цензури [3, с. 364].

Основним органом регулювання виступає Оперативна робоча група зі стратегічних комунікацій, утворена у квітні 2015 року на підставі рішення ЄС щодо необхідності боротьби з дезінформаційними кампаніями з боку Російської

Федерації. Її основною метою є підтримка офіційних делегацій ЄС у питаннях стратегічних комунікацій та протидії інформаційним загрозам з акцентом на країни Східної Європи [4, с. 157] . Важливим продуктом роботи Оперативної групи став сайт “EUvsDisinfo.eu”, який оприлюднює інформацію про виявлені приклади російських дезінформаційних атак і кампаній. Також у ЄС запроваджено низку добровільних стандартів для суб’єктів інформаційної діяльності, що передбачають забезпечення прозорості політичної реклами, посилення співпраці з фактчекерами та загальне розширення можливостей користувачів у протидії дезінформації.

Говорячи про протидію дезінформації, слід виділити правові інструменти, що забезпечують належне регулювання інформаційного простору в межах ЄС. Основоположне значення має Загальний регламент про захист даних (GDPR) [5], який покликаний надати громадянам і резидентам ЄС можливість контролювати власні персональні дані. Стаття 1 Регламенту встановлює предмет та цілі акту, вказуючи на важливості захисту фундаментальних прав і свобод фізичних осіб, зокрема їх право на захист персональних даних.

Здійснення поставлених цілей забезпечується шляхом встановлення принципів прозорості, законності, мінімізації даних та надання громадянам права на виправлення, видалення, обмеження обробки даних, зобов’язуючи установи та організації здійснювати контроль за безпекою персональних даних та повідомляти про їх порушення.

Наступним актом є Акт про цифрові послуги (DSA) [6], прийнятий у 2022 р. з метою оновлення Директиви про електронну комерцію 2000 р. Окрім цього, DSA має на меті гармонізувати національні закони в країнах ЄС, призначені для боротьби з незаконним контентом на національному рівні. Акт зобов’язує онлайн-платформи оперативно видаляти або обмежувати потік протиправної інформації, а особливо великі цифрові сервіси, такі як Facebook, Amazon Store, Google та інші сервіси, мають додатково оцінювати ризики розповсюдження шкідливого контенту, видаляти його та дотримуватись встановлених механізмів звітування та незалежного аудиту.

Ефективність правових механізмів ЄС підтверджується конкретними прикладами. Зокрема, варто відзначити реакцію Франції на російську дезінформацію під час президентських виборів 2017 року, яка містила публічні попередження та розслідування ЗМІ, що демонструє проактивний підхід країн ЄС до проблематики поширення дезінформації [7, с. 203]. Разом із тим, ризики, пов'язані з регулярним підриванням демократичних інститутів за допомогою дезінформаційних атак, залишаються. Це вимагає від урядів і громадськості вдосконалення правових та моніторингових механізмів.

Підсумовуючи вищевикладене, досвід Європейського Союзу доводить, що ефективний захист від дезінформації вимагає багатогранного регулювання, яке полягає у поєднанні обов'язкових правових стандартів та інституційного моніторингу з дотриманням балансу між захистом демократичних інститутів та свободою вираження поглядів. Головним досягненням ЄС у цьому питанні є створення комплексної системи, яка підвищує прозорість та відповідальність онлайн-сервісів, не передаючи державі повного контролю над цифровими матеріалами. Цей досвід має важливе значення для України у контексті євроінтеграційних процесів, оскільки адаптація європейських механізмів може призвести до побудови міцного цифрового захисту в умовах повномасштабного вторгнення, зберігши демократичний вектор розвитку.

Література:

1. Куліш П. Що таке дезінформація і як вона на нас впливає? Ґвара Медіа. 2023. URL: https://gwaramedia.com/shho-take-dezinformacziya-i-yak-vona-na-nas-vplivaie/ (дата звернення: 05.04.2026).
2. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Бредшоу та інші проти Сполученого Королівства» (Case of Bradshaw and Others v. the United Kingdom), заява № 15653/22 від 22 липня 2025 року. HUDOC - European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:[%22001-244218%22]%7D (дата звернення: 05.04.2026).

3. Сухоруков І. Боротьба з дезінформацією в ЄС: правові інструменти та їх ефективність. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. Т. 2 №4. С. 362-366.
4. Смотрич Д. Іванов Н. Правові аспекти боротьби з дезінформацією в Європейському Союзі: уроки для України. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2023. Т. 10. №4 (40). С. 155-161.
5. Загальний регламент про захист даних (GDPR). GDPR-text.com. URL: https://gdpr-text.com/uk/ (дата звернення: 05.04.2026).
6. Регламент (ЄС) 2022/2065 Європейського Парламенту та Ради від 19 жовтня 2022 року про єдиний ринок цифрових послуг та внесення змін до Директиви 2000/31/ЄС (Акт про цифрові послуги). EUR-Lex. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32022R2065 (дата звернення: 05.04.2026).
7. Стьопкін А. Інституціоналізація політики протидії дезінформації в Європейському Союзі. Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент. 2022. Т. 10. С. 196-208.

Науковий керівник: Пашков В.О., к.політ.н., доцент кафедри міжнародного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Владислав Заїка[60]

ВПЛИВ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ НА ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ

Набуття Україною статусу держави-кандидата та офіційний старт переговорного процесу щодо вступу до Європейського Союзу переводить дискусію про межі державного суверенітету з суто теоретичної площини у сферу

[60] Студент 3 курсу, 4 групи факультету прокуратури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

практичного конституційного будівництва. Відповідно до положень статті 5 Конституції України, носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в нашій державі є народ, якому належить виключне право визначати і змінювати конституційний лад[6]. Ця фундаментальна норма закріплює класичну парадигму неподільного та абсолютного державного суверенітету. Натомість повноцінна інтеграція до європейського простору зумовлює об'єктивну юридичну колізію з цим традиційним підходом, оскільки правова природа ЄС базується на принципі наднаціональності та вимагає від держав-членів делегування частини своїх владних прерогатив спільним інституціям. У цьому контексті важливо розуміти, що базова сутність суверенітету, яка полягає в ексклюзивній монополії на встановлення внутрішнього правопорядку та здійснення політичного владарювання на власній території, а також у збереженні незалежного статусу на міжнародній арені, залишається незмінною. Лише нерозривна єдність цих внутрішніх та зовнішніх аспектів здатна гарантувати територіальну цілісність і самостійність держави [1, с. 14]. Перехід на новий рівень правової взаємодії з ЄС у міжнародно-правовій доктрині трактується через призму національно-правової імплементації, тобто цілеспрямованого формування державою внутрішніх юридичних інструментів, необхідних для ефективного виконання взятих інтеграційних зобов'язань у межах власної юрисдикції [5].

При цьому категоричні твердження про обов'язкову втрату незалежності внаслідок євроінтеграції слід розглядати як необґрунтований політичний міф, адже архітектура ЄС залишає за національними урядами вирішальний контроль над ключовими сферами. Навіть у тих секторах, де наднаціональні органи наділені максимальними повноваженнями, наприклад, Європейська Комісія у сфері зовнішньої торгівлі, вони діють виключно в рамках суворих переговорних мандатів та під контролем Ради ЄС [2, с. 188]. Безумовно, Союзу притаманні виразні наднаціональні характеристики, такі як формування органів за професійною, а не національною квотою, прийняття рішень більшістю голосів та пряма дія обов'язкових актів. Проте ця наднаціональність не функціонує в «чистому» вигляді, а ієрархічно надбудовується над суверенними державами, які

зберігають за собою невід'ємне право виходу з організації, оскільки будь-яка формальна відмова від власного суверенітету визнається юридично нікчемною [4, с. 558]. Саме небажання держав-членів остаточно відмовлятися від статусу вищих суверенів є причиною того, що Європейський Союз не трансформується у класичну федерацію. Європейський політичний істеблішмент послідовно відкидає ініціативи щодо створення двопалатного парламенту чи загальних виборів Президента, залишаючи ЄС у статусі унікальної міжнародної організації наднаціонального характеру з окремими інтеграційними елементами [3, с. 120].

Підсумовуючи викладене, слід констатувати, що взаємодія вітчизняного конституціоналізму з наднаціональною архітектурою Європейського Союзу не означає автоматичного звуження сфери державного суверенітету, а зумовлює його якісну трансформацію в умовах глобалізованого правового простору.

Сучасний досвід доводить, що державна незалежність не є статичною категорією, а динамічним інструментом, який адаптується до вимог інтеграційного об’єднання без втрати політичної суб’єктності. Ефективне функціонування в межах Союзу засвідчує, що делегування компетенцій є не актом зречення влади, а свідомим кроком держави до реалізації національних інтересів через більш потужні та дієві механізми. Відтак, ключовим викликом для України стає не стільки захист формальних ознак суверенітету, скільки забезпечення його реального змісту шляхом гармонійного співіснування національних конституційних принципів з європейськими нормативними стандартами, що вимагає виваженого підходу до розмежування сфер виключної компетенції держави та спільних повноважень у рамках ЄС. З огляду на це, головне завдання вітчизняної правової науки полягає у розробці оптимальної моделі делегування повноважень, яка забезпечить виконання інтеграційних вимог і водночас гарантуватиме недоторканність конституційного ядра України. Практична реалізація цього завдання вимагатиме запровадження дієвих конституційних запобіжників проти неправомірного розширення компетенції інституцій ЄС та практики повзучої компетенції, що може бути досягнуто шляхом внесення спеціальних євроінтеграційних поправок до Основного Закону, які чітко окреслять

межі дії права ЄС, та наділення Конституційного Суду України ефективними механізмами попереднього контролю за дотриманням суверенних прав держави.

Література

1. Байдін Ю. В. Державний суверенітет і його межі в умовах європейської інтеграції (питання теорії). *Державний суверенітет в умовах європейської інтеграції* : монографія / за ред. Ю. П. Битяка, І. В. Яковюка. Київ : Право, 2012. С. 138–150.

2. Державний суверенітет в умовах європейської інтеграції : монографія / за ред. Ю. П. Битяка, І. В. Яковюка. Київ : Право, 2012. 336 с.

3. Яковюк І. Державний суверенітет національних держав у складі Європейського Союзу: проблеми визначення. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. № 3 (38). С. 114–126.

4. Хоббі Ю. С. Вплив наднаціональності на суверенітет держав-членів Європейського Союзу. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2009. Вип. 46. С. 555–559. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2009_46_94 (дата звернення: 19.04.2026).

5. Брацук І. З. Теоретико-правові засади імплементації права Європейського Союзу в національне право держав-членів : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 504 с.

6. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 19.04.2026).

Науковий керівник: Асірян С.Р., к.ю.н., асистент, асистент кафедри права Європейського союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Назарій Закаблук [61]

[61]студент 1 курсу магістратури факультету міжнародного та європейського права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

КОЛІЗІЙНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДИСТАНЦІЙНОЇ ПРАЦІ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЗАХИСТУ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКА

Сучасний етап розвитку глобального суспільства характеризується докорінною трансформацією класичних уявлень про трудові відносини, що зумовлено стрімким розвитком інформаційно-комунікаційних технологій. Перехід до гнучких та гібридних форм зайнятості перестав бути тимчасовим заходом реагування на кризові явища, перетворившись на сталу модель організації праці. Європейські дослідники підкреслюють, що потенціал дистанційної роботи в ЄС є надзвичайно високим, проте його реалізація часто стримується технічними бар'єрами та браком цифрових навичок.

Згідно з дослідженням 2023 року, близько 36 % найманих працівників у ЄС перебувають на посадах, які технічно дозволяють працювати віддалено, проте лише третина з них працює в професіях з обмеженою соціальною взаємодією, що робить їх найбільш придатними для телероботи [1].

Для колізійного аналізу принципово важливим є чітке розмежування наступних понять. Дистанційна праця (телеробота) є формою організації або виконання роботи в межах трудового договору з використанням інформаційних технологій, коли робота, яка могла б виконуватися в приміщеннях роботодавця, виконується поза ними.

Водночас платформна праця являє собою особливу модель цифрового посередництва, коли робота організована через цифрову трудову платформу і може бути як трудовою, так і формально самозайнятою. Фальшива самозайнятість (міскласифікація) виникає, коли цивільно-правові договори (з ФОП чи іншими самозайнятими особами) приховують фактичні трудові відносини, позбавляючи працівника гарантій трудового права.

У таких умовах визначення права, застосовного до трудового договору, стає критичним фактором стабільності цивільного обороту та захисту працівника як слабшої сторони в цифровому просторі і це створює складну правову дилему: як

визначити застосовне право, коли роботодавець, працівник та фактичне місце виконання роботи можуть бути географічно роз'єднані.

Центральним актом права ЄС у сфері визначення права, застосовного до договірних зобов'язань, є Регламент (ЄС) № 593/2008 (Рим I), стаття 8 якого встановлює спеціальні колізійні правила для індивідуальних трудових договорів і спрямована на захист працівника як слабшої сторони [2]. Ця стаття не лише закріплює критерій місця звичайного виконання роботи, а й створює спеціальний механізм захисту працівника як слабшої сторони. Вона допускає вибір права сторонами, однак такий вибір не може позбавити працівника захисту імперативних норм права, які застосовувалися б за відсутності такого вибору.

За відсутності вибору застосовується право країни, в якій або з якої працівник зазвичай виконує роботу; субсидіарно застосовується право країни місця діяльності, через яке його найнято, а за наявності тіснішого зв'язку – право іншої держави.

Дистанційна праця не скасовує критерій *lex loci laboris*, але істотно ускладнює його застосування, оскільки вимагає встановлення країни, в якій або з якої працівник зазвичай виконує основну частину трудових обов'язків. Працівник може перебувати в одній країні, роботодавець – в іншій, а результати праці споживатися в третій юрисдикції.

У таких трудових відносинах ключовим є не місце розташування сервера чи цифрової інфраструктури, а фактичний центр виконання працівником трудових обов'язків: місце, з якого він регулярно працює, отримує інструкції, організовує робочий час і підтримує стабільний зв'язок із роботодавцем.

Практика Суду ЄС уточнює, як саме визначати цей «звичайний центр трудової діяльності». Зокрема, у справі C-29/10 *Koelzsch* (2011) Суд наголосив, що коли працівник виконує роботу в кількох державах, потрібно визначати країну, в якій або з якої він виконує основну частину обов'язків перед роботодавцем [3]. У рішенні в справі C-384/10 *Voogsgeerd* (2011) було уточнено співвідношення між звичайним місцем роботи та місцем діяльності підрозділу, через який працівника найнято, підкресливши субсидіарний характер останнього критерію [4].

У справі C-64/1 *Schlecker* (2013) Суд вказав, що навіть за тривалого виконання роботи в одній країні може бути застосовано право іншої країни, якщо договір має з нею тісніший зв'язок [5]. Нарешті, в об'єднаній справі C-168/16 та C-169/16 *Nogueira* (2017) Суд використав фактичні індикатори для визначення центру трудової діяльності [6].

Окремої уваги потребує проблема неправильної класифікації трудових відносин. Директива 2024/2831 має значення передусім для сфери платформної праці [7]. Її цінність для колізійного аналізу полягає у закріпленні принципу пріоритету фактичного виконання роботи над формальним найменуванням договору, а також у запровадженні спростовної презумпції трудових відносин за наявності ознак контролю та керівництва. Держави-члени мають імплементувати ці правила до національного права, тому механізм не діє автоматично в повному обсязі.

На рівні ЄС право на відключення (right to disconnect) перебуває на етапі формування як окремий наднаціональний стандарт і спирається на Директиву про прозорі та передбачувані умови праці, Директиву про баланс між роботою та особистим життям, а також консультації Європейської Комісії 2024-2025 років. Водночас чинне українське законодавство вже містить спеціальне положення про період відключення у ст. 60-2 КЗпП України, що свідчить про закріплення часткової відповідності підходам, співзвучним сучасним дискусіям у праві ЄС [8].

Л. В. Єрофєєнко наголошує, що перехід до гнучких форм зайнятості не повинен супроводжуватися втратою соціальних прав, а навпаки потребує впровадження нових стандартів, таких як right to disconnect, що є необхідним для збереження балансу між приватним та професійним життям і виступає центральним інструментом захисту психічного здоров'я працівника [9].

Колізійне право саме по собі не створює права на відключення, але має забезпечити застосування того правопорядку, який надає працівникові невідступний мінімальний захист, зокрема щодо робочого часу, відпочинку та меж цифрової доступності.

У контексті адаптації до європейського міжнародного приватного права українське колізійне регулювання трудових відносин потребує уточнення критерію місця виконання роботи. Стаття 52 Закону України «Про міжнародне приватне право» формулює класичне правило «право держави, у якій виконується робота», але не розкриває складні ситуації, коли працівник працює дистанційно з однієї держави для роботодавця в іншій або регулярно змінює місце роботи [10].

Доцільно врахувати підхід ст. 8 Регламенту Рим I, яка використовує не лише формулу країни, «в якій» виконується робота, а й країни, «з якої» працівник зазвичай виконує свої обов'язки, що особливо актуально з урахуванням вже наявних матеріально-правових гарантій в КЗпП України.

Отже, дистанційна праця не усуває традиційні колізійні критерії трудового права, але істотно ускладнює їх застосування. Ключове значення має ст. 8 Регламенту Рим I, яка поєднує автономію волі сторін із захистом працівника як слабшої сторони.

Особливо важливим є встановлення країни, в якій або з якої працівник зазвичай виконує свої трудові обов'язки. При цьому місцезнаходження сервера, цифрової платформи чи споживача результату роботи не повинно автоматично визначати застосовне право. Додаткового значення набуває проблема неправильної класифікації трудових відносин, особливо у платформній економіці, що частково вирішується Директивою 2024/2831.

Для України адаптація до європейського підходу потребує уточнення колізійних норм щодо трудових відносин з іноземним елементом, зокрема з урахуванням дистанційної праці, а також узгодження цих норм із уже наявними матеріально-правовими гарантіями, такими як період відключення.

Література:

1. Teleworkability and the COVID-19 crisis: potential and actual prevalence of remote work across Europe / M. Sostero et al. // IZA Journal of Labor Policy. 2023. Vol. 13, No. 1.

2. Regulation (EC) No 593/2008 of the European Parliament and of the Council of 17 June 2008 on the law applicable to contractual obligations (Rome I) // Official Journal of the European Union. 2008. L 177.

3. Case C-29/10 *Heiko Koelzsch v. Etat du Grand-Duché de Luxembourg* [2011] ECR I-1595.

4. Case C-384/10 *Jan Voogsgeerd v. Navimer SA* [2011] ECLI:EU:C:2011:842

5. Case C-64/12 *Anton Schlecker v. Melitta Josefa Boedeker* [2013] ECLI:EU:C:2013:551

6. Joined Cases C-168/16 and C-169/16 *Sandra Nogueira and Others v. European Commission* [2017] ECLI:EU:C:2017:688

7. Directive (EU) 2024/2831 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2024 on improving working conditions in platform work // Official Journal of the European Union. 2024. L. URL: http://data.europa.eu/eli/dir/2024/2831/oj (дата звернення: 20.04.2026).

8. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. Станом на 20.04.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08 (дата звернення: 15.04.2026).

9. Єрофєєнко Л. В. Правове регулювання гнучких та гібридних форм зайнятості в Україні: виклики діджиталізації та європейський досвід // Електронний науковий періодичний журнал. 2026. № 1(23). С. 136-153.

10. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV // Відомості Верховної Ради України. 2005. № 32. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text (дата звернення: 15.04.2026).

Науковий керівник: Жуков І. М., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Вікторія Закалюжна[62]

ЗАХІДНІ БАЛКАНИ НА ШЛЯХУ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ПРИЧИНИ ЗАТРИМКИ ІНТЕГРАЦІЇ

Європейська інтеграція держав Західних Балкан (Чорногорія, Албанія, Боснія та Герцеговина, Косово, Сербія, Північна Македонія) є одним із ключових напрямів сучасної політики розширення Європейського Союзу (далі - ЄС), що має важливе геополітичне, економічне та безпекове значення для стабільності європейського континенту. Після завершення збройних конфліктів 1990-х років країни регіону задекларували стратегічний курс на вступ до ЄС, що було закріплено в рамках процесу стабілізації та асоціації. Водночас, незважаючи на офіційне визнання європейської перспективи цих держав, інтеграційні процеси характеризуються тривалістю, складністю та нерівномірністю, що зумовлює необхідність наукового осмислення причин їх уповільнення.

Умови набуття членства в ЄС були сформульовані під час засідання Європейської Ради, що відбулося в Копенгагені 21–22 червня 1993 року. Згідно з ухваленими положеннями, асоційовані держави Центральної та Східної Європи, які виявили намір приєднатися до ЄС, можуть стати його членами за умови спроможності виконати зобов'язання, що випливають із членства, та відповідати визначеним політичним і економічним вимогам. Сукупність цих вимог отримала назву Копенгагенських критеріїв.

Зазначені критерії охоплюють три основні складові. По-перше, політичний критерій передбачає наявність стабільних інституцій, що гарантують демократію, верховенство права, дотримання прав людини, а також повагу і захист прав меншин. По-друге, економічний критерій полягає у функціонуванні ефективної ринкової економіки та здатності держави витримувати конкурентний тиск і дію ринкових механізмів у межах внутрішнього ринку ЄС. По-третє, критерій членства (або інституційно-правовий) передбачає спроможність держави-

[62] Студентка групи 03-23-05 факультету слідчої та детективної діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

кандидата виконувати обов'язки, що випливають із членства в ЄС, зокрема дотримуватися цілей політичного, економічного та валютного союзу [1, с. 285].

Щодо політичного критерію, то у наукових дослідженнях наголошується, що саме цей критерій є фундаментальним, оскільки відображає спільність базових цінностей ЄС та їх реальне втілення у публічному житті держави. Водночас для країн Західних Балкан характерною є наявність глибоких структурних проблем у сфері демократичного врядування, що проявляється у політизації державних інституцій, недостатній незалежності судової влади та обмеженій ефективності антикорупційної політики [2, с. 78]. За оцінками міжнародних досліджень, реформи у цих сферах часто мають формальний характер і не супроводжуються реальними трансформаціями, що знижує довіру до інституцій.

Додатковим чинником, який ускладнює виконання політичного критерію, є історична спадщина конфліктів 1990-х років. Як зазначається в дослідженнях Європейського інституту безпекових досліджень, невирішені питання міжетнічних відносин, проблеми примирення та співпраці між державами регіону продовжують негативно впливати на політичну стабільність і перешкоджають консолідації демократичних режимів. Крім того, сучасні наукові підходи вказують на зниження ефективності політики умовності ЄС, що проявляється у допущенні часткової відповідності критеріям та затягуванні переговорних процесів, зокрема через внутрішньополітичні фактори в самому ЄС [3, с. 70].

Важливою складовою політичного критерію є забезпечення прав людини та прав меншин, однак у країнах Західних Балкан ці питання залишаються проблемними. Зокрема, йдеться про дискримінацію національних меншин, обмежений доступ до правосуддя та недосконаліть механізмів захисту основоположних прав. Формальне закріплення правових гарантій не супроводжується їх ефективною реалізацією на практиці, що свідчить про розрив між нормативною та фактичною площинами правового регулювання [4, с. 285].

Окремим аспектом є вплив неврегульованих конфліктів на політичну стабільність регіону. Проблеми міжетнічної взаємодії, територіальні суперечки та наслідки постконфліктного розвитку продовжують чинити дестабілізуючий вплив

на політичні системи держав Західних Балкан [5, с. 28]. Це ускладнює процес інституційної консолідації та негативно впливає на ефективність державного управління. Можна зробити висновок, що без досягнення сталого політичного компромісу та забезпечення регіональної співпраці повноцінна інтеграція до ЄС залишається проблематичною.

Щодо економічного критерію, то він передбачає наявність функціонуючої ринкової економіки та здатність держави витримувати конкурентний тиск і дію ринкових сил у межах внутрішнього ринку ЄС [6, с. 27]. Функціонування ринкової економіки оцінюється через макроекономічну стабільність, ефективність державного управління економікою, розвиток ринків товарів і послуг, а також рівень інституційної спроможності. Однак у країнах Західних Балкан ці елементи залишаються недостатньо розвиненими, що обмежує їх здатність до економічної конвергенції з ЄС.

Суттєвою перешкодою для виконання економічного критерію є недостатній рівень конкурентоспроможності економік регіону. Країни Західних Балкан мають обмежений інноваційний потенціал, низький рівень розвитку високотехнологічних галузей та значну частку тіньової економіки [7, с. 136]. Це знижує їх здатність інтегруватися до єдиного ринку ЄС та ефективно функціонувати в умовах жорсткої конкуренції.

Таким чином, процес інтеграції країн Західних Балкан до ЄС є складним, багатовимірним і тривалим явищем, зумовленим сукупністю політичних, економічних та історичних чинників. Незважаючи на формальне дотримання Копенгагенських критеріїв, у більшості держав регіону зберігається розрив між задекларованими реформами та їх практичною реалізацією, що суттєво уповільнює переговорний процес. Особливо вагомими перешкодами залишаються слабкість демократичних інституцій, недостатня незалежність судової влади, поширеність корупційних практик, а також невирішені міжетнічні конфлікти та питання регіональної стабільності. Економічні труднощі, зокрема низький рівень конкурентоспроможності, структурні дисбаланси економік і

значна частка тіньового сектору також стримують здатність держав Західних Балкан ефективно інтегруватися до внутрішнього ринку ЄС.

Література:

1. Яковюк І. В. Правові основи європейської інтеграції та її вплив на державно-правовий розвиток України : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.01; 12.00.11 / І. В. Яковюк. – Х., 2014. – 474 с.
2. Актуальні проблеми європейської інтеграції та євроатлантичного співробітництва України: матеріали 15-ї регіон. наук.-практ. конф. 17 трав. 2018 р., м. Дніпро / за заг. ред. Л.Л. Прокопенка. –Д. : ДРІДУ НАДУ, 2018. – 272 с.
3. Мартинов, А. Західні Балкани в політичній стратегії Європейського Союзу. *Дриновський збірник*, *14*, 2021 р. – с. 69-77
4. Європейське право: навч. посіб. / за ред. В. І. Муравйова. – К.: Юрінком Інтер, 2011. – С. 283–289
5. Кравченко Д. Категорія «європейська інтеграція західних балкан» у міжнародних відносинах. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI*. 2023. № 5. С. 26–33.
6. Перепьолкін С., Самотуга А., Філяніна Л. Конспект лекцій з дисципліни «Право Європейського Союзу». Дніпро, 2016. 160 с.
7. Давидчук В. Г. Перспективи вступу держав Західних Балкан до Європейського Союзу. *Наукові записки студентів та аспірантів*. 2020. № 5. С. 134–140.

Науковий керівник: Білоусов М.С., доктор філософії, асистент кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

А. Зубач[63]

[63] студентка І курсу Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРИРОДНЕ ПРАВО ПРОТИ ВОЛІ СУВЕРЕНА: КЛАСИЧНА ДИСКУСІЯ XVII–XVIII СТ. ТА ГЕНЕЗА УНІВЕРСАЛЬНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

У XVII–XVIII століттях юристи та філософи активно дискутували про те, що саме робить правову норму обов'язковою. Одні вважали, що право ґрунтується на природних невідчужуваних правах людини та має силу завдяки природному розуму, який діє незалежно від людської волі. Інші наполягали, що закон стає чинним лише тоді, коли його встановлює суверен і підкріплює владним примусом. Це протистояння двох підходів стало визначальним для розвитку правової думки ранньомодерної доби. До того ж, від розуміння даного питання залежало також бачення справедливості, свободи та меж державної влади. Саме тому ця дискусія мала далекосяжні наслідки та вплинула на формування концепції прав людини, а також заклала основу міжнародного правопорядку, який ми знаємо сьогодні.

У межах окресленої теми одне з найвагоміших місць займає Гуго Гроцій, якого наукова спільного давно визнала як одного з засновників науки міжнародного права [1, ст. 40]. У трактаті «Про право війни і миру» (1625) він сформулював переломну ідею про те, що природне право існує незалежно від волі Бога чи держави. Цей підхід означав, що право має власну внутрішню основу, яка не залежить від зовнішнього авторитету. У межах цієї доктрини Гроцій розвинув поняття суб'єктивного права (ius як facultas), тобто можливості діяти й захищати свої дії примусово. Саме ця концепція стала підґрунтям міжнародного права [2, ст. 1110]. Вона відкрила шлях до формування ідеї невід'ємних прав людини, які згодом перетворилися на фундамент сучасної правової системи. Як слушно зазначає Д. Г. Севрюков, Гроцій зробив великий внесок для переходу від класичного середньовічного та схоластичного уявлення про природне право до модерного, а його теорія суб'єктивних прав стала однією зі складових науки філософії права доби Просвітництва [1, с. 40].

На протилежному полюсі перебуває вчення Томаса Гоббса. Визнаючи природний стан «війною всіх проти всіх», Гоббс доводив, що поза межами

держави не існує ні права, ні несправедливості, а джерелом права є виключно воля суверена. Ця позиція правового позитивізму несе в собі внутрішню суперечність, адже якщо суверен є єдиною підставою права, то чи може особа мати права щодо суверена? У теорії Гобса немає об'єктивної справедливості, яка може існувати поза державним законом та виступати критерієм його правомірності [1, ст. 103]. Тому Гоббсівська відповідь є, по суті, заперечною, що унеможливлює будь-яку критику верховної влади з позицій права.

Синтетичну позицію між двома зазначеними поглядами виробив Джон Локк. У «Двох трактатах про правління» (1689) він обстоював, що природні права на життя, свободу та власність передують державі й обмежують її. Держава постає як довіреник, що діє в межах суспільного договору, а порушення цих меж дає народу право на опір. Локк аргументував, що люди мають права, що мають підставу, незалежну від законів будь-якого конкретного суспільства, а уряди, що не захищають ці права, можуть бути протиставлені законному опору [3]. Ця ідея мала безпосереднє практичне значення і стала одним з найвпливовіших джерел для формування ранньомодерної конституціоналістської традиції [3].

Іммануїл Кант здійснив найглибше теоретичне обґрунтування ідеї прав людини та перевів природно-правову дискусію у площину практичного розуму. У «Метафізиці моральності» (1797) він визначив право як сукупність умов, за яких свавілля однієї особи може бути узгоджене зі свавіллям іншої відповідно до загального закону свободи. За Кантом, право не залежить від волі суверена, а воно є апріорним продуктом чистого практичного розуму. Свобода належить кожному від народження як єдине природжене право [1, с. 185]. При цьому Кант не вважав, як Гоббс, що природний стан був станом війни. Подібно до Локка, перехід до громадянського стану був потрібним, щоб подолати однобічність уявлень про справедливість та створити систему правових гарантій [1, с. 189]. Саме такий підхід зробив ідею гідності людини безумовною правовою категорією, яка знайшла своє нормативне відлуння в преамбулі Загальної декларації прав людини 1948 р. та Статуті ООН.

Таким чином, проаналізувавши вчення Гроція, Гоббса, Локка та Канта, можна переконатися, що вибір між природним правом і волею суверена як джерелом права є не лише теоретичною дискусією, а практично важливим питанням. Саме природно-правова лінія дала відповідь на питання, які позитивізм вирішити не зміг, а саме: чому держава зобов'язана поважати права особи, і чим обґрунтований цей обов'язок, коли закон нічого про це не говорить. Було сформульовано ключові ідеї, що врешті закріпились у міжнародному праві. Отже, дискусія, яка велася століттями тому назад, виявилась практично важливою, адже вона поставила питання про те, що є основою права – людина чи державна воля, і саме природно-правова традиція дала на нього чітку відповідь, яку право зберігає сьогодні.

Список використаної літератури

1. Історія правової та державницької думки. Новий час : навч. посібн. / Севрюков Д. Г. – К. : Талком, 2024. – 224 с.

2. Nijman J. E. Grotius' Rule of Law and the Human Sense of Justice. European Journal of International Law. 2019. Vol. 30. Issue 4. P. 1105–1114.

3. Tuckness A. Locke's Political Philosophy. The Stanford Encyclopedia of Philosophy. 2020. URL: https://plato.stanford.edu/entries/locke-political/ (дата звернення: 10.04.2026).

Науковий керівник: Севрюков Денис Георгійович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та історії права та держави ННІ права Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Дар'я Іщук[64]

АНАЛІЗ ЄВРОПЕЙСЬКОГО АКТА ПРО ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ (AI ACT) КРІЗЬ ПРИЗМУ ДЕМОКРАТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ

[64] Студентка 3 курсу 11 групи факультету прокуратури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Стрімка інтеграція технологій штучного інтелекту в усі сфери суспільного та державного життя актуалізує нагальну потребу у формуванні надійного нормативно-правового фундаменту, який би гарантував неухильне дотримання ключових демократичних цінностей та фундаментальних прав людини. У межах європейської правової системи головним інструментом такого регулювання виступає Регламент (ЄС) 2024/1689 Європейського Парламенту та Ради від 13 червня 2024 року, що встановлює гармонізовані правила щодо штучного інтелекту (далі – Регламент). Як випливає з преамбули цього основоположного документа, європейський підхід до управління новітніми технологіями концептуально базується на філософії всебічного захисту демократичних інститутів від потенційних загроз, які можуть виникати внаслідок безконтрольного використання алгоритмів [1]. Необхідність такого жорсткого правового регулювання також підтверджується висновками Європейської служби парламентських досліджень (EPRS). Згідно з даними інформаційної панелі дослідницького центру, офіційні оцінки впливу (Impact Assessments), проведені на початковому етапі підготовки закону, чітко зафіксували, що нерегульований штучний інтелект здатен створювати прямі та масштабні загрози основоположним правам, зокрема порушувати принцип недискримінації, обмежувати свободу вираження поглядів та посягати на недоторканність людської гідності [2].

Фундаментальною основою ухваленого документа є застосування ризик-орієнтованого підходу європейського законодавця. Як зазначається у вітчизняних дослідженнях, ці нові норми права Європейського Союзу (далі – ЄС) покликані превентивно мінімізувати загрози для основоположних прав громадян шляхом чіткої диференціації нормативних вимог залежно від рівня небезпеки конкретної алгоритмічної системи [3]. Практична реалізація цього підходу закріплена у Розділі II Регламенту, який встановлює вичерпний перелік заборонених практик. Відповідно до положень цього розділу, у ЄС визнаються абсолютно неприйнятними та такими, що суперечать демократичним стандартам, системи

соціального рейтингування громадян, а також інструменти масового біометричного спостереження [1].

З метою практичного забезпечення верховенства права стаття 27 Регламенту запроваджує процедуру обов'язкової оцінки впливу на фундаментальні права (Fundamental rights impact assessment). Ця правова норма вимагає від суб'єктів, які впроваджують високоризикові системи, заздалегідь аналізувати наслідки їхнього застосування [1]. Водночас в академічному середовищі наголошується на тому, що наявні механізми містять певні вразливості. Дослідники доводять, що застосування технологій штучного інтелекту продовжує створювати загрози для закріплених у Хартії прав, таких як право на приватність, захист персональних даних та право на притулок, випробовуючи на міцність архітектуру європейського правосуддя [4].

Незважаючи на прогресивний характер законодавства, аналіз документа крізь призму прав людини виявляє низку нормативних суперечностей, які викликають занепокоєння правозахисних інституцій. Європейська коаліція із захисту цифрових прав (EDRi) у своїх аналітичних матеріалах виступає з послідовною критикою Регламенту. Правозахисники акцентують увагу на наявності серйозних законодавчих прогалин та лазівок, залишених для правоохоронних органів. Йдеться про легалізацію певних систем предиктивної поліції, використання яких, за оцінками EDRi, створює непропорційно негативний вплив на маргіналізовані групи населення та ставить під сумнів дотримання принципу демократичної рівності перед законом [5].

Окрім цього, гострий конфлікт правових інтересів спостерігається у сфері міграційної політики. Відповідно до позиції міжнародної організації Amnesty International, ухвалений закон не забезпечує належних гарантій захисту прав людини на кордонах. Попри адвокаційну кампанію за повну заборону систем масового розпізнавання облич та інструментів алгоритмічного профілювання мігрантів, документ містить поступки на користь безпекових відомств. За висновками організації, це призводить до того, що Регламент не захищає найбільш

вразливі верстви населення від дискримінації, фактично нівелюючи частину правозахисних здобутків.

Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що Акт про штучний інтелект є концептуальним кроком ЄС до забезпечення технологічного розвитку без втрати демократичного базису, що реалізується через ризик-орієнтований підхід та заборону найбільш небезпечних систем. Однак результати оцінок впливу та наукові огляди підтверджують надзвичайну складність забезпечення абсолютного балансу. Наявність винятків для правоохоронних органів, загрози праву на притулок та вразливість маргіналізованих груп демонструють, що практична імплементація Регламенту вимагатиме безперервного контролю та подальшого усунення виявлених правових недоліків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). *EUR-Lex*. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj (дата звернення: 10.04.2026).
2. Artificial Intelligence Act : Legislative Train Schedule. *European Parliament*. URL: https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/theme-a-new-push-for-european-democracy/file-regulation-on-artificial-intelligence (дата звернення: 10.04.2026).
3. Акт про штучний інтелект (Artificial Intelligence Act). *Електронне видання* «Аналітично-порівняльне правознавство». URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/06/46-2.pdf (дата звернення: 10.04.2026).
4. The EU's Artificial Intelligence Laboratory and Fundamental Rights // Redressing Fundamental Rights Violations by the EU. Cambridge : Cambridge University Press. URL: https://www.cambridge.org/core/books/redressing-fundamental-rights-violations-by-the-eu/eus-artificial-intelligence-laboratory-and-fundamental-rights/01263D5C8CEF710B571EE03F920601A9 (дата звернення: 10.04.2026).

5. Artificial Intelligence and Fundamental Rights: Document Pool. *European Digital Rights (EDRi)*. URL: https://edri.org/our-work/artificial-intelligence-and-fundamental-rights-document-pool/ (дата звернення: 10.04.2026).

Науковий керівник: Білоусов М. С., доктор філософії, асистент кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Таїсія Калініченко[65]

МЕХАНІЗМИ ВЗАЄМОДІЇ НАДНАЦІОНАЛЬНИХ ІНСТИТУЦІЙ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Постановка проблеми функціонування наднаціональних структур вимагає глибокого розуміння природи їхніх повноважень. Європейські співтовариства, а згодом і Європейський Союз, створювалися не тільки як класичні міжнародні організації, але й як унікальні наднаціональні спільноти, керівні процеси яких будувалися на принципово нових засадах. Ця інституційна новизна полягала насамперед у тому, що їхні органи із самого початку діяли на основі владних повноважень, які історично належали виключно національним державним інституціям держав-членів. Волею суверенних держав ці повноваження стали поступово делегуватися та закріплюватися за наднаціональними інституціями ЄС, тим самим набувши інтеграційного характеру.

Це створило необхідну юридичну та фактичну основу для зміцнення незалежності та самостійності цих органів від диктату окремих національних урядів. За всім цим проглядається добре продумана концепція управління, де обсяг та межі повноважень інституцій визначають стимули і загальний потенціал європейської інтеграції. Найважливішою з умов забезпечення цілісності цього процесу є інституціональна єдність. Відповідно до положень Договору про

[65] Студентка 3 курсу, 4 групи факультету прокуратури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

створення Європейського Союзу (Маастрихтського договору), у Союзі діє «єдина інституційна структура, яка повинна забезпечувати погодженість і наступність діяльності, здійснюваної для досягнення його цілей, зважаючи на досягнутий у Співтоваристві рівень інтеграції» [1].

Ця єдина структура дозволяє уникати дублювання функцій, оптимізує бюрократичні процеси та забезпечує системність правового регулювання на всьому європейському просторі.

При цьому інституційна система Європейського Союзу суттєво відрізняється від класичних зразків державної організації, зокрема з позицій реалізації принципу поділу влади. Ряд ключових управлінських функцій здійснюється тут не одним суверенним органом, а декількома інституціями на своєрідних спільних засадах: вони поділяють функції між собою, реалізуючи їх вроздріб у складному ланцюгу політичних та правових погоджень. Кожній з інституцій відведена своя суворо визначена сфера діяльності, що абсолютно не виключає їхнього тісного співробітництва і постійної взаємодії, але одночасно виступає дієвим запобіжником проти узурпації та надмірної концентрації владних повноважень у якому-небудь одному органі.

На практиці це виглядає так: інтереси Союзу в цілому уособлює Європейська Комісія, найбільш важливі аспекти діяльності якої полягають у монопольному праві надання пропозицій щодо політики Співтовариства, посередництві між державами-членами задля пошуку компромісу та строгому контролі за імплементацією європейського права. Своєю чергою, Рада Європейського Союзу є інституцією, у якій безпосередньо представлені уряди держав-членів, і саме вона ухвалює остаточні рішення щодо більшості нормативних актів та бюджету.

Водночас Європейський Парламент, репрезентуючи інтереси громадян об'єднаної Європи, одержав вагомі повноваження, що дозволяють йому брати повноцінну участь у процесі прийняття «законів», хоча він і позбавлений права самостійно розробляти законодавчі ініціативи. Отже, загальноєвропейські

нормативні акти готуються в Комісії, а ухвалюються Радою за активної та обов'язкової участі Парламенту [2, с.33].

Водночас еволюція та поступове зближення інституційної системи європейських співтовариств із традиційними національними системами організації публічної влади проявляється у стійких тенденціях до децентралізації процесу прийняття рішень, залучення нових інституційних учасників (наприклад, Рахункової палати чи Європейського центрального банку) та посилення механізмів взаємоузгодження різноспрямованих інтересів. Ця структурна складність об'єктивно вимагає від наявних інституцій та інших допоміжних органів діяти максимально злагоджено й у безперервному взаємозв’язку одне з одним [3, с. 102].

Наочно ця багатовекторна взаємодія та формування спільної політики ЄС спостерігається у сфері кримінально-правового співробітництва. Становлення відповідного механізму спільної кримінальної політики вимагало інтеграції зусиль як інститутів загальної компетенції, так і створення абсолютно нових установ спеціальної компетенції, таких як Європол та Євроюст. У цій площині найбільшим обсягом владних повноважень володіє Рада ЄС, яка здійснює законодавчі, контрольні функції та ухвалює рішення щодо призначення керівного складу спеціалізованих агенцій.

Повноваження Європарламенту у сфері боротьби зі злочинністю здійснюються переважно спільно з Радою, правотворчі та координаційні повноваження Європейської Комісії носять здебільшого делегований (похідний) характер, а Суд ЄС наділений відповідними юрисдикційними повноваженнями для забезпечення верховенства права та захисту фундаментальних прав громадян [4, с. 185-191].

Зрештою, практична дієвість та ефективність роботи всієї наднаціональної машини ЄС критично залежить від безперебійного функціонування конституційно-правового механізму взаємодії європейського права та внутрішнього національного права держав-членів. Цей складний механізм концептуально вибудовується на добровільному делегуванні суверенних

повноважень державами, що легітимізує примат європейських норм над національним законодавством у межах інтеграційної компетенції [5, с. 18-21].

Такий нерозривний зв'язок зумовлює безальтернативну необхідність належної, повної та своєчасної імплементації норм права ЄС (насамперед актів вторинного права) у національні правопорядки держав-членів силами їхніх внутрішніх державних апаратів. Якщо регламенти ЄС підлягають прямому застосуванню, то імплементація директив вимагає від держав-членів цілеспрямованої нормотворчої роботи для досягнення загальноєвропейських цілей, що робить національні парламенти та уряди невіддільною ланкою загального механізму функціонування Європейського Союзу [6, с. 57].

Список використаних джерел:

1. Договір про заснування Європейської Спільноти (Договір про заснування Європейського економічного співтовариства) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text
2. Право Європейського Союзу : [навч.-метод. посіб.] / М. В. Никифорак, Л. Ю. Гіждіван. – Чернівці : Рута, 2005. – С. 33.
3. Європейське право / М. Гердеґен. – К. : К.І.С., 2008. – С. 102.
4. Стрєльцова О. В. Організаційний механізм Європейського Союзу в сфері спільної кримінальної політики // Юридична наука. – 2011. – № 4-5. – С. 185-191.
5. Бранчук І. Конституційно-правовий механізм взаємодії права Європейського Союзу та національного права держав-членів. Підприємництво, господарство і право. 2009. № 9. С. 18-21.
6. Брацук І. Механізм імплементації норм права ЄС у національні правопорядки держав-членів. С. 57.

Науковий керівник: Асірян С.Р., к.ю.н., асистент, асистент кафедри права Європейського союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Анна Каменєва[66]

ВІДПОВІДЬ ЄС НА ПОВНОМАСШТАБНУ ВІЙНУ В УКРАЇНІ: ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України, що розпочалося 24 лютого 2022 року, спричинило суттєву кризу європейської безпеки за останні десятиліття та стало серйозним викликом для Європейського Союзу (далі – ЄС, Союз). За цих умов ЄС був змушений оперативно реагувати на нові безпекові реалії, використовуючи наявні політичні та правові механізми. Комплекс заходів, вжитих Союзом у відповідь на агресію рф, засвідчив його спроможність діяти консолідовано в кризових умовах та посилювати власний вплив на міжнародно-політичні процеси [1].

Першочерговою реакцією, у травні 2022 року, Європейського Союзу стало формування єдиної політичної позиції щодо засудження дій російської федерації. У відповідних Висновках Європейської Ради було підтверджено незмінну підтримку суверенітету, незалежності та територіальної цілісності України в межах її міжнародно визнаних кордонів, а також наголошено на необхідності негайного припинення воєнних дій з боку росії [2]. Таке рішення фактично визначили основу для подальших спільних дій держав-членів ЄС у межах реалізації спільної зовнішньої та безпекової політики.

Одним із основних інструментів реагування Європейського Союзу стало посилення та масштабування санкцій проти російської федерації. ЄС ухвалив низку пакетів обмежувальних заходів, які охопили фінансову сферу, енергетичний сектор, транспортну галузь, експорт технологій, державні активи, а також окремих фізичних і юридичних осіб, пов’язаних із державою-агресором [3]. Запроваджені санкції стали одним із ключових правових інструментів міжнародного впливу, спрямованих на послаблення економічного та військового потенціалу держави-агресора.

[66] Студентка факультет3 прокуратури 3 курс, 17 група НЮУ імені Ярослава Мудрого

Суттєвим гуманітарно-правовим заходом з боку Європейського Союзу стало запровадження механізму тимчасового захисту для осіб, які були змушені залишити Україну через бойові дії. Рішенням Ради ЄС 2022/382 від 4 березня 2022 року вперше за весь час існування Союзу було активовано Директиву 2001/55/ЄС про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та відповідальності за наслідки такого прийому [4]. Застосування цього механізму мало прецедентний характер, оскільки, незважаючи на тривале існування відповідної Директиви, раніше вона фактично не використовувалася [5]. У результаті громадяни України, які підпали під дію Директиви про тимчасовий захист (RTB), які залишили країну з 24 лютого 2022 року, можуть скористатися режимом тимчасового захисту. Статус тимчасового захисту надає українцям низку прав, таких як дозвіл на проживання, право на працевлаштування, на освіту, на медичне страхування тощо [9, с.158].

Важливим складником відповіді Європейського Союзу стала також довгострокова фінансова підтримка України. З цією метою ЄС запровадив низку спеціальних механізмів макрофінансової допомоги, серед яких ключове значення має інструмент Ukraine Facility, заснований Регламентом (ЄС) 2024/792 [6]. Його функціонування спрямоване на забезпечення фінансової стабільності України, підтримку бюджетної системи, післявоєнне відновлення держави, модернізацію публічних інституцій та реалізацію реформ у межах євроінтеграційного процесу.

Повномасштабна війна в Україні також істотно вплинула на трансформацію безпекової ролі Європейського Союзу. У межах реалізації спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС активізував використання механізмів фінансування військової допомоги, зокрема через European Peace Facility. Це свідчить про поступове розширення функціональної ролі Союзу та його еволюцію від переважно економіко-політичного об’єднання до більш самостійного безпекового суб’єкта міжнародних відносин.

Особливого політико-правового значення в умовах війни набув також євроінтеграційний поступ України. У червні 2022 року Європейський Союз

ухвалив рішення про надання Україні статусу держави-кандидата на вступ до ЄС, що стало одним із найважливіших стратегічних рішень у відносинах між Україною та Союзом за весь період їх співпраці [7]. Подальше відкриття переговорного процесу щодо членства України в ЄС підтвердило реальність її європейської перспективи та засвідчило готовність Союзу до поступової інтеграції України у власний правовий та інституційний простір [8].

Отже, реакція Європейського Союзу на повномасштабну війну в Україні має комплексний та системний характер і охоплює широкий спектр політичних, правових, економічних та безпекових заходів. Сукупність реалізованих рішень свідчить не лише про послідовну підтримку України з боку ЄС, а й про суттєву трансформацію самого Союзу в напрямі посилення його ролі як самостійного політико-правового та безпекового актора у сучасних міжнародних відносинах.

Список використаних джерел

1. EU response to Russia's war of aggression against Ukraine // Council of the European Union. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eu-response-russia-military-aggression-against-ukraine-archive/
2. European Council conclusions on Ukraine, 30 May 2022 // Council of the European Union. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/05/31/european-council-conclusions-on-ukraine-30-may-2022/
3. Russia's war against Ukraine: EU sanctions // Council of the European Union. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions-against-russia/
4. Council Implementing Decision (EU) 2022/382 of 4 March 2022 // EUR-Lex. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dec_impl/2022/382/oj
5. Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 // EUR-Lex. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32001L0055

6. Regulation (EU) 2024/792 establishing the Ukraine Facility // EUR-Lex. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/792/oj
7. European Council conclusions, 23 June 2022 // Council of the European Union. URL: https://www.consilium.europa.eu/media/57442/2022-06-2324-euco-conclusions-en.pdf
8. Ukraine accession process // Council of the European Union. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/policies/enlargement/ukraine/
9. Черній Ю.Л. Тимчасовий захист громадян України в ЄС у контексті світових міграційних процесів та війни в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2025. Вип. 25, ч. 3. С. 158. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/05/25-3.pdf

Науковий керівник: Шалупня К.С., асистентка кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Дар`я Кашпур[67]

ЄВРОЗЛОЧИН, ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАХИСТУ ДЕМОКРАТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ

В умовах сучасних глобалізаційних процесів транснаціональна злочинність постає, як одна з системних загроз міжнародній і національній безпеці, що безпосередньо впливає на стан забезпечення та реалізації прав і свобод людини. Така ситуація створює об’єктивну необхідність консолідації зусиль держав, спрямованих на формування та ефективне застосування узгоджених міжнародно-

[67] Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого факультету прокуратури, 3 курс, група 01-23-16

правових механізмів співробітництва, які б забезпечували належний баланс між інтересами безпеки та гарантіями дотримання фундаментальних прав людини.

У межах Європейського Союзу (далі – ЄС, Союз) немає єдиного систематизованого нормативного акту («Європейського кримінального кодексу»), який містить перелік суспільно небезпечних діянь та визначає відповідальність за їхнє вчинення [1, с.397]. І хоча в Договорі про функціонування Європейського Союзу (далі – ДФЄС) не міститься поняття «єврозлочин», з позиції західної правової науки та в політичних документах Союзу для позначення суспільно небезпечних діянь закріпився узагальнений термін «**єврозлочини» (англ. EU crimes)**, який відображає спільність підходів держав-членів до їх криміналізації та визначення покарань. Водночас, для виокремлення такої категорії фундаментом виступає ДФЄС, де в статті 83 зазначена можливість Європейського Парламенту та Ради встановлювати мінімальні правила щодо визначення кримінальних злочинів та санкцій у сфері особливо тяжкої злочинності транскордонного змісту [2]. Ця норма також окреслює перелік кримінальних діянь, що через свій наднаціональний характер вимагають консолідованої відповіді на рівні всього Союзу, а саме тероризм, торгівля людьми та сексуальна експлуатація жінок і дітей, незаконна торгівля наркотиками, зброєю, відмивання грошей, корупція, підробка платіжних засобів, комп’ютерні злочини та організована злочинність [2].

У 2020 році Європейська Комісія торкнулася питання розширення переліку статті 83 ДФЄС, а саме в частині злочинів, які несуть в собі мову ненависті та злочинність на ґрунті ненависті [3, с.1]. Як зазначено, дані аспекти є гострим питанням в сфері мікротаргетованої реклами, яка має висловлювання, що посилює ворожнечу, а також щодо однієї із вразливих категорій в мережі, а саме неповнолітніх осіб, які часто є учасниками знущань у школах та кібербулінгу. Для досягнення контролю в цій галузі було встановлено зобов'язання модернізувати Кодекс поведінки у співпраці з провідними цифровими платформами [3, с.2-3]. У грудні 2023 року Європейська Комісія та Верховний представник ухвалили спільне повідомлення, в якому закликали Раду прийняти рішення щодо

розширення переліку «єврозлочинів» [3, с.3]. На мою думку, таке розширення допоможе попередити більш тяжкі правопорушення, які вже набрали більш масового значення в закріпленій нормі.

В українській правовій доктрині утвердився підхід, згідно з яким під «єврозлочинами» розуміють групу особливо тяжких деліктів, що виходять за межі однієї держави. Така класифікація дозволяє інституціям ЄС запроваджувати єдині мінімальні стандарти щодо кваліфікації правопорушень та встановлення мір покарання у тих сферах, де критично важливою є гармонізація національних законодавств держав-членів [4, с.467]. На думку В.О.Тулякова, керуючим принципом у розумінні єврозлочину виступає субсидіарність, згідно з якою, втручання ЄС у кримінальне право вважається доцільною лише тоді, коли внутрішні ресурси окремої держави є недостатніми для розв'язання проблеми, а загальноєвропейська ініціатива демонструє очевидну вищу ефективність [5, с.23]. У цьому аспекті також варто згадати статтю 84 ДФЄС, яка вказує на законотворчу діяльність Європейського парламенту та Ради, які створюють заходи для допомоги державам-членам у сфері запобігання злочинності, але з такого загального правила існує певне застереження, а саме, що такі засоби мають реалізовуватись без будь-якої гармонізації законодавчих та регламентних актів держав-членів.

Разом з тим, погоджуємось з думкою Д.Гребенюка, що поняття «єврозлочин» на даному етапі залишається концептуально невизначеним, незважаючи на все частіше його вживання у політичному та науковому просторі. Його правова природа значною мірою випливає з установчих документів ЄС, які становлять основу для гармонізації кримінального законодавства держав-членів щодо злочинів наднаціонального значення та транскордонного характеру. Однак відсутність чіткого нормативно-правового визначення зазначеного терміна створює низку викликів – як у доктринальному розумінні, так і в практичному правозастосуванні [6, с.254].

На основі вищевикладеного, можна зробити висновок, що майбутнє закріплення визначення «єврозлочину» допоможе ідентифікувати випадки, коли

втручання на рівні Союзу буде доцільнішим за внутрішні ресурси окремої держави, забезпечуючи захист демократичних цінностей ЄС у світі.

Література:

1. Чорнозуб Л. В., Анакіна Т. М. Щодо поняття «Єврозлочин». *Наукові читання, присвячені пам'яті професора Т. А. Денисової: збірник матеріалів, м. Запоріжжя, 10 березня 2022*. Класичний приватний університет. Запоріжжя: КПУ, 2022. 481 с. URL: https://www.academia.edu/88574273/Відповідальність_за_захоплення_заручників_у_проєкті_Кримінального_кодексу_України (дата звернення: 15.04.2026).
2. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями : Договір Європ. Союзу від 07.02.1992: станом на 30 берез. 2010 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення: 13.04.2026).
3. European Parliament. (2026). Proposals to extend the list of EU crimes to all forms of hate crime and hate speech. Legislative Train Schedule. 2026. URL: https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/carriage/hate-crimes-and-hate-speech/report?sid=10101 (дата звернення: 15.04.2026).
4. Гребенюк Д. О. Щодо передумов формування уявлення про «єврозлочин» як правове явище / Д. О. Гребенюк // «Права людини в період збройних конфліктів» : Міжнар. наук.-практич. конф., присвяч. 75-річчю прийняття Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року та Міжнародному дню прав людини, зб. матер. конф. (1 листоп., 2024 р., м. Одеса) / відп. ред. С. В. Ківалов. – Одеса : НУ «ОЮА», 2024. – С. 466-473. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/728efe13-7ebc-455d-8cab-8dff6636e220/content (дата звернення: 14.04.2026).
5. Туляков В. О. Поняття злочину в європейській динаміці змін. Кримінально-правова охорона безпеки людини, нації, світу: фундаментальність,

трансдисциплінарність і ноонауковість убезпечення : матеріали VIII міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 трав. 2024 р.). Харків : Право, 2024. – 280 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fd6d4d3e-8e11-4b57-84a0-57fb9d4ad169/content (дата звернення: 13.04.2026).

6. Hrebeniuk D. The discussion around the definition of «eurocrime». *Європейські орієнтири розвитку України: нові виміри у воєнний час: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16 трав. 2025 р.)* : у 2 т. / за заг. ред. С. В. Ківалова. – Одеса : Фенікс, 2025. – Т. 1. – С . 252-255.– URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9832e265-58fa-464c-8ae5-6577995021f7/content (дата звернення: 13.04.2026).

Науковий керівник: Шалупня К.С., асистентка кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Софія Кірейчук[68]
Софія-Мінь Ту Макарова[69]

ПРАВОВИЙ СТАТУС САМОЗАЙНЯТИХ ОСІБ, ФРИЛАНСЕРІВ, КЛАСИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ТА ПРАЦІВНИКІВ ЦИФРОВИХ ПЛАТФОРМ У ПРАВІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Питання правового регулювання різних статусів зайнятості завжди було актуальним, проте з цифровізацією економік йде поступовий відступ від класичних видів зайнятості. Все більше осіб обирають як головний або додатковий вид діяльності – фриланс або працю на платформах, які, у свою чергу, характеризуються фрагментарним правовим регулюванням. Навіть за наявності окремих нормативно-правових актів, межа між цими категоріями залишається невизначеною, що створює перешкоди для правової кваліфікації статусу особи та її соціального захисту.

[68] Студентка 1 курсу магістратури факультету міжнародного та європейського права Національного університету імені Ярослава Мудрого
[69] Студентка 1 курсу магістратури факультету міжнародного та європейського права Національного університету імені Ярослава Мудрого

Проблематика правового регулювання діяльності представників новітніх форм зайнятості привертає значну увагу науковців, що зумовило появу низки досліджень, присвячених різним аспектам цього явища. Зокрема, серед вітчизняних вчених окремі аспекти цієї проблематики досліджували Самань В.В. [1], Теличко О.А., Тертичний О.О. [2], Багірова Г.І., Красюк Т., Санакаєва Ю. [3], Сова О.Ю., Слободян І.Ю., Шаповалова Г.А. [4], Крутилін С.І., Задорожний Б.Ю. та інші.

Мета статті полягає у дослідженні змісту понять «самозайнятість» та «самозайнята особа», «платформна зайнятість» та «працівник платформи», «фриланс» та «фрилансер», їхніх характеристик та особливостей правового регулювання, а також їхнього розмежування.

Питання визначення правового статусу самозайнятих осіб є ключовим для розуміння сучасного ринку праці в Європейському Союзі (далі - ЄС). Його зміст не є однозначно визначеним, що зумовлює необхідність здійснити комплексне дослідження щодо його значення.

Насамперед варто відзначити, що установчі договори ЄС не містять визначення до поняття «самозайнята особа», водночас у статті 49 Договору про функціонування ЄС (далі - ДФЄС) закріплено, що свобода заснування включає право започатковувати та вести діяльність, таку як самозайнятість осіб [5]. Тобто первинні акти ЄС містять положення, які закріплюють право на започаткування своєї діяльності як самозайнята особа, проте вони не визначають сам статус або притаманні йому характеристики. Також важливо зазначити, що у праві ЄС поняття самозайнятості має функціональний характер і розкривається залежно від сфери регулювання, наприклад, сфери свободи заснування, соціальної політики, конкурентного права, соціального забезпечення та інших.

Слід відзначити, що серед актів вторинного законодавства ЄС відсутній єдиний загальний акт про самозайнятість, проте в окремих документах простежується наявність ознак, характерних для поняття «самозайнята особа» або, щонайменше, окреслення кола осіб, до яких воно застосовується. Наприклад, відповідно до Директиви 2010/41/ЄС, яка регулює рівне ставлення чоловіків і

жінок у самозайнятій діяльності, поняття «самозайнята особа» включає «всіх осіб, які займаються прибутковою (економічною) діяльністю за власний рахунок, відповідно до умов, встановлених національним законодавством» [6].

Поряд із нормативним закріпленням, суттєве значення для розкриття змісту поняття «самозайнята особа» має судова практика Суду ЄС, яка відіграє ключову роль у його тлумаченні та конкретизації. Зокрема, у своїх рішеннях Суд ЄС не лише уточнює ознаки самозайнятої діяльності, але й визначає критерії відмежування самозайнятих осіб від найманих працівників. У справі C-268/99 *Jany* Суд ЄС сформулював сукупність ознак, які дозволяють ідентифікувати діяльність як таку, що здійснюється самозайнятою особою [7]. Зокрема, видом економічної діяльності, яку здійснює самозайнята особа, визнається діяльність (послуга), що надається особою, яка: 1) знаходиться поза будь-якими відносинами підпорядкування щодо вибору цієї діяльності, вибору умов праці та умов оплати праці; 2) провадить діяльність та/або надає послугу в обмін на винагороду, виплачену особі безпосередньо та у повному обсязі; 3) провадить діяльність та/або надає послугу під власну відповідальність.

У контексті питання ознак, притаманних статусу самозайнятих осіб, для більшого розуміння нюансів цього статусу пропонується також розглянути справу C-692/19 *B v Yodel* [8]. У цій справі Суд ЄС постановив, що Директива 2003/88/ЄС від 4 листопада 2003 року, перешкоджає кваліфікації особи, найнятої її ймовірним роботодавцем за договором про надання послуг, який передбачає, що вона є незалежним самозайнятим підрядником, як «працівника» для цілей цієї Директиви, якщо цій особі надається дискреційне право: 1) використовувати субпідрядників або інших осіб, які її замінять, для надання послуги, яку така особа зобов'язалася надати; 2) приймати або відмовлятися від різних завдань, запропоновані її ймовірним роботодавцем, або може самостійно встановлювати максимальну кількість цих завдань; 3) надавати свої послуги будь-якій третій стороні, включаючи прямих конкурентів ймовірного роботодавця; 4) встановлювати власні години «роботи» в межах певних параметрів та адаптувати

свій час до особистої зручності, а не виключно до інтересів ймовірного роботодавця.

Водночас мають бути дотримані такі умови: по-перше, незалежність цієї особи не є фіктивною, а по-друге, неможливо встановити існування відносин підпорядкування між цією особою, яка провадить економічну діяльність, та її ймовірним роботодавцем.

Отже, можна виокремити основні ознаки, характерні для самозайнятих осіб: вони займаються прибутковою (економічною) діяльністю, яка не є фіктивною; діють поза відносинами підпорядкування або таке підпорядкування неможливо встановити; самостійно визначають вид діяльності, умови праці, власний робочий графік та умови оплати своєї праці; виконують роботи чи надають послуги за винагороду і під власну відповідальність; мають право залучати або субпідрядників, або інших осіб для надання послуг; можуть надавати послуги будь-якій третій стороні, включаючи прямих конкурентів вже існуючого клієнта.

Для подальшого порівняння різних статусів зайнятості пропонується також розглянути такий статус як «працівник» у законодавстві ЄС. Варто зазначити, що, як і в разі визначення поняття «самозайнята особа», у первинному законодавстві ЄС не надано чіткого визначення поняття «працівник», однак його тлумачення здійснив Суд ЄС протягом розгляду ряду справ. Важливими для розуміння поняття «працівник» є критерії, які визначають і характеризують права та обов'язки таких осіб. У справі 66/85 *Lawrie-Blum* вказано, що термін «працівник» слід визначати відповідно до об'єктивних критеріїв, які відрізняють трудові відносини з урахуванням прав і обов'язків зацікавлених осіб [9]. Основною ознакою трудових відносин є те, що особа виконує послуги певної економічної цінності для іншої особи та під її керівництвом, отримуючи за це винагороду. Розглянемо ці критерії детальніше:

● Критерій виконання роботи та отримання винагороди (платні) - включає в себе будь-яку професійну діяльність, якою особа займається, що є ефективним та реальним виконання роботи, покладеної на особу. Це виконання роботи має

бути економічною діяльністю, тобто бути спрямована на отримання прибутку (зарплатні);

● Критерій існування відносин підпорядкування - робота під керівництвом та наглядом іншої особи. Саме цей критерій є найважливішим для того, щоб відрізнити, чи є особа працівником, чи все-таки самозайнятою особою.

У контексті внутрішнього ринку поняття «працівник» охоплює лише громадян Союзу. Особа, незалежно від того, громадянином якої держави-члена вона є, має право займатися оплачуваною діяльністю як «працівник». Відповідно до статті 45 ДФЄС у межах Союзу гарантується свобода руху працівників, що включає відсутність будь-якої дискримінації на підставі державної належності працівників держав-членів у питаннях зайнятості, оплати праці та інших умов праці та працевлаштування [5]. Також важливо зазначити, що на території ЄС будь-який громадянин держави-члена, незалежно від місця проживання, має право розпочинати діяльність як працівник та здійснювати таку діяльність на території іншої держави-члена [10]. Єдиними обмеженнями для свободи руху працівників є обмеження, мотивовані захистом – суспільного інтересу, суспільної безпеки та суспільного здоров'я. Проте такі обмеження мають бути - обгрунтованими, пропорційними та бути частиною вже існуючої політики, наприклад, недопуск іноземців на посади, які пов'язані з виконанням державних зобов'язань.

У питанні регулювання класичних форм зайнятості (наприклад, працівників) на території ЄС, також варто зазначити про такі нормативно-правові акти, як Регламент 1215/2012 (Брюссель I bis) [11] та Регламент 593/2008 (Рим I) [12]. Обидва Регламенти застосовуються до сфери зайнятості, адже один визначає питання застосовного права, а інший юрисдикції судів у справах, де одна зі сторін є «іноземним елементом».

Першочергового аналізу потребує Регламент Брюссель I bis, який застосовується у цивільних та комерційних справах, та регулює питання юрисдикції, визнання та виконання судових рішень інших держав-членів ніж тієї, де справа була розглянута/вирішена. Ключовою особливістю секції 5 Регламенту

є закріплення принципу «захисту слабшої сторони» (працівника). Відповідно до статті 20, якщо між роботодавцем та працівником існує трудовий договір, навіть якщо роботодавець не має місця проживання у відповідній державі-члені, але має філію, презюмується, що такий роботодавець має місце проживання у відповідній державі-члені. Особа-працівник наділена правом вибору щодо юрисдикції для подання та розгляду позовів, наприклад, за місцем проживання роботодавця або за місцем виконання своєї роботи. Водночас роботодавець може ініціювати судовий розгляд проти свого працівника лише за місцем проживання особи-працівника [11].

Регулювання трудових відносин за Регламентом Рим I ґрунтується на приписах статті 8, яка закріплює пріоритет захисту прав працівника над свободою вибору права. Зокрема, індивідуальний трудовий договір регулюється правом, обраним сторонами відповідно до статті 3 Регламенту, однак це не може позбавити працівника захисту, який йому надається положеннями, від яких не можна відступити за домовленістю згідно з правом, яке за відсутності вибору застосовувалося б відповідно до пунктів 2, 3 та 4 статті 8 [12]. Тобто, у цьому Регламенті також можна простежити принцип «захисту слабшої сторони», адже незалежно від того, яке право сторони трудового договору обрали, працівник завжди буде захищеним імперативними нормами права держави, де працівник фактично працює.

Варто зазначити, що у сучасних умовах трансформації ринку праці з’являються також нові підходи до організації трудової діяльності. Це зумовлює формування та поширення нових категорій, що потребують належного теоретичного осмислення.

Відповідно до загального визначення, що міститься у The Britannica Dictionary, фриланс можна охарактеризувати як діяльність спрямовану на отримання заробітку за виконання різних видів робіт, але при цьому така діяльність є короткочасною та такою що не виконується на постійній основі для одного роботодавця [13].

Фриланс на індивідуальному рівні характеризується низкою переваг і недоліків. До основних переваг належать партнерський характер взаємин між виконавцем і замовником, гнучкість у виборі робочого часу та напряму діяльності, можливість одночасного виконання кількох проєктів, у тому числі для різних або конкуруючих організацій, а також доступ до міжнародного ринку праці. Додатково фрилансери можуть багаторазово передавати замовнику типові шаблонні замовлення, наприклад, Інтернет-магазини та ін. Це дає можливість продати виконану роботу неодноразово. Для замовників співпраця з фрилансерами сприяє зниженню податкового навантаження та спрощенню документообігу, а також дозволяє залучати виконавців до виконання разових або непрофільних завдань [2, с. 175].

Водночас фриланс має і суттєві недоліки, які відображаються у відсутності соціального захисту, нестабільності доходів, необхідності самостійної організації робочого процесу та забезпечення технічної бази, а також у необхідності самостійно вести податковий облік [2, с. 176].

З огляду на зазначені характеристики, доцільно звернутися до особливостей нормативного підходу до цього явища. Зокрема, на рівні ЄС не існує єдиного правового визначення понять «фриланс» та «фрилансер», проте держави-члени не обмежені в тому, щоб включати такі поняття та їх визначення у свої національні законодавства. Ілюстрацією національного підходу до розуміння фрилансу є законодавство окремих держав-членів ЄС. Наприклад, у Німеччині фриланс є підвидом самозайнятості. За німецьким законодавством фриланс («Freiberuflich») - це один специфічний вид самозайнятості, що поширюється виключно на обмежене коло ліберальних професій. До цієї категорії належать види діяльності, пов’язані переважно з науковою, академічною або творчою сферою. Зазначені професії охоплюють широкий спектр - від танцівників і лікарів до архітекторів, журналістів, юристів і програмістів [14, с. 9].

Порівняльний аналіз також передбачає звернення до національного законодавства України. Щодо регулювання українським законодавством правового статусу фрилансерів, то Красюк Т.В. та Санакаєва Ю.Є. слушно

зазначають, що на сьогоднішній день трудові правовідносини з фрилансерами не визначаються як особливий вид трудових відносин, незважаючи на те, що вони мають специфічні властивості, завдяки яким їх можна виокремити з-поміж інших, та які потребують додаткового правового регулювання [3, с. 363]. Фрилансерство характеризується низкою специфічних ознак трудових правовідносин. Зокрема, такі відносини виникають із моменту початку роботи, мають індивідуальний характер, а їхніми суб'єктами виступають фрилансер (дистанційний працівник) і роботодавець. Робота виконується фрилансером особисто, із покладенням на нього персональної відповідальності за її результати, відповідно до визначеної професії та встановленої міри праці. Оплата праці здійснюється на підставах, передбачених законодавством і локальними нормативними актами [3; 15].

Варто звернути увагу на те, що фриланс може розглядатися не тільки як окремий статус зайнятості або як підвид самозайнятості, але й як спосіб організації своєї діяльності, адже особа може бути ФОП, але займатися фрилансом. Наприклад, особа є цифровим художником зі своїм онлайн-магазином, де вона продає свої малюнки – тут особа може розглядатися та бути зареєстрована як ФОП. Однак якщо ця особа, окрім такої основної діяльності, займається якимись короткими проєктами або замовленнями, вона може підпадати під поняття фрилансу.

У контексті нашої теми варто також звернути увагу на те, що на сучасному етапі розвитку як ринку ЄС, так і світової економіки загалом відбувається активна цифровізація сфери зайнятості. Таке явище характеризується подвійним характером, оскільки з одного боку, сприяє створенню нових робочих місць, розширює можливості отримання як основного, так і додаткового доходу, а також підвищує гнучкість сфери зайнятості. Але з іншого боку, цифровізація породжує і низку проблем, які пов'язані з правовим регулюванням окремих видів діяльності, зокрема визначенням правового статусу осіб, їхніх обов'язків і належного захисту їхніх прав.

У науковій літературі наявні праці, присвячені дослідженню так званих новітніх форм зайнятості, до яких, зокрема, відносять самозайнятість, фриланс, дистанційну та надомну роботу, гібридну й платформну зайнятість тощо.

Особливу увагу доцільно приділити саме платформній зайнятості як одній із найбільш динамічних форм, на нашу думку. Під впливом цифровізації в Європейському Союзі формується відповідна нормативно-правова база, зокрема, ухвалюються такі акти, як AI Act та Директива (ЄС) 2024/2831 щодо покращення умов праці на цифрових платформах. У межах цього дослідження доцільно детальніше розглянути саме зазначену Директиву.

По-перше, важливо зазначити, що приблизно 90% цифрових платформ праці вказують, що люди, які працюють за їхньою допомогою, є самозайнятими особами. По-друге, понад 28 мільйонів осіб у ЄС працюють через такі цифрові платформи праці [16]. Директива (ЄС) 2024/2831 [17] є актуальною не тільки для держав-членів ЄС, але також і для Європейської економічної зони (ЄЕЗ). Пропозиція ухвалити таку Директиву була зроблена Комісією ще у 2021 році, хоча прийнято її було лише у 2024 році. Держави-члени повинні ввести в дію закони, підзаконні акти та адміністративні положення, необхідні для виконання цієї Директиви до 2 грудня 2026 року.

Щодо самої Директиви (ЄС) 2024/2831, то слід зазначити, що вона спрямована на те, щоб особи, які працюють через цифрові платформи, могли повною мірою користуватися правами, на які вони мають право, відповідно до установчих договорів ЄС (це включає в себе трудові права та соціальні виплати). Директива також окреслює механізми для визначення статусу зайнятості осіб, які працюють на цифрових платформах.

Так, відповідно до статті 2 Директиви (ЄС) 2024/2831 «цифрова платформа праці» (англ. digital labour platform) означає «фізичну або юридичну особу, яка надає послугу, що відповідає всім наступним вимогам: вона надається, принаймні частково, дистанційно електронними засобами, такими як вебсайт або мобільний додаток; вона надається на запит одержувача послуги; вона передбачає, як необхідний та суттєвий компонент, організацію роботи, що виконується особами

за плату, незалежно від того, чи виконується ця робота онлайн, чи в певному місці; вона передбачає використання автоматизованих систем моніторингу або автоматизованих систем прийняття рішень». При цьому, «працівник платформи» (англ. platform worker) - це «будь-яка особа, яка виконує роботу на платформі та має або вважається такою, що має трудовий договір (трудові відносини), як це визначено законодавством, колективними договорами або практикою, чинною в державах-членах, з урахуванням прецедентного права Суду ЄС» [17].

Тобто, виходячи з цих двох визначень, працівник платформи у законодавстві ЄС – це особа, яка працює на платформі, має трудовий договір (або трудові відносини з платформою) та надає послуги. Такі послуги надаються або дистанційно через веб-сайт або мобільний додаток, за фіксовану плату. Робота цієї особи відслідковується за допомогою автоматизованих систем моніторингу.

Однак варто також зазначити, що Директива (ЄС) 2024/2831 розрізняє - *digital labour platform* - цифрова платформа праці; *platform work* – платформна робота; *person performing platform work* - будь-яка особа, що виконує платформну роботу незалежно від договірної кваліфікації; *platform worker* - лише та особа, яка має або вважається такою, що має трудовий договір чи трудові відносини. Не кожна особа, яка працює через платформу, є «platform worker» у вузькому значенні цієї Директиви.

Директива (ЄС) 2024/2831 встановлює новий набір прав для осіб, які працюють на цифрових платформах. Такі права включають у себе - можливість для працівників та їхнім представників отримувати усю необхідну інформацію про те, як розподіляється робота та завдання на платформі, як оцінюються або припиняються облікові записи, а також право оспорювати рішення автоматизованих систем моніторингу. Такі права є важливими адже вони прямо впливають на умови праці, захист працівників платформ та є направлені на підвищення прозорості як саме працюють автоматизовані системи платформ та приймаються рішення [16]. Іншим питанням, яке піднімається у Директиві (ЄС) 2024/2831, є питання захисту персональних прав особи-працівника. Відповідно до статті 7, платформи праці не можуть збирати та/або обробляти будь-які

персональні дані, які безпосередньо не пов'язані з виконуваною роботою (наприклад, приватні повідомлення особи, дані щодо релігії, раси, політичних поглядів тощо), а також для прогнозування здійснення основоположних прав тощо [17].

Важливою новацією Директиви (ЄС) 2024/2831 є закріплення презумпції зайнятості осіб. Так, згідно з ст. 5 Директиви (ЄС) 2024/2387 договірні відносини між цифровою платформою праці та особою, яка виконує роботу на платформі через цю платформу, юридично вважаються трудовими відносинами, якщо виявлено факти, що вказують на керівництво та контроль, відповідно до національного законодавства, колективних договорів або чинної практики в державах-членах та з урахуванням прецедентного права Суду. Метою такої презумпції є боротьба з неправильною класифікацією (*misclassification*), а також боротьба з фіктивною самозайнятістю. Тягар доведення, що відповідні договірні відносини не є трудовими відносинами, покладається на цифрову платформу праці. Вказана презумпція застосовується в усіх відповідних адміністративних або судових провадженнях, де йдеться про визначення правильного статусу зайнятості особи, яка виконує роботу на платформі [16].

Слід зазначити, що не лише Європейський Союз, а й окремі держави-члени, а також країни в різних регіонах світу вже мають або запроваджують законодавство, спрямоване на регулювання праці на цифрових платформах або онлайн-платформах. У низці держав ЄС відповідні спроби правового врегулювання здійснювалися ще до ухвалення Директиви (ЄС) 2024/2831, причому деякі з них уже закріпили на національному рівні презумпцію зайнятості. Наприклад, у Франції були зроблені поправки до Трудового кодексу Франції, а саме у Розділі 4 (статті з L7341-1 до L7345-12) [18]. Також можна зазначити про Іспанію та її Закон «Про трудові відносини» (зі змінами, внесеними Законом 12/2021 від 28 вересня 2021 року), так званий «Riders Law» [19]. Цей закон регулює індивідуальні та колективні трудові відносини в Іспанії. Поправка від 2021 року додала право comité de empresa (робочих рад) бути поінформованими про використання алгоритмів або систем штучного інтелекту, якщо та коли такі

системи впливають на прийняття рішень, які можуть вплинути на умови праці. Поправка також додала презумпцію зайнятості для осіб, які надають послуги доставки за допомогою цифрових платформ [20]. Іншим прикладом може слугувати Програмний закон (I) Королівства Бельгії від 27 грудня 2006 року (зі змінами, внесеними Законом від 25 серпня 2012 року та Законом від 3 жовтня 2022 року). Поправки до цього закону включали в себе різні положення, які були спрямовані на модернізацію трудового законодавства. Так само, як і в Іспанії, Програмний закон (I) додав презумпцію зайнятості осіб, яка застосовується до особи, якщо така особа підпадає під не менш як три з восьми критеріїв. Ці критерії вказані у статті 337/3 Закону [21].

З огляду на набуття Україною статусу держави-кандидата на вступ до Європейського Союзу, особливого значення набуває питання адаптації національного законодавства до acquis ЄС у сфері регулювання платформної зайнятості. Попри формування на рівні ЄС сучасних підходів до правового регулювання цієї сфери, їх впровадження в Україні потребує врахування особливостей внутрішнього правового середовища. Зокрема, Слободян І.Ю. та Шаповалова Г.А. слушно звертають увагу на глибокі системні проблеми у регулюванні фрилансу та гіг-контрактів в Україні. Ключовими проблемами є концептуальна невизначеність правової природи фрилансу та гіг-зайнятості, що проявляється у відсутності їх легального закріплення, а також фрагментарність правового регулювання. Така невизначеність призводить до порушення принципу правової визначеності та створює передумови для неоднакового правозастосування. Окрім цього, актуальною залишається проблема системної дискримінації фрилансерів у сфері соціального забезпечення, що зумовлена тим, що чинна система соціального страхування є застарілою та такою, що не відповідає реаліям цифрової економіки XXI століття. Не менш важливим є й питання відсутності ефективних механізмів колективного захисту прав платформних працівників [4, с. 7].

Додаткові складнощі у процесі імплементації зумовлюються також відсутністю уніфікованого підходу до визначення правового статусу

платформних працівників навіть у державах-членах Європейського Союзу. Як свідчить досвід країн ЄС, особи, зайняті через цифрові платформи, можуть розглядатися як наймані працівники (зокрема, у Франції та Іспанії) або як самозайняті особи залежно від конкретних обставин правовідносин. Наслідком такої неоднозначності є неоднорідна судова практика, згідно з якою, у відносинах між платформами та їхніми партнерами практично у будь-якій країні світу можна знайти ті чи інші риси, властиві класичним трудовим відносинам. У зв'язку з цим нерідко відносини платформ та їхніх партнерів визнають найманою працею з метою забезпечення ефективного захисту базових прав працівників [1, с. 92-93].

У світлі вищезазначеної проблеми двоякості розуміння деяких статусів зайнятості осіб у деяких державах-членах ЄС і потенційних схожих перешкод під час імплементації acquis ЄС до законодавства України пропонуються розглянути правове регулювання деяких з статусів на території України. Варто зазначити, що відповідно до Закону України «Про зайнятість населення» [22], кожна особа має вільний вибір щодо місця заснування праці, обрання виду діяльності, а також щодо своєї професії. Держава повинна сприяти самозайнятості населення «шляхом стимулювання відкриття власного бізнесу, в тому числі в сільських населених пунктах та на депресивних територіях» (стаття 16 п.1(6)). Особа, яка забезпечує себе роботою самостійно також вважається зайнятою. Цей закон не містить визначення поняття самозайнятої особи, проте відповідно до статті 14 пп.14.1.226 Податкового Кодексу України самозайнятою особою є платник податку, який є фізичною особою - підприємцем або провадить незалежну професійну діяльність за умови, що ця особа не є працівником в межах такої підприємницької чи незалежної професійної діяльності» [23]. Проте це визначення використовується передусім для цілей оподаткування, тому існує певний «розрив» між податковим та трудовим статусом.

Наразі у законодавстві України, як і у законодавствах окремих держав-членів ЄС відсутнє власне визначення та правове регулювання статусу працівників цифрових платформ. Звичайно, така відсутність може призвести до схожих ситуацій, які були згадані вище – підміна понять та відносин на більш

сталі та визначені, наприклад, такі, як ФОП, некоректна класифікація статусу особи та неоднорідна судова практика.

З метою узагальнення та більш чіткого виявлення спільних і відмінних рис досліджуваних понять доцільно звернутися до порівняльної таблиці, зробленої на основі законодавства ЄС та України.

	Працівники	**Працівники цифрових платформ (відповідно до Директиви ЄС 2024/2831)**	**Самозайняті особи**	**Фрилансери**
Правовий статус	Знаходяться у відносинах підпорядкування	Формально самозайняті (презумпція зайнятості), але фактично підконтрольні цифровій платформі	Здійснюють незалежну економічну діяльність, відсутні відносини підпорядкування, діють як суб'єкти підприємницької або професійної діяльності	Зазвичай формально є самозайнятими або працюють за цивільно-правовими або трудовими договорами, виконують разові замовлення
				В окремих державах-учасницях ЄС розглядаються як підвид самозайнятості
Наявність роботодавця / замовника	Наявний класичний роботодавець (існують трудові відносини)	Замовник формально - клієнт, але фактично посередником і контролером виступає платформа (існують трудові відносини між працівником платформи та оператором платформи)	Відсутній класичний роботодавець	Є замовники, але вони змінюються і вкрай рідко створюють сталі трудові відносини
Місце роботи	Робота виконується безпосередньо на місці (в офісі, на території підприємства), на рідким винятком та стосовно окремих професій - можлива дистанційна робота	Можлива повністю дистанційна робота та частково дистанційна робота (залежить від правил платформи та виду послуги)	Гнучкий вибір місця роботи - на вибір самої особи. Можлива робота в офісі, безпосередньо на місці проведення економічної діяльності або віддалено	Гнучкий вибір місця роботи - здебільшого віддалено, поза штатом
Ступінь організаційної залежності	Повна залежність від роботодавця	Обмежена автономія через рейтинги, алгоритми та правила платформи	Повна або майже повна незалежність	Автономія у виборі проєктів
Контроль та управління працею	Контроль здійснюється з боку роботодавця	Контроль здійснюється через цифрові механізми	Самостійно організовують роботу	Самі визначають умови виконання замовлення, але вирішальний голос у замовника

Тривалість завдань	Встановлюється відповідно до внутрішнього регулювання на підприємстві	Разові або короткострокові завдання, отримані через платформу	Не обмежується часом, може бути довго- або короткострокові завдання/діяльність	Проєктна діяльність
Юридичне регулювання	Достатньо врегульована діяльність - регулюється податковим, цивільним та господарським правом	Директива ЄС 2024/2831 та національні законодавства окремих держав-членів	Достатньо врегульована діяльність - регулюється податковим, цивільним та господарським правом	Недостатньо або практично не врегульована діяльність, але все залежить від кожної держави окремо
Відповідальність	Можуть бути суб'єктом дисциплінарної відповідальності	Надають послуги під власну відповідальність, оскільки вважаються формально самозайнятими	Займаються економічною діяльністю під власну відповідальність та ризик	Займаються економічною діяльністю під власну відповідальність
Соціальний захист	«Повний пакет» захисту - пенсія, лікарняні, страхування від безробіття, тощо	Директива вводить презумпцію трудових відносин, відповідно «повний пакет» для осіб, які визнані як ті, що мають трудовий контракт з платформою	Мають право на соціальний захист, проте такий «пакет» відрізняється від «пакету» працівника	Коли розглядаються як підвид самозайнятості (наприклад ФОП) - мають право на соціальний захист як самозайняті
				Коли розглядаються як окрема категорія зайнятості - наразі відсутній соціальний захист

Отже, підсумовуючи все вищезазначене, у статті комплексно досліджено такі новітні форми зайнятості, як «самозайнятість», «фриланс» та «платформна зайнятість» на території ЄС. Їх правове регулювання залишається актуальним, оскільки наразі відсутня уніфікована нормативна база, що чітко розмежовує окремі аспекти цих понять. Попри наявність спільних рис, кожна з форм має й специфічні ознаки, які зумовлюють їх відмінності. Наразі як і на рівні окремих держав-членів, так і в межах ЄС загалом триває процес формування підходів до регулювання статусу працівників платформ. Проте однією з ключових проблем залишається відсутність правових дефініцій та визначення кола осіб, на яких поширюється відповідне регулювання.

При порівнянні зазначених понять зі статусом «працівника» можна простежити риси, які чітко виокремлюють поняття «самозайнята особа», «фрилансер» від працівників, а також ті, які є схожими між працівниками та «працівниками платформ» у деяких окремих випадках.

З огляду на євроінтеграційний курс України та необхідність наближення національного законодавства до acquis ЄС, питання правового статусу фрилансерів і платформних працівників набуває особливої ваги. У законодавстві України наразі відсутнє правове визначення та визначення ключових критеріїв статусу «працівників платформи», проте такий феномен простежується і в окремих державах-учасницях ЄС.

Література:

1. Самань В.В. Щодо перспектив правового регулювання платформної зайнятості з метою приведення у відповідність законодавства України з acquis ЄС. *Legal Bulletin*. 2025. С. 90–97. URL: https://doi.org/10.31732/2708-339x-2025-16-b11 (дата звернення: 18.04.2026).

2. Тертичний О. О. Фріланс як сучасний вид трудових відносин // Вісник економіки транспорту і промисловості. 2016. № 55. С. 172-177.

3. Красюк Т., Санакаєва Ю. Особливості правового регулювання праці фрілансерів в Україні. *«Порівняльно-аналітичне право»*. 2020. № 4. С. 358–364.

4. 20. Slobodian, I., & Shapovalova, H. (2025). Freelance and gig contracts: legal status, rights protection and challenges of modern regulation in ukraine. Social Development: Economic and Legal Issues, (6). https://doi.org/10.70651/3083-6018/2025.6.15 (дата звернення: 18.04.2026)

5. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями : Договір Європ. Союзу від 07.02.1992 р.: станом на 25 берез. 1957 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text. (дата звернення: 18.04.2026).

6. Directive 2010/41/EU of the European Parliament and of the Council of 7 July 2010 on the application of the principle of equal treatment between men and women engaged in an activity in a self-employed capacity and repealing Council Directive 86/613/EEC. OJ L 180, 15.7.2010, pp. 1–6.

7. Case C-268/99 *Aldona Malgorzata Jany and Others v Staatssecretaris van Justitie* [2001] ECR I-08615

8. Case C-692/19 *B v Yodel Delivery Network Ltd*. [2020]. ECLI:EU:C:2020:288

9. Case 66/85 *Lawrie-Blum* [1986] ECR-2121

10. Regulation (EU) No 492/2011 of the European Parliament and of the Council of 5 April 2011 on freedom of movement for workers within the Union Text with EEA relevance. OJ L 141, 27.5.2011, pp. 1–12

11. Regulation (EU) No 1215/2012 of the European Parliament and of the Council of 12 December 2012 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters (recast). OJ L 351, 20.12.2012, pp. 1–32

12. Regulation (EC) No 593/2008 of the European Parliament and of the Council of 17 June 2008 on the law applicable to contractual obligations (Rome I). OJ L 177, 4.7.2008, pp. 6–16

13. 9. Britannica Dictionary definition of FREELANCE. *The Britannica Dictionary*. URL: https://www.britannica.com/dictionary/freelance. (дата звернення: 18.04.2026).

14. Bahirova H. I. Self-employment of Ukrainians in Germany. *Sociology of law*. 2022. No. 3-4. P. 7–9. URL: https://doi.org/10.37687/2413-6433.2022-3-4.1.

15. Коляда Т.А. Феномен фрілансерства: трудово-правовий аспект.Правове регулювання відносин у сфері праці і соціального забезпечення: проблеми і перспективи розвитку: тези доп. і наук. повідомл. учасників VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 3–4 жовт. 2014 р.). Харків: Право, 2014. С. 140–142.

16. Questions and answers: Improving working conditions in platform work. 2021. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_21_6606. (дата звернення: 18.04.2026).

17. Directive (EU) 2024/2831 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2024 on improving working conditions in platform work. OJ L 2831 11.11.2024, p. 1

18. Labour Code (as amended). *International Labour Organization*. URL: https://digitallabour.ilo.org/legislation/labour-code-amended. (дата звернення: 18.04.2026).

19. Real Decreto Legislativo 2/2015, de 23 de octubre, por el que se aprueba el texto refundido de la Ley del Estatuto de los Trabajadores : Real Decreto Legislativo of 23.10.2015 no. 2/2015: as of 9 October 2024. Boletín Oficial del Estado. 2015. 24 October. URL: https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2015-11430 (дата звернення: 18.04.2026).

20. Workers' Statute Law, as amended per Law 12/2021 of September 28 2021 («Riders Law»). *International Labour Organization*. URL: https://digitallabour.ilo.org/legislation/workers-statute-law-amended-law-122021-september-28-2021-riders-law (дата звернення: 18.04.2026).

21. Program Law (I) of December 27, 2006 as amended by the Law of 25 August 2012 and Law of 3 October 2022. *International Labour Organization*. URL: https://digitallabour.ilo.org/legislation/program-law-i-december-27-2006-amended-law-25-august-2012-and-law-3-october-2022 (дата звернення: 18.04.2026).

22. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI: станом на 12 вер. 2025р . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17/conv#n5 (дата звернення: 18.04.2026)

23. Податковий Кодекс України: Кодекс від 02.12.2010 № 2755-VI: станом на 15 квіт. 2026 р. URL :https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2755-17#Text (дата звернення: 18.04.2026)

Науковий керівник: Жуков Ігор Миколайович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Даяна Коваленко[70]

ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ ТИМЧАСОВОГО ЗАХИСТУ В ЄС

[70] Студентка групи 03-23-05 факультету слідчої та детективної діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Останніми роками більшість країн світу стикаються з серйозними міграційними викликами, при цьому європейські країни залишаються одними з найбільш привабливих для міграційних потоків, про що також свідчить кількість українців, які були змушені залишити Батьківщину та шукати притулок саме у державах-членах Європейського Союзу (далі – ЄС). Так, станом на 2026 рік на консульському обліку за кордоном перебуває близько 8,5 мільйона громадян України, водночас, більше 4,3 мільйона мають тимчасовий захист у країнах ЄС [1; 2]. Відповідно, саме тимчасовий захист, наданий ЄС, є однією з правових підстав для перебування в державах-членах Союзу, що зумовлює актуальність дослідження загальних особливостей цього статусу.

Директива Ради 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 року (далі – Директива 2001 р.) регламентує правову основу механізму тимчасового захисту та встановлює останній, як винятковий засіб у разі виникнення непередбачуваних ситуацій масового напливу переміщених осіб. Її положення є обов'язковими для виконання всіма державами-членами Союзу (за винятком Данії, де діє Спеціальний закон), але вони встановлюють лише загальні рамки європейської політики у цій сфері. Натомість, специфіка надання тимчасового захисту визначається кожною державою-членом ЄС самостійно.

Відповідна процедура активується рішенням Ради ЄС кваліфікованою більшістю на пропозицію Європейської Комісії. Натомість, отримати тимчасовий захист можуть лише переміщені особи, тобто особи, які підпадають під критерії біженця, визначені Конвенцією ООН 1951 р. про статус біженців (далі – Конвенція 1951 р.) або під дію інших міжнародних і національних актів про міжнародний захист. Особливістю є те, що Директива 2001 р. не встановлює окремого статусу біженця, а надає особам саме тимчасовий правовий статус [3, с. 120]. У даному випадку не відбувається визнання цих осіб біженцями de jure. Мова йде лише про фактичну відповідність їхньої життєвої ситуації загальним ознакам та критеріям, які обґрунтовують можливість надання їм статусу біженця та міжнародного захисту. Так, як слушно зазначає Лозінська С.В., підстави для надання розглядуваного статусу носять зовнішній об'єктивний характер і

зумовлені такими обставинами, як-от зовнішня військова агресія, іноземна окупація, громадянська війна, етнічні конфлікти, природні чи техногенні катастрофи [4, с. 239].

В свою чергу, Малиновська О. стверджує, що особи які вчинили злочин проти миру, воєнний злочин, злочин проти людства, або тяжкий кримінальний злочин, винні в діях, які суперечать цілям та принципам ООН, становлять загрозу національній безпеці країни-реципієнта позбавлені можливості отримати тимчасовий захист [5, с. 17]. Однак, Директивою 2001 р. безпосередньо не встановлено подібних обмежень, натомість відповідно до ст. 1F Конвенції 1951 р. вони застосовуються щодо отримання статусу біженця. З цього приводу варто зауважити, що термін «переміщені особи» відповідно до ст. 2 Директиви 2001 р. охоплює також осіб, які підпадають під дію саме ст. 1A Конвенції 1951 р., а обмежень зазначених у ст. 1F відповідно не передбачає. До того ж, ст. 28 Директиви 2001 р. державам-членам лише надається право позбавити особу тимчасового захисту за умови існування серйозних підстави вважати, що така особа вчинила вищеперераховані злочини чи винна у відповідних діях. Водночас, ч. 2 названої статті говорить, що застосування зазначених підстав «ґрунтуються виключно на особистій поведінці відповідної особи», а прийняття рішень або застосування заходів щодо позбавлення тимчасового захисту повинні здійснюватися з дотриманням принципу пропорційності. Таким чином, відповідні особи можуть претендувати на отримання розглядуваного статусу, але при цьому у держав-членів Союзу є право на його позбавлення при дотриманні відповідних умов.

Окремої уваги потребує механізм отримання зазначеного статусу. Така процедура передбачає подання заяви до уповноважених місцевих органів влади держави-члена ЄС, які компетентні приймати такі звернення, та пред’явлення документа, що посвідчує особу. Натомість, якщо в цьому аспекті розглядати статус біженця, то така процедура вимагає індивідуального розгляду кожної справи і може тривати до шести місяців. Таким чином, процедура отримання статусу тимчасового захисту є спрощеною. До того ж, відповідний статус можна

отримати в будь-якій країні, яка входить до Союзу, а на підтвердження отримання особою тимчасового захисту кожна країна видає різні документи, наприклад, у ФРН це посвідка на проживання, а у Чеській Республіці це відповідна віза [6, с. 74].

Строк тимчасового захисту є обмеженим. Спочатку він надається на один рік. У разі, якщо відповідним рішенням Ради не було припинено тимчасовий захист, то цей строк автоматично продовжується двічі на шість місяців, тобто ще на один рік. Ч. 2 ст. 4 Директиви 2001 р. передбачено, що якщо обставини, що зумовили масове переміщення, продовжують існувати, то Рада ЄС своїм рішенням може продовжити дію тимчасового захисту строком до одного року. Таким чином, загальний термін дії тимчасового захисту не може перевищувати трьох років. Водночас Європейська Комісія, на яку покладено постійний моніторинг ситуації в країні походження, у будь-який момент може запропонувати Раді ЄС припинити дію тимчасового захисту, якщо умови в країні походження дозволяють безпечне повернення переміщених осіб.

Розглядуваний статус надає можливість скористатись низкою соціально-економічних прав, як-от право на проживання (ст. 8); доступ до ринку праці (ст. 12); доступ до житла, надання соціального забезпечення та медичної допомоги, забезпечення засобами до існування (ст. 13); доступ до системи освіти (ст. 14). До того ж, гарантовано можливість возз'єднання з родинами (ст. 15) та свободу пересування між країнами-членами ЄС (ст. 26). Окремо варто зауважити з приводу права на доступ до ринку праці (ст. 12). Так, держави-члени ЄС мають право надавати перевагу при працевлаштуванні громадянам Союзу, а також громадянам третіх країн, які законно перебувають на їх території і отримують допомогу по безробіттю. Таким чином, Директивою 2001 р. визначено мінімум зобов'язань держав-учасниць ЄС стосовно осіб з відповідним статусом, хоча беззаперечно, що названий обсяг прав, є близьким до національного режиму. Натомість, країни-члени Союзу можуть запроваджувати різні режими на більш сприятливих умовах. Водночас окрім прав, статус тимчасового захисту

передбачає й певні зобов'язання перед приймаючою державою, зокрема обов'язок дотримуватися її законів, правил та розпоряджень органів влади.

Виходячи із п. 1 ст. 3 Директиви 2001 р. також особи, які отримали тимчасовий захист, мають право в будь-який час подати заяву про надання статусу біженця відповідно до загальної процедури надання притулку. В свою чергу, держави-члени ЄС мають право відкласти розгляд таких заяв до завершення періоду тимчасового захисту.

І. Янчук слушно вказує, що «імміграція є постійною характеристикою ЄС і частиною самого його сенсу існування, тому країни-члени регулярно стикаються з викликами, пов'язаними з масовою міграцією» [7, с. 118]. Тому ст. 25 Директиви 2001 р. передбачено механізм справедливого розподілу навантаження між країнами, для дії якого держави-члени ЄС повинні вказувати «свою здатність приймати таких осіб» [8]. Натомість, наразі найбільша кількість українців під тимчасовим захистом у ЄС перебуває у Німеччині, Польщі та Чехії, що свідчить про невідповідність навантаження на різні національні системи надання притулку держав-членів Союзу [2].

Відповідно до ст. 20 Директиви 2001 р., якщо тимчасовий захист закінчився, то у такому випадку діють загальні закони про захист та про іноземців у державах-членах Союзу. Директива також містить положення про повернення після припинення тимчасового захисту. Так, держави-члени вживають необхідних заходів для забезпечення добровільного повернення осіб, які користуються тимчасовим захистом або тимчасовий захист яких уже закінчився.

Таким чином, тимчасовий захист – виняткова процедура надання міжнародного захисту, що надається одночасно чітко визначеним групам осіб і характеризується обмеженим терміном дії. Названий статус вирізняється спрощеною процедурою отримання, зокрема завдяки можливості його надання будь-якою країною-членом Союзу. Водночас обсяг прав особи, стосовно якої застосовано тимчасовий захист є досить широким, зокрема передбачено право в будь-який момент звернутися за наданням статусу біженця. Директива 2001 р. передбачає чіткі підстави для припинення тимчасового захисту, а саме: після

відновлення безпечних умов у країні походження за відповідним рішенням Ради ЄС та при досягненні максимального строку тривалості. Також державам-членам Союзу надано можливість позбавлення цього статусу за вчинення певних тяжких злочинів та діянь з обов'язковим дотриманням принципу пропорційності та індивідуального підходу.

Література:

1. Скільки українців залишили країну через війну: офіційна та реальна статистика. URL: https://agroreview.com/content/skilky-ukrayincziv-zalyshyly-krayinu-cherez/ (дата звернення: 14.04.2026)

2. Більше 4 мільйонів українців мають тимчасовий захист в ЄС, найбільше у трьох країнах. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2026/03/13/8025314/ (дата звернення: 14.04.2026)

3. Канєнберг-Сандул О.К. Особливості практичного застосування Директиви 2001/55/ЄС про тимчасовий захист в умовах сучасної міграційної кризи. Актуальні проблеми держави і права. 2025. URL: https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.15 (дата звернення: 14.04.2026)

4. Лозінська С.В. Тимчасовий захист та статус біженця в умовах збройного конфлікту. Правові засади організації та здійснення публічної влади. 2022. С. 238-241.

5. Малиновська О. Тимчасовий захист: виникнення, еволюція, сутність. Migration & Law. Vol. 2 (issues 5-6). 2022 С. 5–30.

6. Васечко В.О. Категорії осіб і термін дії тимчасового захисту в країнах Європейського Союзу: досвід Республіки Польща, Чеської Республіки та Федеративної Республіки Німеччина. Часопис Київського університету права. 2022. № 2-4. С. 190-194

7. Янчук І. Медійне відлуння міграційної кризи: українські біженці в Європі. Травневі студії: історія, політологія, міжнародні відносини: зб. Матеріалів V

Міжнар. наук. конф. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2023. С. 117–119. URL: https://jts.donnu.edu.ua/article/view/14397/14303 (дата звернення: 14.04.2026)

8. Директива Ради 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 року про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та відповідальності за наслідки такого прийому. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU01293?an=136 (дата звернення: 14.04.2026)

Науковий керівник: Білоусов М.С., доктор філософії, асистент кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Аліна Корбань[71]

ВИКОРИСТАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В АСПЕКТІ АВТОРСЬКОГО ПРАВА ЗА ПРАВОМ ЄС

Протягом останніх років відбувається активний розвиток технологій штучного інтелекту (далі – ШІ), що супроводжується його широким застосуванням у різних сферах людської діяльності. Так, у 2026 р. найпопулярнішим ШІ-інструментом – ChatGPT щотижня користуються близько 900 мільйонів людей, що становить понад 10% населення планети [1]. Натомість, питання щодо авторських прав на контент, створений за допомогою ШІ, стає все більш актуальним. У цьому аспекті, враховуючи курс України на євроінтеграцію, важливо дослідити підхід до цього питання в ЄС, що в подальшому може бути покладено в основу вітчизняного законодавства, предметом регулювання якого буде ШІ.

У ст. 3 (1) Регламенту ЄС 2024/1869 про гармонізовані правила щодо штучного інтелекту (далі – EU AI Act), яким забезпечено правове регулювання

[71] Студентка 3 курсу 5 групи факультету слідчої та детективної діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

використання ШІ в означеній сфері, надано визначення «система штучного інтелекту». Так, остання є машинною системою, яка створена для роботи з різними рівнями автономності та здатна до адаптації після впровадження і на основі отриманих вхідних даних робить висновки щодо генерації вихідних результатів (прогнозів, контенту, рекомендацій або рішень), що можуть впливати на фізичне або віртуальне середовище. Варто зауважити, що таке визначення акцентує увагу саме на здатності системи робити висновки з вхідних даних та розглядає ШІ, як технологічну систему з елементами автономності та адаптивності, але не як самостійного суб'єкта права.

Розглядаючи питання авторства продукту, створеного ШІ, варто звернути увагу на Директиву № 2019/790 від 17 квітня 2019 року про авторське право в єдиному цифровому ринку (далі – Директива 2019 р.), яка підкреслює роль людини як автора. Згідно з нормами зазначеного нормативно-правового акту під захист авторського права потрапляють оригінальні літературні твори, зокрема створені із застосуванням алгоритмів ШІ, за умови, що вони відповідають вимогам оригінальності та креативності. Водночас, відповідно до положень Директиви 2019 р., критерію оригінальності відповідають лише ті твори, які є власним інтелектуальним надбанням їх автора [2]. Тож, у випадку використання ШІ як допоміжного інструменту та здійснення людиною значного творчого внеску у вибір, аранжування, редагування чи будь-яке інше формування кінцевого результату твору авторські права можуть бути визнані за такою особою, адже оригінальність є результатом інтелектуальної праці людини. Натомість, у разі, коли твір створено виключно ШІ без творчого внеску людини, то авторське право на такий твір не виникає. Також і Суд ЄС у п. 1 рішення C-5/08 Infopaq International A/S проти Danske Dagbaldes Forening зазначив, що авторське право поширюється лише на ті твори, які є результатом оригінального інтелектуального творіння автора [3].

Необхідно відзначити, що сьогодні авторським правом захищено значну частину матеріалів, що перебувають в обігу, і значна кількість яких використовуються для навчання ШІ. Так, у п. 105 Преамбули EU AI Act також

наголошено на значному інноваційному потенціалі генеративних моделей ШІ загального призначення, одночасно вказуючи на виклики для авторів, пов’язані з використанням у процесі навчання ШІ великих обсягів даних, захищених авторським правом. В цьому аспекті варто звернути увагу на Директиву 2001/29/ЄС (далі – Директива 2001 р.), де викладені основи сучасного законодавства ЄС про авторське право.

Ст. 2 Директиви 2001 р. закріплено право на відтворення, що полягає у виключному праві надання дозволу чи встановлення заборони на відтворення об’єкта, захищеного авторським правом. Відповідно відтворення захищеного авторським правом твору вимагає дозволу незалежно від того, чи є таке відтворення тимчасовим або постійним, від способу та форми його здійснення. При цьому, у Директиві 2019 р. передбачено виняток з вищеназваного права щодо глибинного аналізу тексту. Так, ст. 3 його передбачено для наукових досліджень науково-дослідних організацій та установ зі збереження культурної спадщини, а ст. 4 для всіх інших користувачів і для будь-яких цілей, але лише за умови відсутності прямої заборони з боку автора або правовласника. Тож, якщо безпосередньо автор або правовласник не скористався правом відмови, то застосовується зазначений виняток, а відтак порушення ст. 2 Директиви 2001 р. немає і є можливим використання захищених авторським правом творів для навчання ШІ-моделей. В цьому аспекті варто звернути увагу на ст. 56 (b) EU AI Act, якою передбачено обов’язок надавати опис тих матеріалів, які використовуються для навчання ШІ. Беззаперечним є те, що дане положення має на меті надати власникам авторських прав можливість ефективно контролювати використання їхніх творів у процесі навчання ШІ та забезпечити належну реалізацію їхніх прав.

Окремо варто звернути увагу на те, що у п. 106 преамбули EU AI Act зазначено, що постачальники, які розміщують моделі ШІ загального призначення на ринку ЄС, повинні забезпечити дотримання відповідних зобов'язань, передбачених цим Регламентом. З цією метою ст. 53 покладає на провайдерів

моделей ШІ загального призначення обов'язок впроваджувати політику забезпечення дотримання норм законодавства ЄС про авторське право.

Таким чином, станом на сьогодні ШІ не може бути визнаний автором твору, адже охорона авторським правом поширюється на твір лише якщо він є результатом власної інтелектуальної творчості людини. Відповідно, визначальним є внесок людини, який в кожному конкретному випадку визначається окремо. Водночас, чинним законодавством ЄС щодо використання захищених авторським правом творів для навчання ШІ-моделей передбачено виняток, який дозволяє використання таких творів. В цьому аспекті, з метою надання правовласникам можливостей для захисту власних прав, важливим також є обов'язок розробників ШІ-моделей загального призначення надавати опис того матеріалу, який безпосередньо використовувався для навчання їхніх систем. Отже, станом на сьогодні у праві ЄС ШІ виступає виключно інструментом для створення продукту, натомість провайдерами ШІ-моделей має бути впроваджено політику дотримання законодавства ЄС у сфері авторського права.

Література:

1. Найпопулярніші ШІ-інструменти 2026 року: не лише ChatGPT, Gemini, Claude. URL: https://fakty.com.ua/ua/styl-zhyttia/nauka-tekhnolohii/20260313-najpopulyarnishi-shi-instrumenty-2026-roku-ne-lyshe-chatgpt-gemini-claude/ (дата звернення: 15.04.2026)

2. Кулініч О., Стандарт оригінальності в авторському праві ЄС та України: порівняльний аспект. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. № 127 (1). 2024. С. 34-38. URL: https://legal.bulletin.knu.ua/uk/article/view/2160 (дата звернення: 15.04.2026)

3. Рішення CJEU C-5/08 Infopaq International A/S проти Danske Dagbaldes Forening. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62008CJ0005 (дата звернення: 15.04.2026)

Науковий керівник: Білоусов М.С., доктор філософії, асистент кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Поліна Костоглод[72]

СУДОВА РЕФОРМА В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Судова реформа є одним із ключових напрямів трансформації правової системи України в умовах європейської інтеграції. У процесі наближення до стандартів Європейського Союзу (далі – ЄС) особливого значення набуває забезпечення незалежності судової влади, верховенства права та ефективного захисту прав і свобод людини. Відповідно до зобов'язань, взятих у межах Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – УА) [1], Україна здійснює комплексні зміни у сфері правосуддя, спрямовані на підвищення довіри до судової системи, боротьбу з корупцією та приведення національного законодавства у відповідність до європейських стандартів.

Передумовами успішного просування України на шляху європейської інтеграції є впровадження цінностей і норм ЄС, виконання пакета рекомендацій Європейської Комісії, а також ефективна реалізація ключових реформ, визначених УА. Г. О. Бабенко наголошує, що значення дотримання європейських стандартів у сфері судоустрою та статусу суддів, а також їхнього впливу на судову практику в демократичних державах, складно переоцінити. Повноцінне впровадження цих стандартів у систему правосуддя є особливо актуальним, адже воно сприяє утвердженню демократичного розвитку України [2].

Важливим етапом європейської інтеграції та міжнародного визнання стратегічного курсу держави стало надання Україні статусу кандидата на членство в ЄС 23 червня 2022 року. Одночасно із затвердженням кандидата, Європейська Комісія висунула рекомендації та вимоги Україні, які потрібно виконати аби не втратити статус кандидата в ЄС [3].

---

[72] Студентка 11 групи 3 курсу факультету прокуратури НЮУ імені Ярослава Мудрого

Так, із семи вимог, які Європейська Комісія висунула до України, дві стосуються судової системи, зокрема: 1) прийняти та імплементувати законодавство про процес добору суддів Конституційного Суду України (КСУ), включаючи процес попереднього відбору на основі здійснення оцінки доброчесності та професійних здібностей суддів відповідно до рекомендацій Венеціанської комісії; 2) завершити Етичною радою перевірку доброчесності кандидатів у члени ВРП та відбір кандидатів для створення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (ВККСУ) [4].

Щодо результатів виконання першої вимоги, Україна на даний момент вже виконала певну роботу. У серпні 2023 року було прийнято Закон України № 2846-IX, яким удосконалено порядок конкурсного відбору кандидатів на посаду судді КСУ. Прийняттям даного нормативно-правового акту Україна виконала одну із рекомендацій Єврокомісії. Ключовим нововведенням стало залучення Дорадчої групи експертів, яка допомагає органам призначення оцінювати моральні якості та професійну компетентність кандидатів [6].

Другою вимогою стало продовження судової реформи, що передбачало проведення перевірки та оновлення складу Вищої ради правосуддя, а також формування нового складу Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Для підтвердження статусу України як кандидата на вступ до європейського співтовариства, у січні 2023 року з'їздом суддів обрано усі вісім членів Вищої ради правосуддя, які успішно пройшли співбесіду Етичної ради та відновлено повноважність цього органу [6].

Європейська Комісія у листопаді 2025 у межах Пакета розширення ЄС 2025 року опублікувала звіт про прогрес України на шляху до членства в ЄС. У документі підкреслюється, що попри війну Україна залишалася твердо відданою європейській інтеграції та демонструє суттєві результати у впровадженні реформ. Водночас, Єврокомісія наголошує, що значна частина рекомендацій, наданих Україні у попередньому звіті, залишаються чинними і цьогоріч. Вони стосуються, передусім, фундаментальних сфер - верховенства права, судової реформи, боротьби з корупцією, захисту прав людини. Зокрема, Україна має прискорити

заповнення вакансій суддів та оцінку кваліфікації (перевірку) чинних суддів; заповнити вакансії, що залишилися в КСУ, без подальших затримок; ухвалити законодавчі зміни, щоб зробити процедури відбору та звільнення Генерального прокурора більш об'єктивними, прозорими та заснованими на заслугах [7].

Підсумовуючи, судова реформа є визначальним чинником успішної європейської інтеграції України, оскільки саме ефективна, незалежна та прозора судова система становить основу верховенства права - одного з ключових політичних критеріїв членства в ЄС. Від її реалізації залежить не лише виконання міжнародних зобов'язань держави, а й рівень довіри громадян до правосуддя, інвестиційна привабливість та загальна стабільність правового порядку. Таким чином, завершення судової реформи є необхідною умовою для повноцінного входження України до європейського правового простору та утвердження демократичних цінностей.

Список використаної літератури

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Україна, Європейський Союз, Євратом [...]; Угода, Список, Міжнародний документ від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 13.04.2026).

2. Бабенко Г. О. Європейські стандарти судоустрою й статусу суддів. «Аналітично-порівняльне правознавство». 2022. № 4. С. 353–356. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.04.61 (дата звернення 13.04.2026).

3. Resolution on the candidate status of Ukraine, the Republic of Moldova and Georgia 2022/2716 (RSP). URL: https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/popups/printficheglobal.pdf?id=739315&l=en (дата звернення 13.04.2026).

4. Демчик Н. П. Судова реформа в умовах євроінтеграційних процесів. Нове українське право. 2023. № 5. С. 73–78. URL: https://doi.org/10.51989/NUL.2023.5.11 (дата звернення 13.04.2026)

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення порядку відбору кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України на конкурсних засадах: Закон України від 13.12.2022р № 2846-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2846-20 (дата звернення 13.04.2026).

6. Сліпенюк В. В. Реформування судової системи на шляху набуття Україною членства в європейському союзі. Прикарпатський юридичний вісник. 2024. № 3. С. 12–18. URL: https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.3 (дата звернення 13.04.2026).

7. Прес-служба Апарату Верховної Ради України. Єврокомісія оприлюднила звіт про прогрес України на шляху до членства в ЄС. Офіційний веб-портал парламенту України. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/267834.html (дата звернення: 13.04.2026).

Науковий керівник: доктор філософії, асистент кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Білоусов М.С.

Аврора Котляр[73]

ПРАВОВА ПРИРОДА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ОСНОВНІ КОНЦЕПЦІЇ

Правовий характер Європейського Союзу є, можливо, найбільш вимогливою сферою суперечок у сучасному міжнародному та конституційному праві. Причина, чому ЄС є таким винятковим, полягає в тому, що він не належить до традиційної бінарної системи "міжнародна організація - федеративна держава". Після підписання Маастрихтського договору в 1992 році та всебічних

[73] Студентка НЮУ імені Ярослава Мудрого

реформ, здійснених Лісабонським договором у 2007 році, Союз був сформульований у правову структуру, яка має аспекти обох вищезазначених моделей, але водночас поєднує їх із наднаціональними принципами. У центрі його природи також є основні компоненти: правосуб'єктність: стаття 47 Договору про ЄС (TEU) стверджує, що Союз є юридичною особою. Він здатний укладати угоди та бути членом інших міжнародних організацій, що дозволяє йому брати участь на міжнародній арені. Автономія правопорядку: у цьому відношенні право ЄС не належить до класичного міжнародного права і також не відноситься виключно до внутрішнього права держав-членів. Це незалежна система з власними джерелами та принципами. Наднаціональність: Передача суверенних повноважень від держав до інституцій ЄС, що дозволяє приймати акти прямої дії без додаткової імплементації на національному рівні. Ключові концепції правового виміру ЄС: теоретичні та практичні. У правовій науці розвинулися три фундаментальні правові теорії, які намагаються пояснити природу ЄС: міжнародно-правова концепція (класична концепція). Ця доктрина концептуалізує ЄС як складну, багатосторонню інституційну та правову сутність. Її прихильники наголошують, що джерелом влади в Союзі все ще є держави ("господарі договорів"). Державичлени мають право на вихід (що було підтверджено виходом Великобританії зі складу Європейського Союзу) і право на зміну установчих договорів, яке робиться лише одноголосно. Але це не пояснює, чому рішення, прийняті в ЄС, мають перевагу над законами, прийнятими на національному рівні. Цю теорію підтримує існування єдиного громадянства, унітарної валюти, Хартії основних прав і права громадян бути безпосередньо представленими в Європейському парламенті. Але ЄС не має "права на власну компетенцію" або власних засобів примусу (армії та поліції). Ідея sui generis (унікальна форма). Більшість сучасних науковців класифікують ЄС як форму Sui Generis (на відміну від інших). Це гнучка система "багаторівневого управління", суверенітет якої не повністю передається, а "розподіляється" між рівнями національного та наднаціонального. Вплив Суду ЄС на формування правової природи. Правовий характер ЄС був, фактично, кристалізований не політиками, а суддями на основі судової практики. Дві

основоположні судові справи Суду ЄС змінили історію європейської інтеграції. Справа Van Gend en Loos (1963): принцип прямої дії був вперше встановлений Судом. Було заявлено, що співтовариство — тепер Союз — становить новий правопорядок, на користь якого держави обмежили свої суверенні права, а суб'єктами цього правопорядку є не лише держави, але й їхні громадяни. Справа Costa v. ENEL (1964): суд закріпив принцип верховенства (пріоритету) у праві ЄС. Закон з договору не може бути скасований внутрішніми правовими актами держави, заявив суд, оскільки це зруйнувало б саму будівлю Союзу. Це були основні принципи, які перетворили ЄС з державного союзу в конституційний порядок, під яким право має більшу верховенство, ніж національна воля окремих країн у межах компетенції Союзу. Механізм розподілу компетенцій правової різноманітності. Законність ЄС походить з концепції надання повноважень. Держави делегують Союзу, лише йому, настільки, наскільки він діє (згідно з умовами та положеннями Союзу). Як визначено в Лісабонському договорі, компетенції є виключна компетенція: сфери, в яких лише ЄС може приймати законодавчі акти (митна політика, правила конкуренції, грошова політика для країн єврозони). Спільна компетенція: сфери, де діють як держави, так і ЄС, але держави діють лише тоді, коли Союз не реалізував своє право (транспорт, енергетика, довкілля). Координуюча компетенція: ЄС лише підтримує дії держав (туризм, освіта, культура).

Отже, ця модель дозволяє гнучкість у Союзі: діяти як "держава" в економічних і торговельних термінах, але не як "організація" в соціальних або культурних сферах політики. Конституція та Хартія основних прав і громадянства як ознаки конституціоналізації. Створення громадянства ЄС та прийняття Хартії основних прав як юридично обов'язкового інструменту надали докази людськоорієнтованого характеру законодавчої природи Союзу. Таким чином, ЄС є не лише ринком або митним союзом, а скоріше спільнотою цінностей. Громадяни мають право оскаржувати дії своїх держав у національних судах, посилаючись на право ЄС настільки, наскільки правопорядок Союзу максимально наближений до внутрішнього права щодо захисту прав людини.

Таким чином, можна сказати, що правовий характер Європейського Союзу є поєднанням міжнародних правових принципів та конституційних принципів. Це оперативна федерація в сфері економіки, світовий союз у сфері високої політики (оборона, зовнішні відносини). Для України, як кандидата на вступ, особливо важливо зрозуміти це, оскільки членство в ЄС передбачає не лише економічні вигоди, але й радикальну трансформацію національної правової системи на основі права Союзу та поваги до наднаціональних інституцій.

Література:

1. Муравйов В. І. Право Європейського Союзу: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2022. 624 с. С. 50–65.
2. Комарова Т. В. Європейський Союз як правове явище: від економічної інтеграції до політичного союзу. Харків: Право, 2024. 280 с. С. 15–28.
3. Грицай І. О. Правовий статус та компетенція наднаціональних інституцій ЄС. Київ: Алерта, 2023. 312 с. С. 44–56.
4. Огляд судової практики Суду справедливості ЄС щодо принципу верховенства та прямої дії права Союзу. К.: Офіційне видання Верховного Суду, 2024. № 4. С. 22–30.
5. Тертишник В. М. Конституціоналізація правового порядку Європейського Союзу. К.: Алерта, 2024. 198 с. С. 77–85.
6. Ананіч В. О. Концепція Sui Generis у сучасному європейському праві. Підприємництво, господарство і право. 2025. № 2. —С. 102–108.
7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 07.12.2021 р. у справі № 905/1574/20 (щодо застосування принципів європейського права). — С. 10–14.

Науковий керівник: Асірян С.Р., к.ю.н., асистент, асистент кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

А. Коце[74]

ЕВОЛЮЦІЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ СПІВРОБІТНИЦТВА МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС ПІСЛЯ 2022 РОКУ

Початок повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України у лютому 2022 року зумовив якісну трансформацію формату взаємодії між Україною та Європейським Союзом, що вийшла за межі моделі, закладеної в Угоді про асоціацію 2014 року. Базова інституційна конструкція асоціативних відносин при цьому зберіглася: політичний діалог і надалі спирається на органи асоціації, насамперед на Раду асоціації, передбачену ст. 460 Угоди, а також на повноваження спільних органів щодо оновлення та перегляду окремих додатків і режимів правового наближення, що підтверджується практикою застосування ст. 461, 463 та 475 Угоди [1]. Водночас після 2022 року цього інституційного рівня виявилося недостатньо для врегулювання якісно нових завдань – забезпечення воєнної підтримки, прискореного секторального зближення, повоєнної відбудови, фінансової стабілізації та паралельної підготовки до набуття членства.

Відповідно, організаційно-правовий механізм співробітництва почав розвиватися у двох взаємопов’язаних площинах: перша полягає у збереженні та адаптації договірної основи асоціації, друга – у поступовому вбудовуванні України в правовий режим розширення ЄС. В. Власенко обґрунтовано характеризує Угоду про асоціацію як найбільш обсяжний та амбітний інструмент правового наближення з-поміж угод ЄС із третіми державами [2, с. 42]. Події після 2022 року підтвердили цю оцінку, проте водночас засвідчили, що асоціативна модель набула значення проміжної ланки між партнерством і процедурою вступу, а не становить завершеної форми правового зв’язку між Україною та ЄС.

Якісне перетворення правової логіки відносин відбулося у червні 2022 року, коли Європейська рада визнала європейську перспективу України та надала їй

[74] здобувач вищої освіти бакалаврського рівня Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна

статус держави-кандидата на членство. Відтоді імплементація Угоди про асоціацію перестала бути самодостатнім завданням і почала розглядатися як складова підготовки до набуття членства. Наступним етапом стало рішення Європейської ради від 14-15 грудня 2023 року про відкриття переговорів про вступ, а 25 червня 2024 року в межах першої Міжурядової конференції було схвалено переговорну рамку, в якій прямо закріплено, що переговори ведуться на основі ст. 49 Договору про Європейський Союз з урахуванням оновленої методології розширення, принципу суворої обумовленості, оцінки за власними досягненнями та можливості зворотності процесу [3].

Для України такі рішення означали перехід від переважно договірного режиму співробітництва до режиму, в межах якого політичний діалог, моніторинг реформ, скринінг законодавства та оцінка адміністративної спроможності утворюють елементи єдиної вступної процедури. Переговорна рамка особливо акцентує пріоритетність блоку фундаментальних питань — верховенства права, функціонування демократичних інститутів, реформи публічної адміністрації, антикорупційної політики та захисту прав меншин. Водночас, як обґрунтовано зазначає В. Власенко, війна стала каталізатором політичних рішень ЄС, але не скасувала вимоги щодо виконання критеріїв членства [2, с. 42]. Сформована після 2022 року правова архітектура відносин повною мірою підтверджує такий висновок.

Наступний напрям еволюції стосується секторальних і фінансових інструментів, які після 2022 року набули не допоміжного, а структуроутворюючого значення у системі співробітництва. Уже в 2022 році ЄС запровадив тимчасову торговельну лібералізацію для українських товарів на підставі Регламенту (ЄС) 2022/870 від 30 травня 2022 року, що розширило торговельні преференції за межі поглибленої і всеосяжної зони вільної торгівлі. Паралельно було укладено Угоду між ЄС та Україною про вантажні автомобільні перевезення від 29 червня 2022 року, дія якої у 2024 році була переглянута та продовжена на підставі окремого акта про внесення змін; нова редакція застосовувалася тимчасово з дати підписання — 20 червня 2024 року [4; 5].

Правове значення таких інструментів полягає не стільки в наданих пільгах чи процедурних спрощеннях, скільки у трансформації підходу ЄС: секторальний доступ дедалі частіше надається в обмін на поступове узгодження українського регулювання з acquis communautaire. Особливо виразно ця тенденція простежується у телекомунікаційній сфері, де Європейська комісія у 2025 році пов'язала інтеграцію України до простору роумінгу ЄС із попереднім наближенням національного законодавства до відповідних європейських норм; за результатами такого наближення з 1 січня 2026 року на Україну було поширено режим «Roam Like at Home». Таким чином, після 2022 року інституційне співробітництво дедалі частіше будується за формулою «доступ до окремого сегмента внутрішнього ринку в обмін на правове та адміністративне зближення», а не за попередньою моделлю, в межах якої апроксимація розглядалася переважно як довгострокове зобов'язання без негайного секторального результату.

Найбільш завершеного вигляду нова модель співробітництва набула із запровадженням Інструменту для України (Ukraine Facility) на період 2024–2027 років. Регламентом (ЄС) 2024/792 від 29 лютого 2024 року створено середньостроковий фінансовий інструмент обсягом до 50 млрд євро, що об'єднав бюджетну підтримку, інвестиційні механізми та технічну допомогу для реформ і відбудови [6]. Правове значення цього інструменту полягає в тому, що отримання фінансування поставлено у пряму залежність від виконання Українського плану, показників реформ та регулярного оцінювання з боку Європейської комісії і Ради ЄС. Рішення Ради про схвалення оцінки Українського плану наочно ілюструє новий рівень умовності: бюджетна підтримка, відновлення державних інституцій і просування до членства перестали існувати як автономні напрями та об'єднані в єдиному режимі управління.

Отже, організаційно-правовий механізм співробітництва між Україною та ЄС після 2022 року набув багаторівневої будови: на першому рівні діють органи асоціації та норми Угоди про асоціацію; на другому – переговорна процедура за ст. 49 Договору про Європейський Союз; на третьому – спеціальні секторальні та фінансові інструменти, за допомогою яких ЄС одночасно контролює темп реформ

і прискорює інтеграцію України до окремих політик і сегментів внутрішнього ринку. Зазначена конструкція вирізняється порівняно з попереднім періодом підвищеною інституційною щільністю, посиленою залежністю матеріальної підтримки від виконання правових зобов'язань, а також постійним наглядом за її результатами. Таким чином, зміст еволюції організаційно-правового механізму після 2022 року полягає у переході від моделі асоціації як рамки співробітництва до моделі поетапного входження України в правовий та інституційний простір Європейського Союзу.

Література:

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Угода від 27.06.2014 р. URL: https://surl.li/nzoeal (дата звернення: 12.04.2026).
2. Власенко В. В. Правові засади співробітництва України з Європейським Союзом у процесі євроінтеграції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 6. С. 42-44. URL: https://surl.li/nxyatp (дата звернення: 12.04.2026).
3. Консолідована редакція Договору про Європейський Союз // Офіційний вісник Європейського Союзу. 2016. С 202. С. 13–45. URL: https://surl.li/kagbnw (дата звернення: 12.04.2026).
4. Угода між Європейським Союзом та Україною про вантажні автомобільні перевезення : міжнародна угода від 29.06.2022 р. // Офіційний вісник Європейського Союзу. 2022. L 179. С. 4–10. URL: https://surl.li/wotrdi (дата звернення: 12.04.2026).
5. Угода між Європейським Союзом та Україною про внесення змін до Угоди між Європейським Союзом та Україною про вантажні автомобільні перевезення від 29 червня 2022 року : міжнародна угода від 20.06.2024 р. URL: https://surl.li/fgfras (дата звернення: 12.04.2026).

6. Регламент (ЄС) 2024/792 Європейського Парламенту і Ради від 29 лютого 2024 року про заснування Інструменту для України (Ukraine Facility) // Офіційний вісник Європейського Союзу. 2024. L, 2024/792, 29.2.2024. URL: https://surl.li/rulcgw (дата звернення: 12.04.2026).

Науковий керівник: Петришин О. О., кандидат юридичних наук, старший дослідник, доцент кафедри права Європейського Союзу НЮУ ім. Ярослава Мудрого.

М. Красильнікова[75]

ЕЛЕКТРОННА ДЕМОКРАТІЯ 2.0: ІНСТРУМЕНТ ЕМАНСИПАЦІЇ ЧИ МЕХАНІЗМ АЛГОРИТМІЧНОГО КОНТРОЛЮ?

Сучасний етап розвитку цифрових технологій зумовлює глибоку трансформацію не лише інструментів функціонування демократичних інститутів, але й самої природи взаємодії між державою та громадянином. Стрімке впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у сферу публічного управління, політичної участі та вироблення рішень створює нові можливості для реалізації демократичних прав і свобод. Водночас ці процеси супроводжуються виникненням нових форм влади, що ґрунтуються на контролі над даними, алгоритмічному моделюванні поведінки та управлінні інформаційними потоками. У цьому контексті електронна демократія постає як амбівалентне явище: з одного боку, вона розширює канали участі громадян і підвищує прозорість публічної влади, а з іншого – створює передумови для формування нових механізмів контролю.

Проблематика електронної демократії активно досліджується як у зарубіжній, так і в українській науковій літературі. Значний внесок у розвиток

[75] Студентка 2 курсу, спеціальності D9 міжнародне право, Навчально-науковий інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

теоретичних засад здійснили такі дослідники, як Б. Гейґ, Браян Д.Лоудер [1, с. 3], Б.Барбер [2, с. 117-120], С. Бунґсраз, які розглядали електронну демократію як інструмент посилення участі громадян у політичному процесі.
У сучасних дослідженнях особлива увага приділяється критичному аналізу цифрових технологій. Так, С. Зубофф розкриває механізми «капіталізму спостереження», що базується на використанні даних користувачів [3, с. 8-12]. Н.Кудрі обґрунтовує концепцію «data colonialism», яка пояснює експансію цифрових структур у всі сфери життя.

Електронна демократія традиційно визначається як використання інформаційно-комунікаційних технологій для забезпечення участі громадян у політичному процесі [4, с. 423]. Її становлення пов’язане з розвитком Інтернету та ідеями розширення демократичної участі. На ранніх етапах розвитку електронної демократії домінувала оптимістична парадигма, відповідно до якої цифрові технології мали сприяти подоланню політичної апатії, підвищенню рівня громадянської активності та забезпеченню прозорості влади. Зокрема, концепція «сильної демократії» передбачає активну участь громадян у прийнятті рішень, що цілком узгоджується з можливостями цифрових платформ. У сучасних умовах електронна демократія реалізується через різні форми, серед яких особливого значення набули електронні петиції, онлайн-консультації, електронне голосування, а також моделі делегованої демократії.

У контексті аналізу електронної демократії особливого значення набуває її правове регулювання, яке в сучасних умовах дедалі більше визначає межі допустимого використання цифрових технологій у політичному процесі. На рівні Європейського Союзу сформовано комплексну сильну нормативну базу, спрямовану на забезпечення балансу між інноваціями та захистом прав людини. Ключовим актом у цій сфері є Загальний регламент про захист даних (GDPR), який не лише встановлює стандарти обробки персональних даних, а й безпосередньо впливає на функціонування цифрової демократії. Зокрема, стаття 22 GDPR закріплює право особи не піддаватися виключно автоматизованому прийняттю рішень, що має правові наслідки або істотно впливає на неї [5, с. 43].

Практика Суду Європейського Союзу також відіграє важливу роль у формуванні правових меж використання алгоритмічних систем. Зокрема, у справі SCHUFA Holding (C-634/21) Суд розглянув питання допустимості автоматизованого прийняття рішень на основі алгоритмічного скорингу. Суд дійшов висновку, що використання таких систем, якщо вони фактично визначають результат рішення (наприклад, надання кредиту), підпадає під обмеження, передбачені статтею 22 GDPR. Це означає, що особа має право вимагати людського втручання та пояснення логіки прийнятого рішення [6].

Подальший розвиток правового регулювання електронної демократії в ЄС пов'язаний із ухваленням Digital Services Act (DSA), який встановлює обов'язки для онлайн-платформ щодо протидії дезінформації та забезпечення прозорості алгоритмів рекомендацій[7]. Практична реалізація цього акта вже проявляється у вимогах до великих платформ розкривати принципи роботи своїх алгоритмів та надавати користувачам можливість впливати на формування інформаційної стрічки. Додатково, ухвалений Artificial Intelligence Act вводить ризик-орієнтований підхід до регулювання штучного інтелекту, забороняючи, зокрема, використання систем, що можуть здійснювати підсвідомий вплив на поведінку громадян або експлуатувати їхню вразливість у політичному контексті.

Україна, у свою чергу, демонструє високі темпи розвитку електронних сервісів, зокрема через впровадження застосунку «Дія», який став ключовим елементом цифрової взаємодії між державою та громадянами. Український досвід у цій сфері також демонструє поступову інституціоналізацію електронної демократії на нормативному рівні. Зокрема, впровадження електронних петицій закріплено у законодавстві як форма безпосередньої участі громадян у здійсненні публічної влади, що підтверджується практикою їх активного використання на рівні органів місцевого самоврядування та центральних органів влади. Водночас розвиток цифрових сервісів, зокрема через уже згаданий застосунок «Дія», супроводжується концентрацією значних обсягів персональних даних, що актуалізує питання їх правового захисту. Однозначно, Закон України «Про захист персональних даних» та «Про електронні довірчі послуги» формують базову

нормативну рамку, однак на практиці залишаються проблеми із забезпеченням прозорості алгоритмічних рішень та належного контролю за використанням даних. Особливого значення ці питання набули в умовах воєнного стану, коли цифрові інструменти використовуються не лише для надання адміністративних послуг, а й для комунікації держави з громадянами та мобілізації суспільства. Така трансформація підсилює як потенціал електронної демократії, так і ризики, пов'язані з можливістю централізованого впливу на інформаційне середовище.

Водночас розвиток електронної демократії супроводжується суттєвими викликами. Насамперед йдеться про проблему алгоритмічного профілювання. Сучасні цифрові системи здатні збирати та аналізувати великі обсяги даних, що дозволяє формувати детальні моделі поведінки громадян. Це створює передумови для впливу на їхні політичні уподобання. Особливу загрозу становить використання технологій штучного інтелекту для маніпуляції інформаційним простором. Поширення дезінформації, створення deepfake-контенту [8] та автоматизованих інформаційних кампаній може призводити до викривлення демократичних процесів. Крім того, слід враховувати проблему цифрового розриву. Нерівний доступ до технологій обмежує можливості окремих груп населення брати участь у електронній демократії, що суперечить принципу рівності. У сукупності ці фактори свідчать про формування нової моделі взаємодії між громадянином і державою, яку доцільно визначити як «цифрове підданство». Його сутність полягає в тому, що громадянин, залишаючись формальним носієм прав, фактично залежить від цифрових систем, які визначають умови його участі у суспільному житті.

У цьому контексті доцільно більш чітко окреслити зміст запропонованої категорії. Під «цифровим підданством» пропонується розуміти такий стан взаємодії між громадянином і державою (або цифровими платформами), за якого формальна наявність прав поєднується з фактичною залежністю від цифрових інфраструктур і алгоритмічних систем, що визначають умови реалізації цих прав. Ключовими ознаками цифрового підданства є, по-перше, інфраструктурна залежність, яка проявляється у неможливості повноцінної участі в суспільному

житті поза цифровими сервісами; по-друге, асиметрія інформації між користувачем і суб'єктами, що володіють алгоритмами обробки даних; по-третє, непрозорість алгоритмічних рішень, які безпосередньо впливають на доступ до послуг, інформації та можливостей; по-четверте, обмеження автономії, що виникає внаслідок поведінкового моделювання та рекомендаційних систем.

Ці ризики не є суто теоретичними. Зокрема, скандал навколо Cambridge Analytica продемонстрував можливість використання персональних даних мільйонів користувачів для мікротаргетингу політичної реклами та впливу на електоральну поведінку [9]. Аналогічно, алгоритми рекомендацій соціальних мереж і відеоплатформ (зокрема YouTube та TikTok) формують індивідуалізовані інформаційні потоки, які здатні посилювати ефект «інформаційних бульбашок» і радикалізації. Крім того, міжнародні дослідження підтверджують масштаб впливу цифрових технологій на демократичні процеси. За даними Freedom House, у 2025 році щонайменше у кількох десятках країн зафіксовано використання штучного інтелекту для маніпуляції громадською думкою та поширення дезінформації [10]. Водночас рівень проникнення цифрових сервісів державного управління стрімко зростає: наприклад, в Естонії понад 40 % голосів на виборах подаються через систему e-voting, що свідчить про високий ступінь залежності громадян від цифрових інфраструктур [11].

З метою забезпечення балансу між ефективністю цифрових технологій і захистом прав людини доцільно:

1. запровадити механізми алгоритмічної прозорості;
2. забезпечити право громадян на пояснення автоматизованих рішень;
3. розробити етичні стандарти використання штучного інтелекту;
4. подолати цифровий розрив як фактор соціальної нерівності;
5. сприяти розвитку гібридної моделі демократії, що поєднує цифрові та традиційні форми участі.

Окремої уваги потребує формування нових цифрових прав, адекватних сучасним викликам. Зокрема, доцільно розглянути можливість закріплення «права на алгоритмічну автономію», яке передбачає здатність особи не піддаватися

виключно автоматизованому впливу та зберігати контроль над процесами прийняття рішень, що її стосуються. У цьому ж контексті перспективною видається ідея презумпції людського рішення, відповідно до якої ключові управлінські та правозастосовні рішення не можуть ухвалюватися виключно алгоритмічними системами без належного людського контролю.

У перспективі саме така модель може забезпечити ефективне функціонування демократичних інститутів у цифрову епоху.

Література:

1. Hague B. N., Loader B. D. Digital democracy: discourse and decision making in the information age. London; New York: Routledge, 1999. URL: https://books.google.com/books?id=lLHoHbTPXKkC
2. Barber B. Strong democracy: participatory politics for a new age. Berkeley : University of California Press, 2003.
3. Zuboff S. The age of surveillance capitalism: the fight for a human future at the new frontier of power. New York : PublicAffairs, 2019.
4. Landemore H. Open democracy and digital participation. Annual Review of Political Science. 2023. Vol. 26. P. 421–438. URL: https://pacscenter.stanford.edu/wp-content/uploads/2020/12/Chapte-2_9780226748436_1stPages_Mktg-2-1.pdf
5. Voigt P., von dem Bussche A. The EU General Data Protection Regulation (GDPR): a practical guide. Cham : Springer, 2017. URL: https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-319-57959-7
6. Case C-634/21, SCHUFA Holding AG (Scoring): Judgment of the Court (First Chamber) of 7 December 2023 / Court of Justice of the European Union. URL: https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-634/21
7. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market for Digital Services (Digital Services Act). Official Journal of the European Union. 2022. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj

8. Крилова Ю. І. Електронна демократія в умовах воєнного стану: український досвід. Інформація і право. 2025. № 1. С. 23–30. URL: https://ippi.org.ua/krilova-yui-elektronna-demokratiya-v-ukraini-teoretichnii-i-praktichnii-aspekti-s-70-77
9. Cadwalladr C., Graham-Harrison E. Revealed: 50 million Facebook profiles harvested for Cambridge Analytica in major data breach. The Guardian. 2018. 17 Mar. URL: https://www.theguardian.com/news/2018/mar/17/cambridge-analytica-facebook-influence-us-election
10. Freedom on the Net 2025: the repressive power of artificial intelligence. Washington: Freedom House, 2025. URL: https://freedomhouse.org/report/freedom-net/2025/repressive-power-artificial-intelligence
11. Helberger N., Karppinen K., D'Acunto L. Exposure diversity as a design principle for recommender systems. Information, Communication & Society. 2018. Vol. 21, No. 2. P. 191–207. DOI: https://doi.org/10.1008/1369118X.2016.1271900

Науковий керівник: Веселовський Богдан Андрійович, доктор філософії, доцент кафедри порівняльного та європейського права Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

В. Кривицька[76]

ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Інтелектуальна власність (далі - ІВ) у Європейському Союзі (далі – ЄС) розвивається під впливом двох взаємопов'язаних імперативів: по-перше, функціонування внутрішнього ринку та усунення бар'єрів для транскордонного обігу інновацій і творчого продукту; по-друге, конституціоналізація ІВ через фундаментальні права та принципи пропорційності. Саме тому Договір про функціонування ЄС (далі – ДФЄС) прямо передбачає повноваження

[76] студентка ІІІ курсу факультету Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого 01-23-18

Європейського Парламенту та Ради установлювати заходи для створення «Європейського права інтелектуальної власності», що мають забезпечити уніформний захист прав ІВ, а також формувати централізовані механізми надання дозволів, узгодження та нагляду у всьому Союзі (ст. 118 ДФЄС) [1].

Також, Хартія основоположних прав ЄС закріплює важливість захисту інтелектуальної власності (частина 2 статті 17) [2], що задає «верхню межу» для будь-якої регуляції: ІВ не є абсолютною, але її обмеження мають бути законними, легітимними й пропорційними. Звідси виникає характерна для ЄС «мова балансу» між правами правовласника та свободою вираження, доступом до інформації, конкуренцією, інноваціями й цифровими правами користувачів - баланс, який у значній мірі «калібрується» судовою практикою Суду ЄС.

Інтелектуальна власність в ЄС розкривається рядом вторинного права ЄС. Наприклад, у сфері знаків для товарів і послуг: Регламент (ЄС) 2017/1001 установлює режим торговельної марки ЄС, як унітарного характеру [3], тоді як Директива (ЄС) 2015/2436 узгоджує ключові елементи національних систем стосовно торговельних марок [4]. Аналогічно у дизайнах: базовий Регламент (ЄС) № 6/2002 створює «спільнотний» дизайн із дією на всій території ЄС [5], а нещодавня реформа 2024 року передбачає переосмислення директивної складової (зокрема зазначено, що Директиву 98/71/ЕС буде замінено (скасовано) з 9 грудня 2027 року Директивою (ЄС) 2024/2823).

У цифровому середовищі важливою «рамкою» стає Digital Services Act (Регламент (ЄС) 2022/2065), який прямо реформує правила щодо посередників і змінює Директиву 2000/31/ЕС (e-Commerce Directive) [6]. Це впливає на механізми notice-and-action, прозорість і доступ до даних у справах, де «незаконним контентом» може бути й контент, що порушує ІВ.

Авторське право в ЄС історично розвивалося через «пакет» Директив, серед яких базове місце займає Директива 2001/29/ЕС (InfoSoc) про гармонізацію окремих аспектів авторського права й суміжних прав в інформаційному суспільстві [7]. Сучасним «надбудовним» елементом стала Директива (ЄС)

2019/790 (DSM), спрямована на адаптацію правил до цифрового єдиного ринку й нових способів використання контенту. Її найбільш дискусійна площина - режим відповідальності та співпраці онлайн-платформ, зокрема за статтею 17, для якої Комісія ухвалила спеціальні настанови (COM(2021) 288), наголошуючи на необхідності балансу фундаментальних прав і врахуванні винятків/обмежень [8].

Сфера торговельних марок комбінує унітарний титул і гармонізацію. Регламент (ЄС) 2017/1001 закріплює торговельну марку ЄС як право з однаковою дією на всій території Союзу [3], тоді як Директива (ЄС) 2015/2436 прямо описує співіснування національних і «союзних» систем як «наріжний камінь» підходу ЄС до ІВ [4]. Адміністрування реєстрації здійснює EUIPO, що прямо визначено як орган, відповідальний за управління торговельними марками ЄС і дизайнами ЄС.

В адміністративному вимірі важливими є спеціалізовані органи: EUIPO - агенція ЄС, відповідальна за управління торговельними марками ЄС і зареєстрованими дизайнами ЄС (а також низкою суміжних функцій, включно з обсерваторією з питань порушень ІВ). Патентний блок ЄС є «гібридним»: унітарний патент базується на європейському патенті, а Регламенти 1257/2012 і 1260/2012 стали застосовними з запуском системи 1 червня 2023 року одночасно зі створенням Об’єднаного патентного суду; адміністрування унітарних патентів здійснює Європейське патентне відомство (ЄРО) [9].

Патенти в ЄС залишаються найбільш «плюралістичною» сферою: класичні європейські патенти видаються за ЄПК (поза правом ЄС), але унітарний ефект забезпечують регламенти 1257/2012 (унітарний патент) і 1260/2012 (мовні/перекладні домовленості). Європейська комісія та ЄРО підтверджують запуск системи 1 червня 2023 року одночасно з Об’єднаним патентним судом; після цього до системи долучаються додаткові держави-учасниці (напр., у матеріалах Комісії зазначено приєднання Румунії з 1 вересня 2024 року). Паралельно ЄС намагається «розшити вузли» стандарт-необхідних патентів (SEPs) та FRAND-ліцензування шляхом регуляторних ініціатив (пропозиція регламенту COM(2023)232) [9, с. 19].

Промислові зразки (дизайни) демонструють тенденцію до модернізації. Базовий Регламент № 6/2002 встановлює реєстрований та нереєстрований дизайн ЄС, а Регламент (ЄС) 2024/2822 змінює цей режим; у «пояснювальних» матеріалах/резюме ЄС також підкреслено заплановану заміну директивної складової з 2027 року [10].

Комерційні таємниці як окремий об'єкт отримали уніфікований мінімальний стандарт охорони через Директиву (ЄС) 2016/943 про захист нерозкритого ноу-хау та комерційної інформації (trade secrets). Її філософія зближує інноваційну політику та добросовісну конкуренцію: охороняється не «ідея» як така, а конфіденційна інформація, що має комерційну цінність і щодо якої вжито розумних заходів таємності (у термінах Директиви) [11].

Забезпечення прав ІВ у ЄС має «процесуальний каркас». Директива 2004/48/ЕС встановлює мінімальний набір цивільно-правових заходів, процедур і засобів захисту (докази, забезпечувальні заходи, приписи, відшкодування збитків тощо) [12]. На кордоні діють митні механізми (Регламент (ЄС) 608/2013), що дозволяють затримувати підозрілі товари, підкріплюючи ринок від підробок [13].

Судова практика ЄС у сфері інтелектуальної власності виконує системоутворюючу роль: Суд ЄС формує єдині критерії (зокрема оригінальності, «повідомлення публіці» та застосування ін'юнкцій), тоді як ЄСПЛ визначає праволюдинні межі, розглядаючи ІВ як об'єкт права власності та балансуючи його зі свободою вираження. У справах Infopaq і Cofemel закріплено широкий підхід до оригінальності, включно з короткими фрагментами та дизайном [14]; L'Oréal v eBay і GS Media уточнюють відповідальність онлайн-посередників і значення добросовісності в цифровому середовищі [15]; UPC Telekabel Wien підкреслює допустимість блокувальних заходів за умови пропорційності [16]; Huawei v ZTE поєднує ІВ із конкуренційним правом через вимоги FRAND [17].

Отже, право інтелектуальної власності у ЄС - це «система систем»: унітарні права створюють рівномірний простір охорони (торговельні марки ЄС, дизайни ЄС, унітарний патент), тоді як Директиви гармонізують національні режими (авторське право, комерційні таємниці, примусовий захист). Суд ЄС виступає

«центром тяжіння» тлумачення, формуючи критерії оригінальності, межі онлайн-комунікації та стандарти ін'юнкцій.

Література

1. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text
2. Хартія Європейського Союзу про основоположні права. URL: https://ccl.org.ua/posts/2021/11/hartiya-osnovnyh-prav-yevropejskogo-soyuzu/
3. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 2017/1001 від 14 червня 2017 року про торговельну марку Європейського Союзу. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_003-17#Text
4. Директива Європейського парламенту і Ради (ЄС) 2015/2436 від 16 грудня 2015 року про наближення законодавств держав-членів щодо торговельних марок. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_031-15#Text
5. Council Regulation (EC) No 6/2002 of 12 December 2001 on Community designs. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2002/6/oj
6. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market For Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act) (Text with EEA relevance). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj/eng
7. Директива Європейського Парламенту і Ради 2001/29/ЄС від 22 травня 2001 року про гармонізацію окремих аспектів авторського права і суміжних прав в інформаційному суспільстві. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_005-01#Text
8. Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2019/790 від 17 квітня 2019 року про авторське право і суміжні права на Єдиному цифровому ринку та про внесення змін до директив 96/9/ЄС та 2001/29/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_022-19#Text

9. Бояр А., Щербата Н. Метаморфоза системи охорони прав інтелектуальної власності у Європейському Союзі. Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки. РОЗДІЛ І. Економіка. 4, 2021. С. 16-24

10. Regulation (EU) 2024/2822 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2024 amending Council Regulation (EC) No 6/2002 on Community designs and repealing Commission Regulation (EC) No 2246/2002 (Text with EEA relevance).

11. Directive (EU) 2016/943 of the European Parliament and of the Council of 8 June 2016 on the protection of undisclosed know-how and business information (trade secrets) against their unlawful acquisition, use and disclosure (Text with EEA relevance). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2016/943/oj/eng

12. Директива № 2004/48/ЄС від 29.04.2004 Директива № 2004/48/ЄС Європейського парламенту і Ради ЄС про забезпечення прав на інтелектуальну власність. URL: https://zakononline.ua/documents/show/253506___253571

13. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 608/2013 від 12 червня 2013 року щодо забезпечення митними органами дотримання прав інтелектуальної власності та про скасування Регламенту Ради (ЄС) № 1383/2003. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_021-13#Text

14. Рішення суду ЄС у справі C-683/17 від 12 вересня 2019 року (Cofemel sociedade de Vestuário sa). URL : https://nipo.gov.ua/wp-content/uploads/2023/05/ decision-Cofemel-Sociedade-de-Vestuario-SA.pdf

15. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 12 July 2011. L'Oréal SA and Others v eBay International AG and Others., Case C-324/09, EU:C:2011:474. URL : https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX :62009CJ0324

16. Judgment of the Court (Fourth Chamber), 27 March 2014 UPC Telekabel Wien GmbH v Constantin Film Verleih GmbH and Wega Filmproduktionsgesellschaft mbH. URL : https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62012CJ0314

17. Judgment of the Court (Fifth Chamber) of 16 July 2015. Huawei Technologies Co. Ltd v ZTE Corp. and ZTE Deutschland GmbH., Case C-

170/13.URL : https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62013CJ0170

Науковий керівник: Шалупня К.С., аспірантка кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Поліна Кузуб[77]

ДОПУСТИМІ МЕЖІ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ: ПРАКТИКА ЄСПЛ ТА УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

24 лютого 2022 року стало переломною датою, яка докорінно змінила не лише політичну реальність України, але й повсякденне життя мільйонів її громадян. Війна, яка раніше сприймалася як щось далеке - предмет давніх історичних подій чи теоретичних дискусій - раптово стала нашою щоденною реальністю, сформувавши нові умови існування суспільства та держави.

Повномасштабне вторгнення рф стало безпрецедентним викликом для сучасної європейської системи захисту прав людини і одним із найсерйозніших випробувань цих механізмів з часів Другої світової війни. У відповідь на збройну агресію в Україні було запроваджено правовий режим воєнного стану, який продовжує діяти й сьогодні. Цей режим суттєво впливає на життя кожного громадянина, обмежуючи окремі права і свободи задля спільної мети – збереження державності та національної безпеки.

Однак у демократичній країні, яка прагне стати повноцінним членом європейської спільноти, такі обмеження не можуть бути довільними чи безконтрольними. Вони завжди мають відповідати принципам необхідності та пропорційності. Як зазначає Дорошенко Е.Р., воєнний стан передбачає концентрацію владних повноважень і розширення втручання держави в приватну сферу, але це втручання завжди має бути суворо обмежене [1]. Саме тому ключовим орієнтиром для України, як для держави-члена Ради Європи, виступає

[77] Студентка 3 курсу, 07-23-02 групи, факультету міжнародного та європейського права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

стаття 15 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Ця норма дозволяє тимчасово відступати (робити дерогацію) від певних зобов'язань лише за умови існування "війни або іншої надзвичайної ситуації, що загрожує життю нації". При цьому відступ можливий тільки в межах строго необхідних заходів, і найважливіше – невідчужувані права людини залишаються повністю захищеними.

Переходячи від міжнародних стандартів до національного рівня, варто зазначити, що в Україні правове регулювання обмежень прав і свобод в умовах воєнного стану ґрунтується насамперед Конституцією України. Стаття 64 Основного Закону чітко визначає, що конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених самою Конституцією. В умовах воєнного або надзвичайного стану допускаються лише окремі обмеження прав і свобод із обов'язковим зазначенням строку їх дії. Особливо важливо, що існує чіткий перелік прав, які не підлягають обмеженню навіть під час війни. До них належать право на життя, свобода від катувань, особиста недоторканність, презумпція невинуватості, право на судовий захист та інші фундаментальні гарантії [2]. Таким чином, Конституція створює надійний фундамент, який не дозволяє державі перетинати заборонені лінії навіть у найскладніших умовах.

Слід звернути увагу, що обмеження прав під час війни слід розуміти, не як їх повне скасування, а навпаки - як тимчасове звуження їх обсягу з метою захисту вищих цінностей – життя нації, територіальної цілісності та безпеки громадян. Закон України "Про правовий режим воєнного стану" чітко перелічує, можливі заходи і права, що можуть бути обмежені. Серед них – особливий режим в'їзду та виїзду, обмеження свободи пересування, заборона масових заходів, регулювання діяльності засобів масової інформації тощо [3]. Однак головне правило, яке, на мою думку, має завжди дотримуватися, полягає в принципі пропорційності. Будь-яке обмеження має бути необхідним, співмірним реальній загрозі і не може торкатися самої сутності права. Крім того, такі заходи обов'язково мають підлягати судовому контролю, щоб уникнути зловживань владою. Саме цей

баланс між безпекою держави і правами окремої людини є найскладнішим аспектом воєнного стану.

Переходячи до міжнародного досвіду, варто звернутися до практики Європейського суду з прав людини, яка вже багато років формує чіткі орієнтири для держав Ради Європи. Одним із перших знакових рішень стала справа "Lawless проти Ірландії" 1961 року. У ній ірландський громадянин скаржився на те, що його затримали без суду через підозру в причетності до діяльності Ірландської республіканської армії. ЄСПЛ вперше детально розглянув застосування статті 15 ЄКПЛ і визнав дерогацію Ірландії правомірною. Суд пояснив, що ситуація в країні на той момент справді становила "надзвичайну ситуацію, яка загрожує життю нації" - через терористичну діяльність армії, яка створювала реальну небезпеку для всього суспільства. Обмеження, зокрема тривале затримання без судового контролю Суд визнав пропорційними загрозі, а Ірландія своєчасно повідомила про дерогацію Генерального секретаря Ради Європи. Саме це рішення заклало основу, що дерогація можлива, але тільки якщо загроза реальна і заходи справді необхідні [5].

Пізніше суд почав ставити жорсткіші вимоги. Яскравим прикладом стала справа "Aksoy проти Туреччини" 1996 року. Заявник, громадянин Туреччини, був затриманий на 14 днів без доступу до адвоката, лікаря чи суду в регіоні, де активно діяла терористична організація. Туреччина посилалася на дерогацію через надзвичайну ситуацію, однак ЄСПЛ визнав порушення статті 5 Конвенції "право на свободу та особисту недоторканість". Суд наголосив, що навіть під час боротьби з тероризмом держава зобов'язана забезпечувати мінімальні гарантії проти свавілля, а 14-денне затримання без будь-якого судового нагляду було визнано надмірним і таким, що не виправдовується навіть надзвичайними обставинами. Тому, це рішення чітко показало, що дерогація не скасовує обов'язок держави захищати людину від катувань і довільного позбавлення волі [6].

У більш сучасних рішеннях, Європейський суд у справі "Alparslan Altan проти Туреччини", також підкреслював важливість індивідуального підходу.

Держава має певне “поле розсуду”, але суд здійснює Європейський нагляд за тим, щоб обмеження залишалися пропорційними і тимчасовими [7]. Таким чином, практика ЄСПЛ встановлює високі стандарти захисту прав людини навіть у найскладніших умовах.

Саме на тлі цих європейських стандартів особливо важливо розглянути, як зазначені норми застосовуються в українській практиці. Воєнний стан в Україні був введений Указом Президента №64/2022 від 24 лютого 2022 року і з того часу неодноразово продовжувався [11]. Уже в перші дні війни наша держава офіційно повідомила Раді Європи про дерогацію від низки статей ЄКПЛ, зокрема щодо свободи пересування, мирних зібрань, вираження поглядів та деяких інших прав. У квітні 2024 року Україна частково скасувала раніше заявлену дерогацію щодо статей 9 (свобода думки, совісті та релігії), 13 (право на ефективний засіб захисту), 14 (заборона дискримінації) та деяких інших [9]. Це фактично звузило перелік прав, які можуть бути обмежені під час воєнного стану і продемонстрували намагання держави дотримуватись європейських стандартів максимально можливою мірою.

Серед найпомітніших обмежень - заборона виїзду за кордон для чоловіків призовного віку, регулювання діяльності засобів масової інформації, заборона страйків і спрощення трудових відносин відповідно до спеціального закону “Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану”[12]. Українські суди, особливо Верховний Суд, у своїх рішеннях досить часто посилається на практику ЄСПЛ і намагається перевіряти, чи є конкретні обмеження справді пропорційними необхідними умовах війни.

У цьому контексті показовим є рішення Великої Палати Європейського суду з прав людини у міждержавній справі “Україна і Нідерланди проти росії” від 9 липня 2025 року. У цій справі Суд розглядав численні порушення прав людини, вчинені рф на території України з 2014 року, включаючи повномасштабне вторгнення 2022 року. Важливим аспектом рішення стало роз’яснення ролі статті 15 ЄКПЛ, де Суд чітко наголосив: якщо держава не скористалася правом на дерогацію, тобто не повідомила офіційно, що тимчасово відступає від частини

зобов'язань через війну, то всі права за Європейською конвенцією продовжують діяти в повному обсязі, навіть під час активних бойових дій. Суд зазначив, що стаття 15 є важливим механізмом, який дозволяє державі-учасниці Конвенції адаптувати свої зобов'язання до реалій збройного конфлікту. Водночас Суд також наголосив, що без належної дерогації, обов'язки за Конвенцією продовжують діяти в повному обсязі навіть у воєнний час [8]. На мою думку, така позиція є стимулом для України продовжувати дотримуватися високих європейських стандартів навіть під час повномасштабної війни.

Підводячи підсумок, можна стверджувати, що допустимі межі обмеження прав людини під час воєнного стану визначаються насамперед принципом пропорційності. Практика Європейського суду з прав людини встановлює високі стандарти і не дозволяє перетворювати воєнний стан на обмеження демократії. У свою чергу, український досвід показує, що навіть у найважчих умовах повномасштабної війни наша держава намагається дотримуватись європейських норм. Це важливо не лише для ефективної оборони країни, але для нашого майбутнього шляху до повноцінну інтеграцію Європейський союз і тільки так Україна зможе залишатися справжньою правовою державою під час війни.

Література:

1. Дорошенко Е.Р. Межі допустимого обмеження прав людини заради реалізації прав народу у воєнний період // Legal Bulletin. – 2023. – № 4. – С. 45–58. – Режим доступу: https://lbku.krok.edu.ua/index.php/legal-bulletin/article/view/556/498 .
2. Конституція України від 28 червня 1996 року (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII (зі змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 28. – Ст. 250.
4. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року (ратифікована Законом України від 17 липня

1997 року № 475/97-ВР) // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13. – Ст. 270.

5. Lawless v. Ireland (No. 3): Judgment of the European Court of Human Rights of 1 July 1961, Application no. 332/57.
6. Aksoy v. Turkey: Judgment of the European Court of Human Rights of 18 December 1996, Application no. 21987/93.
7. Alparslan Altan v. Turkey: Judgment of the European Court of Human Rights of 16 April 2019, Application no. 12778/17.
8. Ukraine and the Netherlands v. Russia: Judgment of the Grand Chamber of the European Court of Human Rights of 9 July 2025, Applications nos. 8019/16, 43800/14, 28525/20 and 11055/22.
9. Notification of partial withdrawal of derogation by Ukraine (Article 15 of the Convention): Note Verbale of the Permanent Representation of Ukraine to the Council of Europe dated 8 April 2024. – Strasbourg, 2024. – Режим доступу: https://rm.coe.int/0900001680af4532 .
10. Guide on Article 15 of the Convention – Derogation in time of emergency / European Court of Human Rights. – Updated 31 August 2025. – Strasbourg: Council of Europe, 2025. – Режим доступу: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_15_eng .
11. Указ Президента України № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року (зі змінами та продовженнями) // Офіційний вісник України. – 2022. – № 16. – Ст. 456.
12. Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 року № 2136-IX // Відомості Верховної Ради України. – 2022. – № 20. – Ст. 148.

Науковий керівник: Т.В. Комарова, докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Руслана Курило[78]

АДАПТАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА ЄС У СФЕРІ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: ВПЛИВ НА ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ДЕМОКРАТІЮ В УКРАЇНСЬКОМУ КОНТЕКСТІ

Штучний інтелект (далі – ШІ) став одним із найбільш трансформаційних технологічних феноменів сучасності, глибоко впливаючи на всі сфери суспільного життя, починаючи від державного управління та економіки до медіа та правосуддя. Стрімке впровадження систем ШІ породжує як значні можливості для розвитку, так і серйозні ризики для фундаментальних прав і свобод людини, демократичних інститутів та верховенства права.

Європейський Союз (далі – ЄС) відреагував на ці виклики прийняттям Регламенту (ЄС) 2024/1689 Європейського парламенту та Ради (далі – EU AI Act) – першого у світі комплексного горизонтального законодавства, побудованого на ризик-орієнтованому підході. Метою Акту є забезпечення високого рівня захисту здоров'я, безпеки, основоположних прав людини, демократії та верховенства права при одночасному стимулюванні інновацій. EU AI Act забороняє низку практик неприйнятного ризику (ст. 5), зокрема соціальний скоринг, маніпулятивні техніки, що суттєво спотворюють поведінку людини, та масову біометричну ідентифікацію в реальному часі [1].

Аналогічної позиції дотримується і вітчизняна доктрина, зазначаючи, що ухвалення EU AI Act безпосередньо вплине на регулювання ШІ в Україні, а тому вже зараз необхідно працювати над механізмами імплементації європейських стандартів для захисту прав людини та демократичних цінностей [2]. Для України, яка обрала європейський шлях розвитку та є державою-кандидаткою на вступ в ЄС, адаптація законодавства ЄС у сфері ШІ є не лише юридичним обов'язком, але й стратегічним пріоритетом. Імплементація принципів EU AI Act та Рамкової конвенції Ради Європи про штучний інтелект, права людини, демократію та

[78] Студентка 3 курсу групи 03-23-05 факультету слідчої та детективної діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

верховенство права, прийнятою 17 травня 2024 року, має забезпечити баланс між технологічним прогресом і захистом демократичних цінностей в українському контексті. Особливої актуальності це набуває в умовах цифрової трансформації суспільства, адже системи штучного інтелекту можуть впливати на вибори, поширення інформації, прийняття публічних рішень та реалізацію прав людини, що підтверджується сучасними дослідженнями, які вказують на ризики використання ШІ для маніпулювання виборцями та поширення дезінформації в Україні [3]. Поряд із вищезгаданим актом важливе значення має Регламент (ЄС) 2016/679 Європейського Парламенту і Ради від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з обробкою персональних даних і про вільний рух таких даних та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних), який забезпечує високий рівень захисту персональних даних і прямо впливає на використання ШІ-технологій [4].

Застосування ШІ пов'язане з низкою загроз для прав людини. Зокрема, обробка великих обсягів даних може порушувати право на приватність відповідно до ст. 8 Європейської конвенції з прав людини (далі - ЄКПЛ) та ст. 7-8 Хартії ЄС про основні права, оскільки системи ШІ часто збирають і аналізують персональні дані без достатньої згоди суб'єкта або прозорості. Алгоритмічні рішення можуть призводити до дискримінації через вбудовані упередження у тренувальних даних, що непропорційно негативно впливає на певні соціальні групи за ознаками раси, статі, віку чи соціально-економічного статусу. Автоматизація прийняття рішень, особливо в судовій сфері, правоохоронній діяльності чи наданні державних послуг, здатна обмежувати право на справедливий суд (ст. 6 ЄКПЛ), адже непрозорість алгоритмів ускладнює розуміння логіки рішення та його оскарження [5,6].

Крім того, використання ШІ у сфері інформаційного простору створює серйозні ризики для свободи вираження поглядів (ст. 10 ЄКПЛ). Алгоритмічна модерація контенту, рекомендаційні системи та генеративні моделі можуть призводити до цензурування, поширення дезінформації, маніпуляції громадською

думкою, що безпосередньо загрожує демократичним процесам, зокрема виборам та свободі дискусії.

У контексті України ці ризики набувають особливої актуальності через активну цифрову трансформацію, як «Дія», електронне судочинство, медіа-простір та необхідність гармонізації національного законодавства. Хоча в Україні вже існують окремі нормативні акти, зокрема у сфері захисту персональних даних, комплексного законодавства, яке б регулювало ШІ, поки що немає. Водночас Україна поступово гармонізує своє законодавство з правом ЄС, що є важливим кроком у напрямі інтеграції до європейського правового простору [7].

Отже, адаптація законодавства ЄС у сфері штучного інтелекту є необхідною умовою для забезпечення належного захисту прав людини та зміцнення демократичних засад в Україні. Цей процес має здійснюватися комплексно, із врахуванням національних особливостей та сучасних викликів, що постають у зв'язку з розвитком технологій.

Література:

1. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending certain Union legislative acts (Artificial Intelligence Act) // Official Journal of the European Union. – 2024. – L series. – № 1689. URL: Регламент (UE) 2024/1689 Європейського Парламенту та Ради від 13 червня 2024 року, який встановлює гармонізовані правила щодо штучного інтелекту (Акт) (дата звернення: 10.04.2026)
2. Права людини в епоху штучного інтелекту : виклики та правове регулювання : аналітичний звіт / Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. – Київ, 2025. – 68 с. URL: https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%D0%90%20%D0%9B%D0%AE%D0%94%D0%98%D0%9D%D0%98%20%D0%92%20%D0%95%D0%9F%D0%9E%D0%A5%D0%A3%20%D0%A8%D0%A2%D0%A3%D0%A7%D0

%9D%D0%9E%D0%93%D0%9E%20%D0%86%D0%9D%D0%A2%D0%95%D0%9B%D0%95%D0%9A%D0%A2%D0%A3_compressed.pdf (дата звернення: 10.04.2026)

3. Адаптація законодавства ЄС у сфері штучного інтелекту до виборчих процесів : шлях для України : аналітичний звіт / International Foundation for Electoral Systems (IFES) в Україні. – Київ, 2025. – 38 с. URL: https://www.ifesukraine.org/wp-content/uploads/2025/01/ifes-ukraine-artificial-intelligence-ukr.pdf (дата звернення: 10.04.2026)
4. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation) // Official Journal of the European Union. – 2016. – L 119. – P. 1–88. URL: https://eur-lex.europa.eu/summary/eng/LEGISSUM%3A310401_2?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 10.04.2026)
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року (з протоколами) // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13. – Ст. 270. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 10.04.2026)
6. Хартія основних прав Європейського Союзу від 07 грудня 2000 року (в редакції Лісабонського договору 2007 року) // Офіційний вісник України. – 2010. – № 97. – Ст. 3456. URL: https://www.asser.nl/media/798224/hartiya-osnovnyh-prav-yevropejskogo-soyuzu-2.pdf (дата звернення: 10.04.2026)
7. Біла книга з регулювання ШІ в Україні: бачення Мінцифри : версія для консультацій. Київ : Міністерство цифрової трансформації України, 2024. 30 с. URL: https://storage.thedigital.gov.ua/files/a/ba/d5da75c2613e331bb89258f950adcbae.pdf (дата звернення: 10.04.2026)

Науковий керівник: Білоусов М.С., доктор філософії, асистент кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Анастасія Куштан[79]

ПРОБЛЕМА ДЕФІЦИТУ ДЕМОКРАТІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Сучасний Європейський Союз позиціонує себе як найбільше у світі об'єднання держав, побудоване на засадах демократії, верховенства права та захисту прав людини. Водночас уже понад чотири десятиліття в європейській політичній і правовій науці активно обговорюється проблема так званого «дефіциту демократії» в ЄС. Це поняття відображає структурну невідповідність між значним обсягом владних повноважень, переданих наднаціональним інститутам Союзу, та рівнем їхньої демократичної легітимності.

Проблема набула особливої актуальності після Маастрихтського договору 1992 року, який започаткував перехід від економічної спільноти до політичного союзу, та особливо загострилася після Лісабонського договору 2007 року, що суттєво розширив повноваження Європейського парламенту, але не усунув фундаментальних структурних недоліків. Сьогодні, в умовах геополітичних викликів, війни в Україні, зростання євроскептицизму та популістських тенденцій у низці держав-членів, питання демократичної легітимності інститутів ЄС виходить далеко за межі академічної дискусії та набуває практичного політичного значення. Значна частина компетенцій перейшла від національних парламентів до європейських інститутів, де переважає виконавча та бюрократична логіка, а не пряма представницька демократія [1, с. 538–545]. Важливим чинником є також слабка роль Європейського парламенту порівняно з національними парламентами, недостатня підзвітність Європейської комісії безпосередньо громадянам Союзу, а також відсутність справжнього європейського демосу —

[79] Студентка НЮУ імені Ярослава Мудрого

єдиної політичної ідентичності громадян ЄС [2, с. 603–605]. Крім того, складність і непрозорість законодавчого процесу ЄС значно ускладнює здійснення ефективного контролю з боку громадян і національних парламентів.

Деякі вчені, зокрема Ендрю Моравчік, вважають, що проблема «дефіциту демократії» є перебільшеною, оскільки Європейський Союз відповідає стандартам легітимності сучасних демократій завдяки механізмам output legitimacy, тобто легітимності через результативність проводжуваної політики [2, с. 612–620]. Проте більшість сучасних досліджень підтверджує існування реального дефіциту, який проявляється у практичній діяльності інститутів Союзу [1].

Прояви «дефіциту демократії» чітко простежуються в інституційній системі Європейського Союзу. Найбільш яскраво вони виявляються в обмеженій підзвітності Європейської комісії, яка є головним ініціатором законодавства, безпосередньо громадянам ЄС. Домінування Ради ЄС як міжурядового органу в багатьох сферах, де рішення часто приймаються за принципом кваліфікованої більшості без достатнього залучення національних парламентів, також посилює проблему. Зростання ролі Європейської Ради та неформальних самітів знижує прозорість процесу прийняття рішень. Крім того, криза верховенства права в окремих державах-членах (зокрема, в Угорщині та Польщі у попередні роки) виявила слабкість механізмів демократичного контролю на рівні всього Союзу [5, с. 136–137].

Для України, яка має статус країни-кандидата на вступ до ЄС, врахування цих проявів є особливо важливим під час адаптації національного законодавства до права ЄС та проведення необхідних реформ у сфері демократії та верховенства права.

Щодо шляхів посилення демократичної легітимності інститутів Європейського Союзу, то більшість дослідників схиляється до комплексного підходу. Першочерговим завданням є подальше посилення ролі Європейського парламенту та національних парламентів держав-членів, зокрема через механізми раннього попередження, «жовтої картки» та «червоної картки» [3]. Важливим

напрямом є розвиток транснаціональної демократії шляхом запровадження загальноєвропейських виборчих списків, а також активніше використання Європейської ініціативи громадян (ECI) для підвищення участі громадян у процесі управління.

Необхідним є підвищення прозорості та підзвітності інститутів, зокрема реформа Європейської комісії, запровадження обов'язкових публічних слухань і широка цифровізація законодавчого процесу. Перспективним інструментом залишається використання механізмів посиленого співробітництва держав-членів, що дозволяє зберігати легітимність у умовах різної швидкості інтеграції. Окрім правових заходів, важливе значення мають освітньо-культурні ініціативи, спрямовані на формування європейської політичної ідентичності та розвиток інститутів громадянського суспільства [5, с. 138–140; 6].

Сучасні українські дослідники наголошують, що ефективне подолання «дефіциту демократії» можливе лише через поєднання правових, політичних і соціокультурних заходів, які враховуватимуть як інтереси Союзу в цілому, так і особливості держав-членів .

Отже, «дефіцит демократії» продовжує залишатися однією з ключових структурних проблем Європейського Союзу. Незважаючи на реформи, проведені Лісабонським договором, проблема не була вирішена повністю. Подальше посилення демократичної легітимності інститутів ЄС є необхідною умовою для успішного розширення Союзу, збереження його внутрішньої єдності та підвищення довіри громадян.

Література:

1. Follesdal A., Hix S. Why There is a Democratic Deficit in the EU: A Response to Majone and Moravcsik // Journal of Common Market Studies. 2006. Vol. 44. No. 3. P. 533–562.
2. Moravcsik A. In Defence of the 'Democratic Deficit': Reassessing Legitimacy in the European Union // Journal of Common Market Studies. 2002. Vol. 40. No. 4. P. 603–624.
3. Treaty of Lisbon. 2007 (статті 10–12 Договору про Європейський Союз).

4. Шельчук Т.С. Проблема дефіциту демократії у Європейському Союзі // Економіка. Фінанси. Право. 2019. № 12/3. С. 11–13.
5. Петренко А.А. Демократичний контроль в правовій системі Європейського Союзу: теоретичні засади осмислення та основні проблеми сучасного розвитку // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2025. Вип. 89. Ч. 1. С. 136–140.
6. Yakoviyk I. «Дефіцит демократії» в Європейському Союзі: проблеми та окремі можливі рішення. Проблеми законності. 2025. Вип. 170. С. 6–35.

Науковий керівник: Асірян С. Р., к.ю.н., асистент, асистент кафедри права Європейського союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Костянтин Ларіонов[80]

КОНСТИТУЦІЙНІ МЕЖІ ВТРУЧАННЯ ДЕРЖАВИ В ЕКОНОМІКУ ТА ОБМЕЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ У КОНТЕКСТІ ПРАВА ЄС: СВОБОДА ПІДПРИЄМНИЦТВА, ВІЛЬНИЙ РУХ ТОВАРІВ І ПОСЛУГ ТА ГАРМОНІЗАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ З ACQUIS ЄС

Межі втручання держави в економіку та обмеження економічних прав у сучасних умовах не можуть розглядатися ізольовано від європейського правового простору, оскільки Україна в процесі євроінтеграції поступово імплементує стандарти acquis ЄС, зокрема у сфері економічних свобод внутрішнього ринку, передбачених Договору про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС) [1], зокрема статтями 34–36, 49, 56 Договору, а також принципи регулювання економічної діяльності. У цьому контексті право на підприємницьку діяльність набуває подвійного виміру: як конституційна гарантія в національному праві та як елемент гармонізації з правом ЄС, зокрема зі свободою ведення бізнесу (ст. 16

[80]студент 1 курсу магістратури факультету міжнародного та європейського права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Хартії ЄС) [2], яка застосовується у межах внутрішнього ринку та у взаємозв'язку з принципом пропорційності, закріпленим у ст. 52(1) Хартії ЄС.

У національній доктрині підкреслюється, що право на свободу підприємницької діяльності займає особливе місце серед економічних прав, оскільки безпосередньо пов'язане з можливістю самореалізації особи в економічній сфері та формуванням ринкових відносин [3]. Конституція України у статті 42 закріплює базовий принцип: кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом [4]. Така формула одночасно визнає свободу економічної ініціативи та встановлює межу державного регулювання через закон. У цьому полягає ключова особливість української моделі: держава гарантує свободу, але визначає її нормативні рамки із дотриманням принципів верховенства права та пропорційності втручання.

У праві Європейського Союзу економічні свободи закріплені як складова функціонування внутрішнього ринку, зокрема через свободу заснування (ст. 49 ДФЄС), вільний рух послуг (ст. 56 ДФЄС) та вільний рух товарів (ст. 34–36 ДФЄС). Суд ЄС у своїй практиці, зокрема у справах *Dassonville* [5], *Cassis de Dijon* [6] та *Keck* [7], виходить із того, що будь-які національні заходи, які прямо або опосередковано перешкоджають доступу до ринку, можуть становити обмеження економічних свобод, якщо вони не є об'єктивно виправданими та пропорційними. Водночас такі обмеження допускаються лише за наявності імперативних вимог загального інтересу або прямо передбачених ДФЄС винятків. При цьому у справі *Keck* Суд ЄС уточнив, що не кожне правило щодо умов продажу товарів автоматично є обмеженням у розумінні ст. 34 ДФЄС.

В українському контексті межі втручання держави традиційно обґрунтовуються через конституційні положення та принцип верховенства права. Обмеження підприємницької діяльності можуть встановлюватися виключно законом [8]. Водночас на відміну від права ЄС, де ключовим є матеріальна оцінка впливу заходу на ринок і конкуренцію, в Україні тривалий час переважає формально-нормативний підхід до оцінки законності втручання, хоча практика

Конституційного Суду України та підходи ЄСПЛ поступово посилюють критерій пропорційності як обов'язковий елемент перевірки.

Конституційне право на підприємницьку діяльність також перебуває у системному зв'язку з правом власності та правом на працю, що формує комплексну систему економічних гарантій [9]. У праві ЄС економічні свободи внутрішнього ринку функціонують як окремий інститут і не ототожнюються із правом конкуренції, яке регулюється іншими положеннями Договорів ЄС, хоча обидві сфери взаємодіють у межах єдиного економічного простору.

Історичний розвиток права на підприємницьку діяльність в Україні демонструє перехід від адміністративно-командної системи до ринкової економіки. Дослідники виділяють кілька етапів становлення свободи підприємництва [10], однак ключовим є період після 1991 року, коли прийняття законів «Про власність» і «Про підприємництво» заклало основу приватноправової економічної системи [11].

У праві Європейського Союзу принцип пропорційності є ключовим критерієм допустимості обмежень економічних свобод. Його зміст передбачає перевірку придатності заходу для досягнення легітимної мети, необхідності такого заходу та відсутності надмірного втручання. Водночас у контексті ст. 52(1) Хартії ЄС будь-яке обмеження прав повинно бути передбачене законом, поважати сутність права та відповідати принципу пропорційності. На відміну від підходу ЄКПЛ, у праві ЄС пропорційність є структурованим інструментом контролю за регуляторними заходами держав.

Особливого значення набуває співвідношення українського та європейського підходів до обмеження економічних свобод. У праві ЄС оцінка обмежень здійснюється не лише через їх формальну законність, а й через фактичний вплив на функціонування внутрішнього ринку, причому застосування цих свобод передбачає наявність транскордонного елемента та входження у сферу дії права ЄС.

Гармонізація законодавства України з acquis ЄС у сфері економічних свобод передбачає не лише формальне наближення норм, а й адаптацію правозастосовної

практики. Це включає імплементацію положень Директиви 2006/123/ЄС про послуги на внутрішньому ринку [12], Регламенту (ЄС) 2019/515 про взаємне визнання товарів [13], а також поступове наближення до логіки функціонування внутрішнього ринку ЄС у межах Угоди про асоціацію Україна–ЄС, яка є основним інструментом правової адаптації.

Підсумовуючи, можна констатувати, що конституційні межі втручання держави в економіку України формуються під впливом як внутрішніх конституційних принципів, так і зобов'язань у межах європейської інтеграції. Свобода підприємницької діяльності в Україні поступово наближається за змістом до економічних свобод внутрішнього ринку ЄС, однак ключовою відмінністю залишається рівень матеріального контролю за державним втручанням та глибина застосування принципу пропорційності в системі перевірки допустимості обмежень.

Література:

1. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. OJ C 326, 26.10.2012, pp. 47–390.

2. Charter of Fundamental Rights of the European Union. OJ C 326, 26.10.2012, pp. 391–407.

3. Жердєв В., Романов М. Становлення права громадян України на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом, і його кримінально-правового захисту. *Наука і правоохорона*. 2025. № 4 (70). С. 96–102.

4. Конституція України: офіц. текст. Київ: КМ, 2015. 98с.

5. Case 8/74. *Procureur Du Roi v. Dassonville*. [1974] ECR 837.

6. Case 120/78. *Rewe-Zentral AB Bundesmonopolverwaltung Fur Branntwein*. [1979] ECR 649.

7. Joined cases C-267/91 and C-268/91. *Criminal proceedings against Bernard Keck and Daniel Mithouard*. [1993] ECR I- 6097.

8. Агеєв О. І. Підприємництво: проблема власності і культури. Харків : «Наука», 1991. 106 с.

9. Господарське (підприємницьке) право : підручник / за ред. Ю. Я. Булатецького. Харків, 2011. 752 с.

10.Олійник А. Ю. Конституційна свобода особи на підприємницьку діяльність в Україні : монографія. Київ : КНУТД ; Дніпро : ДДУВС, 2021. 371 с.

11. Олійник Ю. О., Мельникова О. В. Історія розвитку права на підприємницьку діяльність в сучасній Україні. *Історія та географія*. 2020. № 58. С. 37–42. URL: https://doi.org/10.34142/2313-2345.2020.58.06

12. Directive 2006/123/EC of the European Parliament and of the Council of 12 December 2006 on services in the internal market. OJ L 376, 27.12.2006, pp. 36–68.

13. Regulation (EU) 2019/515 of the European Parliament and of the Council of 19 March 2019 on the mutual recognition of goods lawfully marketed in another Member State and repealing Regulation (EC) No 764/2008. OJ L 91, 29.3.2019, pp. 1–18.

14. Михайло С. Правове регулювання та економічні свободи і права : монографія. Ужгород : «РІК-У», 2020. 224 с.

Науковий керівник: Жуков Ігор Миколайович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Анастасія Лукашова[81]

ПРАВО ДИТИНИ БУТИ ВИСЛУХАНОЮ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ МІЖНАРОДНОМУ СІМЕЙНОМУ ПРОЦЕСІ: НОВЕЛИ BRUSSELS IIB У СВІТЛІ СТАТТІ 12 КОНВЕНЦІЇ ООН ПРО ПРАВА ДИТИНИ

Нормативну основу права дитини бути вислуханою у транскордонних сімейних спорах доцільно вибудовувати послідовно: від міжнародного стандарту до його процесуальної конкретизації в праві ЄС. Базовим джерелом виступає стаття 12 Конвенції ООН про права дитини, яка закріплює право дитини вільно висловлювати свої погляди у всіх питаннях, що її стосуються [1], а Загальний коментар № 12 Комітету ООН з прав дитини розкриває зміст цього права та

[81] студентка 1 курсу магістратури факультету міжнародного та європейського права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

підкреслює, що воно не залежить виключно від віку дитини [2]. На рівні права Європейського Союзу цей підхід відображено у статті 24(1) Хартії основних прав ЄС, відповідно до якої погляди дитини мають братися до уваги з огляду на її вік і зрілість [3]. Своєю чергою, Регламент (ЄС) 2019/1111 (відомий як Регламент Брюссель IIb) надає цьому праву конкретного процесуального змісту: статті 21 і 26 закріплюють право дитини бути вислуханою, статті 39 і 41 пов'язують порушення цього права з можливістю відмови у визнанні та виконанні рішень, стаття 47 передбачає спеціальний сертифікат для окремих рішень, а стаття 56 регулює виняткові випадки зупинення чи відмови у виконанні. Водночас пункти 39, 57 і 69 Преамбули Регламенту уточнюють, як саме ці положення слід тлумачити на практиці [4].

Актуальність такого правового регулювання зумовлена постійним зростанням кількості інтернаціональних сімей, а проживання та виховання дітей не в країнах їх походження стало масовим явищем. У таких складних транскордонних ситуаціях виникає ризик сприйняття дитини лише як об’єкта переміщення або інструменту в спорі між батьками. Саме тому право на висловлення власної думки стає необхідним механізмом трансформації дитини в активного суб’єкта процесу, чиє особисте бачення є критично важливим для об'єктивного визначення її найкращих інтересів у новому середовищі. У цьому контексті найбільш вагомим досягненням Регламенту (ЄС) 2019/1111 є стаття 21, що застосовується до судів держав-членів при реалізації ними юрисдикції у справах про батьківську відповідальність. Вона містить обов'язок гарантувати дитині, яка об'єктивно здатна сформувати власні погляди, реальну можливість висловити їх під час провадження та надати цим поглядам належну вагу. Пункт 39 Преамбули Регламенту наголошує на необхідності оцінювати індивідуальну здатність дитини, а не спиратися лише на вік [4]. Для справ про повернення дитини за Гаазькою конвенцією 1980 року стаття 26 прямо поширює положення статті 21 і на процедуру повернення. Проте важливо зазначити, що хоча Регламент і зміцнив право дитини бути почутою, він не надає їй статусу «повноцінної

сторони» процесу, а лише гарантує обов'язковість врахування її думки для захисту найкращих інтересів.

Регламент (ЄС) 2019/1111 істотно реформував механізм визнання та виконання рішень у справах про батьківську відповідальність, остаточно відмовившись від процедури екзекватури. Відповідно до статті 30, рішення, ухвалене в одній державі-члені, визнається в інших державах-членах без необхідності застосування спеціальної процедури. Окремо стаття 34 передбачає, що рішення у справах про батьківську відповідальність, яке є виконавчим у державі-члені походження, підлягає виконанню в іншій державі-члені без попереднього оголошення його виконавчим. Водночас така спрощена модель не усуває процесуальних гарантій, оскільки стаття 39 встановлює вичерпні підстави для відмови у визнанні, а стаття 41 поширює ці підстави і на відмову у виконанні. Однією з таких підстав є ненадання дитині, здатній сформувати власні погляди, справжньої та ефективної можливості висловити їх відповідно до статті 21 Регламенту, за винятком випадків, прямо передбачених самим Регламентом. Разом із тим стаття 47 запроваджує спеціальний сертифікат лише щодо окремих привілейованих рішень, зокрема рішень про право доступу та рішень про повернення дитини, ухвалених відповідно до статті 29(6), що додатково посилює ефективність їх транскордонного обігу в межах ЄС [4].

Для України, яка отримала статус кандидата на членство в ЄС, адаптація до стандартів Брюссель IIb є стратегічним завданням. Затверджена Національна програма адаптації законодавства України до права Європейського Союзу (acquis ЄС) передбачає імплементацію Регламенту 2019/1111 до 2027 року [5]. Наразі в Україні транскордонні спори щодо батьківської відповідальності регулюються статтею 66 Закону України «Про міжнародне приватне право», яка орієнтується на особистий закон дитини [6], а також механізми Гаазьких конвенцій, зокрема Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року [7] та Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів

захисту дітей 1996 року [8]. Проте європейський стандарт вимагає більш детальних процесуальних гарантій та переходу до прямого виконання рішень.

Підсумовуючи, Регламент (ЄС) 2019/1111 завершив тривалу еволюцію права дитини бути вислуханою, перетворивши його з абстрактного міжнародного стандарту на чітко регламентований процесуальний механізм у межах правового простору ЄС. Хоча дитина не набуває статусу повноцінної сторони процесу, забезпечення її права на висловлення власної думки стало ключовою гарантією захисту її найкращих інтересів. Для України, у світлі європейської інтеграції, імплементація стандартів є не просто формальним обов'язком, а стратегічним кроком, де голос дитини стає реальним інструментом правосуддя.

Література:

1. Convention on the Rights of the Child. *United Nations*, *General Assembly resolution 44/25*. 20.11.1989. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child (дата звернення: 16.04.2026).

2. General Comment No. 12 (2009): The right of the child to be heard. *Committee on the Rights of the Child*, CRC/C/GC/12, 20.07.2009. URL: https://www.refworld.org/legal/general/crc/2009/70207 (дата звернення: 16.04.2026).

3. Charter of Fundamental Rights of the European Union. OJ C 326, 26.10.2012, pp. 391–407;

4. Council Regulation (EU) 2019/1111 of 25 June 2019 on jurisdiction, the recognition and enforcement of decisions in matrimonial matters and the matters of parental responsibility, and on international child abduction (recast). OJ L 178, 02.07.2019, pp. 1–115.

5. Про затвердження Національної програми адаптації законодавства України до acquis ЄС : Постанова Кабінету Міністрів України від 01.04.2026 р. № 438. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/438-2026-%D0%BF#Text (дата звернення: 16.04.2026).

6. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 р. № 2709-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 32. ст. 422. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text (дата звернення: 16.04.2026).

7. Convention of 25 October 1980 on the Civil Aspects of International Child Abduction. URL: https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=24 (дата звернення: 16.04.2026).

8. Convention of 19 October 1996 on Jurisdiction, Applicable Law, Recognition, Enforcement and Co-operation in Respect of Parental Responsibility and Measures for the Protection of Children. URL: https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=70 (дата звернення: 16.04.2026).

Науковий керівник: Жуков Ігор Миколайович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Д. Макаренко[82]

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ: МОДЕЛЬ ДАНІЇ

Проблема гендерної рівності є однією з ключових у сучасному європейському правовому просторі та безпосередньо пов’язана з утвердженням принципів демократії, верховенства права та прав людини. Особливого значення вона набуває на рівні місцевого самоврядування. Адже саме тут приймаються рішення, що впливають на добробут громад та реальне залучення громадян до управління публічними справами.

Гендерна рівність є фундаментальною цінністю Європейського Союзу. Згідно зі ст. 2 Договору про ЄС, Союз ґрунтується на принципах рівності та поваги до людської гідності, свободи, демократії та прав людини [1]. У свою чергу, ст. 8 Договору про функціонування Європейського Союзу зобов’язує інтегрувати принцип гендерної рівності в усі політики та діяльність ЄС (гендерний мейнстримінг) [2].

[82] студентка ІІІ курсу факультету Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого 01-23-18

Данія є однією з держав, що демонструє високий рівень реалізації гендерної рівності, зокрема на рівні місцевого самоврядування. Данія традиційно утримує провідні позиції у міжнародних рейтингах, зокрема у Global Gender Gap Report Всесвітнього економічного форуму, що свідчить про ефективність її державної політики [6]. Фундаментом правового регулювання є Закон про гендерну рівність (Gender Equality Act), який гарантують рівні права та можливості для жінок і чоловіків у всіх сферах суспільного життя [3]. Цей нормативно-правовий акт зобов'язує державні та муніципальні органи впроваджувати гендерний підхід у процес прийняття рішень, що цілком відповідає концепції гендерного мейнстримінгу.

Практичне втілення принципів паритетності в данських громадах базується на системному поєднанні кількох інструментів. Ключовим серед них є гендерно орієнтоване бюджетування, що дозволяє справедливо розподіляти фінансові ресурси з урахуванням потреб як жінок, так і чоловіків. Поряд з цим, сталий розвиток муніципалітетів забезпечується завдяки збалансованому представництву в радах та обов'язковому гендерному аналізу місцевих стратегій і програм.

Особливістю данської моделі є підхід «equality by design», відповідно до якого принцип рівності закладається вже на етапі формування публічної політики. Як зазначає Drude Dahlerup, гендерна рівність у скандинавських країнах є результатом тривалої інституційної взаємодії між державою та громадянським суспільством, а не лише формального законодавчого регулювання [7]. Це підтверджує, що запорукою реальної, а не декларативної рівності є синергія правових інструментів та сталих соціальних практик.

Важливу роль у забезпеченні гендерної рівності відіграють інституційні механізми. У Данії функціонує Міністерство з питань гендерної рівності, а також спеціалізовані органи, що здійснюють моніторинг і оцінку ефективності державної політики рівності [4]. На локальному рівні муніципалітети активно впроваджують положення Європейської хартії рівності жінок і чоловіків у житті місцевих громад. Це накладає на органи місцевого самоврядування конкретні

зобов’язання щодо подолання дискримінації у сферах зайнятості, освіти та доступу до управління [9].

Теоретичне підґрунтя сучасної гендерної політики Данії значною мірою спирається на концепцію соціальної зумовленості статевих ролей. Зокрема, ідеї Simone de Beauvoir про те, що «жінкою не народжуються, нею стають», заклали фундамент для розуміння гендеру як соціального конструкту [8]. У данській правовій моделі це знаходить практичне відображення через заходи, спрямовані на подолання гендерних стереотипів та деконструкцію традиційних рольових моделей у публічній сфері.

Попри значні досягнення, досвід Данії свідчить про наявність системних викликів, які залишаються актуальними. Зокрема, зберігається гендерний розрив в оплаті праці (gender pay gap), а також явища горизонтальної та вертикальної сегрегації на ринку праці. Останні зумовлюють недостатню представленість жінок на керівних посадах у приватному секторі та певних галузях управління. Сучасні трансформації, такі як цифровізація економіки та міграційні процеси, створюють нові бар’єри для досягнення фактичної рівності [10]. Це підтверджує тезу, що нормативне закріплення паритету є лише першим кроком, який не гарантує автоматичної ліквідації нерівності у соціальній практиці.

Особливого значення цей процес набуває в умовах виконання Україною критеріїв для вступу до ЄС, де оцінка демократичності інституцій напряму залежить від інклюзивності місцевого самоврядування. В Україні правові засади гендерної рівності визначені, зокрема, Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [5], однак їх практична реалізація потребує подальшого розвитку. Важливими напрямами є впровадження гендерного мейнстримінгу на місцевому рівні, розвиток гендерно орієнтованого бюджетування, а також підвищення рівня представництва жінок у процесах прийняття рішень.

Таким чином, досвід Данії доводить, що подолання гендерних стереотипів є не лише питанням соціальної справедливості, а й стратегічним ресурсом для післявоєнного відновлення громад, що потребує трансформації правової культури

від формального додержання квот до реальної співучасті у публічному врядуванні. Адже це можливо лише за умов системного підходу, який поєднує правові норми, інституційну підтримку та участь громадянського суспільства. Україні важливо не лише імплементувати європейські стандарти, а й адаптувати їх до національного контексту, забезпечивши реальну, а не декларативну гендерну рівність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Treaty on European Union. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12012M%2FTXT 12.04.2026.
2. Treaty on the Functioning of the European Union. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12012E%2FTXT 16.04.2026.
3. Act on Gender Equality (Denmark). https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2013/1095 02.04.2026.
4. Ministry for Gender Equality of Denmark. https://eng.em.dk/responsibility/gender-equality/ 13.04.2026.
5. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08.09.2005 № 2866-IV (зі зм.), ст. 1–6. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15 27.03.2026.
6. World Economic Forum. Global Gender Gap Report 2023. Geneva: World Economic Forum. 2023. 371 с. https://www.weforum.org/reports/global-gender-gap-report-2023 1.04.2026.
7. Dahlerup D. Gender Quotas in Politics. London: Routledge, 2006. 344 с.
8. Beauvoir S. de. The Second Sex. Vintage Books, 2011. 800 с.
9. European Charter for Equality of Women and Men in Local Life. (Articles 1–5). Council of European Municipalities and Regions (CEMR), 2006. 28 с.

https://www.ccre.org/img/uploads/piecesjointe/filename/charte_egalite_en.pdf 05.04.2026.

10. OECD. Gender Equality in Denmark. Paris: OECD Publishing, 2018. 120 с. https://www.oecd.org/denmark/gender-equality-denmark.htm 29.03.2026.

Науковий керівник: к.ю.н., доцентка, доцентка кафедри державного будівництва Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого М. О. Петришина

М. Максимук[83]

ЦИВІЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВІДМОВУ В НАДАННІ ПІЛЬГОВИХ ПОСЛУГ ВЕТЕРАНАМ: ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ЗА ПРИНИЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ

Проблема реального забезпечення прав ветеранів війни в Україні стала особливо гострою в умовах повномасштабного вторгнення та стрімкого збільшення кількості осіб зі спеціальним соціальним статусом. Формально законодавство містить чимало гарантій, однак в реальному житті ветерани часто стикаються з відмовами у наданні пільгових послуг – у транспорті, сфері обслуговування, медичних закладах. Через такі ситуації люди зазнають як матеріальних збитків, так і значної немайнової шкоди, яка полягає в приниженні соціального статусу особи.

Правовий статус ветеранів визначається Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», який закріплює перелік пільг, що мають імперативний характер [1, ст. 12-16]. Відповідно до вищезазначеного нормативно-правового акта, ветерани мають право на безоплатний проїзд, першочергове обслуговування тощо. Тому відмова в пільгах – пряме порушення

[83] студентка 2 курсу Навчально-наукового інституту права Державного податкового університету

закону, що тягне за собою застосування механізмів відповідальності згідно зі ст. 16 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [2].

Варто приділити увагу поняттю моральної шкоди. Стаття 23 ЦК України визначає її як втрати немайнового характеру, які полягають у душевних стражданнях та приниженні честі й гідності [2]. У випадку ветеранів йдеться про особливий вид моральної шкоди, а саме приниження соціального статусу. Для ветерана цей статус – це публічне визнання його заслуг перед державою і свідчення неоціненного внеску у збереження суверенітету та незалежності нашої країни.

Як зазначає науковиця Л. М. Сіньова, соціальний захист захисників та захисниць є пріоритетом для держави, оскільки вони є найбільш соціально вразливою групою в умовах війни. Дослідниця наголошує, що правовий статус ветеранів війни створює належні умови для їхнього життєзабезпечення та сприяє формуванню в громадськості шанобливого ставлення до них [3]. Відмова у пільзі фактично заперечує це суспільне визнання, а це призводить до зниження соціальної оцінки особи в очах суспільства та порушує її психоемоційний стан. Це створює ситуацію публічного приниження, де людина, яка ризикувала життям заради держави, змушена вступати в конфлікт та переживати почуття несправедливості.

Для притягнення суб’єкта до відповідальності за відмову в наданні послуг, необхідно встановити класичний склад правопорушення, де протиправна поведінка виражається в ігноруванні імперативних норм ст. 12-16 Закону № 3551-XII, а заподіяна шкода охоплює як майнові втрати, так і немайнові страждання через нівелювання статусу особи [1]. Варто зауважити, що відповідальність за такі дії потребує розмежування. Стаття 1173 ЦК України покладає обов’язок відшкодування на державу, якщо шкоду завдано органами державної влади або місцевого самоврядування. У приватному секторі відповідальність несе безпосередньо юридична особа як надавач послуг (ст. 1172 ЦК України) [2].

Для спрощення процесу доказування у таких справах використовується інститут адміністративної преюдиції. Згідно з ч. 6 ст. 82 ЦПК України, постанова

суду у справі про адміністративне правопорушення є обов'язковою для суду, що розглядатиме цивільно-правові наслідки цих дій [4]. Так, попереднє притягнення винної особи до адміністративної відповідальності (наприклад, за ст. 133-1 КУпАП у разі відмови у перевезенні або за іншими статтями, що фіксують порушення правил надання послуг чи дискримінацію) виступає ефективним процесуальним засобом [5]. Така постанова дозволяє потерпілому автоматично підтвердити факт протиправної поведінки та вини заподіювача. Отже, за наявності преюдиційного акту факт порушення прав ветерана не потребує додаткового доказування, що дозволяє позивачу зосередитися виключно на обґрунтуванні розміру моральної шкоди.

У справах про захист гідності ветеранів судова практика 2024-2026 років демонструє відхід від символічних стягнень [6]. Спираючись на принципи розумності та справедливості, суди враховують, що приниження захисника в публічному місці завдає значно глибших страждань, ніж звичайний споживчий спір. Грошова компенсація має виконувати превентивну функцію. Її розмір повинен бути таким, щоб надавачу послуг було фінансово невигідно допускати такі порушення в майбутньому.

Проте, справа не лише в компенсації збитків. Це лише стимулює бізнес та державні установи дотримуватися етичних та правових стандартів. Крім того, такі відмови часто мають ознаки дискримінації за ознакою соціального статусу, що суперечить ст. 24 Конституції України [7]. Відтак, стягнення моральної шкоди є дієвим інструментом антидискримінаційної політики. Кожен, хто порушує права захисників, має нести невідворотну відповідальність, адже зневага до ветерана – це зневага до цінностей, на яких тримається держава.

Захист соціального статусу ветерана у цивільно-правовому порядку – шлях до справедливого суспільства. Приниження цього статусу через відмову в законних пільгах має тягнути за собою реальні та відчутні правові наслідки. Лише через ефективне відшкодування моральної шкоди можна забезпечити трансформацію законодавчих приписів у реальну повагу до захисників держави.

Література:

1. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15
3. Сіньова Л. М. Соціальний захист ветеранів війни як пріоритет державної політики. Інвестиції: практика та досвід. 2024. № 21. С. 22-26. URL: https://nayka.com.ua/index.php/investplan/article/view/2951
4. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон УРСР від 07.12.1984 № 8073-X. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10
6. Огляд судової практики Верховного Суду щодо відшкодування моральної шкоди. Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua
7. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

Науковий керівник: Лаговська Н. В., к.ю.н., доцент кафедри цивільного права та процесу Навчально-наукового інституту права Державного податкового університету

Луїза Маркосян[84]

РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

[84] студентка факультету міжнародного та європейського права НЮУ ім. Ярослава Мудрого

Починаючи з 2022 року, система адміністративних судів України вкотре перебуває в динамічному стані. Із 15 грудня 2022 ліквідовано Окружний адміністративний суд міста Києва (далі - ОАСК), натомість підвідомчі йому справи на перехідний період розглядає Київський окружний адміністративний суд. На заміну ОАСК Законом України від 13.12.2022 № 2825-IX передбачено створення Київського міського окружного адміністративного суду із місцезнаходженням у місті Києві, територіальна юрисдикція якого поширюється на місто Київ [1].

Приводом до ліквідації ОАСК стала електронна петиція 2020 року, підтримана 25 000 громадян. Проте, громадянська ініціатива є не єдиним каталізатором змін вітчизняної судової системи. Зокрема, запропонована Європейською Комісією програма Ukraine Facility передбачає надання фінансової підтримки з супутніми умовами. Схожа ситуація з механізмом від Міжнародного валютного фонду - Extended Fund Facility. Основною метою вимог, звісно ж, є забезпечення прозорості та підзвітності у використанні наданої допомоги. Водночас з боку ЄС відкриття доступу до фінансування лише за виконання індикаторів спеціально розробленого Плану є способом підтримати реформи, необхідні для вступу в ЄС.

Одна з таких вимог стосується правосуддя і, зокрема, доступу до захисту прав та законних інтересів приватних осіб в порядку адміністративного судочинства. МВФ та ЄС акцентували увагу на тому, що судова система України потребує органу для розгляду публічно-правових спорів особливого значення за позовами проти центральних органів влади.

Як наслідок, Законом України № 4264-IX від 26.02.2025 встановлено правові засади утворення та функціонування, а Законом України № 4602-IX від 16.09.2025 безпосередньо створено Спеціалізований окружний адміністративний суд (далі - СОАС) та Спеціалізований апеляційний адміністративний суд (далі - СААС) із їх місцезнаходженням у місті Києві; територіальна юрисдикція обох судів поширюється на всю територію України [2, 3].

Необхідно відмітити, що прийняття згаданих законодавчих актів відбулося з недотриманням темпоральних вимог від МВФ [4, с. 42]. Водночас План для Ukraine Facility передбачав до кінця третього кварталу 2025 року створення нового суду з розгляду адміністративних справ (у складі суду першої та апеляційної інстанцій), а також запуск прозорої процедури добору суддів [5].

Досі ані Київський міський окружний адміністративний суд, ані СОАС та СААС не здійснюють правосуддя. ВККС наразі лише проводить конкурси на зайняття посад суддів СОАС та СААС, а добір суддів Київського міського окружного адміністративного суду має здійснюватися в межах загального добору суддів до місцевих судів, оголошеного ВККС ще у 2024 році. Питання щодо кадрового забезпечення новостворених судів залишається відкритим, і у цьому контексті судова система України стикається з двома викликами: по-перше, передбачена процедура добору суддів СОАС та СААС має ряд зауважень та ризиків, на які звертає увагу громадськість [6, с. 85-86]; по-друге, залишаються незрозумілими терміни, у які можна очікувати завершення процесу добору суддів, враховуючи навантаження ВККС. Окрім того, що затримка початку роботи судів, що замінять ОАСК, порушує часові рамки встановлені міжнародними зобов'язаннями України, вона ще й створює ситуацію порушення права на належний доступ до правосуддя жителів Києва та Київської області. Навантаження на суддів Київського окружного адміністративного суду, що тимчасово виконує функції Київського міського окружного адміністративного суду, фактично унеможливлює розгляд адміністративних справ у розумні строки [6, с. 86].

Зі свого боку, Європейська Комісія у Звіті 2025 року [7] вітає певний прогрес, якого Україна досягла в сфері правосуддя. Водночас також звертає увагу на необхідність продовжувати докладати належних зусиль для введення новостворених судів в роботу.

Підсумовуючи, маємо законодавчо закріплені зміни в системі адміністративних судів України, які на сучасному етапі можна оцінити як корисні. Проте, поточним пріоритетом має стати забезпечення реального стану доступу до

ефективного правосуддя в порядку адміністративного судочинства. Розроблена ЄС програма макрофінансової допомоги загалом сприяє впровадженню необхідних реформ, і жорсткіший контроль за виконанням Плану для Ukraine Facility імовірно мав би позитивний вплив на цей процес.

Утім, маємо наголосити на тому, що завершення реформування системи адміністративних судів у найефективніший спосіб має першочергове значення не для отримання міжнародної фінансової допомоги і задоволення вимог ЄС, а для забезпечення реалізації положень Конституції України щодо права на судовий захист.

Література:

1. Про ліквідацію Окружного адміністративного суду міста Києва та утворення Київського міського окружного адміністративного суду: Закон України від 13 грудня 2022 р. No 2825-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2825-20#Text (дата звернення: 27.04.2026).
2. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких інших законодавчих актів України щодо правових засад утворення та функціонування Спеціалізованого окружного адміністративного суду та Спеціалізованого апеляційного адміністративного суду: Закон України від 26 лютого 2025 р. No 4264-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4264-20#Text (дата звернення: 27.04.2026).
3. Про утворення Спеціалізованого окружного адміністративного суду, Спеціалізованого апеляційного адміністративного суду: Закон України від 16 вересня 2025 р. No 4602-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4602-20#Text (дата звернення: 27.04.2026).
4. Ukraine: Fifth Review Under the Extended Arrangement Under the Extended Fund Facility, Requests for Waivers of Applicability of Performance

Criteria, Modification of Performance Criterion, Rephasing of Access, and Financing Assurances Review-Press Release; Staff Report; and Statement by the Executive Director for Ukraine. International Monetary Fund, 2024. URL: https://www.imf.org/-/media/files/publications/cr/2024/english/1ukrea2024003-print-pdf.pdf (дата звернення: 27.04.2026).

5. Кроки Плану для Ukraine Facility. URL: https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/wp-content/uploads/2024/12/1_krokyplanuukrainy_2024-2027ua.pdf (дата звернення: 27.04.2026).

6. Тіньовий звіт до розділу 23 «Правосуддя та фундаментальні права» та розділу 24 «Юстиція, свобода та безпека» Звіту Європейської комісії щодо прогресу України в межах Пакета розширення Європейського Союзу у 2024 році. URL: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2025/10/shadow-report-2025-ua.pdf (дата звернення: 27.04.2026).

7. Ukraine 2025 Report: accompanying the document «Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. 2025 Communication on EU Enlargement Policy». European Commission, 2025. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/17115494-8122-4d10-8a06-2cf275eecde7_en?filename=ukraine-report-2025.pdf (дата звернення: 27.04.2026).

Науковий керівник: Гнітій А.О., заступник декана факультету міжнародного та європейського права, асистент кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

О. Мартинюк[85]

[85] курсант 2 курсу факультету №1 з підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України Львівського державного університету внутрішніх справ

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ І ПРАВА ЛЮДИНИ: БАЛАНС МІЖ ПОКАРАННЯМ І ПРИНЦИПОМ ГУМАНІЗМУ

Притягнення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення до кримінальної відповідальності є невід'ємною складовою функціонування правової держави, адже саме це забезпечує захист суспільства від правопорушень та відновлення справедливості. Водночас у сучасному світі дедалі більшого значення набуває повага до прав людини, що вимагає гуманного підходу навіть до тих, хто порушив закон. Саме тому особливо актуальним постає питання пошуку балансу між суворістю покарання та принципами гуманізму.

Відповідно до ст. 50 Кримінального кодексу України, покарання має на меті не лише кару, а й виправлення засудженого та запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як особою, яка його вчинила, так і іншими особами і при цьому не передбачає завдання фізичних страждань або приниження людської гідності.[1, ст 50]

Безумовно, що без такої властивості покарання, яка кара (розплата) нівелюється сама сутність цього кримінально-правового заходу впливу. Разом із цим, існування у чинному кримінальному Законі вказаних вище норм, роблять його сучасним нормативно-правовим актом, який побудований на інтегративній (змішаній) теорії покарання, що за своїм співвідношенням між вчиненим правопорушенням і мірою покарання не є надто м'яким, та водночас таким, у якому дотримано принцип гуманізму - забезпечення справедливого балансу між захистом прав і свобод людини та ефективною протидією злочинності, що є необхідною умовою функціонування правової держави.

Обгрунтовуючи вказану тезу варто згадати про інститут смертної кари. Часто у громадянському суспільстві рівень гуманізму в кримінально-правовій сфері оцінюють через наявність або відсутність смертної кари. Зокрема, Кримінальний кодекс УРСР 1960 року передбачав її як виняткову міру покарання за особливо тяжкі злочини, зокрема умисні вбивства за обтяжуючих обставин та окремі військові злочини. Водночас ця санкція мала альтернативний характер,

оскільки поряд із нею застосовувалося й тривале позбавлення волі, що відповідало ступеню суспільної небезпеки таких діянь..[2;38]

Сьогодні, як це відомо, смертна кара в Україні заборонена. Визначаючи людину і ii життя найбільшою цінністю, держава Україна дотримується принципів міжнародного права, зорієнтована не на її знищення, а первинно - перевиховання, що додатково вказує на гуманізацію кримінального законодавства. Однак, в умовах повномасштабної війни, в суспільстві та і і накововму середовищі часто озвучуються думки щодо необхідності відновлення смертної кари чи то на період дії воєнного стану, чи то щодо окремих осіб, за вчинення особливо тяжких злочинів (осіб, які катували військовополонених чи цивільне населення). Часто аргументами виступає існування цього виду покарання в Кримінальному кодексі 1960 року.

На мою думку, такий крок з огляду на загальнолюдські принципи та норми моралі, які є усталеними в цивілізованих суспільствах, є недопустимим кроком, який зводить нанівець таке фундаментальне природне право людини, як право на життя, без якого всі інші права людини втрачають сенс. При цьому, на мою думку, такий підхід, який існував у Кримінальному кодексі УРСР 1960 року, відображає перехідний етап у розвитку кримінального права між каральною та більш гуманістичною моделлю. З одного боку, наявність смертної кари свідчила про орієнтацію держави на суворе покарання за найбільш небезпечні злочини, що пояснювалось високим рівнем суспільної небезпеки таких діянь. З іншого боку, альтернативність санкцій наприклад можливість призначення позбавлення волі замість смертної кари вже вказувала на певні елементи пом’якшення та індивідуалізації покарання.

Повертаючись до питання балансу між покаранням та забезпеченням принципу гуманізму, то на думку С. Тігієва, диференціація кримінальної відповідальності потребує комплексного підходу: законодавець має враховувати не лише тяжкість злочину, а й особу винного. Дотримання прав людини та гуманістичних засад дозволяє забезпечити баланс між каральною функцією держави та захистом гідності засудженого.[1;617]

Я вважаю що, дотримання прав людини у сфері кримінальної відповідальності є невід'ємним елементом цивілізованого правосуддя. Це передбачає не лише забезпечення законності процесу притягнення до відповідальності, а й гарантування захисту основних свобод і гідності особи під час слідства, судового розгляду та відбування покарання. Врахування прав людини дозволяє уникати надмірної жорстокості, забезпечує рівність усіх перед законом і сприяє формуванню кримінально-правової системи, яка водночас захищає суспільство від злочинності та поважає фундаментальні права кожного громадянина.

Спираючись на думки сучасних науковців, кримінально-правова політика держави має ґрунтуватися на гуманізмі, справедливості та пропорційності. Так от А. О. Винник зазначає, що кримінальне право, як інструмент державного впливу, пов'язане з обмеженням прав людини, однак таке втручання має бути обґрунтованим і пропорційним. Надмірна криміналізація або посилення покарань може знизити ефективність законодавства, порушити баланс між інтересами держави та особи й призвести до надмірної репресивності системи.[4; 11]

На мою думку, такий підхід є правильним і відповідає принципам правової держави. Кримінальне право має не лише карати, а й запобігати злочинам та сприяти виправленню особи. Надмірне посилення покарань або розширення криміналізації може порушити баланс між справедливістю та захистом прав людини.

Узагальнюючи все вище сказане, слід зазначити, що кримінальна відповідальність у сучасній правовій державі має будуватися на поєднанні принципів справедливості, гуманізму та невідворотності покарання. Ефективна кримінально-правова система не може ґрунтуватися виключно на суворості санкцій, так само як і не допускає надмірної м'якості, що може знижувати рівень превенції злочинності. Важливим є індивідуальний підхід до кожного випадку, врахування особи винного та обставин вчинення злочину. Саме такий баланс дозволяє забезпечити захист суспільства, відновлення справедливості та одночасну повагу до прав і гідності людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua
2. Щербак С., Мамалига В. Гуманізм у кримінальному праві України: історико-правові аспекти // *Consensus*. 2022. № 3. С. 35–46. URL: https://konsensus.net.ua/index.php/konsensus/article/view/25
3. Тагієв С. Р. Кваліфікуючі ознаки складу кримінального правопорушення як засоби диференціації кримінальної відповідальності // *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 3. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-3/149
4. Vynnyk, A.O., & Hazdayka-Vasylyshyn, I. (2023). Strengthening criminal liability for committing property and some other offences under martial law in Ukraine. *Social and Legal Studios*, 6(2), 9-16. https://doi.org/10.32518/sals2.2023.09

Науковий керівник: Виник А. О., к.ю.н., доцент, доцент кафедри кримінального права та кримінології Львівського державного університету внутрішніх справ

К. Марцінкевич[86]

ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД У ПРАКТИЦІ ЄСПЛ У СПРАВАХ ПРОТИ УКРАЇНИ

[86] студентка 1 курсу магістратури юридичного факультету Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Право на справедливий суд є одним із фундаментальних прав людини, закріплених у Європейська конвенція з прав людини. Згідно зі статтею 6 Конвенції, кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, упродовж розумного строку. Практика Європейський суд з прав людини відіграє важливу роль у тлумаченні змісту цього права та формуванні стандартів судочинства для держав-учасниць Конвенції, зокрема й для України.[1]

У справах проти України Європейський суд з прав людини неодноразово аналізував аспекти права на справедливий суд: право на доступ до суду, принцип змагальності судового процесу та питання належної процедури розгляду справ. Для аналізу практичного застосування статті 6 Конвенції доцільно розглянути рішення у справах Zakarpattia Regional Union of Consumer Cooperatives and Others v. Ukraine, Goryachyy v. Ukraine та Makovetskyy v. Ukraine, які демонструють підходи Суду до оцінки дотримання стандартів справедливого судочинства.[2, с.11]

Однією з ключових складових статті 6 Конвенції є право особи на доступ до суду, що полягає у можливісті особи ефективно звернутися до суду для захисту своїх прав і законних інтересів. Водночас держава може встановлювати процесуальні обмеження, однак вони не повинні порушувати сутність права на судовий захист.

Показовою у цьому контексті є справа Zakarpattia Regional Union of Consumer Cooperatives and Others v. Ukraine. У ній заявники стверджували, що були позбавлені доступу до Верховного Суду України після того, як Конституційний Суд України ухвалив рішення щодо юрисдикції Верховного Суду у господарських справах. [2, с.11]

Перший заявник подав повторну касаційну скаргу до Вищого господарського суду України наприкінці 2009 року. Однак ця скарга була повернута заявнику лише через кілька місяців з посиланням на рішення Конституційного Суду, яке фактично змінило порядок касаційного перегляду справ. Європейський суд з прав людини звернув увагу на те, що національне процесуальне законодавство

передбачало десятиденний строк для передачі касаційної скарги до Верховного Суду. Однак судові органи протягом тривалого часу не вчинили жодних дій щодо її передачі.Суд підкреслив, що хоча процесуальні зміни можуть застосовуватися до поточних проваджень, такі зміни повинні бути передбачуваними для сторін процесу. У цій справі заявник подав скаргу до ухвалення відповідного рішення Конституційного Суду, тому він міг обґрунтовано очікувати її розгляду. Внаслідок затримки з боку судових органів заявник фактично втратив можливість доступу до касаційного перегляду.[3]

У зв'язку з цим ЄСПЛ дійшов висновку, що повернення касаційної скарги без її розгляду становило непропорційне обмеження права заявника на доступ до суду. Отже, встановлено порушення пункту 1 статті 6 Конвенції. Водночас Суд не виявив порушення щодо тривалості провадження, оскільки значна частина затримок виникла з вини самого заявника.

Іншим важливим аспектом права на справедливий суд є принцип змагальності судового процесу. Він передбачає, що кожна сторона повинна мати можливість ознайомитися з доводами та доказами іншої сторони і висловити свою позицію щодо них. [1]

Цей аспект був предметом розгляду у справі Goryachyy v. Ukraine. Заявник оскаржував рішення щодо дати його звільнення зі збройних сил. Суд першої інстанції задовольнив його вимоги, однак апеляційний суд скасував це рішення, розглянувши справу за відсутності сторін. [2, с.15]

Заявник стверджував, що не був належним чином повідомлений про апеляційний розгляд і тому не мав можливості подати свої аргументи. Проте Європейський суд встановив, що апеляційний суд направив заявнику рекомендований лист із копією апеляційної скарги та повідомленням про дату розгляду справи. Той факт, що кореспонденція не була фактично отримана заявником, не означає автоматичного порушення Конвенції.Суд наголосив, що стаття 6 Конвенції не покладає на державу обов'язку гарантувати бездоганну роботу поштових служб. Відповідальність держави виникає лише у випадках, коли суд не вжив належних заходів для повідомлення сторони. У даній справі

апеляційний суд виконав вимоги національного законодавства щодо повідомлення учасників процесу. [4]

Крім того, заявник мав можливість викласти свої доводи у касаційній інстанції. Враховуючи ці обставини, ЄСПЛ визнав скаргу заявника необґрунтованою та оголосив її неприйнятною.

Ще одним важливим питанням, яке розглядав ЄСПЛ, є визначення того, чи підпадає певне провадження під дію статті 6 Конвенції. Це питання постало у справі Makovetskyy v. Ukraine, яка стосувалася адміністративного штрафу за відмову носити захисну маску під час пандемії COVID-19. [2, с.17]

Заявник оскаржував законність накладеного на нього штрафу та стверджував, що його права, передбачені статтями 6 і 7 Конвенції, були порушені. Європейський суд насамперед звернув увагу на незначний розмір штрафу, який становив 170 гривень. Крім того, цей штраф не міг бути замінений позбавленням волі у разі несплати.Суд дійшов висновку, що таке провадження не стосувалося «кримінального обвинувачення» у значенні статті 6 Конвенції. Також він підкреслив, що національні суди належним чином розглянули аргументи заявника та встановили, що вимога носіння маски була передбачена чинним законодавством. У матеріалах справи не було ознак свавільності чи очевидної необґрунтованості судових рішень.[5]

З огляду на це ЄСПЛ визнав скаргу заявника несумісною з положеннями Конвенції та оголосив її неприйнятною.

Висновки

Аналіз зазначених справ свідчить, що право на справедливий суд має комплексний характер і включає кілька ключових елементів: право на доступ до суду, дотримання принципу змагальності судового процесу та належну процедуру судового розгляду. Практика Європейського суду з прав людини демонструє, що оцінка дотримання статті 6 Конвенції здійснюється з урахуванням конкретних обставин кожної справи та підтверджує важливість забезпечення передбачуваності процесуальних правил, належного інформування учасників судового процесу та ефективного доступу до правосуддя.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). *Офіційний вебпортал парламенту України*.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 10.04.2026).

2. Огляд рішень Європейського суду з прав людини проти України Верховний Суд. 2022. С. 11-20.
URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/2022_09_29_ESPL.pdf

3. HUDOC - European Court of Human Rights.. ZAKARPATTYA REGIONAL UNION OF CONSUMER COOPERATIVES AND OTHERS v. Ukraine (№ 65719/10) URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B"itemid":["001-219196"]%7D

4. HUDOC - European Court of Human Rights. GORYACHYY v. Ukraine (№ 43925/18) URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B"itemid":["001-219388"]%7D

5. HUDOC - European Court of Human Rights. MAKOVETSKYY v. Ukraine (№ 50824/21) URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B"itemid":["001-219402"]%7D

Науковий керівник: Іваницький А.М. доктор філософії, доцент кафедри міжнародного та європейського права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова.

Олена Михненко[87]

[87]студентка 1 курсу магістратури факультету міжнародного та європейського права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ЗАБОРОНА ПРОДУКЦІЇ, ВИГОТОВЛЕНОЇ ПРИМУСОВОЮ ПРАЦЕЮ, У ПРАВІ ВНУТРІШНЬОГО РИНКУ ЄС: РЕГЛАМЕНТ 2024/3015 ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАХИСТУ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ПРАВ

Примусова праця в праві Європейського Союзу вже давно є не лише питанням соціальної політики чи міжнародного захисту прав людини. Після ухвалення Регламенту (ЄС) 2024/3015 вона стала також питанням доступу товарів до внутрішнього ринку Союзу [1]. Регламент встановлює публічно-правову заборону для економічних операторів розміщувати або надавати на ринку ЄС, а також експортувати з ЄС продукти, виготовлені з використанням примусової праці. Регламент набрав чинності 13 грудня 2024 року, однак основна заборона почне застосовуватися з 14 грудня 2027 року; окремі організаційні та підготовчі положення щодо компетентних органів, інформаційно-комунікаційної системи, бази даних ризиків і правил про санкції застосовуються з 13 грудня 2024 року.

Юридична природа Регламенту полягає в тому, що він поєднує право внутрішнього ринку, спільну торговельну політику, митний контроль і адміністративне правозастосування ЄС. Саме тому його правовою основою є статті 114 і 207 ДФЄС [2]. Це означає, що боротьба з примусовою працею в цьому акті реалізується не через абстрактне проголошення цінностей, а через конкретну умову участі товару в обігу на внутрішньому ринку. Фундаментальні права у такій моделі стають негативною умовою доступу товару до ринку. Якщо примусова праця використовувалася у ланцюгу постачання, товар не повинен бути допущений до розміщення, подальшого надання на ринку або експорту.

Сфера дії Регламенту має продуктово-ланцюговий характер. Заборона поширюється на будь-який товар незалежно від його походження, сектора економіки, імпортного чи внутрішнього характеру, якщо примусова праця використовувалася повністю або частково на будь-якому етапі ланцюга постачання: під час видобутку, збирання, виробництва, виготовлення, обробки чи іншої роботи, пов’язаної з продуктом [1]. Отже, ЄС обрав універсальний і

недискримінаційний підхід, прив'язаний не до держави походження як такої, а до самого товару та ризиків його виробничого ланцюга.

Регламент не охоплює жодної онлайн-пропозиції лише через те, що вебінтерфейс є технічно доступним у державі-члені ЄС. Продукт, запропонований онлайн або іншим способом дистанційного продажу, вважається наданим на ринку Союзу тоді, коли пропозиція спрямована на кінцевих користувачів у ЄС. Для цього враховуються, зокрема, географія доставки, мова пропозиції, доступні платіжні засоби, валюта та доменне ім'я. Таке формулювання запобігає надмірному розширенню дії акта і водночас дозволяє реагувати на реальні спроби продажу товарів на ринку ЄС через онлайн-канали.

Інституційний механізм застосування Регламенту побудований як система розподілу повноважень між Європейською Комісією та компетентними органами держав-членів. Якщо підозрювана примусова праця мала місце поза межами Союзу, провідним компетентним органом виступає Комісія; якщо вона пов'язана з територією держави-члена, провідну роль відіграє компетентний орган цієї держави. Для забезпечення узгодженості створюються Союзна мережа проти продуктів примусової праці, інформаційно-комунікаційна система та спеціальна база даних ризиків. Така модель мінімізує ризик фрагментації внутрішнього ринку, оскільки рішення про порушення має визнаватися і виконуватися в інших державах-членах щодо продуктів з тією самою ідентифікаційною інформацією та з того самого ланцюга постачання.

База даних ризиків не є «чорним списком» компаній. Вона має індикативний, невичерпний, доказовий і регулярно оновлюваний характер та стосується ризиків у певних географічних зонах, секторах, продуктах або групах продуктів. Регламент прямо передбачає, що така база не повинна публічно розкривати інформацію, яка прямо називає економічних операторів. Її функція полягає не у встановленні вини конкретного суб'єкта, а у допомозі компетентним органам і бізнесу в ризикоорієнтованому виявленні товарів.

Регламент 2024/3015 доцільно розглядати у взаємозв'язку з Директивою (ЄС) 2024/1760 про корпоративну сталу належну обачність (CSDDD) [3]. Якщо

CSDDD формує загальну корпоративну модель управління ризиками щодо несприятливого впливу на права людини та довкілля у діяльності компаній і їхніх ланцюгах діяльності, то Регламент 2024/3015 встановлює спеціальний продуктово-ринковий наслідок, а саме заборону розміщення, надання на ринку та експорту конкретного товару, виготовленого із використанням примусової праці. Тому ці інструменти не дублюють один одного. CSDDD орієнтована на систему корпоративного управління ризиками, тоді як Регламент спрямований на адміністративне вилучення з ринку або недопущення до ринку конкретного продукту.

Окремою перевагою Регламенту є поєднання ринкової заборони з процесуальними гарантіями економічних операторів. Провідний компетентний орган повинен поважати право оператора бути заслуханим на всіх етапах процесу; оператор має право подавати документи й інформацію, отримувати строки для відповіді, просити про продовження строку, ініціювати перегляд рішення за наявності нової істотної інформації та звертатися до суду для перевірки процедурної і матеріальної законності рішення. Ця логіка узгоджується з практикою Суду ЄС у справі C-349/07 *Sopropé*, де було підкреслено, що дотримання прав захисту є загальним принципом права ЄС, який застосовується, коли органи влади мають намір ухвалити рішення, що несприятливо впливає на особу [4].

Прецедентна практика Суду ЄС також допомагає пояснити місце Регламенту в системі внутрішнього ринку. У справі C-112/00 *Schmidberger* Суд визнав, що свободи внутрішнього ринку не мають абсолютного характеру і можуть співвідноситися з фундаментальними правами, зокрема свободою вираження поглядів і свободою зібрань [5]. У справі C-36/02 *Omega* Суд допустив обмеження економічної свободи з міркувань захисту людської гідності як фундаментальної цінності правопорядку ЄС [6]. У поєднанні з процесуальним стандартом *Sopropé* це дозволяє розглядати Регламент 2024/3015 як інструмент, сумісний із логікою внутрішнього ринку: він обмежує доступ товарів до ринку не

довільно, а заради захисту фундаментальних прав і за наявності адміністративної процедури та судового контролю [4].

Водночас Регламент має й обмеження. Він ефективно усуває проблемний товар з ринку, але не створює повної моделі захисту, орієнтованої на потерпілих. Міжнародні стандарти МОП виходять із поєднання запобігання, захисту жертв, переслідування порушників і доступу до ефективних засобів правового захисту, зокрема компенсації [7]. Натомість у Регламенті центральними наслідками залишаються ринкова заборона, вилучення товарів та обмеження доступу до онлайн-пропозицій. Не випадково акт передбачає майбутню оцінку впливу механізму на потерпілих та потреби у спеціальному механізмі реагування і відновлення прав осіб, які постраждали від примусової праці.

Для України значення Регламенту полягає в тому, що боротьба з примусовою працею стає не лише гуманітарною чи трудовою, а й торговельно-регуляторною вимогою доступу до ринку ЄС. У процесі адаптації до acquis ЄС це означає потребу не тільки у формальному зближенні законодавства, а й у розвитку митного контролю, ризик-орієнтованих процедур, механізмів ринкового нагляду, інституційної взаємодії з органами ЄС та підходів до виявлення примусової праці відповідно до стандартів МОП. Окремим завданням є визначення або створення компетентних органів, здатних працювати з інформацією про ризики, співпрацювати з митними, трудовими та правоохоронними органами і забезпечувати належні процесуальні гарантії для бізнесу.

Отже, заборона продукції, виготовленої примусовою працею, у праві ЄС є не просто новим напрямом ринкового нагляду. Йдеться про формування окремого правового інституту, в якому фундаментальні права перетворюються на умову доступу товарів до внутрішнього ринку. Сильна сторона цієї моделі полягає в єдиній, універсальній і недискримінаційній забороні продуктів, пов’язаних із примусовою працею. Подальший розвиток цього механізму має бути пов’язаний із посиленням відновлення прав потерпілих, а для України - з адаптацією не лише законодавства, а й адміністративної та бізнес-практики до нових стандартів доступу товарів до ринку ЄС.

Література:

1. Regulation (EU) 2024/3015 of the European Parliament and of the Council of 27 November 2024 on prohibiting products made with forced labour on the Union market and amending Directive (EU) 2019/1937. OJ L, 2024/3015, 12.12.2024.

2. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. OJ C 326, 26.10.2012, pp. 47–390.

2. Directive (EU) 2024/1760 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 on corporate sustainability due diligence and amending Directive (EU) 2019/1937 and Regulation (EU) 2023/2859. OJ L, 2024/1760, 5.7.2024.

4. Case C-349/07 *Sopropé - Organizações de Calçado Lda v Fazenda Pública* [2008] ECR I-10369.

5. Case C-112/00 *Eugen Schmidberger, Internationale Transporte und Planzüge v Republik Österreich* [2003] ECR I-5659.

6. Case C-36/02 *Omega Spielhallen- und Automatenaufstellungs-GmbH v Oberbürgermeisterin der Bundesstadt Bonn* [2004] ECR I-9609.

7. International Labour Organization. ILO Standards against forced labour: The new Protocol and Recommendation at a glance 2016 // URL: https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/%40ed_norm/%40declaration/documents/publication/wcms_508317.pdf (дата звернення: 15.04.2026).

Науковий керівник: Жуков І. М., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Анастасія Мірошниченко[88]

МАСОВІ ПРОТЕСТИ І ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ

[88] Студентка НЮУ імені Ярослава Мудрого

Масові протести як форма колективної дії є важливим інструментом реалізації демократії та захисту прав людини в сучасній Європі, особливо у посткомуністичних державах. У країнах Південно-Східної Європи вони набули системного характеру та стали невід'ємною частиною політичного процесу, формуючи модель так званої «протестної демократії». На думку сучасного німецького політолога Івайла Дінева у цій моделі протести виступають не лише способом вираження незадоволення, а й джерелом політичної легітимності в умовах зниження довіри до традиційних інституцій.[6]

Концепція протестної демократії пояснює тісний зв'язок між протестами, виборами та партійною системою, підкреслюючи роль неформальних і спонтанних форм участі. У посткомуністичних суспільствах саме масові протести часто стають основним каналом політичної активності громадян. Показовим прикладом є Болгарія, де хвилі протестів істотно впливали на політичний розвиток, хоча й не забезпечували тривалих інституційних змін, що призводило до повторюваних криз представництва.[8]

Як зазначає Мануель Кастель у своїй роботі Networks of Outrage and Hope (2012), сучасною тенденцією є зростання децентралізованих форм протестної активності — студентських блокад, локальних ініціатив і онлайн-мобілізацій. Вони часто не відображаються у традиційних показниках участі, але свідчать про високий рівень громадянської свідомості та готовність до колективних дій.[4]

З юридичної точки зору масові протести в ЄС ґрунтуються на праві на свободу мирних зібрань, закріпленому у Хартії основоположних прав Європейського Союзу та Європейській конвенції з прав людини[ст. 12 Хартії основоположних прав ЄС 2000р.; ст. 11 ЄКПЛ 1950р.]. Це право не є абсолютним і може обмежуватися за умов законності, легітимної мети та необхідності, при цьому ключову роль у визначенні меж втручання відіграє практика Європейський суд з прав людини. Суд підкреслює, що навіть несанкціоновані, але мирні протести підлягають захисту.

Особливістю правового регулювання масових протестів у ЄС є необхідність балансування між різними фундаментальними правами та свободами. Це яскраво

проявляється у практиці Суду ЄС, зокрема у справі Schmidberger v Austria, де було визнано, що блокування автомагістралі протестувальниками може бути виправданим з огляду на право на свободу зібрань, навіть якщо це обмежує свободу пересування товарів[9; ст.11 ЄКПЛ 1950р.]. Такий підхід демонструє, що економічні свободи внутрішнього ринку не мають автоматичного пріоритету над політичними правами, а держава повинна забезпечити справедливий баланс між ними.

Правове регулювання протестів є комплексним, оскільки охоплює не лише свободу зібрань і вираження поглядів, а й інші права, гарантовані Європейська конвенція з прав людини. Йдеться, зокрема, про право на життя, заборону катувань і нелюдського поводження, право на свободу та особисту недоторканність і право на справедливий суд[ст. 2,3,5,6 ЄКПЛ 1950р.]. Це означає, що оцінка дій держави під час протестів є багатовимірною: застосування сили правоохоронними органами повинно відповідати критеріям необхідності та пропорційності, затримання протестувальників — бути законними і обґрунтованими, а судові процедури — справедливими і неупередженими.

Юридичні наслідки протестів найчастіше пов’язані з відповідальністю держави за порушення прав людини — надмірне застосування сили, незаконні затримання чи непропорційні санкції. Водночас учасники протестів можуть нести відповідальність у разі насильницьких дій, але покарання має залишатися пропорційним[ст. 11(2) ЄКПЛ 1950р.].

Фактичним наслідком протестів є їх здатності впливати на політичні процеси та стимулювати реформи, що підтверджується дослідженнями болгарського політичного аналітика Івана Крастєва. Водночас непропорційне втручання держави може спричинити ескалацію конфлікту. Таким чином, масові протести є складним явищем, що поєднує політичний, соціальний і правовий виміри. Вони виступають одночасно інструментом демократичної участі та викликом для правопорядку, вимагаючи від держави дотримання тонкого балансу між захистом прав людини і забезпеченням громадської безпеки.[7]

Література:

1. Європейський суд з прав людини. Посібник із судової практики Європейської конвенції з прав людини. Масові протести. – Страсбург, 2024. – Оновлено 31.08.2024.

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року.

3. Хартія основоположних прав Європейського Союзу: міжнародно-правовий акт ЄС від 07.12.2000 р. (зі змінами, внесеними Лісабонським договором 2007 р.).

4. Castells M. Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the International Age. – Cambridge: Polity Press, 2012. – 200–300 p.

5. Delaney N. The 3.5% Rule: Understanding What Makes Protest Powerful. – Cambridge, MA: Harvard Kennedy School, 2025

6. Dinev I. When Protest Becomes a Mode of Politics // ZOiS Spotlight (Centre for East European and International Studies, Berlin).

7. Lessons from the protest wave in Europe // Centre de Cultura Contemporània de Barcelona (CCCB). – 26 April 2014.

8. Peña A. M., Davies T. R. Responding to the Street: Government Responses to Mass Protests in Democracies // *Mobilization: An International Journal*. – 2017. – Vol. 22, No. 2. – P. 177–200. – DOI: 10.17813/1086-671x-22-2-177.

9. Schmidberger, Internationale Transporte und Planzüge v Austria, Case C-112/00, Judgement of the Court of Justice of the European Union of 12 June 2003.

Науковий керівник: Щокін Ю.В., професор, доктор юридичних наук, доцент кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Оксана Мітіна[89]

«ДЕФІЦИТ ДЕМОКРАТІЇ» В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Як визначено статтею 2 Договору про Європейський Союз, Союз засновано на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини, які є спільними для всіх держав-членів [1]. Ці цінності становлять фундамент правопорядку ЄС та визначають спрямованість його діяльності. Водночас у науковій доктрині та політичній практиці дедалі частіше порушується питання про наявність демократичного дефіциту, що ставить під сумнів повноту реалізації принципу демократії на наднаціональному рівні.

Поняття «дефіцит демократії» ЄС розглядається як відсутність у його громадян достатніх правових механізмів впливу на політичні інститути Союзу та їх рішення [2, с. 697]. Зазначене явище має комплексний характер і зумовлене низкою взаємопов'язаних інституційних та функціональних причин, до яких відносять: слабкість Європейського Парламенту; відсутність справжніх загальноєвропейських виборів; зростання впливу виконавчої та ослаблення законодавчої гілок влади в державах-членах ЄС; надмірні розбіжності між рішеннями Євросоюзу та «ідеальними уявленнями» громадян на національному рівні; складність і незрозумілість Європейського Союзу в очах пересічного громадянина [3, с. 545].

Передусім однією з ключових причин є специфіка інституційної структури ЄС, у межах якої значну роль у прийнятті рішень відіграють органи, що безпосередньо не обираються громадянами ЄС. Зокрема, Європейська Комісія здійснює ініціювання законодавства та контроль за його виконанням, водночас не обираючись безпосередньо громадянами. Рада ЄС представляє уряди держав-

[89] студентка 3 курсу 5 групи факультету прокуратури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

членів, що опосередковує демократичне представництво та ускладнює прямий вплив громадян на процес ухвалення рішень.

Другою важливою причиною є обмежений характер участі громадян у функціонуванні Союзу. Хоча Європейський Парламент є безпосередньо обраним органом, його вплив тривалий час залишався обмеженим, а сам законодавчий процес у ЄС характеризується складністю та багаторівневістю. Це призводить до зниження прозорості та зрозумілості процедур для громадян, що, у свою чергу, зменшує рівень їх залученості. У сукупності зазначені чинники формують системну проблему демократичного дефіциту в Європейському Союзі, що безпосередньо впливає на ефективність реалізації демократичних принципів та легітимність його інституцій.

Відповіддю на проблему демократичного дефіциту в Європейському Союзі стало поступове впровадження інституційних, правових та процедурних реформ, спрямованих на посилення демократичної легітимності, підзвітності інституцій і залучення громадян до процесу прийняття рішень. Суттєві інституційні зміни були закріплені у Лісабонському договорі, який набув чинності у 2009 році. Він розширив законодавчі повноваження Європейського Парламенту, посилив роль національних парламентів у контролі за дотриманням принципу субсидіарності, а також підвищив загальну прозорість процесу прийняття рішень у ЄС. Важливу роль у подоланні демократичного дефіциту відіграло запровадження інструментів прямої участі громадян. Зокрема, було введено механізм Європейської громадянської ініціативи. За допомогою такої ініціативи громадяни Європейського Союзу можуть безпосередньо пропонувати Європейській Комісії ініціювати нові законодавчі акти. У цьому контексті важливе значення має подальше посилення ролі національних парламентів у системі прийняття рішень ЄС.

По-перше, потрібно розширити законодавчі повноваження Європейського Парламенту та надати йому право законодавчої ініціативи, яке переважно належить Європейській Комісії. Враховуючи, що Європейський Парламент є єдиним органом, який обирається безпосередньо громадянами Союзу та представляє їх інтереси, доцільно було б передати йому право законодавчої ініціативи у консультаційній співпраці з державами-членами, щоб забезпечити

лобіювання законопроєктів, важливих для населення. Окрім того, варто надати Європейському Парламенту можливість брати участь у процесі прийняття політичних рішень, що стосуються економічної сфери Союзу [2, с. 698].

По-друге, окремим напрямом подолання демократичного дефіциту є підвищення прозорості діяльності інституцій ЄС та спрощення процедур ухвалення рішень. Доступність інформації про діяльність інституцій, зрозумілість правових актів і відкритість процесу прийняття рішень є ключовими факторами формування довіри громадян до Європейського Союзу. У цьому аспекті особливу роль відіграє подальша цифровізація управлінських процесів та розвиток електронних платформ участі громадян.

По-третє, важливим елементом поступового подолання демократичного дефіциту є розвиток громадянського суспільства та розширення практик публічних консультацій. Залучення неурядових організацій, експертного середовища та соціальних партнерів до формування політики ЄС сприяє більш інклюзивному процесу ухвалення рішень та зменшенню розриву між інституціями та громадянами.

Парламенту та запровадження громадянської ініціативи, рівень демократичної легітимності ЄС ще потребує підвищення. Подальше вдосконалення інституційної системи та посилення прозорості залишаються ключовими умовами подолання цієї проблеми.

Література:

1. Договір про Європейський Союз від 07.02.1992. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення: 17.04.2026)

2. Корнєєва О., Шалупня К. Проблема «дефіцит демократії» в Європейському Союзі та шляхи його подолання. Юридичний науковий електронний журнал юридичного факультету Запорізького національного університету. 2023. Т. 4. С. 696–699.

3. Follesdal A., Hix S. Why there is a democratic deficit in the EU: A response to Majone and Moravcsik. Journal of Common Market Studies. 2006. Vol. 44. No. 3. pp. 533-562.

4. Regulation (EU) No 211/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 on the citizens' initiative. Official Journal of the European Union. OJ L 65, 11.3.2011, p. 1–22 URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32011R0211 (дата звернення: 18.04.2026).

Науковий керівник: Асірян С.Р., к.ю.н., асистент, асистент кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Вікторія Мороз[90]

ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ ВЗАЄМОДІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ І ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ПІСЛЯ BREXIT

Відносини між Великою Британією та Європейським Союзом (далі – ЄС) займають особливе місце в системі європейської політики та міжнародного співробітництва. Сполучене Королівство Великої Британії залишається однією із провідних держав, яка зберігає значний економічний, політичний, військовий та культурний вплив на світовий порядок, тоді як ЄС й досі є її найбільшим партнером у певних сферах.

[90] студентка 3 курсу 22 групи факультету прокуратури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Після Другої світової війни Велика Британія скептично ставилася до ідей наднаціональної європейської інтеграції, надаючи перевагу міжурядовій співпраці та збереженню суверенітету. Саме тому держава не стала однією із держав-засновниць Європейських співтовариств у 1957 році. Перші ж спроби вступу до Європейського економічного співтовариства (далі – ЄЕС) були здійснені у 1961 та 1967 роках, однак обидві завершилися невдачею внаслідок накладення вето Францією, зокрема через позицію президента Шарля де Голля, який вважав Велику Британію надто орієнтованою на США. Лише після його відставки переговори змогли відновитися, й у 1973 році Велика Британія офіційно стала членом ЄЕС, разом з Ірландією та Данією. Проте вже за два роки відбувся перший референдум щодо доцільності членства, де британці все ж таки обрали продовжувати перебувати в європейському блоці.

Під час членства в ЄС Велика Британія відігравала помітну роль у формуванні внутрішньої політики ЄС, особливо у формуванні економічних стандартів та у торговельній сфері, проте зберігала певну дистанцію від інших інтеграційних процесів. Ключовими особливостями було те, що країна відмовилась від участі в запровадженні єдиної європейської валюти євро, зберігши національну валюту – фунт стерлінгів, а також не приєдналася до Шенгенської зони. Це все зумовлювало поглиблення внутрішніх суперечностей між Лондоном і брюссельськими інституціями, а референдум 2016 року, за результатами якого 51,9% громадян Великої Британії підтримали вихід держави з ЄС, став логічним підсумком багаторічних дискусій щодо доцільності членства.

Процес виходу, відомий як Brexit (скорочено від англ. Britain та exit), завершився офіційно 31 січня 2020 року. Він став першим випадком виходу держави з ЄС й мав значні політичні, економічні, соціальні та міжнародні наслідки для обох сторін. Зі свого боку, в ЄС ця подія стала сигналом необхідності реформ та подальшого перегляду розгортання європейських інтеграційних процесів. Ключовим документом, що регулював умови виходу, стала Угода про вихід між Великою Британією та ЄС (Withdrawal Agreement), що набула чинності 1 лютого 2020 року, яка гарантувала права громадян, врегулювала фінансові зобов’язання, визначила статус Північної Ірландії та передбачила перехідний період [1].

Наприклад, було встановлено, що товари, які були законно введені в обіг до завершення перехідного періоду, можуть і надалі вільно переміщатися між ринками ЄС і Великої Британії без додаткових обмежень до моменту їхнього потрапляння до кінцевого споживача. Зберігалася співпраця між органами ринкового нагляду ЄС і Великої Британії, які обмінювалися інформацією щодо безпечності товарів, у випадках виявлення продукції, що становить ризик для споживачів. Окремі положення стосувалися лікарських засобів, для яких передбачався обмін реєстраційними досьє між відповідними органами, що загалом дозволило уникнути різкого розриву в торговельних відносинах.

Після завершення перехідного періоду відносини сторін почали регулюватися вже новою системою міжнародних договорів. Головним документом є Угода про торгівлю та співробітництво між ЄС і Великою Британією (Trade and Cooperation Agreement) 2021 року [2]. Вона регулює співпрацю в галузі громадської безпеки, торгівлі, транспорту, туризму та рибальства, встановлює порядок взаємодії правоохоронних та судових органів сторін, а також механізми врегулювання спорів. Важливим є те, що ця угода фактично створила зону вільної торгівлі без участі Великої Британії у внутрішньому ринку ЄС. Однак, попри її стратегічне значення, Угода про торгівлю та співробітництво мала низку недоліків. Зокрема, ускладнення митних процедур, відсутність автоматичного взаємного визнання професійних кваліфікацій фахівців та неповний доступ до єдиного ринку послуг – все це підкреслювало обмеженість економічної інтеграції навіть в оновленому форматі взаємодії.

Частиною Угоди про вихід між Великою Британією та ЄС є Північноірландський протокол 2020 року, який встановив, що Північна Ірландія фактично залишалася в зоні дії окремих правил ЄС, зокрема щодо товарів, що створювало нові митні та регуляторні перевірки між Британією та цим регіоном. У 2023 році сторони погодили Віндзорську рамкову угоду (Windsor Framework), що вирішувала деякі питання, які були пов’язані із його проблемним виконанням. ЄС та Велика Британія домовилися скасувати або послабити низку обмежень на переміщення товарів між останньою та Північною Ірландією після Брекситу, які в іншому випадку вимагалися згідно з Протоколом [3]. Власне ця угода стала

важливим кроком у зниженні політичної та економічної напруги між ЄС і Британією, яка на той час утворилась.

На сьогоднішній день, Велика Британія та ЄС прагнуть до більш тісної співпраці, 25 лютого 2026 сторони підписали Угоду про співробітництво у сфері конкуренції між ЄС та Великою Британією (Competition Cooperation Agreement), яка встановлює офіційні рамки для співпраці у сфері правозастосування у сфері конкуренції [4]. Попри те, що угода перебуває на стадії ратифікації і ще не набула чинності, вона є чітким сигналом прагнення Великої Британії та ЄС до поглибленої координації діяльності щодо правоохоронних органів, що демонструє відхід від політики відособленості, притаманної першим рокам після Брекситу, коли обидві сторони були схильні до реалізації автономних стратегій розвитку.

Таким чином, взаємодія між ЄС та Великою Британією після Брекситу набула якісно нової форми. Нинішня модель відносин показує, що навіть поза членством держава може бути важливим партнером та підтримувати глибокі зв'язки з ЄС через спеціальні угоди та спільні механізми. Подальший розвиток цієї співпраці буде відігравати значну роль для всієї Європи.

Список використаних джерел:

1. Agreement on the withdrawal of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland from the European Union and the European Atomic Energy Community. (2019/C 384 I/01) 12.11.2019. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12019W/TXT%2802%29 (Last accessed: 01.03.2026).

2. Trade and Cooperation Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community, of the one part, and the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, of the other part. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2021.149.01.0010.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2021%3A149%3ATOC (Last accessed: 01.03.2026).

3. Lisa Claire Whitten, David Phinnemore. Implementing the Windsor Framework, 03 October 2023. URL: https://ukandeu.ac.uk/explainers/implementing-the-windsor-framework/ (Last accessed: 01.03.2026).

4. EU-UK Competition Cooperation Agreement: What it means for cross-Channel enforcement, 02 March 2026. URL: https://riskandcompliance.freshfields.com/post/102mllu/eu-uk-competition-cooperation-agreement-what-it-means-for-cross-channel-enforcem (Last accessed: 04.03.2026).

Науковий керівник: Спесивцева О.О., докторка філософії, асистентка кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Поліна Морозова[91]

ПРАВО НА «ЦИФРОВУ СМЕРТЬ» ТА ПРИВАТНІСТЬ У МЕРЕЖІ: ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ДЛЯ УКРАЇНИ

У цифровому середовищі персональні дані набули глобального та практично необмеженого характеру поширення. Дослідники називають це «ефектом вічної пам’яті»: інформація зберігається невизначено довго та може бути відтворена в будь-який момент. Це породжує нові виклики для права на приватність, особливо після смерті особи [1, с. 13]. Актуальність дослідження зумовлена стрімким зростанням обсягів цифрових даних, економічною моделлю інтернету, що робить видалення даних невигідним, розвитком штучного інтелекту, який посилює ризики використання застарілої інформації, а також глобальною тенденцією до екстериторіального поширення стандартів захисту даних [2, с. 662–663]. У сукупності ці фактори актуалізують необхідність переосмислення правового статусу цифрової інформації після смерті особи. Мета дослідження — аналіз європейських стандартів захисту персональних даних і

[91] студентка 3 курсу, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків.

права на забуття, а також формування пропозицій щодо їх імплементації в Україні в контексті проблематики «цифрової смерті».

Смерть у класичному правовому розумінні означає припинення правосуб'єктності фізичної особи та відкриття спадщини. У цифрову епоху ця конструкція ускладнюється [3, с. 3–4]. «Цифрова смерть» — це припинення активного контролю особи над власним цифровим слідом, який продовжує існувати, поширюватися та впливати на репутацію без її участі. На відміну від юридично визначеного факту фізичної смерті, цифрова смерть не має чітких правових меж: профілі можуть залишатися активними в алгоритмах рекомендацій, штучний інтелект — відтворювати комунікативні моделі особи, а пошукові системи — тривалий час індексувати її контент.

Цифрова спадщина охоплює сукупність прав, об'єктів і зобов'язань особи у цифровому середовищі, що зберігаються після її смерті [4, с. 6–7]. Її специфіка полягає у поєднанні майнових активів (криптовалюти, монетизовані акаунти) з персональними даними, у відмінній правовій природі об'єктів (вони часто регулюються ліцензійними угодами, а не правом власності), а також у транскордонному характері зберігання даних, що ускладнює визначення застосовного права.

Право на забуття, закріплене у ст. 17 GDPR [5, art. 17], є елементом інформаційної автономії, але гарантується лише живим особам. Загальний регламент (ЄС) 2016/679 побудований на концепції живого суб'єкта даних, який самостійно реалізує свої права. Преамбула (п. 27) прямо закріплює, що GDPR не поширюється на дані померлих, надаючи державам-членам повноваження самостійно врегульовувати це питання. Таким чином, посмертна дія права на забуття не врегульована на рівні ЄС [6, с. 240–241].

Водночас у доктрині post-mortem право на забуття розглядається як можливість спадкоємців ініціювати видалення або деіндексацію даних померлого для захисту його репутації чи реалізації прижиттєвої волі [7, с. 10–11]. Це узгоджується з практикою ЄСПЛ (зокрема, справа Hurbain v. Belgium, 2021), де підкреслено, що з часом навіть правомірна обробка даних може втратити законність [8, п. 132, 135]. Однак post-mortem право на забуття не є абсолютним:

воно потребує балансу зі свободою вираження поглядів, правом на інформацію, науковими та архівними цілями, правами спадкоємців на доступ до цифрових активів та економічними інтересами платформ [6, с. 245–247]. Зміст цього балансу залежить від характеру інформації — зокрема, різниться підхід до приватних осіб і публічних діячів.

У Європейському Союзі сформувалися три основні підходи до регулювання долі цифрових даних після смерті, а саме французька, німецька та італійська.

Франція стала однією з перших держав-членів ЄС, яка комплексно врегулювала посмертну долю цифрових даних [9]. Закон № 2016-1321 «Про цифрову республіку» (Loi pour une République numérique) від 7 жовтня 2016 року вніс зміни до Закону про інформатику та свободи (Loi n° 78-17 du 6 janvier 1978), запровадивши механізм директив щодо поводження з персональними даними після смерті. Ключовим елементом цієї реформи стала стаття 85, яка надає кожній особі право визначати за життя порядок збереження, видалення або передачі своїх даних після смерті. Французька модель передбачає дворівневу систему директив: 1) *Загальні директиви* — охоплюють усі персональні дані особи. Вони можуть бути зареєстровані у сертифікованого CNIL «довіреного третього» (tiers de confiance numérique), наприклад у нотаріуса, який забезпечує їх виконання. Інформація про загальні директиви та довірену особу вноситься до єдиного реєстру; 2) *Спеціальні директиви* — стосуються конкретних онлайн-сервісів (окремих соціальних мереж, поштових сервісів тощо) і реєструються безпосередньо у відповідного постачальника послуг. Важливо, що такі директиви не можуть випливати із простого схвалення загальних умов користування — необхідний окремий усвідомлений дозвіл.

Особа може вільно змінювати або скасовувати свої директиви у будь-який момент, а також призначати довірену особу для їх виконання. За відсутності такого призначення обов'язок реалізації директив покладається на спадкоємців.
Якщо особа не залишила жодних розпоряджень, спадкоємці мають обмежене право вимагати від постачальників послуг закриття акаунтів померлого або отримання доступу до даних, необхідних для організації та оформлення спадщини. При цьому CNIL чітко розмежовує право спадкоємців на доступ до

даних для цілей спадкування та їхнє право вимагати видалення або обмеження обробки даних померлого.

Французький підхід є найбільш орієнтованим на автономію волі особи. Його головна перевага — надання особі можливості самостійно визначити долю своїх даних, що максимально відповідає принципу інформаційного самовизначення. Однак ефективність моделі безпосередньо залежить від рівня цифрової грамотності населення та добросовісності платформ у виконанні директив.

Попри продуманість, реалізація французької моделі обмежена низькою активністю громадян (більшість не оформлює розпорядження щодо даних) та відсутністю централізованого реєстру заповітів. Навіть у 2025 році регулятор CNIL змушений продовжувати роз'яснювальну роботу, зокрема через появу нових етичних ризиків, як-от використання «мертвоботів» (deadbots).

На відміну від Франції, Німеччина не запровадила спеціального законодавства про цифрову спадщину, натомість ключову роль відіграв судовий прецедент [10]. У 2012 році 15-річна дівчина загинула під колесами потяга в Берліні. Її батьки безуспішно зверталися до Facebook з проханням надати доступ до її акаунту, сподіваючись з'ясувати обставини трагедії — чи було це нещасним випадком, чи суїцидом. Facebook відмовив, пославшись на захист приватності померлої та інших користувачів, які з нею листувалися, та перевів акаунт у режим «пам'яті» [11, с. 84–86].

У 2015 році суд першої інстанції став на бік батьків. Однак у 2017 році Берлінський апеляційний суд скасував це рішення, пославшись на захист таємниці листування померлої та конфіденційність комунікації з третіми особами. 12 липня 2018 року Федеральний суд (Bundesgerichtshof) остаточно задовольнив скаргу батьків, а 27 серпня 2020 року ухвалив додаткове рішення, яким встановив межі доступу спадкоємців до акаунту. Ключове обґрунтування суду полягало в тому, що користувацька угода з соціальною мережею не має суто особистого характеру, а тому переходить до спадкоємців у порядку універсального правонаступництва відповідно до § 1922 BGB. Суд зазначив, що дані, які Facebook прагне захистити, належать до «користувацького акаунту», а не до конкретної особи, і з огляду на

природу цифрової комунікації слід очікувати, що в певний момент життя треті особи можуть отримати доступ до такого акаунту — з відома власника або без нього. Суд також підкреслив, що цифровий слід померлої (листування, фото, дописи) за своєю правовою природою є аналогічним до традиційних щоденників або листів, які у разі смерті переходять до спадкоємців.

Важливим аспектом рішення стало те, що суд заборонив батькам *активно використовувати* акаунт дочки (тобто публікувати дописи від її імені, відповідати на повідомлення тощо). Таким чином, BGH провів чітке розмежування між правом на доступ (ознайомлення з контентом) та правом на управління акаунтом. Це рішення також встановило, що правила платформи про меморіальний статус акаунту не можуть автоматично унеможливлювати спадкування, оскільки такі положення не були частиною угоди, прийнятої користувачем за життя. Німецький підхід, заснований на універсальному правонаступництві, є найбільш простим і зрозумілим із позицій класичного спадкового права. Його головна перевага — відсутність необхідності у спеціальному законодавстві; питання вирішуються через застосування загальних норм.

Італія імплементувала положення GDPR шляхом внесення ст. 2-terdecies до Кодексу про захист персональних даних (D.Lgs. 196/2003 у редакції Декрету № 101/2018) [12]. На відміну від французької моделі, яка базується на активному волевиявленні, італійський підхід встановлює презумпцію збереження прав суб’єкта (ст. 15–22 GDPR) після його смерті, якщо він прямо не заборонив їхню реалізацію. Згідно зі ст. 2-terdecies, право на доступ, виправлення або видалення даних померлого переходить до осіб, які: мають власний легітимний інтерес; діють як представники померлого; керуються сімейними мотивами, що заслуговують на захист. Це дозволяє реалізовувати права не лише спадкоємцям, а й будь-яким близьким особам (зокрема друзям) за умови доведення ними обґрунтованого інтересу. Єдиним абсолютним обмеженням є прижиттєва заборона самого суб'єкта.

Релевантним прецедентом є рішення Венеціанського суду від 4 червня 2025 року. Суд задовольнив позов друга померлого (який не був спадкоємцем) до технологічної компанії щодо збереження та надання доступу до цифрових даних.

Апеляційна інстанція постановила, що відсутність активованої функції «legacy contact» у налаштуваннях сервісу не є перешкодою для реалізації прав, оскільки ст. 2-terdecies створює презумпцію безперервності прав, а тягар доведення наявності заборони померлого покладається на постачальника послуг.

Спільною проблемою всіх трьох моделей залишається їх національна обмеженість у глобальному цифровому середовищі. Фрагментація правового регулювання в ЄС зумовлює необхідність уніфікації стандартів захисту посмертних даних [13, с. 4–5].

Цивільний кодекс України, ухвалений у 2003 році, не містить понять «цифровий актив», «акаунт» чи «хмарне сховище» та орієнтований на фізичні речі [14]. Це унеможливлює пряме застосування старих правил спадкування до віртуальних об’єктів. Виникає ключова колізія: з одного боку, за законом спадкоємець має отримати все, з іншого — умови користувацьких угод платформ (Google, Apple, Facebook) забороняють передачу акаунтів, посилаючись на захист приватності померлого.

На практиці це породжує тристоронній конфлікт інтересів: 1)право померлого на таємницю листування, яке варто поважати посмертно; 2)права родичів (особливо актуально для сімей загиблих через війну), яким критично необхідний доступ до телефону чи пошти для пошуку документів або з’ясування обставин смерті; 3)права третіх осіб (співрозмовників померлого), які не давали згоди на розкриття свого листування [15, с. 349–350]. Жоден механізм («цифровий заповіт», призначення довіреної особи, реєстр волевиявлень) в Україні не працює. Це створює правову порожнечу, де формально всі праві, але домовитися неможливо.

На основі аналізу європейських моделей пропонується запровадити в Україні комплексну систему законодавчих змін, насамперед закріпивши поняття «цифрова спадщина» та розділивши її об’єкти на дві ключові групи. До першої мають увійти майнові активи, такі як криптовалюти, монетизовані блоги, NFT та доменні імена, що повинні успадковуватися за загальними фінансовими правилами. Друга група охоплюватиме немайнові об’єкти, зокрема особисте

листування та профілі в соціальних мережах, які потребують особливого правового режиму для захисту приватності померлої особи.

Важливим кроком має стати запровадження інституту «цифрового заповіту» [9], що дасть змогу особі за життя визначати долю своїх даних: призначати осіб, які отримають доступ до акаунтів, вимагати видалення певних профілів або забороняти комерційне використання свого образу. Для реалізації цих рішень доцільно передбачити можливість призначення «цифрового виконавця» як довіреної особи. Водночас необхідно встановити чітку законодавчу черговість доступу до даних на випадок відсутності заповіту — від раніше обраних користувачем довірених контактів до прямих спадкоємців та членів сім'ї.

Окрему увагу слід приділити обов'язкам цифрових платформ, які мають забезпечити користувачів безкоштовними інструментами для налаштування посмертної долі профілю. Законодавство повинно заборонити сервісам самовільно видаляти акаунти або переводити їх у меморіальний статус без згоди родичів, зобов'язавши платформи до активної співпраці зі спадкоємцями [12]. При цьому строк охорони персональних даних після смерті суб'єкта пропонується обмежити терміном у 10–20 років, після закінчення якого дані мають підлягати остаточному видаленню або деіндексації.

Паралельно з цим потребує врегулювання питання криптоактивів через створення механізмів нотаріального зберігання приватних ключів та зобов'язання криптобірж розробити безпечні процедури передачі доступу у спадок [4, с. 16–18]. Завершальним етапом реформи має стати створення Єдиного реєстру цифрових заповітів та наділення відповідних контролюючих органів, зокрема Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, повноваженнями щодо нагляду за цією сферою та вирішення профільних спорів.

Ключовим фактором успіху є інформування суспільства: досвід інших країн показує, що навіть найкращі закони не працюють, якщо людям не пояснити, навіщо потрібні цифрові заповіти та як ними користуватися [6, с. 250–251].

Список використаної літератури:

1. Comunello F., Martire F., Sabetta L. Toward a Sociology of Traces / F. Comunello, F. Martire, L. Sabetta // What People Leave Behind: Marks, Traces, Footprints and their Relevance to Knowledge Society / ed. by F. Comunello, F. Martire, L. Sabetta. – Cham : Springer, 2022. – P. 1–18. – (Frontiers in Sociology and Social Research ; vol. 7). DOI: 10.1007/978-3-031-11756-5_1.
2. Boyd d., Crawford K. Critical Questions for Big Data: Provocations for a Cultural, Technological, and Scholarly Phenomenon / d. boyd, K. Crawford // Information, Communication & Society. – 2012. – Vol. 15, No. 5. – P. 662–679. DOI: 10.1080/1369118X.2012.678878.
3. Buitelaar T. Post-mortem privacy and informational self-determination / T. Buitelaar // Ethics and Information Technology. – 2017. – Vol. 19. – P. 129–142. DOI: 10.1007/s10676-017-9421-9.
4. Celador Angon O. General Data Protection Regulation, Right to Be Forgotten, Blockchain Technology and Human Rights / O. Celador Angon // The Age of Human Rights Journal. – 2024. – No. 23. – e8702. – 29 p. – DOI: 10.17561/tahrj.v23.8702.
5. Про захист персональних даних : Регламент (ЄС) 2016/679 Європейського Парламенту та Ради від 27 квітня 2016 р. // Офіційний вісник Європейського Союзу. – 2016. – L 119. – С. 1–88.
6. Allegri M. R. The Right to be Forgotten in the Digital Age / M. R. Allegri // What People Leave Behind: Marks, Traces, Footprints and their Relevance to Knowledge Society / ed. by F. Comunello, F. Martire, L. Sabetta. – Cham : Springer, 2022. – P. 237–251.
7. Alinmer R. Digital Privacy in a Fragmented World: Comparative Perspectives on the Right to Be Forgotten / R. Alinmer // Social Sciences & Humanities Open. – 2023. – Vol. 8, No. 1. – 102603. – P. 1–8.
8. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Hurbain v. Belgium» : заява № 57292/16, 4 травня 2021 р. – Режим доступу: https://hudoc.echr.coe.int
9. Loi n° 2016-1321 du 7 octobre 2016 pour une République numérique // Journal officiel de la République française. – 2016. – No. 0235. – Art. 85.

10. Рішення Федерального суду Німеччини у справі «Facebook-Erbfall» : справа III ZR 183/17, 12 липня 2018 р. – Режим доступу: https://juris.bundesgerichtshof.de
11. Herzog B. Das digitale Erbe / B. Herzog // Neue Juristische Wochenschrift. – 2013. – Nr. 45. – S. 3745–3750.
12. Decreto legislativo 30 giugno 2003, n. 196 “Codice in materia di protezione dei dati personali” (con modifiche introdotte dal Decreto n. 101/2018). – Art. 2-terdecies.
13. Рішення Суду Європейського Союзу у справі «Google v. CNIL» : справа C-507/17, 24 вересня 2019 р. – Режим доступу: https://curia.europa.eu
14. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. – Ст. 1216–1225.
15. Romania V. Shameful Traces and Image-Based Sexual Abuse: The Case of Tiziana Cantone / V. Romania // What People Leave Behind: Marks, Traces, Footprints and their Relevance to Knowledge Society / ed. by F. Comunello, F. Martire, L. Sabetta. – Cham : Springer, 2022. – P. 347–359.
16.

Науковий керівник: Комарова Т. В., доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Андрій Москвітін[92]

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОГО СТАТУСУ ГРОМАДЯНИНА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Запровадження інституту громадянства Європейського Союзу Маастрихтським договором 1992 року стало фундаментальним етапом трансформації європейської інтеграції, перетворивши її з суто економічного проєкту на політичне співтовариство з вираженим соціальним виміром. Особливість правового статусу громадян ЄС полягає насамперед у його

[92] Студент НЮУ імені Ярослава Мудрого

наднаціональній природі та похідному характері, оскільки воно не замінює національну належність до певної держави, а додається до неї, створюючи унікальний правовий зв'язок між індивідом та Союзом. Сучасна доктрина права ЄС, спираючись на практику Суду справедливості, розглядає це громадянство як «фундаментальний статус» осіб, що забезпечує їм широке коло прав – від свободи пересування та проживання до участі в демократичному житті Європи та отримання дипломатичного захисту. Аналіз цього статусу дозволяє не лише зрозуміти механізми захисту прав людини в межах об'єднання, а й простежити динаміку розвитку концепції європейської ідентичності в умовах сучасних правових та політичних викликів.

Еволюція концепції загальноєвропейського громадянства відображає поступову трансформацію класичного розуміння державного суверенітету в умовах інтеграції. Формування цього інституту відбувалося паралельно із переосмисленням ролі національних держав та наднаціональних інституцій, що дозволяє виокремити чотири ключові історичні етапи його становлення: пропедевтичний етап (1951/52 рр.) – зародження теоретичного підґрунтя європейської єдності як запоруки тривалого миру на континенті; економіко-прецедентний етап (1951/52 – 1992/93 рр.) – створення передумов для запровадження єдиного статусу через поступове закріплення економічних свобод та базових політичних прав на рівні Співтовариств; інституціональний етап (1992/93 – 2007/09 рр.) – офіційне юридичне заснування інституту громадянства ЄС Маастрихтським договором та його подальша кодифікація у праві Співтовариств; сучасний етап модернізації (з 2007/09 рр. дотепер) – поглиблення політичного виміру громадянства, спрямоване на подолання «дефіциту демократії» та посилення прямого зв’язку між інституціями ЄС і населенням [1, с. 34].

Тобто, можна зазначити, що наведене вище є ґрунтовним історико-правовим аналізом, що розкриває генезис і динаміку розвитку інституту громадянства Європейського Союзу через призму трансформації державного суверенітету. Виокремлення чотирьох етапів дозволяє чітко простежити еволюцію ідеї: від суто філософських концепцій мирного співіснування та першочергових економічних

свобод до повноцінного юридичного статусу, закріпленого Маастрихтським договором, і його подальшої політизації після Лісабонської реформи. Особливу цінність має акцент на подоланні «дефіциту демократії», що підкреслює перехід від «Європи ринків» до «Європи громадян», де статус громадянина ЄС стає фундаментальним інструментом легітимізації союзу та захисту прав людини на наднаціональному рівні.

Правовий статус громадянина держави – члена ЄС на сучасному етапі характеризується значним розширенням традиційного обсягу прав і свобод за рахунок інтеграції наднаціонального компонента. Сьогодні такий статус є фактично ширшим за національний стандарт будь-якої окремої країни, оскільки до базового переліку прав додаються фундаментальні загальноєвропейські свободи. У цьому контексті правове становище особи в Євросоюзі можна розглядати як «кумулятивний» статус людини, що якісно доповнений специфічними правами та обов'язками, які випливають із подвійного зв'язку індивіда – як із конкретною державою, так і з Європейським Союзом загалом. Саме через призму інституту громадянства визначаються суб'єкти, наділені можливістю реалізації цих комплексних прав, що дозволяє розглядати громадянство як форму загальної правосуб'єктності особи. Остання, будучи особливим політико-юридичним станом, не є просто сукупністю прав, а виступає потенційною здатністю особи бути їх носієм. Таким чином, громадянство виступає базовою передумовою цієї правосуб'єктності, а сама правосуб'єктність відіграє роль необхідного посередника: вона конкретизує загальний зв'язок між людиною та політичною спільнотою, трансформуючи формальну належність до держави у реальний та дієвий правовий статус громадянина ЄС [2, с. 30].

Таким чином, можна вказати на те, що правова природа громадянства Європейського Союзу є унікальною конструкцією, яка не має аналогів у класичному міжнародному праві і виступає не як заміна національної належності, а як додатковий наднаціональний статус, що наділяє особу фундаментальними правами та свободами, дієвими на всьому просторі Об'єднання. Еволюціонуючи від філософських ідей єдності та суто економічних інтересів до повноцінного політико-правового інституту, громадянство ЄС трансформувало традиційне

розуміння державного суверенітету та правосуб'єктності індивіда. Сьогодні цей статус є основою для формування єдиної європейської ідентичності, гарантуючи кожному громадянину держав-членів захист, рівність та можливість брати безпосередню участь у демократичному житті Союзу, що фактично перетворює людину на центрального суб'єкта європейського інтеграційного процесу.

Ткаченко Є.В. у своїй роботі вказує на те, що змістовне наповнення громадянства Союзу виходить за межі класичної доктрини, яка трактує громадянство виключно як стійкий правовий зв'язок між фізичною особою та конкретною державою. Впровадження цього інституту стало потужним імпульсом для еволюції ЄС у напрямку федеративного устрою, заклавши підґрунтя для його трансформації з суто міждержавного об'єднання у повноцінний союз народів. Це свідчить про якісне переосмислення інтеграційного проєкту, де пріоритетом стає формування єдиного політичного та правового простору, орієнтованого на спільну ідентичність громадян [3, с. 23].

Таким чином, можна підсумувати, що правова природа громадянства ЄС є унікальною конструкцією, яка не має аналогів у міжнародній практиці. Воно виступає фундаментом загальної правосуб'єктності особи, що забезпечує їй статус центрального суб'єкта інтеграційного процесу. Еволюціонуючи від економічних інтересів до ціннісних орієнтирів, громадянство Союзу сьогодні гарантує кожному громадянину держав-членів рівність, захист та можливість безпосереднього впливу на демократичне життя Європи, фактично стираючи кордони між національним та загальносоюзним правопорядками в інтересах людини.

Література:

1. Кулабухова А.В. Становлення інституту громадянства Європейського союзу. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Випуск 1. Том 1. С. 31–34.
2. Янковський С.А. Правова сутність інституту громадянства ЄС. *Право і безпека*. 2011. № 4. С. 28-32.
3. Ткаченко Є.В. Правовий статус громадян Європейського Союзу. *Юрист України*. 2011. № 1(14). С. 17–23.

Науковий керівник: Асірян С.Р., к.ю.н., асистент, асистент кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Ольга Мохорт[93]

ДЕЗІНФОРМАЦІЯ ЯК ЗАГРОЗА ДЕМОКРАТІЇ: ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ТА ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ПРОТИДІЇ

Розвиток цифрових технологій та соціальних мереж докорінно змінив інформаційне середовище: поширення будь-якого повідомлення нині займає секунди, а верифікація фактів відстає від швидкості їх тиражування. Саме в цьому розриві існує дезінформація – цілеспрямоване поширення неправдивих або маніпулятивних відомостей з метою введення аудиторії в оману. Для демократичних суспільств ця проблема є особливо гострою, оскільки демократія передбачає поінформовану участь громадян у прийнятті суспільних рішень. Якщо ця поінформованість є викривленою, легітимність демократичних процедур опиняється під загрозою. Саме тому питання правового регулювання протидії дезінформації набуло стратегічного значення – як у дослідницькому дискурсі, так і в практиці законотворення [2].

Необхідно розмежовувати суміжні поняття. *Misinformation* (помилкова інформація) – це неточні відомості, що поширюються без умислу ввести в оману. *Disinformation* (дезінформація) – свідоме поширення неправди з певною метою. *Malinformation* – правдива інформація, що використовується з наміром завдати шкоди [1]. Для правового регулювання це розмежування є принциповим: лише дезінформація у вузькому сенсі містить ознаку умислу, що є традиційною умовою юридичної відповідальності. Однак сучасні гібридні загрози розмивають ці межі: алгоритми соціальних мереж поширюють контент без огляду на його достовірність, а держави-агресори системно використовують інформаційний простір як інструмент впливу.

[93] Студентка НЮУ імені Ярослава Мудрого

Особливої актуальності ця проблема набуває в контексті збройних конфліктів. Досвід російсько-української війни демонструє, що дезінформація функціонує як зброя: вона передує військовим операціям, деморалізує населення та підриває довіру до державних інституцій [3]. Слід зазначити, що на рівні міжнародного права немає єдиного обов'язкового інструменту протидії дезінформації. Натомість існує розвинена система «м'якого права» та регіональних підходів. Зокрема, Рада Європи у своїх рекомендаціях наголошує, що заходи протидії дезінформації мають відповідати трискладовому тесту обмеження свободи вираження поглядів: передбачатися законом, переслідувати легітимну мету та бути необхідними в демократичному суспільстві (ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод).

Європейський Союз пішов ще далі та у 2022 році прийняв Акт про цифрові послуги (DSA), що покладає на великі онлайн-платформи зобов'язання щодо оцінки системних ризиків, зокрема ризиків поширення дезінформації та вживання заходів для їх зниження [3]. Це регуляторний прецедент: замість прямої заборони змісту Акт зобов'язує посередників запровадити системи управління ризиками. Такий підхід є концептуально важливим: він переносить відповідальність із конкретного висловлювання на інфраструктуру його поширення, уникаючи прямої цензури.

Можна стверджувати, що реакція держав на дезінформацію варіюється від освітніх програм до кримінальної відповідальності. Умовно можна виокремити три моделі:

Заборонна модель – передбачає пряму криміналізацію поширення неправдивої інформації. Цю модель застосовують, зокрема, Сінгапур (Protection from Online Falsehoods and Manipulation Act, 2019) та Малайзія. Критики вказують на ризик зловживання такими нормами для переслідування опозиції та журналістів.

Регуляторна модель – властива ЄС – зосереджується на платформах, а не на змісті. Вона менш уразлива з точки зору свободи слова, але потребує розвиненого регуляторного апарату [3].

Освітньо-інституційна модель, яку активно розвиває Фінляндія та інші скандинавські держави, робить ставку на медіаграмотність населення як базовий імунітет до маніпуляцій. Дослідження Ради Європи підтверджують, що системна медіаосвіта є одним із найефективніших довгострокових інструментів протидії дезінформації, оскільки формує критичне мислення громадян, яке не залежить від змін у законодавстві чи на технологічних платформах [1].

В Україні правове регулювання протидії дезінформації ускладнене як зовнішнім тиском (збройна агресія рф), так і внутрішніми ризиками обмеження свободи слова. Чинне законодавство містить окремі норми (зокрема, у Кримінальному кодексі – щодо поширення неправдивих відомостей в умовах воєнного стану), однак системоутворюючого закону, або норм, які б регулювали це питання досі немає, що є прогалиною, яка потребує заповнення.

На нашу думку, центральна правова дилема полягає в тому, що будь-яке обмеження «неправдивої» інформації потенційно загрожує свободі вираження поглядів – цінності, без якої демократія неможлива. Хто і за яким критерієм визначає «правду»? Держава, що отримує таке повноваження, отримує водночас інструмент впливу на публічний дискурс.

Тому найбільш обґрунтованою видається позиція, за якої пряма криміналізація змісту має застосовуватися лише щодо вузьковизначених випадків – як-то, заклики до насильства, що ґрунтуються на неправдивих відомостях; основний регуляторний тиск спрямовується на платформи через зобов'язання щодо прозорості алгоритмів та маркування реклами; держава інвестує в незалежні інституції фактчекінгу та медіаосвіту [2]. Такий підхід узгоджується зі стандартами Ради Європи і дозволяє протидіяти дезінформації, не перетворюючи боротьбу з нею на інструмент авторитаризму.

Таким чином, дезінформація є реальною та системною загрозою демократичним процесам, а не просто проблемою «поганого контенту». Ефективна правова відповідь на неї не може зводитися до простої заборони: вона вимагає поєднання платформного регулювання, інституційної незалежності та підвищення критичної грамотності суспільства. Для України, яка перебуває в умовах гібридної війни, розробка збалансованого законодавства у цій сфері є не

лише академічним завданням, а нагальною практичною потребою, при цьому потребою сьогодення. Будь-які законодавчі рішення мають проходити перевірку на відповідність європейським стандартам свободи слова, щоб засіб боротьби не виявився небезпечнішим за саму «хворобу».

Література:

1. Wardle C., Derakhshan H. Information Disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making. Council of Europe. 2017.
2. European Commission. Tackling online disinformation. *Shaping Europe's digital future* : вебсайт. URL: https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/online-disinformation (дата звернення: 16.04.2026).
3. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market For Digital Services (Digital Services Act). *Official Journal of the European Union*. L 277. 27.10.2022. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32022R2065 (дата звернення: 16.04.2026).

Науковий керівник: Білоусов Є.М., д.ю.н, професор кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Олександр Налбат[94]

БАЛАНС МІЖ БЕЗПЕКОЮ ТА ДЕМОКРАТИЧНИМИ СВОБОДАМИ: ДОСВІД ЄС У РЕГУЛЮВАННІ НАДЗВИЧАЙНИХ СТАНІВ

Баланс між безпекою та демократичними свободами є одним із найскладніших викликів для сучасних європейських правопорядків. Досвід ЄС показує, що надзвичайний стан не розглядається як «правовий вакуум», у межах якого держава може діяти поза правом, а навпаки – як особливий режим, що

[94] студент 3 курсу 5 групи факультету прокуратури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

потребує ще більшої юридичної визначеності, інституційного контролю та обґрунтування кожного обмеження прав людини. Європейська модель виходить із того, що безпека є легітимною метою державної політики, однак її досягнення не може здійснюватися ціною руйнування самої демократичної системи, заснованої на верховенстві права, поділі влади, судовому контролі та гарантіях основоположних прав. Саме тому в європейському правовому просторі питання надзвичайних станів оцінюється не лише з позиції ефективності державного реагування на кризу, а й крізь призму допустимих меж публічної влади.

Згідно зі ст. 52(1) Хартії основоположних прав ЄС, будь-яке обмеження прав має бути встановлене законом, поважати їхню «сутність» та відповідати принципу пропорційності. Це створює чотирирівневий тест: законність, легітимна мета, необхідність і пропорційність. Європейська модель не протиставляє безпеку свободі, а прагне до їхнього нормативного узгодження, де заходи безпеки не можуть руйнувати фундамент демократичного ладу [1].

Європейський підхід до надзвичайних станів охоплює як право ЄС, так і механізми Конвенції про захист прав людини. Стаття 15 Конвенції дозволяє відступ від зобов'язань у разі загрози «життю нації», але лише в межах суворої необхідності та з офіційним повідомленням Ради Європи. Такий механізм є тимчасовим і підконтрольним, що підтверджує презумпцію обмеженості державної влади навіть в умовах кризи [2]. Пандемія COVID-19 продемонструвала готовність держав Європи до надзвичайних заходів та дерогації за ст. 15 Конвенції. Обмеження свобод, зафіксовані ЄСПЛ та Агентством ЄС з основоположних прав, підтверджують: головна загроза для демократії полягає не лише в самих обмеженнях, а й у нормалізації надзвичайних механізмів та їхньому перенесенні у звичайний режим управління.

За стандартами Венеційської комісії, надзвичайні повноваження мають бути обмеженими в часі та підлягати суворому парламентському й судовому нагляду. Надзвичайний стан не може слугувати підставою для безконтрольної концентрації влади. У європейському дискурсі якість антикризового управління оцінюється через здатність держави зберігати баланс стримувань і противаг, забезпечуючи правову підконтрольність навіть найбільш оперативних рішень. [3,

с. 150].

Досвід держав ЄС свідчить: найбільший ризик — це затягування надзвичайних режимів для послаблення контролю. Так, у 2025 р. Єврокомісія критикувала Угорщину за тривале використання стану «state of danger» (з 2022 р.), що підриває систему стримувань і противаг. Цей кейс підтверджує, що європейські інституції розглядають надзвичайні заходи через призму якості демократії та незалежності судів. Як наслідок, нагляд за ними став частиною загального моніторингу верховенства права. [4, с. 59].

Досвід ЄС дозволяє виділити п’ять критеріїв балансу між безпекою та свободою. По-перше, загроза має бути реальною та доведеною. По-друге, обмеження потребують чіткої законодавчої бази без надмірної дискреції. По-третє, заходи мають бути тимчасовими (із «sunset clauses» або регулярним переглядом). По-четверте, обов’язковим є судовий і парламентський контроль. По-п’яте — недискримінаційність та захист вразливих груп. Ці принципи формують стандарт «демократично легітимної безпеки», що гарантує збереження свобод навіть за умов загрози.

Отже, досвід ЄС у регулюванні надзвичайних станів свідчить, що реальний баланс між безпекою та демократичними свободами досягається не шляхом абсолютного пріоритету однієї з цих цінностей, а через складну систему

правових обмежень самої державної влади. Європейська модель базується на тому, що надзвичайний стан має бути винятком, а не прихованою формою звичайного управління; права людини можуть обмежуватися лише настільки, наскільки це є об'єктивно необхідним; а верховенство права, судовий контроль і демократична підзвітність не припиняються навіть у кризовий період. Для України цей досвід є особливо цінним, оскільки він показує: ефективна безпекова політика сумісна з демократією лише тоді, коли держава сама залишається зв'язаною правом.

Література:

1. Charter of Fundamental Rights of the European Union: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT
2. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms: https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf
3. Кресін О. Відповіді на гібридні загрози: міжнародний досвід і законодавство України. Право України. 2022. С. 131-155.
4. Михайленко М. М. Зарубіжний досвід забезпечення державного регулювання санітарно-епідемічного благополуччя та можливості його адаптації в Україні. Вчені записки. 2022. С. 59.

Науковий керівник: Асірян С.Р., к.ю.н., асистент, асистент кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

А. Ніколютіна [95]

[95] студентка 3 курсу факультет прокуратури НЮУ

КОНТРОЛЬНИЙ МЕХАНІЗМ ЄС ЗА ДОТРИМАННЯМ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА (ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ)

Верховенство права є однією з фундаментальних цінностей, на яких заснований Європейський Союз (далі – ЄС). В умовах сучасних викликів – наявності ознак криз верховенства права в окремих державах-членах ЄС (Угорщина, Польща), а також тривалого переговорного процесу про вступ України до ЄС - питання ефективності наднаціонального контрольного механізму за дотриманням даного принципу набуває особливої актуальності. Для України, яка отримала статус країни-кандидата у 2022 році, розуміння відповідного контрольного механізму має не лише теоретичне, але й безпосередньо практичне значення, оскільки формує систему координат, за якою оцінюватимуть вітчизняні реформи у сфері правосуддя, протидії корупції та державного управління.

Нормативну основу контрольного механізму становить стаття 2 Договору про Європейський Союз, відповідно до якої «цінностями, на яких заснований Союз, є: повага до людської гідності, свобода, демократія, рівність, верховенство права й дотримання прав людини, зокрема щодо осіб, які належать до меншин» [1]. У дослідженні принципу верховенства права як основи доктрини європейської ідентичності, даний принцип становить основу європейської ідентичності, тому «держава-член ЄС або держава-кандидат на вступ до ЄС не може надавати особливе та суперечливе тлумачення положень цього принципу з посиланням на власну конституційну ідентичність» [2, с. 343]. Отже, верховенство права постає як конституційна цінність наднаціонального порядку, порушення якої тягне юридичні наслідки для держави-члена ЄС.

Головною юридичною складовою контрольного механізму ЄС є процедура, закріплена у статті 7 Договору про Європейський Союз. У дослідженні спеціальних процедур відповідальності за порушення цінностей ЄС виокремлюються три процедури для захисту цінностей, закріплених у ст. 2 ДЄС: у випадку існування явного ризику тяжкого порушення державою-членом цінностей (п. 1 ст. 7 ДЄС); у випадку встановлення істотного та постійного порушення державою-членом цінностей (п. 2 ст. 7 ДЄС); механізм санкцій, який застосовується після прийняття рішення на підставі п. 3 ст. 7 ДЄС [3]. Також, встановлюється, що п. 1 ст. 7 за своєю суттю є «превентивним механізмом, який має не допустити до порушення цінностей ЄС», а його мета - спонукати державу-члена до діалогу з інституціями ЄС і таким чином запобігти порушенням цінностей [3].

Водночас, існують істотні недоліки цього механізму. Якщо для активації превентивної процедури відповідно до п. 1 ст. 7 ДЄС необхідна більшість у 4/5 Ради, то вимога одностайності Європейської Ради для п. 2 ст. 7 ДЄС є «майже нездоланною перешкодою» для її практичного застосування [3]. Ситуація стає особливо складною, коли порушників цінностей є декілька і вони взаємно допомагають одне одному, - як це було у випадку з Польщею та Угорщиною. На момент даного дослідження п. 2 та п. 3 ст. 7 ДЄС взагалі не застосовувалася, а процедура за п. 1 активувалася лише двічі: у грудні 2017 року Комісією щодо Польщі та у вересні 2018 року Європейським парламентом щодо Угорщини [3]. У зв'язку з цим формулюється пропозиція про заміну вимоги одностайності на кваліфіковану більшість для п. 2 ст. 7 ДЄС та встановлення чітких термінів для імплементації рекомендацій [3].

З огляду на обмежену ефективність ст. 7 ДЄС, у 2014 році Європейська Комісія запровадила додатковий «м'який» елемент контрольного механізму - Рамки ЄС з посилення верховенства права, а саме:

основні цінності ЄС, перелік яких закріплено в засновницьких договорах, «являють собою стандарт, що містить найбільш значущі для демократичного суспільства складові у механізмі функціонування ЄС та країн-членів Спільноти у відносинах та взаємозв'язку: публічна влада - громадянське суспільство та/або публічна влада - людина» [4, с. 64]. Рамки передбачають структурований діалог між Комісією та державою-членом, яка демонструє ознаки системної загрози верховенству права, і складаються з трьох стадій: оцінка Комісії, рекомендації Комісії та моніторинг виконання рекомендацій.

Слід зазначити, що якісно новим елементом контрольного механізму став Регламент (ЄС, Євратом) 2020/2092 Європейського Парламенту і Ради від 16 грудня 2020 року про загальний режим обумовленості для захисту бюджету Союзу, який набув чинності 1 січня 2021 року. Цей Регламент запроваджує механізм фінансової кондиціональності, за якого виплати з бюджету ЄС державі-члену можуть бути зупинені у разі, якщо порушення принципів верховенства права впливають або можуть вплинути на належне управління бюджетом Союзу [5]. На відміну від ст. 7 ДЄС, для ухвалення рішення про застосування фінансових заходів достатньо кваліфікованої більшості голосів Ради, що значно підвищує ефективність досліджуваного механізму.

Практичне застосування Регламенту 2020/2092 вже призвело до практично -значущих результатів. У 2022 році Рада ЄС ухвалила рішення про зупинення виплат Угорщині в розмірі близько 6,3 млрд євро у зв'язку з системними порушеннями принципу верховенства права – зокрема через наявність корупційних ризиків. Польща та Угорщина звернулися до Суду ЄС з позовами щодо скасування Регламенту, однак Суд ЄС у рішенні від 16 лютого 2022 року підтвердив правомірність цього акта, визнавши, що захист фінансових інтересів Союзу належним чином забезпечується кондиціональністю щодо верховенства права [5].

Паралельно з політичними та фінансовими елементами контрольного механізму важливу роль відіграє судовий контроль, що здійснюється Судом ЄС через процедури у справах про порушення відповідно до статей 258–260 Договору про функціонування ЄС. У практиці Суду ЄС принцип верховенства права конкретизується через пов'язані принципи - незалежність судової влади, ефективний судовий захист, правову визначеність, пропорційність. Для узгодженого тлумачення принципу верховенства права «в умовах європейської інтеграції необхідно тлумачити зміст основних цінностей ЄС гармонічно та узгоджено з національними конституціями» [2, с. 343], щоб уникнути порушення своїх зобов'язань у межах ЄС. Додатковим інструментом є Річний звіт Європейської Комісії про верховенство права, що публікується з 2020 року та містить оцінку ситуації в кожній державі-члені за чотирма ключовими напрямами: судова система, антикорупційна політика, медіа-плюралізм, інституційні стримування та противаги.

Значення досліджуваного контрольного механізму для України є двояким. З одного боку, Україна як держава-кандидат зобов'язана забезпечити відповідність національної правової системи acquis communautaire у сфері верховенства права, що передбачено Кластером 1 «Основи процесу вступу до ЄС». З іншого боку, Україна отримує унікальну можливість попередньо засвоїти досвід інших держав-кандидатів та держав-членів ЄС. Засновницькі цінності ЄС є «однією із змістовних складових правових традицій ЄС та конституційних традицій країн-членів ЄС» [4, с. 65], отже для України перспективним є поступове впровадження цих цінностей у національну правову систему з урахуванням досвіду євроінтеграції держав-членів ЄС.

Підсумовуючи, можна стверджувати що контрольний механізм ЄС за дотриманням принципу верховенства права має багаторівневу структуру, що включає: юридичний зміст (елемент) ст. 7 ДЄС (переважно

декларативний через вимогу одностайності); м'який елемент Рамок з верховенства права (превентивний діалог); фінансовий елемент Регламенту 2020/2092 (найбільш ефективний на практиці); судовий контроль Суду ЄС та моніторингові інструменти Комісії. Ця система демонструє еволюцію від декларативних заходів до все більш дієвих інструментів примусу, що робить її адекватною відповіддю на сучасні виклики верховенству права в Європі. Для України пріоритетним напрямом є подальша гармонізація законодавства та правозастосовної практики зі стандартами, що формуються в межах даного контрольного механізму.

Список використаних джерел

1. Договір про Європейський Союз від 07.02.1992 (консолідована версія). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012M/TXT (дата звернення: 15.04.2026).

2. Шевчук С. В. Принцип верховенства права як основа доктрини європейської ідентичності та конституційна ідентичність держав-членів ЄС. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Том 5, № 92. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.5.46.

3. Мотиль В. І. Спеціальні процедури відповідальності за порушення цінностей Європейського союзу відповідно до ст. 7 Договору про ЄС. Український політико-правовий дискурс. 2025. Вип. 16. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17571150.

4. Коросташова І. М., Макушев П. В. Верховенство права, засновницькі цінності, правові та конституційні традиції Європейського Союзу і країн-членів ЄС та євроінтеграція: історія та сучасність. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 12. С. 64–69. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-12/12.

5. Regulation (EU, Euratom) 2020/2092 of the European Parliament and of the Council of 16 December 2020 on a general regime of conditionality for the

protection of the Union budget. Official Journal of the European Union. L 433I. 22.12.2020. P. 1–10. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2020/2092/oj (дата звернення: 15.04.2026).

Науковий керівник: Білоусов Євген Миколайович, професор кафедри права Європейського Союзу, доктор юридичних наук.

Дар'я Новікова[96]

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ ДОСВІД ПОЛЬЩІ ЯК МОДЕЛЬ ДЛЯ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Умови глобалізації, посилення міждержавної конкуренції та необхідність забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку зумовлюють потребу в ефективних моделях інтеграції до європейського правового, економічного та політичного простору. Польща є одним із найбільш показових прикладів успішного переходу від постсоціалістичної держави до повноправного члена Європейського Союзу (далі – ЄС), що дозволяє розглядати її досвід як практичний орієнтир для інших держав регіону.

Актуальність дослідження євроінтеграційного досвіду Республіки Польща зумовлена сучасними трансформаційними процесами, що відбуваються у країнах Центральної та Східної Європи, які прагнуть набуття членства в Європейському Союзі. Особливої значущості цей досвід набуває в контексті виконання Копенгагенських критеріїв, імплементації acquis communautaire та проведення глибоких інституційних реформ. Враховуючи сучасні євроінтеграційні прагнення низки держав, зокрема

[96] Студентка 3 курсу 5 групи факультету слідчої та детективної діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

України, дослідження польського шляху до ЄС має не лише теоретичне, але й прикладне значення.

Процес вступу Польщі до ЄС був тривалим, багаторівневим і юридично складним. Його початок пов'язаний із встановленням дипломатичних відносин між Польщею та Європейськими Співтовариствами у 1988 році та підписанням у 1989 році Угоди про торговельно-економічне співробітництво. Важливим етапом стало укладення Угоди про асоціацію Польщі з ЄС 16 грудня 1991 року, яка набула чинності у 1994 році. Цей документ заклав правову основу для подальшого зближення Польщі з правовою системою ЄС та передбачав поступову гармонізацію національного законодавства із правом ЄС.

Ключове значення для процесу євроінтеграції мало рішення Європейської ради в Копенгагені 1993 року, яким було визначено критерії членства, відомі як Копенгагенські критерії. Вони включали політичні вимоги (стабільність інституцій, що гарантують демократію, верховенство права, права людини), економічні (наявність функціонуючої ринкової економіки) та зобов'язання щодо прийняття acquis communautaire [1, с.402]. Саме виконання цих критеріїв стало центральним завданням польської державної політики.

5 квітня 1994 року Польща офіційно подала заявку на вступ до ЄС відповідно до положень Договору про Європейський Союз. Подальша передвступна стратегія була закріплена рішеннями Європейської ради в Ессені (1994) та Каннах (1995), зокрема через так звану «Білу книгу», яка визначила механізми адаптації законодавства до внутрішнього ринку ЄС. Внутрішньодержавним інструментом реалізації цієї політики стала Національна стратегія інтеграції 1997 року, прийнята Сеймом Республіки Польща, а також Національна програма підготовки до членства від 23 червня 1998 року.

Переговорний процес розпочався 31 березня 1998 року в Брюсселі та базувався на процедурі скринінгу, тобто детального аналізу відповідності польського законодавства нормам ЄС. Законодавство було розподілено на 31 переговорну главу, які охоплювали ключові сфери, зокрема вільний рух товарів, конкуренційну політику, сільське господарство, податкову систему, екологічне право, юстицію та внутрішні справи.

Важливо підкреслити, що Польща була зобов'язана у відносно короткий строк імплементувати значний масив правових норм ЄС, що створювало суттєвий політичний та адміністративний тиск.

Як зазначає Катажина Вох, процес приєднання Польщі до ЄС можна чітко структурувати за етапами: підписання Європейської угоди у 1991 році, її набуття чинності у 1994 році, початок переговорів у 1998 році, їх завершення у 2002 році, підписання Договору про приєднання у 2003 році, проведення референдуму та набуття членства у 2004 році. При цьому Польща перебувала у специфічному статусі держави-кандидата, що передбачало постійний моніторинг з боку інституцій ЄС та необхідність системного реформування національного законодавства [1, с.40].

Особливістю польського досвіду було поєднання зовнішніх та внутрішніх факторів успіху. До зовнішніх належали політична воля ЄС до розширення, фінансова підтримка через інструменти PHARE (Poland and Hungary: Assistance for Restructuring their Economies), ISPA (Instrument forStructural Policies for Pre-Accession) та SAPARD (Special Accession Programme for Agriculture andRural Development), а також чітке визначення переговорних рамок і календаря. Водночас внутрішні фактори включали стабільну політичну підтримку курсу на євроінтеграцію, ефективну діяльність державних інституцій, а також високий рівень суспільної підтримки. Зокрема, за результатами референдуму 7–8 червня 2003 року, 75% громадян Польщі підтримали вступ до ЄС при явці 58,85%.

Водночас переговорний процес супроводжувався значними труднощами. Серед них варто виділити необхідність реформування державної служби, боротьбу з корупцією, адаптацію економіки до конкурентного середовища ЄС, а також складні переговори щодо сільського господарства та вільного руху робочої сили. Деякі держави-члени ЄС наполягали на встановленні перехідних періодів щодо доступу польських громадян до ринку праці, що свідчило про існування певних політичних та економічних побоювань.

Завершення переговорів відбулося 13 грудня 2002 року на саміті Європейської ради в Копенгагені, а 16 квітня 2003 року в Афінах було підписано Договір про приєднання. Після його ратифікації всіма державами-членами та позитивного результату референдуму Польща 1 травня 2004 року стала повноправним членом Європейського Союзу.

Успіх польської стратегії євроінтеграції значною мірою зумовлювався ефективною комунікаційною політикою. Зокрема, важливу роль відігравало застосування таких принципів, як сегментація аудиторії та визначення цільових груп населення. Крім того, було чітко окреслено ключові питання європейської інтеграції та обрано відповідні форми подання інформації, що сприяло кращому розумінню процесів серед громадян.

Важливим інструментом стала урядова інформаційна кампанія. За визначенням Ілюк Т.М., вона являє собою комплекс дій, ініційованих урядом з метою інформування суспільства про державну політику. Така кампанія здійснюється протягом визначеного періоду із використанням різноманітних методів комунікації та спрямована на підвищення обізнаності громадян [3, с.8].

Важливим чинником розвитку євроінтеграційного дискурсу стало нормативне та інституційне забезпечення. У 1997 році Польща прийняла Національну стратегію інтеграції, яка передбачала державну інформаційну

політику, спрямовану на формування у громадян розуміння перспектив членства в ЄС з позиції власних інтересів. Стратегія включала моніторинг рівня поінформованості, розробку освітніх та рекламних програм та їх впровадження з урахуванням соціальних груп та актуальних потреб інтеграції.

Ключовим елементом стратегії стало створення при Комітеті Європейської Інтеграції Європейського Інформаційного Центру, який займався освітньою та інформаційною діяльністю. Центр випускав брошури для фермерів, підприємців та молоді, «Євробюлетень» та щомісячне видання «Інтеграція» накладом 10 тисяч примірників, що дозволяло ефективно доносити громадянам інформацію про процес євроінтеграції.

Узагальнюючи, слід зазначити, що досвід Польщі демонструє комплексний характер євроінтеграційного процесу, який вимагає не лише формального виконання критеріїв членства, але й глибоких структурних реформ. Основними умовами успішної інтеграції стали: послідовна державна політика, ефективна координація переговорного процесу, адаптація законодавства до acquis communautaire, а також підтримка суспільства.

Цінність польського досвіду для інших країн Центральної та Східної Європи полягає насамперед у його універсальності та практичній застосовності. По-перше, він підтверджує необхідність системного підходу до реформ, що включає одночасні зміни у правовій, економічній та інституційній сферах. По-друге, польський приклад демонструє важливість стратегічного планування та розробки національних програм інтеграції. По-третє, значну роль відіграє ефективна комунікація з суспільством, що забезпечує легітимність євроінтеграційного курсу.

Таким чином, євроінтеграційний досвід Польщі є важливим орієнтиром для держав, які прагнуть членства в Європейському Союзі. Його вивчення

дозволяє не лише оцінити механізми успішної інтеграції, але й уникнути типових помилок, пов'язаних із недооцінкою складності цього процесу.

Література:

1. Солодкова К., Бойчук Д. Копенгагенські та Мадридські критерії вступу до Європейського Союзу: перспективи для України. Молодий вчений.2019. №. 11 (75). С. 400-403.
2. Вох Катажина. Історія європейської інтеграції. Вступ до політичної системи Європейського Союзу. Варшава: Akademia Wymiaru Sprawiedliwości, 2025. Електронне видання: https://aws.edu.pl/wp-content/uploads/2025/01/SZYMANEK-Wstep-do-systemu-politycznego-UE_UKR_www.pdf
3. Ілюк Т. М. Урядові інформаційні кампанії з європейської інтеграції в Польщі: теоретикометодологічний аспект: автореф. дис. … канд. держ. упр.: 25.00.01 / Т. М. Ілюк. К., 2009. 18 с

Науковий керівник: доктор філософії, асистент кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Анжела Онопко[97]

ТИМЧАСОВИЙ ЗАХИСТ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ ДЛЯ ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ З УКРАЇНИ: ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ТА ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ

[97] Студентка 3 курсу 7 групи факультету слідчої та детективної діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України 24 лютого 2022 року спричинило наймасштабніше переміщення населення в Європі з часів Другої світової війни. Вперше в історії ЄС було активовано механізм тимчасового захисту, передбачений Директивою Ради 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 року про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та відповідальності за наслідки такого прийому (далі – Директива 2001/55/ЄС). Аналіз правових механізмів та практики реалізації цього захисту є актуальним як у науковому, так і у правозастосовному вимірі [1].

Правову основу чинного режиму тимчасового захисту утворює багаторівнева нормативна система. На рівні первинного права ЄС – стаття 78 Договору про функціонування Європейського Союзу, що закріплює спільну політику у сфері притулку та тимчасового захисту, та статті 18 і 19 Хартії основоположних прав ЄС, що гарантують право на притулок та захист від вислання.

На рівні вторинного права ключовою є Директива 2001/55/ЄС [1], яка встановлює матеріально-правові стандарти захисту та процедурні механізми його активації. Операційним правовим актом стало Імплементаційне рішення Ради (ЄС) 2022/382, що встановлює наявність масового напливу переміщених осіб з України у розумінні статті 5 Директиви 2001/55/ЄС та запроваджує тимчасовий захист від 4 березня 2022 року.[4] Вказане рішення неодноразово продовжувалося: Імплементаційним рішенням (ЄС) 2023/2409 від 19 жовтня 2023 року – до 4 березня 2025 року[5], Імплементаційним рішенням (ЄС) 2024/1836 від 25 червня 2024 року – до 4 березня 2026 року[6], а Імплементаційним рішенням (ЄС) 2025/1460 від 15 липня 2025 року – до 4 березня 2027 року.[7] Таке послідовне продовження породжує питання про правові межі

повноважень Ради щодо пролонгації захисту без формального перегляду самої Директиви.[1]

Персональна сфера дії рішення 2022/382 охоплює три основні категорії осіб: громадяни України, які проживали на її території до 24 лютого 2022 року; особи без громадянства та громадяни третіх країн, які користувалися в Україні статусом біженця або еквівалентним захистом; члени сімей зазначених осіб за умови спільного проживання в Україні на момент переміщення. Окрему дискреційну категорію утворюють громадяни третіх країн, які на законних підставах проживали в Україні та не можуть безпечно повернутися до країни свого походження [4].

З метою систематизації правового статусу бенефіціарів доцільно класифікувати закріплені права за їх функціональним призначенням:

- права у сфері перебування та правового статусу: право на посвідку на тимчасове проживання на весь строк дії захисту без проходження стандартної процедури надання притулку (стаття 9);
- права у сфері праці та економічної діяльності: право на зайнятість за наймом або самостійно, доступ до програм професійної підготовки (стаття 12);
- права у сфері соціального захисту: право на соціальну допомогу, медичне обслуговування, у тому числі психологічну підтримку, на рівні не нижче передбаченого для власних громадян (стаття 13);
- права у сфері освіти: право неповнолітніх на доступ до системи освіти нарівні з громадянами приймаючої держави (стаття 14);
- права у сфері захисту сім'ї: право на возз'єднання з членами сім'ї в інших державах-членах за спрощеними процедурами (стаття 15) [1].

Практика реалізації тимчасового захисту виявила суттєві відмінності між державами-членами, зумовлені дискреційними повноваженнями, що надає їм Директива 2001/55/ЄС. Аналіз правозастосовної практики дозволяє виокремити такі типи проблем:

- процедурна фрагментарність: відсутність єдиного реєстраційного механізму призвела до множинної реєстрації осіб у кількох державах-членах, що суперечить принципу користування захистом лише в одній державі;
- нерівномірність стандартів соціального захисту: суттєві відмінності у рівні виплат, доступності житла та мовної підтримки формують «захисну асиметрію» всередині ЄС;
- правова невизначеність щодо громадян третіх країн: складнощі кваліфікації їхнього статусу в окремих державах-членах були частково усунені лише після видання роз'яснень Єврокомісії;
- проблема транзитної мобільності: переміщення осіб між державами-членами та питання допустимості короткострокових повернень до України були частково вирішені рішенням Суду ЄС у справі A. N. v Ministerstvo vnitra (C-753/23) від 27 лютого 2025 року [8].

Інституційний вимір реалізації захисту характеризується координуючою роллю Агентства ЄС з питань притулку (EUAA) та Управління Верховного комісара ООН у справах біженців. Водночас відсутність ефективного механізму примусу щодо держав-членів, які відступають від мінімальних стандартів, залишається системною прогалиною правового регулювання [1].

Таким чином, механізм тимчасового захисту українських біженців у ЄС є нормативно розвиненим інструментом, що вперше пройшов масштабне практичне випробування. Його ефективність підтверджується збереженням функціональності систем притулку держав-членів та забезпеченням базового рівня прав для понад 4 мільйонів переміщених осіб. Водночас виявлені структурні недоліки потребують як удосконалення вторинного права ЄС, так і більшої гармонізації правозастосовної практики на національному рівні.

Література:

1. Директива Ради 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 р. про мінімальні стандарти надання тимчасового захисту у разі масового припливу переміщених осіб та заходи щодо забезпечення балансу зусиль між державами-членами у прийнятті таких осіб та несенні пов'язаних наслідків. Official Journal of the European Communities. 2001. L 212. С. 12–23. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2001/55/oj (дата звернення: 07.04.2026).
2. Хартія основоположних прав Європейського Союзу від 7 грудня 2000 р. (проголошена 12 грудня 2007 р.). *Official Journal of the European Union*. 2012. C 326. С. 391–407. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12012P%2FTXT (дата звернення: 07.04.2026).
3. Договір про функціонування Європейського Союзу від 25 березня 1957 р. (консолідована версія). *Official Journal of the European Union*. 2012. C 326. С. 47–390. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12012E%2FTXT (дата звернення: 07.04.2026).
4. Імплементаційне рішення Ради (ЄС) 2022/382 від 4 березня 2022 р. про встановлення факту масового припливу переміщених осіб з України у розумінні статті 5 Директиви 2001/55/ЄС та введення тимчасового захисту. *Official Journal of the European Union*. 2022. L 71. С. 1–6. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dec_impl/2022/382/oj (дата звернення: 07.04.2026).
5. Імплементаційне рішення Ради (ЄС) 2023/2409 від 19 жовтня 2023 р. про продовження тимчасового захисту, запровадженого Імплементаційним рішенням (ЄС) 2022/382. *Official Journal of the*

European Union. 2023. L 2023/2409. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dec_impl/2023/2409/oj (дата звернення: 07.04.2026).
6. Імплементаційне рішення Ради (ЄС) 2024/1836 від 25 червня 2024 р. про продовження тимчасового захисту, запровадженого Імплементаційним рішенням (ЄС) 2022/382. *Official Journal of the European Union*. 2024. L 2024/1836. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dec_impl/2024/1836/oj (дата звернення: 07.04.2026).
7. Імплементаційне рішення Ради (ЄС) 2025/1460 від 15 липня 2025 р. про продовження тимчасового захисту, запровадженого Імплементаційним рішенням (ЄС) 2022/382. *Official Journal of the European Union*. 2025. L 2025/1460. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dec_impl/2025/1460/oj (дата звернення: 07.04.2026).
8. Рішення Суду справедливості Європейського Союзу від 27 лютого 2025 р. у справі A. N. проти Ministerstvo vnitra : справа C-753/23, ECLI:EU:C:2025:133. URL: https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-753/23 (дата звернення: 07.04.2026).

Науковий керівник: доктор філософії, асистент кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Білоусов Микола Сергійович.

S. Osmanova[98]

FREEDOM OF EXPRESSION IN THE CASE LAW OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

[98] 3rd year student of the Faculty of International and European Law of the Yaroslav Mudryi National Law University

Freedom of expression is a fundamental human right and an essential condition for the existence and proper functioning of a democratic society. The ability to exercise this right without fear or unlawful interference is crucial for maintaining an open and fair society [1, p. 549]. The European Court of Human Rights (ECHR) has repeatedly emphasized that this freedom applies not only to ideas that are positively received or considered acceptable, but also to those that may be offensive, shocking, or disturbing. At the same time, freedom of expression is not absolute. It may be subject to certain restrictions where its exercise interferes with the rights and freedoms of others, threatens public order, or undermines the basic principles of a democratic society [2].

A number of scholars have addressed various aspects of the legal regulation and exercise of freedom of expression, including O. Voloshchuk, S. Horobchyshyna, P. Huivan, O. Dziuba, A. Zahorodskyi, V. Kovtun, T. Oleksiiuk, I. Popov, S. Skrypnyk, T. Syroid, L. Fomina and others. However, the issue of ensuring freedom of expression remains relevant and continues to require further analysis.

The aim of this article is to examine the legal framework governing the protection of the right to freedom of expression as established in international legal instruments, in particular the European Convention on Human Rights, as well as in the case law of the European Court of Human Rights.

In a democratic society grounded in respect for human rights, as emphasized in the Preamble to the European Convention on Human Rights, freedom of expression is not only an independent value but also a crucial mechanism for ensuring the protection of other rights enshrined in the Convention. Without reliable and effective safeguards for this freedom, upheld by independent and impartial judicial bodies, it is impossible to speak of a genuinely democratic state or a properly functioning system of governance [3, p. 11]. Interpreting Article 10 of the Convention, the European Court of Human Rights has consistently underlined that freedom of expression represents a

fundamental pillar of any democratic society and is indispensable both for its advancement and for the personal development of every individual (Handyside v. the United Kingdom, § 49) [4, p. 11].

In a judgment issued on 27 January 2026, the European Court of Human Rights determined that Azerbaijan had breached a number of rights of Khadija Ismayilova, including her right to freedom of expression as protected under Article 10 of the Convention. The applicant, a prominent investigative journalist and civil society advocate, is known for her work uncovering alleged corruption and examining the business dealings of public officials. She maintained that her conviction was unfounded, arguing that she had been prosecuted for offences she had not committed and subjected to systematic pressure and harassment, including criminal proceedings, as a consequence of her professional activities. According to her submissions, these measures were aimed at silencing her and retaliating for her exposure of corruption at high levels. She further contended that the accusation of "illegal entrepreneurship" was linked to her journalistic work conducted without formal state accreditation [5, p. 2].

The Court determined that her conviction on charges of "illegal entrepreneurship" amounted to an interference with her exercise of freedom of expression in her capacity as a journalist. It emphasized that regulatory requirements, such as accreditation procedures, even when framed as administrative or economic measures, can nonetheless limit journalistic activity where they affect access to the profession or define the conditions under which journalists are able to gather and disseminate information and ideas [5, p. 2]. The Court emphasized that the applicant's conviction was not just a minor or indirect limitation on her professional activity, but directly affected her ability to work as a journalist. As a result, it concluded that her prosecution, conviction, and imprisonment were aimed at silencing her because of her investigative reporting on government corruption. Such actions, due to their political nature and the

misuse of criminal law to suppress journalism, are incompatible with the standards of a democratic society [6].

Under Article 10, freedom of expression is not unlimited and may be subject to certain exceptions. However, such limitations must be interpreted narrowly, and any interference must be supported by strong and convincing reasons, as confirmed in the case law of the European Court of Human Rights (ECHR), including Stoll v. Switzerland, Morice v. France, and Pentikäinen v. Finland cases. The Court has also explained that interference with freedom of expression can take different forms, such as formal requirements, conditions, restrictions, or penalties, as noted in Wille v. Liechtenstein case. At the same time, when deciding whether there has been interference, the Court does not rely only on how national courts classify the measure. In a number of cases, it has found interference where a person was convicted solely on the basis of their statements or publications, as seen in Yılmaz and Kılıç v. Turkey and Bahçeci and Turan v. Turkey cases [3, p. 11].

A relevant illustration is the case involving Altıntaş, who was sanctioned with a fine for an article published in 2007 in the journal *Tokat Demokrat*. In that publication, he referred to those responsible for the events in Kızıldere as "heroes for young people." The incident in question dates back to 1972, when three British citizens working for NATO were abducted and subsequently killed. In 2008, a domestic criminal court concluded that the article amounted to praise of the perpetrators and held the author criminally liable [7].

The European Court of Human Rights supported this assessment, taking into account both the wording of the article and the broader societal sensitivity surrounding the issue. It observed that the text portrayed acts of violence in a favorable light, characterizing them as courageous and presenting the individuals involved as examples to be followed by the younger generation, while also labeling their deaths as a "massacre." The Court stressed that,

regardless of whether some observers might consider the motives of those individuals understandable, their conduct was undeniably violent in nature. Consequently, the statements in the article were interpreted as endorsing or legitimizing such violence and, for that reason, did not qualify for protection under Article 10 of the Convention [7].

Therefore, freedom of expression constitutes a cornerstone of any democratic society based on the rule of law, ensuring both its proper functioning and the safeguarding of fundamental human rights and freedoms. However, international legal norms acknowledge that this freedom is not unlimited and may be restricted under certain conditions, such as the protection of national security, territorial integrity, public order, the prevention of crime, as well as the protection of public health, morals, and the rights or reputation of others. At the same time, any limitation must be justified by a legitimate aim, have a clear and direct connection to that aim, and comply with the principle of proportionality, meaning it should not go beyond what is strictly necessary. The case law of the European Court of Human Rights confirms that the boundaries of freedom of expression, especially in situations where it conflicts with the rights of others, are assessed individually in each case, taking into account its particular circumstances.

References

1. Сироїд Т.Л., Фоміна Л.О. Свобода вираження поглядів у практиці міжнародних правозахисних органів. *Юридичний науковий електронний журнал*. Харків, 2023. № 3. С. 549-551
2. Hate Speech in the Case Law of the European Court of Human Rights. *Solidarity with others*. 2025. URL: https://solidaritywithothers.com/hate-speech-in-the-case-law-of-the-european-court-of-human-rights/ (дата звернення: 16.04.2026).

3. Bychawska-Siniarska D. Protecting the Right to Freedom of Expression under the European Convention on Human Rights: a Handbook for Legal Practitioners. Strasbourg: Council of Europe, 2017. 126 p.

4. Guide on Article 10 of the European Convention on Human Rights – Freedom of Expression. *European Court of Human Rights.* URL: https://rm.coe.int/guide-on-article-10-freedom-of-expression-eng/native/1680ad61d6 (дата звернення: 16.04.2026).

5. Voorhoof D. Khadija Ismayilova (no. 3) v. Azerbaijan. *European Audiovisual Observatory*. IRIS Merlin. 2022. URL: https://merlin.obs.coe.int/index.php/download/8924/pdf (дата звернення: 16.04.2026).

6. ARTICLE 19. Azerbaijan: A win for media freedom in the European Court. URL: https://www.article19.org/resources/azerbaijan-a-win-for-media-freedom-in-the-european-court/ (дата звернення: 16.04.2026).

7. Altintas v. Turkey. The Future of Free Speech. 2020. URL: https://futurefreespeech.org/altintas-v-turkey/ (дата звернення: 16.04.2026).

Scientific supervisor: Andrii Hnitii, Ph.D. in International Law, assistant of the Department of European Union Law of the Yaroslav Mudryi National Law University

Олександра Парубок[99]

ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНЕ ПРАВО В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

[99] студентка 01-23-18 групи НЮУ імені Ярослава Мудрого

Загальновідомо, що право на захист персональних даних є одним із основних прав у сучасному демократичному суспільстві, особливо зараз, коли стрімко розвиваються інформаційні технології.

Конвенція Ради Європи (далі – РЄ) Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних від 28 січня 1981 року стала першим юридично обов'язковим міжнародним інструментом у сфері захисту персональних даних. Її значення важко переоцінити: вона заклала фундаментальні принципи обробки даних - законність, цільове обмеження, пропорційність, - які згодом були сприйняті та розвинуті правом Європейського Союзу (далі – ЄС).

Стаття 2 Конвенції РЄ закріплює, що персональними даними є будь-яка інформація, що стосується конкретно визначеної особи або особи, яка може бути конкретно визначеною. Це формулювання стало відправною точкою для подальшого нормотворення як на рівні РЄ, так і ЄС [1].

До того ж, право на захист персональних даних у Європейському Союзі має чітке договірне підґрунтя. Стаття 16 Договору про функціонування Європейського Союзу (далі - ДФЄС) гарантує кожній особі право на захист її персональних даних. Поряд із цим, стаття 16 ДФЄС, як і стаття 39 Договору про ЄС, наділяє Європейський Парламент та Раду повноваженнями встановлювати правила обробки персональних даних установами та агентствами ЄС, а також державами-членами при здійсненні ними діяльності у сфері права ЄС. Зазначені правила охоплюють також питання вільного переміщення персональних даних у межах Союзу. Окремо стаття 16 ДФЄС закріплює вимогу щодо здійснення контролю за дотриманням правил захисту даних незалежним органом влади, що забезпечує інституційну гарантію цього права [6].

Стаття 8 Хартії основних прав ЄС гарантує кожній особі право на захист персональних даних, що стосуються її особисто. Це право тісно пов'язане з правом на приватне життя, гарантованим статтею 7 Хартії [2].

Центральним інструментом реалізації цього права є Регламент (ЄС) 2016/679, відомий як GDPR. Вже у статті 1 Регламент прямо вказує, що його метою є захист основоположних прав і свобод фізичних осіб, зокрема права на захист персональних даних. GDPR встановлює шість ключових принципів обробки даних, закріплених у статті 5: законність, справедливість і прозорість; обмеження мети; мінімізація даних; точність; обмеження строків зберігання; цілісність і конфіденційність.[3] Недотримання цих принципів тягне за собою санкції у розмірі до 20 мільйонів євро або 4% глобального річного обороту компанії відповідно до статті 83 GDPR [3], що свідчить про серйозність, з якою ЄС підходить до захисту цього права.

Будь-яке втручання у право на захист персональних даних є допустимим лише за умови дотримання принципу пропорційності, закріпленого у статті 52 Хартії основних прав ЄС.[2]

Фундаментальний характер права на захист даних вимагає також його екстериторіального виміру. Глава V GDPR забороняє передачу персональних даних до третіх країн без належного рівня захисту. Тобто передача даних до третіх країн не може знижувати рівень захисту, гарантований правом ЄС, а стаття 44 GDPR закріплює наскрізний принцип: будь-яка така передача є правомірною лише за наявності адекватного рівня захисту - через рішення про адекватність, стандартні договірні положення або інші передбачені механізми. [3]

На мою думку, захист персональних даних - це не окреме ізольоване право, а основа, без якої інші свободи просто не працюють. Якщо держава або корпорація може безконтрольно збирати інформацію про людину, це автоматично обмежує її свободу висловлюватися, збиратися з іншими та захищати себе в суді. Важливо й те, що GDPR однаково стосується і приватних компаній, і самих інституцій ЄС.

Важливо зазначити, що Регламент 2018/1725 поширює ті самі стандарти на європейські органи влади, що свідчить про послідовність: закон не робить винятків для тих, хто його ухвалив [4].

Отже, право на захист персональних даних є одним із фундаментальних прав у системі права Європейського Союзу, що забезпечує належний рівень захисту приватного життя особи в умовах цифрового розвитку суспільства. Його закріплення у Договорі про функціонування Європейського Союзу, Хартії основних прав Європейського Союзу та деталізація у вторинному законодавстві, зокрема GDPR, свідчать про високий рівень правового регулювання цієї сфери. За словами Коваленко Ю. О., Суд ЄС відіграє вагому роль у гарантуванні права на захист персональних даних, оскільки не лише тлумачить норми права ЄС, але й формує однакову правозастосовчу практику на всій території ЄС [5]. Таким чином, право на захист персональних даних виступає важливим інструментом забезпечення балансу між інтересами особи, суспільства та держави, а також продовжує розвиватися відповідно до сучасних викликів цифрової епохи.

Література:

1. Конвенція про захист осіб у зв’язку з автоматизованою обробкою персональних даних : від 28 січ. 1981 р. URL: https://rm.coe.int/1680078b37 (дата звернення: 10.04.2026).

2. Хартія основних прав Європейського Союзу : від 7 груд. 2000 р. Official Journal of the European Union. 2000. C 364. C. 1–22.

3. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квіт. 2016 р. про захист фізичних осіб у зв’язку з опрацюванням персональних

даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних). Official Journal of the European Union. 2016. L 119. С. 1–88.

4. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2018/1727 від 14 листоп. 2018 р. про Агентство Європейського Союзу з питань співпраці у сфері кримінального правосуддя (Євроюст), та про заміну і скасування Рішення Ради 2002/187/ЮВС. Official Journal of the European Union. 2018. L 295. С. 138–183.

5. Коваленко Ю. О. Особливості захисту персональних даних у Європейському Союзі та їх вплив на процес євроінтеграційної політики України. Право та державне управління. 2023. № 3. С. 140

6. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. Official Journal of the European Union. 2016. C 202/01. Vol. 59. 7 June 2016.

Науковий керівник: *Шалупня Катерина Сергіївна, аспірантка кафедри права Європейського Союзу НЮУ імені Ярослава Мудрого.*

Катерина Перегорода[100]

ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ПРАВ ЛЮДИНИ В ЄС

Гендерна рівність є однією з фундаментальних складових прав людини та належить до ключових цінностей як Європейського Союзу, так і інших держав, що не є його членами, особливо тих, які мають демократичний політичний режим. Вона виступає одним із ключових

[100] Студентка НЮУ імені Ярослава Мудрого

принципів Європейської соціальної хартії [3] та спрямована на забезпечення рівних можливостей для жінок і чоловіків в усіх сферах життя без будь-якої дискримінації за ознакою статі [1, с.233]. Цей принцип закріплений в первинному праві ЄС, зокрема у статтях 2 та 3(3) Договору про Європейський Союз, статтях 8, 10, 19, 153 та 157 Договору про функціонування Європейського Союзу, а також статтях 21 і 23 Хартії основних прав Європейського Союзу [4].

Для забезпечення гендерної рівності Європейський Союз сформував розвинений інституційний механізм, спрямований на реалізацію принципу рівності та інтеграцію гендерного підходу в політику Союзу. До його складу належать спеціалізовані органи, агентства та структури. Зокрема, Консультативний комітет з рівних можливостей для жінок і чоловіків забезпечує регулярні консультації та обмін досвідом між інституціями ЄС, державами-членами та заінтересованими сторонами, сприяючи розробці та впровадженню конкретних заходів [1, с.235-236]; Європейський омбудсмен розглядає скарги щодо випадків неналежного управління в діяльності інституцій, органів, агенцій ЄС та проводить незалежні розслідування [1; с.236]; Агентство Європейського Союзу з основоположних прав надає незалежну експертну підтримку та рекомендації щодо захисту прав, приділяючи особливу увагу гендерної рівності [1, с.236-237]; Європейське жіноче лобі (European Women's Lobby, EWL) — є найбільшою мережею жіночих організацій у ЄС, що об'єднує понад 2000 асоціацій. Організація здійснює адвокаційну діяльність на європейському рівні, сприяє інтеграції гендерної перспективи в законодавство та стратегічні документи, а також реалізує стратегічну програму на 2022–2026 роки «Жінки, які змінюють Європу» [1, с.237].

Найважливішу роль у цій сфері відіграє Європейський інститут гендерної рівності (European Iistitute for Gender Equality) (далі – «Інститут»), створений Регламентом (ЄС) Європейського парламенту та Ради ЄС №

1922/2006. Відповідно до статті 2 зазначеного регламенту, метою Інституту є сприяння та зміцнення просування гендерної рівності, включаючи гендерний мейнстрімінг (gender mainstreaming) у всіх політиках Європейського Союзу та держав-членів, а також боротьбу з дискримінацією за ознакою статі й підвищення рівня обізнаності щодо питань гендерної рівності [5].

Згідно зі статтею 3 цього регламенту, основне завдання Інституту полягає у наданні технічної підтримки інституціям ЄС, зокрема Європейській Комісії, а також та органам влади держав-членів. З цією метою Інститут здійснює збір, аналіз і поширення об'єктивних, порівняльних та надійних даних та інформації у сфері гендерної рівності; розробляє методологічні інструменти для підвищення якості даних і впровадження гендерного підходу в політиках; проводить дослідження та опитування; координує європейську мережу з питань гендерної рівності; організовує конференції та інформаційні кампанії; співпрацює з неурядовими організаціями, дослідницькими центрами та соціальними партнерами, а також забезпечує доступність відповідної інформації для інституцій ЄС і громадськості. Інститут також щорічно публікує звіт про свою діяльність [5].

Крім того, Європейський інститут гендерної рівності публікує Індекс гендерної рівності Європейського Союзу (EU Gender Equality Index), який базується на шести основних показниках (доменах). Перший домен – «робота», де враховується доступ до ринку праці чоловіків і жінок, професійна сегрегація, якість зайнятості, кар'єрні перспективи та стабільність зайнятості, включаючи показники, пов'язані з цифровими навичками та спеціалістами у сфері інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Другий домен – «гроші», де враховується рівень доходів, заробітна плата, пенсійний розрив, фінансова незалежність та доступ до матеріальних ресурсів з акцентом на індивідуальні, а не домогосподарські

показники. Третій домен – «знання». Це показник, що охоплює питання щодо рівня освіти, гендерну сегрегацію за спеціальностями, зокрема у сфері STEM, навички навчання впродовж життя та участь у вищій освіті. Четвертий домен – «час». Цей показник стосується розподіл часу між оплачуваною працею, неоплачуваною доглядовою діяльністю (догляд за дітьми та особами похилого віку), домашніми обов'язками та дозвіллям. Пятий домен – «влада» відображає представництво жінок і чоловіків у політичних інституціях, органах економічного управління (зокрема радах компаній і на рівні топ-менеджменту), засобах масової інформації та процесах суспільного ухвалення рішень. Шостий домен – «здоров'я» включає стан фізичного та психічного здоров'я, доступ до послуг медичних послуг, тривалість життя та гендерні особливості здоров'я [2]. Окрім зазначених шести доменів, індекс враховує додаткові виміри, які не входять до загального балу, але аналізуються окремо. До них належать насильство щодо жінок, що розглядається окремо з фокусом на жіночий досвід, а також перетинні нерівності, які відображають взаємодію гендеру з віком, інвалідністю, міграційним статусом та рівнем освіти [2].

Наразі, за даними Індексу гендерної рівності Європейського Союзу, середній показник становить 63,4 бали. Попри зростання на 10,5 пункту з 2010 року, на 7,4 пункту з 2015-го та на 3,5 пункту з 2020 року, повне досягнення гендерної рівності в ЄС прогнозується не раніше ніж через 50 років. Найбільший прогрес спостерігається в доменах «влада», «гроші» та «робота». Найкращі показники зафіксовано у домені «здоров'я», тоді як найнижчі – у домені «влада» [2].

Таким чином, гендерна рівність є однією з основновооложних цінностей Європейського Союзу, закріпленою в його установчих договорах і Європейській соціальній хартії. Для її забезпечення в ЄС створено розгалужений інституційний механізм, ключову роль у якому відіграє Європейський інститут гендерної рівності (EIGE). Попри помітний прогрес

у забезпеченні рівних можливостей для жінок і чоловіків у різних сферах життя, гендерна рівність у ЄС і досі повною мірою не досягнута. Існуючі розриви зберігаються, зокрема в низці ключових доменів. Подальше ефективне функціонування інституцій ЄС, послідовне впровадження гендерного мейнстрімінгу в усі політики та посилення зусиль держав-членів залишаються необхідними передумовами для повної реалізації принципу гендерної рівності та забезпечення фактичної рівності можливостей для всіх громадян.

Література

1.Кагановська Т.Є., Сироїд Т.Л. Організаційно-правовий механізм Європейського Союзу щодо забезпечення ґендерної рівності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2023. №2(76). С.232-239.

2.European Institute for Gender Equality (EIGE). URL: https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2025 (дата звернення: 18.04.2026).

3.European Social Charter. URL: https://rm.coe.int/168007cf93 (дата звернення 13.04.2026).

4.Charter of Fundamental Rights of the European Union. URL: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf (дата звернення 13.04.2026).

5.Consolidated text: Regulation (EC) №1922/2006 of the European Parliament and of the Council of 20 December 2006 on establishing a European Institute for Gender Equality. URL: http://data.europa.eu/eli/reg/2006/1922/2007-01-19 (дата звернення 18.04.2026).

6.Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union.

URL:https://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:12012E/TXT:en:PDF (дата звернення 13.04.2026).

Науковий керівник: Маринів Іванна Ігорівна, к.ю.н., доцентка кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Вікторія Підгородецька[101]

СПІВВІДНОШНННЯ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ ТА РАДІ ЄВРОПИ

У сучасних умовах розвитку міжнародного права питання ефективного захисту прав людини набуває особливої актуальності. Важливу роль у формуванні європейських стандартів прав людини відіграють дві системи - Європейський Союз та Рада Європи. Хоча ці організації мають різну правову природу, компетенцію та механізми, їх діяльність спрямована на забезпечення високого рівня гарантування основоположних прав і свобод людини. Саме тому особливого значення набуває дослідження співвідношення сфер захисту прав людини в межах цих двох європейських правових систем, їх взаємодії, а також визначення спільних і відмінних підходів до забезпечення прав людини.

Європейський Союз і Рада Європи є двома окремими європейськими міжнародними організаціями, які функціонують по-різному, проте відіграють важливу роль у забезпеченні та захисті прав людини на європейському континенті. Рада Європи була створена з метою утвердження демократії, верховенства права та гарантування прав і свобод людини, тоді

[101] Студентка 3 курсу, 07-23-02 групи, факультету міжнародного та європейського права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

як Європейський Союз є інтеграційним об'єднанням держав, діяльність якого охоплює широкий спектр політичних, економічних і правових сфер. Водночас між цими організаціями існує тісний зв'язок, зокрема всі держави-члени Європейського Союзу одночасно є членами Ради Європи та беруть участь у системі захисту прав людини, створеній у її межах. Це зумовлює певне переплетення та взаємодію механізмів захисту прав людини в обох організаціях.

Будь-яка європейська держава, що дотримується цінностей свободи, демократії, поваги прав людини, основоположних свобод та верховенства права, має право звернутися до Європейського Союзу із заявкою про членство, що передбачено статтями 6 та 49 Договору про Європейський Союз [1]. Варто зазначити, що на перших етапах свого формування, в Європейському Союзі не приділялось достатньої уваги питанням захисту прав людини в межах самого об'єднання. На думку наднаціонального об'єднання, ці питання перебували поза межами економічної інтеграції, тому перелік прав людини в самих установчих договорах свідомо не включали. У договорах про створення Європейських Співтовариств питання захисту прав людини фактично не врегульовувалося. Попередні інтеграційні проєкти частково торкалися цієї теми, однак вони не були реалізовані, тому засновники ЄС зосередилися передусім на економічному співробітництві [2, с. 41]. Уперше принцип захисту прав людини у праві Європейських Співтовариств був визнаний Судом справедливості ЄС у справі Stauder (29/69) у 1970 році. Суд встановив, що рішення Комісії 1969 року щодо надання пільг окремим категоріям населення не порушує основні права людини, а можливі проблеми пов'язані з національним законодавством держав-членів [3, с. 155].

Поступово в Європі сформувалися дві окремі системи захисту прав людини: у межах Ради Європи та Європейських Співтовариств, що згодом трансформувалися в Європейський Союз. Система, створена в межах

Європейських Співтовариств, на початкових етапах мала фрагментарний характер і була зосереджена переважно на захисті економічних прав, що відповідало ідеї так званої «ринкової людини». Натомість Рада Європи, до складу якої входять 46 держав, від самого початку була спрямована саме на забезпечення прав і свобод людини. Центральною інституцією цієї системи є Європейський суд з прав людини у Страсбурзі, а основним правовим документом виступає Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод.

Водночас Європейський Союз, який об'єднує 27 держав, сформував власну систему захисту прав людини, основу якої становить Хартія ЄС з основоположних прав, а контроль за її дотриманням здійснює Суд справедливості ЄС. Хоча первинно діяльність ЄС була зосереджена на економічній інтеграції, з часом захист прав людини став невід'ємною складовою його правової системи.

Теоретично між рішеннями Суду справедливості ЄС і ЄСПЛ може виникати певна колізія. Водночас у практиці ЄСПЛ сформовано підхід, відомий як презумпція Bosphorus [4]. У 1993 році в Ірландії був арештований літак, орендований турецькою авіакомпанією Bosphorus Airways у югославської компанії JAT. Арешт здійснили на підставі постанови Ради ЄС № 990/93, прийнятої для виконання санкцій ООН проти Союзної Республіки Югославії. Після розгляду справи Судом справедливості ЄС Верховний суд Ірландії підтвердив законність застосування санкцій. Унаслідок цього заявник фактично втратив більшу частину строку оренди літака та звернувся до Європейського суду з прав людини, стверджуючи про порушення права власності, гарантованого статтею 1 Протоколу №1 до Конвенції. ЄСПЛ встановив, що повноваження ірландської влади щодо арешту літака були передбачуваними, а сама держава діяла не на власний розсуд, а виконувала юридичні зобов'язання, що випливали з права Європейського Союзу, зокрема зі статті 8 постанови

Ради ЄС № 990/93. Рішення про застосування цих положень до літака було підтверджене Судом справедливості ЄС. ЄСПЛ також зазначив, що система захисту прав людини в Європейському Союзі забезпечує рівень гарантій, еквівалентний захисту, передбаченому Європейською конвенцією з прав людини. Тому виникає так звана презумпція Bosphorus, відповідно до якої держава не порушує Конвенцію, якщо вона лише виконує свої зобов'язання, що випливають із права ЄС, за винятком випадків, коли захист прав людини є явно недостатнім.

Прагнення узгодити систему захисту прав людини Європейського Союзу зі стандартами Ради Європи знайшло відображення у ст. 6 Договору про ЄС у редакції Лісабонського договору 2009 року. У ній закріплено, що основоположні права, гарантовані Європейською конвенцією з прав людини та конституційними традиціями держав-членів, становлять загальні принципи права ЄС, а також передбачено можливість приєднання Союзу до Конвенції. Для цього до установчих договорів було додано Протокол №8, який визначив умови такого приєднання та необхідність збереження автономії права ЄС. Статті 51–52 Хартії основоположних прав ЄС визначають сферу застосування та тлумачення прав і принципів, положення Хартії адресовані інституціям ЄС і державам-членам лише під час застосування права Союзу та не розширюють його повноважень, обмеження прав можливі лише на підставі закону з дотриманням їх сутності та принципу пропорційності, права тлумачаться відповідно до Договорів і узгоджуються з Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод та конституційними традиціями держав-членів, а принципи реалізуються через нормативні акти і враховуються судами при оцінці законності [5].

У свою чергу, Рада Європи прийняла Протокол №14 до Конвенції, що дозволив Європейському Союзу приєднатися до неї, після чого у 2010–2013 роках відбулися переговори щодо відповідної угоди [6, с. 242]. 18 грудня

2014 року Суд ЄС у Висновку 2/13 визнав проект угоди про приєднання ЄС до Конвенції несумісним із правом ЄС. Суд зазначив, що в разі приєднання Конвенція стала б обов'язковою для інститутів ЄС та держав-членів і підлягала б зовнішньому контролю, зокрема з боку ЄСПЛ, що ставило б правову автономію ЄС під ризик зовнішнього впливу [7].

Література:

1. Консолідовані версії договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу (2010/C 83/01) : хрестоматія / упоряд. Б. В. Бабіна. О. : Фенікс, 2012. 294 с.
2. Мельник О. Г. Механізм захисту фундаментальних прав людини у Європейському Союзі: нормативні та правові гарантії забезпечення. 2022. С. 40–44.
3. Бандас Д. Захист прав людини в Європейському Союзі: 12.00.01 / ТНЕУ. Тернопіль, 2014. С. 154–158.
4. Bosphorus Airways v. Ireland, Judgment of 30 June 2005, Application No. 45036/98.
5. Хартія основних прав Європейського Союзу : від 7 груд. 2000 р. *Official Journal of the European Union*. 2012. C 326. P. 391–407. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/UK/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT (дата звернення: 28.03.2026).
6. Комарова Т. Взаємодія Суду Справедливості Європейського Союзу з іншими міжнародними судовими установами. *Law of Ukraine/Pravo Ukraini*. 2018. № 4. С. 233–250.
7. Opinion 2/13, 'Accession by the Community to the ECHR' [1996] Reports of cases <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=160882&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first &part=1&cid=421449> accessed 28 March 2018.

Науковий керівник: Комарова Т. В., д.ю.н., професорка, завідувачка кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

В. Плечун [102]

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ : ВОЄННИЙ СТАН І ЄВРОІНТЕРГРАЦІЯ

В умовах воєнного стану забезпечення прав людини в Україні набуває особливого значення, оскільки держава має одночасно гарантувати безпеку та зберігати правові стандарти захисту особи. Після початку повномасштабної агресії російської федерації питання прав людини вийшло за межі суто внутрішньодержавного рівня та набуло європейського значення, оскільки інтеграція до Європейського Союзу передбачає дотримання принципів верховенства права, законності та забезпечення ефективного судового захисту.

Правовою основою функціонування воєнного стану є Конституція України, Закон України «Про правовий режим воєнного стану», а також відповідні укази Президента України. Воєнний стан передбачає тимчасове обмеження окремих прав і свобод, однак стаття 64 Конституції України закріплює перелік прав, які не можуть бути обмежені навіть за таких умов, зокрема право на життя, гідність, свободу, судовий захист і правничу допомогу [1]. Отже, українська модель правового реагування ґрунтується не на звуженні цінності прав людини, а на юридично визначеному балансі між безпекою держави та захистом основоположних прав.

[102] Студентка 2 курсу факультету права та економічної безпеки Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У зв’язку з воєнним станом Україна реалізувала своє право на дерогацію, передбачене нормами міжнародного права, офіційно повідомивши відповідні міжнародні інституції про тимчасовий відступ від виконання окремих зобов’язань. Йдеться, зокрема, про положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, які допускають обмеження певних прав у виняткових обставинах. Такий крок зумовлений необхідністю реагування держави на загрози, пов’язані з воєнними діями, при цьому він має тимчасовий характер і здійснюється в межах, визначених міжнародним правом.

Водночас навіть у режимі дерогації залишаються абсолютні гарантії, визначені Конвенцією, зокрема стаття 2 (право на життя), стаття 3 (заборона катувань і нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання), стаття 4 (заборона рабства і підневільного стану) та стаття 7 (немає покарання без закону) [2]. Ці положення мають імперативний характер і не підлягають жодним обмеженням навіть у воєнний час.

Навпаки, дерогація демонструє прагнення держави діяти в межах міжнародно-правових процедур, що узгоджується з європейською правовою традицією. У цьому аспекті воєнний стан слід розглядати не просто як період, у якому допускається обмеження окремих прав і свобод людини, а як особливий правовий режим, що вимагає від держави підвищеної відповідальності за дотримання демократичних стандартів [3]. Кожне обмеження має бути чітко обґрунтованим, пропорційним і необхідним, кожне владне рішення – законним і підконтрольним, а будь-яке втручання у сферу прав людини – відповідати принципам верховенства права та не підривати засад демократії навіть в умовах воєнного часу.

Функціонування національних інституцій є фундаментом захисту прав людини в Україні. Ключову роль у цьому процесі відіграє Президент України, який як гарант Конституції визначає стратегічні напрями

державної політики у сфері безпеки та правозахисту. Законодавче підґрунтя забезпечує Верховна Рада, ухвалюючи акти для соціального захисту військових, ВПО та інших вразливих верств. Особливе місце посідає Уповноважений ВРУ з прав людини, який через парламентський контроль та моніторинг оперативно реагує на порушення. Як зауважують І. Толкачова та Н. Омельченко, в умовах воєнного стану омбудсмен, суди загальної юрисдикції та Конституційний Суд України набувають особливого значення як інструменти підтримання правового балансу між безпекою і свободою [4, с. 148].

Національний механізм не може бути ефективним без міжнародного складника. Система захисту прав людини під час війни охоплює як національні, так і міжнародні форми та способи захисту, а їх поєднання є необхідною умовою для реального відновлення порушених прав [5, с. 324]. У цьому зв'язку особливе значення мають норми міжнародного гуманітарного права, які регулюють захист цивільного населення та військовополонених, а також встановлюють обмеження щодо методів і засобів ведення війни. Його базові положення, закріплені у Женевських конвенціях 1949 року та Додаткових протоколах до них, зобов'язують усі сторони конфлікту дотримуватися принципів гуманності, розрізнення та пропорційності, що гарантує мінімальні стандарти захисту навіть в умовах збройного протистояння.

Поряд із міжнародним гуманітарним правом продовжує діяти й міжнародне право прав людини, що зумовлює необхідність комплексної оцінки порушень, вчинених під час війни. У цьому контексті ключову роль відіграє взаємодія внутрішньодержавної системи захисту прав людини з міжнародними інституціями, насамперед із Європейським судом із прав людини, який забезпечує контроль за дотриманням Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та формує обов'язкові для держав-учасниць стандарти правозастосування. Окреме значення

мають також механізми Організації Об’єднаних Націй, що здійснюють моніторинг ситуації з правами людини та фіксацію можливих порушень у зонах збройних конфліктів.

У контексті європейської інтеграції значення правозахисних механізмів істотно зростає. Для України дотримання прав людини вже не обмежується внутрішньополітичним пріоритетом, а стає також критерієм відповідності європейським стандартам. ЄС розглядає верховенство права, незалежність суду, ефективність інституцій і реальність правозахисних гарантій як базові передумови подальшого просування держави на шляху до членства. Саме тому вдосконалення механізмів судового захисту, зміцнення інституту омбудсмена, гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами та забезпечення належного документування воєнних злочинів слід розглядати не лише як реакцію на наслідки війни, а і як складову правової трансформації держави. Важливим кроком у цьому напрямі стала ратифікація Україною Римського статуту Міжнародного кримінального суду, що посилила міжнародно-правові можливості для притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні найтяжчих міжнародних злочинів [6].

Отже, правозахисний механізм в Україні дедалі виразніше набуває рис багаторівневої системи, у якій національне право, міжнародні стандарти та європейські цінності діють не відокремлено, а у взаємному доповненні. Через призму європейської інтеграції ефективність таких механізмів визначається не лише формальною наявністю правових норм, а й реальною спроможністю інституцій захистити людину, відновити порушене право та забезпечити справедливість. Саме тому подальший розвиток української правової системи має бути пов’язаний із посиленням доступу до правосуддя, удосконаленням правозахисних інституцій, зміцненням міжнародної співпраці та системним наближенням до європейських стандартів прав людини.

Список використаної літератури

1. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР: станом на 1 січня 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text
2. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n337
3. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text
4. Tolkachova I. A. Omelchenko N. V. Mechanisms for the protection of human rights in Ukraine under martial law. *Analytical and Comparative Jurisprudence*. 2025. Vol. 1, no. 5. P. 146–151. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.1.25
5. Дорошенко В. А. Правові механізми захисту прав людини під час війни. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. No. 2. P. 323–326. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/74
6. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього: Закон України від 21.08.2024 № 3909-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#Text

Науковий керівник: Пашков В.О., к.п.н., доцент, доцент кафедри міжнародного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Софія Подколзіна[103]

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ТА ЇХ РЕАЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

[103] студентка 3 курсу, факультету прокуратури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Принцип верховенства права є фундаментальною засадою функціонування демократичної держави та одним із ключових елементів європейської системи цінностей. Він визначає якість правового регулювання, гарантує захист прав і свобод людини, забезпечує ефективність судової влади та обмежує свавілля органів державної влади. В європейському правовому просторі верховенство права закріплене як основоположний принцип у ст. 2 Договору про Європейський Союз.

В преамбулі Закону України «Про судоустрій і статус суддів» задекларовано, що правосуддя в Україні функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і забезпечує право кожного на справедливий суд [1]. Тому для України питання реалізації європейських стандартів верховенства права набуло особливої актуальності у зв'язку з набуттям статусу кандидата на членство в Європейському Союзі та виконанням зобов'язань у межах Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [2]. Формування ефективної судової системи спрямоване на забезпечення реального здійснення права особи на судовий захист і дотримання принципу верховенства права. При цьому верховенство права є неможливим без гарантування дієвого доступу до правосуддя. У практиці Європейського суду з прав людини (далі ЄСПЛ) неодноразово констатувалося порушення права на доступ до суду як складової права на справедливий суд. Суд, аналізуючи національні правові системи держав-членів Ради Європи, звертає увагу на проблемні аспекти організації судочинства, які призводять до обмеження або ускладнення реалізації права на судовий захист. Європейське розуміння верховенства права включає не лише формальне панування закону, але й його відповідність принципам справедливості, правової визначеності та поваги до прав людини. Важливу роль у формуванні сучасної концепції відіграють практика ЄСПЛ, а також підходи Венеційської комісії.

У науковій літературі верховенство права часто розглядається як метаправовий принцип, що включає взаємопов'язані «підпринципи», які визначають загальну спрямованість правового регулювання суспільних відносин. У цьому контексті доречно звернутися до позиції О. О. Уварової, яка обґрунтовує тезу про те, що еволюція права відбувається від ідей до норм: спочатку принципи формуються як елементи правосвідомості, судження та ціннісні орієнтири, а згодом набувають нормативного закріплення й визначають розвиток правової системи [3, с. 25]. Застосовуючи зазначений підхід до принципу верховенства права, слід підкреслити, що його підпринципи насамперед формують фундаментальні ціннісні орієнтири для побудови ефективної системи правового регулювання, зорієнтованої на гарантування та захист прав людини. Саме такого підходу дотримується, зокрема, Дж. Л. Джоуелл, який, не претендуючи на вичерпне визначення змісту принципу верховенства права, виокремлює у його структурі чотири базові підпринципи:

(1) важливу роль у забезпеченні принципу верховенства права відіграють якісні характеристики закону: його передбачуваність, доступність і зрозумілість.

(2) принцип супрематії права у поєднанні з поділом влади забезпечує підпорядкування праву всіх суб'єктів, включно із державою, що зумовлює необхідність нормативного гарантування незалежності судових інституцій.

(3) закон має застосовуватися однаково до всіх осіб, забезпечуючи рівний захист без дискримінації та загальну обов'язковість правових норм.

(4) невід'ємним елементом верховенства права є повага до основоположних прав людини та наявність ефективних механізмів їх захисту, передбачених міжнародними договорами [4, с. 18-22].

Реалізація принципу верховенства права є одним із ключових критеріїв набуття членства в Європейському Союзі, що прямо випливає з Копенгагенських критеріїв, відповідно до яких держава-кандидат повинна гарантувати стабільність інституцій, що забезпечують демократію, верховенство права та захист прав людини. У цьому аспекті верховенство права виступає не лише політико-правовою цінністю, а й практичним критерієм оцінювання спроможності держави інтегруватися до європейського правового простору. Водночас у межах правового механізму ЄС принцип верховенства права перетворився на дієвий інструмент моніторингу та контролю, що підтверджується, зокрема, запровадженням системи щорічних звітів Європейської Комісії щодо стану верховенства права в державах-членах. Таким чином, верховенство права у правопорядку ЄС має не декларативний характер, а розглядається як обов'язкова умова функціонування європейської демократії, від якої залежить легітимність та ефективність усієї системи публічної влади.

У контексті євроінтеграційного курсу України реалізація європейських стандартів верховенства права набуває системного значення, оскільки цей принцип визначає якість державного управління, рівень захисту прав людини та ефективність правосуддя. Одним із ключових напрямів імплементації таких стандартів є судова реформа, адже незалежний і доброчесний суд виступає базовим елементом верховенства права. У цьому аспекті важливим стратегічним документом є Дорожня карта з питань верховенства права, яка спрямована на наближення національної системи правосуддя до стандартів ЄС. Зокрема, Дорожня карта визначає пріоритетом підвищення доступності правосуддя, передбачаючи, зокрема, «реорганізацію місцевих судів з метою забезпечення оптимальних умов доступу до правосуддя» [5]. Окрім цього, серед ключових заходів закріплено «посилення функціональної та процесуальної спроможності судів», що має сприяти підвищенню

ефективності судового розгляду та забезпеченню належного виконання судами своїх повноважень. Водночас документ акцентує на необхідності зміцнення незалежності судової влади через удосконалення процедур добору суддів, підвищення прозорості конкурсних механізмів і розвитку суддівського врядування. Не менш важливим елементом реалізації принципу верховенства права залишається посилення судового контролю за діяльністю органів публічної адміністрації, оскільки саме суд забезпечує підпорядкування публічної влади праву та виступає ключовим механізмом захисту прав людини.

Отже, європейські стандарти верховенства права для України виступають не лише орієнтиром реформування правової системи, а й критерієм її інституційної зрілості та готовності до членства в Європейському Союзі. Реалізація цього принципу в умовах євроінтеграції потребує послідовного удосконалення судової влади, забезпечення її незалежності та ефективності, підвищення доступності правосуддя, удосконалення процедур суддівського врядування та гарантування дієвого судового контролю за діяльністю органів публічної адміністрації. У цьому контексті Дорожня карта з питань верховенства права відіграє важливу роль як стратегічний документ, що передбачає конкретні заходи, спрямовані на реформування судової системи, зокрема через «реорганізацію місцевих судів з метою забезпечення оптимальних умов доступу до правосуддя» та «посилення функціональної та процесуальної спроможності судів».

Література:

1. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06 (дата звернення: 14.04.2026).

2. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і

їхніми державами-членами, з іншої сторони. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 14.04.2026).

3. Уварова О. О Роль принципів права у процесі правозастосування. Харків, 2009. 210 с.

4. Jowell J. The rule of law and its underlying. The changing constitution. Oxford University Press. 2007. p. 13-37.

5. Дорожня карта з питань верховенства права. Електронний ресурс. Кабінет Міністрів України. 2023. URL: https://lnk.ua/dxJXFYkyJ (дата звернення: 14.04.2026).

Науковий керівник: Асірян С.Р., к.ю.н, асистент, асистент кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Каріна Прокопенко[104]

ПРАВОВІ АСПЕКТИ РОБОТИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПРОКУРАТУРИ ТА МЕХАНІЗМИ СПІВРОБІТНИЦТВА З УКРАЇНОЮ

Європейська прокуратура є унікальним наднаціональним органом кримінальної юстиції Європейського Союзу, заснованим для забезпечення дієвого, послідовного та всебічного захисту фінансових інтересів Союзу від кримінальних правопорушень. Її створення стало закономірним підсумком тривалої еволюції європейської інтеграції у межах простору свободи, безпеки та правосуддя, а також результатом усвідомлення потреби в

[104] Студентка 3 курсу факультету прокуратури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

єдиному централізованому механізмі протидії транснаціональним злочинам, що завдають шкоди бюджету Європейського Союзу.

Європейська прокуратура організована на двох рівнях – центральному та децентралізованому. Центральний рівень складається з Колегії, постійних палат, Головного прокурора Європейського Союзу, його заступників, прокурорів Європейського Союзу та адміністративного директора. Головний прокурор організовує роботу прокуратури, керує її діяльністю та представляє її у відносинах з інституціями ЄС, державами-членами та третіми сторонами. Колегія, до складу якої входять Головний прокурор та по одному прокурору від кожної держави-члена, ухвалює рішення щодо стратегічних та загальних питань. Постійні палати приймають оперативні рішення, тоді як прокурори Європейського Союзу здійснюють моніторинг виконання завдань у своїх державах-членах. Адміністративний директор відповідає за адміністративні та бюджетні питання [4].

Децентралізований рівень представлений європейськими делегованими прокурорами, які працюють безпосередньо у державах-членах ЄС. Вони відповідають за практичне проведення розслідувань та здійснення кримінального переслідування на місцях. Делеговані прокурори мають подвійний статус: вони інтегровані в національні системи правосуддя та використовують повноваження національних прокурорів (щодо обшуків, арештів тощо), але при цьому діють під повним керівництвом і контролем центрального рівня Європейської прокуратури.

Правовою основою створення Європейської прокуратури є стаття 86 Договору про функціонування Європейського Союзу, яка встановлює, що задля ефективної протидії злочинам, які завдають шкоди фінансовим інтересам Спільноти, Рада ЄС наділена повноваженнями заснувати Європейську прокуратуру на базі Агентства ЄС з питань співробітництва у сфері кримінального правосуддя. Цей процес реалізується через спеціальну

законодавчу процедуру за умови одностайного рішення Ради та отримання згоди Європейського Парламенту. Особливістю правового механізму стало впровадження процедури посиленої співпраці, що дозволило групі держав-членів розпочати роботу інституції навіть за відсутності консенсусу серед усіх країн ЄС. Стаття 86 Договору про функціонування ЄС стала правовим підґрунтям для створення першої інституції Союзу, до компетенції якої належить розслідування фінансових правопорушень [1].

Регламент Ради Європейського Союзу 2017/1939 від 12 жовтня 2017 року про здійснення посиленої співпраці щодо створення Європейської прокуратури детально регламентує розподіл повноважень між посадовими особами, встановлює чіткі правила відкриття кримінальних проваджень та здійснення процесуального нагляду, а також визначає порядок прийняття рішень постійними палатами й механізми взаємодії з національними органами кримінальної юстиції. Регламент виступає гарантом повної незалежності Європейської прокуратури [2].

На сучасному етапі діяльність прокуратури набуває критичного значення через безпрецедентне зростання масштабів фінансової злочинності. Згідно зі звітом Європейської прокуратури за 2025 рік, відомство зафіксувало рекордне зростання кількості розслідувань — на 35%. Загальний обсяг імовірних збитків для бюджету Євросоюзу оцінюється у 67 млрд євро, з яких левова частка (45 млрд євро) припадає на транскордонне шахрайство з ПДВ та митні махінації. Коментуючи ці дані, Головна прокурорка ЄС Лаура Кьовеші підкреслила критичну проблему системи: через надмірну бюрократію та повільність національних судових систем реальна конфіскація активів суттєво відстає від обсягів накладених арештів [6].

Наразі Європейська прокуратура ЄС виступає за радикальне розширення своїх повноважень, що має стати частиною масштабної реформи антишахрайської архітектури ЄС, запланованої на 2027 рік. Це

передбачає не лише посилення інструментів для розшуку та повернення активів, а й уніфікацію взаємодії між країнами-учасницями, оскільки на сьогодні рівень співпраці залишається нерівномірним. Для України, в межах програми підтримки Ukraine Facility, активність Європейської прокуратури означає запровадження максимально суворого зовнішнього моніторингу. Це вимагає від української правоохоронної системи не просто формальної звітності, а реальної інституційної готовності до спільної роботи з європейськими колегами, гармонізації кримінального процесу та забезпечення безкомпромісного захисту коштів, що виділяються на відбудову країни. [6].

Також Директива Європейського Союзу 2017/1371 про боротьбу з шахрайством, спрямованим проти фінансових інтересів Союзу, кримінально-правовими засобами від 5 липня 2017 року, є основоположною для забезпечення єдиного рівня захисту активів Європейського Союзу на всій його території та встановлює мінімальні правила щодо визначення кримінальних правопорушень та санкцій, зобов'язуючи держави-члени гармонізувати національне законодавство для досягнення еквівалентного та стримувального захисту фінансових інтересів Союзу [3].

Центральним поняттям Директиви є «фінансові інтереси Союзу», що охоплюють усі доходи, видатки та активи, які належать до бюджету Європейського Союзу або бюджетів інституцій, органів та агентств, утворених відповідно до Договорів. Важливою інновацією є поширення юрисдикції Європейської прокуратури на серйозні транскордонні схеми шахрайства з податком на додану вартість. Такі правопорушення вважаються серйозними, якщо вони пов'язані з територією двох чи більше держав-членів Європейського Союзу, а загальний розмір завданої шкоди становить щонайменше десять мільйонів євро. Це положення спрямоване на боротьбу з схемами, які створюють значні загрози для спільної фіскальної системи [3].

Окрім шахрайства, компетенція Європейської прокуратури охоплює інші кримінальні правопорушення, що нерозривно пов'язані із захистом бюджету. До них належать відмивання грошей, набутих у результаті вчинення злочинів проти фінансових інтересів Союзу, а також активна та пасивна корупція. Це забезпечує повне охоплення всіх суб'єктів, які можуть впливати на законність використання бюджетних ресурсів. Також окремо виділено неправомірне використання коштів особами, наділеними публічними повноваженнями, коли активи спрямовуються на цілі, що не відповідають їхньому призначенню, чим завдається пряма шкода фінансовим інтересам Союзу [3].

Аналіз структури злочинності свідчить про те, що найбільшу загрозу для бюджету ЄС становить транскордонне шахрайство з податком на додану вартість (ПДВ) та митними платежами. На цей сектор припадає 981 справа (близько 27% від загальної кількості), проте фінансовий масштаб цих злочинів є домінуючим — 45,01 млрд євро, що становить понад 67% від загальної суми збитків усіх активних проваджень. Окрім податкових махінацій, значну частку займають зловживання у сфері витрат (non-procurement expenditure fraud) — 1 820 справ, корупція — 169 справ, та відмивання грошей — 615 справ [6].

Найбільшу кількість активних розслідувань та найвищі показники виявлених збитків зафіксовано в Італії, яка традиційно є лідером за сумами арештованих активів, а також у Румунії, Болгарії та Німеччині. Наприклад, статистика по Австрії, наведена у звіті, демонструє 43 активні справи зі збитками на суму понад 1,95 млрд євро , де переважна більшість припадає саме на махінації з ПДВ. Загалом за 2025 рік Європейська прокуратура опрацювала 6 966 звітів про злочини, що на 6% більше, ніж у попередньому році. Примітно, що основний приріст (на 20%) відбувся за рахунок повідомлень від національних органів влади, що свідчить про покращення координації між наднаціональним та державними рівнями.[6].

Окрему увагу у звіті приділено ефективності судового переслідування. Протягом 2025 року прокурорами було подано 275 обвинувальних актів, що на 34% перевищує показники минулого року. Рівень обвинувальних вироків залишається надзвичайно високим — близько 95%, що підтверджує високу якість доказової бази, яку збирають європейські делеговані прокурори. Важливим цифровим показником є також кількість справ із транскордонним виміром (27%), що підкреслює роль прокуратури ЄС у розплутуванні складних схем, де злочинні групи діють одночасно в кількох юрисдикціях, використовуючи відмінності в національних законодавствах. Звіт 2025 року фіксує перехід інституції від етапу становлення до фази масованого наступу на організовану фінансову злочинність, роблячи акцент на невідворотності покарання та реальному поверненні коштів європейським платникам податків [6].

В умовах повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України співпраця між Україною та Європейською прокуратурою набула особливого значення. Україна стала одним із найбільших отримувачів фінансової, макрофінансової, гуманітарної та технічної допомоги з боку Європейського Союзу, що об’єктивно зумовлює необхідність підвищених стандартів прозорості та контролю. У цьому контексті Європейська прокуратура виступає гарантом захисту бюджету ЄС навіть тоді, коли кошти використовуються за межами держав-членів.

Для України така співпраця має не лише технічний, а й стратегічний вимір. Процес впровадження положень Директиви (ЄС) 2017/1371 в українське правове поле є ключовим етапом побудови надійної системи захисту фінансових інтересів Євросоюзу. Цей процес передбачає передусім системне узгодження кримінального законодавства України з правилами ЄС, що полягає у чіткому визначенні складів злочинів, пов’язаних із фінансовими махінаціями: від використання сфальсифікованої документації та нецільового використання бюджетних ресурсів до участі у

масштабних транскордонних схемах ухилення від ПДВ.

Окремий акцент імплементація робить на посиленні інструментів фінансового розслідування, зокрема вдосконаленні процедур арешту, замороження та подальшої конфіскації незаконно здобутих активів, що є фундаментальним для відновлення бюджетного балансу. Паралельно з цим відбувається адаптація процесуальних норм: Україна спрощує механізми надання міжнародної правової допомоги та розширює формати обміну доказами. Це дозволяє українським правоохоронцям повноцінно інтегруватися у роботу спільних слідчих груп із колегами з ЄС. Отже, належне впровадження норм Директиви перетворює формальне наближення законодавства на практичний і високоефективний механізм прямої взаємодії з Європейською прокуратурою у протидії економічній злочинності.

Документом, який регламентує співпрацю з Україною є Робоча Угода про співпрацю між Європейською прокуратурою та Офісом Генерального прокурора України, який встановлює правові та організаційні рамки взаємодії між наднаціональним органом кримінальної юстиції ЄС та українським національним органом прокуратури з метою забезпечення ефективного захисту фінансових інтересів Європейського Союзу. Основна мета документа – створення умов для тісної співпраці у сфері кримінальних розслідувань, обміну інформацією та процесуального супроводу справ, що стосуються злочинів проти бюджету ЄС [5].

Угода передбачає як стратегічну, так і оперативну співпрацю. Вона регулює питання збору доказів, замороження активів, створення спільних слідчих груп та екстрадиції осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів, а також встановлює механізми стратегічної співпраці: обмін інформацією, відрядження офіцера зв’язку до штаб-квартири Європейської прокуратури у Люксембурзі, призначення контактної точки Європейської прокуратури в Україні та організація навчальних заходів і конференцій.

Для України співпраця з Європейською прокуратурою стала критично важливою через повномасштабну агресію Російської Федерації. Оскільки Україна отримує величезну допомогу від Європейського Союзу, прокуратура виступає гарантом того, що ці кошти будуть використані чесно та за призначенням. Це особливо актуально для майбутньої відбудови енергетики та інфраструктури, де існують великі корупційні ризики.

У жовтні 2025 року було підписано Меморандум про співпрацю між Європейською прокуратурою та Спеціалізованою антикорупційною прокуратурою України, який передбачає посилення взаємодії для запобігання зловживання коштами ЄС, виділеними Україні. Документ відкриває новий етап у взаємодії між українськими та європейськими прокурорами. Він, зокрема, передбачає створення постійного каналу комунікації для спільного реагування на правопорушення, що можуть стосуватися коштів Євросоюзу, виділених на підтримку та відбудову України.

Підсумовуючи все вищевикладене, можна стверджувати, що створення Європейської прокуратури стало історичним кроком у розвитку правової системи Європейського Союзу. Як свідчать дані річного звіту за 2025 рік, інституція демонструє надзвичайну ефективність у виявленні масштабних фінансових махінацій, що підтверджує її критичне значення для стабільності бюджету ЄС. Для України співпраця з цим органом у межах Робочої угоди та нещодавнього Меморандуму із САП є стратегічним пріоритетом, оскільки вона виступає гарантом прозорого використання міжнародної допомоги та коштів на відбудову країни. Зрештою, успішне узгодження українського законодавства зі стандартами ЄС та практична участь у спільних розслідуваннях роблять національну систему правосуддя частиною єдиного європейського правового простору. Це не лише підвищує рівень довіри міжнародних партнерів, а й стає фундаментальним кроком на шляху до повноцінного членства України в Європейському Союзі.

Література:

1. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення: 04.03.2026).

2. Регламент Ради (ЄС) № 2017/1939 від 12 жовтня 2017 року про імплементацію посиленої співпраці стосовно створення Європейської прокуратури. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_025-17#Text (дата звернення: 04.03.2026).

3. Директива (ЄС) 2017/1371 Європейського Парламенту та Ради від 5 липня 2017 року про боротьбу з шахрайством, спрямованим проти фінансових інтересів Союзу, кримінально-правовими засобами. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-17#Text (дата звернення: 04.03.2026).

4. Council Regulation (EU) 2017/1939 of 12 October 2017 implementing enhanced cooperation on the establishment of the European Public Prosecutor's Office ('the EPPO'). URL:https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2017/1939/oj.

5. Робоча угода про співробітництво між Європейською прокуратурою та Офісом Генерального прокурора України від 18 березня 2022 року. https://www.eppo.europa.eu/sites/default/files/2022-09/WA-EPPO-UkrainePGO_EN-signed.pdf (дата звернення: 04.03.2026).

6. 2025 in numbers | European Public Prosecutors Office. *Home | European Public Prosecutor's Office*. URL: https://www.eppo.europa.eu/assets/annual-report-2025/index.html?etrans=uk (дата звернення: 08.04.2026).

Науковий керівник: Спесивцева О. О., докторка філософії, асистентка кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Віолетта Ржевська[105]

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА ЯК КЛЮЧОВА ЦІННІСТЬ ЄС: ТЕОРІЯ, ПРАКТИКА ТА МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ

Принцип верховенства права є однією з ключових засад функціонування Європейського Союзу, закріпленою в статті 2 Договору про ЄС. Він слугує підґрунтям для забезпечення демократичного устрою, захисту прав і свобод людини, а також ефективного функціонування правової системи Союзу. Сутність принципу верховенства права полягає в тому, що всі суб'єкти суспільних відносин - як фізичні особи, так і органи державної влади та їх посадові особи - повинні діяти у межах і на підставі права та закону.

У сучасній юридичній науці принцип верховенства права традиційно розглядається у двох вимірах - формальному та матеріальному. Формальний підхід зосереджується на обов'язку органів влади діяти виключно в межах і на підставі закону. Натомість матеріальний аспект акцентує на тому, що сам зміст законодавства має відповідати ідеям справедливості, забезпеченню прав і свобод людини та демократичним засадам. [1, с. 136]

Водночас цей принцип не обмежується лише формальним дотриманням правових норм, а передбачає реальне гарантування прав і

[105] Студентка НЮУ імені Ярослава Мудрого

свобод людини, запобігання свавільним діям та встановлення юридичної відповідальності для суб'єктів публічної влади. Водночас останніми роками у низці держав-членів спостерігаються кризові тенденції, що виявляються у послабленні незалежності судової гілки влади, посиленні політичного тиску на засоби масової інформації та концентрації владних повноважень. Такі процеси становлять серйозну загрозу єдності правопорядку ЄС і ставлять під сумнів дієвість механізмів захисту його основних цінностей.

Практика застосування санкцій до держав-членів за порушення принципу верховенства права поступово формувалася і здобула найбільшу увагу у рамках так званого механізму обумовленості, який, за словами А. Пароля, також відомий як «гроші за верховенство права». [2, с. 215] Основи цього механізму були закладені у Регламенті (ЄС, Євратом) 2020/2092 Європейського парламенту та Ради від 16 грудня 2020 року, який встановлює загальні умови для захисту бюджету Союзу. (далі – Регламент 2020/2092) [3]

Правове закріплення зв'язку між дотриманням принципу верховенства права та правом держав-членів ЄС на розпорядження коштами з бюджету Союзу згодом було визнано легітимним у рішеннях Суду Справедливості у справах C-156/21 Hungary v Parliament and Council та C-157/21 Poland v Parliament and Council.

Спроби Угорщини та Польщі оскаржити Регламент 2020/2092, аргументуючи їхні вимоги перевищенням повноважень ЄС та порушенням принципу правової визначеності, як зазначено у посібнику «Судова практика Суду Справедливості ЄС щодо верховенства права та її значення для України», підготовленому Т. Комаровою та А. Лазовскі, не були підтримані Судом Справедливості ЄС. [4, с. 47-50] Регламент 2020/2092 має на меті захист бюджету Союзу від наслідків, які виникають через порушення принципу верховенства права, і не розглядається як пряме покарання за саме порушення.

Рішення Суду Справедливості ЄС у справах, порушених Угорщиною та Польщею, демонструють важливість принципу верховенства права для підтримання правопорядку та його тісний зв'язок із іншими фундаментальними цінностями Європейського Союзу.

Важливим аргументом на користь дотримання принципу верховенства права, як зазначає Європейська Комісія, є необхідність підтримання довіри громадян та національних органів влади у межах Союзу. Зокрема, рішення національних судів у цивільних та комерційних справах повинні автоматично визнаватися та виконуватися в інших державах-членах, а європейський ордер на обшук, виданий у кримінальній справі в одній країні, має виконуватися в іншій. [5, с. 173] Цей факт демонструє, що загрози верховенству права не обмежуються теоретичними або абстрактними ризиками, а можуть призвести до реальних практичних наслідків у разі ухвалення неправосудного рішення.

Принцип верховенства права виступає ключовим регулятором функціонування Європейського Союзу, інтегруючи гарантії прав людини, демократичні стандарти та стабільність правової системи. Аналіз механізму обумовленості та практики Суду Справедливості ЄС свідчить, що забезпечення верховенства права має не лише теоретичне, а й практичне значення: воно визначає ефективність взаємного визнання судових рішень, формує довіру між державами-членами та громадянами й мінімізує ризики прийняття неправосудних рішень. Водночас кризові прояви у деяких державах демонструють, що недотримання принципу верховенства права створює системні загрози для правопорядку та функціонування інституцій ЄС, що обґрунтовує необхідність подальшого вдосконалення механізмів його захисту, зокрема через бюджетні й правові інструменти.

Література:

1. Герсти Д. Принцип верховенства права. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 240 с.

2. Вступ до політичної системи Європейського Союзу / наук. ред. Я. Шиманек. Warszawa : Wydawnictwo Akademii Wymiaru Sprawiedliwości, 2024. 258 с.

3. Regulation (EU, Euratom) 2020/2092 of the European Parliament and of the Council of 16 December 2020 on a general regime of conditionality for the protection of the Union budget. *EUR-Lex : Access to European Union Law*. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2020/2092/oj

4. Комарова Т., Лазовскі А. Судова практика Суду Справедливості ЄС з питань верховенства права та її значення для України : посібник. Київ : Вища рада правосуддя, 2021. 76 с.

5. Забокрицький І. Rule of law framework як механізм забезпечення верховенства права в рамках Європейського Союзу. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 171–177.

Науковий керівник: Асірян С.Р., к.ю.н., асистент, асистент кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Д. Рудяк[106]

ОСОБЛИВОСТІ БАЛАНСУ НАДНАЦІОНАЛЬНОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ У МЕЖАХ ПРИНЦИПУ СУБСИДІАРНОСТІ ЄС

Принцип субсидіарності є одним із фундаментальних принципів права Європейського Союзу (далі – ЄС), покликаним розмежувати сфери

[106] Студент 3 курсу факультету міжнародного та європейського права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

компетенції між наднаціональними інституціями та державами-членами. Попри формальне закріплення цього принципу в установчих договорах ЄС та функціонування механізмів його реалізації, питання про те, чи є субсидіарність дієвим правовим інструментом захисту національного суверенітету, залишається дискусійним як у доктрині, так і в практиці Суду ЄС. Метою даної статті є дослідження особливостей балансу між наднаціональним і національним регулюванням у межах ЄС під час застосування принципу субсидіарності, еволюцію його становлення, механізми реалізації та практики застосування.

Актуальність дослідження зумовлена кількома чинниками. По-перше, динаміка розвитку ЄС демонструє виразну тенденцію до поглиблення наднаціональної інтеграції, що закономірно загострює проблему збереження повноважень держав-членів. По-друге, активізація євроскептичних рухів у Великій Британії (результатом якої став Brexit), Угорщині та Польщі свідчить про незадоволеність частини держав-членів тим, як принцип субсидіарності функціонує на практиці.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі завдання: проаналізувати доктринальні підходи до змісту принципу субсидіарності; розглянути його нормативну еволюцію в праві ЄС; охарактеризувати підхід Суду ЄС до перевірки дотримання цього принципу; виявити структурні обмеження, що знижують його ефективність як гарантії збереження національної компетенції; окреслити перспективи вдосконалення існуючих механізмів через аналіз зауважень до існуючих норм. Методологічну основу дослідження становлять порівняльно-правовий, системний та телеологічний методи аналізу.

Принцип субсидіарності у своєму сучасному розумінні не є витвором суто правової думки, його коріння сягають католицької соціальної доктрини, зокрема папської енцикліки Quadragesimo Anno 1931 року, в якій було висловлено ідею про те, що вищі рівні суспільної організації не

повинні перебирати на себе функції нижчих, якщо ті здатні їх виконувати самостійно [4, с. 77]. Ця концепція мала відчутний вплив на конституційну думку континентальної Європи: в Основному Законі ФРН 1949 року принцип субсидіарності знайшов відображення у конституційних засадах федерального устрою, де вертикальний розподіл компетенцій між федерацією та землями будувався на презумпції на користь нижчого рівня. Саме ця концепція стала одним зі зразків при формуванні відповідного механізму в праві ЄС.

У контексті європейської інтеграції ідеї субсидіарності набували нормативного оформлення поступово. Окремі їх елементи простежувалися вже у Єдиному Європейському Акті 1986 року в положеннях щодо екологічної політики, де Співтовариство мало діяти лише тоді, коли екологічні завдання могли бути краще вирішені на наднаціональному рівні [6]. Проте до 1992 року принцип не мав загальнодоговірного закріплення і застосовувався несистемно, переважно як політичний аргумент у дискусіях про надмірну централізацію Брюсселя, а не як правовий критерій з чітко визначеним юридичним змістом.

Переломним моментом стало підписання Маастрихтського договору 1992 року, що перетворив субсидіарність на конститутивний принцип права ЄС [1, с. 1082]. Стаття 5 ДЄС у Маастрихтській редакції закріпила подвійний тест: тест необхідності (чи не може бути мета достатньою мірою досягнута державами-членами самостійно?) та тест порівняльної ефективності (чи може вона краще досягатися на рівні Союзу?). При цьому принцип свідомо не поширювався на сфери виключної компетенції ЄС, де питання про «краще» виконання апріорі вирішено на користь наднаціонального рівня.

Амстердамський договір 1997 року надав принципу субсидіарності процедурного виміру, додавши до установчих договорів Протокол про застосування принципів субсидіарності та пропорційності, що зобов'язав

інституції ЄС при розробці законодавчих пропозицій системно обґрунтовувати їх відповідність цьому принципу та пояснювати чому мета не може бути досягнута державами-членами, і чому рівень ЄС є більш придатним. Попри концептуальну значущість цього кроку, Амстердамський протокол не запровадив жодного зовнішнього механізму контролю: перевірка дотримання принципу залишалася прерогативою самих же інституцій-ініціаторів та Суду ЄС.

Вирішальним кроком у розвитку інституційного виміру субсидіарності стало прийняття Лісабонського договору 2007 року [7], який переніс принцип до статті 5 ДЄС і через Протокол № 2 до установчих договорів запровадив механізм раннього попередження, що вперше залучив національні парламенти до ex ante контролю. Відповідно до нього, парламенти упродовж восьми тижнів можуть направити мотивований висновок про невідповідність пропозиції субсидіарності: при досягненні порогу третини голосів запускається «жовта картка», що зобов'язує Комісію переглянути пропозицію, а при простій більшості - «помаранчева», що уповноважує Раду або Парламент заблокувати подальший розгляд.

Механізм раннього попередження тричі застосовувався на практиці: у 2012 році щодо Регламенту «Монті II» (трудові відносини та страйки), у 2013 році щодо Регламенту про Прокуратуру ЄС (EPPO) і у 2016 році щодо перегляду Директиви про відрядження працівників. Показово, що жоден з цих випадків не завершився фактичним блокуванням пропозиції виключно на підставі порушення субсидіарності. У разі «Монті II» Комісія відкликала пропозицію, посилаючись на недостатню підтримку в Раді, а не на висновок про порушення принципу. Це виявило принципову ваду: механізм «картки» не є юридично обов'язковим за своїми наслідками для законодавця і залишається переважно інструментом політичного тиску, а не правового примусу.

Ключовою ареною для тлумачення принципу субсидіарності є Суд ЄС, і саме в судовій практиці найбільш виразно проявляється напруга між наднаціональним і національним. Позиція Суду з самого початку вирізнялася примітною стриманістю: застосовуючи принцип як правовий критерій контролю, він формулював мінімальний стандарт перевірки, при якому достатньо лише того, щоб законодавчий орган навів «обґрунтовані підстави» (reasons), а не довів кращу ефективність наднаціональних дій [8]. Цей підхід є аналогічним американській доктрині раціональної підстави (rational basis test), що презюмує відповідність акту вимогам принципу, якщо він не є явно свавільним.

У справі United Kingdom v. Council (C-84/94), одній з перших, де принцип субсидіарності застосовувався безпосередньо, Суд визнав Директиву про робочий час дійсною, зазначивши, що законодавець отримав широкі дискреційні повноваження у питаннях соціальної політики, й обмежився перевіркою того, чи не вийшов він за межі цих повноважень [8]. Саме обґрунтування субсидіарності у преамбулі Директиви виявилося мінімальним, що, однак, не стало підставою для анулювання. Дещо по-іншому ситуація склалася у справі C-376/98 щодо Директиви про рекламу тютюну: Суд скасував акт, але не через порушення субсидіарності, а з огляду на перевищення компетенції за статтею 114 ДФЄС [9]. Принцип субсидіарності при цьому залишився на другому плані, він знов-таки не став самостійною підставою для анулювання.

Ця закономірність підтверджується і пізнішою практикою Суду: попри формальну перевірку дотримання принципу у численних справах, жоден акт ЄС не був остаточно анульований виключно через порушення субсидіарності. Таке системне небажання Суду застосовувати принцип як матеріальну норму пояснюється кількома чинниками: складністю формалізації тесту «кращого виконання» у правових категоріях, ризиком перетворення на арбітра між конкуруючими рівнями управління, а також

власною інституційною зацікавленістю у збереженні функціонального права ЄС. Г. Де Бурка слушно зауважує, що Суд демонструє «системну упередженість у бік інтеграційного центру», підтримуючи наднаціональний рівень у спірних ситуаціях [2, с. 225].

Зазначена судова практика закономірно ставить під сумнів доктринальний статус принципу субсидіарності. А. Естелла кваліфікує його як «процедурну фікцію», а не справжнє матеріальне обмеження компетенції ЄС, вказуючи на те, що широкий формат тесту і відсутність чіткого ієрархічного критерію розподілу компетенції перетворюють субсидіарність на інструмент легітимації централізованих рішень, а не їх обмеження [5, с. 179]. Проблема, на думку дослідника, є структурною: принцип сформульований в категоріях порівняльної ефективності («краще досягти на рівні ЄС»), що є насамперед питанням факту і доцільності, а не правовим критерієм, і тому погано піддається судовому контролю. Якби Суд дійсно взявся перевіряти, чи справді ЄС «краще» реалізує ту чи іншу функцію, він фактично перетворився б на орган оперативного управління, тобто прийняв би роль, явно несумісна із його заявленим статусом.

Натомість П. Крейг та Г. де Бурка, хоча й оцінюють принцип більш поміркованано, також визнають, що на практиці він виконує переважно нормативно-декларативну, а не оперативну функцію [4, с. 96]. Р. Шюце, аналізуючи Лісабонські реформи, відзначає певний прогрес у зміцненні парламентського виміру субсидіарності, але констатує, що судовий контроль залишається недостатнім, а механізм «картки» є надто м'яким, щоб реально стримувати експансію наднаціональних компетенцій [3, с. 534]. А. Дашвуд вказує на значення субсидіарності як «культурного нормативу», що формує очікування щодо поведінки інституцій [10, с. 213]. Навіть якщо принцип не є ефективним правовим обмеженням, він здатний впливати на нормотворчу культуру ЄС і підвищувати стандарти обґрунтованості законодавчих рішень.

Важливо підкреслити, що сама структура принципу субсидіарності несе внутрішнє протиріччя. З одного боку, він покликаний захищати автономію держав-членів від надмірного втручання інституцій ЄС; з іншого – його застосування передбачає, що самі ж інституції ЄС, такі як Комісія, Рада, Парламент і Суд, мають статус первинного арбітра у вирішенні питань про те, чи дотримано принцип. Ситуація, коли суб'єкт, зацікавлений у розширенні своїх повноважень, водночас є суддею власної стриманості, є структурним парадоксом, який не усунений ані Лісабонськими реформами, ані механізмом участі національних парламентів. Г. Де Бурка влучно охарактеризувала цей феномен: принцип субсидіарності є «принципом без господаря» [2, с. 3], жоден інституційний гравець не є беззастережним захисником національних компетенцій, оскільки всі вони тією чи іншою мірою є учасниками і бенефіціарами проєкту поглиблення інтеграції.

Це структурне протиріччя набуває особливої гостроти в умовах кризових явищ. Під час пандемії COVID-19 держави-члени, апелюючи до субсидіарності, наполягали на збереженні автономії у сфері охорони здоров'я, однак водночас вимагали від ЄС координаційних дій і фінансової підтримки. Апелювання до принципу носить, як правило, виборчий характер і підпорядковане ситуативним політичним міркуванням. Це також підтвердила міграційна криза 2015–2016 років, у якій кожна зі сторін посилалася на субсидіарність, переслідуючи перш за все власні інтереси.

Таким чином, баланс наднаціонального та національного у межах принципу субсидіарності ЄС є не статичним розподілом компетенцій, а динамічним полем нормативного та інституційного напруження. Принцип пройшов тривалу еволюцію від декларативної норми Маастрихтського договору до інституційно розгалуженого механізму з судовим, парламентським і нормотворчим вимірами. Лісабонський договір суттєво посилив формальну архітектуру субсидіарності, залучивши національні парламенти до ex ante контролю і формально зміцнивши правовий статус

принципу. Однак між нормативним дизайном і практичною ефективністю зберігається значний розрив.

Практична ефективність принципу субсидіарності суттєво обмежується трьома чинниками: мінімальним стандартом судового контролю, що перетворює субсидіарність на процедурний, а не матеріальний обмежувач; структурною залежністю від доброї волі інституцій ЄС, які є водночас суб'єктами і арбітрами її дотримання; переважно символічним характером механізму «жовтої картки», що не породжує реальних правових зобов'язань. Принцип субсидіарності лишається конституційно значущим, однак реальна питома вага національного начала у «балансі» визначається значною мірою політичними чинниками, а не правовими гарантіями. Удосконалення механізму потребує передусім посилення матеріального стандарту судового контролю та надання «жовтій картці» юридично обов'язкових наслідків.

Література:

1. Toth A. G. The Principle of Subsidiarity in the Maastricht Treaty. *Common Market Law Review*. Vol. 29, No. 6, 1992, pp. 1079–1105.

2. De Búrca G. The Principle of Subsidiarity and the Court of Justice as an Institutional Actor. *Journal of Common Market Studies*. 1998. Vol. 36, No. 2. P. 217–235.

3. Schütze R. Subsidiarity after Lisbon: Reinforcing the Safeguards of Federalism? *Cambridge Law Journal*. 2009. Vol. 68, No. 3. P. 525–536.

4. Craig P., De Búrca G. EU Law: Text, Cases, and Materials. 6th ed. Oxford: Oxford University Press, 2015. 1198 p.

5. Estella A. The EU Principle of Subsidiarity and its Critique. Oxford: Oxford University Press, 2002. 206 p.

6. Treaty on European Union (Maastricht Treaty) on 07.02.1992. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A11992M%2FTXT (дата звернення: 20.04.2026).

7. Protocol No. 2 on the Application of the Principles of Subsidiarity and Proportionality, annexed to the Treaty of Lisbon of 13.12.2007. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12016M%2FPRO%2F02 (дата звернення: 20.04.2026).

8. Case C-84/94, United Kingdom v. Council. Court of Justice of the European Union, judgment of 12.11.1996. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:61994CJ0084 (дата звернення: 20.04.2026).

9. Case C-376/98, Germany v. European Parliament and Council of the European Union. Court of Justice of the European Union, judgment of 05.10.2000. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:61998CJ0376 (дата звернення: 20.04.2026).

10. Dashwood A., Dougan M., Rodger B., Spaventa E., Wyatt D. Wyatt and Dashwood's European Union Law. 6th ed. Oxford: Hart Publishing, 2011. 1056 p.

Науковий керівник: Гнітій А. О., доктор філософії, заступник декана факультету міжнародного та європейського права, асистент кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Ольга Саванчук[107]

107 Студентка ІІІ курсу спеціальності «Міжнародне право» Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ФІНАНСОВА ІНКЛЮЗИВНІСТЬ ЯК ВИМІР ЕКОНОМІЧНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Фінансова інклюзивність у цифрову добу є не лише технічним питанням банківського регулювання, а фундаментальним виміром економічної демократії. Здатність кожної особи користуватися базовими фінансовими послугами визначає її право на участь в економічному житті суспільства. Виключення із фінансової системи – через інвалідність, географічну ізольованість чи відсутність банківської інфраструктури – є формою дискримінації, що обмежує економічну суб'єктність громадянина і підриває саму основу демократичної участі. Саме тому аналіз правових механізмів фінансової інклюзії становить актуальне завдання правозахисної науки.

На рівні ЄС ця парадигма закріплена через систему взаємопов'язаних правових інструментів. Комунікація Єврокомісії «Digital Finance Strategy for the EU» (COM(2020) 591) визначає цифрові фінанси як інструмент розширення доступу до послуг для раніше фінансово виключених груп та як чинник економічного відновлення [1]. «Retail Payments Strategy for the EU» орієнтована на безпечні й доступні роздрібні платежі для всіх споживачів, з акцентом на захист вразливих користувачів [2]. Правозахисну основу цієї системи утворює Хартія основних прав ЄС: свобода підприємництва (ст. 16), доступ до послуг загального економічного інтересу (ст. 36) і принцип недискримінації (ст. 21) у сукупності легітимують фінансову інклюзивність як передумову реалізації соціально-економічних прав [3].

Конкретним правовим втіленням цих засад стала Директива 2014/92/ЄС (PAD), ст. 16 якої зобов'язує держави-члени гарантувати «право на базовий рахунок» усім законно проживаючим у Союзі, включно з шукачами притулку [4]. Проте інклюзивність охоплює не лише доступ, а й

структуру ринку. PSD2 демократизувала ринок платіжних послуг через концепцію відкритого банкінгу: споживач, а не банк, стає власником своїх фінансових даних і отримує реальну свободу вибору провайдера [5]. Запропоновані PSD3 і Payment Services Regulation покликані поглибити цей підхід – знизити бар'єри, підвищити прозорість комісій і посилити захист користувачів, реалізуючи принцип «економічної демократії» через деконцентрацію ринкової влади. [5, 2]

Аналізовані стандарти ЄС знаходять послідовну імплементацію в українському праві. Закон України «Про платіжні послуги» 2021 року вводить інститут платіжних установ та концепцію відкритого банкінгу, відкриваючи ринок для небанківських гравців [6]. Принципово важливим кроком стало прийняття Закону № 4465-IX, який запровадив банки фінансової інклюзії (БФІ) на обмеженій ліцензії для обслуговування вразливих і віддалених громад: такі установи можуть створюватися на базі поштових операторів, ритейлерів і мереж АЗС [6, 7]. У стратегії НБУ фінансова інклюзивність і цифрова безбар'єрність закріплені як пріоритети, а регулятор зобов'язав банки зробити щонайменше 50% відокремлених підрозділів фізично та інформаційно доступними [8]. Це прямий обов'язок держави щодо захисту прав людей з інвалідністю, ветеранів та літніх осіб відповідно до принципу недискримінації [3, 9, 10].

Цифровий вимір інклюзії реалізований через систему BankID НБУ та застосунок «Дія», які уможливлюють дистанційну ідентифікацію й відкриття рахунків без фізичної присутності – критично важливу можливість для ВПО, осіб з інвалідністю та мешканців прифронтових зон [7]. У воєнних умовах ці механізми набувають значення інструментів захисту права на власність і соціальний захист [3, 6]. Так, ПриватБанк використовує супутниковий зв'язок Starlink та мобільні рішення для підтримки банкоматів в умовах зруйнованої телекомунікаційної інфраструктури [11, 12], а проєкт Power Banking забезпечує безперервність

доступу до готівки під час тривалих блекаутів [13] – обидва кейси є прикладом того, як держава і ринок поважають права людини навіть в екстремальних умовах. NovaPay, інтегрована в мережу Nova Poshta, щоденно обробляє мільйони транзакцій у населених пунктах без банківських відділень [14, 15], закриваючи інфраструктурний розрив між центрами та периферією.

У сукупності БФІ, Power Banking, цифрові інструменти KYC і відкритий банкінг формують цілісну екосистему фінансової інклюзії, яка через цифровізацію, конкуренцію та нові типи ліцензій поглиблює економічну демократію і соціальну згуртованість. Це доводить, що технічне питання доступу до банківського рахунку є водночас правозахисним питанням – гарантією рівної участі кожного в демократичному суспільстві.

Література:

1. Consultation on a new Digital Finance strategy / European Commission, Directorate-General for Financial Stability, Financial Services and Capital Markets Union. Brussels : Publications Office of the European Union, 2020. URL: https://finance.ec.europa.eu/document/download/a8b51884-21b6-4b06-90ed-feb6dde7c3d6_en?filename=2020-digital-finance-strategy-consultation-summary-of-responses_en.pdf (дата звернення: 13.04.2026).
2. On a Retail Payments Strategy for the EU : Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions of 24.09.2020 no. COM/2020/592. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0592 (дата звернення: 13.04.2026).
3. Charter of Fundamental Rights of the European Union. Official Journal of the European Communities. 2000. URL:

https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf (дата звернення: 14.04.2026).

4. Directive 2014/92/EU of the European Parliament and of the Council of 23 July 2014 on the comparability of fees related to payment accounts, payment account switching and access to payment accounts with basic features. Official Journal of the European Union. 2014. L 257/214. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32014L0092 (дата звернення: 15.04.2026).
5. Directive (EU) 2015/2366 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2015 on payment services in the internal market (PSD2). Official Journal of the European Union. 2015. L 337/35. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32015L2366 (дата звернення: 15.04.2026).
6. Про платіжні послуги : Закон України від 30.06.2021 № 1591-IX : станом на 26 груд. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20 (дата звернення: 16.04.2026).
7. Імплементація Закону України «Про платіжні послуги». *Національний банк України.* URL: https://bank.gov.ua/ua/payments/law-payment-services (дата звернення: 16.04.2026).
8. Вимоги щодо інклюзивності буде поширено на небанківські фінансові установи (доповнено). *Національний банк України*. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/vimogi-schodo-inklyuzivnosti-bude-poshireno-na-nebankivski-finansovi-ustanovi (дата звернення: 17.04.2026).
9. Про затвердження Положення про порядок здійснення авторизації діяльності надавачів фінансових платіжних послуг та обмежених платіжних послуг : Постанова Національного банку України від 07.10.2022 № 217 : станом на 1 січ. 2026 р. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0217500-22 (дата звернення: 16.04.2026).

10. Про затвердження Положення про здійснення Національним банком України безвиїзного нагляду на платіжному ринку за небанківськими надавачами платіжних послуг, надавачами обмежених платіжних послуг : Постанова Національного банку України від 05.05.2023 № 60 : станом на 1 серп. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0060500-23 (дата звернення: 16.04.2026).
11. ПриватБанк запускає нову версію мобільного банкомата, який може автономно функціонувати до 24 годин поспіль. *privatbank.ua*. URL: https://privatbank.ua/index.php/news/2024/8/19/privatbank-zapuskaye-novu-versiyu-mobilnogo-bankomata-yakiy-mozhe-avtonomno-funkcionuvati-do-24-godin-pospil (дата звернення: 17.04.2026).
12. Starlinks забезпечать безперервну роботу ПриватБанку. *privatbank.ua*. URL: https://privatbank.ua/news/2022/3/24/starlinks-zabezpechat-bezpererv nu-robotu-privatbanku (дата звернення: 18.04.2026).
13. Power Banking. *Національний банк України*. URL: https://power.bank.gov.ua (дата звернення: 17.04.2026).
14. Звіт NovaPay за 2023 рік. *NovaPay.* URL: https://novapay.ua/wp-content/uploads/2024/04/zvit-novapay-za2023-rik_compressed.pdf (дата звернення: 18.04.2026).
15. NovaPay збільшила перекази на 12,2% в порівнянні з першим півріччям довоєнного 2021 року. *Forbes.ua*. URL: https://forbes.ua/news/novapay-pereversh ila-dovoenni-pokazniki-za-kilkistyu-perekaziv-na-122-za-sumoyu-na-585-u-pershomu-pivrichchi-17072023-14839 (дата звернення: 18.04.2026).

Науковий керівник: Веселовський Б.А. - доктор філософії (міжнародне право), доцент кафедри порівняльного і європейського права ННІ

міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Іванна Сайко[108]

ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України стало особливим випадком для національної правової системи та механізмів захисту прав людини. В умовах воєнного стану, держава змушена вдаватися до обмеження окремих прав і свобод з метою забезпечення національної безпеки, оборони та громадського порядку. Це передбачено положенням п. 2 статті 64 Конституції України [1]. Проте проблема полягає в тому, що дані обмеження прав людини відбуваються паралельно з європейською інтеграцією України та її подальшим набуттям членства в Європейському Союзі, що передбачає неодмінне дотримання стандартів демократії, принципу верховенства права та гарантій основоположних прав.

Таким чином, в контексті даного питання особливої гостроти набуває проблема співвідношення між безпековими потребами громадян та необхідністю збереження демократичних цінностей, оскільки надмірне втручання у права людини може призвести до підриву демократичних інституцій і відходу від європейських стандартів, до яких прагне Україна і які передбачені Угодою про асоціацію між Україною та ЄС.

Далі доцільно зазначити про Хартію Європейського Союзу про основоположні права, яка є ключовим актом у системі захисту прав людини

[108] студентка факультету міжнародного та європейського права НЮУ ім. Ярослава Мудрого

в праві Європейського Союзу. Підхід Хартії до обмеження прав людини визначається, зокрема, положеннями ч. 3 статті 52, яка встановлює взаємозв'язок між правами, гарантованими Хартією, та відповідними правами, передбаченими Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. Згідно з даною статтею, у тій мірі, в якій права, закріплені в ній, відповідають правам, гарантованим Конвенцією, їх зміст і обсяг мають визначатися відповідно до Конвенції та практики її тлумачення [2].

В даному контексті важливе значення має також стаття 15 Європейської конвенції з прав людини, яка передбачає можливість відступу держав від своїх зобов'язань у разі надзвичайної ситуації, що загрожує життю нації, за умови дотримання встановлених Конвенцією вимог. Відповідно, якщо держава-член діє у межах, дозволених статтею 15 Конвенції, та дотримується її критеріїв, у праві ЄС формується презумпція того, що такі дії є сумісними і з підходами Союзу щодо обмеження фундаментальних прав [3].

Повертаючись до питання обмеження прав громадян під час дії воєнного стану в Україні, важливо наголосити на найбільш дискусійних аспектах, таких як свобода пересування, свобода вираження поглядів та право на повагу до приватного та сімейного життя. Отже, свобода пересування, гарантована статтею 33 Конституції України, може бути обмежена через введення комендантської години та спеціальних заходів щодо виїзду та в'їзду громадян з країни [1]. На практиці це проявляється у вигляді перевірки документів, що посвідчують особу, обмеження доступу до певних територій, а також заборони на виїзд за кордон для певних категорій осіб, зокрема тих, хто є військовозобов'язаними.

Свобода вираження поглядів, передбачена статтею 34 Конституції України, також підлягає обмеженням. Це пов'язано з тим, що законодавство про воєнний стан дозволяє регулювати діяльність ЗМІ, обмежувати

поширення інформації, яка може завдати шкоди обороноздатності, а також проводити єдину інформаційну політику [1]. Право на повагу до приватного та сімейного життя, передбачене статтею 32 Конституції України, також може бути обмежене. Зокрема, уповноваженим органам надаються широкі повноваження щодо перевірки документів, огляду речей та транспортних засобів, а в окремих випадках - огляду житла та іншого майна особи. Водночас такі заходи повинні мати правову підставу, допускатися лише у надзвичайних ситуаціях та бути виправданими потребами національної безпеки [1].

З огляду на ці обмеження прав людини, питання європейської єдності в національній політиці України набуває ще більшого значення. Оскільки Україна прагне приєднатися до ЄС, їй необхідно дотримуватися стандартів захисту прав людини. Важливим кроком у цьому напрямку стали Копенгагенські критерії, встановлені у 1993 році, які визначили основні вимоги до країн, що бажають приєднатися до ЄС. Серед них надзвичайно важливе значення має наявність сильних інституцій, що забезпечують демократію, верховенство права, права людини та повагу до меншин. У цьому контексті навіть у воєнний час Україна має продемонструвати свою здатність забезпечувати ефективне функціонування демократичних інституцій та запобігати серйозним порушенням прав людини [4]. У своїй практиці ЄС не виключає повністю можливості тимчасового обмеження прав у кризових ситуаціях, але наголошує на важливості чіткого правового регулювання, прозорості та підзвітності.

Ключовим критерієм оцінки прийнятності таких обмежень є принцип пропорційності [5, ст. 5-4]. Цей принцип передбачає, що будь-яке втручання у права людини має мати законну мету, має бути необхідним у демократичному суспільстві та не повинно виходити за межі того, що є необхідним для досягнення цієї мети. Також, існує принцип судового контролю, який відіграє вирішальну роль у забезпеченні цього балансу.

Судовий контроль має на меті перевірку законності та обґрунтованості рішень, прийнятих державними органами, а також забезпечення ефективних засобів правового захисту відповідно до статті 13 ЄКПЛ [3].

Підсумовуючи вище сказане, можна зазначити, що навіть під час воєнного стану права людини не скасовуються повністю, а обмежуються лише в межах, чітко визначених законом. Українське законодавство та міжнародні зобов'язання, зокрема положення Європейської конвенції з прав людини, передбачають, що такі обмеження мають бути тимчасовими, необхідними та пропорційними. Таким чином, заходи, вжиті в Україні, свідчать про зусилля держави поєднати вимоги національної безпеки з повагою до демократичних принципів, оскільки оголошення воєнного стану відбулося у суворій відповідності до закону про тимчасове призупинення дії окремих прав та з належним урахуванням процедур, встановлених Європейським судом з прав людини.

Література:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.

2. Хартія Європейського Союзу про основоположні права: Міжнародний документ від 07.12.2000 р. (в редакції від 12.12.2007 р.) // Офіційний вісник Європейського Союзу. – 2012.

3. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Міжнародний документ від 04.11.1950 р. // Офіційний вісник України. – 2006.

4. Копенгагенські критерії : рішення Європейської Ради від 21–22.06.1993. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.

5. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз (вчиненого в Маастрихті сьомого дня лютого тисяча дев'ятсот дев'яносто другого року) та Договору про функціонування Європейського Союзу (вчиненого в Римі двадцять п'ятого дня березня тисяча дев'ятсот п'ятдесят сьомого року). Офіційний текст. Київ.

Наукова керівниця: Анакіна Т.М., доцентка, доцентка кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Е. Саленко[109]

ЛІДЕРСТВО В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ ЯК ГАРАНТІЯ ДОТРИМАННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ СТАНДАРТІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ГРОМАДЯН

Сучасне публічне управління переживає період глибокої трансформації, і питання лідерства в цьому контексті набуває особливого значення. Коли ми говоримо про демократію і права людини, то зазвичай маємо на увазі закони, інституції, міжнародні конвенції. Але за кожним рішенням, яке впливає на життя громадян, стоїть конкретна людина - керівник, управлінець, лідер. І саме від того, яким є цей лідер, залежить, чи залишаться демократичні стандарти лише деклараціями, чи стануть реальною практикою.

Актуальність теми зумовлена тим, що Україна перебуває в умовах подвійного виклику: з одного боку -повномасштабна війна, яка потребує швидких і жорстких управлінських рішень, з іншого -процес євроінтеграції,

[109]Саленко Евеліна Вікторівна -студентка 1 курсу магістратури, ОП «Постконфліктне врядування», Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

що вимагає неухильного дотримання демократичних цінностей і прав людини. Стратегія реформування державного управління на 2022–2025 роки визначила метою побудову «спроможної сервісної та цифрової держави, яка забезпечує захист інтересів громадян на основі європейських стандартів та досвіду» [1]. Але жодна стратегія не працює сама по собі -її реалізують люди, і від їхніх лідерських якостей залежить результат.

Варто зазначити, що лідерство в публічному управлінні суттєво відрізняється від бізнес-лідерства. Якщо у приватному секторі ефективність вимірюється прибутком, то у публічній сфері критерієм є дотримання прав і свобод громадян, підзвітність суспільству, прозорість рішень. Стаття 3 Конституції України проголошує, що людина, її життя, здоров'я, честь і гідність визнаються найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [2]. Отже, публічний лідер -це не просто ефективний менеджер, а людина, яка усвідомлює відповідальність перед кожним громадянином.

Зв'язок між лідерством і дотриманням прав людини можна простежити на кількох рівнях. По-перше, лідер формує організаційну культуру. Якщо керівник державного органу сам дотримується принципів прозорості, не допускає дискримінації, реагує на порушення прав -це створює відповідну атмосферу в колективі. І навпаки: авторитарний керівник, який ігнорує скарги громадян або переслідує підлеглих за критику, формує середовище, де порушення прав стає нормою.

По-друге, лідерство безпосередньо впливає на якість публічних послуг. Стаття 40 Конституції гарантує право кожного направляти звернення до органів влади, а стаття 19 зобов'язує посадовців діяти лише на підставі та в межах повноважень [2]. На практиці ж реалізація цих норм залежить від управлінських рішень конкретних керівників. Яскравим прикладом є реформа Центрів надання адміністративних послуг (ЦНАП): там, де керівники впровадили людиноцентричний підхід, громадяни

отримали якісний сервіс; там, де збереглася радянська модель «просителя біля віконця», права людини залишилися формальністю.

Окремої уваги заслуговує лідерство в умовах воєнного стану. Війна створює спокусу обмежити права заради безпеки. Демократичний лідер шукає баланс між цими цінностями, тоді як авторитарний -використовує ситуацію для концентрації влади. Скандали довкола ТЦК та МСЕК у 2023–2024 роках наочно продемонстрували, що відсутність лідерської відповідальності на рівні конкретних керівників призводить до масових порушень прав громадян навіть в умовах, коли все суспільство об'єднане спільною метою [3].

Важливим аспектом є і демократичне лідерство як модель прийняття рішень. Стаття 38 Конституції гарантує громадянам право участі в управлінні державними справами [2]. Лідер, який залучає громадськість до процесу прийняття рішень -через публічні консультації, відкриті дані, зворотний зв'язок -не просто виконує закон, а створює середовище, де права людини стають частиною управлінської культури, а не зовнішнім обмеженням.

Європейський досвід підтверджує цей взаємозв'язок. У країнах із розвиненою культурою публічного лідерства -Данії, Нідерландах, Естонії - рівень довіри громадян до влади значно вищий, а дотримання прав людини є не формальною вимогою, а управлінською практикою [4]. Зокрема, Програма SIGMA, яка оцінює стан публічного управління, серед ключових критеріїв називає лідерство і підзвітність саме у контексті їхнього впливу на якість демократичного врядування [1].

Підсумовуючи, лідерство в публічному управлінні є не просто управлінською компетенцією, а гарантією дотримання демократичних стандартів і захисту прав громадян. Без відповідального, етичного, підзвітного лідерства демократичні інститути перетворюються на декорацію, а права людини залишаються на папері. Для України, яка прагне

стати частиною європейського простору, розвиток такого лідерства -не бажаний бонус, а необхідна умова.

Література:

1. Деякі питання реформування державного управління: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.07.2021 р. № 831. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-р

2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

3. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18

4. Прудиус Л. В. Європейські стандарти доброчесної державної служби. Аспекти публічного управління. 2016. № 8. С. 65–74.

5. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19

6. Кортасар-Велатеґі Х. К. Лідерство для державного сектору: практичний підхід. Публічне управління та адміністрування. 2020. № 2. С. 12–23.

Науковий керівник: Колтун В. С.**,** д.держ.упр., професор, завідувач кафедри регіональної політики, Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

А. Сахневич[110]

[110] студентка 4-го курсу факультету права, публічного управління та національної безпеки кафедра правознавства Поліського національного університету

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ЕКСТРАДИЦІЇ: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА ПРАКТИКА ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ

Співробітництво держав у площині протидії та боротьби зі злочинністю відоме з давніх часів, і екстрадиція традиційно виступає однією з найважливіших форм такого співробітництва. Головним її призначенням є реалізація принципу невідворотності покарання та унеможливлення уникнення від відповідальності осіб, винних у вчиненні кримінальних правопорушень. Проте, з огляду на інтенсивний розвиток міжнародного права та антропоцентричний вектор сучасних правових систем, за жодних підстав та умов процедура екстрадиції не повинна призводити до порушення прав людини. Це прямо випливає із загальноприйнятої міжнародної формули, згідно з якою людина, її права та свободи визнаються найвищою соціальною цінністю. Метою видачі має бути відправлення правосуддя над особою виключно без порушень її основоположних прав і свобод.

Система міжнародно-правового захисту прав людини при здійсненні екстрадиції є комплексною та складається з двох відносно самостійних компонентів [1, с. 14]. Перший компонент охоплює норми міжнародного права, які спрямовані на забезпечення обґрунтованості та гуманності прийняття рішення про екстрадицію у запитуваній державі [1, с. 14]. Це комплекс норм, що встановлюють підстави для відмови у видачі у випадках, коли вона може призвести до порушення прав людини [1, с. 14]. Другий компонент формують норми міжнародного права, що встановлюють належну правову процедуру в екстрадиційному процесі та спрямовані на забезпечення дотримання стандартів прав людини щодо самої процедури видачі [1, с. 14]. До першої групи традиційно належать правило подвійної кримінальності, принципи спеціальності, non bis in idem, aut dedere aut judicare, а також низка гуманітарних підстав для відмови [1, с. 14]. Друга

група охоплює гарантії права на життя, захисту від катувань, недоторканності при арешті та права на справедливий судовий розгляд [1, с. 15].

Міжнародне та національне законодавство передбачають чіткі фундаментальні основи екстрадиції, що захищають права запитуваних осіб [1, с. 15]. Важливою гарантією є правило подвійної кримінальності, яке слугує інструментом забезпечення принципу законності, оскільки забороняє видачу особи за діяння, що не визнаються кримінально караними в обох державах [1, с. 15]. Принцип non bis in idem захищає особу від повторного притягнення до відповідальності за те саме діяння, якщо щодо неї вже було винесене остаточне рішення [1, с. 16]. Однією з найважливіших гарантій є правило невидачі державою власних громадян, що ґрунтується на праві на свободу та фізичну недоторканність [2, с. 276]. Це положення реалізує правозахисний принцип jus de non evocando, який гарантує особі право поставати перед національним судом своєї держави [1, с. 16]. Також значну роль відіграють гуманітарні підстави для відмови у видачі, такі як похилий вік, стан здоров'я особи, можливість застосування до неї смертної кари, довічного ув'язнення, катувань або нелюдського поводження [1, с. 17]. Законодавство України також закріплює право не здійснювати видачу, якщо за станом здоров'я особа не може бути видана без шкоди її здоров'ю [3, с. 141]. Крім того, захист від політичної дискримінації забезпечується відмовою у видачі за політичні правопорушення або за наявності обґрунтованої підозри, що запит зроблено з метою переслідування особи за ознаками її раси, релігії, національності чи політичних поглядів [3, с. 140].

Сучасна практика вирішення питань екстрадиції вимагає обов'язкового врахування рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), оскільки відсутність індивідуального підходу та неврахування ситуації з правами людини в запитуючій державі може суперечити міжнародним

зобов'язанням [4, с. 208]. Згідно з позицією ЄСПЛ, екстрадиція може стати підставою для порушення статті 3 Європейської конвенції з прав людини, якщо існують суттєві підстави вважати, що в запитуючій державі особа наразиться на реальний ризик катувань чи жорстокого поводження [4, с. 208]. Для об'єктивної оцінки таких ризиків суди зобов'язані використовувати звіти авторитетних міжнародних інституцій, зокрема Комітету ООН проти катувань, неурядових організацій, а також офіційні доповіді щодо ситуації з правами людини у відповідній країні [3, с. 142]. Невід'ємним елементом є також забезпечення законності затримання для екстрадиції відповідно до статті 5 Європейської конвенції [4, с. 206]. Кожен заарештований має бути негайно поінформований зрозумілою для нього мовою про підстави свого затримання [4, с. 206]. Будь-яке позбавлення свободи має здійснюватися чітко відповідно до процедури, встановленої національним законом, який має бути передбачуваним та виключати ризик свавілля [4, с. 208]. Водночас стаття 6 Європейської конвенції вимагає гарантування особі права на справедливий судовий розгляд; тому питання про відмову в екстрадиції може порушуватися у виняткових обставинах, коли існує ризик того, що особі відверто відмовлять у справедливому правосудді в запитуючій країні [4, с. 209].

Процедура екстрадиції є складним, але необхідним механізмом міжнародного співробітництва. Проте завдання ефективної протидії транснаціональній злочинності повинні реалізовуватися виключно за умови дотримання фундаментальних прав і свобод людини. Правові підстави для відмови в екстрадиції, закріплені в міжнародних конвенціях та імплементовані в національне кримінальне процесуальне законодавство, є вичерпними і слугують надійними гарантіями захисту індивіда. Ретельне вивчення кожного екстрадиційного запиту, забезпечення належної правової процедури та врахування прецедентної практики Європейського суду з прав

людини є безальтернативними умовами для запобігання порушенням прав особи у цій сфері.

Література:

1. Нестеренко С. С. Міжнародно-правовий захист прав людини при здійсненні екстрадиції : на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук : 12.00.11. Одеса, 2010. 58 с.
2. Чебан В. І. Відмова у видачі особи в порядку екстрадиції як гарантія захисту прав людини: проблемні аспекти. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2024. Т. 3, № 82. С. 273–279.
3. Ахтирська Н. М. Європейські стандарти щодо видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення. Кримінальний процес. 2014. С. 138–143.
4. Кулик М. Й. Дотримання прав особи, видача (екстрадиція) якої запитується, з урахуванням практики європейського суду з прав людини. Вісник ЛДУВС імені Е.О. Дідоренка. 2017. Т. 1, № 77. С. 204–2012.

Науковий керівник: Катеринчук К.В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри правознавства Поліського національного університету.

Ю.Свіч[111]

ПРАКТИКА ЄСПЛ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ У СПРАВАХ ПРО ЗНИЩЕННЯ МАЙНА ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

[111] Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, студентка 2 курсу, 1 групи факультету міжнародного та європейського права

Збройні конфлікти є однією з найруйнівніших загроз для реалізації права власності. Руйнування житла, знищення підприємств, пограбування цивільного майна — усе це супроводжує практично кожну збройну операцію, перетворюючи захист власності на одне з ключових гуманітарних питань сучасності. Право власності знаходиться під захистом статті 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ЄКПЛ), яка гарантує кожному мирне користування своїм майном. Водночас практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) засвідчує, що реалізація цієї гарантії в умовах воєнного часу набуває особливої складності й потребує вироблення спеціальних підходів до оцінки дій держав та збройних формувань.

Стаття 1 Протоколу № 1 до ЄКПЛ закріплює трирівневу структуру захисту права власності. Перший рівень — принцип мирного користування майном як загальне правило. Другий — можливість позбавлення власності виключно в публічних інтересах та на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Третій — право держав регулювати використання майна відповідно до загального інтересу. В умовах збройного конфлікту всі три рівні підлягають особливій інтерпретації, оскільки звичайні мирні критерії оцінки правомірності втручання у право власності не можуть механічно застосовуватися до ситуацій активних бойових дій. Суд враховує специфіку воєнного часу, однак не відмовляється від принципу пропорційності як наріжного каменя аналізу.

Ключовим орієнтиром у питанні допустимості знищення майна є стандарт абсолютної необхідності. «Знищення майна заборонено, окрім випадків, коли воно є абсолютно необхідним для військових операцій» [1, с. 242]. Цей стандарт походить із норм міжнародного гуманітарного права — зокрема, зі статті 53 Четвертої Женевської конвенції та статті 52

Додаткового протоколу I, — і відображає ідею про те, що навіть найгостріші воєнні потреби не можуть виправдати невибіркове або навмисне знищення цивільного майна. ЄСПЛ інтегрував цей стандарт у власну методологію оцінки порушень статті 1 Протоколу № 1, розглядаючи його як мінімальний поріг правомірності будь-яких дій щодо власності в умовах збройного конфлікту.

Одним із системних порушень права власності в умовах збройного конфлікту є мародерство та пограбування цивільного населення. Ці дії не лише завдають прямої матеріальної шкоди окремим особам, а й руйнують саму тканину правового порядку на окупованих або охоплених бойовими діями територіях. Практика ЄСПЛ стабільно кваліфікує такі діяння як грубі порушення конвенційних гарантій власності, підкреслюючи, що держава-агресор або держава, яка здійснює ефективний контроль над територією, несе відповідальність за дії підконтрольних їй збройних формувань.

Справа «Ukraine and the Netherlands v. Russia» є одним із найбільш масштабних міждержавних проваджень в історії ЄСПЛ і надає безпрецедентну доказову базу щодо систематичного порушення права власності у контексті збройного конфлікту на сході України. Докази свідчать про існування системної кампанії з боку сепаратистів та збройних сил Росії, що полягала у вчиненні таких заходів або інцидентів із 2014 року і тривала після вторгнення 2022 року. Збройні групи грабували цивільних осіб на блокпостах, вривалися до їхніх житлових будинків і підприємств, а також здійснювали розграбування, захоплення або знищення майна [2]. Суд кваліфікував ці діяння як елемент цілеспрямованої державної політики, що унеможливлює посилання на окремі ексцеси чи ненавмисні наслідки бойових дій.

Встановлення державної відповідальності за знищення та пограбування майна є центральним процесуальним питанням у справах, що розглядаються Судом. ЄСПЛ застосовує концепцію ефективного контролю:

якщо держава контролює певну територію або збройні формування на ній, вона несе відповідальність за дії цих формувань щодо цивільного населення, у тому числі за порушення майнових прав. У справі «Ukraine and the Netherlands v. Russia» Суд констатував наявність такого контролю з боку Росії щодо підтримуваних нею угруповань, що стало підставою для визнання держави-відповідача відповідальною за системні майнові порушення.

На рівні національного законодавства захист права власності у кризових умовах також зазнає суттєвих змін. Конституція України встановлює, що примусове відчуження об'єктів права приватної власності з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану [3, ст. 41]. Це положення відображає баланс між суспільною необхідністю та індивідуальним правом: навіть за умов надзвичайного воєнного стану держава не може безоплатно позбавляти власника його майна — компенсаційний обов'язок зберігається. Таким чином, українське конституційне право узгоджується з конвенційними стандартами у частині неприпустимості безвідплатного вилучення власності.

Окремою проблемою є відшкодування збитків, завданих знищенням майна в умовах збройного конфлікту. Практика ЄСПЛ демонструє, що Суд присуджує справедливу сатисфакцію за статтею 41 ЄКПЛ у справах про знищення цивільного майна, однак обсяг відшкодування та умови його надання безпосередньо залежать від характеру порушення, наявності причинно-наслідкового зв'язку між діями відповідальної держави та завданою шкодою, а також від можливості точного встановлення розміру збитків. У масштабних міждержавних справах питання відшкодування часто виноситься на окреме провадження через складність підрахунку сукупної шкоди.

Воєнний конфлікт в Україні поставив перед ЄСПЛ низку методологічних викликів, пов'язаних із розглядом майнових справ. По-перше, масштаб руйнувань і кількість потенційних заявників створюють безпрецедентне навантаження на судовий механізм. По-друге, труднощі зі збором доказів на окупованих або активно охоплених бойовими діями територіях ускладнюють документування конкретних порушень. По-третє, питання юрисдикції та ефективного контролю над певними районами потребує постійного переосмислення з огляду на динамічну лінію фронту. Ці виклики свідчать про необхідність адаптації існуючих процесуальних механізмів до умов тривалих збройних конфліктів.

Узагальнюючи, практика ЄСПЛ у справах про знищення майна під час воєнного стану утверджує декілька принципових позицій: стандарт абсолютної військової необхідності як єдина підстава допустимого знищення; концепція ефективного контролю як критерій державної відповідальності; визнання систематичного мародерства складовою міжнародно-правового делікту. Подальший розвиток конвенційної доктрини у цій сфері має орієнтуватися на формування чітких механізмів відшкодування шкоди, завданої збройними конфліктами, та на удосконалення процедур розгляду масових майнових скарг, що є нагальним завданням як для ЄСПЛ, так і для міжнародно-правової науки загалом.

Література:

1. Кисельов В. Практика Європейського Суду з прав людини у справах щодо знищення майна та припинення права власності в умовах воєнного стану // Юридичний вісник. – 2025. – № 4. – С. 238–248. – URL: https://yurvisnyk.in.ua/v4_2025/28.pdf (дата звернення: 28.04.2026).

2. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Ukraine and the Netherlands v. Russia» (заяви № 8019/16, 43800/14, 28525/20, 11055/22)

від 9 липня 2025 р. – URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-244292 (дата звернення: 28.04.2026).

3. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 28.04.2026).

Науковий керівник: Трагнюк О.Я., к.ю.н, професор кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Дарина Семегук[112]

ПРАВОВЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В РАМКАХ ЄС

Права людини - це базові основоположні можливості, необхідні кожному для повноцінного і гідного існування у світі. Людство впродовж всього свого існування удосконалювало знання в сфері прав та свобод, у результаті чого простежується еволюція від їх повного ігнорування до утвердження пріоритетності.

На сьогоднішній момент не можливо уявити демократичне середовище окремо від основних прав та свобод людини, адже їх визнання і забезпечення є одним із критеріїв цієї форми правління.

Європейський Союз (далі – ЄС, Союз) зважаючи на важливість поваги до сфери прав людини та основоположних свобод, не міг ігнорувати це питання. Статтею 2 Договору про ЄС (далі – ДЄС) закріплено існування Союзу на принципі поваги до прав людини [3]. І це не дивно, зважаючи на те, як часто громадяни держав-учасниць ЄС потерпали від посягань на свої

[112] НЮУ імені Ярослава Мудрого, студентка факультету прокуратури 3 курс, 18 група

права упродовж тривалого існування. Загалом Договір про ЄС не містить систематизованого переліку основних прав людини, як це зазвичай визначається конституціями демократичних держав, оскільки був створений з іншою метою. Проте, проаналізувавши його більш детально, можливо простежити наявність деяких важливих положень у цій сфері. Наприклад, статті 9, 10, 11 Розділу II «Положення щодо демократичних принципів» ДЄС стосуються громадянських прав, таких як додаткове громадянство Союзу, яке надається громадянам держав-членів; право на участь у демократичному житті Союзу і таким чином впливати на його долю; право на висунення пропозицій до Єврокомісії [3]. Крім зазначених положень, важливе місце посідає стаття 6 ДЄС, оскільки зазначає про Хартію основоположних прав ЄС (далі – Хартія), яка являє собою так-званий біль про права, який має гарантуватись державами-членами та ЄС. Преамбула Хартії розпочинається з фрази «людина та її інтереси - у центрі діяльності Союзу», тим самим підкреслює значення прав і свобод у функціонуванні ЄС [3].

Особливістю Хартії є її структура, яка розділена не на розділи за особистими, політичними, культурними, економічними та соціальними правами, а на загальноморальні засади, які посідають чільне місце і в рамках функціонування ЄС – «Гідність», «Свободи», «Рівність», «Солідарність» [с.26, 2]. Хартія закріплює різні за змістом права: від матеріальних (право на життя, свободу, особисту недоторканість) до процесуальних (право на подання скарги до Омбудсмена), від особистих (право бути заслуханим) до колективних (право на колективні переговори та дії). Тож можна говорити про те, що Хартія займає головне місце в сфері прав людини в рамках ЄС, забезпечуючи правовий статус та суб'єктивні права осіб під юрисдикцією держав-членів ЄС.

Установи ЄС у рамках своєї діяльності можуть розробляти акти в сфері прав людини, а саме - регламенти, директиви, рішення, рекомендації

та висновки, про що вказано в статті 288 Договору про функціонування ЄС [1]. Союз в директивах впроваджує певну мету, а вже країни-учасниці вирішують якими засобами та формами слід досягнути поставленого правового результату.

Однією з таких є Директива № 2000/43ЄС Ради ЄС, що імплементує принцип рівного поводження з людьми, незалежно від їх расового або етнічного походження[1]. Вона встановлює необхідність заборони будь-якої дискримінації, впровадження принципу однакового ставлення [1]. Даний акт дає розуміння державам-учасницям про сфери в яких їм потрібно встановити рівність для всіх, закріплює обов'язок за державами з приводу запровадження в національні системи відповідних заходів для боротьби з цим явищем, відповідальність у разі невиконання припису тощо [1]. Отже, можна зробити висновок, що Союз виявив порушення нерівного ставлення та з цією метою прийняв дану Директиву, в якій встановлено заборону прямої та непрямої дискримінації у таких сферах, як освіта, соціальний захист, у тому числі соціальне страхування та охорона здоров'я, соціальні пільги та доступ до товарів і послуг та постачання товарів і послуг [1].

Тож, ЄС як об'єднання держав не може ігнорувати важливість закріплення в нормативних актах прав людини. Союз імплементує у своїх Установчих договорах повагу до прав та свобод, серед яких головне місце посідає Хартія основних прав ЄС. Дана правова основа є показником того, що сприятливі умови для існування та розвитку громадян членів-держав ЄС знаходяться в пріоритетній діяльності Союзу.

Література

1.Директива № 2000/43/ЄС Ради ЄС, що імплементує принцип рівного поводження з людьми, незалежно від їх расового або етнічного походження : Директива Європ. Союзу від 29.06.2000 № 2000/43/ЄС. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a65#Text (дата звернення: 14.04.2026).

2.Добрянський С. Хартія основних прав Європейського Союзу як регіональний праволюдинний стандарт. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. Т. 3, № 74. С. 23–30.

3.Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями : Договір Європ. Союзу від 07.02.1992 : станом на 30 берез. 2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення: 13.04.2026).

Науковий керівник: Шалупня К.С., аспірантка кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Олександра Сенюк[113]

ПРАВО НА ТИМЧАСОВИЙ ЗАХИСТ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ В ЄС ЯК ГАРАНТІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Внаслідок повномасштабного збройного нападу, розпочатого Російською Федерацією проти України мільйони українців були вимушені шукати притулку в країнах Європейського Союзу. Цей масовий потік переміщених осіб створив надзвичайну ситуацію, коли національні системи надання притулку могли виявитися перевантаженими, а права біженців

[113] Студентка Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

піддавалися значним ризикам. Тому ЄС екстрено активував механізм тимчасового захисту - надзвичайний інструмент, закріплений Директивою 2001/55/ЄС, для швидкого та уніфікованого надання допомоги громадянам України.

Європейський Союз уперше нормативно закріпив засади механізму тимчасового захисту в Директиві 2001/55/ЄС, яка встановила мінімальні стандарти його надання у випадку масового прибуття переміщених осіб. Цей акт став правовою основою для формування спільного підходу держав-членів ЄС до реагування на масштабні міграційні кризи.

У положеннях зазначеної Директиви тимчасовий захист розглядається як спеціальна правова процедура надзвичайного характеру, призначена для оперативного забезпечення захисту осіб у разі масового напливу біженців із третіх країн. При цьому такий захист має строковий характер, тобто надається невідкладно, але на обмежений період, що зумовлено його винятковою природою та потребою швидкого реагування на кризову ситуацію. Згідно зі статтею 3 Директиви 2001/55/ЄС, держави-члени мають здійснювати тимчасовий захист з належним дотриманням прав і основоположних свобод людини та урахуванням принципу non-refoulement (заборона повернення до небезпечної зони). Директива закріплює і принцип солідарного розподілу відповідальності між державами-членами Європейського Союзу. Її положення виходять із того, що прийом осіб, які користуються правом на тимчасовий захист, має здійснюватися на засадах спільної європейської солідарності, взаємодопомоги та узгодженості дій. У цьому контексті на держави-члени покладається обов’язок брати участь у забезпеченні належного прийому таких осіб, а також самостійно визначати обсяг власних приймальних можливостей з урахуванням національних ресурсів, організаційної спроможності та загальних інтересів Союзу [1].

В українському законодавстві відображені подібні підходи. Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» передбачає категорію «тимчасового захисту» для осіб, які масово прибули в Україну у разі зовнішньої агресії, війни, катастроф тощо. За цим законом, тимчасовий захист є винятковим, короткостроковим заходом і надається іноземцям, які не можуть повернутися в країну походження через вказані обставини [2]. Україна також ратифікувала Женевську конвенцію 1951 р. та Протокол 1967 р., що закріплюють обов'язок захищати жертв переслідувань і не повертати їх у зони небезпеки.

З метою ефективної координації надання допомоги ЄС 2 березня 2022 р. Європейська Комісія запропонувала, а 4 березня 2022 р. Рада ЄС одноголосно ухвалила Рішення (ЄС) 2022/382, яким було констатовано «існування масового напливу біженців з України» на підставі статті 5 Директиви 2001/55/ЄС та запроваджено тимчасовий захист. Це рішення діяло як єдиний механізм для всього ЄС.

В тексті Рішення чітко зазначено, що тимчасовий захист надається громадянам України, які переселені внаслідок вторгнення з 24 лютого 2022 р., а також членам їхніх сімей, які проживали в Україні на момент війни. Додатково до цього Рішення країни-члени мали право розширити захист на осіб з інших країн, які легально проживали в Україні і не можуть повернутися додому [3].

Для громадян України режим тимчасового захисту надається у спрощеному порядку, що істотно відрізняє його від класичної процедури набуття статусу біженця. Підставою для його застосування є підтвердження належності особи до громадянства України, без проходження повної індивідуальної процедури розгляду заяви про визнання біженцем. Директива 2001/55/ЄС детально визначає обов'язки держав-членів щодо надання їм прав. Зокрема, стаття 8 директиви зобов'язує видати посвідку на

проживання на весь період тимчасового захисту, а також надати всі необхідні документи чи довідки, що підтверджують цей статус. Згідно зі статтею 12 такі особи мають право на працевлаштування або зайнятість, включаючи професійну підготовку і освіту для дорослих, за умовами ринку праці приймаючої країни [1].

Стаття 13 гарантує доступ до житла та соціальної підтримки: бенефіціари тимчасового захисту мають отримати відповідне житло або фінансову допомогу, необхідну для забезпечення мінімальних потреб, а також медичну допомогу (принаймні екстрену та основні лікувальні послуги). Якщо особа має особливі потреби (діти, постраждалі від насильства тощо), держава-член зобов'язана надати додаткову допомогу [1].

Для неповнолітніх стаття 14 директиви передбачає доступ до освіти на тих же умовах, що й для громадян приймаючої держави. Стаття 15 забезпечує можливості возз'єднання сім'ї: родичі, які залишилися роз'єднаними війною, мають бути визнані близькими членами родини і, у разі потреби, переміщені до країни, де опікується спонсор (батько, мати чи опікун) [1].

Практика країн ЄС підтверджує солідарність та різноманіття підходів. Більшість держав надали громадянам України широкий спектр прав тимчасового захисту: наприклад, Німеччина прийняла найбільше українців і організувала для них особливо вигідні умови. Німецький Бундесрат у 2023 р. продовжив термін дії захисту до 2027 р. для всіх українців, які його отримали. У Польщі з аналогічного механізму було розширено перебування українців до 4 березня 2026 р., хоча згодом частково посилили критерії отримання допомоги.

Разом з тим деякі країни починають планувати поступовий перехід на інші схеми притулку, готуючи зміни законодавства, але повна відміна тимчасового захисту ще не розглядається. За даними Європейської Комісії,

станом на кінець 2024 року тимчасовим захистом у державах - членах Європейського Союзу скористалися понад 5 мільйонів громадян України.

Отже, запровадження тимчасового захисту для громадян України в ЄС стало практичною гарантією їхніх прав людини під час воєнного стану. Цей інструмент забезпечує узгоджене реалізоване гуманітарне зобов'язання. Він поєднує юридичні гарантії (законне перебування, соціальний захист, доступ до роботи та освіти) з принциповими зобов'язаннями ЄС і України перед світовою спільнотою.

Література:

1. Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences thereof // Official Journal of the European Communities. 2001. L 212. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2001/55/oj/eng (дата звернення: 04.04.2026).

2. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту : Закон України від 08.07.2011 № 3671-VI : станом на 12 верес. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text (дата звернення: 04.04.2026).

3. Імплементаційне рішення Ради (ЄС) 2022/382 від 04.03.2022 р., що встановлює наявність масового напливу переміщених осіб з України у розумінні статті 5 Директиви 2001/55/ЄС та запроваджує тимчасовий захист. URL: https://document.vobu.ua/doc/11076 (дата звернення: 04.04.2026).

Науковий керівник: Гаврік Р. О., к.ю.н., доцент, професор кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова.

Yelizaveta Syzonenko[114]

LEGAL CHALLENGES OF APPROXIMATION OF THE EU ARTIFICIAL INTELLIGENCE ACT IN UKRAINE: ALGORITHMIC DISCRIMINATION

The rapid automation of data processing by artificial intelligence (AI) systems carries the risk of algorithmic discrimination – a situation in which AI systems make decisions or produce results that unfairly restrict people's rights based on their gender, race, age, or other characteristics. As part of its cooperation with the European Union and fulfillment of the conditions of candidate status, Ukraine has to approximate its national legislation with the acquis communautaire, in particular with Regulation (EU) 2024/1689 (hereinafter referred to as the AI Act). Given the extraterritorial nature of this law (the "Brussels effect"), compliance with European standards is a prerequisite for the Ukrainian IT sector's access to the EU's digital market.

This study aims to analyze algorithmic discrimination and identify specific challenges in adapting Ukrainian law to the requirements of the AI Act.

As stated in the AI Act itself, AI has the potential to deliver broad optimization and competitive advantages for businesses in many sectors. Still, at the same time, depending on the circumstances of its specific application, use, and level of technological development, AI may pose risks and cause harm (physical, psychological, social, and economic) to public interests and fundamental rights protected by EU law [1].

The EU AI Act is based on a risk-based approach that classifies AI systems according to their potential harm to fundamental human rights. The greatest risk

[114] student, Faculty of International and European Law at Yaroslav Mudryi National Law University, 4th year, group 07mp-22-01

of algorithmic discrimination comes from high-risk systems (in the fields of education, healthcare, HR, justice, etc.), where the threat lies in biases within the datasets used in a specific system for a particular purpose. Discrimination arises from the use of historical datasets that contain social biases, as well as from a lack of proper data governance, which leads to the neglect of the specific needs of vulnerable groups or, conversely, to the consideration of only one specific group [1]. A classic example of this is the case of Amazon's recruitment algorithm (2018), which automatically lowered the ratings of female candidates because it was trained on data that was predominantly male, and because of that, it considered men to be better candidates. As a result, this discovery led to the discontinuation of such algorithms, as there was no way to fix this systemic problem, which negatively impacted the company's reputation [2].

Intersectionality is also an important issue in this matter: if an AI system contains data that is biased across gender, race, nationality, and so on, there is a risk of automated marginalization of certain groups. This creates a dangerous effect of heightened discrimination, which requires not just technical fixes, but a fundamental reevaluation of the ethical foundations of AI development.

To address these risks, the AI Act establishes strict requirements regarding human oversight, technical documentation, and conformity assessment. A key instrument is Article 27, which introduces a Fundamental Rights Impact Assessment (FRIA), requiring AI system developers to identify categories of individuals who may be adversely affected by the system and to develop measures to minimize risks [1].

Currently, the regulation of AI systems in Ukraine is fragmented, creating legal uncertainty for the free circulation of innovations. The Ministry of Digital Transformation of Ukraine has developed a "bottom-up" strategy (Roadmap, 2023). This approach combines soft and hard law instruments and aims to gradually adapt the market to European standards, minimizing sudden "shock" effects on the IT sector. According to the draft for the development of Artificial

Intelligence in Ukraine for the period until 2030, Ukraine has already implemented several soft law tools, such as a voluntary Code of Conduct signed by 14 companies, 10 sectoral ethical recommendations, and an innovation "sandbox". Moreover, it integrated the Council of Europe's HUDERIA methodology for human rights assessments and adopted some international standards. Since the AI Act will fully enter into force in August 2026, Ukraine is beginning the transition to the "hard" phase – the creation of specialized legislation, which is scheduled for 2027 – 2030 [3, p. 10].

The process of approximating Ukrainian legislation with the provisions of the AI Act presents several specific challenges that directly impact the protection of human rights in the digital age. In the context of algorithmic discrimination, I would like to highlight the absence in Ukrainian legislation of provisions analogous to Article 10 of the Regulation, which would require AI developers to ensure representativeness and the absence of errors in training datasets to avoid bias. Without this, algorithms will continue to reproduce various stereotypes embedded in historical data [1, 4, p. 124].

Another major challenge at present is the lack of a competent national supervisory authority with the resources and technical expertise to monitor compliance with human rights (the right to non-discrimination in particular) in the field of AI. Existing human rights institutions may not have sufficient tools to detect algorithmic discrimination [4, p. 123]. That is precisely why I emphasized Article 27 of the AI Act, as I believe that the priority in this matter should be the implementation of national methodologies for assessing risks to fundamental rights.

Some researchers view the lack of experts with knowledge at the intersection of law, sociology, and computer science – who are capable of conducting comprehensive audits of intelligent systems – as a significant challenge to the implementation of new regulations. UN Women in Ukraine has proposed a rather good solution to this problem, namely the creation of an "AI

School," whose goal is to train developers and civil servants in the principles of gender-sensitive AI design. Following this logic, it would be advisable to create a universal educational platform for training experts, to ensure respect for fundamental human rights at all stages of AI development and use [5].

Furthermore, the obligations to ensure transparency and provide a clear explanation of the AI logic that led to a discriminatory decision require the reform of existing legislation, in particular the Code of Administrative Procedure, to enable courts to request technical documentation and audit results for AI systems, as well as placing the burden on the developer to prove the absence of bias in the algorithm.

Therefore, approximation of Ukrainian legislation with the EU AI Act is a strategic step that goes beyond technical harmonization. Protection against algorithmic discrimination requires a comprehensive approach: from the implementation of strict data quality requirements and mandatory impact assessments on fundamental rights to the development of institutional capacity and the training of interdisciplinary experts.

References:

1. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act) and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828. (2024). Official Journal of the

European Union, L series. URL: http://data.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj.

2. AlgorithmWatch. (n.d.). FINDHR: Facilitating inclusive de-biasing and high-quality robustness. URL: https://algorithmwatch.ch/en/findhr/.

3. Ministry of Digital Transformation of Ukraine. Draft Strategy for the development of Artificial Intelligence in Ukraine for the period until 2030. URL: https://ai.thedigital.gov.ua/en/documents

4. M.V.Hura (2025). Adaptation of Ukrainian legislation to the norms of the EU artificial intelligence act: challenges and prospects. The Journal of V.N. Karazin National University, Series "Law", (40), P. 119-128 https://doi.org/10.26565/2075-1834- 2025-40-12 (in Ukrainian).

5. FundsforNGOs. (2024, May 22). Call for proposals: Implementation of UN Women AI school public cohort in Ukraine. URL: https://www2.fundsforngos.org/education/call-for-proposals-implementation-of-un-women-ai-school-public-cohort-in-ukraine/.

Supervisor: Anakina Tetyana, Associate Professor of the EU Law Department at Yaroslav Mudryi National Law University, PhD.

А.Гаращенко[115],
Д. Сівак[116]

СПІЛЬНА ЗОВНІШНЯ ТА БЕЗПЕКОВА ПОЛІТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: МЕХАНІЗМИ РЕАГУВАННЯ НА ЗБРОЙНІ КОНФЛІКТИ

Динаміка сучасних міжнародних відносин та еволюція безпекових загроз вимагають нових підходів до підтримки миру, де Європейський Союз відіграє роль унікального інтеграційного центру. Стратегія ЄС охоплює повний цикл протидії кризам: від превентивної дипломатії до постконфліктної стабілізації. Інституційна модернізація, започаткована Лісабонським договором, дозволила консолідувати зусилля держав-членів та запровадити ефективні інструменти реагування.

Актуальність даного питання полягає у необхідності переосмислення ролі безпекової стратегії ЄС в умовах нестабільного світопорядку та воєнних конфліктів нового типу, включаючи кібербезпеку, тероризм та дезінформацію. Центральне місце у роботі посідає оцінка ефективності кризового реагування ЄС на тлі російської агресії, що вимагає глибокого вивчення внутрішніх регуляторних механізмів та правових обмежень процесу прийняття рішень. Водночас для нашої держави цей аналіз є фундаментом для гармонізації безпекового сектору з європейськими стандартами, в контексті євроінтеграційного курсу України.

Вивчаючи теоретичні підходи до розуміння спільної політики безпеки та оборони (далі- СПБО), варто звернутися до позиції Шамраєвої В. М., яка визначає її як вид співпраці держав ЄС, який спрямований на

[115] студентка 3 курсу, 13 групи факультету прокуратури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
[116] студентка 3 курсу 13 групи факультету прокуратури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

зміцнення оборони та гарантування безпеки в країнах ЄС. Впровадження цієї політики відбувається завдяки низки заходів, які спільні з діяннями НАТО, а саме створення інституційних механізмів та розвинутих оперативних можливостей, що дає змогу Союзу виступати активним діячем у сфері міжнародної безпеки, забезпечення миру та недопущення конфліктів. Особливу увагу при цьому приділяють дотриманню принципів, закріплених у Статуті ООН [3, с. 371].

Мартинов А. зазначає, що формування та здійснення спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС відбувалося на на тлі гострих дискусій щодо сутності, змісту, організаційних форм та функціональних засад Європейської служби зовнішніх справ. Ще до затвердження договору про реформування (Лісабонська угода) 13 грудня 2007 року було очевидним, що дискусія розвивається на кількох рівнях. Перший рівень стосується "старих" країн-членів Європейського Союзу. Передова верства населення в цих державах зайняли протилежні позиції, а саме - лівоцентристські, правоцентриські та ліберальні європейські партії підтримують міждержавний підхід до європейської інтеграції та його поступовий перехід на наддержавний рівень. Тоді як ультраправі сили різко виступають проти такої моделі. У результаті Лісабонський договір 2007 року впорядкував цю систему, запровадивши чотири ключові інструменти впливу: спільні стратегії, спільні дії, спільні рішення та декларації [2, с. 45].

Якщо ж розглядати цілі СПБО, то вони закріплені в ст. 21 Договору про Європейський Союз, де визначено багатовекторність зовнішньополітичної діяльності ЄС, а саме:

1) Забезпечувати дотримання своїх цінностей, визначальних інтересів, безпеки, незалежності та цілісності Союзу;

2) Сприяти зміцненню та підтриманню демократії, верховенства права, прав людей і засад міжнародного права;

3) Підтримувати мир, відвертати війни та посилювати безпеку на міжнародному рівні керуючись засадами та цілями Статуту ООН, Гельсінського Заключного Акту та Паризької Хартії, зокрема щодо захисту зовнішніх кордонів;

4) Сприяти гармонійному розвитку економіки, суспільства та навколишнього середовища в країнах, що розвиваються, з головним завданням подолання бідності;

5) Сприяти включенню всіх країн до глобальної економіки, зокрема через поступове зняття бар'єрів для міжнародної торгівлі;

6) Розвивати міжнародні ініціативи для збереження та покращення стану довкілля, а також для раціонального використання світових природних ресурсів, забезпечуючи тим самим сталий розвиток;

7) Надавати допомогу людям, країнам та регіонам, які постраждали від природних катаклізмів або техногенних катастроф;

8) Розвивати міжнародний комплекс, що базується на міцній співпраці багатьох країн та ефективному світовому управлінні.

Така широка система цілей свідчить про комплексний характер зовнішньої політики ЄС, яка поєднує безпекові, економічні та гуманітарні компоненти [1].

Подальший аналіз механізмів реалізації СПЗПБ передбачає розгляд інституційної архітектури прийняття рішень. Згідно зі статтею 24 (2) Договору про Європейський Союз, спільна зовнішня та безпекова політика (СЗППБ) стала частиною загальної структури ЄС. Однак, вона діє за особливими правилами та процедурами, які відрізняють її від інших сфер діяльності, серед основного - це те, що:

- ініціювання пропозицій щодо конкретних рішень у сфері зовнішньої політики здійснюється будь-якою державою-членом ЄС, Верховним представником (HR) або Європейською Комісією (стаття 22 Договору про ЄС);

- Європейський Парламент регулярно передає інформацію Президентові та консультує щодо ключових аспектів та основних варіантів рішень у зовнішньополітичних питаннях. Цей процес консультацій, відповідно до міжінституційної угоди про функціонування СЗППБ, відбувається щорічно на основі документа, підготовленого Радою ЄС;

- рішення у сфері зовнішньої політики мають ухвалюватися Радою ЄС одностайно. Рада ЄС встановлює пріоритети та стратегічні інтереси Союзу. Верховний представник та держави-члени відповідають за впровадження цих рішень, використовуючи як національні, так і ресурси Європейського Союзу. У разу виникнення міжнародних подій, Президент Ради ЄС може скликати позачергове засідання для оперативного реагування.

Водночас функціонування Європейського Союзу в плані прийняття рішень спирається на три основні стовпи - Європейський парламент, що є голосом громадян ЄС; Рада ЄС, яка представляє інтереси національних урядів; та Європейська Комісія, що виступає гарантом загальноєвропейських інтересів. Стандартний шлях ухвалення нормативних актів в ЄС - це процедура “спільного прийняття рішень”, яка вимагає згоди всіх трьох інституцій.

Однак така інституційна модель не позбавлена недоліків. Сучасна система зовнішньополітичних домовленостей Європейського Союзу, розроблена в умовах минулої міжнародної стабільності, стикається з низкою структурних викликів. Першим й найсуттєвішим обмеженням є механізм одностайного прийняття рішень, який вимагає консенсусу між усіма 27 державами-членами. Така модель неминуче призводить до затримок та потенційного блокування, що є критичним недоліком для оперативної зовнішньополітичної діяльності. Другою проблемою є недостатня чіткість у розподілі функцій та повноважень між ключовими інституційними суб’єктами, такими як Рада ЄС, Європейська Комісія та Європейська служба зовнішніх дій. Наявна конкуренція між керівниками

цих органів замість скоординованої роботи також негативно впливає на ефективність. Нарешті, паралельне ведення національної зовнішньої політики країнами-членами та їхня недостатня відданість спільним європейським ініціативам створюють умови для зловживань. Це може проявлятися у використанні механізму одностайності та невизначеності у розподілі компетенції для просування власних національних інтересів [4, с. 97].

Коли ЄС стикається з раптовою кризою або надзвичайною ситуацією, що може бути спричинена загостренням безпекової, політичної чи економічної ситуації в країні або регіоні, у структурах Європейської Служби зовнішніх справ (ЄСЗС) запускається спеціальний механізм реагування на кризові ситуації. Спільним для них є те, що цей випадок чи розвиток подій можуть мати вплив на безпекові інтереси або безпеку ЄС та його громадян. Механізм реагування на кризові ситуації функціонує відповідно до інтегрованого підходу, оскільки він повинен передбачати використання всіх наявних ресурсів у скоординований спосіб.

У відповідь на зазначені виклики Європейський Союз розробив механізм кризового реагування на надзвичайні ситуації, який активується під час кризової наради, де керівництво ЄСЗС та Комісії оцінює короткострокові наслідки та вирішує, які дії необхідно вжити. Можливими варіантами є негайні дії (Immediate Action), активація кризової групи (Crisis Cell) та скликання кризової платформи (Crisis Platform). У деяких випадках створюється спеціальна робоча група (Task Force) під головуванням відповідного географічного відділу Європейської Служби зовнішніх справ.

Подальшим розвитком цієї системи став опис та бачення того, як ЄС повинен покращити свої можливості реагування на зовнішні кризи та конфлікти, а тому було представлено Комплексний підхід ЄС до зовнішніх криз та конфліктів (The EU Comprehensive Approach to external crisis and conflicts.). Одним із основоположних принципів цього документа був

спільний аналіз та загальне бачення щодо того, як найкраще реагувати на кризу. Він спрямований на мобілізацію та синхронізацію використання широкого спектру інструментів ЄС, таких як політичні заходи, санкції, допомога на розвиток, гуманітарна допомога та заходи в рамках Спільної політики безпеки та оборони (СПБО). Комплексний підхід був зосереджений на запобігання конфліктам та наголошував на тому, що внутрішні та зовнішні заходи мають тісно взаємодіяти, а планування завжди має бути спрямованим на пошук довгострокового вирішення [5, с. 281-282].

До прикладу, після початку повномасштабної військової агресії рф проти України Європейський союз суттєво розширив систему обмежувальних заходів, які застосовувалися ще з 2014 року у відповідь на анексію Криму та дестабілізацію ситуації на сході України. Уже 23 лютого 2022 року санкції були посилені у зв'язку з визнанням росією тимчасово окупованих територій, а після 24 лютого 2022 року вони набули безпрецедентного масштабу та системного характеру.

Основною метою запровадження санкцій стало здійснення комплексного політичного, економічного та технологічного тиску на державу-агресора з метою припинення порушення норм міжнародного права. Санкції спрямовані на обмеження військово-промислового потенціалу росії, зменшення фінансових ресурсів, що використовуються для ведення війни, а також притягнення до відповідальності осіб та структур, причетних до агресії.

В той же час після анексії російською федерацією Криму та початку збройного конфлікту на Донбасі виявилось недостатньо ефективним наявність європейських безпекових інституцій, які не змогли забезпечити оперативну та рішучу відповідь на сучасні загрози. Низький рівень узгодженості у реалізації спільної політики безпеки та оборони ЄС зумовлений відмінностями у стратегічних підходах держав-членів щодо

подальшого розвитку інтеграційного об'єднання. Зокрема, з одного боку-збереження відносин із росією як одним із ключових сусідів ЄС, а з іншого-підтримка України в її курсі на європейську інтеграцію.

Держалюк О.М. звертає увагу, що повномасштабне вторгнення рф в Україну 24 лютого стало ключовим переломним моментом для всієї архітектури європейської безпеки. Воно засвідчило істотну вразливість оборонного потенціалу ЄС та показало обмеженість здатності європейських держав оперативно реагувати на військові виклики без підтримки Сполучених Штатів. У відповідь 21 березня 2022 року Європейська служба зовнішніх дій оприлюднила затверджений Радою ЄС політичний документ - «Стратегічний компас безпеки та оборони», у якому агресивні дії рф були визначені як довгострокова пряма загроза безпеці ЄС. Документ також підкреслив, що розвиток спільних оборонних ініціатив ускладнюється небажанням окремих держав-членів брати на себе додаткові зобов'язання у сфері безпеки [6, с.25].

Санкційна політика ЄС має комлексний характер і охоплює різні сфери. Насамперед йдеться про фінансові обмеження, зокрема замороження активів російських банків і фізичних осіб, обмеження доступу до фінансових ринків ЄС, а також блокування валютних резервів Центрального банку росії. Важливе місце займають торговельно-економічні санкції, які передбачають заборону експорту до рф високотехнічних товарів і продукції подвійного призначення, а також обмеження імпорту російських енергоносіїв, зокрема нафти. Окрім цього, запроваджено індивідуальні санкції щодо представників політичної еліти, військового керівництва та пов'язаних із ними суб'єктів господарювання, які включають заборону на в'їзд до країн ЄС та замороження активів. Застосовано також низку додаткових заходів, зокрема обмеження діяльності російських пропагандистських медіа, заборони у сфері авіаційного та морського сполучення, а також механізми протидії обходу санкцій [7].

Таким чином, санкції Європейського Союзу проти росії стали одним із ключових інструментів зовнішньої політики та безпеки ЄС у відповідь на збройну агресію проти України. Водночас їх ефективність значною мірою залежить від узгодженості дій держав-членів ЄС та їхньої взаємодії з міжнародними партнерами. Але, незважаючи на наявні труднощі, санкційна політика вже суттєво вплинула на можливості рф продовжувати війну, що підтверджує її важливу роль як інструменту стримування агресії та підтримки України.

Отже, проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що спільна зовнішня та безпекова політика Європейського Союзу є складною багаторівневою системою, яка поєднує безпекові, політичні, економічні та гуманітарні складові політики ЄС. Однак її практична реалізація ускладнюється відмінностями стратегічних пріоритетів держав-членів, недостатньою узгодженістю інституційної взаємодії та паралельним існуванням національних зовнішньополітичних курсів. СПБО перебуває у стані активної еволюції, спрямованої на підвищення її оперативності, узгодженості та інституційної спроможності. Подальший розвиток цієї політики є ключовим чинником зміцнення ролі ЄС як глобального актора у сфері міжнародної безпеки, а також важливим орієнтиром для євроінтеграційного курсу України.

Список використаної літератури:

1. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз (вчиненого в Маастрихті сьомого дня лютого тисяча дев’ятсот дев’яносто другого року) та Договору про функціонування Європейського Союзу (вчиненого в Римі двадцять п’ятого дня березня місяця року одна тисяча дев’ятсот п’ятдесят сьомого) з протоколами та деклараціями URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення 11.04.2026)

2. Мартинов А. Спільна зовнішня і безпекова політика Європейського Союзу: основні етапи розвитку. *Європейські історичні студії.* 2015. № 1. С. 43–61.

3. Шамраєва В. Політика безпеки та оборони ЄС: еволюція формування. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2020. № 29. С. 369 – 377.

4. Шелемба М., Шелемба М. Процес ухвалення рішень у зовнішньополітичній сфері ЄС: проблеми та перспективи реформування. *Збірник наукових праць, 1 (32).* 2024. С 92–104.

5. TAITTO, Petteri; HYTTINEN, Kirsi. EU INTEGRATED APPROACH TO RESPOND CONFLICTS AND CRISIS. *Collective Monograph Edited by Ivita Kīsnica*, 2018. С. 275-292

6. Держалюк О.М. Ціннісний вимір безпекової політики єс в контексті повномасштабної війни росії проти України. *Проблеми всесвітньої історії, №3(31)*, 2025. С.18-42

7. Стаття з Офіційного веб-сайту Європейського Союзу URL: https://finance.ec.europa.eu/eu-and-world/sanctions-restrictive-measures/sanctions-adopted-following-russias-military-aggression-against-ukraine_en#timeline-measures-adopted-in-2022-2023 (дата звернення 17.04.2026)

Науковий керівник: Комарова Т.В., д.ю.н., професорка, завідувачка кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Софія Слободенюк[117]

[117] Студентка групи 3 курсу 11 групи факультету прокуратури Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого.

ЧИ Є ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ «ФОРТЕЦЕЮ ПРАВ ЛЮДИНИ»?

У сучасному світі права людини визнаються однією з цінностей демократичного суспільства, адже саме вони визначають рівень свободи, безпеки та гідності кожної особи. У цьому контексті Європейський Союз (далі – ЄС) допомагає у формуванні та поширенні високих стандартів захисту прав людини, закріплюючи їх як на нормативному, так і на інституційному рівнях. Водночас, попри значні досягнення, у науковому та практичному середовищі все частіше постає питання про те, чи можна вважати ЄС своєрідною «фортецею прав людини», з огляду на наявні проблеми у державах-членах та суперечності у політиці самого Союзу. Саме тому метою цієї роботи є проаналізувати рівень забезпечення прав людини в ЄС, а також з'ясувати, наскільки обґрунтованим є його визначення як «фортеці прав людини», через дослідження нормативної бази, механізмів захисту та сучасних викликів у цій сфері.

Нормативний ґрунт захисту прав людини в ЄС сформована передусім через установчі акти, серед яких особливе місце займають Хартія основних прав ЄС та Договір про Європейський Союз (далі – ДЄС) [1,2]. Хартія закріплює широкий каталог громадянських, політичних, економічних і соціальних прав, які є обов'язковими для інституцій ЄС та держав-членів під час реалізації права Союзу [1]. Водночас ДЄС визначає права людини, як одну з базових цінностей, на яких ґрунтується ЄС, виділяючи їхню невід'ємність від принципів демократії та верховенства права [2]. Саме ці документи створюють правову основу, що забезпечує єдність підходів до поняття і захисту прав людини в межах Союзу.

Основоположні принципи у цій системі є зокрема повага до людської гідності, свобода, рівність, демократія та верховенство права, які пронизують усю діяльність ЄС і його держав-членів. Гарантом їх

дотримання виступає Суд ЄС, який забезпечує однакове тлумачення та застосування норм права ЄС. Завдяки своїй практиці Суд ЄС не лише вирішує спори, а й формує стандарти захисту прав людини, розвиваючи їх зміст і адаптуючи до сучасних реалій [3].

Механізми забезпечення прав людини в ЄС є досить різноманітними та охоплюють як судові, так і політичні й інституційні інструменти. Передусім, варто звернути увагу на судовий захист, який здійснюється через Суд ЄС. Хоча громадяни не завжди можуть звернутися до нього безпосередньо, вони мають змогу відстоювати свої права через національні суди, які, за потреби, звертаються до Суду ЄС із запитами щодо тлумачення норм права. Це сприяє однаковому застосуванню права в державах-членах і посиленню захисту прав людини. Поряд із цим існують і політичні механізми, зокрема процедура, передбачена статтею 7 ДЄС, яка дозволяє застосовувати санкції до держав у разі порушення основних цінностей ЄС, хоча на практиці її реалізація є складною через необхідність широкої підтримки з боку держав-членів [2,3].

Водночас, не потрібно забувати про інституції ЄС, які здійснюють контроль за дотриманням прав людини. Так, Європейська Комісія виступає «охоронцем договорів» і може ініціювати провадження у разі порушень, тоді як Європейський Парламент виконує функцію політичного контролю та впливає на формування відповідної політики. Крім того, Європейський Союз активно співпрацює з Рада Європи і орієнтується на стандарти Європейська конвенція з прав людини 1950 р., що дозволяє узгоджувати підходи до захисту прав людини на загальноєвропейському рівні [4,5].

Попри високі стандарти захисту прав людини, у межах ЄС існують серйозні проблеми, які ставлять під сумнів його репутацію, як «фортеці прав людини». Насамперед це стосується ситуації в окремих державах-членах, де спостерігаються труднощі з дотриманням принципу

верховенства права. Найчастіше у цьому контексті згадують Польща та Угорщина, де реформи судової системи та політичний вплив на суди неодноразово викликали критику з боку європейських інституцій. Такі випадки свідчать про те, що навіть у межах ЄС не завжди вдається забезпечити однаковий рівень захисту прав людини [6,7].

Окремою проблемою є також міграційна політика ЄС, яка часто супроводжується дискусійними питаннями щодо прав біженців і шукачів притулку. Практика поводження з мігрантами на кордонах, умови їх утримання та доступ до процедур надання притулку неодноразово ставали предметом критики. Крім того, варто враховувати обмеженість повноважень самого ЄС, адже значна частина рішень залежить від держав-членів. Це іноді призводить до застосування подвійних стандартів або прийняття рішень, зумовлених політичною доцільністю, а не виключно принципами захисту прав людини [8,9].

З одного боку, ЄС справді має всі підстави вважатися одним із найсильніших регіональних об'єднань у сфері захисту прав людини. Це пояснюється наявністю розвиненої нормативної бази, яка включає Хартія основних прав ЄС та ДЄС, а також бездоганною діяльністю інституцій, зокрема Суд ЄС. Саме ці елементи забезпечують високий рівень правового захисту та формують єдині стандарти для всіх держав-членів [2,3,5].

З іншого боку, існують суттєві проблеми, пов'язані з реалізацією цих стандартів на практиці. Політичні компроміси між державами-членами, складність застосування санкцій та неоднакова позиція до окремих країн знижують справедливість системи. Тому ЄС швидше можна розглядати не як абсолютну «фортецю прав людини», а як систему, що постійно розвивається і потребує вдосконалення. У цьому сенсі важливо оцінювати його діяльність об'єктивно, враховуючи як досягнення, так і наявні недоліки [7,8,9].

Підсумовуючи, можна сказати, що ЄС розвиває і надалі формування та забезпечення стандартів прав людини не лише в Європі, а й у світі загалом. Його нормативна база, інституційна система та механізми контролю створюють досить сильний приклад захисту прав людини. Водночас практика показує, що навіть така розвинена система не є ідеальною і стикається з низкою серйозних викликів.

На нашу думку, ЄС дійсно можна назвати «фортецею прав людини», але лише умовно. Це скоріше не завершена модель, а процес, який постійно вдосконалюється. Важливо, що Союз не лише встановлює високі стандарти, а й намагається реагувати на проблеми, навіть якщо це не завжди відбувається швидко або досконало. Саме тому його слід оцінювати, як потужний, але не бездоганний механізм захисту прав людини.

Список використаних джерел

1. Хартія основних прав Європейського Союзу від 7 грудня 2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/euro/6211 (дата звернення: 15.04.2026).
2. Договір про Європейський Союз (консолідована версія). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення: 15.04.2026).
3. Craig P., de Búrca G. *EU Law: Text, Cases, and Materials*. – Oxford: Oxford University Press, 2020. URL: https://fullpdfword.com/reviews/u177B0/242921/4968440-eu-law-text-cases-and-materials-burca (дата звернення: 15.04.2026).
4. Європейська конвенція з прав людини від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 15.04.2026).
5. Lenaerts, K., & Van Nuffel, P. (2011). European union law (3th ed.). London: Thomson Reuters, Sweet & Maxwell. URL:

https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=821879 (дата звернення: 15.04.2026).
6. Douglas-Scott, Sionaidh, Constitutional Law of the European Union (Book) (2002). Longman Pearson Publishers (2002). URL: https://ssrn.com/abstract=2528793 (дата звернення: 15.04.2026).
7. Європейська Комісія. *Rule of Law Report 2023*. URL: https://commission.europa.eu (дата звернення: 15.04.2026).
8. Європейський Парламент. *Human Rights and Democracy Report 2022*. URL: https://www.europarl.europa.eu (дата звернення: 15.04.2026).
9. Рада Європи. *Annual Report of the European Court of Human Rights 2023*. URL: https://www.coe.int (дата звернення: 15.04.2026).

Науковий керівник: Білоусов Микола Сергійович, доктор філософії, асистент кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

К. Солдатова[118]

ПРЕЗУМПЦІЯ НЕВИНУВАТОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: СТАНДАРТИ СТАТТІ 6 КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД ТА ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Презумпція невинуватості належить до засад кримінального процесуального права, що визначає підхід держави до оцінки поведінки особи, щодо якої висунуто підозру або обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення. Зміст зазначеної правової категорії

[118] Студентка 1 курсу магістратури юридичного факультету Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

полягає у визнанні відсутності вини особи доти, доки її винуватість не буде доведена у встановленому законом порядку. Формування цієї гарантії пов’язане з тривалим розвитком правових уявлень про справедливе кримінальне провадження та необхідність захисту людини від необґрунтованого переслідування з боку держави. У межах правової держави кримінальний процес будується на засадах законності, поваги до гідності людини та дотримання процедурних гарантій.

Розвиток міжнародних стандартів прав людини сприяв формуванню загальних вимог до поводження з особою у кримінальному провадженні. Значний вплив на визначення змісту презумпції невинуватості має стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [1], у межах якої сформульовано гарантії справедливого розгляду кримінальних обвинувачень. Положення цієї норми передбачають, що особа, щодо якої висунуто обвинувачення, розглядається як невинувата доти, доки вина не буде доведена відповідно до встановлених процедур. Подібний підхід створює правову основу для функціонування кримінального правосуддя у демократичному суспільстві.

Формування міжнародних стандартів у сфері кримінального процесу відбулося у процесі розвитку системи захисту прав людини на європейському рівні. Норми, закріплені у статті 6, охоплюють комплекс процесуальних гарантій, спрямованих на забезпечення справедливого ставлення до особи під час кримінального провадження. Серед них окреме місце займає вимога розглядати людину як невинувату на всіх етапах кримінального переслідування. Подібне правило визначає характер діяльності органів державної влади та встановлює межі допустимого втручання у сферу прав і свобод людини.

Зміст презумпції невинуватості пов’язується з обов’язком державних органів утримуватися від передчасного формування висновків про винуватість особи. Представники правоохоронних органів, посадові особи

державних установ, публічні діячі повинні дотримуватися нейтральної позиції під час публічних висловлювань щодо обставин кримінальних проваджень [2]. Поширення інформації, яка створює уявлення про доведеність вини особи до завершення передбачених законом процедур, розглядається як відступ від вимог презумпції невинуватості.

Тлумачення змісту статті 6 значною мірою сформовано у практиці Європейського суду з прав людини. Аналіз рішень цього органу демонструє розширене розуміння презумпції невинуватості як комплексної процесуальної гарантії. Суд розглядає дотримання зазначеного принципу не лише під час розгляду справи у суді, а й на попередніх стадіях кримінального провадження. Увага приділяється діям органів розслідування, публічним заявам посадових осіб та формулюванням, що використовуються у процесуальних документах.

Практика Європейського суду з прав людини містить підходи до оцінки ситуацій, у межах яких державні органи або посадові особи формують висловлювання щодо осіб, які перебувають під підозрою. У таких випадках аналізується зміст заяв, їх контекст, форма подання інформації та можливий вплив на громадське сприйняття. Використання формулювань, що створюють уявлення про доведеність вини, розглядається як несумісне з вимогами презумпції невинуватості [3]. Публічні коментарі представників влади повинні мати стриманий характер і не містити оцінок, що фактично прирівнюють особу до винної.

У межах кримінального процесу презумпція невинуватості тісно пов’язана з правилами доказування. Обов’язок доведення обставин обвинувачення покладається на сторону, яка здійснює кримінальне переслідування. Сторона захисту не повинна доводити відсутність вини. Підхід, за яким усі сумніви щодо доведеності обвинувачення трактуються на користь особи, сформувався як складова процесуальних гарантій. Подібна модель спрямована на недопущення ситуацій, за яких особа

опиняється у становищі необхідності виправдовуватися перед державою без належних підстав.

Європейський суд з прав людини у своїй діяльності приділяє увагу аналізу різних аспектів дотримання презумпції невинуватості. Оцінюються дії органів публічної влади, характер публічних заяв, зміст процесуальних документів, поведінка представників держави у ході кримінального провадження [4]. Подібний підхід сприяє формуванню комплексного розуміння цього принципу як гарантії, що охоплює всі етапи взаємодії особи з органами кримінальної юстиції.

У межах європейської системи захисту прав людини сформувалася практика, яка впливає на розвиток національних правових систем. Держави, що приєдналися до міжнародних зобов'язань у сфері прав людини, враховують напрацьовані підходи під час застосування власного законодавства. Орієнтація на міжнародні стандарти сприяє уніфікації підходів до забезпечення прав людини у кримінальному процесі.

Презумпція невинуватості виконує функцію правової гарантії, спрямованої на обмеження можливостей держави щодо застосування примусових заходів без належного обґрунтування. Наявність цього принципу у системі кримінального процесуальних норм формує умови, за яких діяльність органів кримінальної юстиції здійснюється у межах встановлених процедур. Дотримання зазначених вимог сприяє забезпеченню прав людини під час здійснення кримінального переслідування.

Сформовані у європейській практиці стандарти впливають на розвиток правової культури у сфері кримінального правосуддя. Підходи, вироблені у діяльності Європейського суду з прав людини, поступово інтегруються у правозастосовну практику держав. Врахування міжнародних стандартів у діяльності органів кримінальної юстиції сприяє узгодженню

національного законодавства із загальноєвропейськими підходами до захисту прав людини.

Розуміння презумпції невинуватості у сучасному кримінальному процесі формується на основі поєднання міжнародних правових стандартів та національних процесуальних норм. Стаття 6 виступає джерелом загальних принципів, що визначають правила поводження з особою, яка перебуває під підозрою або обвинуваченням [5]. Практика Європейського суду з прав людини розкриває зміст цих положень через аналіз конкретних ситуацій, у межах яких оцінюється діяльність державних органів.

Таким чином, сформований підхід до розуміння презумпції невинуватості передбачає наявність комплексу процесуальних гарантій, спрямованих на забезпечення справедливого ставлення до людини у кримінальному провадженні. Норми міжнародного права та напрацьована практика їх застосування визначають орієнтири для функціонування системи кримінального правосуддя у державах, що визнають пріоритет прав і свобод людини.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнародний договір від 04.11.1950 р. Ратифікована Законом України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР. Редакція станом на 01.01.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 13.03.2026)

2. Марченко А. Р. Презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини під час кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2024. Том 4 № 85. С. 130-134. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/315992/306630

3. Бабалик Х. Ю. Презумпція невинуватості як фундаментальна гарантія справедливого правосуддяю. Правовий вимір конституційної та кримінальної юрисдикції в Україні та світі. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2025. С. 7–9. URL: https://dspace.onu.edu.ua/items/35241b21-6215-4b2d-8208-5570964f76cd

4. Негодченко В. О. Презумпція невинуватості як конституційна засада кримінального судочинства. *Право і суспільство.* 2022. №4. URL: http://info.dgu.edu.ua/handle/123456789/560

5. Тома М.Г. Презумпція невинуватості як конституційна гарантія на справедливий суд. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету,* 2025. Серія ПРАВО. Випуск 91: частина 4. С. 183-188. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/11/26-3.pdf

Науковий керівник: доктор філософії, доцент, Іваницький А.М.

Ольга Сурник[119]

ПРАВОВИЙ СТАТУС УКРАЇНЦІВ У ЄС ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ ПІДХОДІВ ДО ПРАВ ЛЮДИНИ: ПРОДОВЖЕННЯ ТИМЧАСОВОГО ЗАХИСТУ ЧИ КВАЗІ-ІНТЕГРАЦІЯ?

Після 24 лютого 2022 року, коли Росія розпочала повномасштабне вторгнення, Європа зіткнулася з масштабною міграційною кризою. У перші ж тижні мільйони українців кинулися за кордон, і перед Євросоюзом

[119] студентка 2 курсу спеціальності “Міжнародне право” ОР “бакалавр” Навчально-наукового інституту міжнародних відносин КНУ імені Тараса Шевченка

постало питання: як швидко дати людям прихисток і водночас не зруйнувати власну бюрократичну систему. Виходом стала активація Директиви про тимчасовий захист, яка до цього моменту існувала лише теоретично і не мала практичного застосування, хоча була розроблена ще у 2001 році.

Зараз, на початку 2026-го, у країнах ЄС під цим статусом залишаються близько 4,4 мільйона осіб. Ситуація перетворилася з екстреної евакуації у тривале проживання, і це змушує європейські уряди змінювати стратегію. Те, що планувалося як короткочасне рішення, переростає у м'яку інтеграцію. Викликом для європейських урядів залишається балансування між виконанням гуманітарних зобов'язань, залученням українців до економіки та збереженням людського капіталу для відбудови України. [1]

Після досвіду воєн у колишній Югославії та Косово, ЄС ухвалив Директиву 2001/55/ЄС. Цей документ створили як запасний план на випадок, якщо до кордонів раптом ринуть мільйони людей. Головна ідея полягала в тому, щоб надавати захист колективно, не змушуючи кожного проходити через довгі бюрократичні процедури надання притулку, які б просто паралізували державні органи. Довгих двадцять років цей механізм ніхто не зачіпав, аж поки 4 березня 2022 року Рада ЄС не активувала його вперше в історії. [2, ст. 80]

Спершу тимчасовий захист планували лише на рік, з можливістю продовження максимум до трьох років. Проте через тривалі бойові дії європейські структури були змушені переглянути терміни. Статус продовжували кілька разів: спочатку до березня 2024-го, потім до 2025-го та 2026 року для узгодження правил між усіма країнами ЄС. Влітку 2025 року прийняли останнє рішення, яке закріпило захист до 4 березня 2027 року. Тобто Євросоюз визнає небезпеку повернення людей і перейшов від термінових рішень до довгострокового планування. [3]

Отримання статусу гарантує комплекс соціальних прав: працевлаштування, оренду нерухомості, медичне обслуговування та доступ дітей до шкіл. Для українців ЄС запровадив особливі преференції, які зазвичай не поширюються на шукачів притулку. Зокрема, громадянам дозволили вільно пересуватися Шенгенською зоною до 90 днів та самостійно обирати країну реєстрації. Це є відступленням від стандартних процедур Дублінської системи, яка зазвичай обмежує реєстрацію біженців першою країною прибуття. [4]

Станом на 2026 рік кількість українських біженців у Європі стабілізувалася. Хоча щомісяця вона зростає приблизно на 0,5%, різких змін більше не спостерігається. Майже 98% тих, хто отримав захист – це громадяни України. Більшість із них становлять жінки та діти, причому серед дорослих найбільше жінок у віці від 35 до 64 років. Така демографічна ситуація зумовлена забороною на виїзд чоловіків призовного віку. У червні 2026 року тимчасовий захист замінять Новим пактом ЄС про міграцію. Тепер усіх чекає обов'язкова перевірка здоров'я, безпеки та реєстрація біометрії в базі Eurodac, що унеможливить отримання виплат одночасно в кількох країнах. Заяви на притулок розглядатимуть за 12 тижнів, щоб швидше приймати рішення про перебування або депортацію. Країни, які не прийматимуть мігрантів, платитимуть по 20 000 євро за особу на користь держав із найбільшим навантаженням. Також ЄС зрівняє соціальні виплати в усіх країнах, щоб люди не переїжджали заради вищої допомоги, а цифрові системи прискорять оформлення документів. [5]

Якщо подивитися на мапу розселення, то головним центром тяжіння залишається Німеччина, там зараз живе понад 1200 тисяч людей, і ця цифра зростає завдяки соціальній підтримці. У Польщі кількість переселенців навпаки впала до 966 тисяч через переїзди далі на захід або повернення додому. Чехія прийняла близько 400 тисяч людей і має найвищий рівень їхнього працевлаштування, хоча навантаження на країну є досить

серйозним. На тисячу чехів припадає понад 36 українців, що втричі вище за середній показник по ЄС. Через це чеська влада змушена терміново змінювати правила оренди та роботи, оскільки стара система не справляється з такою кількістю людей. [6]

Порядок прийому українців змінив підхід до прав людини в Європі. Завдяки Директиві про тимчасовий захист вони отримали доступ до прав без тривалого очікування та перевірок, обов'язкових для біженців з інших регіонів. Це викликало дискусії про нерівні стандарти надання допомоги, зумовлені культурною близькістю та роллю України в обороні європейських кордонів. Разом з тим особи без українського громадянства, які проживали в Україні, зіткнулися з правовими труднощами. Наприклад, у Нідерландах восени 2025 року спеціальний статус для них скасували, змусивши обирати між загальною процедурою притулку або поверненням до країн походження. [7]

Ситуація з роботою неоднозначна. До середини 2025 року працевлаштувалася вже понад половина українців, що є рекордом для біженців, але їхні знання часто не використовують за призначенням. Більше третини людей з дипломами вишів працюють прибиральниками чи на полях, через що їхні доходи в середньому на 40% нижчі, ніж у місцевих. Головні проблеми – це мовний бар'єр, відсутність місць у дитсадках і бюрократія з дипломами. Проте Німеччина, Італія та Латвія вже почали спрощувати правила для медиків і вчителів. Тепер вони можуть працювати під наглядом колег, не чекаючи роками на офіційне підтвердження кваліфікації, що вигідно для економіки цих країн. [8, ст. 239]

Назва "тимчасовий захист" усе менше відповідає дійсності. За чотири роки діти звикли до місцевих шкіл, а дорослі знайшли роботу та платять податки. Виникла ситуація, коли люди повністю інтегрувалися в суспільство й економіку, але їхнє право залишатися в країні досі залежить лише від того, чи продовжать у Брюсселі дію офіційних документів. За

правилами 2001 року цей спецрежим не може діяти понад три роки. Те, що його продовжили до 2027-го без внесення змін до самої Директиви, викликає сумніви щодо законності таких рішень. Водночас у європейському праві існує норма, за якою після п’яти років проживання можна претендувати на статус довгострокового резидента. Однак для українців цю можливість у багатьох країнах блокують. Виникає ситуація, коли люди роками живуть і працюють у ЄС, але досі не мають жодних юридичних гарантій на майбутнє. [9]

Попри те, що Директиву 2001 року вперше активували лише у 2022 році й прецедентів у практиці ЄСПЛ ще мало, на ці відносини поширюються загальні гарантії прав людини. Будь-які спроби довільного скорочення прав чи відмови у возз’єднанні родин можуть оскаржуватися на підставі статей 8 та 14 ЄКПЛ, що захищають від дискримінації та гарантують право на сімейне життя. [10]

Щоб вирішити проблему з правовим статусом, країни ЄС запроваджують власні правила легалізації. У Чехії самозайняті українці можуть отримати дозвіл на проживання на п’ять років, а Польща видає трирічні карти CUKR для тих, хто вже облаштувався. Нідерланди готують документи, що дозволять працювати та навчатися ще три роки після завершення спецзахисту. Німеччина ж намагається переоформити біженців на звичайні робочі візи, що перетворює українців на трудових мігрантів і значно спрощує оформлення документів. [11]

Суд ЄС у справі C-753/23 встановив, що національні закони, як-от чеський “Lex Ukraine”, не можуть суперечити правилам Євросоюзу. Чеська влада відмовила українці в тимчасовому захисті, оскільки раніше вона зверталася за ним у Німеччині. Проте суд вирішив, що стаття 8(1) Директиви 2001/55/ЄС забороняє автоматично відмовляти у посвідці на проживання через подання документів в іншій країні. Тобто українці мають право самостійно обирати державу для отримання допомоги. Згідно зі

статтею 47 Хартії основних прав ЄС, кожна людина має право оскаржити таку відмову в суді. Це обмежує можливість урядів встановлювати власні правила всупереч загальним нормам ЄС. [12]

І влада в Києві, і міжнародні гуманітарні місії в один голос кажуть, що без повернення мільйонів громадян відновити країну буде неможливо. З іншого боку, ніхто не може примусово висилати людей туди, де досі падають ракети, адже це і незаконно, і аморально. Це суперечить статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка забороняє піддавати людей нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню. Також це порушує принцип non-refoulement, закріплений у Конвенції про статус біженців 1951 року, що забороняє висилати осіб до країн, де їхньому життю чи свободі загрожує небезпека. Тому зараз шукають модель циркулярної мобільності, щоб люди могли працювати в ЄС, але при цьому залишалися частиною українського економічного простору, інвестували вдома чи передавали здобутий досвід. [13]

Весь цей досвід із українцями ліг в основу Нового пакту про міграцію ЄС, який має запрацювати в середині 2026 року. Тимчасовий захист спрацював добре, але він викрив і проблеми, наприклад, коли люди реєструвалися в кількох країнах одночасно. Тепер, із новими правилами перевірок на кордонах, ті, хто не встигне отримати постійний статус до березня 2027 року, можуть опинитися в підвішеному стані або навіть стати нелегалами, якщо Європа не вигадає єдиний план життя після захисту. [14]

Після 4 березня 2027 року Євросоюз застосує дві стратегії щодо статусу українців. Перша передбачає збереження спеціального захисту для вразливих груп, наприклад, пенсіонерів, осіб з інвалідністю, або видачу автоматичних перехідних документів, як у Нідерландах, паралельно з програмами добровільного повернення. Друга стратегія спрямована на перехід до загальних міграційних правил через роботу, бізнес чи навчання.

Цей шлях інтегрує українців у ринок праці ЄС, але вимагає стабільного доходу, офіційного житла та знання мови на рівні B1. [15, ст. 10]

Згідно з Директивою ЄС 2021/1883 Блакитна карта ЄС спрощує легалізацію українських фахівців у галузях IT, медицини та інженерії через робочі контракти. Основною вимогою є рівень зарплати, що відповідає встановленим державним лімітам. У Німеччині для дефіцитних фахівців поріг нижчий, а IT-спеціалісти можуть підтвердити кваліфікацію практичним стажем замість диплома. Найвищі вимоги до доходу зберігаються у Франції, тоді як у Польщі, Чехії та Португалії вони прив'язані до середніх показників національної економіки. Українці можуть використовувати період дії тимчасового захисту для працевлаштування з метою переходу на цей статус. Власники Блакитної карти мають право на постійне проживання після 21 місяця роботи, якщо володіють мовою на рівні, що дозволяє вільно спілкуватися на побутові та робочі теми. [16]

Те, що ми спостерігаємо у 2026 році свідчить про трансформацію правового статусу українців у ЄС: від тимчасової підтримки до визнання їхньої ролі в європейській економіці. Чинна юридична база тимчасового захисту вже не відображає реального стану справ. Замість чергової пролонгації документів необхідна системна реформа, що дозволить конвертувати термін перебування під захистом у дозвіл на постійне проживання. Для України це створює завдання сформувати такі умови для відбудови, за яких повернення стане результатом появи реальних економічних можливостей, а не лише почуття обов'язку. А подальші відносини між Україною та ЄС залежатимуть від того, чи вдасться знайти баланс між інтеграцією українців у європейське суспільство та їхньою участю у відродженні власної держави.

Список використаних джерел

1. У країнах ЄС зросла кількість українців з тимчасовим захистом: де найбільше. Finance.ua. 2024. 10 лип. URL: https://news.finance.ua/ua/u-krainah-yes-zrosla-kil-kist-ukrainciv-z-tymchasovym-zahystom-de-naybil-she
2. Лобач А. М. Особливості правового статусу осіб, що перебувають під тимчасовим захистом у країнах ЄС. Права людини в умовах воєнного стану: зб. тез доп. наук.-практ. конф. Київ: НАВС, 2023. URL:https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d939ce77-ce1f-41d7-9dce-3226db618fa8/content
3. Продовження тимчасового захисту для осіб з України до 4 березня 2027 року. Центр правової допомоги ім. Галини Нєч. 2024. 25 черв. URL: https://www.pomocprawna.org/uk/продовження-тимчасового-захисту-для-осіб-з-україни-до-4-березня-2027-року
4. Статус “біженця” та “тимчасовий захист”: у чому різниця? Коростишівський районний суд Житомирської області. 2022. 16 трав. URL: https://krm.zt.court.gov.ua/sud0610/gromadyanam/30/1739
5. New Pact on Migration and Asylum: Implementation and impact on third-country nationals: Briefing / European Parliamentary Research Service; aut. L. Luyten. – Brussels: European Parliament, 2026. – 12 ст. – URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2026/782638/EPRS_BRI(2026)782638_EN.pdf
6. Українські біженці: хто вони, скільки їх та як їх повернути? Звіт за результатами другої хвилі опитування. Центр економічної стратегії. 2024. 23 лют. URL: https://ces.org.ua/ukrainian-refugees-fifth-wave/
7. Temporary Protection Directive Ukraine. Immigration and Naturalisation Service (IND). 2024. URL: https://ind.nl/en/ukraine/temporary-protection-directive-ukraine

8. Хаустова В. Є., Решетняк О. І. Аналіз вимушеної міграції з України в умовах війни. Бізнес Інформ. 2024. № 3. С. 235-242. URL: https://mail.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2024-3_0-pages-235_242.pdf
9. Beirens H. Towards “Temporary Prolonged Protection”? EU Migration Law Blog. 2024. 11 Jan. URL: https://eumigrationlawblog.eu/towards-temporary-prolonged-protection/
10. The Temporary Protection Directive: Risks ahead. European Policy Centre. 2024. 23 May. URL: https://www.epc.eu/en/publications/The-Temporary-Protection-Directive-Risks-ahead~5a3374
11. Де пенсіонерам з України найпростіше залишитися в ЄС після 2027 року. Реінформ. 2024. 14 жовт. URL: https://reinform.in.ua/86160/de-pensioneram-z-ukrayiny-najprostishe-zalyshytysya-v-yes-pislya-2027-roku/
12. Тимчасовий захист в ЄС: аналіз рішення Суду від 27 лютого 2025 року у справі C-753/23 про українців. Центр конституційних студій. 2025. 4 берез. URL: https://www.ccs.lviv.ua/post/тимчасовий-захист-в-єс-аналіз-рішення-суду-від-27-лютого-2025-року-у-справі-c-753-23-про-українців
13. Невисилка як принцип конституційного права особи на притулок. Мего-Інфо: юридичний портал. URL: https://mego.info/невисилка-як-принцип-конституційного-права-особи-на-притулок
14. What do latest decisions on “safe countries” and returns mean for people on the move? International Rescue Committee. 2025. 24 Mar. URL: https://www.rescue.org/eu/article/what-do-latest-decisions-safe-countries-and-returns-mean-people-move
15. Transitioning to What? Legal Statuses Available After Temporary Protection for People Displaced from Ukraine: Working Paper 22. Paper 1/European Council on Refugees and Exiles. – Brussels: ECRE, 2026. – 34 ст. – URL: https://ecre.org/wp-content/uploads/2026/02/ECRE-Working-Paper-

22_Transitioning-to-What_Legal-Statuses-Available-After-Temporary-Protection-for-People-Displaced-from-Ukraine_Paper-1.pdf

16. Про умови в'їзду та проживання громадян третіх країн з метою працевлаштування на висококваліфіковану роботу: Директива (ЄС) 2021/1883 Європейського Парламенту та Ради від 20 жовт. 2021 р. – URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2021/1883/oj/eng

Науковий керівник: Веселовський Б.А., доктор філософії (міжнародне право), доцент кафедри порівняльного та європейського права Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Аліса Тимофіюк[120]

ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ОКРЕМИХ КРАЇН ЄС: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Діти, як вразлива група населення, потребують особливого правового захисту, а батьки, будучи відповідальними особами, мають кореспондуючі обов'язки щодо забезпечення належного рівня життя своїх дітей. У цьому контексті Конвенція ООН про права дитини 1989 року (далі – Конвенція 1989 р.) виступає основним нормативно-правовим актом, в якому закріплено права дитини, обов'язки батьків та принципи виховання дитини в державах-підписантах. Зокрема, згідно зі ст. 18 Конвенції 1989 р. батьки або у відповідних випадках законні опікуни несуть основну

[120] Студентка 3 курсу 5 групи, факультету слідчої та детективної діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

відповідальність за виховання і розвиток дитини, причому найкращі інтереси дитини є предметом їх основного піклування [1].

Відповідно до ст. 24 Хартії Європейського Союзу про основоположні права 2000 року, у всіх діях стосовно дітей як з боку державних органів, так і з боку приватних закладів, найкращі інтереси дитини мають розглядатися як пріоритетні [2]. Аналогічно, ст. 9 Конвенції, керуючись принципом пріоритету найкращих інтересів дитини, допускає розлучення дитини з батьками виключно з необхідності забезпечення найкращих інтересів дитини. Очевидно що країни-учасниці даної Конвенції, зокрема Україна, в національному законодавстві мають передбачити положення щодо позбавлення батьківських прав, керуючись принципом пріоритету найкращих інтересів дитини.

З огляду на проєвропейський вектор розвитку нашої держави особливо актуальним видається порівняльно-правовий аналіз національного законодавства у сфері позбавлення батьківських прав з відповідними нормами Європейського союзу (далі – ЄС). Водночас, у Договорі про функціонування Європейського Союзу (далі – ДФЄС) [3] відсутні положення, які надають ЄС компетенцію у питанні регулювання позбавлення батьківських прав, тому, відповідно, вона залишається за державами-членами об'єднання. ЄС, у свою чергу, наділений лише обмеженими повноваженнями у сфері судового співробітництва у сімейних спорах, що мають транскордонний характер (ст. 81 ДФЄС). З огляду на викладене, подальше дослідження ґрунтуватиметься на основі положень національного законодавства та окремих держав-членів ЄС. Проведення такого аналізу дасть змогу виокремити неузгодженості та необхідні для запозичення аспекти.

У Цивільному кодексі Франції [4], зокрема у ст.ст. 378 та 378-1 надано конкретний перелік підстав, за яких особа може бути повністю або частково позбавлена батьківських прав. Їх системний аналіз дає змогу виокремити

дві групи таких підстав – пов’язані з кримінальним засудженням одного або двох з батьків (вчинення злочину проти дитини, іншого з батьків, співучасть або пособництво у таких злочинах) та такі, що не пов’язані з кримінальним засудженням, так звані «цивільно-правові підстави» (зловживання алкоголем та наркотичними засобами, брак турботи та ін). Однак, важливо зауважити, що імперативне позбавлення батьківських прав здійснюється виключно у разі вчинення одним з батьків кримінального правопорушення проти дитини або іншого з батьків. В інших випадках питання про позбавлення прав належить до дискреції суду. Схожі положення містить і Цивільний кодекс Чеської Республіки (ст. 871) [5].

У ст. 164 Сімейного кодексу України (далі – СК України) [6] законодавець визначив підстави, за якими матір або батька може бути позбавлено батьківських прав. Дані підстави є аналогічними тим, які передбачені у законодавстві вищенаведених країн ЄС, що, у свою чергу, свідчить про прогресивний підхід вітчизняного законодавця.

Натомість, згідно зі ст. 1666 Цивільного кодексу Німеччини, якщо фізичні, психічні чи психологічні інтереси дитини або майно дитини знаходяться під загрозою, а батьки не бажають або не можуть запобігти цій небезпеці, сімейний суд вживає необхідних заходів для запобігання цій небезпеці [7]. Одними з таких заходів може бути повне або часткове позбавлення батьківських прав. Фактично, німецький законодавець передбачив абстрактну можливість позбавлення батьківських прав у випадку, якщо батьки неналежним чином або взагалі не виконують свої обов’язки, визначаючи цей захід як крайній, однак не конкретизуючи підстави такого позбавлення опіки. Це свідчить про доцільність запозичення досвіду тих держав, які все ж закріпили перелік таких підстав, зокрема України, що сприятиме спрощенню правозастосовної практики.

Ст. 111 Сімейного та опікунського кодексу Республіки Польща [8] також регламентує питання підстав позбавлення батьківства. Основна ідея,

закладена у дану статтю проявляється в «зловживанні та грубому нехтуванні батьківською владою». Однак, польський законодавець, аналогічно до німецького, не визначив, що конкретно вкладено у наведене поняття. Тому задля тлумачення цього поняття необхідно звертатись до практики Верховного суду Республіки Польща. Так, у постанові Верховного Суду Республіки Польща від 12 січня 2000 року [9] підставами для позбавлення батьківських прав виступили: зловживання алкогольними напоями, ведення кримінально-протиправної діяльності, ухилення від сплати аліментів. У постанові Верховного Суду Республіки Польща від 14 жовтня 1970 року [10] висловлено думку, що підставою для позбавлення батьківських прав є умисне позбавлення одним з батьків природного сімейного середовища дитини та можливості перебувати під опікою матері, виховуватися разом з іншими братами і сестрами, і тримання дитини в іншій країні всупереч волі матері. Отже, хоч підстави прямо не передбачені у ст. 111 Сімейного та опікунського кодексу Республіки Польща, однак системний аналіз практики Верховного Суду зводиться до того, що підстави за своєю сутністю є тотожними до українського національного та законодавства вищенаведених окремих країн ЄС.

Разом з тим, особливої уваги потребує підстава, передбачена п. 2 ч. 1 ст. 164 СК України, а саме «ухилення від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини, забезпечення безпечних умов життя дитини та/або забезпечення здобуття нею повної загальної середньої освіти». В даному аспекті показовим є досвід Франції, як провідної країни ЄС, де аналогічна підстава містить конкретний строк такого «ухилення» - 2 роки. Відтак, з метою усунення оціночного характеру наведеного поняття та уніфікації норм національного законодавства з підходом окремих країн ЄС, вважаю за необхідне передбачити у вищезгаданій нормі СК України чіткий строк ухилення від виконання батьками/законними опікунами своїх обов'язків - щонайменше в 1 рік.

В аспекті досліджуваного питання особливої уваги заслуговує те, що Сімейний та опікунський кодекс Республіки Польща передбачає не тільки такий крайній захід як позбавлення батьківських прав, а й їх обмеження та призупинення. Цим питанням присвячені ст. 109 та 110 цього Кодексу. Так, якщо добро дитини перебуває під загрозою, опікунський суд може видати відповідне розпорядження, яким встановити певні обмеження, зокрема зазначити, які дії батьки не можуть вчиняти без дозволу суду, або ж помістити дитину до закладу лікарської реабілітації та ін. І як випливає з положень ст. 111 Сімейного та опікунського кодексу Республіки Польща, тільки після ігнорування або неусунення причин, через які раніше були застосовані ці обмеження, можна застосувати такий крайній захід як позбавлення батьківських прав.

Більш суворим заходом ніж обмеження батьківських прав, передбачених ст. 109 Сімейного та опікунського кодексу Республіки Польща, є їх призупинення, яке застосовується рішенням опікунського суду у разі тимчасової перешкоди у здійсненні батьківської влади. Скасовується таке рішення коли причина його прийняття відпаде.

Подібні положення містить і законодавство Греції. Зокрема, у ст. 1533 Цивільного кодексу Греції [11] передбачено, що позбавлення батьківської влади застосовується як виключний захід – коли решта заходів виявились недостатньо ефективними для захисту інтересів дитини. При застосуванні такого крайнього заходу суд вирішує питання про встановлення опіки над дитиною третіми особами. Прийняттю такого рішення передує обов’язкова перевірка кандидата на матеріальну спроможність утримувати дитину, дослідження особистих якостей такої особи, а також отримання висновку соціальної служби. Законодавець закріпив принцип «пріоритету сімейного влаштування дитини», тобто перевага надається родичам дитини або прийомній сім’ї. Лише за відсутності такої можливості дитина передається до відповідного закладу опіки та піклування.

Хоча в аспекті регулювання питання повного позбавлення батьківських прав досвід Німеччини, на нашу думку, є не зовсім вдалим та потребує подальшого вдосконалення, регламентацію питання призупинення та обмеження батьківських прав можна вважати позитивною. Зокрема, цьому питанню присвячено ст. 1666-1678 Цивільного кодексу Німеччини (далі – ЦК Німеччини).

З системного аналізу вказаних норм випливає, що у разі виникнення загрози інтересам дитини, сімейний суд вживає відповідних заходів для запобігання такій небезпеці. Перелік заходів визначено у абз. 3 ст. 1666 ЦК Німеччини, до них, зокрема, належать: встановлення заборони на контакт з дитиною або домовленості про зустрічі з нею, зобов'язання забезпечення відвідування дитиною навчального закладу, надання інструкцій щодо отримання державної допомоги та ін.

Щодо більш суворого заходу, а саме призупинення опіки, законодавець виокремив 2 підстави його застосування: юридична (нездатність укладати договори, обмежена дієздатність) та фактична (неспроможність виконувати батьківські обов'язки протягом тривалого проміжку часу). При цьому, припинення опіки є тимчасовим заходом, а, отже, опіка відновлюється у разі припинення підстав, що зумовили її застосування.

Окрім зазначених підстав, додатково можна виокремити спеціальну підставу, передбачену ст. 1674а ЦК Німеччини – припинення опіки над дитиною, яка народжена в результаті конфіденційних пологів. Таке припинення не є безповоротним, оскільки існує можливість поновлення опіки сімейним судом у разі надання матір'ю дитини необхідної інформації для внесення до реєстру народження дитини.

Натомість український законодавець застосував більш радикальний підхід, відмовившись від таких широко застосовних у країнах ЄС механізмів, як обмеження або призупинення батьківських прав. Це,

очевидно, є суттєвим недоліком національного законодавства, оскільки провідні держави-учасниці ЄС демонструють більш гнучкий та варіативний підхід до захисту найкращих інтересів дитини.

Отже, виходячи з вищенаведеного порівняльного аналізу, можна дійти висновку, що інститут позбавлення батьківських прав цілком відповідає досвіду наведених країн ЄС. Більше того, як було з'ясовано, окремі держави могли б запозичити деякі правові конструкції українського національного законодавства. Разом з тим, попри наявність достатньо вдалого правового регулювання інституту позбавлення батьківських прав, існує необхідність запозичення досвіду окремих країн ЄС з метою підвищення ефективності захисту інтересів дитини.

По-перше, вважаємо за необхідне поряд з інститутом позбавлення батьківських прав запровадити у СК України можливість їх обмеження та призупинення, детально прописавши підстави застосування таких механізмів та перелік заходів, які можуть бути застосовані до батьків, а позбавлення батьківської опіки застосовувати виключно як крайній захід. Такі новели дозволять батькам у подальшому проаналізувати свої помилки та усунути перешкоди у належному вихованні дитини.

По-друге, враховуючи досвід однієї з провідних країн ЄС, Франції, варто викласти п. 2 ч. 1 ст. 164 СК України в новій редакції, зазначивши строк ухилення від виконання батьківських обов'язків щонайменше в 1 рік. Це, у свою чергу, дозволить заповнити наявну прогалину, яка є джерелом зловживань з боку осіб, що потенційно мають бути позбавленні батьківських прав, та сприятиме уніфікації українського законодавства з відповідними нормами країн-членів ЄС.

Література:

1. Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989: ратифікована Постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1991 року. № 789-XII.

Київ : Столиця, 1997. 31 с. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 10.04.2026)

2. Charter of Fundamental rights of the European Union (2007/C 303/01). Notices from European Union institutions and Bodies. European Parliament. Council. Commission. Official journal of the European Union. 2007. P. 303. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT (дата звернення: 10.04.2026)

3. European Commission. Treaty on the Functioning of the European Union. Official EN Journal of the European Union. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT (дата звернення: 10.04.2026)

4. Code civil Français URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070721/ (дата звернення: 10.04.2026)

5. Zákon občanský zákoník: Zákon č. 89/2012 Sb. URL: https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-89 (дата звернення: 10.04.2026)

6. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 21-22. Ст. 135. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text (дата звернення: 10.04.2026)

7. German Civil Code BGB vom 24. August 1896 URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/ (дата звернення: 10.04.2026)

8. Kodeks rodzinny i opiekuńczy: Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19640090059/U/D19640059Lj.pdf (дата звернення: 10.04.2026)

9. Postanowieniu Sądu Najwyższego z dnia 12 stycznia 2000 roku (Sygn. III CKN 834/99), LEX nr 51565.

10. Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 14 października 1970 roku (Sygn. III CRN 181/70), LEX nr 1195.
11. Αστικός Κώδικας: Όπως κωδικοποιήθηκε με το Προεδρικό Διάταγμα 456/1984 URL: https://www.lawspot.gr/nomothesia/astikos-kodikas/ (дата звернення: 10.04.2026)

Науковий керівник: Білоусов М.С., доктор філософії, асистент кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Євгенія Тимошенко[121]

ЗАКОНОДАВЧІ ОБМЕЖЕННЯ РОЗІРВАННЯ ШЛЮБУ: ТРАНСФОРМАЦІЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У сучасних умовах воєнного стану в Україні особливого значення набуває дослідження реалізації права на припинення шлюбу як складової права на повагу до приватного і сімейного життя. Розірвання шлюбу є формою реалізації особистої свободи людини, однак законодавство традиційно передбачає певні обмеження, спрямовані на охорону сім'ї, материнства та дитинства. В умовах збройної агресії та трансформації суспільних відносин такі обмеження зазнають суттєвого переосмислення як на нормативному рівні, так і у правозастосовній практиці. Право на шлюб та його припинення пов'язане з гарантіями, закріпленими у ст. 16 Загальної декларації прав людини [4] та ст. 12 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [5]. Водночас право на розірвання шлюбу випливає із принципу добровільності шлюбу та заборони примусу до сімейних

[121] Студентка 3 курсу 11 групи факультету міжнародної торгівлі та права, Державний торговельно-економічний університет

відносин. На національному рівні відповідні питання регулюються Сімейним кодексом України [2].

До недавніх змін законодавство України містило чіткі обмеження щодо розірвання шлюбу. Зокрема, відповідно до попередньої редакції ст. 110 Сімейного кодексу України [2], подружжя не могли подати позов про розірвання шлюбу під час вагітності дружини та протягом одного року після народження дитини. Винятки становили випадки вчинення одним із подружжя злочину щодо іншого або дитини, а також ситуації, коли батьківство було визнано іншою особою або виключено за рішенням суду. Такі обмеження відображали прагнення законодавця забезпечити підвищений захист материнства та раннього дитинства, а також стабільність сімейних відносин. Судова практика Верховного Суду у довоєнний період підтверджувала, що зазначені обмеження не є абсолютними та підлягають гнучкому застосуванню. У постанові Верховного Суду від 30 травня 2019 року у справі № 442/6319/16-ц [6] наголошено, що надання строку для примирення є правом, а не обов'язком суду. У постанові Верховного Суду від 9 липня 2021 року у справі № 607/10879/20 [7] Суд підкреслив, що визначальним є встановлення фактичного припинення сімейних відносин. При цьому у правових позиціях Верховного Суду послідовно зазначається, що примушування особи до збереження шлюбу суперечить її фундаментальним правам.

Суттєві зміни у правовому регулюванні були запроваджені із прийняттям Закону України № 4073-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення механізму запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі» [3], який набрав чинності 19 грудня 2024 року. Вказаними змінами було скасовано заборону на розірвання шлюбу під час вагітності дружини та протягом одного року після народження дитини. Відтепер відповідно до ч. 1 ст. 110

Сімейного кодексу України [2] позов про розірвання шлюбу може бути пред'явлений у будь-який час, незалежно від зазначених обставин.Крім того, новели законодавства передбачають, що при розгляді справ про розірвання шлюбу суд не має права вживати заходів щодо примирення подружжя у разі наявності факту домашнього насильства (ч. 2 ст. 111 Сімейного кодексу України [2]). Важливим є те, що така заборона застосовується незалежно від стадії кримінального провадження, що свідчить про пріоритет захисту прав і безпеки особи над формальним збереженням сім'ї. Запровадження воєнного стану також вплинуло на практику застосування норм сімейного права. В умовах війни виникають об'єктивні обставини, які унеможливлюють підтримання сімейних відносин, зокрема мобілізація, вимушене переміщення, тривале роздільне проживання або відсутність зв'язку між подружжям. Це зумовлює необхідність переорієнтації судів на оцінку реального стану сімейних відносин.

Сучасна практика Верховного Суду демонструє послідовне закріплення такого підходу. У постанові Верховного Суду від 7 лютого 2024 року у справі № 295/434/22 [8] Суд врахував обставини воєнного стану як такі, що свідчать про фактичний розпад сім'ї. У постанові Верховного Суду від 13 березня 2024 року у справі № 495/2284/23 [9] підкреслено необхідність комплексного вирішення сімейних спорів. Узагальнення судової практики також підтверджують, що визначальним критерієм для розірвання шлюбу є відсутність реальних сімейних відносин [10; 11].

Отже, законодавчі обмеження розірвання шлюбу в Україні зазнали суттєвої трансформації. Якщо раніше пріоритет надавався збереженню шлюбу навіть за наявності об'єктивних труднощів, то сучасний підхід орієнтований на забезпечення права особи на припинення сімейних відносин. Скасування заборони на розірвання шлюбу під час вагітності та у

перший рік після народження дитини, а також обмеження застосування заходів примирення у випадках домашнього насильства свідчать про посилення гарантій прав людини у сфері сімейних відносин. В умовах воєнного стану така трансформація є обґрунтованою, оскільки відповідає принципу добровільності шлюбу та сучасним міжнародним стандартам захисту прав людини.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр
2. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення механізму запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі: Закон України від 19.12.2024 р. № 4073-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4073-20#Text
4. Загальна декларація прав людини: Міжнародний документ від10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Міжнародний документ від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
6. Постанова Верховного Суду від 30.05.2019 р. у справі № 442/6319/16-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua
7. Постанова Верховного Суду від 09.07.2021 р. у справі № 607/10879/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua

8. Постанова Верховного Суду від 07.02.2024 р. у справі № 295/434/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua
9. Постанова Верховного Суду від 13.03.2024 р. у справі № 495/2284/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua
10. Практика Верховного Суду у справах про розірвання шлюбу: аналітичний огляд. URL: https://hsa.org.ua
11. Розірвання шлюбу в Україні: правові аспекти та судова практика. URL: https://legalaid.gov.ua

Науковий керівник: Погарченко Т.В., кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права Державного торговельно-економічного університету

Дарина Черней[122]

ДОВІРА ЯК ПЕРЕДУМОВА ЕФЕКТИВНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА В ДЕМОКРАТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Довіра – це не лише соціологічна категорія. У правовому вимірі вона виступає важливим механізмом, що забезпечує добровільну реалізацію норм права та їх ефективне функціонування в суспільстві.

У теорії права ключове значення має поняття легітимності, під якою розуміється суспільне визнання законності, обґрунтованості та справедливості влади і правових норм. Якщо право сприймається громадянами як легітимне, воно набуває здатності до внутрішнього прийняття, що зумовлює схильність до добровільного виконання його приписів.

[122] здобувачка освіти 3 курсу, групи П-21 юридичного факультету Фахового коледжу ПВНЗ «Буковинський університет»

Німецький соціолог Макс Вебер зазначав, що стабільність влади забезпечується не лише засобами примусу, а насамперед її визнанням як законної [1, с. 71]. Відповідно, підкорення правовим нормам ґрунтується не тільки на страху перед санкціями, а й на переконанні у їх справедливості та необхідності. За таких умов право функціонує повноцінно лише тоді, коли його норми реалізуються добровільно, що дозволяє розглядати довіру як необхідну передумову ефективної реалізації права.

Реалізація норм права являє собою процес втілення правових приписів у поведінці суб'єктів права. Вона здійснюється у таких формах, як дотримання (утримання від заборонених дій), виконання (здійснення юридичних обов'язків), використання (реалізація суб'єктивних прав) та застосування (діяльність компетентних органів).

Попри те, що норма права формально забезпечується можливістю застосування санкцій, у реальності більшість правовідносин функціонує без постійного примусового втручання держави. Це свідчить про те, що значна частина правових приписів реалізується на основі внутрішнього прийняття права, а не виключно під впливом страху юридичної відповідальності, що узгоджується з доктринальними підходами до розуміння природи права.

Проблема довіри до права залишається актуальною у багатьох державах, зокрема й в Україні. Її низький рівень зумовлений низкою чинників, серед яких варто виокремити корупцію у державних органах, вибіркове застосування законодавства, нестабільність нормативно-правової бази, а також недостатній рівень правової культури населення. За таких умов право нерідко сприймається як зовнішній примусовий інструмент, що негативно впливає на характер правової поведінки суб'єктів.

Водночас високий рівень довіри до права сприяє зміцненню правопорядку, підвищенню правової культури суспільства, зменшенню кількості правопорушень та ефективнішому функціонуванню державних

інститутів. За умов довіри право сприймається як ціннісний орієнтир, що забезпечує активну участь громадян у правовому житті суспільства.

В українських реаліях проблема довіри до правових інститутів набуває особливої актуальності. За результатами досліджень Київського міжнародного інституту соціології (2024 р.), рівень довіри до судів становить близько 12 %, а до прокуратури — близько 9 % [2]. Для порівняння, відповідно до даних Eurobarometer, у країнах Європейського Союзу рівень довіри до судової системи в середньому становить 50–60 %, а в окремих державах – 70–80 % [3]. Зазначена різниця свідчить про наявність системних проблем у формуванні довіри до права в Україні.

Низький рівень довіри безпосередньо впливає на реалізацію правових норм, зумовлюючи переважання формального або вимушеного їх дотримання. Натомість довіра створює передумови для усвідомленої та добровільної реалізації права, що є характерною ознакою демократичного суспільства.

З метою підвищення рівня довіри до правової системи доцільно забезпечити реальне утвердження принципу верховенства права, гарантувати рівність усіх перед законом, підвищити прозорість діяльності органів державної влади, розвивати правову освіту та правову культуру населення, а також забезпечити ефективну протидію корупції.

Отже, довіра відіграє визначальну роль у забезпеченні ефективної реалізації норм права та формуванні стабільного правопорядку. Саме вона забезпечує трансформацію правових приписів у реальну, усвідомлену поведінку суб’єктів, що є характерною ознакою демократичного суспільства.

Водночас рівень довіри до права виступає своєрідним індикатором якості правової системи: він відображає ефективність правового регулювання, ступінь легітимності державної влади та рівень правової

культури населення. Низький рівень довіри свідчить про наявність структурних проблем у функціонуванні правової системи.

У цьому контексті ефективність права не може забезпечуватися виключно за рахунок примусу. Надмірна орієнтація на санкційний механізм підриває сприйняття права як справедливого регулятора суспільних відносин. Натомість довіра формує підґрунтя для добровільної правореалізації, яка є більш стійкою та ефективною.

Таким чином, ефективність права визначається не лише його здатністю до примусу, а передусім рівнем довіри до нього, що забезпечує добровільну та усвідомлену реалізацію правових норм у демократичному суспільстві.

Література:

1. Вебер М. Господарство і суспільство: нариси соціології розуміння / М. Вебер ; пер. з нім. М. Кушнір. – Київ : Вид. дім «Всесвіт», 2012. – 1112 с.
2. Київський міжнародний інститут соціології (КМІС). Довіра до інституцій: результати досліджень, 2024 р. URL: https://www.kiis.com.ua.
3. European Commission. Standard Eurobarometer: Public opinion in the European Union. URL: https://europa.eu/eurobarometer.

Науковий керівник: завідувач кафедри фундаментальних юридичних дисциплін, кандидат юридичних наук, доцент ПОЛОНКА Іванна Анатоліївна

Марія Чут[123]

ОБМЕЖЕННЯ СВОБОДИ НАДАННЯ ЦИФРОВИХ ПОСЛУГ У ЄС

Свобода надання послуг, закріплена в статті 56 Договору про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС) [1], Вона гарантує право цифрових платформ (TikTok, Instagram, Meta) надавати послуги на території інших держав-членів без необґрунтованих обмежень. Водночас ЄС може запроваджувати обмеження для захисту публічної безпеки, прав користувачів (особливо неповнолітніх) та боротьби з дезінформацією.

Правовою основою таких обмежень є стаття 52 ДФЄС (у поєднанні зі статтею 62 ДФЄС), яка дозволяє дерогації з міркувань громадського порядку, громадської безпеки або охорони здоров'я, а також через імперативні міркування загального інтересу, визнані Судом ЄС. Крім того, оскільки свобода надання цифрових послуг є проявом фундаментального права на свободу підприємництва (стаття 16 Хартії основних прав ЄС), будь-яке її обмеження має відповідати загальним вимогам статті 52(1) Хартії основних прав ЄС: воно повинно бути передбачене законом, поважати сутність цих прав і свобод, а за умови дотримання принципу пропорційності — бути необхідним і дійсно відповідати цілям загального інтересу Союзу або потребі захисту прав і свобод інших осіб [2].

Стаття 56 ДФЄС забороняє обмеження свободи надання послуг інформаційного суспільства [1]. Директива 2000/31/ЄС Європейського парламенту та Ради «Про деякі правові аспекти інформаційних послуг, зокрема електронної комерції, на внутрішньому ринку» («Директива про електронну комерцію») від 8 червня 2000 року встановлює принцип країни

[123] студентка 3 курсу 1 групи факультету міжнародного та європейського права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

походження: платформа, як правило, підпорядковується праву держави свого встановлення [4].

Суд ЄС допускає відступ від цієї свободи лише за наявності легітимної мети, яка корелюється з нормами Хартії основних прав ЄС, зокрема захистом прав дитини (стаття 24) та високим рівнем охорони здоров'я (стаття 35). Хоча стаття 16 Хартії гарантує свободу підприємництва, це право не є абсолютним і може бути обмежене заради захисту прав інших осіб за умови проходження тесту пропорційності.

Ключовим інструментом реалізації цих принципів є Акт про цифрові послуги (Digital Services Act – DSA, Регламент (ЄС) 2022/2065) [3], який запроваджує асиметричне регулювання для онлайн-посередників:

- загальні зобов'язання щодо прозорості та механізмів скарги;
- посилені вимоги для онлайн-платформ;
- найсуворіші правила для Very Large Online Platforms (VLOPs) з понад 45 млн активних користувачів у ЄС (TikTok, Meta тощо). Вони зобов'язані проводити оцінку системних ризиків для неповнолітніх, проходити незалежні аудити та впроваджувати ефективні заходи пом'якшення (статті 34–35 DSA).

DSA забороняє таргетовану рекламу, спрямовану на дітей, вимагає прозорості алгоритмів рекомендацій і надає користувачам можливість обирати неперсоналізований контент. Платформи не мають права застосовувати маніпулятивний дизайн (addictive design), який може шкодити психічному здоров'ю.

Деякі держави-члени (Франція, Іспанія, Італія) розглядають або запроваджують вікові обмеження доступу до соціальних мереж (14–16 років) з обов'язковою верифікацією віку. Такі національні заходи також повинні проходити тест пропорційності та не порушувати принцип країни походження без достатнього обґрунтування.

Яскравим прикладом обмеження свободи надання послуг заради захисту неповнолітніх є справа TikTok щодо addictive design у практиці DSA.

У 2024 році Єврокомісія відкрила провадження проти TikTok Lite, яке містило програму винагород (Task and Reward Program). Користувачі отримували бали за перегляд відео, лайки, запрошення друзів тощо, що стимулювало тривале використання. Комісія виявила ризик розвитку залежної поведінки, особливо серед молоді, і вимагала призупинення функції. У серпні 2024 року TikTok добровільно взяв зобов'язання постійно вилучити програму винагород з ЄС, після чого справа була закрита [5].

6 лютого 2026 року Єврокомісія оприлюднила попередні висновки в основному провадженні проти TikTok (відкритому у 2024 році). Було встановлено, що функції infinite scroll, autoplay, постійні push-повідомлення та високо персоналізовані рекомендації створюють «кролячу нору» (rabbit hole effect) і можуть шкодити фізичному та психічному здоров'ю користувачів, зокрема неповнолітніх. Комісія вважає, що TikTok не провів належної оцінки системних ризиків і не впровадив достатніх заходів пом'якшення, що становить порушення статей 34–35 DSA. TikTok оскаржує ці висновки, називаючи їх «категорично помилковими». Платформі може загрожувати штраф до 6 % глобального обороту, якщо вона не змінить дизайн додатка в Європі [5].

Цей кейс демонструє, що обмеження під DSA стосуються не лише контенту, а й самої архітектури та бізнес-моделі платформ, якщо вони створюють системні ризики для здоров'я неповнолітніх. Це обмежує комерційну свободу (ст. 16 Хартії), але вважається пропорційним для досягнення легітимної мети — захисту прав дитини (ст. 24 Хартії).

Отже, свобода надання цифрових послуг у ЄС захищена первинним правом (ст. 56 ДФЄС), але суттєво обмежується DSA та нормами Хартії основних прав ЄС. Приклад TikTok ілюструє ефективність DSA у

регулюванні шкідливого дизайну. Водночас усі обмеження повинні залишатися пропорційними, обґрунтованими та підлягати судовому контролю Суду ЄС (CJEU), щоб не порушувати цілісність внутрішнього ринку.

Література:

1. Консолідована версія Договору про функціонування Європейського Союзу від 30 березня 2010 року (2010/C 83/01). *Official Journal of the European Union*. C 83. Стаття 56.
2. Хартія основних прав Європейського Союзу (2012/C 326/02). Офіційний журнал Європейського Союзу, C 326, 26 жовтня 2012 р. Доступно за посиланням: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT
3. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market For Digital Services (Digital Services Act). Доступно за посиланням: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj/eng
4. Директива 2000/31/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 8 червня 2000 року «Про деякі правові аспекти послуг інформаційного суспільства, зокрема електронної комерції, на внутрішньому ринку» (Директива про електронну комерцію).
5. European Commission. Commission preliminarily finds TikTok’s addictive design in breach of the Digital Services Act. Press release, 6 February 2026. Доступно за посиланням: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_26_312

Науковий керівник: Комарова Т.В., д.ю.н., професорка, професорка кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Олександр Чухіль[124]

КОПЕНГАГЕНСЬКІ КРИТЕРІЇ ТА ЇХ РОЛЬ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВ ЛЮДИНИ У ДЕРЖАВАХ-КАНДИДАТАХ

Копенгагенські критерії, сформульовані під час Копенгагенського саміту 1993 року, є фундаментальною основою політики розширення Європейського Союзу, що визначають вимоги до держав, що претендують на членство. Їх значення виходить за межі формального відбору кандидатів, оскільки вони виконують функцію нормативного орієнтира для трансформації національних правових систем відповідно до європейських стандартів, насамперед у сфері прав людини.

Політичний критерій Копенгагенських вимог передбачає наявність стабільних інституцій, що забезпечують демократію, верховенство права та ефективний захист прав людини. У цьому контексті права людини виступають не як автономний елемент, а як складова комплексної системи демократичного врядування. Їх реалізація передбачає не лише формальне закріплення у законодавстві, але й ефективне функціонування інституцій, здатних гарантувати їх дотримання [1, с. 403].

Регулярні звіти Єврокомісії аналізують стан прав людини, охоплюючи аспекти незалежності судової влади, свободи слова, захисту прав меншин і боротьби з дискримінацією. Значна увага у процесі підготовки держав до вступу приділяється імплементації acquis communautaire, що передбачає гармонізацію національного законодавства з правом Європейський Союз, у

[124]Студент НЮУ імені Ярослава Мудрого

тому числі у сфері захисту прав людини. Водночас формування відповідних стандартів не обмежується виключно правом ЄС, а спирається на ширший європейський правовий простір. Зокрема, важливе значення мають напрацювання Рада Європи, включаючи Європейська конвенція з прав людини та практику Європейський суд з прав людини [2], які фактично виступають орієнтиром для оцінки рівня дотримання прав людини в державах-кандидатах. Саме тому, хоча ці механізми функціонують поза межами Європейський Союз, вони враховуються у процесі розширення як загальноєвропейський стандарт. У такому розумінні Копенгагенські критерії набувають виразного трансформаційного характеру, оскільки вони не лише встановлюють формальні вимоги до держав-кандидатів, але й стимулюють їх до глибинних правових та інституційних змін, спрямованих на забезпечення реального, а не декларативного захисту прав людини.

Йдеться про реформування судової системи, зміцнення інституцій верховенства права, вдосконалення механізмів захисту прав людини та боротьби з корупцією. Важливо, що ці зміни охоплюють не лише нормативний рівень, але й практику правозастосування, що свідчить про комплексний вплив критеріїв.

Водночас ефективність Копенгагенських критеріїв не є беззаперечною. Однією з ключових проблем є їх оціночний характер, що створює можливість для політичної інтерпретації та нерівномірного застосування щодо різних держав-кандидатів. Крім того, після набуття членства контроль за дотриманням прав людини з боку Європейський Союз значною мірою послаблюється, що може призводити до певного регресу у сфері демократичних стандартів [3, с. 78].

Ще одна проблема полягає в розриві між формальним закріпленням прав людини та їхньою фактичною реалізацією. Часто держави-кандидати демонструють високий рівень адаптації законодавства до європейських норм, однак мають труднощі з його впровадженням. Це свідчить про

необхідність посилення практичного аспекту оцінювання відповідності критеріям. Для України виконання Копенгагенських критеріїв має стратегічне значення, оскільки воно пов’язує процес євроінтеграції з внутрішніми реформами. Гармонізація законодавства, реформи судової системи, створення ефективних антикорупційних механізмів і забезпечення прав людини залишаються основними. Досвід держав Центральної та Східної Європи свідчить, що початковий етап адаптації законодавства зазвичай супроводжується швидким прийняттям значної кількості нормативно-правових актів, спрямованих на імплементацію європейських стандартів. Водночас інституційна спроможність забезпечити їх ефективне виконання часто залишається недостатньою. Це проявляється у низькому рівні незалежності судової влади, недостатній ефективності правоохоронних органів, обмеженому доступі до правосуддя та слабкості механізмів захисту прав людини на практиці. У багатьох державах-кандидатах спостерігається ситуація, коли формальне дотримання вимог Копенгагенських критеріїв не супроводжується належними змінами у правозастосовній діяльності. Зокрема, антикорупційне законодавство може відповідати стандартам Європейський Союз, однак його реалізація залишається вибірковою або неефективною. Аналогічно, гарантії прав людини, закріплені у конституційних та законодавчих актах, не завжди забезпечуються належним рівнем їх захисту в судовій практиці.

Таким чином, Копенгагенські критерії виступають важливим інструментом забезпечення прав людини в державах-кандидатах на членство в Європейський Союз. Вони сприяють формуванню стабільних демократичних інституцій та інтеграції європейських стандартів у національні правові системи. Водночас їх ефективність залежить від послідовності застосування, об’єктивності оцінювання та здатності держав забезпечити реальне, а не декларативне дотримання прав людини.

Література:

1. Солодкова К. А., Бойчук Д. С. Копенгагенські та Мадридські критерії вступу до Європейського Союзу: перспективи для України. *Молодий вчений*. 2019. № 11 (75). С. 400–403. DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-11-75-88.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Рада Європи; 04 листопада 1950 р. *Офіційний вісник України*. 2006. № 32. С. 270. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004.
3. Міхель Д. О. Копенгагенські критерії як чинники розбудови демократичних процесів та наближеності до європейського рівня життя в Україні. *Наукові праці. Політологія*. 2010. Вип. 137. Т. 149. С. 153–157.

Науковий керівник: Асірян С.Р., к.ю.н., асистент, асистент кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Катерина Шевченко[125]

ГЕОГРАФІЧНИЙ КРИТЕРІЙ ВСТУПУ ДО ЄС: ПОНЯТТЯ «ЄВРОПЕЙСЬКОЇ» ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ

Членство в Європейському Союзі (далі – ЄС) – це ні що інше, як бажана ціль багатьох демократичних суверенних держав, які невпинно розвиваються і виступають на міжнародній арені. Так, Україна, виборюючи свою незалежність та територіальну цілісність під час воєнного конфлікту,

[125] Студентка НЮУ імені Ярослава Мудрого

здійснює всі можливі заходи та кроки до набуття статусу держави-члена ЄС. Варто зауважити, що завдяки такій цілеспрямованості та бажанню, Україна має певні успіхи – 23 червня 2022 року Європейською Радою було ухвалено історичне рішення, яке офіційно надало Україні статус країни-кандидата на вступ до ЄС. Проте важливо зауважити, що процедура набуття членства в ЄС є складною, багатогранною і критично важливою в аспекті дотримання всіх вимог та умов вступу у ЄС, який за своєю правовою природою можна визначити як sui generis, тобто як унікальний суб'єкт права, єдиний у своєму роді. З огляду на унікальність ЄС, було розроблено спеціальні критерії, виконання яких є законною підставою для набуття статусу держави-члена ЄС.

Право на вступ до ЄС, а також процедура реалізації такого права передбачена у ст. 49 Договору про Європейський Союз (далі – ДЄС), яка закріплює змістовні критерії, яким має відповідати країна-кандидат, а також процедурні вимоги, які обов'язково мають бути враховані у процесі вступу. Так, у цій статті встановлено, що будь-яка європейська держава, яка поважає цінності ЄС, що передбачені у ст. 2 ДЄС, та віддана їх поширенню, може подати заявку на набуття членства в Союзі [1, с. 43]. Зміст цієї статті виокремлює два основних та обов'язкових критерії, які висуваються до країни, яка бажає вступити у Союз:

1. По-перше, держава повинна бути європейською (географічний критерій);
2. По-друге, держава зобов'язана поважати цінності ЄС, які визначені ст. 2 ДЄС і серед яких виокремлюють повагу до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини, зокрема осіб, що належать до меншин [1, с. 17], і дотримуватись їх, тому що вони є фундаментом існування та функціонування Європейського Союзу (політичний критерій).

Відповідність цим критеріям є запорукою майбутнього успішного вступу до ЄС, а тому необхідно розглянути питання дотримання географічного критерію, тобто поняття «європейськості» з урахуванням особливостей сьогодення.

Географічний критерій порушує питання територіального розташування держави, яка має намір вступити в Союз. Презюмується, що державами-членами ЄС можуть бути лише ті країни, які перебувають на території Європи. У такому випадку виникає питання: яка саме країна вважається «європейською»? На сьогодні немає жодних нормативних джерел, які б визначали принцип належності країни до «європейської» або встановлювали межі Європи як такої. Відповідь на ці питання формується безпосередньо в доктрині права Європейського Союзу, а також у невпинній діяльності інститутів ЄС. Так, у 1987 р. Марокко подала заявку на вступ до Європейських Співтовариств, які були попередниками ЄС, проте очікувано було те, що її відхилили на тій підставі, що Марокко не є «європейською країною», бо розташована на території Африки, а отже, не може приєднатися до ЄС [2, с. 81].

Проте варто зазначити, що така радикальність відступає у зв'язку із постійним розвитком Європейського Союзу. Тому на сучасному етапі «європейськість» країни вимірюється не лише виключно за географічним розташуванням: країна може бути «європейською», тому що належить до європейської цивілізації, а тому дотримується закріплених фундаментальних цінностей ЄС. Необхідно зазначити, що саме така цивілізаційна єдність з Європою мала вирішальне значення для набуття деякими державами статусу члена Євросоюзу: розглядаючи поступове розширення ЄС неможливо не звернути увагу на найбільш чисельне приєднання країн до ЄС у 2004 р., серед яких були Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина, Словенія, Кіпр, Мальта, Естонія, Литва, Латвія [3, с. 350].

Серед згаданих країн фігурують Кіпр та Мальта, географічне розташування яких не зовсім збігається з «кордонами» Європи, проте Європейська Комісія, визначаючи «європейськість» Кіпру зазначила, що незважаючи на географічне розташування Кіпру і звертаючи увагу на глибинні зв'язки протягом двох тисяч років, які розташовували острів біля самого джерела європейської культури й цивілізації; потужність європейського впливу, який знайшов відображення в цінностях, які поділяє народ Кіпру; спосіб культурного, політичного, економічного і соціального життя його громадян; чисельність його контактів зі Співтовариством, вона доходить до висновку, що все це надає Кіпру, поза всяким сумнівом, європейську ідентичність, а також підтверджує його покликання належати до Співтовариства [3, с. 350].

Варто також зазначити й те, що Кіпр, набуваючи членство в ЄС, мав територіальний конфлікт з Туреччиною, яка окупувала його частину. Проте Кіпр подав заяву на вступ від імені всього острова, на яку Європейська Комісія надала позитивний висновок, незважаючи на окупацію частини території Кіпру.

Отже, у випадку з Кіпром перевага була надана не територіальному розташуванню країни, а її європейській ідентичності, яка охоплює як географічний, так і лінгвістичний, історичний та культурний критерії.

Розглядаючи Україну як країну-кандидата на членство в ЄС, можна безумовно стверджувати, що географічний критерій у частині розташування держави дотримано – вся територія України знаходиться в межах Європи. Питання щодо європейської ідентичності підлягає встановленню через плідну співпрацю України з одного боку та інститутів ЄС з іншого боку. Проте не можна оминути ситуацію, яка склалася на сьогоднішній день на теренах України – воєнний конфлікт, який одночасно як пришвидшує вступ України до ЄС, так і сповільнює його. Наразі багато науковців та правників схиляються до того, що окупація територій – не є

прямою та абсолютною перешкодою або забороною для вступу в ЄС, що підтверджується тим, що Україна набула статус країни-кандидата 23 червня 2022 року.

Підсумовуючи все вищевикладене, доцільно зазначити, що критерії, встановлені для країн, які мають на меті стати членом ЄС, мають не лише теоретичне, тобто формальне значення, а й неухильно застосовуються в практичній площині. Розглянутий географічний критерій охоплює не лише фізичне розташування держав на карті світу, а й європейську ідентичність та наближеність до європейської цивілізації. Україна відповідає географічному критерію, встановленому в ст. 49 ДЄС, проте існування збройного конфлікту в її межах створює свої перешкоди для набуття статусу держави-члена ЄС. Своєю чергою, інститути ЄС, адаптуючись до таких реалій, можуть розширювати свою діяльність, запроваджуючи нові механізми, інструменти і критерії, враховуючи наслідки конфлікту задля забезпечення готовності до майбутніх викликів.

Список використаних джерел

1. Договір про Європейський Союз 1992 р. *Офіційний вісник Європейського Союзу*. 2010. № С 83/01. С. 13-47. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення 30.03.2026)

2. Право Європейського Союзу: основи теорії : підручник (компендіум) / [Т. М. Анакіна, Т. В. Комарова, О. Я. Трагнюк, І. В. Яковюк та ін.] ; за ред. І. В. Яковюка. Харків : Право, 2019. 376 с.

3. Загребельна І. Визначення «європейської» країни в умовах географічного критерію членства в ЄС. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. №12. С. 348-351. URL: https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/12/65.pdf

Науковий керівник: Спесивцева О.О., докторка філософії, асистентка кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Анастасія Штурхецька[126]

«ДЕФІЦИТ ДЕМОКРАТІЇ» В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ ТА ШЛЯХИ ЙОГО ПОДОЛАННЯ

Феномен «дефіциту демократії» в Європейському Союзі став однією з найбільш дискусійних проблем політичної теорії та практики європейської інтеграції від моменту набуття чинності Маастрихтського договору 1992 року і до сьогодні. Цей концепт описує ситуацію, за якої інституції ЄС, володіючи значними владними повноваженнями, що безпосередньо впливають на життя понад 450 мільйонів громадян, функціонують із недостатнім рівнем підзвітності, прозорості та прямої участі населення [1].

Історичні та структурні передумови дефіциту демократії в ЄС сягають корінням у саму природу європейського інтеграційного процесу, який спочатку розвивався як технократичний елітарний проєкт. Фундатори європейських спільнот – Жан Моне та Робер Шуман – свідомо будували систему, де ключові рішення ухвалюються незалежними інституціями (Європейська Комісія) та представниками національних урядів (Рада міністрів), а роль громадянського суспільства та парламентського контролю була мінімальною. Така модель, відома як «неофункціоналістська», передбачала, що економічна інтеграція поступово

[126] Студентка 3 курсу 22 групи факультету прокуратури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

створить «переливання» у політичну сферу, однак цього не сталося. Головною структурною вадою є те, що Європейська комісія – єдиний орган, який має право законодавчої ініціативи, – не обирається громадянами безпосередньо, а призначається національними урядами та затверджується Європарламентом. Таким чином, демократичний ланцюг делегування влади виявляється розірваним: громадянин обирає національний парламент, національний парламент впливає на уряд, уряд делегує представника до Ради ЄС, а Рада ЄС разом із Єврокомісією ухвалює закони [2, с. 290-291].

Другим ключовим виміром проблеми є асиметрія між зростанням влади Європейського Парламенту та сталим низьким рівнем явки громадян ЄС на вибори та політичної ідентифікації з інституцією. Незважаючи на те, що Лісабонський договір 2009 року суттєво розширив повноваження Європарламенту, надавши йому право спільного ухвалення рішень майже в усіх сферах політики, а також право обирати голову Єврокомісії, європейські вибори залишаються «другосортними» у свідомості виборців. Явка на виборах до Європарламенту протягом десятиліть була значно нижчою, ніж на національних виборах, і коливалася в межах 40-50%, що свідчить про брак європейської демократичної публічної сфери [3, с. 18]. Більше того, європейські партійні об'єднання не мають прямого впливу на формування порядку денного в Європарламенті, оскільки депутати часто голосують за національними, а не ідеологічними лініями.

Проблема «дефіциту демократії» набуває особливо гострого звучання в контексті «кризи верховенства права» в окремих державах-членах, таких як Угорщина та Польща (до недавнього часу). У цих випадках демократичний дефіцит набуває подвійного характеру: з одного боку, національні уряди, які входять до складу Ради ЄС, порушують фундаментальні демократичні принципи всередині своїх країн, а з іншого – інституції ЄС виявляються безсилими або надто повільними у реагуванні,

оскільки процедура статті 7 Договору про ЄС вимагає одностайності для застосування санкцій. Це створює ситуацію, за якої ЄС може нав'язувати суворі правила в економічній політиці, але не може ефективно захистити свободу судів, незалежність медіа чи громадянське суспільство.

Шляхи подолання «дефіциту демократії» в ЄС поділяються на дві великі групи: ті, що пропонують посилення представницьких механізмів (парламентаризація), та ті, що роблять ставку на пряму участь громадян (деліберативна та асоціативна демократія). Перший підхід, який активно лобіюється Європейським Парламентом, передбачає перетворення ЄС на класичну парламентську систему: Єврокомісія має стати справжнім урядом, відповідальним перед двопалатним парламентом (де Європарламент – нижня палата, а Рада ЄС – верхня), а громадяни мають обирати голову Єврокомісії прямим голосуванням за загальноєвропейськими списками («транснаціональні списки»).

Альтернативним і більш реалістичним на сьогодні шляхом є розвиток деліберативної демократії та механізмів прямої участі. Найвідомішим прикладом тут є Конференція про майбутнє Європи (2021-2022), яка вперше в історії об'єднала громадян (європейські громадянські панелі) з інституціями ЄС для обговорення реформ. Така модель «демократичних наративів» дозволяє подолати розрив між технократичним ухваленням рішень та суспільними очікуваннями, хоча її результати мають лише рекомендаційний характер.

Крім того, важливу роль може відіграти Європейська громадянська ініціатива (European Citizens' Initiative), яка дає змогу одному мільйону громадян із різних країн вимагати від Комісії внесення законодавчої пропозиції [3, с. 21]. Незважаючи на низьку ефективність через бюрократичні перепони, цей інструмент має потенціал для розвитку.

Окремо слід розглянути роль громадянського суспільства та європейських публічних медіа у формуванні спільної політичної

ідентичності, без якої жодні інституційні реформи не зможуть усунути дефіцит легітимності. Сьогодні європейський медіа-простір фрагментований національними кордонами та мовними бар'єрами, а дискусії про європейську політику ведуться здебільшого в національних рамках, через призму внутрішніх інтересів. Створення загальноєвропейських громадських мовників (як розвиток Euronews), підтримка транснаціональної журналістики та запровадження обов'язкової освіти з європейської історії та політики в усіх школах – це довгострокові, але необхідні кроки.

Отже, феномен дефіциту демократії в Європейському Союзі є складним і багатовимірним явищем, що має як історичні, так і інституційні передумови. Його витоки закладені у самій природі європейського інтеграційного процесу, який спочатку формувався як технократичний проєкт із обмеженою участю громадян. У сучасних умовах ця проблема проявляється у розриві між зростаючими повноваженнями наднаціональних інституцій та недостатнім рівнем їх демократичної легітимності, підзвітності та залучення громадян до процесу ухвалення рішень. Особливої гостроти дефіцит демократії набуває в умовах кризи верховенства права в окремих державах-членах, що підкреслює обмеженість існуючих механізмів впливу ЄС на забезпечення базових демократичних стандартів. Водночас аналіз можливих шляхів подолання цієї проблеми свідчить про необхідність поєднання інституційних реформ із розвитком форм прямої участі громадян та формуванням спільної європейської політичної культури. Лише за умови комплексного підходу, що охоплює як удосконалення представницьких механізмів, так і зміцнення громадянського суспільства, можна досягти підвищення демократичної легітимності Європейського Союзу та подолання існуючого розриву між владою і громадянами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Democratic deficit. EUR-Lex: glossary of summaries. URL: https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/glossary/democratic-deficit.html?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 30.03.2026).
2. Воробей Ю. А. Проблема дефіциту демократії в ЄС. *Європейська інтеграція в контексті сучасної геополітики:* зб. наук. ст. за матеріалами наук. конф. Харків, 2016. – С. 290–292.
3. Яковюк, І., Трагнюк, О. «Дефіцит демократії» в Європейському Союзі: проблеми та окремі можливі рішення. *Проблеми законності*: зб. наук. праць, вип. 170. Харків, 2025. – С. 6–35.

Науковий керівник: докторка філософії, асистентка кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Спесивцева О. О.

М. Щебетун [127]

РОЛЬ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ОСНОВОПОЛОЖНИХ ПРАВ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

У контексті стрімких геополітичних змін та внутрішніх викликів щодо дотримання верховенства права, громадянське суспільство відіграє критичну роль у функціонуванні інституційних механізмів демократії Європейського Союзу. Дослідження правового статусу неурядових організацій (далі – НУО) має особливе значення для розуміння впливу громадян держав-членів ЄС на політику Союзу. Також цей досвід є

[127] Студент 4 курсу факультету міжнародного та європейського права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

важливим і для України, оскільки ефективна взаємодія між державним апаратом та суспільством є невіддільним елементом у розбудові демократії.

Правовим фундаментом участі громадянського суспільства у процесах ЄС є Договір про Європейський Союз (далі – ДЄС). Стаття 11 ДЄС закріплює принцип демократичної участі (participatory democracy), прямо зобов'язуючи інституції ЄС підтримувати відкритий та регулярний діалог з представницькими асоціаціями [2, с. 45]. Це положення легітимізує НУО як важливий канал комунікації, що забезпечує транспарентність наднаціональної влади та артикуляцію інтересів громадянського суспільства на міжнародній арені.

Особливе місце у діяльності НУО займає Хартія ЄС про основоположні права (далі – Хартія). З одного боку, стаття 12 Хартії гарантує свободу мирних зібрань та об'єднань, захищаючи самі НУО від неправомірного втручання з боку держав-членів. З іншого боку, НУО використовують Хартію як інструмент захисту прав інших осіб. Незважаючи на жорсткі критерії тесту *Plaumann*, який обмежує прямий доступ приватних суб'єктів до Суду Справедливості ЄС (далі – СЄС), правозахисні організації успішно використовують механізм преюдиціальних запитів через національні суди для тлумачення Хартії, тим самим сприяють еволюції *acquis* ЄС.

Окрім процесуальних інструментів, НУО є ключовими елементами механізмів політичного та економічного впливу. Це знаходить своє відображення і на рівні ЄС у контексті захисту цінностей, закріплених у статті 2 ДЄС. У межах щорічних Звітів щодо верховенства права (Rule of Law Report) та застосування Регламенту про зупинення фінансування (Conditionality Regulation), Європейська Комісія безпосередньо спирається на аналітичні матеріали та «тіньові звіти» (Shadow reports) НУО [3]. Таким чином, юридична експертиза громадського сектору формує фактологічну

базу, яка може призвести до масштабних дипломатичних наслідків та заморожування мільярдних фондів для держав-порушниць.

Сучасна архітектура ухвалення рішень в ЄС передбачає глибоке залучення недержавних акторів до формування порядку денного та імплементації політик. Традиційно найвищий рівень взаємодії спостерігається між НУО та Європейською Комісією і Європейським Парламентом, оскільки ці інституції історично були найбільш відкритими до діалогу та лобіювання інтересів. Водночас інституційна трансформація вивела на передові позиції й інші органи. Наприклад, Європейська служба зовнішніх справ (далі – EEAS) відіграє критично важливу роль для правозахисних НУО, оскільки вона виступає дипломатичною службою ЄС і безпосередньо впливає на зовнішню політику. Організації використовують EEAS як платформу для адвокації перед проведенням діалогів з прав людини з третіми країнами, компенсуючи таким чином певну закритість та недоступність Ради ЄС. Яскравим прикладом такої взаємодії є адвокаційні кампанії щодо ситуації з правами людини в Сіньцзяні, де НУО, використовуючи EEAS, організовували демонстрації, публікували аналітичні звіти та формували суспільний резонанс попри інформаційну блокаду з боку Китаю [1].

Екологічні НУО активно формують нову доктрину захисту прав людини через кліматичні позови (climate change litigation). Глобальна тенденція свідчить про геометричне зростання таких справ: з 834 у період 1986–2014 років до 1841 справи у 2014–2021 роках, причому європейські національні суди стають основними аренами для цих судових спорів [4].

Ключовим проривом на національному рівні стало рішення Великої палати СЄС у справі *Deutsche Umwelthilfe eV* (C-873/19) у листопаді 2022 року [6]. Німецька НУО оскаржила рішення Федерального відомства з автомобільного транспорту щодо авторизації програмного забезпечення у двигунах Volkswagen, яке занижувало показники викидів при певних

температурах. Адміністративний позов був можливий лише у випадку порушення індивідуальних суб'єктивних прав, які екологічна норма зазвичай не надає. Однак CJEU постановив, що відповідно до права ЄС, екологічні асоціації повинні мати право оскаржувати будь-які порушення екологічного законодавства. Відтак, кліматична судова практика дедалі частіше спирається безпосередньо на основоположні права людини.

Для України зазначений європейський досвід має стратегічне значення. В умовах повномасштабної війни та паралельного процесу інтеграції до ЄС, українські НУО виконують функцію гарантів дотримання європейських стандартів права та демократії. Вони виступають як посередник між людиною та європейськими інституціями, підтримуючи, таким чином, діалог з громадянським суспільством.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що неурядові організації є важливою складовою системи захисту основоположних прав ЄС. Їхня здатність генерувати правові прецеденти, формувати аналітичне підґрунтя для санкційних механізмів та здійснювати суспільний тиск робить їх важливими акторами європейської правової архітектури.

Література:

1. Buntinx A.-C., Colli F. Moral policy entrepreneurship: the role of NGOs in the EU’s external human rights policy towards China. Journal of Contemporary European Studies. 2022. Vol. 30. URL: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14782804.2021.1963688#abstract (дата звернення: 15.04.2026).

2. Chalmers D., Davies G., Monti G. European Union Law: Cases and Materials. 4th ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2019. 1150 p.

3. Pech L., Grogan J. Meaning and Scope of the EU Rule of Law. *Hague Journal on the Rule of Law*. 2020. URL: https://reconnect-europe.eu/wp-content/uploads/2020/05/D7.2-1.pdf

4. Gallage-Alwis S., Eaton S. The Rise of Climate Change Litigation in Europe. *Signature Litigation*. 2021. URL: https://signaturelitigation.com/the-rise-of-climate-change-litigation-in-europe-sylvie-gallage-alwis-and-stephanie-eaton/ (дата звернення: 15.04.2026).

5. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення: 15.04.2026).

6. Рішення Суду ЄС (Велика палата) від 8 листопада 2022 року у справі C-873/19, *Deutsche Umwelthilfe eV*, ECLI:EU:C:2022:857. URL: https://infocuria.curia.europa.eu/tabs/document?source=document&text=&docid=267751&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=413148 (дата звернення: 15.04.2026).

Науковий керівник: Гнітій А. О., доктор філософії, заступник декана факультету міжнародного та європейського права, асистент кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

М. Ярошенко[128]

КОПЕНГАГЕНСЬКІ КРИТЕРІЇ ЧЛЕНСТВА: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ ВСТУПУ УКРАЇНИ ДО ЄС

Копенгагенські критерії, сформульовані рішенням Європейської Ради 1993 року, визначають набір вимог, без виконання яких переговори про членство не переходять у практичну площину. Нормативну основу процедури вступу закріплено у ст. 49 Договору про Європейський Союз, яка передбачає можливість подання заявки державою, що дотримується цінностей, визначених у ст. 2 цього Договору. До таких цінностей належать повага до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та прав людини [1].

Слід зауважити, що у працях О. Трагнюк, М. Витвицького, К. Шпака підкреслюється, що зазначені критерії не мають декларативного характеру, а застосовуються як інструмент оцінки інституційної спроможності держави забезпечувати стабільне функціонування правової системи та ринкової економіки. Відповідність критеріям перевіряється не за формальними ознаками, а через практику правозастосування, сталість інституцій і здатність держави гарантувати права людини [2, с. 34]. Такий підхід зумовлює необхідність комплексної оцінки реформ, що враховує як нормативний, так і інституційно-практичний виміри.

Політичний блок критеріїв охоплює вимоги до організації державної влади та функціонування демократичних інститутів, зокрема незалежність судової системи, ефективність механізмів стримувань і противаг, реальну конкуренцію політичних сил та захист прав меншин. Висновок Європейської комісії щодо заявки України 2022 року прямо вказував на

[128] здобувач вищої освіти бакалаврського рівня Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна

необхідність забезпечення стабільності інституцій, які гарантують демократію та верховенство права. В українських умовах основні труднощі пов’язані не з відсутністю нормативної бази, а з проблемами її реалізації. Д. Потапова звертає увагу на розрив між формальними гарантіями та практикою їх забезпечення, що безпосередньо впливає на оцінку України в межах переговорного процесу [3, с. 707]. Попри наявність конституційних гарантій незалежності суддів згідно зі ст. 126 Конституції України, тривалий час зберігалися питання щодо процедур добору, дисциплінарної відповідальності та кадрового дефіциту в судах [4]. Звіт Європейської комісії від 4 листопада 2025 року, який став найвищою оцінкою прогресу України за останні три роки, констатував поступ у сфері правосуддя, свободи й безпеки, водночас наголосивши на потребі подальшого зміцнення інституційної спроможності антикорупційних органів [6].

Економічний критерій передбачає наявність функціонуючої ринкової економіки та здатність витримувати конкуренцію в межах внутрішнього ринку ЄС. У цьому аспекті оцінюється макроекономічна стабільність, розвиток фінансового сектору, рівень захисту права власності та ефективність антимонопольної політики. Україна продемонструвала поступ у дерегуляції, цифровізації економічних процесів і гармонізації законодавства, проте структурні проблеми залишаються, а саме значна частка тіньової економіки, залежність від зовнішнього фінансування та нерівномірний розвиток регіонів. Додатковим фактором виступає воєнний стан, який впливає на інвестиційну привабливість і функціонування ринку. Інтеграція до європейського економічного простору вже частково реалізується через виконання Угоди про асоціацію, рівень імплементації якої станом на квітень 2025 року, за оцінкою Уряду, сягнув близько 81 відсотка [5; 6]. Додатковим інструментом фінансової підтримки реформ виступає програма Ukraine Facility обсягом 50 млрд євро на 2024–2027 роки,

у межах якої станом на серпень 2025 року до державного бюджету України надійшло 19,6 млрд євро [6].

Важливе значення має критерій спроможності виконувати зобов'язання членства, який фактично зводиться до імплементації acquis communautaire, тобто адаптації національного законодавства до права ЄС та забезпечення його ефективного застосування. Україна вже здійснила значний обсяг гармонізації, передусім у сферах антикорупційної політики, медіарегулювання та захисту прав національних меншин. Прийняття законів щодо функціонування антикорупційних органів, оновлення законодавства про медіа та вдосконалення процедур відбору суддів Конституційного Суду стали відповіддю на рекомендації Європейської комісії. За даними Звіту Європейської комісії 2025 року, прогрес зафіксовано у 15 з 36 переговорних розділів, а Україна підтвердила готовність до відкриття першого, другого та шостого переговорних кластерів [6]. Завершення процесу двостороннього скринінгу законодавства 30 вересня 2025 року створило технічні передумови для переходу до етапу субстантивних переговорів, водночас за результатами селф-скринінгу близько 3 тис. актів права ЄС потребують подальшої повної або часткової імплементації [7]. Питання якості імплементації залишаються відкритими, оскільки формальне наближення законодавства не гарантує його ефективності без належної інституційної підтримки.

Серед актуальних проблем варто виокремити вплив воєнного фактору на темпи реформ. Зовнішньополітичний контекст відіграє роль каталізатора реформ, проте не може замінити внутрішню інституційну спроможність. З одного боку, війна обмежує ресурси держави та ускладнює проведення структурних змін, з іншого боку, вона прискорює політичні рішення та консолідує суспільну підтримку євроінтеграційного курсу, рівень якої, за результатами регіональних опитувань 2025 року, перевищує 70 відсотків [6]. Не менш важливою проблемою залишається вплив олігархічних структур

на економіку та медіапростір, що суперечить принципам конкурентного ринку і політичного плюралізму.

Таким чином, оцінка перспектив вступу потребує врахування як внутрішніх, так і зовнішніх чинників. З внутрішнього боку вирішальне значення має завершення судової реформи, забезпечення незалежності антикорупційних органів та підвищення ефективності державного управління. Зовнішній вимір пов'язаний із готовністю самого Європейського Союзу до розширення, що включає політичний консенсус між державами-членами та адаптацію інституцій Союзу до нових умов. Показовою у цьому сенсі є практика 2025 року, коли попри технічну готовність України Рада ЄС не змогла одностайно ухвалити рішення про формальне відкриття першого кластера, унаслідок чого 11 грудня 2025 року під час неформального засідання у Львові було запроваджено формат технічної фази роботи за трьома кластерами без офіційного відкриття переговорів [7]. Попри наявні труднощі, поточний рівень інтеграції та динаміка реформ свідчать про реалістичність сценарію набуття членства у середньостроковій перспективі за умови збереження темпів змін і їх якісного наповнення.

У зв'язку з цим, перспективи членства України в ЄС визначаються не лише швидкістю виконання формальних вимог, а й здатністю забезпечити сталі результати реформ. Рішення Європейської комісії про початок переговорного процесу та позитивна оцінка прогресу в усіх 36 переговорних розділах у Звіті 2025 року засвідчують визнання досягнутого прогресу, проте подальші етапи передбачають детальний аналіз кожного переговорного розділу. Практика попередніх розширень ЄС показує, що саме на цьому етапі виявляються системні проблеми, які не були очевидними на початкових стадіях, тому для України це означає необхідність переходу від точкових змін до перебудови правової та інституційної системи.

Література:

1. Договір про Європейський Союз (консолідована версія) від 07.02.1992 р. (зі змінами станом на 2016 р.) // Відомості Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text

2. Трагнюк О.Я., Витвицький М. С., Шпак К. В. Відповідність України Копенгагенським критеріям вступу до Європейського Союзу. *Право та інновації*. 2021. № 4 (36). С. 34-41.

3. Потапова Д. І., Василенко А. В. Вимоги до вступу для країн-кандидатів в члени ЄС: український аспект. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 4. С. 707-711. URL: https://www.lsej.org.ua/4_2024/171.pdf

4. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змінами) // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

5. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р. // Офіційний вісник України. 2014. № 75. Ст. 2125. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011

6. Ukraine Report 2025 / European Commission, Directorate-General for Enlargement and Eastern Neighbourhood. Brussels, 04.11.2025. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2025_en

7. Переговори про вступ України до ЄС: повний гід / Урядовий портал європейської інтеграції. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua

Науковий керівник: Петришин Олег Олександрович, к.ю.н., ст. дослідник, доцент кафедри права Європейського Союзу НЮУ ім. Ярослава Мудрого

Зміст

Передмова.....**3**

І. Вчені

Anakina T. Artificial Intelligence and Criminal Justice: the EU Law Approach.....**4**
Андреєва Т., Пасіка С. Правове виховання дітей дошкільного віку у різних видах діяльності.....**8**
Андреєв Т. Тлумачення людської гідності у правопорядку ЄС як дороговказ для українського правосуддя перехідного періоду в частині спеціального досудового розслідування (*in absentia*).....**15**
Арнаутова А. Інтеграція національного законодавства у європейський правовий простір.....**23**
Артиш Н. Реалізація положень ст. 6 Конвенції про захист прав людини потерпілою від домашнього насильства дитиною, національний контекст.....**26**
Білоусов М. Роль Європейської Комісії у захисті дітей-мігрантів.....**31**
Ботнаренко І. Захист конституційних прав людини в діяльності поліції в умовах воєнного стану.....**34**
Веселовський Б. Права людини у корпоративному секторі: європейські стандарти відповідальності бізнесу та перспективи імплементації в Україні.....**39**
Войтенко А. Забезпечення дотримання критерію незалежності розслідування у разі порушення прав людини, гарантованих статтями 2 та 3 Європейської конвенції з прав людини в умовах воєнного стану.....**45**
Волчанський А. Сутність міжнародно-правових норм щодо права на справедливий судовий
розгляд.....**49**
Гнітій А. Заборона колективного видворення: сучасні виклики для прав людини.....**52**
Зельцер М. Щодо арбітрабельності комерційних спорів що виникли на підставі санкцій накладених ЄС.....**59**
Зленко С. Інститут присяжних як фактор демократизації судової системи.....**66**
Ivanova R. EU Values and Financial Governance: Human Rights Dimension in Ukraine's Post-War Recovery.....**69**
Клімова В. Роль Європолу у протидії втягненню у терористичну діяльність.....**72**
Комарова Т. Преюдиціальна процедура Суду справедливості ЄС як можливість непрямого оскарження актів Союзу.....**75**
Котенко А. Перспективність фронтлоудингу як інструменту для вступу України в ЄС.....**78**
Кошова О. Політика ЄС у контексті припинення тимчасового захисту українців: передумови формування та особливості реалізації.....**83**
Крицька І. Проблеми дотримання стандартів забезпечення права на свободу та недискримінацію при застосуванні ч. 8 ст. 176 Кримінального процесуального кодексу України.....**87**
Кутепов І. Подолання дихотомії природних і позитивних прав у сучасному конституціоналізмі.....**91**
Мельниченко В. До питання забезпечення прав дітей в Україні в умовах війни.....**96**
Микитенко В. Алгоритмічна дискримінація: роль чутливих персональних даних у забезпеченні права на рівність.....**98**
Мозолюк-Боднар Л. Соціально-правовий вимір права на евтаназію в Іспанії.....**102**

Петришин О. Регламент ЄС про штучний інтелект як інструмент захисту фундаментальних прав людини: проблеми та перспективи.....**107**
Плескач А. Нова системна антикорупційна директива як правове підґрунтя протидії корупції в ЄС.....**111**
Полонка І. Правова поведінка як форма реалізації права та індикатор ефективності гарантій прав людини в демократичному суспільстві.....**115**
Ревенко А. Особливості формування та підтримки високого рівня технологічної безпеки в умовах європейської інтеграції України.....**118**
Рєзнікова В., Проскурня Т. Вплив фундаментальних принципів права на забезпечення єдності судової практики як гарантія прав людини в демократичному суспільстві.....**122**
Роганін М. Доступ до інформації в мобільних телефонах під час проведення обшуку в житлі чи іншому володінні особи: проблеми законності та пропорційності втручання.....**126**
Рябченко М. Персональні дані як об'єкт правового захисту: філософсько-правові основи приватності.....**130**
Скляр О. Проблема мілітаризації дитинства на тимчасово окупованих територіях України в контексті порушення прав дитини.....**134**
Спесивцева О. Інтеграція України до унітарної системи патентної охорони ЄС: практичні кроки та перспективи.....**140**
Токар П., Кріцак І., Овчаров М. Права людини та важливість їхнього дотримання на рівні окремого регіону нашої держави – міста Харкова.....**145**
Чернілевська К. Солідарність як основоположний елемент функціонування Шенгенської зони: положення, які необхідно врахувати Україні під час інтеграційних заходів.....**168**
Шалупня К. Принцип заборони фінансової вигоди щодо вилучення анатомічних матеріалів людини.....**172**
Щокін Ю. Захист прав мовних меншин від дискримінації у Європейському Союзі у практиці Суду ЄС і Європейського суду з прав людини.....**179**

ІІ. ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

Андрєєва П. Демократичні цінності ЄС: правова природа та механізми реалізації.....**185**
Аскерова Д. А., Ярошенко С. К. Права жінок, осіб з інвалідністю, дітей, людей похилого віку та сексуальних меншин: проблема правового захисту в праві Європейського Союзу.....**189**
Балабан М., Маринченко А. Свобода вираження поглядів та боротьби з дезінформацією в ЄС у контексті протидії агресії.....**196**
Березюк Е.-А. Акт про цифрові послуги та внутрішній цифровий ринок ЄС: захист прав користувачів і регулювання великих онлайн-платформ.....**206**
Білецький А. Практика Суду справедливості Європейського Союзу щодо санкційної політики ЄС.....**212**
Білодід С. Проблема дефіциту демократії в Європейському Союзі та шляхи подолання.....**220**
Білодон І. В. Роль Європейського співтовариства з атомної енергії у забезпеченні енергетичної безпеки України.....**224**
Буков В. Захист прав людини в Європейському Союзі: основні механізми.....**228**
Валярчук Р. Диспозитивність по батькові в українському цивільному праві: стандарти ЄСПЛ, практика Суду ЄС та колізійно-правовий вимір.....**232**

Велика А. Надімперативні норми в міжнародному приватному праві України: від Закону «Про міжнародне приватне право» до рекодифікації ЦК у світлі Регламенту Рим I……..**242**
Воронцова Г. Регламент і директива як джерела права ЄС.....**248**
Герасименко А. Проблема призупинення права голосу держави-члена в контексті кризи верховенства права в ЄС.....**252**
Горай С. Правові засади співробітництва Європолу з Україною в умовах збройного конфлікту.....**255**
Гроховська К. Проблемні аспекти реалізації принципу субсидіарності в праві Європейського Союзу.....**261**
Гулієва А. Пряма дія права Європейського Союзу..... **266**
Гунько Н. Стандарти гендерної рівності Європейського Союзу як виклик для законодавства
України.....**270**
Деменко Н. Цифрові права людини в Європейському Союзі: нові гарантії в умовах розвитку штучного інтелекту..... **282**
Журавель А. Свобода слова та виклики дезінформації: європейські механізми захисту демократичних цінностей.....**286**
Заїка В. Вплив європейської інтеграції на державний суверенітет..... **290**
Закаблук Н. Колізійне регулювання дистанційної праці в європейському міжнародному приватному праві крізь призму захисту соціальних прав працівника.....**293**
Закалюжна В. Західні Балкани на шляху до Європейського Союзу: причини затримки інтеграції.....**299**
Зубач А. Природне право проти волі суверена: класична дискусія XVII–XVIII ст. та генеза універсальних прав людини в міжнародному праві.....**302**
Іщук Д. Аналіз європейського Акта про штучний інтелект (AI Act) крізь призму демократичних цінностей.....**305**
Калініченко Т. Механізми взаємодії наднаціональних інституцій Європейського Союзу..... **309**
Каменєва А. Відповідь ЄС на повномасштабну війну в Україні: політико-правові аспекти.....**313**
Кашпур Д. Єврозлочин як інструмент захисту демократичних цінностей.....**316**
Кірейчук С., Макарова С.-М. Т. Правовий статус самозайнятих осіб, фрилансерів, класичних працівників та працівників цифрових платформ у праві Європейського Союзу.. .....**320**
Коваленко Д. Особливості надання тимчасового захисту в ЄС..... **337**
Корбань А. Використання інструментів штучного інтелекту в аспекті авторського права за правом ЄС.....**343**
Костоглод П. Судова реформа в Україні в контексті євроінтеграції..... **347**
Котляр А. Правова природа Європейського Союзу: основні концепції.....**350**
Коце А. Еволюція організаційно-правового механізму співробітництва між Україною та ЄС після 2022 року.....**354**
Красильнікова М. Електронна демократія 2.0: інструмент емансипації чи механізм алгоритмічного контролю?.....**358**
Кривицька В. Право інтелектуальної власності у Європейському Союзі.....**364**
Кузуб П. Допустимі межі обмеження прав людини під час воєнного стану: практика ЄСПЛ та український досвід.....**370**
Курило Р. Адаптація законодавства ЄС у сфері штучного інтелекту: вплив на захист прав людини та демократію в українському контексті.....**376**
Куштан А. Проблема дефіциту демократії в Європейському Союзі.....**380**

Ларіонов К. Конституційні межі втручання держави в економіку та обмеження економічних прав у контексті права ЄС: свобода підприємництва, вільний рух товарів і послуг та гармонізація законодавства України з *acquis* ЄС.....**383**
Лукашова А. Право дитини бути вислуханою в європейському міжнародному сімейному процесі: новели Brussels IIb у світлі статті 12 Конвенції ООН про права дитини.....**387**
Макаренко Д. Реалізація принципу гендерної рівності на місцевому рівні: модель Данії.....**391**
Максимук М. Цивільна відповідальність за відмову в наданні пільгових послуг ветеранам: відшкодування шкоди за приниження соціального статусу.....**395**
Маркосян Л. Реформування системи адміністративних судів України в контексті євроінтеграційних процесів.....**398**
Мартинюк О. Кримінальна відповідальність і права людини: баланс між покаранням і принципом гуманізму.....**402**
Марцінкевич К. Право на справедливий суд у практиці ЄСПЛ у справах проти України.....**406**
Михненко О. Заборона продукції, виготовленої примусовою працею, у праві внутрішнього ринку ЄС: Регламент 2024/3015 як інструмент захисту фундаментальних прав……**410**
Мірошниченко А. Масові протести і захист прав людини.....**415**
Мітіна О. «Дефіцит демократії» в Європейському Союзі та його вплив на забезпечення прав
людини.....**419**
Мороз В. Еволюція правових механізмів взаємодії Європейського Союзу і Великої Британії після
Brexit.....**424**
Морозова П. Право на «цифрову смерть» та приватність у мережі: європейські стандарти для
України.....**428**
Москвітін А. Особливості правового статусу громадянина Європейського Союзу.....**436**
Мохорт О. Дезінформація як загроза демократії: доктринальні підходи та правові механізми протидії.....**440**
Налбат О. Баланс між безпекою та демократичними свободами: досвід ЄС у регулюванні надзвичайних станів.....**443**
Ніколютіна А. Контрольний механізм ЄС за дотриманням принципу верховенства права (постановка проблеми).....**446**
Новікова Д. Євроінтеграційний досвід Польщі як модель для країн Центральної та Східної Європи.....**452**
Онопко А. Тимчасовий захист в Європейському Союзі для переміщених осіб з України: правові механізми та практика реалізації.....**457**
Osmanova S. Freedom of Expression in the Case Law of the European Court of Human Rights..... **462**
Парубок О. Захист персональних даних як фундаментальне право в Європейському Союзі.....**467**
Перегорода К. Гендерна рівність як складова прав людини в ЄС.....**471**
Підгородецька В. Співвідношення системи захисту прав людини в Європейському Союзі та Раді Європи.....**476**
Плечун В. Забезпечення прав людини в Україні: воєнний стан і євроінтеграція.....**481**
Подколзіна С. Європейські стандарти верховенства права та їх реалізація в Україні в умовах євроінтеграції.....**485**

Прокопенко К. Правові аспекти роботи Європейської прокуратури та механізми співробітництва з Україною.....**490**
Ржевська В. Верховенство права як ключова цінність ЄС: теорія, практика та механізми захисту.....**499**
Рудяк Д. Особливості балансу наднаціонального та національного регулювання у межах принципу субсидіарності ЄС.....**502**
Саванчук О. Фінансова інклюзивність як вимір економічної демократії..... **510**
Сайко І. Права людини в умовах війни та євроінтеграції України..... **516**
Саленко Е. Лідерство в публічному управлінні як гарантія дотримання демократичних стандартів захисту прав громадян.....**520**
Сахневич А. Забезпечення прав людини при застосуванні екстрадиції: міжнародні стандарти та практика їх реалізації..... **523**
Свіч Ю. Практика ЄСПЛ щодо захисту права власності у справах про знищення майна під час воєнного стану..... **527**
Семегук Д. Правове закріплення прав людини в рамках ЄС..... **532**
Сенюк О. Право на тимчасовий захист громадян України в ЄС як гарантія прав людини в умовах збройного конфлікту..... **535**
Syzonenko Y. Legal Challenges of Approximation of the EU Artificial Intelligence Act in Ukraine: Algorithmic Discrimination..... **540**
Гаращенко А., Сівак Д. Спільна зовнішня та безпекова політика Європейського Союзу: механізми реагування на збройні конфлікти..... **545**
Слободенюк С. Чи є Європейський Союз «фортецею прав людини»?..... **553**
Солдатова К. Презумпція невинуватості у кримінальному процесі: стандарти статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практика Європейського суду з прав людини..... **558**
Сурник О. Правовий статус українців у ЄС та трансформація підходів до прав людини: продовження тимчасового захисту чи квазі-інтеграція?..... **563**
Тимофіюк А. Позбавлення батьківських прав за законодавством України та окремих країн ЄС: порівняльно-правовий аналіз..... **572**
Тимошенко Є. Законодавчі обмеження розірвання шлюбу: трансформація в умовах воєнного стану..... **580**
Черней Д. Довіра як передумова ефективної реалізації права в демократичному суспільстві..... **584**
Чут М. Обмеження свободи надання цифрових послуг у ЄС..... **588**
Чухіль О. Копенгагенські критерії та їх роль у забезпеченні прав людини у державах-кандидатах..... **592**
Шевченко К. Географічний критерій вступу до ЄС: поняття «європейської» держави в умовах воєнного конфлікту..... **595**
Штурхецька А. «Дефіцит демократії» в Європейського Союзі та шляхи його подолання.....**600**
Щебетун М. Роль неурядових організацій у забезпеченні основоположних прав в Європейському Союзі..... **604**
Ярошенко М. Копенгагенські критерії членства: виклики та перспективи для вступу України до ЄС..... **609**

Наукове видання

ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ДЕМОКРАТІЯ

Збірник наукових статей та тез
за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції,
присвяченої Дню Європи
(м. Харків, 08 травня 2026 р.)

Видається в авторській редакції

Підписано до друку 10.05.2026 р.
Формат 60×90/16.Ум. друк. арк. 29,3. Обл.-вид. арк. 29,3.
Наклад 50 пр. Зам. No 354

Видавець і виготовлювач
ТОВ «Прецедент»,
01033, Україна, м.Київ, вул. Сім'ї Прахових 58/10.
E-mail: precedent.lawbooks@gmail.com
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і
розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 1835 від 09.06.2004 р.